Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

KOLDINGS VERDENSHISTORIE

KOLDINGS VERDENSHISTORIE

Menneskeslægtens levnedsløb

TREDIE DEL

DANSKERENS FORLAG - AABENRAA

1955

Copyright 1955
by Danskerens Forlag A/S - Aabenraa
Printed in Denmark
A/S Modersmaalets Trykkeri,
Haderslev

NATIONALE KAMPE

Våbenkamp afløses af kulturkamp.

KORT efter Prøjsens sejr over Østrig udtalte Bismarck: „Jeg har altid været af den mening, at en befolkning, som . . . til stadighed lægger for dagen, at den ikke vil være prøjsisk eller tysk, men tværtimod at den vil tilhøre en . . . tilgrænsende nabostat af samme nationalitet, ikke bliver nogen styrkelse for den magt, fra hvilken den stræber at skille sig." Noget kan tyde på, at Bismarck ønskede at få sat Tysklands grænser i overensstemmelse med denne udtalelse. Men hærledelsen og den prøjsiske konge ville føle det som en plet på hærens og statens ære at opgive land, som var vundet med tysk blod.

De måtte da søge at vinde den erobrede befolkning eller dens efterkommeres tilslutning — og erkendte dermed — om end ikke åbenlyst — at sejren ikke kunne vindes alene ved hjælp af „jern og blod". Våbenkampen afløstes af en kulturkamp, en kamp mellem statsmagt og åndsmagt.

Elsass-Lothringen.

Elsass-Lothringen havde i tidens løb skiftevis været under Tyskland og Frankrig. 1871 fandtes der i provinserne godt 1½ mill. indb., hvoraf 54 % i Lothringen og 80 % i Elsass talte tysk, resten enten fransk eller begge sprog. Men befolkningen havde da i over hundrede år hørt til Frankrig og følte sig som franskmænd. I den franske nationalforsamling, der var valgt for at træffe aftale om fred eller krig med Tyskland, stemte alle de repræsentanter, der var valgt i de to provinser, for at fortsætte krigen fremfor at afstå provinserne til Tyskland.

Da spørgsmålet om annektion af Elsass-Lothringen kom for i den tyske rigsdag, stemplede socialdemokraten Bebel det som en skamplet i den tyske historie. Bismarck indrømmede, at befolkningen var imod tilknytning til Tyskland, men mente, den kunne vindes ved „tysk tålmod og tysk velvilje". — Et konservativt tysk blad havde om befolk-

Bismarck, der fører Elsass og Lothringen frem for rigsdagen: Kære rigsdag, nu har vi de to fyre igen, men sig mig nu, hvad vi skal gøre ved dem.

ningens uvilje mod at komme til Tyskland erklæret, at moderen (Tyskland) måtte uddrive børnenes onde vilje med riset. Historikeren Treitschke krævede, at provinserne skulle styres af tyskere; thi at give befolkningen selvstyre ville lede det i fristelse. Windthorst, Centrums[1] fører, anbefalede at gøre provinserne til en selvstyret tysk forbundsstat og håbede at vinde befolkningen ved at „behandle" den mindst muligt.

Annektionen blev vedtaget med stort flertal.

Foreløbig blev provinserne styret diktatorisk af en overpræsident, som indførte tysk i skolerne. — Iflg. fredsbestemmelserne kunne beboerne foreløbig erklære sig for franske statsborgere, hvad 160.000 benyttede sig af; af dem udvandrede 50.000 straks. De øvrige forfulgtes med bøder o. lign., hvorefter mange flere udvandrede. Det samme gjormange unge mænd for at undgå militærtjeneste; men så blev deres familie forfulgt. Ofte blev blade inddraget; de franske farver blev forbudt osv. Og befolkningen svarede med drillerier.

1874 fik beboerne ret til at vælge 15 medlemmer til den tyske rigsdag. De valgte udelukkende „protestmænd", som krævede provinserne givet tilbage til Frankrig. Senere dannedes der et nyt parti, som ville søge at få mest muligt ud af de givne forhold. Dets mål var et autonomt[2] Elsass-Lothringen i personalunion med Tyskland. Ved valget 1877 fik det

[1] Det katolske parti.
[2] Autonomi = selvstyre.

henimod ⅓ af stemmerne. Men da statholderen ved det følgende valg tog dem under sin beskyttelse, fik autonomisterne kun nogle få tusinde stemmer og ingen repræsentanter i rigsdagen. 1879 fik provinserne en landdag med stærkt indskrænket myndighed.

Efterhånden fandt en betydelig folkeforskydning sted. Indtil 1914 skal henimod 500.000 være udvandret, og 300.000 tyskere indvandret i de to provinser; blandt de sidste var mange socialdemokrater, og de tyske partilinier begyndte at gøre sig gældende. Op imod 1914 var det store flertal af beboerne nærmest autonomister, der tænkte sig Elsass-Lothringen som en bro mellem Frankrig og Tyskland. Men der var ingen tilbagegang i de fransktalendes antal, og forholdet til det tyske folk var ikke blevet bedre. De indvandrede tyskere behandledes i reglen som fremmedlegemer.

Især forværredes forholdet ved Zabernaffæren 1913: En tysk løjtnant lovede soldaterne 10 mark for hver „wakes" (elsasserbølle), de dræbte, og en underofficer tilbød at lægge 3 mark til i skudpræmie. Det voldte spektakler i Zabern, og oberst Reuter lod en mængde elsasser arrestere. I den tyske rigsdag blev affæren skarpt påtalt af de demokratiske partier, men forsvaret af krigsministeren og rigskansleren, og kronprinsen telegraferede til Reuter: „Bare på'en igen!"

1870 havde den franske religionshistoriker Renan skrevet til en tysk filosof, at hvis Tyskland undlod at kræve land af Frankrig, var der mulighed for et engelsk-tysk-fransk forbund; men krævede det Elsass-Lothringen, ville Frankrig være villig til at slutte forbund med hvem som helst for at tilintetgøre Tyskland. — „Tyskland kan nu selv afgøre, om Frankrig skal vælge den ene eller den anden politik."

Tyskland valgte hadet, og Renan fik ret. Franskmændene glemte aldrig Elsass-Lothringen. Digtere og kunstnere råbte på revanche. „Tal aldrig derom, tænk altid derpå!" sagde Gambetta. — 1907 sagde kejser Wilhelm II til en forhenværende fransk krigsminister: „Frankrig og Tyskland burde være forbundsfæller, så ville de være verdens herrer. Hvis vi bliver ved at sønderrive hinanden i Europa, bliver vi en skønne dag overraskede. Der er kun een udvej: alliance!" — „Har Deres majestæt drømt om at kunne slutte fred med et lemlæstet land!" lød svaret. — „Har De kunnet drømme om, at jeg kunne ændre noget af det, som én gang for alle er afgjort!" svarede kejseren koldt.

Mellem de to standpunkter var ingen forståelse mulig. Frankrigs udenrigspolitik efter 1871 bestemtes væsentlig af Elsass-Lothringen. Det blev ikke krigsårsag, men indirekte medvirkende til begivenhederne i 1914.

Irland.

Irland har i århundreder været som et åbent sår på det engelske statslegeme. Dets historie er fortællingen om stadige oprør mod et herskerfolks uretfærdighed. Men stadig svækkedes irerne af deres egen splidagtighed. Da lykkedes det O'Connell 1823 at forene høje og lave i „Den irske Forening" med det formål at afskaffe den engelske statskirke i Irland, at skaffe katolikkerne ligeret med protestanterne og at gøre Irland selvstændigt. Foreningen blev forbudt, hvorefter han dannede en forening med et andet navn, men med samme formål. Han blev valgt til parlamentsmedlem, men skulle afsværge sin katolske tro for at få sæde i parlamentet. Det nægtede han; så blev hans valg kasseret, hvorpå han atter lod sig opstille. Da han på ny blev valgt med stort flertal, fik Robert Peel (II s. 347) trods heftig modstand gennemført en lov, som gav katolikkerne ligeret med protestanterne. — Men det lykkedes ikke O'Connell at skaffe Irland dets eget parlament.

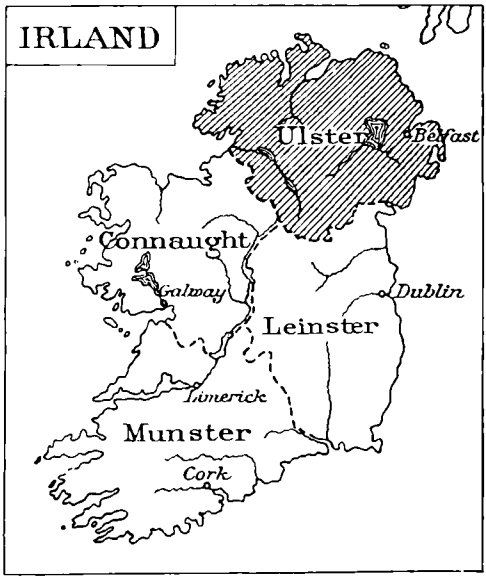

Omk. $^{7}/_{8}$ af Irlands jord ejedes af 10.000 mennesker, som ejede gennemsnitlig 1100 ha hver. De forpagtede den ofte ud til storforpagtere, som atter forpagtede den ud i så små dele og til så store afgifter, at fæstebønderne stadig levede på hungersnødens rand og mest ernærede sig af kartofler. 1845 kom der sygdom i disse, og i de følgende fire år blev næsten $^{1}/_{5}$ af Irlands bønder sat fra deres ejendomme, og mange døde af sult. Så drog der hvert år en skare til USA: 1845 levede der 8 mill. mennesker i Irland, 1881 kun 5 mill. Emigranterne dannede en sammenslutning, fenierne, som støttede den hjemlige organisation „Det unge Irland", der besvarede udsættelserne med voldshandlinger. — Mod disse kendte den engelske regering kun tvangslove. Når man i parlamentet krævede retfærdighed for irerne, svarede Palmerston: „Retfærdighed mod fæsterne vil sige uretfærdighed mod ejerne."

1869 lykkedes det Gladstone trods overhusets modstand at få den engelske kirke ophævet i Irland. Derved frigjordes 162 mill. kr., som han overlod til stiftelser, der tog sig af syge og nødlidende. Året efter fik han gennemført en irsk jordlov, hvorefter en fæster ikke kunne opsiges, så længe han svarede sine afgifter, og han skulle have erstatning for de forbedringer, han havde gjort på ejendommen.

Parnell.

Da blev Parnell „Irlands ukronede konge". Skønt han var englænder og protestant, fulgte irerne ham. Han ville skaffe Irland home rule[1] og gøre dets jordbrugere til selvejere. Da parlamentet afviste hans krav, standsede han og de andre irske parlamentsmedlemmer alt parlamentsarbejde ved at tale i det uendelige og kræve afstemning på afstemning. — Han fik dannet „Den irske Landliga", som snart omsluttede næsten alle fæstebønder. Den fik bønderne til at nægte at betale mere end en rimelig fæsteafgift og til kun at lade sig sætte ud ved magt. Og den mand, der tog en gård i fæste, hvorfra fæstebonden var blevet sat ud, skulle behandles som en spedalsk. (Da godsbestyreren, kaptajn Boycott, således havde gjort sig forhadt af småforpagterne, mistede han sine tjenestefolk, ingen ville handle med ham, og hans avl rådnede på marken. Endelig fik han 60 arbejdere langt borte fra; men der måtte flere tusinde soldater til at vogte dem. Så fortrak han. — Men han var ikke den sidste, der blev „boycottet".)

Parnell opmuntrede bønderne til modstand; thi „mod en hel befolknings modstand har militærmagten ingen våben." Han og andre af Landligaens ledere blev fængslet; men Gladstone måtte gå til ham i fængslet, hvor de enedes om, at de fængslede ledere skulle frigives, de liberale og irerne gennemføre reformer til gavn for de irske bønder, og Irland skulle have et parlament for sine indre anliggender.

Da myrdede nogle irer den engelske statssekretær og understatssekretær i Fønixparken i Dublin. Det vakte en storm af raseri i England. Der vedtoges undtagelseslove mod irerne, hvilket affødte nye voldshandlinger.

Alligevel fremlagde Gladstone 1886 forslag om home rule for Irlands

[1] Selvstyre.

indre anliggender og statshjælp til at skaffe irske landbrugere jord. Men befolkningen i Ulster, der overvejende var skotter og englændere, frygtede med god grund, at Irlands selvstyre ville give dem en lignende stilling til irerne, som disse hidtil havde haft til englænderne. De erklærede, at de greb til våben hellere end at finde sig i Irlands selvstyre. Og en af Gladstones partifæller, Josef Chamberlain, brød med ham og fik flere liberale med sig, så forslaget blev forkastet, og da Gladstone udskrev nyt valg på dette spørgsmål, led han nederlag.

Da kom det frem, at Parnell stod i forhold til en vens kone. Sligt tåltes ikke i England. Gladstone erklærede, at Parnell ikke længere kunne stå i spidsen for partiet. Selv mente Parnell, at han var den eneste, der kunne føre irernes sag til sejr. Så delte hans parti sig i to dele, parnellitter og antiparnellitter, der indbyrdes bekæmpede hinanden.

1892 fik Gladstone atter flertal i underhuset og fremlagde på ny forslag om home rule for Irlands indre anliggender. For at sikre befolkningen i Ulster skulle det forbydes det irske parlament at give love, som kunne krænke trosfrihed eller personlig frihed. Han sluttede sin forelæggelsestale med at sige: „Jeg vil nødigt efterlade landet den tvedragtsarv, der nu i syv århundreder næsten uden afbrydelse er fortsat fra slægt til slægt. Jeg besværger derfor, næsten med mit sidste åndedræt, huset om at bryde med fortiden og lade kærligheden, endrægtigheden og det faste sammenhold råde." En voldsom debat fulgte, før forslaget blev vedtaget med 301 stemmer mod 267.

I Ulster forberedte man sig til borgerkrig. Den konservative Balfour, der havde været minister for Irland og senere blev Englands førsteminister, udtalte i Belfast, at hvad der var tilladt over for en tyrannisk konge, var også tilladt over for et tyrannisk parlamentsflertal. — Under indtrykket af den ophidsede stemning vovede overhuset at forkaste lovforslaget. Gladstone var da 84 år. Han følte sig for gammel til at tage kampen op med overhuset og trak sig i stedet ud af det politiske liv, og foreløbig var ingen i stand til at fylde pladsen efter Englands „grand old man". Ved det følgende valg led Gladstones parti et knusende nederlag.

Alle partier var dog enige om, at man burde hjælpe de irske bønder. Staten ofrede mægtige beløb på oprettelse af selvstændige landbrug, som brugerne fik på billige vilkår, og man søgte at lære bønderne mejeridrift og at danne andelsselskaber. 1908 oprettedes der et nationalt, katolsk universitet i Cork.

Men irerne krævede stadig selvstyre, og ved underhusvalget 1910 blev de tungen på vægtskålen. Home rule-kravet blev atter rejst, og det lyk-

kedes den liberale førsteminister Asquith at bøje overhuset, så loven om home rule for Irland blev vedtaget 1914. — Ulsterboerne truede straks med oprør. Da udbrød den første verdenskrig, og man enedes om at udsætte lovens ikrafttræden, til der atter var fred.

Finland.

Vårt land er fattigt, skall så bli
för den, som guld begär

synger digteren om Finland. Det finske folk har prøvet nød og savn, når frosten ødelagde kornet, så melet måtte blandes med bark, og lidelse, når landet var valplads for de krige, som ofte førtes mellem Rusland og Sverige.

Efter nederlaget 1809 mødtes Ruslands zar med en finsk stænderforsamling, som han lovede, at Finland skulle være en selvstændig stat i personalunion med Rusland, have egen lovgivende landdag og regering. En generalguvernør skulle være hans repræsentant over for det finske folk, og en statssekretær skulle tolke dets ønsker over for ham. Foreløbig valgte han dog begge. — Zaren kaldtes storfyrste af Finland og bestemte, hvornår han ville indkalde landdagen. Det skete ikke før 1863. Indtil dette år levede finnerne under de love, de havde 1809. De var under skarp censur, og alle vegne havde storfyrsten sine spioner.

Alligevel blev det en rig tid for folkelivet: Zacharias Topelius udsendte 1853—67 „Feltlægens fortællinger", en række sammenhængende historiske romaner, som fik en lignende betydning for finnerne som Ingemanns for danskerne. Desuden skrev han flere samlinger „Læsning for børn" og „Eventyr", der i nogen grad minder om H. C. Andersens eventyr. Og Runeberg skrev Finlands nationaldigt, „Fänrik Ståls Sägner", der skildrer personer og episoder fra krigen 1808—09. Det er troskab og fædrelandskærlighed, der fremhæves.

Mer än leva, fann jag, var att älska,
mer än älska är att dö som denne —

siger den unge kvinde ved liget af sin fæstemand, der var faldet under forsvaret for sit folk. — Hvorimod

den, som förrått sitt land, han har
ej ätt, ej stam, ej son, ej far.

„Sven Dufva", „Döbeln ved Juutas", „Lotta Svärd", „Nr. 15 Stolt" o. a. forkynder alle det samme.

„Fänrik Stål" blev finnernes yndlingsdigte, nærede deres fædrelandskærlighed og dannede deres idealer. Indledningsdigtet „Vårt land, vårt land", blev deres nationalsang, som udtrykte deres følelse for fædrelandet:

Och fördas vi att bo i glans
bland guldmoln[1] i det blå,
och blev vårt liv en stjärnedans
där tår ej göts, der suck ej fanns,
till detta arma land ändå
vår längtan skulle stå.

Det finske sprog havde hidtil ført en askepottilværelse, skønt 87 % af befolkningen talte finsk og kun 13 % svensk. Der fandtes intet fast udformet finsk skriftsprog, al litteratur af betydning var på svensk. — Da sammensmeltede Elias Lönnrot de forskellige finske landsmål til et finsk skriftsprog. Desuden samlede og udgav han de ældste folkedigte i det finske nationalepos „Kalevala" og udgav en mængde finske folkedigte, eventyr og ordsprog. J. V. Snellman påviste det meningsløse i, at de fleste embedsmænd kun talte svensk, skønt den overvejende del af befolkningen kun forstod finsk. Embedsmændene burde alle kunne finsk, og svenskerne i Finland antage det finske sprog, da russerne ellers antagelig ville kræve plads for russisk. — Nikolaj I så med uvilje på den finske bevægelse og påbød 1850, at der kun måtte udgives økonomisk og religiøs litteratur på finsk.

Men efter at Alexander II 1855 var blevet Finlands storfyrste, blæste en mildere vind over landet: Lönnrot blev professor i finsk litteratur og sprog, og loven af 1850 blev ophævet. Snellman blev finansminister og udrettede i hungerårene 1866 og 67 overordentlig meget for de nødlidende. Et sprogreskript fastslog, at fra 1883 skulle finsk være ligestillet med svensk ved domstole og i embedskontorer.

Da landdagen endelig blev indkaldt 1863, fik man en folkeskoleordning, som det blev overdraget Uno Cygnæus at gennemføre. Han mente, at skolen stod og faldt med læreren, og fik først oprettet et seminarium. Folkeskoleundervisningen blev ikke tvunget; i de tyndest befolkede egne havde man lærere, der skiftedes til at holde skole i de forskellige hjem. Hvis folk boede så nær sammen, at de kunne og ville skaffe byg-

[1] Guldskyer.

ning og inventar til en skole, jord til at holde en ko på m. m., gav staten pengelønnen. Religion, sløjd og sang hørte til skolens vigtigste fag. — Oplysningstrangen var stor hos finnerne, så de tog med taknemmelighed mod den fremrakte hånd; skolen blev dem derved en hjælper i den nationale kamp, der forestod. — Også den højere skole stod højt, og desuden optog man den danske højskoletanke. 1910 fandtes der 27 finske og 15 svenske folkehøjskoler.

J. L. Runeberg.

Fra 1850 til 1900 steg befolkningens antal fra 1.637.000 til 2.713.000. Dermed fulgte en stærk jordprisstigning, så det blev stadig vanskeligere at oprette nye landejendomme, og industrivirksomheden kunne langtfra optage hele befolkningstilvæksten. Underklassens kår forringedes, og omk. århundredskiftet dannede lønarbejderne både fagforeninger og arbejderparti, som snart krævede del i statens styre.

Op mod århundredskiftet begyndte russiske forfattere at angribe Finlands selvstændighed, og 1890 lagde Alexander III det finske postvæsen i russiske hænder og krævede, at den finske straffelov skulle ligne den russiske. — Ved sin tronbestigelse 1894 underskrev Nikolaj II ganske vist Finlands forfatning; men 1898 udnævnte han Bobrikov til generalguvernør. Zaren plejede at bruge ham til at knuse oprør, så hans datter skal have spurgt: „Hvad har finnerne gjort, far?"

Bobrikov krævede den finske hærlov ændret, så finske tropper kunne overføres til den rusiske hær og omvendt, og russere blive officerer i den finske hær, og zaren udstedte et manifest, hvorefter han bestemte, hvad der skulle være fælles for Rusland og Finland. Regeringen protesterede mod dette grundlovsbrud, og finnerne samlede en protestadresse mod manifestet; det var underskrevet af så at sige alle de finner over 18 år, som kunne skrive. Mange måtte drage lange veje for at få deres navne med på adressen, en enkelt løb over 10 mil på

ski for at komme med. — Men zaren nægtede at modtage den deputation, som kom med adressen. — „Spørg Hans majestæt, om han er rig nok til at undvære et sådant folks hengivenhed", svarede Wolf, der var engelsk vicekonsul. (Den engelske regering søgte dengang at vinde Ruslands venskab, hvorfor den afskedigede Wolf, hvad de andre engelske vicekonsuler i Finland besvarede med at opgive deres stilling). — En protestadresse mod manifestet, underskrevet af 1000 af Europas mest berømte mænd, blev ligeledes afvist af Nikolaj II.

General Bobrikov.

Bobrikov blev udrustet med næsten diktatorisk myndighed. For at vinde underklassen lod han fattige arbejdsløse i Helsinki bespise; men ingen troede på zardømmets kærlighed til underklassen. Han brugte russiske gendarmer, havde spioner alle vegne og et „sort postkabinet", som åbnede breve. Blade, der protesterede mod hans handlinger, blev forbudt, offentlige møder ligeså, hoteller og bogforlag jævnlig lukket, foreninger opløst, embedsmænd og dommere, der ikke ville lystre ham, afsat; mange af dem blev forvist til Sibirien. Da en russisk generalmajor lod kosakker mishandle finske borgere, rejste hofretten sag mod ham. Bobrikov forbød at dømme ham, og da dommerne alligevel gjorde det, blev de afsat. Russisk sprog indførtes i landets styre, og russiske embedsmænd blev ligestillede med finske. I de højere skoler skulle der undervises 40 timer ugentlig på russisk.

Præsterne fik ordre til at oplæse forordningen om værnepligt fra prædikestolene; men mange nægtede det med fare for at miste embedet. I mange kirker forlod menigheden kirken under oplæsningen. Af de 25.000, der skulle møde til session, mødte kun 10.000. Bobrikov krævede modstanderne straffede, men underretterne frikendte dem. Folk udvandrede i så store skarer, at en del sogne blev næsten folketomme.

En del af finnerne håbede, at de ved at vise imødekommenhed over for Bobrikov kunne opnå at redde noget af Finlands selvstændighed; men det store flertal stod fast på lovens grund og besvarede angrebene med passiv modstand.

Da blev Bobrikov 1904 skudt af den 29årige jurist Eugen Schauman, som derefter skød sig selv. Man fandt på ham et brev til zaren,

hvori han skildrede de fortvivlede forhold, Bobrikov havde ført Finland ud i. Han erklærede deri, at han havde anvendt det eneste brugelige middel, og tilføjede: „Med døden for øje sværger jeg ved Gud, at der ikke foreligger nogen sammensværgelse" — I sit eksemplar af „Fänrik Stål" havde han understreget: „Än kommer dag, än är ej allt förbi".

Eugen Schauman.

Han blev finnernes frihedshelt.

Samme år udbrød der krig mellem Rusland og Japan. Rusland led nederlag på nederlag, hvilket medførte en mægtig strejke både i Rusland og Finland, så det truede med at forstyrre al orden. Zaren var nu blevet myg og gik ind på at ophæve Bobrikovs forordninger og at godkende en ny finsk forfatning med etkammer, forholdstalsvalg og almindelig valgret. — Også Rusland måtte han give en fri forfatning.

Den finske landdag svækkedes ved, at socialisterne ved forhalingspolitik søgte at tilrive sig magten. Og snart fik reaktionen magten i Rusland, hvis duma[1] vedtog, at den finske landdags myndighed kun skulle gælde for Finlands indre anliggender, og at finnerne skulle vælge medlemmer til dumaen. Da loven blev vedtaget, råbte et af dumaens mest reaktionære medlemmer: „Finis Finlandia!" Loven gav russerne ligeret med finnerne i Finland; embedsmænd, som nægtede at bøje sig for lovbrudet, blev dømt af russiske domstole osv.

Da udbrød verdenskrigen 1914, og finnerne håbede, at den skulle blive efterfulgt af en friere tid.

Russisk Polen.

Man har betegnet styret i russisk Polen efter 1863 som bureaukrati, gendarmeri og knuttokrati[2], hvortil kan føjes spionerі. Befolkningen

[1] Den russiske rigsdag.

[2] Knutten er en pisk af læderremme med en blykugle i enden. Det var det grusomste torturredskab, russerne kendte.

havde hverken tale-, trykke- eller forsamlingsfrihed; der var streng censur og forbud mod at synge polske nationalsange og at bruge ordet Polen. — Oprindelig fandtes nationalfølelsen næsten kun hos adelen og gejstligheden; men alt som bøndernes og borgernes kår bedredes, våg-

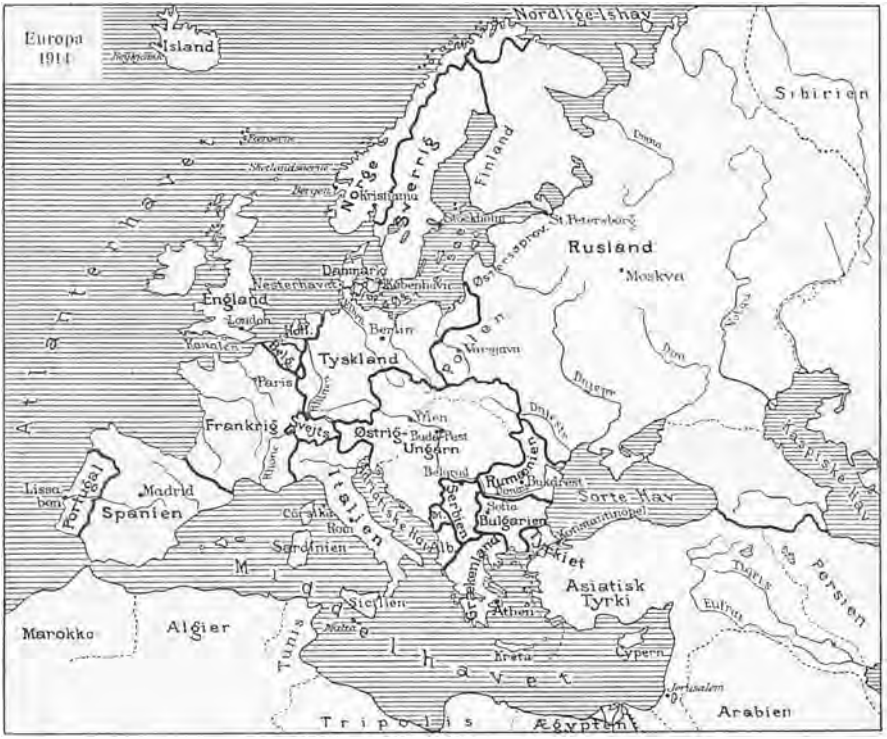

nede den også hos dem, og den polske arbejderbevægelse, som begyndte i slutningen af 1800tallet, var ligeledes nationalt betonet. Under indtrykket af Ruslands nederlag 1905 dræbte polakkerne flere hundrede gendarmer og spioner; men de opnåede derved kun, at tusinder blev straffet med fængsel, forvisning eller døden.

Mange opgav håbet om et genskabt Polen. I den russiske duma udtalte det polske partis fører: „Den polske nation .... har besluttet at finde sig i sin stilling: at gå op i tre fremmede stater. — Den har sat som sit mål at virke for at opretholde sin nationale individualitet og at udvikle sin kultur.“.

Det gjaldt dog ikke Joseph Pilsudski (1867—1935), der senere blev polakkernes fører. Han fødtes i et fattigt hjem, sluttede sig til det socialistiske parti og var en tid forvist til Sibirien, hvor han besluttede

at vi sit liv til Polens frigørelse. Efter sin hjemkomst drog han til Galizien, hvor han med den østrigske regerings tilladelse dannede et skytteforbund som grundlag for en polsk hær, der, når tiden var inde, skulle kæmpe for et selvstændigt Polen.

Tysk Polen.

Den store franske revolution havde medført, at prøjsiske konger mildnede bøndernes kår en del og på det nærmeste ophævede livegenskabet, hvilket også kom de polske bønder i tysk Polen til gode.

Så udbrød oprøret i russisk Polen 1830, og mange tyske polakker ilede deres stammefrænder til hjælp. Prøjsens konge indså nu, at polakkerne kunne blive en fare for hans rige, hvorfor han begyndte en hårdhændet fortyskningspolitik i sine polske landsdele, hvor man 1848 svarede med et oprør, som blev slået ned med brutal hånd.

Over for regeringens fortyskningspolitik stod alle polakker sammen. 1906 strejkede 40.000 skolebørn med støtte fra hjem og gejstlighed som protest mod, at man ville påtvinge dem tysk skolesprog. Og selv om staten tvang dem til at bøje sig, bar dens fortyskning af skolerne ingen frugter.

1886 fik Bismarck bevilget 100 mill. mark til at købe polsk jord for. Det skulle overlades til tyske bønder og arbejdere på sådanne vilkår, at det forblev på tysksindedes hænder. Men polakkerne voksede stærkt i antal. — „De formerer sig som rotter", sagde tyskerne ængsteligt om dem. — Mange unge drog til andre lande som vandrearbejdere, bl. a. som roearbejdere til Danmark omkring århundredskiftet. De fik kun en lille løn; men da de var umådeligt nøjsomme, lagde de alligevel en del penge til side. Dem indsamlede de polske præster, som holdt gudstjeneste for dem, og indsatte pengene i polske banker, der opkøbte tysk jord til dem, ofte herregårde, som de udstykkede. Skønt regeringen lagde en mængde hindringer i vejen for dem, gik der 1896—1906 i Vestprøjsen og Posen 75.000 ha mere jord fra tyske til polske hænder end omvendt. Alligevel fortsatte regeringen sin jordpolitik. 1908 fik den „til sikring af det truede Tyskland" ret til at ekspropriere polsk jord. Men da man frygtede, at der skulle blive vedtaget en tilsvarende lov om tysk jord, vovede regeringen ikke at benytte loven. 1907 udtrykte statens nybyggerkommission sine 20 års erfaringer i følgende ord: „Muligheden af at vinde frisk tyskhed fra andre egne af Tyskland til gamle gårde i gamle landsbyer må betragtes som udelukket". Og forholdene ændredes ikke siden.

Indre polske forhold.

Både Prøjsens, Østrigs og Ruslands regeringer var velvillige mod den polske adel, og denne vidste, at oprør kunne koste godset, fængsel, forvisning, ja endog livet. Alligevel var mange adelsmænd stadig parat til kamp for Polens selvstændighed, og ofte æggede kvinderne især til kamp. Isabella Czartoryski var typen på en sådan polsk kvinde. Hun var højadelig og gift med en tysk prins. Men da hun opdagede, at han brevvekslede med russerne, forlod hun ham og sønnen og drog til sin broder. Under frihedskampen 1830 blev hans slot belejret af russiske tropper, som førtes af hendes søn. Da hun tilsidst måtte overgive det, fulgte hun broderen i landflygtighed. Sønnen bad hende komme tilbage til formue, til fædreland og til ham, men fik svaret: „Formue trænger jeg ikke til, fædreland har jeg ikke, og søn — ham kender jeg ikke".

Trods sin fædrelandskærlighed var adelen dog skyld i Polens ulykke. Den var indbyrdes splidagtig og havde slavebundet de fleste bønder. 1830 søgte den demokratiske ungdom forgæves at få adelen til at yde underklassen retfærdighed. Så længe bønderne var underkuede, blev det kun overklassen, der førte frihedskampen. For at bekæmpe denne lod Metternich sine mænd fortælle bønderne, at den østrigske kejser ville give dem jorden; men det strandede på adelens modstand. Han fremkaldte derved et bondeoprør, hvor ca. 150 adelsslotte blev brændt og henved 800 adelsmænd dræbt.

Østrig-Ungarn 1848—1914.

Dette dobbeltmonarki var af habsburgerne (Is. 352ff.) gennem århundreder blevet sammenflikket af en mængde nationaliteter, der, efterhånden som den nationale følelse vågnede, virkede som midtpunktflyende kræfter: De centrale nationer, tyskere og magyarer, ønskede at holde riget sammen; men tjekker og slovaker krævede en tjekkoslovakisk stat, polakkerne ønskede et forenet Polen, rumænerne i Transylvanien tilknytning til Rumænien, slovener, kroater, bosniaker og herzegowiner til Serbien, og italienerne i Dalmatien, Istrien og Sydtyrol til Italien.

Kejser Frans Josef I havde efter krigen med Italien 1859 givet befolkningen en vis grad af selvstyre og havde 1867 delt riget i to dele: Østrig og Ungarn. Han tænkte på at gøre det til en del forenede stater, men de nationale mindretal, som ville opstå i disse stater, modsatte sig det på det bestemteste. Typisk var i den henseende forholdene i Böhmen, hvor tjekkerne dannede flertallet, men hvor der fandtes et betyde-

ligt mindretal af tyskere. Da regeringen ligestillede tjekkisk og tysk, klagede tyskerne: Tjekkerne forstod i reglen tysk, hvorimod tyskerne sjældent forstod tjekkisk, så ligestilling af sprogene medførte, at de fleste embedsmænd ville blive tjekker.

Der lød op mod 1914 røster om at give fuldstændig national frihed, hvorved man håbede at undgå flere nationale krige, ligesom man havde afskaffet religionskrigene ved at give religionsfrihed. Men statsmændene valgte „del og hersk"-princippet: I Ungarn underkuede magyarerne de øvrige nationer, i Østrig enedes i reglen tyskere og polakker om at holde de øvrige nede.

Trods sine 52 mill. indbyggere var Østrig-Ungarn da højst en andenrangs-magt, hvad regeringen ikke ville anerkende og føre sin politik efter, og statsmændene i andre lande, der i reglen mere regnede med divisioner end med åndsmagt, betragtede stadig dobbeltmonarkiet som en førsterangs-magt.

Svejts.

72 % af den svejtsiske befolkning taler tysk, 20 % fransk, 6 % italiensk og 1 % rhæto-romansk. 57 % af dem er reformerte, 41 % romersk-katolske. Men alle føler sig som svejtsere og ønsker at blive ved Svejts. Fælles minder (I s. 352 ff.) har knyttet folket sammen, bitre erfaringer har lært det frisind.

Oprindelig havde de svejtsiske kantoner ingen fælles hær, intet fælles skattevæsen, ingen fælles love, og kantonerne var adskilte ved toldmure; de fleste af dem havde rigmandsstyre, og storborgerne udbyttede både bønder og småborgere.

Den store franske revolution og Napoleon I gjorde nærmest Svejts til et fransk lydrige; men Wienerkongressen anerkendte dets selvstændighed og erklærede det for evigt neutralt. Kantonerne var dog stadig løst forbundne, og forfatningen forblev aristokratisk. Jesuitterne, hvis orden havde været forbudt, kom tilbage og fik stor indflydelse i de katolske kantoner.

Senere fik liberale og antiklerikale ideer magten i de protestantiske kantoner, hvorfor de katolske kantoner dannede et særforbund. Det førte 1847 til en lidet blodig 20-dages borgerkrig, som endte med, at det katolske forbund blev opløst, og jesuitterordenen forbudt. — De protestantiske kantoners general havde givet sine tropper ordre til så vidt muligt at skåne fjendens ejendom, hvorfor hadet mellem de to parter snart blev overvundet.

Det svejtsiske forbund blev nu fastere opbygget. Kantonerne måtte

opgive meget af deres selvstændighed til fordel for en fællesforfatning efter USA's mønster, og der sikredes alle borgerne presse-, forenings-, nærings- og religionsfrihed. Man indførte referendum: et fastsat antal borgere kan kræve en vedtaget lov ud til folkeafstemning — og initiativ: 50.000 vælgere kan fremsætte et lovforslag og kræve det afgjort ved folkeafstemning. Bliver en lov vedtaget mod regeringens ønske, må denne administrere loven, men nedlægger ikke af den grund sit hverv. — Referendum anvendes gennemsnitligt et par gange årligt og har ofte forkastet love, rigsdagen havde vedtaget. Initiativet anvendes sjældent. Men begge dele medfører, at ansvaret i høj grad er lagt direkte i be-

Kanton Glarus' stemmeberettigede landsforsamling.

folkningens hånd, hvorfor denne nøje følger med i, hvad der foregår i rigsdagen.

Enhver våbenfør mand mellem 18 og 60 år er pligtig til at deltage i landets forsvar. Men der er ingen stående hær. Kun nogle få af de højeststående officerer anvender hele deres tid i hærens tjeneste, de øvrige har sammen med underofficerer og menige en vis læretid — for tiden godt 100 dage — og de 20—32-årige har årlig 3 ugers øvelse. Ellers passer alle deres borgerlige erhverv. Hæren er meget populær, og tonen i den meget demokratisk; der er god disciplin; thi, som et svejtsisk ord siger: „I er frie mænd; men I vil ikke vedblive at være frie, hvis I ikke forstår at adlyde". — Soldaterne opbevarer selv deres våben og har ansvar for, at de holdes i god orden.

Siden 1815 er Svejts' neutralitet blevet respekteret, selv om den et par gange har været truet: Kantonen Neuchâtel tilhørte fra gammel tid Prøjsens konge. 1848 vedtog den en frisindet forfatning. Senere anstiftede nogle af kongens mænd et oprør. De blev taget til fange, og da kantonen nægtede ham at frigive dem, truede han med krig. Det lykkedes dog Napoleon III at mægle: Oprørerne blev løsladt, og Frederik Wilhelm IV opgav ethvert krav på Neuchâtel.

Under den fransk-tyske krig blev en fransk hær på 90.000 mand drevet over på svejtsisk grund. Soldaterne nedlagde våbnene, og svejtserne plejede og behandlede dem på det bedste.

Svejts gav asyl til frihedskæmpere, der blev forfulgt i deres hjemland, imod at de forholdt sig roligt og ikke forberedte anslag mod deres eget land. „Svejts vil ikke gøre sig til redskab for enevældige herskere, men lige så lidt vil det være redskab for fremmede revolutioner", erklærede regeringen.

Under en kamp, som Bismarck førte mod de tyske socialdemokrater, fik flere af disse asylret i Svejts. En spion, Bismarck benyttede for at få lejlighed til at gribe ind derimod, blev udvist, og Bismarck rasede; men stemningen for Svejts var så stærk i Tyskland, at den forhindrede ham i at foretage sig noget mod det.

Svejts har løst den historiske opgave at vise verden, at hvis man under hinanden ligeret og samme frihed, som man kræver for sig selv, er årsagen til nationale krige fjernet.

Nordslesvig 1864—1914.

1864 havde Sønderjylland 400.000 indbyggere, hvoraf 43 % talte dansk, 48 % tysk eller frisisk og 9 % var tvesproget. Sindelaget fulgte i alt væsentligt sproget; dog fandtes i Mellem- og Nordslesvig en del

dansktalende, men tysksindede, og i Flensborg mange tysktalende, men dansksindede. — Ved fredsslutningen 1866 mellem Østrig og Prøjsen fik Napoleon III indsat i § 5, at nordslesvigerne ved en fri afstemning måtte

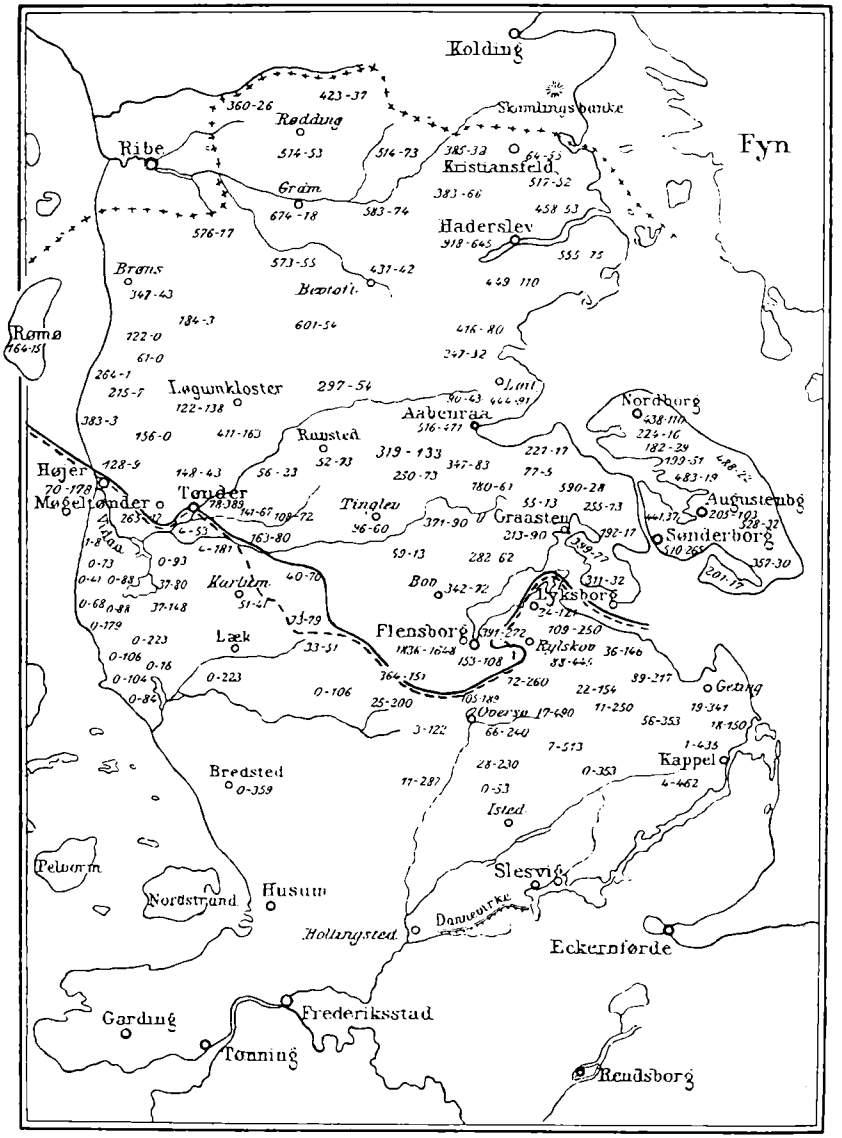

Kort over rigsdagsvalgene 1867. (Efter M. Mackeprang: Nordslesvig 1864—1909). **Den fulde linie betegner sydgrænsen for dansk flertal ved valget i februar, den brudte for valget i august. Det første tal angiver det danske, det andet det tyske stemmetal på de forskellige valgsteder ved februarvalget.**

afgøre, om de ville tilbage til Danmark eller forblive ved Prøjsen. Paragraffen vakte stor glæde hos de dansksindede nordslesvigere, der nu var blevet fortrolige med den tanke, at Sønderjylland måtte deles i en dansk og en tysk del. — 1867 afholdtes valg til en grundlovgivende forsamling for det nordtyske forbund (II s. 420). Afstemningen viste en ret skarp linie mellem det dansk- og det tysksindede flertal: Fra Flensborg fjord, syd om Flensborg, mod vest til en linie nord om Tønder, syd om Møgeltønder og nord om Højer. I Flensborg var godt halvdelen af stemmerne danske.

Danskerne valgte Hans Krüger og Nicolai Ahlmann. De erklærede ved samlingens slutning: „Vi (nordslesvigere) føler os som danske .. vi vil forblive danske og vil behandles .... efter folkerettens forskrifter". — Ved hver følgende samling mindede Hans Krüger om § 5. I en paragraf om straf for gudsbespottelse foreslog han indsat, at den, der brød en traktat, som var afsluttet i den treenige Guds navn, skulle straffes som gudsbespotter. Da man bad ham trække det pinlige forslag tilbage, svarede han, at blev det forkastet, ville han foreslå: „Gudsbespottelse er tilladt i det tyske rige".

1867 indledte Bismarck forhandling med den danske regering om opfyldelse af § 5. Men danskerne kunne ikke få at vide, hvor langt mod syd befolkningen måtte tage del i afstemningen. Og han stillede krav, som ville give Tyskland lejlighed til stadig at gribe ind i de danske forhold. Så blev forhandlingerne afbrudt. Og 1878 enedes Prøjsen og Østrig om at ophæve § 5.

De danske sønderjyder kunne vælge en rigsdagsmand til den tyske rigsdag og to landdagsmænd til den prøjsiske landdag. Krüger blev både valgt til rigsdags- og landdagsmand. Landdagsmændene skulle aflægge ed på den prøjsiske forfatning, hvad begge nægtede under henvisning til § 5. De kunne derfor ikke deltage i landdagens møder. Mange dansksindede anså af den grund nægtelsen for uklog, og efter Krügers død 1881 aflagde landdagsmanden for den østlige kreds eden, mens landdagsmanden for den vestlige kreds stadig nægtede det. Det førte til en bitter strid mellem de to parter. Senere aflagde begge landdagsmændene eden.

Embedsmændene skulle aflægge troskabsed til den prøjsiske konge; mange nægtede det og blev derfor afskedigede. De fleste af dem fik embeder i kongeriget. Andre aflagde eden, fordi de mente, at kun tyskerne havde fordel af, at dansksindede embedsmænd opgav deres stillinger. Det fremkaldte nye brydninger mellem „den rene linie"s mænd og dem, der under de givne forhold ville redde, hvad reddes kunne.

Fredsbestemmelserne gav sønderjyderne ret til foreløbig at optere for Danmark: erklære sig for danske undersåtter, mod at de udvandrede. Mange benyttede sig deraf, og mange unge karle udvandrede for at undgå at blive prøjsiske soldater. Mange hjem stod næsten tomme, og der blev stor mangel på arbejdskraft. Da enedes den danske og den tyske regering om, at optanterne måtte forblive hjemme, når de ikke på nogen måde faldt tyskerne til besvær. — Man regner med, at udvandringerne og udvisningerne fra 1864 til 1914 kostede befolkningen et tab på omk. 60.000 mennesker. — Man bad Krüger om, at han før sin død skulle udpege sin eftermand. Han svarede: „Den samme, som har sendt mig, vil også sende min eftermand. Gud har udrustet mig; han udruster også ham."

J. P. Junggreen. (Fotografi).

Det blev J. P. Junggreen. Som ung havde han lyttet til, „hvad danske mænd talte". Senere skrev han jævnlig i danske blade, holdt foredrag og fik 1880 stiftet Sprogforeningen, som bl. a. ved at uddele danske bøger værnede om det danske sprog. — Når danskerne var ved at tabe modet, trøstede han dem med, at historiens hjul hverken stod stille i 1864, i 1871 eller i 1878. Retfærdigheden ville sejre tilsidst; thi „der er en magt, der kan bøje den stærkere som et rør". Han mindede tyskerne om, at når de priste dem, der førte en tilsyneladende håbløs kamp for Tyskland, da Napoleon satte foden på Prøjsens nakke, så havde de ingen ret til at håne danskerne, der nu førte en tilsyneladende lige så håbløs kamp for deres ret. Tyskerne anklagede russerne, som lukkede de tyske skoler i Østersøprovinserne. Med hvad ret tvang de da danske børn ind i de tyske skoler? — Før sin død (1886) bad han de unge om at blive hjemme for at bevare den danske jord på danske hænder.

Tyskerne erkendte snart, at sejren først var vundet, når nordslesvigernes sind var vendt fra Danmark til Tyskland, og de begyndte da et fortyskningsarbejde gennem kirke og skole.

De danske gudstjenester afskaffedes i Mellemslesvig, men fortsatte i Nordslesvig, hvor man dog efterhånden afløste nogle af dem med tyske. De dansksindede præster, som aflagde eden, blev i deres embeder; men efterhånden som de uddøde, afløstes næsten alle af tysksindede, og de var i reglen ivrige i fortyskningens tjeneste, hvorved de fleste opnåede at prædike kirkerne tomme. — Indre mission, der i flere egne havde stærkt tag i befolkningen, dannede dog en undtagelse. I dens forkyndelse hed det ofte, at kristne skulle afholde sig fra sådanne verdslige ting som det nationale spørgsmål. Deri skete imidlertid en afgørende ændring, da bevægelsens fører, pastor Tonnesen, hævdede danskernes pligt til at værne om deres danskhed.

1871—78 førte Bismarck en heftig strid med den katolske kirke. For at ramme den fik han gennemført en lov, der gav ret til at danne frimenigheder, hvad danskerne kunne benytte sig af. 1874 blev Cornelius Appel, der var afskediget som lærer, indviet til frimenighedspræst i Rødding. L. B. Poulsen var også blevet afskediget som lærer på grund af edsnægtelse. Han købte en gård i Bovlund og byggede en mødesal til stuehuset. Der prædikede en tid præster fra kongeriget; men det blev forbudt. Så blev han selv præst. Og da salen blev for lille, byggede menigheden en kirke.

Myndighederne forbød at bruge frimenighedernes kirkegårde til begravelse og at ringe med kirkeklokker, når deres medlemmer blev begravede; ofte lukkede de frimenighedskirkerne med den begrundelse, at der taltes politik i dem. Engang afbrød en politibetjent Poulsen midt i trosbekendelsen. Kun en lille del af nordslesvigerne sluttede sig til de seks frimenigheder, der dannedes. Men de hjalp andre kredse og værnede om menighedslivet.

1850—64 klagede tyskerne over, at dansk var blevet undervisningssprog i Mellemslesvig. Anstændighed forbød dem derfor at påtvinge de nordslesvigske børn undervisning på tysk umiddelbart efter magtovertagelsen. Byskolerne blev dog hurtigt næsten helt fortyskede, og i 1871 indførtes der 6—8 timers ugentlig tysk i landsbyskolerne. Efterhånden udvidedes undervisningen på tysk, så den fra 1888 blev enerådende på 2—4 religionstimer nær. En ansøgning om, at dansk måtte blive undervisningssprog, hvor det var folkesprog, fik 13.000 underskrifter, men blev afvist. Alle danske privatskoler, realskoler, landbrugsskoler og højskoler blev lukket, og det blev forbudt forældrene at undervise børnene hjemme eller at sende dem på danske skoler.

Lærerne skulle begejstre børnene for det mægtige Tyskland, for dets sejre, for dets kejser og kejserinde osv. De historiske lærebøger forher-

ligede alt tysk — således var grev Gerts erobringer herlige sejrstog, Niels Ebbesøn en nedrig snigmorder. Børnene skulle lære tyske nationalsange udenad, bl. a. en, hvori det hed: „Vi er prøjsere og vil prøjsere være!" — Det blev en kamp mellem en stat, der hensynsløst benyt-

Folkehjem i Aabenraa efter ombygningen 1910.

tede de magtmidler, den havde til rådighed, og hjemmenes kærlighed til danskheden, en kamp mellem ydre magt og åndsmagt.

Der fandtes enkelte dansksindede lærere; men de måtte bøje sig for statens tvang og kunne blot opnå at holde en pågående tysk lærer ude. — Sprogforeningen tog derimod kampen op ved at udbrede god dansk litteratur. En række danske efterskoler rejstes langs grænsen, beregnet for nordslesvigere i overgangsalderen. Voksne unge tog på danske højskoler og landbrugsskoler, og Skoleforeningen gav understøttelse til unge fra småkårshjem. Gennem disse skoleophold lærte de unge dansk åndsliv at kende, og der knyttedes varige venskabsbånd over grænsen.

Det blev forbudt ved offentlige møder at synge f. eks. Brorsons „Her vil ties, her vil bies" og Ingemanns „I sne står urt og busk i skjul"; thi Brorsons salme såvel som linierne:

Giv tid, og hvad du drømte skønt,
du skal i sandhed skue —

kunne få de syngende til at tænke på genforening. — Selv landboforeninger blev erklæret for politiske og stillet under politikontrol, og det blev strafbart at bruge ordet Sønderjylland.

Især gik det ud over optanterne. Viste de deres danske sindelag, risikerede de at blive udvist omgående. Men værst var det for de optantbørn, der var født før 1898; thi hverken den danske eller den tyske lov om indfødsret anerkendte dem som statsborgere. De kunne derfor udvises fra land til land. En dansk lov fra 1898 bestemte, at dansk statsborgerret i fremtiden erhvervedes ved fødsel af danske forældre både i ind- og udlandet; men den blev jo kun til gavn for de optantbørn, der fødtes efter 1898.

Da Peter Gram, Københoved, døde, fik hans 8 udvandrede sønner lov til at bære ham til graven; dagen efter skulle de være ude af landet, og kort efter var hans gård på tyske hænder. Sådan gik det med flere ejendomme. Og de danske stemmetal gik foreløbig tilbage fra valg til valg. I løbet af 80erne standsede udvandringerne imidlertid i det væsentligste, og ved valgene i 90erne skulle det vise sig, om man i kulturkampen havde vundet den danske ungdom for tyskheden. Det blev tyskerne en skuffelse: 1884 stemte 12.228 dansk, 1893 13.672 og 1898 14.816. Så begyndte tyskerne den kamp om jorden, som først rigtig tog fart i 1900tallets begyndelse.

Men nu var danskerne rustede til kampen. De havde udmærkede blade; foruden Sprog- og Skoleforeningen havde de Vælgerforeningen, som tog sig af det vidtforgrenede politiske arbejde. Når et angreb satte ind, havde de inden længe en organisation til at tage kampen op mod det. — Den tyske regerings forhold til de nationale mindretal var ret svingende; men i reglen førte krigspartiet og de konservative det store ord. I en sådan tid lod landråd[1] Mauve en dansk mand vide: „Befolkningen skal lære at hæfte solidarisk. Forser en sig, skal alle straffes, til de ved gensidig opdragelse har lært hinanden at holde sig i skindet". — „Den dag oplever De aldrig, hr. landråd", lød svaret.

1897 blev v. Köller overpræsident i Slesvig-Holsten. Han var en udpræget junkertype, som kun anerkendte to slags mennesker: herskende og lystrende. Nu skulle han skabe ro i „Nordmarken". Mange danske tjenestekarle havde taget plads i Nordslesvig. Da han udviste en del af dem, spurgte en journalist ham om, hvilke love de havde overtrådt, og fik svaret: „Ingen; men ved udvisningen rammes de fanatiske princi-

[1] Svarende til det danske amtmand.

paler." Men da sagen blev draget frem i den tyske rigsdag, blev udvisningerne i den grad brændemærket, at de dæmpede Köllers „tjenestedrengekrig". I stedet for brugte han optanterne og optantbørnene til at ramme de forældre, som havde sendt deres børn på danske efterskoler: hvis de ikke tog dem hjem, ville de miste forældreretten, og alle danske undersåtter i kommunen ville blive udvist! Da sagen blev fremdraget i den prøjsiske landdag, udtalte Centrums fører: „Hvad der i dag sker med disse dansktalende . . . kan i morgen ske med enhver af os, som sender sine børn i en skole, der ikke behager amtsforstanderen" — og en anset jurist erklærede, at forældreretten var anordnet af Gud og begrundet i den menneskelige natur. Sagen blev ført til kammerretten i Berlin, som erklærede fratagelse af forældreretten af politiske grunde for lovstridende.

Danskerne var vant til at holde deres møder i kroer og gæstgiverier. Nu fik ihændehaverne af disse besked om, at hvis de åbnede deres lokaler for danske foreninger, ville de bl. a. miste tilladelse til at afholde offentlige baller. Så nægtede de fleste kroejere og gæstgivere foreningerne adgang. De dansksindede svarede med at bygge forsamlingshuse, hvoraf der snart var mange. Myndighederne søgte ofte at forhindre brugen af dem; således forbød en gendarm et møde, fordi der fandtes en revne i gipsdækket: Loftet kunne styrte ned over forsamlingen! Men når de dansksindede klagede til de højeste instanser, fik de altid medhold. Ved deres drillerier opnåede tyskerne kun det modsatte af, hvad de tilsigtede.

Hårdest gik det ud over den danske presse; de fleste dansksindede redaktører måtte gang på gang betale bøder og stiftede jævnlig bekendtskab med tyske fængsler. Men resultatet af Köllers angreb på dem blev, at medens de danske blade 1898 udkom i 11—12.000 eksemplarer, udkom de i 1905 i 16—17.000.

En tysk nybyggerforening på Røddingegnen havde lokket tyskere andetstedsfra til at købe ejendom der. En af disse nybyggere anklagede embedsmændene for myndighedsmisbrug og bedrageri. De betalte en skriver til at flygte og erklærede ham for den skyldige. Han blev pågrebet i København, sagen kom for retten, som på trods af loven frikendte de skyldige. — Pastor Jacobsen i Skærbæk fik oprettet en bank, som uden hensyn til sikkerhed grundede flere foretagender: et rederi, et badested m. m. Tyskerne løftede ham til skyerne. Der var tale om at gøre ham til biskop. — Da spillede banken fallit, og så kastede man hele skylden på Jacobsen, der svarede med at blotte köllerpolitikken; bl. a. havde de øverste myndigheder lovet en skomager en stor sum

penge, hvis han ved at sværge falsk ed ville hjælpe dem til at få en dansksindet mand gjort til optant. — Disse skandaler tålte köllerstyret ikke. Köller forlod Sønderjylland med ordene: „Forholdene i Nordslesvig er og bliver vanskelige."

År 1900 blev v. Bülow rigskansler. Han nærede venskabelige følelser mod Danmark, og den danske regering benyttede lejligheden til at få aftalt med den tyske, at den gav tysk statsborgerret til de optanter og optantbørn, som søgte om det. Resten skulle have dansk statsborgerret. Over 5000 fik derved hjemstedsret i Sønderjylland. Til gengæld måtte Danmark godkende ophævelsen af § 5, hvad regeringen gjorde ud fra den tanke, at Danmark ikke kunne regne med at få Nordselsvig tilbage ved at påberåbe sig denne paragraf.

Gustav Johannsen. (Fotografi).

Tyske embedsmænd havde oprettet Den tyske Forening, hvis drivende kraft var dommer Hahn, der havde arbejdet for at tage forældreretten fra dem, der sendte deres børn på danske efterskoler. — Der fandtes dengang nogle danske indvandreres børn, der var statsløse, fordi de var født før 1898. Dem fik han myndighederne til at udvise uden at kunne anvise dem noget hjemsted. I begyndelsen af 1900tallet tog kampen om jorden rigtig fart. Staten bevilgede millioner til opkøb af dansk jord; den opkøbte godser til statsdomæne; småkårsfolk kunne få rentegårde, svarende til de danske statshusmandsbrug; men de og deres efterkommere måtte vise deres tyske sindelag for at få lov til at blive ved dem. På samme vilkår kunne en mand, der var i økonomiske vanskeligheder, overdrage sin ejendom til staten og få den tilbage på gode økonomiske betingelser. Men kærlighed til „fædrenes jord"[1] er stærk hos nordslesvigske bønder. „Æ navn skal blyw ve æ stavn" hedder det hos dem. Mange af dem havde lært dansk

[1] Titlen på et skuespil af Gustav Johannsens datter Martha Ottosen.

landbrug, der nu stod langt over det tyske, så de kunne svare højere renter, end tyskerne kunne. Nordslesvigsk Kreditforening og „Landeværnet" lånte penge ud til bønder, som var kommet i økonomiske vanskeligheder. Den dansker, som alligevel solgte sin ejendom til en tysker, blev ugleset af sine standsfæller — med mindre han brugte den overpris, tyskerne betalte, til at købe en endnu større tysk ejendom, hvad også hændte. Tyskerne opnåede kun gennem deres jordpolitik at slå fast, at det var mislykkedes for dem at vinde de dansksindedes børn for tyskheden.

Redaktør J. Jessen. (Fotografi).

Op mod 1914 tog flere hjemmetyskere til orde mod tvangsfortyskningen: Erik Schlaikjer, der var opvokset i et dansktalende hjemmetysk hjem, fandt grænsen retfærdig, men erklærede, at fortyskningskampen havde gjort mange børn fra hjemmetyske hjem dansksindede. Han rådede hjemmetyskerne til at respektere danskernes sprog og kultur. — Præstesønnen Johannes Tiedje kaldte grænsen kristelig moralsk, fordi den var sat af strategiske grunde. Han påstod, at danskheden i Nordslesvig først var blevet til efter 1864 og skyldtes regeringens fortyskningspolitik. — Indflydelsesrige tyskere stiftede Fredsforeningen, som bekæmpede Den tyske Forening og ville afløse tvangspolitikken med en åndelig kappestrid mellem dansk og tysk. Kort efter udbrød den første verdenskrig, så Fredsforeningen fik ikke lejlighed til at vise, hvor megen livskraft den besad.

Junggreen blev afløst af Gustav Johannsen. Han kunne bevæge en forsamling til tårer, henrive den til latter, vække dens harme, gløde dens sind og kalde den til dåd. I rigsdagen vandt han sig venner ved sit lune og sin slagfærdighed.

Modsætningen mellem protestpolitikken og forhandlingspolitikken var stadig til stede. Redaktør Jessen var protestmand, hvorimod H. P.

Hanssen, Nørremølle, var forhandlingspolitiker. Da Vælgerforeningens flertal ønskede, at Jessen skulle afløse Gustav Johannsen, lagde Hanssen, Nørremølle, hele sin autoritet i vægtskålen, for at alle danske skulle samles om Jessen. Det skete. Men Jessen var så legemlig nedbrudt af de

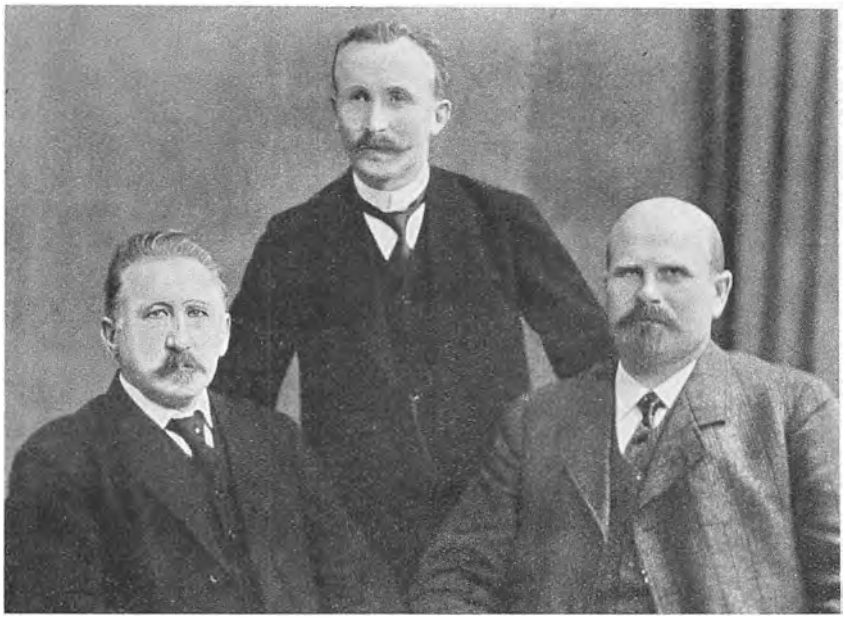

Nordslesvigs sidste repræsentanter i Berlin.
Rigsdagsmand H. P. Hanssen, landdagsmand Nis Nissen, landdagsmand H. D. Kloppenborg-Skrumsager.

mange fængselsophold, hans pen havde påført ham, at han døde 1906 efter 5 års rigsdagsgerning. Han var da kun 52 år.

Det var givet, at Hanssen, Nørremølle, måtte blive hans efterfølger i rigsdagen. Han var af en gammel anset sønderjysk bondeæt, havde været på Askov højskole og studerede derefter historie under den sønderjyske historiker A. D. Jørgensen, af hvem han lærte nøgtern, grundig og redelig forskning, parret med varm kærlighed til fædrelandet. Han var både fortrolig med nordisk digtning og med tysk historie og retsvæsen. 1888 fik han Vælgerforeningen stiftet, og han var med til at udgive „Sønderjyske årbøger". 1896 blev han valgt til landdagsmand og 1906 til tysk rigsdagsmand.

Han vandt sig hurtigt både venner og anseelse i rigsdagen ved sin noble færd, sin klarhed, dygtighed og saglighed, og få kendte som han Sønderjylland og sønderjyderne.

1912 var der rigsdagsvalg i Tyskland, 1913 valg til den prøjsiske landdag. Ved begge valg havde danskerne stor fremgang. Da Vælgerforeningen, Sprogforeningen og Skoleforeningen 1914 holdt deres fælles årsmøde, så Hanssen, Nørremølle, tilbage over 50 års nationale kampe og vendt mod Prøjsen gengav han Hostrups ord „Til fjenden":

Du kan vel kro dig af døgnets kår
og af sejrene, de har dig skabt;
men du fører en kamp imod tusinde år,
og i den har du visselig tabt.

Få dage efter kaldte kirkeklokkerne de krigspligtige mænd i det tyske rige, også i Nordslesvig, under våben.

FRANKRIG OG TYSKLAND 1871—1914

Frankrig.

FLERTALLET i den nationalforsamling, der valgtes 1871, var monarkister. Langt de fleste parisere var republikanere og frygtede nu for kejserdømmets genopståen. De hævdede desuden, at regeringens afståelse af Alsace-Lorraine[1] var landsforræderi, og krævede et udvidet selvstyre for de enkelte distrikter[2]. Endelig forlangte de den henstand med husleje og veksler, der var givet under krigen, forlænget, da de fattige endnu ingen midler havde indtjent til at betale med.

Præsidenten, Thiers, afviste forhandling med dem og lod regeringstropperne indtage Paris bydel for bydel. De svarede med at stikke ild på Tuilerierne og rådhuset. Regeringen tog en frygtelig hævn: i 5 år rasede domstolene med henrettelser eller forvisninger, hvor de fleste langsomt pintes ihjel. Samtidig udspredtes de frygteligste historier om kommunarderne. Senere undersøgelser viste, at de fleste af disse historier var løgnagtige eller stærkt overdrevne. Og hævnen vakte et voldsomt had hos de besejrede.

Det gjaldt først om at læge krigens sår. „Vore fanger omkommer i elendighed langt borte, og vort folk, hungersnøden nær, må give den fremmede soldat den sidste bid brød, der er tilbage", udtalte Thiers. — Samtidig med, at de 5 milliarder guldfrancs var betalt (II, s. 422) var det meste af, hvad krigen havde ødelagt, genoprettet.

Nogle af nationalforsamlingens monarkister ønskede en Bonaparte, andre en efterkommer af Ludvig Filip, de fleste et medlem af det gamle kongehus, foreløbig beholdt man derfor republikken. Man vedtog en ny forfatning med et deputeretkammer, valgt ved almindelig valgret af mænd over 21 år, og et senat, valgt af valgmænd. Republikanerne opnåede snart flertal og sikrede folket presse-, forenings- og forsamlingsfrihed og gennemførte almindelig værnepligt.

[1] Det franske navn til Elsass-Lothringen.

[2] Distrikter kaldes kommuner, deraf navnet kommunard.

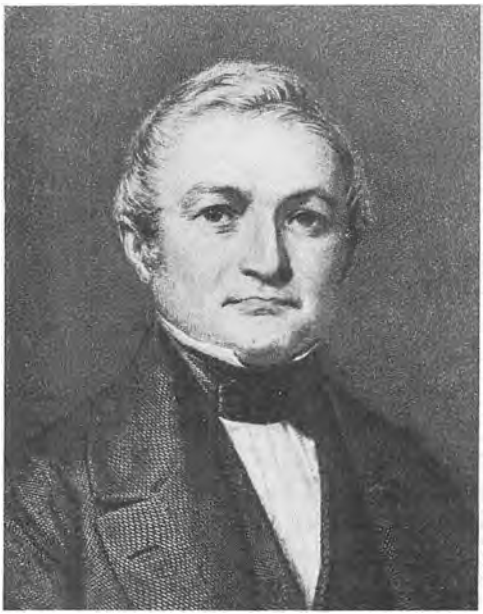

Thiers.

Næsten alle franskmænd drømte om revanche, hvad general Boulanger benyttede sig af. Ved teatralske midler skaffede han sig yndest i alle kredse, så han 1886 opnåede at blive krigsminister. Men da han både truede med at begynde krig mod Tyskland og at skaffe sig diktatorisk magt, blev der rejst sag mod ham, og det viste sig, at han var skyldig i et mægtigt underslæb. Han forlod da hustru og barn og flygtede sammen med sin elskerinde til Belgien, hvor han et par år efter skød sig på hendes grav. Dermed var faren for en ny fransk-tysk krig foreløbig afværget.

Den katolske kirke søgte at øge sin magt ved at forkynde, at nederlaget var en følge af folkets gudløshed. Hvis folket atter vendte sig til kirken og hjalp paven til sit gamle herredømme over Pavestaten, ville Gud give det Alsace-Lorraine tilbage. Det blev dog snart åbenbart, at kirkens mål var at kalde tiden fra før den store revolution tilbage. Gambetta erklærede nu: „Klerikalismen er fjenden!" og kaldte til krig mod „denne teokratiske[1] ånd, der er lysten efter alt, griber efter alt og aldrig kan mættes."

Hidtil havde kirken haft hovedindflydelsen på skolen, men der klagedes over, at den ville påtvinge eleverne bestemte anskuelser, og at dens undervisning var for dårlig. 1880 fik Jules Ferry gennemført tvungen skolegang for børn fra 6—13 år og gratis undervisning i statsskolerne. Religionsundervisning afløstes af undervisning

Den klerikale invasion afløser den prøjsiske.
(Litografi af Daumier).

[1] Teokrati = gudstyre, her i betydningen kirkestyre.

i moral; men børnene fik en ugentlig fridag, hvor kirken kunne give religionsundervisning til de børn, hvis forældre ønskede det. Der fandtes stadig privatskoler ved siden af statsskolerne, og da regeringen ville lukke dem, der dreves af kirkelige ordener, opnåede den kun, at de kirkelige ordener kaldte skolerne almindelige privatskoler og beholdt de samme lærere. Mange benyttede disse skoler, fordi de mente, at religionsundervisningen påvirkede børnene til uegennyttig næstekærlighed, hvorimod morallæren kun appellerede til egennytten. (Hvis din nabos hus brænder, skal du komme ham til hjælp; thi så vil han også komme dig til hjælp, hvis dit hus skulle brænde.)

Fra Panama-dagene. »Sådan et skrog! Mens du kun fik sølle 10000 francs, huggede de andre hundredtusinder!« (Tegning af Forain).

1905 vedtog rigsdagen at adskille stat og kirke og bestemte, at kirkerne skulle være statens, men overlades til menighederne, mod at disse vedligeholdt dem. Staten lod derfor udarbejde en fortegnelse over kirkernes inventar; men da paven protesterede mod dette, kom det flere steder til håndgribeligheder. Det endte med, at staten lod gudstjenesteordningen være som hidtil, og efterhånden stilnede kampen af. — I slutningen af 1800-tallet gennemrystedes Frankrig af to skandaler, som vakte opsigt rundt om i verden.

1869 var det lykkedes den franske ingeniør Ferdinand Lesseps at få gennembrudt Sueztangen med en 166 km lang kanal, hvorved søvejen fra Europa til Syd- og Østasien forkortedes med mange tusinde km. En mængde skibe benyttede sig deraf, og aktiekapitalen gav rigeligt udbytte.

Da undfangede Lesseps' søn sammen med flere den idé at gennembryde Panamatangen for derved at forkorte vejen fra Atlanterhavet til Det stille Hav. Ved at benytte den alderdomssvækkede Ferdinand Lesseps' navn fik de tegnet et mægtigt beløb. Bladene skildrede foretagendet i rosenrøde farver, og der åbnedes nye aktietegninger. Men 1890 standsedes arbejdet. Da var kun omk. ⅓ af arbejdet udført, skønt der var brugt næsten dobbelt så stort et beløb, som foretagendet var anslået til. — Det viste sig nu, at leverandørerne havde beriget sig i en utrolig grad, at mange redaktører var blevet bestukket til at rose projektet, og at både rigsdagsmænd og ministre havde ladet sig købe. En mængde indflydelsesrige mænd var kompromitteret. — Ved det påfølgende valg blev over halvdelen af rigsdagens medlemmer kasseret.

Ved dette valg fik socialdemokratiet så mange valgt, at man nu måtte regne med partiet. Det delte sig i to fløje: en revolutionær marxistisk og en moderat, der i samarbejde med de frisindede partier ville søge at gennemføre reformer til gavn for underklassen. Jaurès blev fører for denne fløj. Han var fredsven og en nobel personlighed, der i høj grad prægede partiet, som derved opnåede en bedre stilling i det offentlige omdømme. Man fik nu love, som tidsbegrænsede kvinders og børns arbejde i fabrikkerne, fik ansat fabriksinspektører til at sørge for, at de sociale love blev overholdt osv.

Dreyfusarderne jages ud af Frankrig. Scheurer-Kestner, Zola, Reinach, Clemenceau, Labori, Picquart, Trarieux, M. Dreyfus o. a. I baggrunden skriges der: »Spyt på Zola!« »Ned med syndikatet!«
(Tegning af Bobb, febr. 1898).

Da rystedes Frankrig af en ny skandale: 1894 blev det opdaget, at en fransk officer havde solgt militære hemmeligheder til en fremmed magt. Dreyfus blev mistænkt, navnlig fordi han var jøde. Uden at han eller hans forsvarer fik lov at se de dokumenter, dommen var grundet på, blev han dømt til forvisning til den frygtelige Djævleø i fransk Guyana. Da påviste oberst Picquart, at oberst Esterhazy var den skyldige. Han fik ordre til at tie for „hærens æres skyld", og da han fortsatte anklagen, blev han arresteret. Hele hæren med krigsministeren i spidsen stillede sig bag Esterhazy, som blev frikendt ved en skinproces. Da erklærede den verdensberømte franske forfatter Zola i et skrift, „Jeg anklager", at frikendelsen var sket efter højere ordre, og Jaurès tilråbte deputeretkammeret: „Vi går til grunde i halve forholdsregler, i fortielser og tvetydige erklæringer, i løgne og fejghed". Zola blev idømt et års fængsel, og krigsministeren oplyste, at han besad aktstykker, som beviste Dreyfus' skyld. Picquart påviste, at de var falske, og en oberst måtte indrømme, at han havde lavet falsknerierne. Han blev arresteret og næste dag fundet i arresten med overskåret hals. Man nødtes nu til at tage sagen op. For at dække over hæren benådede man Dreyfus (1899). 1906 fik han sin sag genoptaget. Esterhazy måtte indrømme, at han var

den skyldige, og Dreyfus fik æresoprejsning. — Men Frankrigs hær og retsvæsen havde fået et knæk, som det tog lang tid at oprette.

Tyskland.

Det tyske rige var blevet smedet sammen med „jern og blod". Tilbage stod nu en større opgave: at få befolkningen til at føle sig som

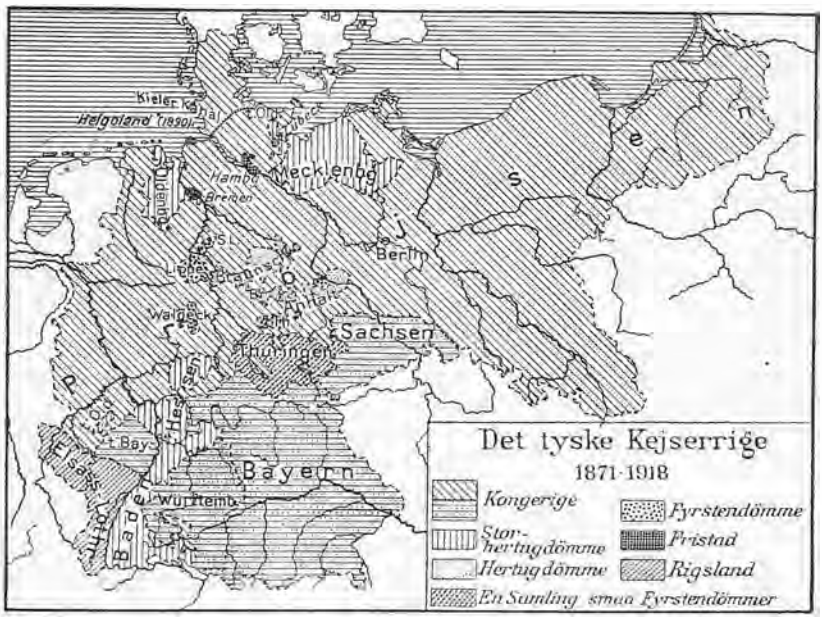

eet folk. Især var der tre kløfter, som måtte udjævnes: den nationale, som allerede er omtalt, den religiøse og den sociale.

1870 fik pave Pius IX et kirkemøde til at vedtage, at når paven fra pavestolen fortolker en læresætning eller angiver den levevis, kirkens medlemmer skal følge, er han ufejlbarlig. Trods adskillig modvilje bøjede alle pavekirkens bisper sig for dogmet; men flere af dens professorer protesterede.

At der var politisk sprængstof i dogmet, viste sig i Svejts, hvor en biskop bandlyste to katolske præster, der nægtede at anerkende det. Regeringen forlangte bandlysingen taget tilbage; bispen nægtede det og blev derfor afsat, og den diplomatiske forbindelse mellem Svejts og pavestolen blev afbrudt.

I Tyskland forlangte katolikkerne, at kejseren skulle skaffe paven hans verdslige magt tilbage. De blev afvist. De forlangte så, at han skulle

forfølge „kætterne", dvs. de såkaldte gammelkatolikker, som protesterede mod ufejlbarlighedsdogmet, og blev atter afvist. Bismarck så med bekymring, at Centrumspartiet viste mere sympati for de katolske elsasslothringer og polakker end for de protestantiske prøjsere. Han fik da vedtaget en lov om fængselsstraf mod gejstlige, som under udøvelse af deres kald udtalte sig nedsættende om statsanliggender, og en skolelov, hvorefter alle skoler i Prøjsen uden undtagelse skulle være under statstilsyn. Han opnåede imidlertid derved, at den polske nationalkamp, som hidtil overvejende var blevet ført af den polske gejstlighed og adel, nu også blev ført af de menige polakker.

Ferdinand Lassalle.

Paven nægtede at modtage den tyske gesandt ved sit hof, og Bismarck svarede: „Til Canossa går vi ikke!" (I s. 262). Han fik jesuitterordenen forbudt i Tyskland, og der blev givet tilladelse til at danne frimenigheder — hvad gammelkatolikkerne dog ikke benyttede sig af. — Fødsler og dødsfald skulle anmeldes til den verdslige øvrighed, og der indførtes tvunget borgerligt ægteskab. Paven opfordrede til ulydighed mod alle disse „ugudelige" love. De, der adlød ham, blev afsat. En tid var ⅔ af bispedømmerne og over 1000 pastorater ledige. Men katolikkerne stod fast, og Centrums stemmetal voksede fra 724.000 i 1871 til 1.341.000 i 1877. Og den dag kom, da Bismarck trængte til „det sorte spøgelses" hjælp mod „det røde spøgelse" (socialismen). For at opnå det måtte han ophæve en hel del undtagelseslove og afskaffe den tilstand, hvor „honnette, men kejtede prøjsiske gendarmer med sporer og slæbesabler sætter efter smidige og letfodede præster gennem bagdøre og sovekamre".

De fem milliarder guldfrancs (II s. 422) havde fremkaldt en sand guldfeber i Tyskland, hvor aktieforetagender skød op som paddehatte. Men snart kom eftersmækket i form af fallitter, og arbejdsløshed fulgte i kølvandet. På samme tid kom skibsladninger af billigt korn fra Amerika, og jern og industrivarer fra andre lande. Storindustrien, minedriften og storlandbruget råbte på beskyttelse, og Bismarck kunne ved told skaffe penge til øgede rustninger. De liberale partier ville imidlertid ikke følge ham på toldvejen. Det var de konservative derimod

villige til, og han kunne også få følgeskab af Centrum; men kun mod store indrømmelser på kirkepolitikkens område.

Det var dog især i sin kamp mod socialismen, at Bismarck havde brug for disse partier.

Efter 1848 havde tyske småkårsfolk dannet tusinder af sygekasser, af brugsforeninger efter engelsk mønster og en mængde kreditforeninger, hvor småhåndværkere og dermed ligestillede kunne få lån til at starte selvstændige virksomheder. Men lønarbejderne var i reglen for fattige til at kunne bære sådanne foreninger.

Aug. Bebel, som stiftede Det socialdemokratiske Arbejderparti.

De fik imidlertid en fører i Ferdinand Lasalle. Han var søn af en rig jøde og var, i modsætning til Marx, udpræget national. Hans mål var, at staten skulle hjælpe lønarbejderne, så de kunne overtage fabrikker og gennem konkurrence tvinge fabriksejerne til at give lige så meget i løn, som arbejderne kunne opnå i deres egne fabrikker. Politisk skulle arbejderne kæmpe for almindelig valgret, så de ved hjælp deraf kunne gennemtvinge deres krav. Det lykkedes ham at få en stor del af de tyske arbejdere organiseret, og ved en kongres i Leipzig 1863 vedtoges et program i overensstemmelse med hans tanker.

Året efter faldt han i en duel om en kvinde.

En tid var der stærke brydninger mellem Marx' og Lasalles tilhængere; men 1875 forenedes de i Det socialdemokratiske Arbejderparti, hvis mål var det marxistiske: Statens overtagelse af produktionsmidlerne, mens vejen var den af Lasalle anviste: Arbejderne skal tage del i det politiske liv og søge at opnå flest mulige fordele for deres stand.

Socialdemokratiske talere og blade hævdede ofte, at arbejderne ville kunne standse enhver krig ved at erklære generalstrejke. Under en eventuel krig kunne socialdemokratiet altså blive en fare for staten. 1871 mønstrede det 124.000 stemmer, 1874 var det vokset til 352.000. 1878 blev der med kort mellemrum øvet to attentatforsøg mod kejseren, hvad Bismarck benyttede sig af til at få vedtaget undtagelseslove, som kun var vendt mod socialdemokratiet: Partiets foreninger blev opløst, dets blade og skrifter beslaglagt, lederne fængslet osv. I løbet af 12

år skal omk. 900 socialdemokrater være blevet landsforvist, og 1500 idømt fængsel. Det så ud til, at Bismarck skulle sejre: 1877 fik socialdemokratiet 480.000 stemmer, 1881 kun 310.000. Men partiet fandt snart nye kampmidler; dets foreninger fik andre navne: sangforeninger, diskussionsklubber o. lign., dets kongresser holdtes i udlandet, og bladene smugledes ind fra andre lande. 1898 var socialdemokratiet rigets største parti. — Bismarcks forsøg på at besejre en idé med magtmidler var atter glippet.

Kejser Wilhelm II.

1872 havde nogle tyske nationaløkonomer dannet „Foreningen for socialpolitik". De krævede, at staten skulle hjælpe arbejderne til bedre boliger, sikre dem mod sygdommes følger o. lign. — Disse tanker tiltalte Bismarck: en stat, som virkede for folket, men ikke ved folket, passede til hans ideer. Han erklærede det for „en kristen stat"s opgave at sikre arbejderne mod uforskyldt nød, og han fik 1883—89 gennemført en syge-, en ulykkes-, en invalide- og en alderdomsforsikringslov. Han håbede forgæves gennem denne lovgivning at modarbejde socialdemokratiet. Arbejderne benyttede nok lovene, men de sluttede sig i stigende mængder til det socialistiske parti og hadede ham, fordi han stadig fik „socialistlovene" fornyet.

1888 døde kejser Wilhelm I. Hans søn, Frederik III, døde 99 dage efter. Dennes søn, Wilhelm II, ville selv bestemme rigets politik; det samme ville Bismarck, der af den grund blev tvunget til at søge sin afsked 1890. I sine sidste år pintes Bismarck af samvittighedsnag: „Det er mig, som er skyld i tre krige .... som på slagmarken har ladet dræbe 80.000 mennesker, som mødre, brødre, søstre, enker endnu i dag græder over. — Men alt dette er en sag mellem mig alene og Gud. Jeg har aldrig draget nogen glæde ud af det, og jeg føler endnu min sjæl ængstes derved". — Han døde 1898.

Wilhelm II havde store tanker om kejserværdigheden. Da han således engang tog soldaterne i ed, udtalte han: „I er nu mine soldater .... I disse tider, hvor socialisterne driver deres spil, kan det hænde, at jeg byder jer at skyde på brødre og slægtninger. — Gud forbyde det! Men skulle det ske, da må I lystre uden mindste knurren".

Socialdemokratiet spaltedes snart i de rettroende marxister og revisionisterne, hvis teoretiker, Bernstein, bl. a. kritiserede Marx's katastrofeteori og materialistiske historieopfattelse (II s. 405 ff.) I samarbejde med andre partier ville han løse opgaverne, efterhånden som de meldte sig; thi „målet er intet, bevægelsen alt". Ofte truede det med sprængning af partiet.

Efter 1871 spåede en franskmand, at Bismarck ville skade tyskerne mere, end han havde skadet franskmændene, fordi han brutaliserede tysk tankegang. Han fik delvis ret. Således hævdede historikeren Treitschke, at de ædle tyskere gik i krig med Guds navn på læberne og derfor havde ret til at slå de fordærvede franskmænd. Og om elsasserne, der ønskede at blive ved Frankrig, erklærede han: „Vi tyskere, der kender både Tyskland og Frankrig, ved bedre, hvad der gavner elsasserne, end disse ulykkelige selv". — I „Tyskland og den næste krig" priste general Bernhardi krigen som en livsnødvendighed. Uden hensyn til folkeret og løfte om at respektere andre staters neutralitet skulle Tyskland bruge sin hær til at udvide sin magt. Om mænd af samme ånd som Treitschke og Bernhardi er sagt, at de skrev ud fra grundsætningen „Erfolg ist Trumph" (resultatet er trumf, dvs. resultatet forsvarer handlingen).

TÆNKERE OG DIGTERE OMKRING ÅRHUNDREDSKIFTET

Friedrich Nietzsche (1844—1900).

Den bismarckske herremoral fik sin betydeligste forsvarer i den tyske filosof Fr. Nietzsche. Han var af prøjsisk præsteslægt og blev som 25årig professor i græsk sprogvidenskab og dyrkede samtidig græsk åndsliv. I sit første betydelige værk, „Tragediens fødsel", priste han den stærke, utøjlede livsudfoldelse og hævdede, at mænd som Sokrates og Platon havde ødelagt det græske åndsliv.

Darwins udviklingslære overbeviste ham om, at udviklingens mål er det store menneske. Det har målet i sig selv og har ingen forpligtelse over for mængden, som tværtimod er til for dets skyld, er „gødning for genierne" — som man har udtrykt det. Nietzsche foragtede kristendommen. Dens kamp mod Rom var slavens oprør mod hans retmæssige herre. Det samme gjaldt protestantismens oprør mod den herskende kirke, og revolutionernes oprør mod dem, der var bestemt til at herske. Ville masserne ikke lystre, måtte hæren lære dem det. — De store, overmenneskene, levede hinsides godt og ondt, magt var for dem ensbetydende med det gode, afmagt med det onde.

1879 opgav Nietzsche sin lærergerning og opholdt sig de følgende somre i Sydsvejts' bjergegne, hvor han færdedes ene med sine tanker og i fantasien levede sammen med henfarne storånder, især den persiske profet Zarathustra (I s. 24 ff.), hvis stærke livsvilje havde grebet ham. I „Så talte Zarathustra" lader han profeten forkynde, at det som nu er, har været levet før og vil komme igen: „Tilværelsens evige timeglas bliver stadig vendt på ny og du med det, et gran i støvet."

Nietzsche slap alrig fri for præstehjemmets påvirkning. „I det skjulte er han kristen, mod sin viden og sin bevidste vilje, men i samklang med sine grundinstinkter"[1]. Da han ikke kunne undvære en livsanskuelse,

[1] Schubart: »Dostojevski og Nietzsche«.

og han ikke kunne — eller ikke ville — tro på Gud, måtte han finde noget andet at tro på. Det blev overmennesket. Først dyrkede han geniet, men indså, at det ikke var nok, og dyrkede så viljen til magt. Samtidig forkyndte han, at vejen opad går gennem lidelse. „Hvad er det største, I formår at opleve?" spørger han. „Det er det øjeblik, da den store foragt lever i jer, det øjeblik, da endog jeres lykke bliver jer ækel .... da I siger: hvad bryder jeg mig om min lykke? Den er ... jammerlig småtilfredshed". Kun gennem smerten kan overmennesket fødes.

Fr. Nietzsche.

Heller ikke ved overmennesket kunne Nietzsche standse. Han lader Zarathustra spørge folkehoben, om den var villig til at leve livet om igen, og da mængden svarer ja, dør profeten af glæde. Hermed var Nietzsche i tanken vendt tilbage til de jævne mennesker, han foragtede, men vel inderst inde længtes efter. — Kort efter gik han ind i sindssygens mørke. Forgæves havde han søgt en fast grund at bygge på uden for Gud. Hans angreb på kristendommen var i virkeligheden et angreb på dens resultater, som han så dem. „Kristendommen er alligevel det bedste stykke idealt liv, som jeg har lært virkelig at kende", skrev han til en ven, „og jeg tror aldrig, jeg i mit hjerte har været gemen mod den." Men den stod i vejen for hans teori om overmennesket, og dog kunne han ikke frigøre sig for den. „Spydet, han slyngede mod kristendommen, røber det af Kristus sårede hjerte" (Vilh. Andersen).

Nietzsche fik overordentlig betydning både for sin samtid og for eftertiden, ikke mindst blev hitlerismen en frugt af hans overmennesketeori.

Henry George (1839—97).

Oplysningstidens politiske tænkere byggede på læren om de naturlige menneskerettigheder. Men Marx' materialistiske historieopfattelse og lære om klassekampen og Darwins udviklingslære satte magten i rettens sted. Folkestyret satte lige så lidt som enevælden grænser for

statens magtområde. I politik handlede man mest ud fra den grundsætning: hver griber så meget, som han magter at tilrive sig!

Mod denne tendens vendte den amerikanske socialtænker Henry George sig, idet han underbyggede og udvidede læren om de naturlige menneskerettigheder.

Han voksede op i et kristent småkårshjem i Philadelphia, fik en uregelmæssig skolegang og måtte siden selv skaffe sig kundskaber, men lærte derved at se med egne øjne og at tænke selvstændigt. Som 16—17årig var han med et skib, som anløb Australien, hvor han undredes over, at der var tusinder af arbejdsløse, skønt der fandtes en mængde uudnyttet jord. Senere grundede han især over, hvad der var årsag til, at arbejdslønnen altid var højest i tyndt befolkede egne, da den tekniske udvikling dog gav de største muligheder for velstand i de tæt befolkede.

I flere år opholdt han sig i San Francisco som typograf. Ofte var han arbejdsløs og jævnlig i nød. Engang, mens hans kone lå i barselseng, havde de ikke brød i huset, og han vidste ikke, hvordan han skulle skaffe det. Han gik da ud på gaden og bad en ukendt mand om 5 dollars. — „Hvad skal De bruge dem til?" — Han fortalte det og fik pengene. Senere sagde han, at havde han ikke fået dem, havde han været i stand til at slå manden ned. Det gav ham et dybt indtryk af, hvad nød kan drive et menneske til.

På den tid byggede man på en jernbane, som skulle forbinde San Francisco med New York. Vestens folk glædede sig til den lette forbindelse med østen; men Henry George hævdede, at det var der ingen grund til; thi jernbanen ville blot gøre de få rige endnu rigere, men de mange fattige endnu fattigere. Han forstod blot ikke, at det ville blive frugten af de tekniske fremskridt. Da fik han tilfældig at vide, at man forlangte ca. 5.000 kr. pr. td. l. for et stykke uopdyrket jord; det slog ned i ham, at her var svaret: man spærrede menneskene ude fra den naturens rigdomskilde, hvoraf alle skulle leve. — Kort efter udsendte han et lille skrift, „Vor jord og jordpolitik", hvori han hævdede, at jorden var givet menneskene af Gud. Ingen kunne med rette kræve mere for den end betaling for de arbejdsskabte værdier, der var nedlagt i den. Den merværdi, frugtbar og velbeliggende jord havde, skyldtes hele samfundet og tilkom det. Brugeren af sådan jord burde betale en årlig afgift af den, svarende til dens merværdi. Når denne afgift indgik i de offentlige kasser, behøvedes ingen andre skatter, enhver kunne da få lov til selv at beholde udbyttet af sit arbejde, og ingen var interesseret i at optage mere jord, end han kunne udnytte, så der ville altid være udbud af gratis jord for den, som ville arbejde på den.

Henry George følte imidlertid, at han måtte sætte sig grundigere ind i socialøkonomien, og efter flere års arbejde udsendte han 1879 sit hovedværk „Fremskridt og fattigdom". I modsætning til Malthus (II s. 282) påviste han, at jorden altid har kunnet og altid vil kunne give nok til alle. Og han afviste Adam Smiths lære, at lønnen tages af den kapital, som er lagt til side dertil (II s. 212); den tages, hævdede han, af arbejdsproduktets værdi. Arbejdslønnen vil under naturlige forhold afhænge af, hvad en mand kan tjene ved at dyrke jorden. Kan han ikke få så meget ved at arbejde for andre, vil han nemlig begynde for sig selv. Men spærres adgangen til jorden, da må arbejderen nøjes med, hvad kapitalisten vil give, og lønnen vil tvinges ned på sultegrænsen. Han tilbageviste den påstand, at kultur skabes ved, at nogle må arbejde for andre, som derved får tid til åndeligt arbejde. Fremskridt, hævdede han, betinges af samarbejde på lige vilkår.

Henry George.

USA førte en hårdhændet toldbeskyttelsespolitik, hvad Henry George anså for rigtigt, indtil han fik en ivrig protektionist at høre. Da stod det klart for ham, at told og krig hørte sammen, ligesom frihandel og fred gjorde. Han gennemarbejdede nu hele toldspørgsmålet og rettede i „Toldbeskyttelse eller frihandel" et skarpt angreb på protektionismen.

„Fremskridt og fattigdom" vakte foreløbig ringe opmærksomhed; men efter at en redaktør havde udsendt bogen i hæfter til sit blads 75—100.000 læsere, førte det til kraftige tilkendegivelser både for og mod værkets tanker. Paven udstødte en katolsk præst, der havde sluttet sig til Henry Georges lære, som paven angreb i et hyrdebrev. Henry George besvarede dette i „Arbejdets kår", hvori han påviste, at den begrundelse, hvormed paven forsvarede ejendomsretten til jorden, svarede til den, hvormed man havde forsvaret ejendomsretten til slaver.

1897 lod Henry George sig opstille til borgmesterembedet i New York

for derved at få lejlighed til at virke for sin lære. Hans læge advarede ham: Det ville antagelig koste ham livet. „Hvor kan jeg få en bedre død end i menneskehedens tjeneste!" svarede Henry George, der troede fast på et liv efter døden. Det gik, som lægen frygtede: Anstrengelserne havde været Henry George for hårde. Få dage før valget skulle finde sted, døde han af et hjerteslag.

Peter Kropotkin (1842—1921).

Peter Kropotkins fader var en russisk fyrste, som „ejede" en mængde livegne bønder og tjenere på sit gods. Hans moder, der døde, mens han var barn, viste disse livegne en enestående godhed, og de søgte til gengæld på mange måder at vise deres taknemmelighed mod hendes børn. Det gav senere Kropotkin den tro, at mennesker bliver gode, når man viser dem godhed.

Peter var glimrende begavet og fik den fineste uddannelse, der kunne fås i Rusland. Som 20årig fik han efter eget ønske en stilling i Sibirien, hvor der blev lejlighed for ham til videnskabelige geografiske studier. Hans fremstilling af Sibiriens og senere af Finlands jordbundsforhold skaffede ham europæisk berømmelse, før han var 30 år.

I Sibirien iagttog han, hvordan højere stående dyrearter sluttede sig sammen dels mod rovdyr, dels mod den hårde natur, og han påviste i „Gensidig hjælp", at Darwin forvekslede årsag og virkning, når han mente, at dyrene ville formere sig ud over, hvad naturen havde føde til: Jo bedre dyrene forstod at slutte sig sammen, jo færre unger fødte de, da der kun behøvedes få for at opretholde arten. — Sin lære om gensidig hjælp overførte han på mennesket: „Når menneskene ikke som halvt vanvittige kæmper på slagmarken, kan de ikke holde ud at høre nødråb uden at komme til hjælp. Den modige følger råbet, og hvad han gør, føler alle, at de burde have gjort . . . Denne følelse er blevet næret gennem tusinder af år i menneskets samfundsliv og i hundredtusinder af år i samfund før menneskenes tid."

Snart indså Kropotkin, at hans videnskab ikke kunne gavne den store mængde, dertil var denne for uoplyst, og selv om den fik oplysning, ville de sociale og politiske forhold hindre den i at få nytte deraf. Han kastede sig så over studiet af de sociale ideer og følte sig især draget af anarkismen, fordi han ud fra sine barndomsminder troede på den jævne mand. Han var overbevist om, at al magtanvendelse kun gjorde fortræd og mest mod udøveren selv. Samfundet skulle bestå af frie sammenslutninger, hvori man dels samvirkede indbyrdes, dels sam-

virkede med andre frie sammenslutninger. Straf skulle bestå i udelukkelse fra enhver sammenslutning. Da ingen kunne undvære samfund med andre, ville truslen om udelukkelse være nok til at afholde menneskene fra umoralske handlinger. — I „Håndens og hjernens arbejde" hævdede Kropotkin, at alle var født til både at være hånds- og åndsarbejdere. Det ensformige, mekaniske fabriksarbejde var for ham en hån mod menneskeånden. Han mente, at 5 timers dagligt kropsarbejde var nok til at tilfredsstille menneskenes legemlige behov. Resten af tiden kunne så benyttes til åndelig virksomhed.

Peter Kropotkin.

I lighed med andre russiske revolutionære førte Kropotkin en dobbelttilværelse: om dagen opholdt han sig i fornemme eller i videnskabelige kredse, om aftenen under påtaget navn og forklædt som arbejder blandt arbejdere, som han søgte at indpode sine ideer. — Men 1874 blev han opdaget af politispioner og kastet i fængsel. I sin selvbiografi „En anarkists erindringer" har han givet en spændende skildring af sin flugt derfra. Han opholdt sig derefter nogle år i Svejts, hvorfra han blev udvist på grund af sin skribentvirksomhed. Så drog han til Frankrig. Men den franske regering var dengang interesseret i et våbenforbund med Rusland, og for at tækkes den russiske regering, fik den ham idømt 5 års fængsel for deltagelse i en revolutionær bevægelse. Det vakte dog så stor forbitrelse, at den måtte frigive ham efter 3 års fængsling. Han opholdt sig derpå i England, til han efter den russiske revolution 1917 kunne drage hjem. — Det nye styre var imidlertid i høj grad stridende mod hans ideer, og han angreb det skarpt for dets forfølgelse mod anderledes tænkende.

Dostojevski (1821—81).

Fjodor Dostojevski fortæller fra sin barndom, at han en dag syntes, han hørte råbet: „En ulv! en ulv!" Forfærdet flygtede han hen til en livegen bonde, der beroligede ham: „Her er ingen ulv .... vær ikke bange .... Kristus er med dig". — Fjodor forstod da, at røsten havde lydt inden i ham. Begivenheden var symbolsk for ham: Der fandtes et vilddyr i ham, og han kendte kun den enfoldige bondes værn imod det: Kristus!

Hans fader havde været embedslæge i Moskva, men måtte på grund af drikfældighed søge sin afsked, hvorefter han købte et gods med livegne bønder, som han mishandlede, så nogle af dem sammensvor sig og dræbte ham. Han havde ladet sønnen læse til ingeniør, og denne tog sin eksamen, men benyttede den ikke.

Han ville være digter, og allerede som 22-årig vandt han berømmelse med romanen „Arme mennesker". Den blev opfattet som en social roman, men var i virkeligheden en skildring af „menneskets nedværdigende jeg i dets indre kamp for selvagtelse"[1].

Snart brød Dostojevski med sine omgangsfæller, fordi de var ateister. Hvad ville de sætte i stedet for Kristus? spurgte han: „Dog vel ikke os selv .... os modbydelige mennesker!" — Hans medfølelse med de livegne fik ham til at deltage i en studiekreds, hvor man diskuterede sociale ideer. Deltagerne blev opdaget og fængslet. Efter at de havde siddet 8 mdr. i det uhyggelige Peter-Pauls-fængsel, blev de opstillet over for en række soldater, som stod parat til at skyde dem. I sidste øjeblik blev de „benådede" med fire års fængsel i lænker i Sibirien, efterfulgt af fire år i et strafferegiment sammesteds.

Dostojevski havde for alvor stået ansigt til ansigt med døden. Han fik derved en endnu dybere medfølelse med sine lidende medmennesker og foragt for alt hovmod.

Fra 1850—54 måtte han arbejde hårdt i sine lænker. I romanen „Optegnelser fra det døde hus" har han givet en gribende skildring af de mange forskellige medfanger; han hævder deri, at vi skaber selv forbryderne. „Alle er vi skyldige". I fængslet begyndte de epileptiske anfald, som han jævnlig siden pintes af. Før anfaldet følte han sig ofte gennemstrømmet af en vidunderlig salighedsfølelse, som efter anfaldet afløstes af en knugende nedtrykthed. Det var, som han oplevede himmel og helvede umiddelbart efter hinanden.

Efter fængselstidens udløb giftede han sig med en enke. Hun levede imidlertid sammen med en anden, hvem han i sin godtroenhed også tog sig af. Da fortalte hun ham sandheden for derved at nedværdige ham. Alligevel plejede han hende ømt i hendes sidste dage. Forholdet mellem dem har givet stof til „De undertrykte og forurettede" og „Den evige ægtemand". — „Er Deres kærlighed stærk, og De elsker en kvinde for hendes rene og fortryllende sjæls skyld", udtalte han engang, „så vil De, når De pludselig overbevises om, at hun er ryggesløs og lastefuld — ja så vil De også elske hendes laster .... sådan er kærligheden".

[1] Ejnar Thomassen.

En tid var han grebet af lidenskabelig spillelyst. — Muligvis var det den altid trykkende gæld, der først lokkede ham til spillebordet, idet han håbede på, at den store gevinst skulle frigøre ham for den. Desuden havde han en trang til at søge til tilværelsens yderste grænse, hvorfor roulettens alt eller intet drog ham til sig. I „Spilleren" har han vist dens dragende magt over menneskene.

Dostojevski.

1866 skulle han i følge en kontrakt have en roman færdig til en fastsat tid. Han måtte derfor leje en kvindelig stenograf. Hun, der var hans fuldstændige modsætning: harmonisk, jævn og praktisk — blev hans anden hustru. Hun forstod ham, kunne bære alt med ham og ofre alt for ham. Og efter at han havde frigjort sig for sin spillelidenskab, fik hun hans økonomi bragt på fode. Han oplevede nogle lykkelige år, hvor han var den enestående omhyggelige ægtemand og fader.

I denne tid gjorde han „Raskolnikov" færdig og skrev „Brødrene Karamazov". I sidstnævnte værk skildrer han russernes tilbøjelighed til at gå til den yderste grænse af ondt og godt såvel i ord som i handling. Lige så ond som den gamle Karamazov er skildret, lige så god er hans søn Aljoscha og munken Sossima. Med profetisk blik tegnes antikrist i fremstillingen af storinkvisitoren, der optræder som menneskevennen, der vil befri menneskeheden for frihedens byrde og i stedet give den det, den ønsker: Brød og lykke. I den spanske by Sevilla mødes storinkvisitoren med den genkomne Kristus og retter de voldsomste anklager mod ham: „Du tænker kun på de stærke, heroiske, på dem, der er i besiddelse af styrke til at forsage det jordiske brød. Os er også de svage dyrebare". Kirken må derfor dømme Kristus til kætterbålet. — I „Raskolnikov" skildrer Dostojevski — uden at kende noget til Nietzsches overmennesketeori — en mand. der vil være overmenneske: For at føle sig som en Napoleon dræber Raskolnikov en ågerkvinde; men angeren knækker hans stolthed over at kunne handle hensynsløst. Han forvandles fra at være et overmenneske til at blive et al-menneske, der i stedet for at ville herske over verden nu blot ønsker at tjene den.

„Nietzsche gennemlider Vestens sjælenød som umuligheden af at

komme fra tvivl til tro. Dostojevski gennemlider Østens som den nød, den russiske troskraft er kommet i ved at mødes med Vestens gudløshed". — Men „medens Nietzsche, der var for stærkt bundet til Vestens kultur til at kunne frigøre sig fra den, gik under i vanvid, fandt Dostojevski efter et kvalfuldt liv frelsen i evangelierne"[1].

Leo Tolstoj (1828—1910).

Leo Tolstoj fødtes på godset Jasnaja Poljana syd for Moskva. Forældrene, der var af en gammel, russisk adelsslægt, døde, mens han var barn, hvorefter en tante tog sig kærligt af ham. Det var dengang almindeligt i adelige kredse, at enhver halvvoksen søn fik udleveret en livegen pige. Leos tante fik ham til at indlede et forhold til en gift kvinde, og som student kom han ind i en kreds, hvor drik, spil og løse forbindelser hørte til. Han deltog deri, men skammede sig bagefter over det.

Senere var han en tid officer i Kaukasus, hvis befolkning russiske digtere havde skildret i romantiske farver. Han fandt, at de levede et rent naturliv: „De fødes, forplanter sig, slås, drikker, spiser, glæder sig ved livet og dør". Dog foretrak han deres liv fremfor de „kultiverede"s nydeliv. — Han deltog under krimkrigen i forsvaret af Sevastopol og pillede i en skildring deraf al romantik af krigen. En tid levede han skiftevis på Jasnaja Poljana og blandt „skønånder". Men snart blev han træt af dem: De ville forbedre verden, men sølede sig selv i laster. De talte om oplysning, men var som et skib på et tåget hav, uden at de anede, hvor sejladsen bar hen. — Så drog han til Vesteuropa for at gå i lære der, men til ingen nytte.

Gennem sine skildringer fra Sevastopol, men især ved fortællingen „Polikuschka" vakte han sympati for de livegne bønder: Polikuschka, en livegen bonde med en stor flok børn, havde overvundet sine tilbøjeligheder til drik, dovenskab og tyvagtighed. For at styrke hans selvagtelse betror godsejerfruen ham at hente en større sum penge til hende. På hjemvejen falder han i søvn, taber pengene og kan ikke finde dem, hvorfor han i fortvivlelse hænger sig selv. Fortællingen giver en gribende skildring af den fattige russiske bonde og skal have haft en lignende betydning for livegenskabets ophævelse i Rusland, som „Onkel Toms hytte" for negerslaveriets afskaffelse i USA.

Efter livegenskabets ophævelse bestemte Tolstoj sig til især at samle sig om at opdrage en ny slægt, hvorfor han gav sig til at holde skole for

[1] Schubart: »Dostojevski og Nietzsche«.

sine fæstebønders børn, væsentlig efter Rousseaus ideer. Der var fuld frihed. Børnene kom og gik, som de ville; de lærte, hvad de havde lyst til, spurgte, og han svarede — eller omvendt. Ved eksemplet og i skrifter virkede han for at udbrede sine skoletanker; men skønt resultatet var fuldt tilfredsstillende, mødte han mest forargelse, og han kunne selvfølgelig ikke bevise, at en jævnt dygtig lærer kunne nå samme resultat som han.

Leo Tolstoj. (Efter fotografi fra hans 29. år).

1862 giftede han sig med den 18-årige lægedatter Sofie Bers. Før brylluppet lod han hende læse sin dagbog med skildringen af alle sine ungdomsforvildelser. Hun havde hidtil kun kendt ham som den store digter og menneskeven og beklagede, at hun havde fået det at vide, men tilgav ham alt. Selv følte han, at ægteskabet derved hvilede på fastere grund. Hun forstod ham, delte hans interesser, hjalp ham med at forbedre bøndernes kår og tog sig kærligt af børneflokken, som efterhånden voksede op i hjemmet. — I de nærmest følgende år skabte Tolstoj storværkerne „Krig og fred" og „Anna Karenina". — „Krig og fred" skildrer tiden omkring 1812 med Napoleons tog mod Rusland. For Tolstoj var Napoleon en hjerteløs selvforherliger, som helst stillede sig i positur. Bogens helt er den russiske menigmand. Dog viser digteren også, hvordan vilddyret pludselig kan vågne hos den godmodige russer. Sine følelser over for krigen viser Tolstoj bedst i skildringen af fyrst Andrei Bolkonski, der ligger såret på valpladsen. Han ser op mod himlen, og der sænker sig en dyb fred i hans sjæl. „Ja hernede er alt kun tomhed, skuffelse og bedrag; men deroppe findes fred og hvile".

Anna Karenina er hovedpersonen i bogen af samme navn. Hun var som ung blevet gift med en højtstående embedsmand, som hun elskede højt. Men på grund af hans kulde og korrekthed får kvindebedåreren Vronski magt over hende, og da manden nægter hende skilsmisse, kaster hun sig i Vronskis arme og følger ham, men føler sig nedværdiget derved og længes efter sin søn, der nu går for lud og koldt vand, og som hun må stjæle sig til at se. — Det overbelaster hendes nerver, så

hun bliver hysterisk nervøs og skinsyg på elskeren, som hun alligevel nedværdiger sig for. Tilsidst tager hun sin tilflugt til morfin og ender med at kaste sig for et frembrusende tog.

I næsten tyve år havde Tolstoj levet lykkeligt sammen med hustru og børn. Ved siden af sin digtervirksomhed passede han sin skole, drev godset som et mønsterbrug, stod i et patriarkalsk forhold til dets fæstebønder og var blevet en hovedrig mand. Men nu trængte det spørgsmål sig ind på ham: Hvad er meningen med din tilværelse? — Han magtede ikke at besvare det, og hverken videnskaben eller kirkens dogmer kunne hjælpe ham. Men jævne, fromme bønder henviste ham til evangelierne, og i dem, især i bjergprædikenen, fandt han løsningen, som han udtrykte i budene:

Du må ikke vredes på din broder; det vil sige: ikke på noget menneske.

Du må ikke nære sanselig attrå.

Du må ikke aflægge ed.

Du må ikke gøre modstand mod uret.

Du skal elske dine fjender, også når de hører til andre folkeslag.

Om disse tanker kredser han i sit følgende forfatterskab: I legenden „Gudsønnen" viser han, hvordan menneskene ved at besvare ondt med ondt gør det onde stærkere, men ved tålmodighed og tilgivelse kan overvinde det onde selv i det hårdeste sind. Skuespillet „Mørkets magt" viser, hvordan synd fører synd med sig. Det er skrevet med en så grufuld styrke, at man f. eks. måtte opgive at fortsætte med at opføre det på københavnske teatre, fordi folk ikke kunne udholde at se det. — Især vakte dog „Kreutzer-sonaten" opsigt. Ifølge dette værk er alt kønsforhold, også mellem ægtefolk, syndigt. Mod den indvending, at det ville medføre menneskehedens uddøen, hævdes der, at når menneskene har nået at besejre kønsdriften, har de nået fuldkommenheden og dermed meningen med tilværelsen. Så er der intet mere at stræbe efter, altså ingen grund til menneskenes fortsatte beståen.

I „Opstandelse" forfører hovedpersonen som ung en uskyldig pige uden at bekymre sig mere om hende. Senere bliver han godsejer og gennemfører adskillige reformer som dem, Tolstoj havde gennemført på sit gods. Da kommer han ved et tilsyneladende tilfælde til sammen med flere at sidde til doms over pigen, som nu er blevet skøge. Han erkender, at han er skyld i hendes fald, og da hun dømmes til forvisning til Sibirien, følger han med hende for at oprejse hende og derved sone sin synd. Det lykkes for ham; men da han nu tilbyder hende ægteskab, afviser hun ham og gifter sig med en medfange.

Efter et folkesagn var Alexander I ikke død, men levede nu som bonde. Over dette sagn skabte Tolstoj en legende: Alexander I overvæ-rer ukendt, at en soldat får halvdelen af de 800 stokkeslag, han er idømt, fordi han var deserteret for at få sin døende faders velsignelse. Soldaten føres døende bort, og uden at nogen aner det, går zaren i den dømte sol-dats sted, tager de sidste 400 slag, overlever det og føres til Sibirien, hvor han nu lever som bonde til velsignelse for alle andre. — Tanken dermed var, at kun ved at bære regeringens synder kunne zaren som en anden Kristus frelse sit folk.

Da Alexander II var blevet myrdet, skrev Tolstoj et brev til Alexan-der III, hvori han skarpt fordømte handlingen, men bad sønnen tilgive forbryderne; thi „som voks foran ilden vil alle revolutionære følelser smelte foran den menneske-kejser, som fuldbyrder Kristi lov". — Alex-ander III svarede, at han kunne have tilgivet uret, der var tilføjet ham selv, men måtte straffe dem, der havde myrdet hans fader. — To gange skrev Tolstoj til Nikolaj II: 1901 lod han ham vide, at det var naivt at tro, at revolutionære bevægelser lod sig besejre med våben. Der skulle reformer til: Bondens ligeret med andre stænder, fri skolegang og reli-giøs frihed. I det andet brev krævede han folkestyre og fri adgang til jord. Han var nemlig blevet optaget af Henry Georges ideer og virkede for dem både i saglige skrifter og i sin digtning.

Vinteren 1891—92 hærgedes Rusland af en frygtelig hungersnød. I et opråb til Vesteuropa bad Tolstoj om hjælp, og han modtog store be-løb derfra. Han, hans hustru og deres største børn gjorde et kæmpear-bejde for at redde så mange som muligt fra hungerdøden.

Spørgsmålene: Er du ikke en snylter, der lever af andres arbejde? Hvorfor skal du have det bedre end andre? havde længe trykket Tol-stojs sind. Han ønskede at sælge godset, give pengene til de fattige og så leve som de andre bønder. Men så langt kunne hans hustru ikke følge ham. Hun ville gerne hjælpe andre, men ikke ofre alt. Så overgav han hende godset og pengene, blev i hjemmet, men arbejdede og klædte sig som bonde og levede som vegetar, da han efter at have set en række svin hænge i et slagteri ikke kunne spise kød. Han var dog langt fra no-gen selvplager, men legede med børn, deltog muntert i samtale og kunne le hjerteligt ad en god vittighed.

Men det trykkede ham at leve under sin rige hustrus beskyttelse, så han ikke fuldt ud delte kår med bønderne, og et par gange forsøgte han at forlade hjemmet, men droges atter tilbage til det.

Da flygtede han fra det 1910. Få dage efter fik han lungebetændelse og måtte indlægges i et lille hus, hvor han plejedes af datteren Alex-

andra. Der modtog den døende mand sin hustru, mens huset var omringet af en flok sensationshungrende journalister, som var ilet til. Kort før sin død sagde han til Alexandra: „Dette var ikke veloverveiet".

Kirken havde udstødt ham og nægtede ham nu en grav i indviet jord, og regeringen forbød at vise landesorg for ham. Men skuespillerne sygemeldte sig, så teatrene måtte lukke, studenterne blev borte fra forelæsningerne, og en tusindtallig folkeskare fulgte ham til hans hvilested i Jasnaja Poljanas jord.

Ved hans død skrev den russiske digter Maxim Gorki, der ofte havde angrebet ham og selv var gudsfornægter: „Denne mand er gud-lig!"

DANMARK 1864—1914

Den reviderede grundlov 1866.

Brat af slaget rammet,
kastet hårdt til jord,
ligger brudt og lammet
du vor gamle mor.

I disse linier har Paludan-Müller udtrykt den almindelige følelse i Danmark efter 1864. Det var under dette tryk, det lykkedes de konservative og nationalliberale at beskære junigrundloven, skønt skylden for krigen 1864 dels lå på de første, fordi de traf aftalerne 1852 (II s. 436), dels på de sidste, som påtog sig ansvaret for forfatningen af 1863 (II s. 439).

Efter tabet af Sønderjylland var denne fællesforfatning meningsløs, og venstrepartierne krævede derfor, at junigrundloven atter skulle gælde for alle forhold. Men både de konservative og de nationalliberale ville benytte lejligheden til i det mindste at sikre sig indskrænket valgret til landstinget. Den konservative finansminister David erklærede, at som han havde bekæmpet „den purpurklædte absolutisme", ville han endnu kraftigere bekæmpe „den kofteklædte absolutisme", hvortil Tscherning bemærkede, at „den latiniserede absolutisme"[1] var den værste af alle.

Godsejerne havde hidtil mest virket bag kulisserne. Nu kom flere af dem frem i rampelyset; men de dannede ingen enig front: Grundtvigs svoger, Carlsen, Gl. Køgegård, holdt på junigrundloven. P. B. Scavenius til Gjorslev havde som stænderdeputeret krævet, at godsejerne skulle have ret til at behandle deres fæstehusmænd efter eget godtykke. Hans søstersøn, J. Estrup til Skafø, var mere human, men delte hans syn på godsejernes rettigheder. Zytphen-Adeler til Dragsholm gav sine hjæl-

[1] Embedsmandsvælde.

pere del i godsets overskud; han stod venstre nær og ønskede samarbejde mellem store og små bønder. Det samme ønskede C. E. Frijs-Frijsenborg, landets største godsejer, dog på den betingelse, at de første fik førerskabet.

Det forslag til en grundlovsændring, Bluhme fremlagde for rigsrådslandstinget, var så reaktionært, at dette endogså afviste det. Så fremlagde Estrup et andet forslag, som ville give det store hartkorns mænd hovedindflydelse i landstinget. Flere venstremænd, deriblandt I. A. Hansen, tvivlede på, at det kunne lykkes at redde junigrundloven. De søgte derfor forhandling med det store hartkorns mænd, og ved et møde i oktober 1865 stiftedes den såkaldte Oktoberforening, en sammenslutning mellem det lille og det store hartkorn.

C. E. Frijs-Frijsenborg. (Fotografi).

Man enedes deri om et forfatningsforslag, hvorefter folketinget skulle vælges på samme måde som rigsdagens, hvorimod kongen skulle vælge 12 af landstingets 66 medlemmer, mens resten valgtes af valgmænd efter sådanne regler, at landet valgte forholdsvis flere end byerne, og en godsejers eller proprietærs stemme betød lige så meget som et helt sogns.

Forslaget blev vedtaget i de fire tings kamre mod de fleste venstremænds stemmer. Før det kunne blive lov, skulle der nye valg til både rigsdag og rigsråd, hvorefter det igen skulle vedtages uden ændringer. Valgkampen blev meget hård, især mærkedes et agitationstog, den 70-årige Tscherning foretog gennem Østjylland, hvilket forbitrede den nationalliberale presse, så den ikke engang undså sig ved at fremstille ham som Pjerrot. Deltagelsen var noget større end ved foregående valg; men man nåede kun op på 41 % af de valgberettigede. Det var især småkårsfolk, der undlod at stemme. Modstanderne mod forslaget havde betydelig fremgang, men ikke nok til at hindre dets vedtagelse.

Under debatten talte Tscherning, Sofus Høgsbro og Grundtvig mod forslaget, mens Berg forsvarede det vagt. Høgsbro udtalte, at det „satte

pengepungen over mennesket og gjorde egennytten til ledende princip i det offentlige liv", og Grundtvig spåede, at det ville blive til ulykke for folket og berede både kongen og fædrelandet en sørgelig fremtid.

Men rigsdagsmændene havde truffet deres valg, før forhandlingerne begyndte, så al tale mod forslaget var forgæves. Efter at det var ved-

»Danaidernes kar«. Satire over grundlovskampen i »Pjerrot«, 5. sept. 1865.

taget, fik Høgsbro Tscherning og Grundtvig til at forsøge en henvendelse til kongen for at bevæge ham til ikke at underskrive det. Han nægtede at modtage dem og underskrev den reviderede grundlov den 28. juli 1866.

Forhandlingerne om Nordslesvig.

Danskerne kunne foreløbig ikke tro, at afståelsen af hele Sønderjylland var endelig. Navnet fik en vemodsfuld klang, men blev samtidig en forpligtelse. Landsdelen skulle frigøres af „ynglinge i plader, drenge, klædt i stål"; thi „Slesvigs land genvundet, det er kampens mål". For de fleste gjaldt det dog blot om at vinde det tilbage, hvor flertallet var danske. Efter 1866 fæstede man sin lid til § 5; men forhandlingerne om dens opfyldelse blev frugtesløse (III s. 23).

Man håbede derefter på en krig mellem Frankrig og Tyskland. Napoleon III stod for danskerne som retfærdighedens repræsentant, hvem

Gud derfor ville give sejr. Da krigen brød ud, ønskede mange, at Danmark skulle alliere sig med Frankrig. Men grev Frijs, der førte forhandlingerne derom med en fransk udsending, frygtede for, at selv om en alliance førte til sejr, ville Frankrig ikke til enhver tid kunne sikre Danmark mod en tysk hævn. Regeringen trak foreløbig tiden ud, og da Frankrig led de første afgørende nederlag, trak den sig helt tilbage fra forhandlingerne.

Frankrigs nederlag blev et knusende slag for mange. Revanchetanken blev opgivet, mange tabte troen på retfærdighedens sejr og håbet om at få Nordslesvig tilbage. Næsten alle danske var enige om, at Danmark var nødt til at føre en streng neutralitetspolitik.

Skandinavismens nederlag.

Det var kun få studenter, der 1864 holdt det løfte, de havde aflagt ved de skandinaviske møders skåltaler, og Norge-Sverige lod jo også Danmark være ene om kampen. Forbitret derover skrev Henrik Ibsen i december 1863 „En broder i nød“:

Nu flokker sig om Thyras borg —
kan hænde sidste gang —
et folk i nød, et folk i sorg
med flaget halvt på stang.
Forladt, forladt på farens dag,
forladt i stridens stund!
Var sådan ment det nævetag,
der loved godt for Nordens sag
i Axelstad og Lund? ....

Det var da løgn i gildeskrud,
kun giftigt judaskys,
hvad Norges sønner jubled ud
ved Sundets strande nys!

Selv var han en af dem, som blev borte.

Enkelte bevarede foreløbig håbet om et nordisk forsvarsforbund. Paludan-Müller, der sørgede over vennen, som „troløs svigter, høres fjendeskrål“, fæstede alligevel sin hu til „en ven, en kæk, som med os vil blande blod og ikke blæk“. Enkelte politikere sympatiserede med tanken, men noget forsøg på at virkeliggøre den blev ikke prøvet.

1872, ved et vennemøde efter Grundtvigs begravelse, rådede Bjørnstjerne Bjørnson til en udsoning med Tyskland: Hadets signaler måtte afløses af vennesignaler! Dertil havde danskerne dog 1864 på for kort afstand, og tyskernes behandling af de dansksindede sønderjyder holdt såret åbent. Bjørnson mødte derfor skarpe protester, og Ibsen spottede:

Der er omslag i vente! Klem på med talerne!
Vejrhanen på fløjen har forandret signalerne.

Snart døde skandinavismen hen som politisk bevægelse.

Nye partirammer.

1866 var partilinierne i dansk politik ikke så skarpe, som de siden blev. Man havde ingen tillægsmandater til partierne, så en dygtig og anset mand, som stod uden for dem, havde dengang bedre betingelser for at blive valgt. Tilhængerne af almindelig valgret dannede en venstrefløj indenfor partierne, modstanderne en højrefløj.

Venstrefløjen var delt i tre grupper: 1) Det gamle bondevennerparti, 2) Gert Winthers gruppe, der var udpræget materialistisk og antimilitaristisk, og 3) Det grundtvigske venstre, der var nationalt præget og krævede frihed for skole- og kirkelivet. Sofus Høgsbro var foreløbig 3. gruppes betydeligste mand. Han var højagtet af både tilhængere og modstandere. I sit blad „Dansk Folketidende" gav han redelig oplysning, og han foragtede sensation og nedrakning af modstandere. C. Berg stod denne gruppe nærmest, hvorimod Tscherning stod Gert Winthers gruppe nær.

Højrefløjen bestod af de nationalliberale og de konservative. Det første parti syntes helt at have tabt sin ungdomsbegejstring for folkestyret. Mens Carl Ploug før havde sunget til bondens pris:

Den danske bonde sidder nu
i kongens råd med ære ....
Han har ej svigtet, da det kneb;
ved Frederits og Isted skrev
han selv med blod sit adelsbrev,
og hædret skal han være —

så skrev han nu, at venstrepartiernes formål var „at bortkaste og at ødelægge den intelligens, som samfundet har erhvervet sig, og som

hidtil har ledet det". Estrup, den konservative gruppes stærke mand, holdt sig foreløbig i baggrunden.

Blandt løsgængerne var N. J. Termansen den betydeligste. Ved at høre Grundtvigs skamlingsbanketale 1844 (II s. 367) var han blevet nationalt vakt. I kirke- og skolespørgsmålene fulgte han det grundtvigske venstre, hvorimod han i militærpolitik fulgte højrepartierne, indtil han 1878 trak sig ud af rigsdagen.

Oktoberforeningen måtte nu vise sin berettigelse ved at løse fæstespørgsmålet. 1868 var der endnu omk. 50.000 tdr. hartkorn fæstejord. Da foreslog venstre en tvangsafløsning af det; men Estrup fik 1869 forslaget standset ved en dagsorden i landstinget. — Året efter vedtog man at ophæve foreningen.

Da havde grev Frijs trukket sig tilbage som førsteminister, og kongen tænkte på at danne en parlamentarisk regering, men blev advaret af en ledende nationalliberal: De taburetter, mænd som Berg og I. A. Hansen havde siddet på, ville ingen dannet mand siden beklæde. Så overtalte kongen Holstein-Holsteinborg til at danne regering. Han optog tre nationalliberale. Dermed var grunden lagt til et samarbejde mellem embedsmands-, storborger- og godsejergrupperne til et forenet højre.

Samme år (1870) sluttede venstregrupperne sig sammen i „Det forenede venstre". Høgsbro havde arbejdet ivrigt for denne sammenslutning, andre grundtvigianere så deri en pagt mellem aser (grundtvigianerne) og jætter (Gert Winthers gruppe) og meldte sig ud af partiet. — Partiet hævdede, at „junigrundloven i dens fulde omfang er folkets moralske ret"; det krævede lige ret for rig og fattig, en økonomisk lovgivning, der hvilede nogenlunde på den enkeltes bæreevne, mest mulig skole- og kirkefrihed, parlamentarisme, og at folketinget skulle have hovedindflydelsen på lovgivningen. — Højre hævdede især kongens ret til frit at vælge sine ministre og de to tings ligeberettigelse. Om de to punkter kom kampen snart til at stå.

Begyndende socialisme.

Hidtil var de fattigste sjældent gået til valg; gjorde de det, stemte de i reglen som deres overordnede. Nok var der straf for valgtryk; men afstemningen var offentlig, og man kunne rammes på så mange måder.

Da begyndte Louis Pio 1871 at udgive „Socialistiske blade". Han mindede arbejderne om, at „bag os ligger sult og usselhed, uvidenhed og trældom, foran os ligger håbet om et lykkeligt liv, beskinnet af frihedens frembrydende sol". — Hans krav var såre rimelige: Etkammer-

system med almindelig valgret, en social lovgivning, der begrænsede arbejdstiden, især for kvindeligt fabriksarbejde, forbud mod børnearbejde i fabrikker og lige adgang til erhverv. — Sammen med Poul Geleff og fætteren, Harald Brix, fik han samlet ca. 9000 medlemmer til „Internationale". — Da strejkede i foråret 1872 2000 murersvende for at opnå en kortere arbejdstid. Pio indkaldte i den anledning til et Fælledmøde og tilråbte i en artikel „guldets dyrkere . . . de fattiges undertrykkere": „Vogt jer nu, målet er fuldt! Lad der ikke komme en eneste dråbe til, eller — det flyder over!" — Politiet forbød mødet, og da Pio, Brix og Geleff ville trodse forbudet, blev de arresteret. På Fælleden kom arbejderne i slagsmål med politiet og udkommanderede soldater. Mange blev lettere såret, men ingen alvorligt, og ingen dræbtes.

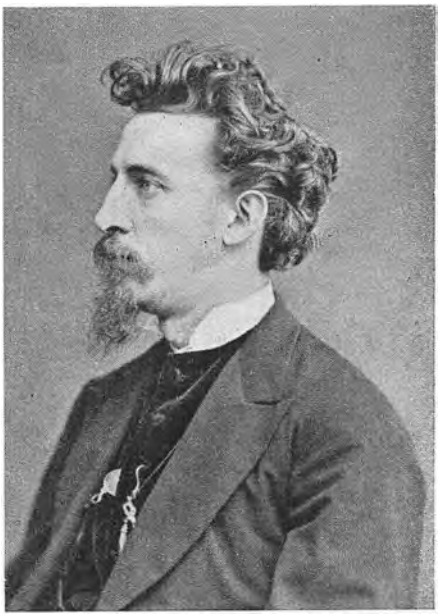

Louis Pio. (Fotografi).

Pio idømtes 5 års, de to andre hver 3 års forbedringshus, skønt deres forsvarer påviste, at den nationalliberale presse — som især krævede dem straffet — ustraffet havde ført et lige så voldsomt sprog i 40erne. De tre mænd blev senere benådet. Politiet hjalp Pio og Geleff til at rejse til Amerika, Brix gled tilbage i ubemærkethed. — „Internationale" blev forbudt. Så stiftede arbejderne „Demokratisk arbejderforbund", og bevægelsen blev ført videre af mere besindige førere.

Valgmenighedsloven.

Vilhelm Birkedal (II s. 448) havde i sin afslutningsbøn i Ryslinge kirke sagt: „Gud give kongen et dansk hjerte, om det er muligt". Det blev indberettet til regeringen, som afkrævede ham en forklaring. Han svarede, at bønnen ikke betød en anklage mod kongen; men da denne var tysk født, vidste han ikke, om Gud overhovedet kunne give ham et dansk hjerte. — Foreløbig blev sagen derpå henlagt. Men 1865 udtalte han, at det råd, ministeriet Bluhme havde givet kongen om at afstå

Vilh. Birkedal. (Fotografi).

Sønderjylland, var pjalteri. Og det svarede med at benytte den henlagte sag til at afskedige ham som præst.

Menigheden ville imidlertid ikke af med ham, og Grundtvig skrev, at en almindelig udtrædelse af folkekirken kunne blive nødvendig „i et samfund, hvor regeringen kan og vil berøve menigheden sine bedste lærere, når de af en eller anden for menigheden fremmed grund er den ubehagelige". — Men både Birkedal og hans menighed ønskede at blive i folkekirken. Foreløbig holdt han gudstjeneste i en lade, hvor han både døbte og holdt altergang, og året efter byggede hans menighed en kirke og en præstegård til ham.

Den søgte nu om at blive anerkendt som hørende til folkekirken, og 1866 foreslog Høgsbro m. fl., at hvis en kreds dannede en valgmenighed, selv lønnede deres præst og byggede kirke, kunne den under nærmere angivne betingelser blive stående i folkekirken. Forslaget blev vedtaget i folketinget, men forkastet i landstinget. Det havde vakt forfærdelse i kirkelige kredse. En mængde præster og alle bisper på kultusministeren, biskop P. Chr. Kierkegård nær, hævdede, at en sådan lov ville volde splittelse og ødelæggelse i folkekirken. Det lykkedes dog grev Frijs at få landstinget til at bøje sig, idet han erklærede, at han ellers trak sig tilbage. Loven om valgmenigheder blev vedtaget

P. Chr. Kierkegård. (Fotografi).

1868. — Den modstand, forslaget havde mødt i kirkelige kredse, bestyrkede tilhængere af kirkelig frihed i den overbevisning, at en kirkeforfatning ville hemme arbejdet for frihed inden for folkekirken.

Politiske kampe. — Provisorier.

Ved valget 1872 fik venstre flertal i folketinget, hvad det beholdt i de følgende kampår. Det søgte nu at slide de følgende ministerier op for at tvinge kongen til at danne en parlamentarisk regering. Det endte imidlertid med, at kongen henvendte sig til Estrup, der havde ventet for at se, om der ville vise sig mulighed for, at de to ting kunne arbejde sammen.

J. B. S. Estrup. (Fotografi).

Det ministerium, han dannede 1875, bestod overvejende af udpræget konservative godsejere. — Som sin læremester Bismarck havde han en stærk vilje, som han havde hærdet gennem kampen mod en truende brystsyge. Han så på staten som et mægtigt gods, der skal dirigeres fra oven, og ikke som et sogn, hvor man taler sig til rette. Men dansk folkesind ligner ikke tysk, og Estrup kunne ikke forsone sine modstandere ved militære sejre. — Kampen kom især til at stå om Københavns befæstning. De fleste af venstres rigsdagsmænd var villige til at bevilge betydelige beløb til forsvaret; men deres ideal var en folkevæbning i lighed med den svejtsiske (III s. 21). For Estrup var Københavns befæstning næppe nogen livssag; i al fald ville han ikke købe den ved at gennemføre den formues- og indkomstskat, som venstre krævede til dækning af eventuelle øgede militærudgifter. Det var den derimod for hans fætter Jacob Scavenius. 1864 var han ilet hjem fra udlandet for at deltage i fædrelandets forsvar. Han hævdede, at „for at et folks åndsliv ikke skal stagnere, er det nødvendigt, at der også udadtil dog er en mulighed for bedrift". Og for ham skulle bedrifterne være af militær art. Derfor anså han Københavns befæstning for at være af så stor vigtighed, at den skulle gennemføres, selv om det skulle ske ved ulovlige midler.

Estrups militærpolitik kaldte *Viggo Hørup* frem i venstres forreste

række. Han var jurist, nøgtern og realistisk indstillet. 1864 og 1870—71 havde overbevist ham om, at Danmark ingen militære opgaver kunne løse, hvorfor han besvarede højres krav på øgede forsvarsudgifter og befæstningen af København med spørgsmålet: „Hvad skal det nytte?" — Idet Estrup søgte at gennemtrumfe forsvarsordningen, blev det lettere for Hørup at vække had til alt forsvar inden for venstrepartiet. Efter hans mening bar de nationalliberale hovedskylden for ulykken 1864. Han fremstillede dem som gammeljomfruer, hvis naturlige plads var i adelige frøkenklostre. — Især var han kendt for sine slagord, som oftest blev anvendt uden overvejelse: „Demokratiet er sin egen dom, sin egen vægt og sit eget mål!" — „Ingen over og ingen ved siden af folketinget!"

Frede Bojsen stod på venstres modsatte fløj. Han var sønnesøn af P. O. Bojsen (II s. 355). Hans fader stod Grundtvig nær og havde stået sammen med bondevennerne i den grundlovgivende rigsforsamling og havde 1866 stemt mod den reviderede grundlov, hvorom han udtalte, at „fest for vor grundlov herefter kun vil blive en glædesfest for den ene del af folket, men en vemodig mindefest for den anden". — Frede Bojsen tog arven op både efter sin farfar og sin far. Han gik frivilligt med i 1864 og begyndte efter nederlaget en højskole i Rødkilde på Møen. 1869 blev han valgt til folketingsmand. Han var en fin og uegennyttig personlighed, som foretrak forhandlingernes vej frem for kampens.

Grev *Holstein-Ledreborg* blev 1872 valgt til folketingsmand som højreløsgænger. Han var tilhænger af 1866-forfatningen og krævede, at regeringen skulle handle efter dens forudsætning: Samarbejde mellem de to ting. Da Estrup savnede viljen dertil, sluttede Holstein sig helt til venstre. For ham stod partiet over personen. Han kunne derfor f. eks. i et partimøde på det skarpeste angribe et forslag, men bagefter — hvis det alligevel blev vedtaget der — varmt forsvare det i folketinget. Mange partifæller savnede derfor tillid til ham, og hans deltagelse i politik bragte ham mange skuffelser.

I det billede af „de fem venstreførere", som dengang fandtes i mangen venstremands stue, findes *C. Bergs* billede i midten. Han var partiets centrale skikkelse, dets største kraft og den, der især bar arbejdets og kampens byrder. Men midtpunktsamlende var han ikke.

Han fødtes 1829 i Fjaltring ved Lemvig i en slægt, hvor ingen havde bøjet nakke for herremænd. Det var i en egn, hvor alle deltog i arbejdet, og hvor det sociale skel følte mindre end de fleste steder i

landet; hjemmet var præget af gammeldags gudsfrygt og hjælpsomhed mod de fattige.

På Ranum seminarium blev han påvirket af den grundtvigske forstander Ludvig Chr. Müller, og da han blev lærer i Kolding 1852, of-

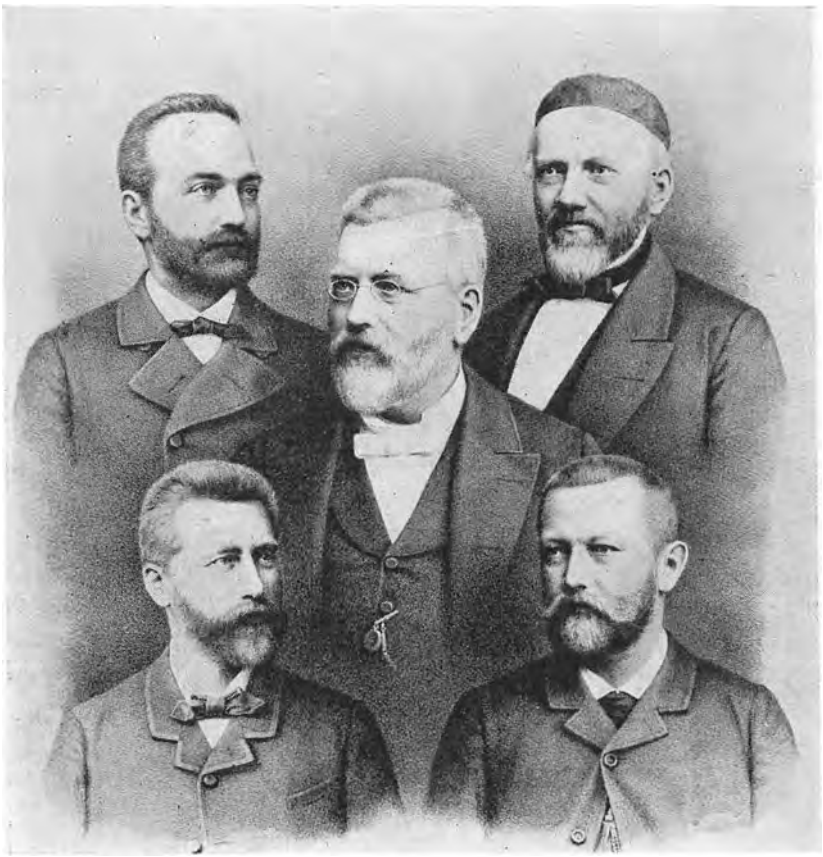

De fem venstreførere. (Litografi).
Bojsen Berg Høgsbro
Hørup Holstein-Ledreborg

rede han både tid og penge for at skaffe piger undervisning i håndarbejde og at få oprettet en aftenskole til undervisning for håndværker- og handelslærlinge. Om somrene foretog han skovture med skolebørnene, hvad dengang var noget nyt, og sørgede for, at børnene fra de fattigste hjem også kom med. — 1861 blev han lærer på Bogø, hvor han fik oprettet en navigationsskole for de mange unge sømænd på

øen og understøttelseskasse for de gamle søfolk og deres efterladte. „Kongen på Bogø" kaldte hans modstandere ham spottende.

1865 valgte Koldingkredsen ham ind i rigsrådets folketing. Han stemte for 1866-grundloven, fordi han mente, man under de givne forhold ikke kunne opnå noget bedre, men tilføjede: „Skulle det vise sig, at de har ret, som spår ulykke af forslagets vedtagelse .... da kan man rejse fanen[1], og .... man er berettiget dertil".

Edv. Brandes. (Elfelt fot.).

Forud for valget 1872 rejste han over 600 mil og holdt kæmpemøder, hvor han drog nye skarer ind i det politiske liv. Samme år oprettede han det første af en række venstreblade, som spredtes ud over landet.

Ved valget 1876 fik venstre stor fremgang, uden at det anfægtede Estrup. Venstre søgte da at få ham fjernet, idet man kom til 1. april uden at have fået finansloven vedtaget. Ifølge grundloven måtte skatterne så ikke udskrives. Men regeringen hævdede, at en grundlovsparagraf, hvorefter kongen under særlig påtrængende forhold kunne udstede foreløbige (provisoriske) love, også gjaldt finansloven, hvad den benyttede sig af. Dog brugte den ikke andre penge, end hvad tingene havde været enige om. Og om efteråret hjalp Bojsen, Høgsbro og Holstein sammen med venstres flertal Estrup tilbage på lovens grund, hvad Berg og Hørup sammen med næsten halvdelen af venstre protesterede imod, og venstre sprængtes. Under et opgør mellem Holstein og Berg spurgte den første, hvilke midler Berg kunne anvise mod provisorier, og fik svaret: „I tror på de synlige ting, vi på de usynlige; thi de synlige er timelige, men de usynlige evige". — Berg mente antagelig dermed, at folkets retsbevidsthed tilsidst ville skylle enhver retskrænkende regering bort.

1881—85 førte venstre en „visnepolitik", hvor det især gik ud over de bevillinger, regeringen helst ønskede vedtaget, og finanslovene blev

[1] Junigrundlovens fane.

„barberede pudler". — 1883 skrev Edvard Brandes i det berg'ske „Morgenbladet" i anledning af 100-årsdagen for Grundtvigs fødsel en hånende artikel om ham som politiker, hvorover Berg blev så forbitret, at han fjernede både ham og Hørup fra bladet. — Venstre stod dog sam-

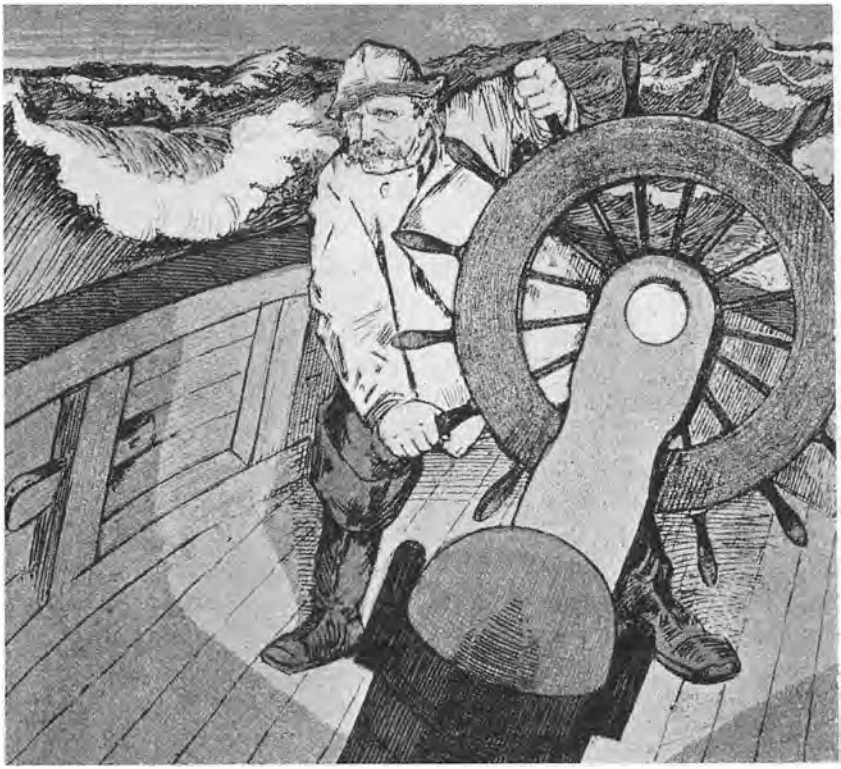

»Hårdt styrbord«. Satirisk tegning i »Punch«, 29. okt. 1885.
(Estrup drejer skuden hårdere mod højre. Efter Chr. Kroghs maleri »Hart læ«).

let ved valget 1884 og havde på ny stor fremgang. Ved dette valg holdt socialdemokratiet sit indtog i rigsdagen med to medlemmer.

I den følgende samling var landstingets højre og folketingets venstre lige kamplysten, og 1. april 1885 stod man anden gang uden en finanslov. Så udstedte Estrup med kongens billigelse en provisorisk finanslov, hvori bl. a. var indbefattet penge til Københavns befæstning.

Det vakte en voldsom forbitrelse i befolkningen. Folk dannede riffelforeninger og forberedte sig på at jage både regeringen og kongen bort. Mange nægtede at betale skat. Så blev de pantet. Folk, der forsøgte at hindre auktionerne, hvor de udpantede varer skulle sælges, blev arre-

steret. „Man kunne dengang knap være bekendt ikke at have siddet i fængsel", udtalte senere en besindig østjysk bonde, som selv havde prøvet det.

Aldrig man ved lov at bryde
lærer folket lov at lyde,

skrev digteren Hostrup advarende til regeringen, som han mindede om, at det danske folk er et frihedselskende folk, der

kæmper dårligt, når det bindes,
men des bedre, når det vindes;
på at dette ses og mindes
er det, fremtiden beror.

Men regeringen var døv for en sådan tale. Justitsminister Nellemann, der var professor i jura, udstedte det ene provisorium efter det andet: Forbud mod at anskaffe sig rifler eller indøve sig i brug af dem uden politiets tilladelse. Det blev forbudt pressen at udbrede „opdigtede eller forvanskede kendsgerninger", der gjorde regeringens handlinger forhadte eller foragtede. Højskoleforstandere, der talte mod regeringen, mistede statstilskudet til deres skoler, en præst, der havde været kultusministerens modkandidat, blev afskediget for vranglære. Da en typograf foretog et mislykket attentat mod Estrup, medførte det et provisorium om et militært gendarmeri. Dette blev især forhadt. Ofte kastede drengene sten efter gendarmerne, når de red forbi en skole. Et par steder kom det til slag mellem dem og forsamlinger, hvor der vankede „brådne pander " på begge sider. Mangen besindig mand var rede til på et ord af Berg at gribe riflen og gå mod København. Men venstres førere ville ikke lade det komme til oprør. Deres mål var at vække så stærk en folkestemning, at Estrup måtte vige for den.

1885 skulle Berg tale i Holstebro. Efter ordre fra Nellemann satte politimesteren sig bag ham på tribunen og nægtede at forlade pladsen. Berg erklærede, at så ville han ikke tale. To mænd fjernede da politimesteren. Både de og Berg blev ved højesteret idømt 6 mdr.s fængsel. Det rokkede folkets tillid til landets højeste domstol. Efter sin frigivelse blev Berg hyldet ved to mægtige fester i Helsingør og i Kolding. Det sidste sted var der samlet 40—50.000 mennesker.

Ved det første valg efter provisoriernes udstedelse 1885 steg højres stemmer fra 57.000 til 87.000, oppositionen fra 121.000 til 142.000, hvoraf de 8000 faldt på socialdemokratiet. Flere venstremænd begyndte at

tvivle på, at man kunne besejre Estrup. Mens Berg sad i fængsel, begyndte Holstein-Ledreborg og Hørup at forhandle med højre, og fortsatte med det bag hans ryg. Da han opdagede det, brød han og 8 andre ud af partiet og dannede deres eget parti.

I 80erne truede en stærk prisnedgang det danske landbrug. Smørret holdt priserne bedst. Da begyndte Otto Mønsted at fremstille margarine, og bønderne frygtede for, at det ville få smørprisen til at falde. 1887 rejstes der en bevægelse for at forbyde både fabrikation og indførsel af margarine. Hørup og Holstein søgte at udnytte denne bevægelse for „rent land" til at danne en ny sammenslutning af store og små bønder for derved at sprænge højre. Berg og Bojsen vendte sig begge mod denne politik. Berg ville besejre grundlovsbryderne ved i åben kamp at rejse en folkestemning mod dem. „Gå aldrig på akkord med uretten", havde han skrevet under sit billede. Hørup skrev, at den, der førte en sådan politik, var „en ordinær rumlepotte". Berg kvitterede med at kalde Hørup en luskepeter.

J. M. V. Nellemann. (Fotografi).

1888 og 89 holdt venstreorganisationerne delegeretmøder, hvor partiets rigsdagsmænd kun måtte være til stede som tilhørere. Man krævede der en række reformer, som mest ville blive til gavn for småkårsfolk, nedsættelse i militærudgifterne og ingen godkendelse af befæstningen eller de provisoriske love.

Folketingsvalget 1890 bragte ingen væsentlig forskel i højres og venstres stemmetal. Men Bergs gruppe gik frem fra 10 til 17 mand, og de fleste af „rent land"-mændene blev på valen. Hørup nærmede sig atter Berg, og venstre stod splittet i to grupper, hvoraf den ene ønskede at gå forhandlingens vej, den anden uforsonlig kamp mod provisorieregeringen.

De to venstregrupper var omtrent lige talstærke. Og nu indledte den Bojsen-Høgsbro'ske gruppe en reformlovgivning sammen med højre. De fik mildnet kårene for dem, der fik fattighjælp, og de fik vedtaget, at fattige i visse tilfælde kunne få offentlig hjælp, uden at dette blev betragtet som fattighjælp. Der blev desuden vedtaget love om alderdomsunderstøttelse og om statstilskud til sygekasser for ubemidlede.

1891 forhandlede man om et forslag, der nærmest måtte opfattes som en tillidserklæring til Nellemann. Berg talte mod det og udtalte håbet om at besejre provisorierne, hvorefter han tilføjede: „Det er meget muligt, mine øjne ikke ser det opfyldt .... hvad gør så det? .... Engang vil vrøvlet, fejgheden og modløsheden blive blæst bort .... så springer et evigt sprudlende væld, frihedskærligheden i folket, frem .... Tillad mig at bevare dette håb som min arvepart". — Det blev hans afskedsord til rigsdagen. Natten mellem den 27. og 28. november 1891 døde han. Hans modstandere sænkede kården ved hans båre; alle følte, at det var en folkekåret høvding, der var gået bort. I et mindedigt over ham skrev Holger Drachmann, at

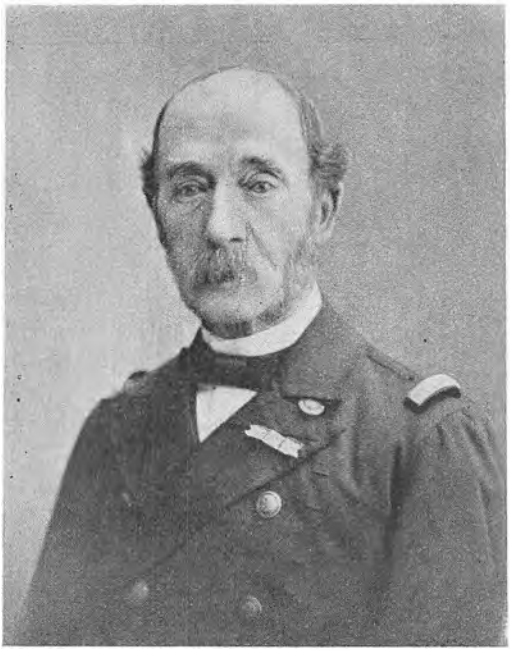

Kristian IX. (Elfelt fot.).

bruset fra et junihav
ombølger kæmpens grav.

Bergs død lettede vejen for et forlig mellem Estrup og Bojsen. 1892 lod Estrup udskrive et nyt folketingsvalg. Ved dette støttede højre og det forhandlende venstre[1] hinanden, hvor de så deres fordel ved det. De nåede derved et stærkt øget antal mandater og banede gennem samarbejdet vej for det tilsigtede forlig om provisorierne.

Under trykket af de vanskelige tider for bønderne stiftede man 1893 Agrarforeningen. Det var godsejere, der stod i spidsen for den; men i løbet af kort tid fik den op mod 75.000 medlemmer. Den knyttede landstingets godsejere og folketingets gårdejere sammen i kravet om reformer til gavn for landbruget.

Statskassen, der på grund af de barberede finanslove bugnede af penge 1885, var nu tom, og det lod sig ikke gøre at få et ubevilget statslån.

[1] Oftest kaldet de moderate.

Så enedes 25 moderate med Bojsen i spidsen med højre om, at hvis finansloven ikke vedtoges inden 1. april, skulle der vedtages en foreløbig finanslov for 2 mdr.; den måtte kun indeholde udgifter, som de bestående love nødvendiggjorde. Det var det storpolitiske forlig af 1894. — Høgsbro og 14 andre moderate stemte sammen med de såkaldte radikale venstremænd og socialdemokraterne mod forliget. J. C. Christensen mindede Bojsens gruppe om bibelordet: „Hundene vender sig til sit eget spy".

J. C. Christensen. (Elfelt fot.).

Forliget blev meget forskelligt bedømt. Nogle følte det som en lettelse atter at være kommet på lovens faste grund, andre mente, at havde Berg levet, ville Bojsen ikke have vovet at indgå det; jævnlig kunne man høre: „Høgsbro stemte imod det, så må der være noget råddent ved det".

Det var en forudsætning for forliget, at Estrup skulle trække sig tilbage; men han gjorde det først en tid efter, og der blev ingen moderat optaget i den nye regering. Ved valget 1895 gik forligspartierne stærkt tilbage. De venstregrupper, der havde stemt mod forliget, sluttede sig sammen i venstrereformpartiet og valgte J. C. Christensen til formand.

Han var vestjysk gårdmandssøn, født 1856, var lærer i Stadil i Ringkøbing kreds, som han repræsenterede, til han trak sig ud af politik 1924. Af natur var han konservativ, som politiker nærmest moderat, og han arbejdede sejgt og sindigt på at gennemføre det gamle venstremål: Parlamentarisme og folketingets hovedindflydelse på lovgivningen.

Partinavnet tydede på, at man nu ville afblæse kampen og føre reformpolitik. Foreløbig syntes forhandlingerne dog nærmest at have taktiske formål. Og i taktikken var J. C. Christensen en mester. Han forstod stadig at splitte modstandernes tropper og holde sine egne samlede. Valgene 1898 og 1901 gav venstrereformpartiet stærk fremgang og højre-moderate endnu stærkere tilbagegang, da socialdemokratiet vok-

sede fra valg til valg. Efter valget 1901 havde højre kun 8 mandater i folketinget og 1 stemmes flertal i landstinget, hvor Mogens Frijs, der havde afløst sin fader, sammen med 7 andre højremænd havde dannet en frikonservativ gruppe i opposition til det gamle højre.

Da forstod kongen, at han var nødt til at tage en venstreregering.

Efter systemskiftet 1901.

Systemskiftet vakte stor jubel ud over landet, hvor man valgte ca. 15.000 udsendinge, som skulle drage til København for at takke kongen for venstreregeringen. — Ved en folkefest, som holdtes i tilknytning til takketoget, advarede Vilhelm Lassen regeringen mod for 50 opad at glemme de 50.000 nedad.

Nu, da parlamentarismen var gennemført, ønskede J. C. Christensen samarbejde med landstinget, muligvis fordi man råbte på at se frugten af systemskiftet, og ingen love kunne vedtages uden dets samtykke. De kongevalgte landstingsmedlemmer var valgt for livstid; men mange af dem var gamle, og blot een af dem døde, og en venstremand blev valgt i stedet for, havde venstre og frikonservative flertal i tinget. Mogens Frijs forstod, at godsejerne kun kunne sikre deres politiske privilegier ved i det mindste at give den øverste del af befolkningen del deri, og J. C. Christensens politik efter 1901 tyder på, at han var inde på samme tanke.

I samarbejde med de frikonservative gennemførte venstre skattelovene af 1903, der afløste de gamle hartkornskatter dels med en ejendomsskyld, som hvilede på både jord og bygninger, dels med en formues- og indkomstskat. Og tienden afløstes, idet der een gang for alle betaltes et beløb, som var 25 gange dens årlige værdi. Yderne betalte de $^{18}/_{25}$ deraf, staten de $^{7}/_{25}$. Både hartkornskatterne og tienden var faste prioriteter i jorden, som altså blev dyrere, ved at de blev afskaffet. Da bygningsværdien var forholdsvis større på de små end på de store brug, var det især de sidste, der fik lettelse. Desuden tyngede ejendomsskylden hårdest på de veldrevne brug.

Som kultusminister fik J. C. Christensen gennemført loven om sognevalgte menighedsråd, der gav befolkningen indflydelse på præstevalget. Tillige fik han vedtaget en skolelov, hvorefter børn i 11-års alderen kunne gå over i en mellemskole og derfra fortsætte uafbrudt gennem gymnasium og universitet. Loven mødte kraftig modstand blandt grundtvigianere, fordi den til en vis grad gjorde børneskolen til en forskole for de højere skoler og i strid med Grundtvigs tanker opmuntrede til „drengeleg med videnskaben".

Der blev nedsat en kommission, som til sin tid skulle fremlægge forslag om en ny forsvarsordning. Indtil den blev færdig, bevilgedes, hvad der var nødvendigt for at bevare forsvaret, som det forefandtes.

I 1905 medførte brydninger inden for regeringen en omdannelse af den. Ved den lejlighed udtalte J. C. Christensen, at han ikke troede på muligheden af nogen betydelig nedgang i forsvarsudgifterne. En

»Forsvarskommissionen arbejder«. Øjebliksbillede fra 1924. (Blæksprutten 1906).

del venstrerigsdagsmænd mente, at han dermed lagde op til samarbejde med højre om forsvarssagen, og 13 af dem forlod venstrereformpartiet og dannede det radikale venstre, som til venstres program af 1872 føjede krav om valgret for kvinder, ejendomsskyldens omdannelse til grundskyld, en grundværdistigningsskat, og hær og flåde omdannet til grænse- og søpoliti.

Ved valget 1906 tabte venstre sit flertal i folketinget, skønt højre og radikale skulle have ca. tre gange så mange stemmer som venstre for at få en mand valgt. De to partier krævede derfor forholdstalsvalg til folketinget, hvad venstre modsatte sig.

Overretssagfører Johan Pedersen foreslog at gøre hele landet til een valgkreds, hvor vælgeren kunne stemme på hvem han ville, og hvor en folketingsmand repræsenterede det antal stemmer, han havde fået. Det ville give fuldt folkestyre, men enten løsne eller helt sprænge partirammerne. De fleste politikere overså eller afviste tanken; kun blandt de radikale syntes der at være nogen interesse for den.

1908 døde Vilhelm Lassen, før han havde fået gennemført et toldlovsforslag, han havde fremlagt. Den moderate Niels Neergård trådte til og fik det vedtaget. Det gav toldnedsættelser for flere nødvendighedsvarer og en delvis overgang fra vægt- til værditold. Og samtidig banede det vej for en sammensmeltning af reformpartiet og de moderate. — Samme år fik regeringen gennemført almindelig valgret til sogne- og byråd.

Niels Neergård. (Fotografi).

Når højre ikke satte sig imod kommunalloven, var det vist for at vinde venstre for et stærkere forsvar. Forsvarskommissionens betænkning var nemlig da på trapperne. Den fremlagdes i juli 1908. Højre og de militære sagkyndige ønskede at få Københavns landbefæstning styrket. Reformpartiet og moderate foreslog den nedlagt, men søbefæstningen udvidet sammen med hæren og flåden. Radikale krævede en betydelig nedrustning, socialdemokratiet afrustning. J. C. Christensen havde ladet kaptajn Lütken føre nogle samtaler om Danmarks militære stilling med den tyske generalstabschef Moltke, der bl. a. havde erklæret, at under en eventuel vesteuropæisk krig måtte Danmark med tysk hjælp spærre Store Bælt. Disse forhandlinger hemmeligholdt J. C. Christensen.

I september 1908 meldte den forhenværende justitsminister Alberti sig som skyldig i falsk og bedrageri til et beløb af ca. 15 mill. kr. Socialdemokraten Borgbjerg havde i folketinget anklaget ham for at misbruge sin stilling til egen og venners fordel og krævede sagen undersøgt, men var blevet afvist af J. C. Christensen, som derfor nu måtte trække sig tilbage. — Neergård dannede den ny regering og føjede til venstres forslag nogle fremskudte forter på Københavns landside, hvad J. C. Christensen bekæmpede. Et valg 1909 gav venstre store tab, men ingen afklaring, og Neergård trak sig tilbage. Da lykkedes det Holstein-Ledreborg, som afløste ham, at få vedtaget en ordning, hvorefter Københavns fæstning skulle forblive til 1922 og derefter nedlægges, hvis der ikke forinden blev truffet anden bestemmelse.

Kort efter fornærmede han nogle højremænd, som derfor hjalp radikale og socialdemokrater til at få en mistillidserklæring til regeringen vedtaget, hvorefter det radikale partis formand, C. Th. Zahle, i overensstemmelse med parlamentarisk skik dannede en ny regering. Ved at lade udskrive folketingsvalg 1910 søgte han at skaffe sig et folketingsflertal, men opnåede ingen fremgang og trak sig derfor tilbage.

C. Th. Zahle. (Fotografi).

Den moderate Klaus Berntsen, der dannede den ny regering, havde været friskolelærer og højskoleforstander og indenrigsminister i Neergårds regering. Han var ikke taktiker som J. C. Christensen og besad ikke en saglig og historisk viden som Neergaard, men han var vidtfavnende og vennesæl, den fødte folketaler og bekendt for sit lune og sin slagfærdighed.

Han foreslog en grundlovsændring, der gav valgret for kvinder og tyende og indførte forholdstalsvalg til folketinget, mens landstinget skulle vælges af kommunalrådene. Forslaget vandt kraftig tilslutning hos både socialdemokrater og radikale og ligeså hos venstre med undtagelse af J. C. Christensen, der hævdede, at en grundlovsændring burde alle partier stå sammen om.

1913 var der folketingsvalg. Forud for det tilbød radikale og socialdemokrater samarbejde med venstre, men blev afvist af J. C. Christensen. Valget gav stort flertal for grundlovsforslaget, men en betydelig stemmetilbagegang for venstre, antagelig fordi mange tvivlede på J. C. Christensens troskab mod den almindelige valgret. Radikale og socialdemokrater havde fået flertal i folketinget, men havde det ikke blandt vælgerne. De bad Klaus Berntsen fortsætte, hvad J. C. Christensen forhindrede. Et forslag af Zahle om at danne en fællesregering af venstre, radikale og socialdemokrater blev afvist. Så dannede Zahle en radikal regering.

Den fremlagde atter Klaus Berntsens forslag. Men dagen før fremsatte J. C. Christensen i sit ugeblad „Tiden" et nyt grundlovsforslag, som formelt gav almindelig valgret, men med så mange konservative garantier, at det, set med højres øjne, syntes at være bedre end den bestående forfatning.

Da det syntes umuligt at komme til forståelse med landstinget, lod Zahle dette opløse. I det nye landsting fik højre og frikonservative kun 28 mandater mod venstres, radikales og socialdemokraternes 38. Vejen for grundlovsændringen var dermed banet. — Kort efter udbrød den første verdenskrig; andre opgaver trængte sig på, hvorfor sagen foreløbig blev lagt til side.

Klaus Berntsen. (Fotografi).

Jordfordelingen.

1864 levede der i Danmark 1.700.000 mennesker, deraf ca. ¼ i byerne. Godt halvdelen af befolkningen ernærede sig ved landbrug. Der fandtes 17—1800 ejendomme på over 12 tdr. h. med ialt 52.000 tdr. h., 60—70.000 gårde på fra 1—12 tdr. h. med ialt 280.000 tdr. h., omk. 110.000 husmandsbrug på under 1 td. h. med ialt 30.000 tdr. h. og ca. 30.000 jordløse huse. Omk. ⅓ af de 110.000 husmandsbrug var også nærmest jordløse. Godsejerne ejede endnu 12—13.000 fæstegårde med ca. 68.000 tdr. h. og omk. 20.000 fæste- og lejehuse med ca. 7000 tdr. h., så de besad godt ⅓ af landets jord.

På enkelte herregårde herskede der ret patriarkalske forhold; men på de fleste var lønningerne lavere og moralen dårligere end andre steder. De fleste fæstebønder ønskede at blive selvejere, og da godsejeren ved at sælge en fæstegård kunne tilegne sig den merværdi, den fik ved at gå over fra fæste- til selvejergård, solgtes der så mange, at der 1914 kun var 15—1600 tilbage med 8000 tdr. h. Samtidig var herregårdshartkornet steget til 58.000 tdr., så herremændene havde benyttet den ret, loven hjemlede dem, til ved bortsalg af fæstegårde at lægge hver tiende ind under herregården.

De fleste gårdmænd levede endnu meget nøjsomt; de spiste og ar-

bejdede sammen med deres folk, og fra mange hjem blev der øvet stor hjælpsomhed mod nødlidende. Men i de fleste egne ville gårdmændene dog ikke regnes i klasse med husmændene. Mindst var skellet, hvor jorden var fattigst, dvs. i Midt- og Vestjylland.

De fleste husmænd ernærede sig mest ved at arbejde for andre. De, der var selvejere og havde så megen jord, at de i det væsentligste levede af, hvad ejendommen indbragte, var nogenlunde stillede. Men de, der kun havde jord til et par køer — og det var de fleste — måtte gå på dagleje, mens kone og børn passede ejendommen, og fik i reglen hestearbejdet udført ved at låne en gårdejers heste om søndagen, så de måtte arbejde både hellig og søgn og fik endda ikke jorden rettidigt behandlet. De måtte være glade, hvis de kunne holde den værste nød fra døren og undgå fattiggården på deres gamle dage. — Værre stillede var fæste- og lejehusmændene. De havde i reglen kun huset på den betingelse, at de skulle arbejde for herremanden, og det var almindeligt, at de, når de ikke kunne følge med i arbejdet, blev sat ud, og så havde de kun fattiggården at ty til.

Daglejerens kår var ikke bedre. Selv om kone og børn arbejdede med, var han hjemfalden til fattiggården, hvis sygdom stødte til, og han ikke fik hjælp af gode mennesker. Han måtte især prise sig lykkelig, hvis han undslap den på sine gamle dage. Mange gamle valgte døden for egen hånd fremfor en sådan alderdom.

Der vindes nyt land.

For hvert et tab igen erstatning findes;
hvad udad tabtes, det må indad vindes[1] —

blev grundtonen i meget af det arbejde, som udførtes efter 1864. Det betød ikke, at man opgav håbet om at få det danske Sønderjylland tilbage, men at man ville samle folket om at gøre landet større og åndslivet rigere. Det blev en mægtig landvindingstid.

Mangen slimet vig må havet slippe,
mangen bundløs mose bære sæd,
og hvor magre får af lyngen nippe,
fede øksne finde hvilested —

skrev Carl Ploug til Landhusholdningsselskabets 100-års fest 1869. Og der blev handlet i overensstemmelse dermed. Ved inddæmningen af

[1] Af en sang af H. P. Holst, skrevet til den nordiske industriudstilling i København 1872.

Lammefjorden skabtes hjem til ca. 2000 mennesker; mange andre steder omdannedes vige og fjorde til frugtbar jord, og moser udtørredes til dyrkbart land. — Størst bedrift øvedes der på den jyske hede, hvor Enrico Mylius Dalgas blev lederen.

E. Dalgas. (Maleri af Aug. Jerndorff, Frederiksborg).

Han nedstammede fra en fransk huguenotslægt, som under religionsforfølgelserne flygtede fra Frankrig. Faderen var købmand i Napoli, men gift med en dansk kvinde, og da han døde 1835, drog hun med sin syvårige søn og hans søskende til Danmark, hvor han senere ved familiens hjælp holdtes på den militære skole. Købmand Mylius i Milano, der havde været hans faders ven, understøttede ham årlig med 400 kr., dengang en betydelig sum, og stillede ham 1848 en stor arv i udsigt, hvis han ville opgive sin uddannelse. Men Dalgas gav afkald på både arven og de 400 kr. årlig og gik til hæren sammen med to brødre, som faldt. — Efter krigen fik han ansættelse ved det jyske vejvæsen og lærte både heden og dens beboere at kende. Han skønnede, at der mange steder fandtes lyngjord, som kunne frugtbargøres, blot den fik tilført de nødvendige næringsstoffer. 1864 deltog han atter i krigen, men fik derefter på ny ansættelse ved det jyske vejvæsen.

Samme år fik han flere interesserede med til at danne Det danske Hedeselskab, hvis tjenestemænd lønnedes af medlemsbidraget sammen med et årligt statstilskud på 35.000 kr., mens arbejdet, som skulle sættes i gang, skulle kunne betale sig selv. Han slog 1865 i Berlingske Tidende til lyd for, at staten skulle yde tilskud til at få heden beplantet;

men da artiklen ingen opmærksomhed vakte, forstod han, at det var bønderne, han skulle henvende sig til. Og snart lykkedes det ham at vinde hedebønderne. „Kærlighed til medmenneskene er det stærkeste (våben) af alle", skrev han til højskoleforstander Ludvig Schrøder, „ .... jeg tror at kende vort folk og at vide, at det er et prægtigt, bravt folk med mange gode strenge, som uden vanskelighed kan anslås." Som hjælper i det praktiske arbejde fik han Mads Holt, der var hedehusmand og mergelarbejder. Ham satte han bl. a. til at uddanne plantører.

Man måtte begynde med arbejde, som hurtigt kunne give hedebønderne indtægter. De vidste, at man med mergel kunne forvandle lyngjord til agerland, og med vand forvandle den til eng. — De led af vandgalskab, modsat vandskræk, sagde Dalgas spøgende. — I løbet af 25 år blev der ud fra åløb gravet 350 km kanaler, hvorved over 60 km² hedejord kunne overrisles, så det blev forvandlet til eng. To mergelsøgere blev ansat; der dannedes mergelselskaber, og staten støttede anlæg af mergelspor. 1914 var der opdyrket ca. 4000 km² hede, et stykke som den danske del af Sønderjylland.

De forsøg, der hidtil var gjort på at beplante heden, var næsten alle mislykkedes. Men nu oprettede rigmænd forsøgsplantager, hvor man opdagede, at bjergfyrren kunne klare sig, når man først brød al'en, som dannede et fast lag et stykke nede. Denne fyr havde vel kun ringe værdi som gavntræ; men den gav læ og banede vej for andre træer. Snart begyndte hedebønderne at beplante den ringeste hedejord og at plante læ. Rundt om i hedeegne fandtes planteskoler, hvorfra plantører forsynede folk med billige træer, ledede beplantningen, vejledede folk angående læplantning osv.

Hvor der 1864 fandtes øde hedestrækninger, fandtes nu ofte en tæt befolkning og store stationsbyer. 1860 havde Herning 101 indbyggere og var omgivet til alle sider af store hedestrækninger. 1914 havde byen et stort opland og 8000 indbyggere. Da Dalgas døde 1894, lå det omskabte Midtjylland som et mægtigt mindesmærke over ham.

> Du vinder dig ager hver arbejdets stund
> og lægger din vinding til landet —

skrev Skjoldborg om den hedebonde, der havde lagt krop til. Det krævede helt sin mand. Det er om en sådan „stille kulturens soldat", Skjoldborg fortæller: „Troner kunne omstyrtes, og riger gå til grunde, uden at Ole anede det; thi der førte ingen tråde ud til ham, ad hvilke ver-

densbegivenhederne kunne forplantes. Han hørte nok tale om rigsdagsvalg og andelsvæsen; men de nymodens røster, der summede i luften, skyede han uvilkårlig som farlige for hans snævre livsmål"[1].

Mange begejstrede ord har lydt om hedebonden og hedeopdyrkning. Dog har der også lydt andre røster. Jeppe Åkjær har således skildret opdyrkerens hårde slid og har vist, hvor hjælpeløs han var, hvis sygdom stødte til. Og han lader lyngen bede:

Und mig dog fred på min fædrene grund!
Lad mig i sandet dog rødderne sprede!
Brød skal du hente fra muldmarkens bund,
vidsyn og fred på min drømmende hede.

Landbruget lægges om.

Hidtil havde kornavl og kornsalg været landbrugets væsentligste indtægtskilder. Men med kornet bortførtes store mængder af næringsstoffer fra jorden, hvad den langtfra fik erstattet, da naturgødningen blev dårligt opbevaret, og kunstgødning så at sige ikke anvendtes. Ved mergling, dræning og hedeopdyrkning såvel som ved hjælp af bedre dyrkningsredskaber drog man ganske vist nye næringsstoffer frem i luften; men de ville jo også snart blive fjernet.

Og nu medførte de forbedrede trafikmidler, at der førtes en strøm af billigt korn fra USA og Rusland til Vesteuropa. Det gjorde, at mens 1 td. rug 1870 kostede ca. 10 kr., kostede den 1890 kun 7 kr., og prisen på de andre kornsorter faldt i samme forhold. — Storbønderne råbte på korntold; men det ville svie hårdt til de fattigste og gøre jorden dyrere for den ungdom, der skulle have ejendom. Venstre satte sig derfor imod korntolden, især med den begrundelse, at man ikke måtte afskære småbrugeren fra den fortjeneste, han kunne have af at omsætte kornet i flæsk. Prisen på dyriske produkter faldt nemlig ikke så meget som prisen på korn, så det blev en god forretning at omsætte dette i flæsk, æg og smør.

Især i smør. Herregårdene havde dér haft en stor fordel fremfor mindre brug. Men 1878 opfandt L. C. Nielsen centrifugen, som helt kunne udskille fedtstoffet af mælken, selv om denne var gennemrystet ved transport. Nu kunne bønderne på fællesmejerierne få mælken lige så godt og billigt behandlet, som den blev på herregårdene.

[1] I fortællingen »Slid« af novellesamlingen »I Skyggen«.

Th. R. Segelcke. (Fotografi).

Allerede forinden var Th. R. Segelcke kommet hjem fra en studierejse i udlandet. Landhusholdningsselskabet ansatte ham som konsulent i mejeribrug, og på en herregård begyndte han forsøg, hvor han „erstattede mejerskens pegefinger med termometret og hukommelsen med regnskabsbøgerne. Han lærte praktikeren at bruge både ur og mål, når der arbejdedes i mejeriet". 1873 blev han lærer ved Landbohøjskolen, hvor han uddannede landbrugskandidater til konsulenter i mejerifaget. I udlandet, hvor han nød stor anseelse, slog han samtidig til lyd for det danske smør. — Hans samtidige, lærersønnen N. J. Fjord, havde på seminariet vist så stor interesse for naturfag, at D. G. Monrad, som var blevet gjort opmærksom på ham, overtalte ham til at videreføre sine studier i København. Og snart fik han ansættelse ved Landbohøjskolen.

N. J. Fjord. (Fotografi).

Der udfoldede han nu en mægtig forsøgsvirksomhed med opbevaring af is, afkøling ved forsendelse af smør, fodring af kalve og grise osv. Desuden opfandt han flere forbedringer af centrifugen og opfandt en kontrolcentrifuge, som gjorde det muligt at kontrollere hver enkelt ko i en besætning. Og han forstod at få bønderne til at udnytte forsøgsresultaterne.

Rundt om i landet dannedes der landboforeninger, som ansatte konsulenter, der i reglen var uddannet på Landbohøjskolen, og som frugtbargjorde videnskabens resultater for bønderne; det samme gjorde landbrugsskolerne. Og den folkelige vækkelse, der udgik fra højskolerne, gjorde bønderne mere modtagelige for

praktisk undervisning. — Under den hårde landbrugskrise i 80erne og 90erne lagdes landbruget helt om: Medens man i 60erne solgte korn til udlandet for knap 40 mill. kr. årlig, købte man i 1900ernes begyndelse foderstoffer og korn fra udlandet for ca. 180 mill. kr. Men samtidig steg udførslen af dyriske produkter fra 27 til ca. 450 mill. kr. — Kvægbesætningerne mere end fordobledes fra 1864 til 1914, og gennemsnitlig gav hver ko omk. 2½ gange så meget smør. Svinebestanden mere end seksdobledes, og ægproduktionen blev en væsentlig indtægtskilde i mange husmandshjem. Man fik mere gødning og passede bedre på den, navnlig lærte man at opbevare ajlen i tætte beholdere. Fra 1875 til 1914 fordobledes høstudbyttet i Danmark.

På planteavlens område blev P. Nielsen, Tystofte, den store lærer. Han var en sønderjysk husmandssøn, som var blevet lærer i Ørslev på Sjælland, hvor han studerede planters liv og skrev artikler om plantesygdomme, kløverplanters ydeevne o. lign. Landhusholdningsselskabet bevilgede ham derfor en årlig sum, så han kunne holde hjælpelærer og bruge sin tid til undersøgelser og forsøg. 1886 fik selskabet staten til i Tystofte at oprette en forsøgsstation i plantekultur og at ansætte P. Nielsen som leder. Snart oprettedes filialstationer rundt om i landet, hvor man efter hans anvisning foretog forsøg med jordbehandling, sædskifte, plantestammer, anvendelse af gødning m. m. — Især var P. Nielsen optaget af at gøre Danmarks jord så yderig, at der på den kunne blive plads til den danske ungdom, så denne ikke behøvede at udvandre for at skaffe sig selvstændige hjem.

Andelsbevægelsen.

Opfindelsen af centrifugen blev straks af privatpersoner benyttet til at oprette fællesmejerier, hvorved de tjente godt. Men 1882 oprettede en del bønder i Hjedding det første andelsmejeri. De skulle være solidariske om det eventuelle over- eller underskud, som blev fordelt efter den mælkemængde, hver mand havde fået behandlet. Hver mand fik een stemme, et princip, der fulgtes i næsten alle andelsforetagender. — Det var jo i en tid, hvor man politisk kæmpede for „ligeret for høj og lav", og hvor de fleste bønder var venstremænd.

1885 fandtes der 84 andelsmejerier, 1890 var der 679. Landet var da i alt væsentligt „dækket" med mejerier; men i den følgende tid delte man ofte en kreds i to. 1900 var der 942 andelsmejerier og 76 private fællesmejerier, 1926 henholdsvis 1235 og 284, så det synes, som om andelssindet var svækket i næste slægtled. — I begyndelsen var enkelte bønder bange for det solidariske ansvar. Da Hjedding andelsmejeri op-

rettedes, købte mejeribestyreren sådanne bønders mælk. Senere blev det reglen, at alle leverandører skulle være andelshavere.

I begyndelsen afregnedes efter mælkemængde; men efterhånden gik man over til at afregne efter fedtindhold, og bønder dannede kontrolforeninger, hvorved de blev i stand til at udvælge de mest ydedygtige avlsdyr. Gennem renlighed og smørbedømmelse søgte man at fremstille en fin og ensartet vare, og det lykkedes hurtigt at skaffe det danske smør førstepladsen på verdensmarkedet, så det endogså steg i pris i en tid, hvor smørprisen ellers var faldende.

Første andelsmejeri, oprettet i Hjedding, Ølgod sogn, Ribe amt, 1882.
(Tegning af Rasmus Christiansen, bygget delvis på gamle fotografier).

Gennem Andels-Smøreksportforeningen overtog andelsmejerierne delvis smøreksporten; dog eksporteredes over halvdelen af privatmænd eller aktieselskaber; men da de var nødt til at konkurrere med andelsselskaberne, forhindredes de i at udbytte producenterne.

De første slagterier blev oprettet af privatmænd; men bønderne blev klar over, at de fik for lidt for svinene, og 1888 lykkedes det seminarieforstander P. Bojsen at få oprettet et andelssvineslagteri i Horsens, skønt byen gennem sin sundhedsvedtægt søgte at hindre, at det lagdes på dens grund. 1890 fandtes der 10 andelssvineslagterier, og 1910 var man nået til, at ca. 80 % af samtlige svin blev slagtet på andelsslagterierne. — En tid truede den billige majs med at ødelægge det danske flæsks anseelse på det engelske marked, som efterhånden aftog næsten alt det, der blev eksporteret. Men ved at klassedele flæsket efter godhed og betale i forhold dertil sørgede andelssvineslagterierne for, at det ikke kunne betale sig at levere en dårlig vare. Desuden hjalp de leverandørerne til at få trivelige svin af den slags, englænderne ønskede flæsket af. Det lykkedes dem da at gøre det danske flæsk til en efterspurgt vare på det engelske marked og at skaffe producenterne fuld pris for det.

I 60erne og 70erne tillagde man ikke hønsehold nogen videre betydning ud over lidt til hjemmeforbrug; men efterhånden opdagede man, at

ægproduktion kunne give lige så meget som smør- og svineproduktion. Men folk sørgede ikke for at levere rene æg og var slemme til at overgemme dem på de tider, da priserne var stigende, så et anset engelsk blad skrev, at man måtte lukke øjnene og holde sig for næsen, hvis man ville spise danske æg. Prisen blev selvfølgelig derefter. — Så dannede producenterne andels-ægeksportforeninger: hver skulle stemple sine æg, og alle æggene blev undersøgt, før de blev sendt ud af landet; der

Andelsmejeri, opført 1910. (»Egehøj« ved Føllenslev).

vankede bøder for snavsede, tyndskallede eller overgemte æg. Det hjalp. 1903 opnåede de danske æg den højeste pris på det engelske marked. Samtidig sørgede man ved at bruge kontrolreder o. lign for at skaffe sig stadig bedre avlsdyr.

Gennem disse andelsselskaber skabte de danske bønder et nøje sammenspil mellem privatdrift og stordrift, så man opnåede fordelen ved begge former. Især blev de en mægtig løftestang for husmændene.

For ikke at blive udbyttet af storkapitalens truster og for at få den rigtige vare til den rigtige pris dannede landmændene andelsfoderstof- og -gødningsforretninger, der snart sikrede sig en så stor del af omsætningen, at de private virksomheder blev tvunget til at konkurrere med dem på lige fod.

For at skaffe arbejderne billige forbrugsvarer fik pastor Sonne oprettet en brugsforening i Thisted 1866. Den fulgte Rochdale-væverne grundsætninger (II s. 347). Det samme gjorde de, der oprettedes i den følgende tid. De slog især an på landet, hvor man nu, da omsætningen øgedes stærkt, i de fleste egne var meget generet af byernes læbælter (II s. 440). Endnu så sent som år 1900 fandtes ingen brugsforening i

København og kun 15 i provinsbyerne, men 827 på landet. 1895 sluttede brugsforeningerne sig sammen i „Fællesforeningen for Danmarks brugsforeninger" (F. D. B.), som fremskaffede det meste af, hvad brugsforeningerne omsatte. Ofte nægtede fabrikker F. D. B. lige ret med grossererne eller nægtede at sælge til den. Så oprettede den selv fabrikker.

De fleste andelsforetagender er enten producent- eller forbrugerforeninger; en undtagelse danner „Danske landboforeningers frøforsyning", som med F. D. B. som mellemled er både producent- og forbrugerforening, idet landbo- og husmandsforeningerne har overtaget kontrollen af frøet. — Man har drøftet en lignende ordning for fiskere og frugtavlere, men har endnu ikke fundet formen for den.

Pastor H. Chr. Sonne. (Fotografi).

De skandinaviske og nordtyske cementfabrikker havde dannet en stærk trust. I danske andelsselskaber drøftede man oprettelsen af en andelscementfabrik for at bryde trustens magt. Da tilbød denne F. D. B. tilsyneladende gunstige vilkår, når den ville aftage cementen hos den. F. D. B. gik ind på det. Men straks forhøjede trusten cementprisen med 50 øre pr. td. for derved at skaffe penge til at bekæmpe opdukkende konkurrenter. Andelsselskaberne besluttede da at oprette deres egen cementfabrik, og flere brugsforeninger tegnede andele i den, da formanden for F. D. B. mente, at de ikke var forpligtede til at aftage deres cement hos trusten. Denne lagde sag an mod F. D. B., som blev idømt en stor bøde. Men andelscementfabrikken blev oprettet. Året før den begyndte sin virksomhed, forhøjede trusten yderligere prisen med 60 øre pr. td. — for at sætte den 2,35 kr. ned, da andelscementfabrikken begyndte udsalget. Men andelsfolkene stod fast om deres fabrik, og trustens herredømme var brudt.

Storbankerne nægtede ofte andelsselskaberne lån, selv om sikkerheden var nok så god. Så oprettede disse deres egen bank 1914. Men efter den første verdenskrig kom den — som en mængde banker — ud for vanskeligheder, og det andet slægtled af andelsfolk viste sig mindre tro-

faste end det første. Den måtte derfor likvidere, selv om indskyderne næsten intet tabte trods de tab, en afvikling medfører. — Kort efter rejste andelsselskaberne dog en ny bank og frigjorde sig derved for de private bankers herredømme.

Andelsselskaberne satte samarbejde i konkurrencens sted og værnede på mange områder befolkningen mod højfinansens udbytning. Bevægelsen fæstede især rod på landet — muligvis fordi samvirke fra fællesskabets tid endnu sad bønderne i blodet. Det syntes naturligt for arbejderne at benytte den i kampen mod kapitalismen; men partiets ledere frygtede tilsyneladende derved at miste småhandlendes stemmer. Først i dette århundrede har den vundet betydelig indpas i arbejderkredse.

Befolkningsstatistik. Udvandring.

I tiden 1864—1914 voksede den danske befolkning fra 1.700.000 til 2.800.000 — 1864 ernærede de 53 % sig ved landbruget, i 1914 kun 37 %. Maskinerne havde på flere områder afløst håndkraft: Tærskemaskiner for plejle, slåmaskiner for leer osv. Men 1914 krævede roedyrkningen meget mere arbejde, end maskinerne havde aflastet. Det var mest hjemmevirksomheden, der var blevet afløst af mejerier, bryggerier, tekstilfabrikker o. lign.

Den øgede samhandel nationerne imellem tvang disse til i nogen grad at specialisere sig, og danskerne havde især dygtiggjort sig til at fremstille forædlede landbrugsprodukter. Det lod sig bedst gøre i de middelstore og mindre landbrug, så det havde været naturligt, om landbruget i det mindste havde optaget sin del af befolkningstilvæksten. — Der var plads nok, da der 1914 ikke skulle halvt så megen jord til at ernære en familie, som der skulle 1864. Men i de gode år forud for 1880 var der rigelig arbejdskraft til landbruget, så lønnen holdtes nede, mens jorden stadig steg i pris; derfor var der kun ringe mulighed for de unge til at oprette ejendom på den fede jord. 1860 ernæredes der 67.546 mennesker ved landbruget i Sorø amt; 1921 var tallet 67.262, skønt der i mellemtiden var oprettet 339 statshusmandsbrug. Ved herregårdene drev man nemlig væsentligt kornavl, hvortil man kunne klare sig med mindre arbejdskraft. I det magre Ringkøbing amt var de tilsvarende tal 64.024 og 106.573. I dette amt var oprettet 670 statshusmandsbrug. Der var lønnen en del højere end i Sorø amt.

1865 til 1880 steg ejendomspriserne over 50 %, så fulgte et betydeligt prisfald til omkring århundredskiftet, hvorefter de atter steg med godt

50 % til 1914. Prioriteterne fulgte nogenlunde den samme bølgegang: I 80erne lå de omkring 1200 mill. kr., 10 år senere var de faldet til 1100 mill., og 1914 var de på omk. 1550 mill. kr. Gælden afvikles særlig gennem amortisering, men øges især ved ejerskifte, så den følger altid lidt bag efter ejendomsprisernes stigning og fald.

I de strenge år i 80erne og 90erne forbedrede bønderne i høj grad jord og bygninger, øgede besætningerne, anskaffede bedre avlsredskaber, rejste andelsmejerier, andelsslagterier og brugsforeninger m. m. og afviklede en hel del af gælden på dem; desuden afbetalte de en del af deres prioritetsgæld. Og i de samme år rejstes højskole ved højskole, væsentligt båret oppe ved tilslutning fra bønderkredse.

I tidsrummet 1864—1914 voksede en mængde småbyer op omkring jernbanestationer, hvor jorden ofte steg til det 10—20dobbelte i pris, til fordel for tilfældige ejere. Endnu stærkere steg priserne i udkanten af byerne, hvor dyrkningsjord omdannedes til byggegrunde. København voksede fra 180.000 til 600.000 indbyggere, Århus fra 13.000 til op mod 65.000. Særlig iøjnefaldende var prisstigningen i Esbjerg. 1868 vedtog rigsdagen at bygge en havn der, og 1916 havde byen 19.000 indbyggere. Havnen kostede staten 10 mill. kr. Grundenes værdistigning kunne forrente dette beløb flere gange; men denne stigning indkasseredes af grundspekulanter, som derved bragte forstyrrelse i byens næringsliv.

Ungdommen havde nu „opdaget" Amerikas frie jord. Kunne man blot lægge penge til side til en billet over „dammen", fandtes der for unge med vilje og evne til at arbejde mulighed for at få eget landbrug. I tiden 1870—99 udvandrede gennemsnitlig 5—6000 unge hvert år. Samfundet mistede derved omk. $^1/_5$ af befolkningstilvæksten, og det i reglen af de mest energiske. — Udvandringen drev folkelønnen i vejret, mindst for daglejerne, da de havde vanskeligst ved at rejse bort. Fra 1872—1905 steg deres løn knap 40 %, tjenestekarlenes derimod 125 %, og pigernes endogså 225 %.

Husmandsbevægelsen.

Gennem mejerier og slagterier kunne husmanden nu få lige så meget for sit smør og bacon, som herremanden kunne, og han fik mere gødning til sin jord. Men tiden krævede, at en landmand såvel som en håndværker helt samlede sig om sin gerning. Derfor skulle et landbrug være stort nok til fuldt ud at sysselsætte sin mand. Der fandtes:

		1904	1932
Landbrugshuse fra	0,55—3,3 ha	41.583	31.635
„ „	3,3 —10 „	36.417	50.127
„ „	10 ha og derover	19.838	26.683
Gårde „	1—2 tdr. h.	21.842	34.120
„ „	2—4 „ „	23.617	26.591
„ „	4—12 „ „	26.615	22.780
„ „	12 og derover	2.068	1.793

Man anslog i 80erne 15—20 ha middelgod jord for passende til at ernære en familie; op mod 1914 kunne det halve gøre det. De middelstore husmandsbrug svarede til den mindre gård forhen. En mængde af de mindste husmandsbrug var blevet lagt sammen med andre eller lagt under gårde. Samtidig var mange husmænd blevet kørende, så de kunne få arbejdet rettidigt udført.

Det var endnu sjælden at se en husmand i rigsdagen, i et sogneråd eller i bestyrelsen for en landboforening eller et andelsforetagende. Men ved hjælp af husmandsforeninger søgte de at dygtiggøre sig. Den første stiftedes i Hanherred 1896, den næste 1900 på Sjælland. Få år efter var der husmandsforeninger i de fleste af sognene. Først tog man fat på de faglige opgaver, hvor man ikke glemte de mange bierhverv: Hønseri, frilandsgartneri m. m. — som hjalp til at give fuld beskæftigelse og øge indtægterne ved det lille brug. Mænd som højskoleforstander Anders Jørgensen, Høng, og den jyske proprietær Hansen, Marsvinslund, ordnede rejser for husmænd og husmandskoner, hvor deltagerne så veldrevne brug, fik nye impulser og rige oplevelser, og husmandsforeninger lod afholde faglige kursus på højskoler, landbrugsskoler og husmandsskoler.

Nordjysk statshusmandsbrug oprettet ca. 1900.

Det var mest børn fra husmands- og daglejerhjem, der droges af Amerikas frie jord. Disse hjem ønskede selvfølgelig, at deres børn kunne få dansk jord i stedet for. Samtidig følte storbønderne nu manglen på arbejdskraft. Da nedsatte rigsdagen en kommission, som skulle

fremlægge forslag om jord til landarbejdere, tyende og daglejere. Loven skulle jo gennem landstinget, hvis flertal især ønskede at skaffe storbønderne arbejdskraft, så det sørgede for, at ejendommene ikke blev større, end at indehaverne måtte bruge ca. halvdelen af deres tid som daglejere. Loven blev vedtaget 1899 og ændret 1904 og 1909, hvorefter ejendommene blev lidt større, men dog kun på omk. 4 ha. — Fra 1900—1915 blev der oprettet 7.635 statshusmandsbrug; men antagelig er der i samme tidsrum nedlagt flere i denne størrelsesgruppe. Skønt staten udlånte 90 % af, hvad det kostede at oprette disse brug, tabte den kun 1 ‰ af lånesummen.

I begyndelsen af 1900tallet dannedes rundt om i landet udstykningsforeninger, som opkøbte store landbrug og udstykkede dem i ejendomme, passende til at underholde en familie. Mest kendt blandt disse udstykninger er St. Restrup ved Ålborg. I 1800tallets sidste halvdel ejedes den af v. Stemann, en dygtig og sparsommelig godsejer, som blev nødt til at sælge den 1896. Et konsortium, som købte den, udstykkede 62 ejendomme fra den. De var for små, jorden trængte til kalk og afvanding, og køberne manglede driftskapital. Mange af dem måtte sælge med tabet af deres indskudte penge. — 1912 købte en udstykningsforening resten af godset, som den udstykkede i 50 større husmandsbrug. Før udstykningen levede ca. 50 mennesker på godset, de fleste under meget fattige kår. Efter udstykningen ernærede godset 300, gennemgående under gode kår. — Under den første verdenskrig standsede udstykningen, og 1919 vedtoges nogle betydningsfulde jordlove, så man mange steder anså udstykningsforeningerne for overflødige og ophævede dem.

Megen hede, mose og søbund var blevet forvandlet til frugtbar jord og havde for længst givet opdyrkerne erstatning for kultiveringen, men var stadig helt eller næsten fri for grundskat. Og hartkornsansættelsen tog ikke hensyn til beliggenheden, som nu spillede en stor rolle, især hvor dyrkningsjorden forvandledes til byggegrunde. En omlægning af hartkornsskatterne var påkrævet. Men ved skattelovene af 1903 blev de ophævet.

Derved fordyredes jorden, og det blev gjort dobbelt vanskeligt for de unge at få ejendom, og især at oprette ny, thi jo større jordafgift der skal svares, des mindre bliver der til arbejdsløn. — 1902 vedtog derfor de sjællandske husmandsforeninger enstemmigt på et sendemandsmøde den historisk bekendte Køgeresolution, der krævede fuld grundskyld og ophævelse af told og skat på livsfornødenheder og arbejdsfortjenester. De fynske og jyske husmandsforeninger holdt sig foreløbig

tilbage. Men da husmandsforeningerne 1910 stiftede deres landsorganisation, vedtog de det såkaldte Odenseprogram, hvori der bl. a. krævedes:

Fattighjælp, ydet på grund af uforskyldt nød, berøver ingen valgretten.

Inddragelse af de samfundsskabte grundværdier til offentligt eje gennem en grundskyld.

En formues- og indkomstskat med stærkt stigende skala bibeholdes i overgangstiden.

Statslån til oprettelse af husmandsbrug på sådanne vilkår, at staten intet taber derved. Brugene skal være selvejendomme, men forrentningen af jordens værdi være en fast offentlig grundbyrde.

Len og stamhuse frigives. Den ved frigivelsen øgede værdi inddrages til staten.

Samfundets interesse værnes over for monopoliserede virksomheder, om fornødent overtages de af staten.

Stor- og smådrift.

1864 var landmændene endnu i det væsentlige selvforsynende, så de havde kun i ringe grad brug for håndværkere, købmænd og fabrikker. Omk. ¼ af befolkningen var dengang beskæftiget ved håndværk og industri og godt $^1/_{20}$ ved handel. Burmeister & Wains maskin- og skibsbyggeri havde en arbejdsstyrke på omk. 600 md., andre nåede sjældent over 30—40 md. En håndværksmester beskæftigede i reglen blot 1—2 svende og 1 lærling, og mangen købmand passede selv virksomheden med familiens hjælp. Forholdene var i reglen patriarkalske. Man spiste som oftest hos overhovedet, og alle ved samme bord.

Landets administration beskæftigede kun få; man mente, pengene var bedst forvarede i borgernes egne lommer og anvendtes fornuftigst af dem, der havde tjent dem.

Lidt efter lidt overtog industrien imidlertid mere af bondehjemmets arbejde og fremstillede flere af de redskaber, landbruget fik brug for. Den øgede omsætning gav mere arbejde til handelsstanden. Dette såvel som landbrugets overgang til forædlingsvirksomhed stillede stærkt øgede krav til trafikvæsnet.

I denne udvikling på industriens, handelens og trafikvæsnets område blev Tietgen (II s. 444) den drivende kraft. Han fik dannet et selskab, som i samarbejde med tilsvarende selskaber i Norge og England fik forbundet de tre lande ved telegrafkabler. Og sammen med et dansk-russisk selskab dannede de 1869 „Store nordiske

Telegrafselskab", som fik koncession på en telegraflinie gennem Rusland og Sibirien ind i Kina og Japan. Alle disse telegrafliniers tråde samledes i Danmark. — Desuden fik Tietgen dannet Det københavnske Sporvognsselskab og fik flere dampskibsselskaber samlet i Det forenede Dampskibsselskab, som overtog en stor del af den indenlandske dampskibstrafik og meget af dampskibsfarten til og fra Danmark. Han fik startet De danske Sukkerfabrikker, De forenede Bryggerier, De danske Spritfabrikker m. m. og fik Burmeister & Wain omdannet til et aktieselskab og stærkt udvidet med Det forenede Dampskibsselskabs byggerier for øje. Overalt anvendtes aktieselskabsformen. Virksomheder, som var blevet startet ved en enkelt mands initiativ, gik oftest efter hans død over til at blive et aktieforetagende.

Derved tabtes kontakten mellem den enkelte mand og hans forretning og det personlige forhold mellem ham og hans arbejdere, som før ofte fandtes, og som bl. a. kunne vise sig deri, at gamle, veltjente arbejdere fik lettere arbejde, så de kunne forblive hos ham. Aktieselskabet er upersonligt, „det har ikke engang en sjæl, fanden kan tage"[1]. Dets opgave er at skaffe størst mulig udbytte til aktionærerne; derfor gælder det om at sælge produktionen dyrest muligt og have arbejdskraften så billig som muligt. Den dag, arbejderen ikke kan gøre fyldest, bliver han sat på porten. Intet har gjort kapitalismen så forhadt af arbejderne som denne form. — Overalt søgte Tietgen at gøre aktieselskaberne til truster for derved at skaffe aktionærerne større udbytte. Ofte lod han det gå ud over konsolideringen, og over for konkurrenter var han hensynsløs. Forretning var for ham forretning.

For en del af sin rigdom købte han Marmorkirken, som var påbegyndt i Frederik V's tid og lå halvfærdig hen, og færdigbyggede den. — Han døde 1901.

Nu blev H. N. Andersen den førende inden for den danske højfinans. Han var født 1852 i et daglejerhjem i Nakskov, kom tidligt til søs og begyndte i

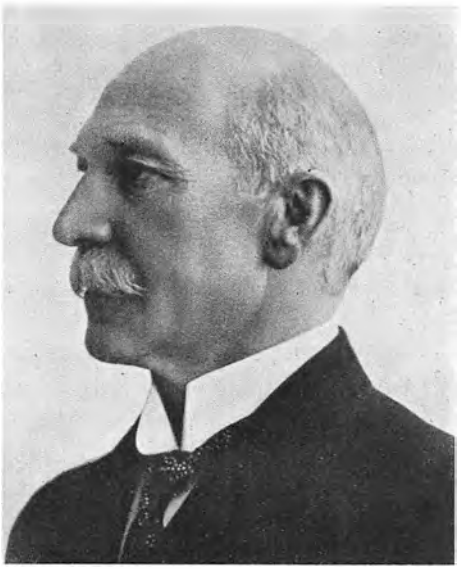

H. N. Andersen. (Fotografi).

[1] Udtalelse af professor L. V. Birck.

østen en forretning, som han hurtigt arbejdede op. 1897 fik han ved Landmandsbankens hjælp stiftet „Østasiatisk Kompagni" (Ø. K.), som fik fast rutefart mellem København og østen, købte store skovarealer i Siam, hvorfra det hentede teaktræ, fik gummi- og kokosplantager på Malakka, hentede soyabønner i Manchuriet og oprettede

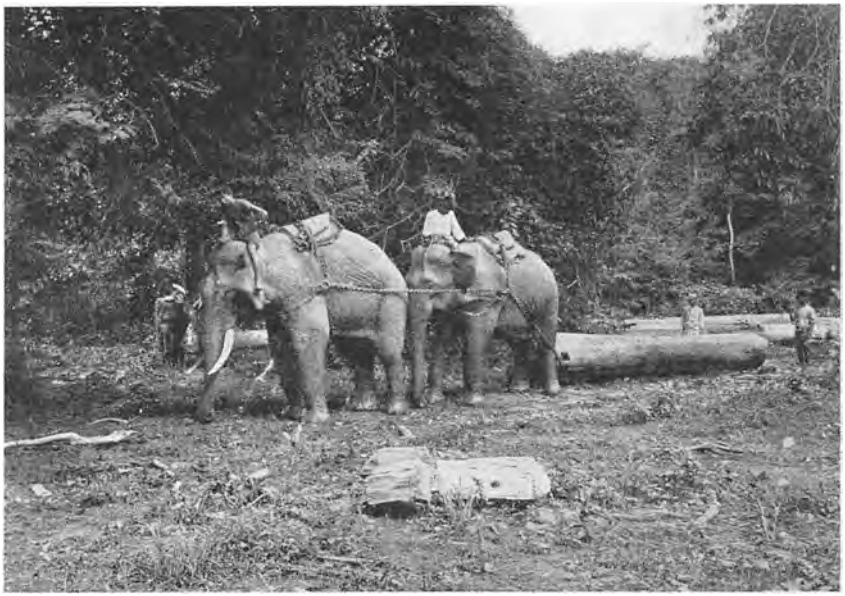

Fra Ø.K.'s teakskovkoncessioner i Prae (Nordsiam), Thailand.

en soyakagefabrik i København. Kompagniet fik filialer rundt om i verden: i Shanghai, Tientsin, San Francisco, Valparaiso m. fl. st. — og fik en række datterselskaber: „Fransk Ø. K.", „Nr. Sundby Portland-Cementfabrik", svovlsyre- og superfosfatfabrikken „Limfjorden" m. fl. — Dets virksomhed stod på højde med de største i de store lande.

1893 gjorde nogle handelsfyrster forsøg på at knuse småforretningerne ved hjælp af et mægtigt handelsselskab, „Stores", som skulle finansieres af Privatbanken. Men det mødte så voldsom modstand fra købmændenes og den jævne befolknings side, at forsøget måtte opgives. Dampmaskinen havde på mange områder begunstiget storvirksomhederne; men elektricitetsværker gjorde det muligt for mange småvirksomheder at konkurrere med de store. Toldbeskyttelsen fremhjalp derimod storvirksomheden, da den kun kunne udnyttes fuldt ud, når

de beskyttede industrier traf prisaftaler eller sammensluttede sig i truster. Følgende tabel viser udviklingen mellem stor- og smådrift:

	1897		1914	
	Antal virksomheder	Samlet personel	Antal virksomheder	Samlet personel
Uden lejet arbejdskraft ..	43.000	43.000	42.000	44.000
1—5 arbejdere	29.000	92.000	34.000	108.000
6—20 arbejdere	4.200	50.000	4.800	59.000
21—100 arbejdere	1.100	49.000	1.300	66.000
Over 100 arbejdere	170	37.000	260	73.000

1897 var 11,7 % af befolkningen beskæftiget ved håndværk og industri, 1914 12,3 %. Men da industrien i særlig grad kunne udnytte de tekniske fremskridt, steg produktionen langt stærkere, end tilgangen gav udtryk for. 1890 var cyklen således en luksusgenstand, 1914 var den så at sige hvermandseje. Den stigende omsætning medførte en stærkere tilgang til handelen, 1914 beskæftigede den ca. 11 % af befolkningen, forholdsvis godt dobbelt så mange som 1864.

Lønarbejderne.

Ved 1700tallets slutning var de fleste byboere småborgere. Omk. 1900 fandtes der i byerne et talrigt proletariat, en fåtallig rigmandsklasse, mens mellemstanden langtfra var så talrig som underklassen.

Men nu lod lønarbejderne sig ikke godvilligt udbytte af de rige. 1886 fik malersvenden Jens Jensen de københavnske fagforeninger til at danne en fælles organisation, og 1898 dannedes „De samvirkende Fagforbund" i Danmark med ham som formand. To år før havde M. Chr. Lyngsie fået stiftet „Dansk Arbejdsmandsforbund", bestående af ikke-faglærte lønarbejdere.

Jens Jensen. (Fotografi).

Arbejderne mente som Marx, at kapitalisterne berigede sig ved at give dem for lidt i løn, og de søgte at standse udbytningen ved at tvinge lønnen i vejret i stedet for at bruge de indsamlede penge til selv

at drive industrivirksomheder, som gennem konkurrence med de private kunne tvinge disse til at give højere løn. I 70erne blev der gjort enkelte forsøg; men de faldt uheldigt ud. Senere lykkedes det dog arbejderne at drive egne bagerier, bryggerier o. lign. med fordel. — Ved strejker eller trusel om strejke tvang de ofte lønningerne i vejret. Men tit efter-

Forligsforhandlinger hos bankdirektør Heide. I midten Heide, ved bordenderne de to formænd J. Jensen og N. Andersen. Billederne på væggen forestiller L. Bing og H. Trier. (Satirisk tegning af Alfred Schmidt i »Klods Hans« 1899).

fulgtes deres sejr af annoncer, som begyndte med: „På grund af lønforhøjelser ser vi os nødsaget til at forhøje vore priser fra ....".

Fagforeningerne affødte en arbejdsgiverforening, og 1899 endte en række stridigheder med, at arbejdsgiverforeningen lockoutede ca. 35.000 arbejdere, vistnok for om muligt at knuse fagforeningerne. De tog kampen op. Mellemstandens sympati var overvejende på lønarbejdernes side. De fik nogen hjælp både fra den og fra udlandet. Men snart var strejkekasserne tømte, og sulten holdt sit indtog i mangt et arbejderhjem. En del unge svende søgte arbejde i Tyskland, hvorfor de danske arbejdsgiverforeninger anmodede de tyske om ikke at tage danske svende i arbejde, så længe lockouten stod på — „altid rede til gentjeneste". — Efter 3½ mdrs. kamp lykkedes det endelig nogle behjertede mænd at få parterne forligte.

1900 dannedes en voldgiftsret, der skal træffe afgørelse, hvis der bliver strid om forståelsen af en aftale, og 1910 ansattes en forligsmand til

at mægle under en truende konflikt. Ingen af parterne har hidtil villet gå med til tvungen voldgift.

Efterhånden blev lønarbejdernes kår bedre. Lønnen blev forholdsvis højere, og arbejdstiden kortere. — 1872 var den ca. 11½ time daglig, 1914 omk. 9½ time. — Men det lader sig ikke påvise, om forbedringen svarede til den øgede samfundsproduktion, og om den især skyldtes fagforeningerne eller udvandringerne, der mindskede den tilstrømning til byerne, som under de givne forhold ville have medført betydelig arbejdsløshed.

Den sociale og økonomiske lovgivning var forelø̊big mest præget af Adam Smiths teorier om frie kontraktforhold, hvorefter lønnen retter sig efter tilbud og efterspørgsel. Men der var i rigsdagen enighed om at beskytte og hjælpe børn, fattige, gamle og syge. 1873 blev det forbudt at anvende børn under 10 år i fabrikker, og børn fra 10—14 år måtte ikke arbejde deri over 6 timer daglig. 1891 vedtoges en lov om alderdomsunderstøttelse, og 1892 en anden om tilskud til statsanerkendte sygekasser. Der blev truffet bestemmelse om, at offentlig hjælp på grund af uforskyldt trang ikke måtte betragtes som fattighjælp, og ved loven om hjælpekasser søgte man at undgå, at nogen uden egen skyld blev tvunget til at søge fattighjælp. — Man begyndte også at gribe ind i forholdet mellem arbejder og arbejdsgiver: Indehavere af fabriksvirksomheder blev forpligtet til at holde deres arbejdere forsikret mod skade under fabriksarbejdet, og der oprettedes arbejdsløshedskasser, hvortil arbejderne og det offentlige hver ydede sit bidrag.

Værst var boligforholdene, især i storbyerne. I det gamle København fandtes bygninger, som knap syntes anvendelige til svinestier, og dog ofte rummede en mængde mennesker. Sjældent havde en arbejder råd til selv at bygge. Men byggeselskaber og spekulanter oprettede store kaserner, der vel var brugelige til at bo i, men hvor der ikke fandtes anden legeplads til børnene end en lille cementlagt gårdsplads, omgivet af nødtørftshuse. Ofte søgte hustruen at bøde på mandens sparsomme løn ved også at gå ud på arbejde. Og børnene var da henvist til den lille lejlighed eller den stinkende gårdsplads.

DANSK ÅNDSLIV EFTER 1864

Georg Brandes (1842—1927).

DEN romantiske digtnings tid var i det væsentlige forbi før 1848, og treårskrigen bragte ingen fornyelse af den. 1864 og endnu mere 1870—71 ramte de nationalliberales romantiske politik hårdt. Men i stedet for ærligt at indrømme nederlaget, svøbte de sig ind i deres luftige dannelseskåbe som de „herrer i åndernes rige", der ene evnede at styre det danske rige, og søgte at stænge døren for den barske virkelighed.

Da kom Georg Brandes for at slå den op på vid gab.

Han udgik fra et velhavende jødisk hjem i København. Forældrene hørte til jødemenigheden, men var udpræget rationalistiske. Som 17årig tog han studentereksamen og ville nu:

„Højt op til lysets og til kunstens hjem!
Dybt ned i tankens dybe, rene vande!
Vidt frem til fremmede, til fjerne lande!"

1864 tog han magistergraden i æstetik med udmærkelse. Han tænkte på at gå frivilligt med i krigen, men måtte opgive det på grund af sit dårlige helbred. Nederlaget, som han mente var en følge af danskernes mangel på virkelighedssans, fyldte ham med sorg. For ham gaves ingen anden virkelighed end den, videnskaben kunne gennemtrænge. Da professor Rasmus Nielsen i et skrift hævdede, at videnskab og tro tilhørte to forskellige livsområder, så de aldrig kunne komme i strid med hinanden, angreb Brandes ham i et skrift, hvori han påstod, at troens verden var en indbildning, som måtte forsvinde for videnskabens lys.

1870—71 var han på en større udenlandsrejse, hvor han besøgte flere af Englands og Frankrigs berømte mænd. Medens han hidtil i sin bedømmelse af et digterværk nærmest havde været elev af Heiberg, lærte han af franske kritikere at bedømme det efter dets indre liv og forudsætninger, og lærte, at kritikeren skal hjælpe digteren til helt ud at ud-

nytte sine evner og muligheder. Han blev en enestående kritiker, der i et digterværk kunne påvise skønheder og dybder, som læseren ellers i reglen ikke fik øje på.

Georg Brandes. (Fotografi).

Da tyskerne i 1870 truede med at indeslutte Paris, drog Brandes til Italien, hvor han oplevede den italienske konges indtog i Rom, der berøvede paven det sidste af hans verdslige magt. Brandes mente, at dermed var kirkens magt brudt, og skrev: „Når det stygge dyr i sneglehuset dør, da står endnu skallen, dejlig snoet, tilbage. Der bliver dog stående pragtfulde kirker, statuer, malerier i hundredtusindtal". — I Italien blev han syg og fik pleje og opvartning af en ung pige, der var blank for kundskaber og moral. Hun blev hans elskerinde, og mens han før havde fundet den nordiske kønsmoral for slap, hævdede han nu den frie sanseligheds ret. På hospitalet i Rom modtog han et brev fra Henrik Ibsen, hvori denne skrev: „Hvad det gælder om, er menneskeåndens revoltering, og der skal De være en af dem, som går i spidsen".

I et svardigt skrev Brandes:

Magter, der baste
forskning og tanke,
magter, der kaste
for frihed skranke,
dem vil al løgnens forbandelse ramme,
sandhed og frihed er et og det samme.

Han skrev senere om danskerne, at de havde låset sig inde fra virkeligheden. „Året 1864 havde slået med sin jernklo på døren, og den gik ikke op, 1866 bankede forgæves, ja selv 1870 med sin malmhånd havde kun slået den endnu fastere til. Den gik udad, den måtte åbnes indefra". — Det ville han nu gøre. — Han begyndte med at holde forelæsninger over „Hovedstrømninger i det 19. århundredes europæiske litteratur". Det var en ny livsanskuelse, han ville forkynde, og han valgte digtningen, fordi han mente, at i den fandt folkets åndsliv sit klareste

udtryk. I sin første forelæsning bekendte han sig til „troen på den frie forsknings ret og på den frie tankes endelige sejr".

Som folk 1802 var strømmet til Steffens' forelæsninger, strømmede de nu til Brandes'. Men deres forkyndelse var hinanden modsat. Steffens kaldte Voltaire en støvet mumie med abefjæs, for Brandes var han den store lysbringer; Steffens lovpriste romantikken, Brandes kaldte den reaktion. Nu ville han, „gennem en mangfoldighed af kanaler lede de strømninger, som har deres udspring i revolutionen og frihedsideerne, herind og standse reaktionen på alle punkter, hvor dens opgave historisk er endt". — Målet var menneskets frie selvudfoldelse. Alle de bånd, som hindrede det, skulle sønderrives: Hjemmet, der bandt til ægtefælle og børn, kristendommen med dens moral, dens syndsfølelse og anger. For at opnå det ville Brandes gøre alt det relativt, som syntes mængden absolut, han ville få folk til at tro, at der ikke gaves nogen absolut sandhed. — Brandes' forelæsninger vakte et voldsomt røre. Omkring ham samlede sig en kreds af unge, begavede og begejstrede tilhængere: Digtere, kunstnere, kritikere, forskere og tænkere med en glødende tro og en sejrsoverbevisning, der fik mangen modstander til at bøje hovedet.

Johannes Jørgensen. (Fotografi).

Gennem en række værker bredtes hans tanker videre ud: Seks bind „Hovedstrømninger", skrifter om danske digtere, „Lasalle", „Indtryk fra Polen" m. fl. Han stod som fører for den åndelige radikalisme i Danmark og var beundret ud over Europa.

En kort tid lykkedes det hans broder, Edvard Brandes, at få et møde i stand mellem den politiske radikalisme (Berg, Hørup m. fl.) og den litterære. Men som før nævnt brød Berg ud 1883. Kort efter begyndte Edv. Brandes og Hørup at udgive bladet „Politiken", der blev talerør for den brandesianske retning, radikal, men ikke folkelig, og ofte lige så fuld af åndshovmod som „Fædrelandet", der var gået ind 1882.

Efterhånden mærkede Georg Brandes, at den fæstning, han så sejrssikkert stormede, var stærkere end antaget. Og snart forlod flere af hans begejstrede tilhængere hans hær.

Der var Johannes Jørgensen, som havde søgt „Livets træ“[1], hvis „blomster er blændende hvide og brændende røde — hvide som kvinders barme og røde som kvinders munde“ — men tilsidst følte, at

Verden ligge så grå og trist.
Alle veje er våde.

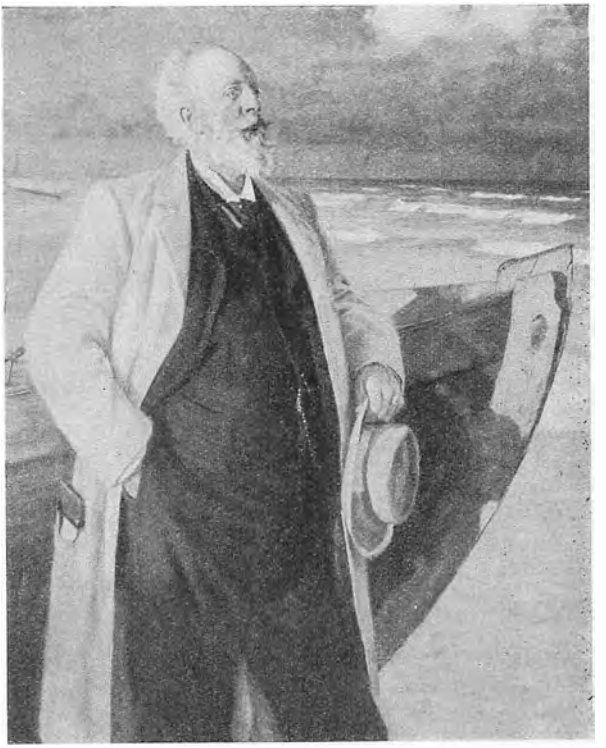

Holger Drachmann. (Maleri af P. S. Krøyer).

Han måtte finde „Tråden ovenfra“[2], som han havde glemt, han måtte have en autoritet at støtte sig til og søgte derfor tilflugt i den katolske kirke. — Og der var Holger Drachmann. Det var for Brandes en stor vinding at indrullere denne versets mester i sin hær. „Det, at en litteratur i vore dage lever, viser sig i, at den sætter problemer under debat“, havde Brandes skrevet. Og Drachmann havde fulgt hans anvisning. I „Engelske socialister“ lader han en kularbejder sige til kammeraterne:

Vi vil have forskud på saligheden;
vi vil ej losse kul og ej grave grøfter
for at blive betalt engang efter døden.
Vi er sønner af jord, til jord skal vi blive,
vor løn vil vi have i levende live;
hvorfor anvise stadig på Himmeriges rige?
Om vi kommer der, kan jo dog ingen sige.

[1] Titlen på en af hans bøger.
[2] Navnet på en af hans legender.

Men Drachmann var ingen pålidelig soldat. Han skrev både socialistiske digte og digte til pris for højres fæstning.

Jeg er kun et instrument;
mesteren på mig spiller —

skrev han om sig selv. — Snart blev han træt af problemdigtningen.

Dagen bød på stokfisk,
— og den var blødt i vand —
jeg sad og vented sulten
på føde for min tand:
Men der var fastespiser kun på bordet —

hed det derom. I stedet for hentede han nu frem fra danske folkeeventyr emner til det romantiske digt „Prinsessen og det halve kongerige" og til skuespillet „Der var engang".

Og flere af dansk åndslivs betydeligste mænd brød efterhånden med Brandes.

Da vendte han blikket mod folkehøjskolen og roste den for, hvad den havde ydet. Nu måtte den være moden til at tilegne sig det åndsliv, han forkyndte. — Svaret blev en afvisning, selv om man med tak anerkendte, hvad han havde gjort som talsmand for undertrykte nationer, og hvad han havde ydet til dybere forståelse af digterværker. „Lad os for enhver pris forstå dette, at vort nationale værd ikke skal ligge i at løbe bagefter en europæisk dødkultur, 40 år efter andre, men i vor selvlevende ejendommelighed, i det at kunne præstere noget, vi kan lære de andre", skrev højskolernes tilsynsførende, tænkeren Ludvig Feilberg.

Så trak Brandes sig tilbage i ensom storhed. I 90erne gjorde han læserne opmærksom på Nietzsche (III s. 42 ff.), hvis overmennesketeori han tilegnede sig, og hans sidste værker bestod væsentlig af skildringer af sådanne overmennesker: Shakespeare, Goethe og Cæsar; særlig det sidste værk udtrykker Brandes' menneskeforagt.

Der var dog stadig en kreds, som hyldede ham; ved hans 70 års fødselsdag kaldte en digter ham endog en ny Messias. Men mange mente med digteren Henrik Pontoppidan:

Det kundskabens træ, han har plantet i landet,
som favned så vidt over fjorde og bugter,
forgifter nu folket med ormstukne frugter.

Og Adam, den nye, blev dum som den gamle.
Og Eva forgreb sig på kærlighedsgaven
og åd med hver lysten gorilla i haven.

Af herlighedsdrømmen blev intet tilbage.
Et luftsyn den var, og nu sank den i jorden.
Men ingen har sørget, og ingen vil klage.

Hvad under, han gøs for det festlige møde
og vender sig mismodig bort fra sit værk! —
Jeg tænker, han fejrer sin dag med de døde.

Brandes udtalte engang, at for ham var dumhed og klogskab de store modsætninger; men da han omtalte verdenskrigens uhyre dumhed, glemte han, at krigen var den naturlige følge af, hvad han anerkendte: Darwins lære om kampen for tilværelsen og Nietzsches forkyndelse af den stærkes utøjlede vilje til magt. — Men han havde åbnet døren ud til europæisk åndsliv og havde tvunget mange til at tage personligt standpunkt til de store livsspørgsmål.

J. P. Jacobsen (1847—85).

J. P. Jacobsen var en af dem, der til sit livs afslutning holdt fast ved det brandesianske livssyn.

Hans fader var købmand i Thisted og var både dygtig og praktisk. Men sønnen tog mest i arv efter moderen, der var en fint poetisk og from kvinde. Han voksede op i kristentro, gik flittigt i kirke og bad knælende sin aftenbøn.

Efter at have taget præliminæreksamen læste han i København til student, men brugte meget af sin tid til at studere nogle små mosealger. Ofte vadede han i den kolde tid med bare ben i moserne for at finde dem, hvilket muligvis medvirkede til den sygdom, som tidligt lagde ham i graven. I den tid mistede han sin barnetro, måske fordi han ikke kunne forene bibelen med naturvidenskaben, måske fordi han ikke kunne forlige troen på en gud med uretfærdigheden i verden. I Gurresangene lader han Valdemar, der har mistet Tove, råbe til Gud:

Herre, ved du, hvad du gjorde,
da du Tove fra mig tog?
Ved du, at det var mit sidste
fristed, hvorfra du mig jog?
Herre, rødmer du ej af skam,
det var den fattiges eneste lam!

Eller han har syntes, at bønnen blot var et råb op i den tomme luft. Hans forhold til kristendommen blev dog langt fra som Brandes'. Han elskede sin fromme moder højt. Og der var et fint venskab mellem ham og en ung pige, Anna, uden der synes at have været erotik med deri. Hun var også kristen. Det, der for hende og hans moder var helligt, kunne han ikke håne eller vise overlegen ligegyldighed.

J. P. Jacobsen. (Maleri af E. Josephson. Frederiksborg).

I 60erne læste han Darwin og fandt i hans værker en ny religion til erstatning for kristendommen: Troen på en stadig fremadskridende udvikling. Han skrev begejstrede artikler om Darwin og hans lære og oversatte hans hovedværker.

Men han droges mod digtningen, og 1872 udkom „Mogens", der vakte betydelig opsigt både ved emne, indhold og sprogbehandling, og med „Fru Marie Grubbe" slog han helt igennem. Den historiske roman om den smukke adelsdame, der bliver gift med Norges statholder, men på grund af sin sanselighed glider stadig nedad, til hun ender med sammen med sin sidste mands kusk at have et øludsalg og en færgebåd ved Grønsund, er et stykke sjæleligt naturhistorie. Modsat „Adam Homo", hvor „helten"s skæbne afgøres af hans personlige valg, afgøres Marie Grubbes af hendes medfødte natur og de forhold, hun kommer ud for. Der er nedlagt megen viden og sjæleforskning i værket; men det føles mere gennemtænkt end gennemlevet. Sproget er — som J. P. Jacobsen krævede det — „uden rag og revne", hver sætning, ja, hvert ord, er prøvet og vejet, det er fint og malende; men det savner noget af livets friskhed.

Medens han arbejdede på „Fru Marie Grubbe", var han på en rejse i Italien, hvor han en nat vågnede med munden fuld af blod. Lægen lod ham vide, at det var tuberkulose, og at han kun havde få år at leve i. I de 11—12 år han endnu levede, førte han en stadig kamp med dø-

den. Mest opholdt han sig hjemme, kærligt plejet, men ikke forstået, og når han var i København, havde han ikke kræfter til at færdes blandt meningsfæller.

Under disse kår skrev han „Niels Lyhne":

Det centrale i „Niels Lyhne" er fritænkerens opgør med gudstroen, og det er helt igennem et redeligt opgør. Jacobsen havde udtalt til Georg Brandes, at „Niels Lyhne" skulle handle om dårlige fritænkere: „Folk, som ikke kan leve uden nu og da at indgive ansøgning om højere assistance". Sådan er både Niels Lyhne og hans hustru Gerda skildret. Når Niels Lyhne bliver fritænker, er det ikke af videnskabelige grunde, men fordi hans bøn om, at Gud vil helbrede hans syge faster, ikke bliver opfyldt. Han bliver da oprører mod Gud. Efterhånden bliver himlen for ham det tomme rum, som det ikke nytter at råbe til. Men når det for alvor gælder, sidder der alligevel et lønligt håb tilbage om, at der dog muligvis er hjælp at hente deroppe. Det bliver dog blot nye skuffelser. — Gerda er en endnu ivrigere fornægter end Niels Lyhne, men da hun skal dø, tør hun ikke gå ene i døden: „Det kunne jo dog være, Niels, kunne det ikke?". Hun beder, om at præsten må komme, og ved at kalde på barneminderne og barnetroen hjælper denne hende til at dø med fred. — Som en bitter, skuffet mand går Niels Lyhne frivilligt i krigen 1864, hvor han bliver dødeligt såret og ligger med ulidelige smerter. „Det kunne have været så godt at have en gud at klage og bede imod". Men han havde jo erfaret, at det ikke nyttede. „Og endelig døde han da døden, den vanskelige død".

I et afsnit i „Niels Lyhne" skildres en juleaften, som Niels Lyhne tilbringer sammen med skeptikeren, dr. Hjerrild, vandrende omkring i de øde gader. Niels Lyhne taler begejstret om de kærlighedsstrømme, der vil bøje sig hen over jorden, når menneskene ikke længere vender deres kærlighed mod en tom himmel. Men Hjerrild mener, at de da blot vil være blevet en illusion fattigere, „men rigere, lykkeligere? Jeg ser det ikke". — Om Jacobsen har tænkt på at skildre den gode fritænker og vise de kærlighedsstrømme, ateismen skulle skænke menneskene, vides ikke. Der foreligger i al fald intet udkast, som tyder på det.

Fra de fem år, han endnu levede, findes nogle vemodige digte og noveller, bl. a. fortællingen „Fru Føns" med moderens gribende bøn til børnene, der har brudt med hende, fordi hun gifter sig igen: „. . . Husk på, at det at mindes, det er al den del i menneskenes verden, der fra nu af vil være min. Blot at mindes, slet ikke mere." — I et udkast til en novelle, „Dr. Faust", kommer døden for at hente Faust, da han er 40

år. Han får udsættelse i endnu 40 år, men til ingen nytte. Livet bliver blot tomt for ham. — Jacobsen har antagelig søgt ved hjælp af denne tanke at forsone sig med døden.

Et digt fra hans dødsår slutter med linierne:

Lad længes, lad grædes med evigheds savn;
der er kun en stofhob, en dåd og et navn.

Han, der så redeligt har skildret, hvor vanskeligt det er både at leve og at dø som ateist, holdt selv fast ved ateismen til det sidste. Men den skildring, vennen Edvard Brandes har givet af hans dødsleje, viser, at også for ham blev døden „den vanskelige død".

Jens Chr. Hostrup, folkehøjskolens sanger (1818—92).

Den brandesianske åndsretning vandt kun indpas inden for en mindre kreds af intelligente samt hos dem, der slutter op om enhver moderetning. Især var den for radikal og for aristokratisk til at få betydning for bondebefolkningen, der sluttede op om højskolen og sang Hostrups folkelige sange.

Hostrup er født og opvokset i København. Som 12-årig mistede han sin fader, og kårene blev nu trange. Det lykkedes dog hans moder og søskende ved trofast sammenhold at hjælpe ham til at gå universitetsvejen. — Han valgte teologien og var — som de fleste af den tids studenter — meget optaget af kravet om folkestyre, af det sønderjyske spørgsmål og af skandinavismen, men holdt sig i baggrunden og morede sig over de mere fremtrædendes højstemte fraser, hvoraf han har foreviget adskillige i sine studenterkomedier.

J. Chr. Hostrup. (Litografi).

Allerede som student skrev han flere komedier. Men først 1844 slog han igennem med „Genboerne", hvori han viste en sjælden evne til at levendegøre typiske figurer: Løjtnant v. Buddinge, smedesvend Kristen Madsen, madam Smidt, student Klint m. fl. Skuespillet er meget fornøjeligt og stadig et af Det kgl. Teaters bedste trækplastre, men

uden dybere indhold. — Et selskab, hvor Hostrup var vidne til stands- og pengehovmod, gav ham ideen til det bidende satiriske „En spurv i tranedans", hvori han lader den indskrænkede skræddersvend Peter Ravn køre i ring med hele den fornemme kreds. En avisnotits om et par undvegne fanger fik ham til at tænke på de straffedes kår og følelser, og hans Skriverhans i „Eventyr på fodrejsen" har sikkert fået mange til at se mere forstående på straffefanger.

I 50'erne blev han en tid stærkt rystet af Søren Kierkegårds lidenskabelige forkyndelse, men fik hjælp ved at lytte til Grundtvigs prædikener og ønskede nu at blive præst.

I „Drøm og liv" gjorde han op med sin digtning, som han fandt havde været drømmerier. Han følte, han måtte opgive dem for at bevare sit liv; thi

lidet det båder den, som dør,
at han lever på folkets stemme —

og han trøstede sig med, at

gik der en smule digter tabt,
et menneske blev bevaret.

Han fik et beskedent lønnet præstekald i Silkeborg-Linå og giftede sig med digteren Hauchs datter Elisabeth. Hun var djærv og redelig i sin færd; fandt hun fejl hos Hostrup eller i hans forkyndelse, sagde hun ham det lige ud. Mange mente derfor, at han var ulykkeligt gift, selv skriver han i sine erindringer, at hun hjalp ham til aldrig at gå i stå. I skuespillet „Eva" er hun model for Eva, der værner sin svage mand mod at komme ind i løgnagtighed og kæmper for sin moderret, da det gælder deres barns opdragelse.

Efter Frederik VII's opfordring søgte Hostrup senere kaldet som slotspræst ved Frederiksborg og sognepræst i Hillerød. Hans demokratiske indstilling gjorde imidlertid, at han blev mere sogne- end slotspræst.

Det var i højskolernes blomstringstid. Dens idealer var også Hostrups. Han blev nu folkesanger. Mange af hans sange er direkte skrevet til højskoler: „Vi fik ej under tidernes tryk", „Det, som lysner over vangen", „Er skolen for andre end pilt og pog".

Tabet af Sønderjylland gik ham nær til hjertet. Som så mange andre danske håbede han i de første år efter 1864 på den dag, da

han, som evner
at blive vores og Slesvigs hævner,
får næb og klør.

Dette håb visnede 1871. Men Hostrup kunne ikke slippe troen på, at de danske sønderjyder skulle komme tilbage til moderlandet, blot de holdt fast ved deres danske arv, hvad han gav udtryk for i sangen „Danmark, delt ved hav forinden", i sin sang til lærken („Hvad synger du om") og i det smukke digt „Risbøgen" („De ranke bøge, vårens sol har smykket ud til gilde").

Kristendommen, hjem, ægteskabelig troskab og renhed i forholdet mellem de unge hørte for Hostrup til de dyreste livsværdier. Han måtte da blive Georg Brandes' afgjorte modstander, men krævede, at kampen skulle føres i frihed og på lige vilkår. Da hans ven Falkenstjerne søgte at rejse en højskole i København for der at tage kampen op mod brandesianismen, skrev Hostrup sangen „Folkevandring" („Der, hvor vi stred og sang") til skolens indvielse. Han sammenlignede deri tiden med folkevandringen: De gamle må vige pladsen for de unge. Han ængstes for, at ungdommen skal blive en ødelæggende hunnerflok, men håber, at den i lighed med goterne må bringe livsfornyelse. Vi skal derfor ikke søge at få den til at „tralle vore viser efter", ikke kue dens livsmod, men lære den, „hvad der er værd at elske".

Sammen med de nationalliberale havde han glædet sig over grundloven 1849, og han vedblev at være den tro. I skuespillet „Eva" viste han, at folkestyret er lige så truet af over- som af underklassen. Og da hans ungdomsven Carl Ploug fandt Estrups politik nødvendig, fordi flertallet efter hans mening lod sig lede af halvdannede magtstræbere, spurgte Hostrup ham, om grundloven tyktes ham bedst forvaret „puttet i herremands lomme". Efter grundlovsbruddet 1885 skrev han ikke blot det føromtalte digt „I farens stund", men lod sig opstille som folketingskandidat for at bekæmpe provisorierne — uden dog at blive valgt.

Smukkest fandt han udtryk for sin kærlighed til hele folket i „Den trænger ud til hvert et sted", som han i sit dødsår skrev til indvielsen af Ry højskole, da hans søn Helge Hostrup 1892 overtog ledelsen af den. Han minder deri om at opdrage en ungdom, der vil

ej fra kampen træde,
før selv den mindste af de små
får del i livets glæde.

Højskolen og tidens spørgsmål.

Ved et nordisk skolemøde i Stockholm 1895 mindede Ludvig Schrøder om spartanernes ord før slaget ved Termopylæ (I s. 45): „Det er godt at kæmpe i skyggen!" — og henviste til, at den danske højskole efter 1864 havde kæmpet i nederlagets skygge.

Når tabet af Sønderjylland ikke førte til national opgivelse, men blev en spore til fremgang, skyldtes det især en kreds af mænd og kvinder, som i ordet „hvad udad tabtes, skal indad vindes", lagde en dybere betydning end landvinding fra hede, mose og vige. — De ville delagtiggøre hele folket i åndslivets rigdom og i den dannelse, som hidtil kun havde været et fåtals eje. — Mange af dem gik i folkehøjskolens tjeneste, hvor de søgte at gøre de unge fortrolige med den rigdom, de ejede som danske: Det danske folks historie og digtning, dets livserfaring, som den har givet sig udtryk i myter og sagn, i eventyr, ordsprog og folkesange. Desuden skulle de unge kende fædrelandets samfundsordning, så de med tiden kunne tage del i landets styre. — Det gjaldt om at sætte dem i gang, at vække og oplive dem; mere kunne man ikke nå i de fem eller tre måneder, et højskoleophold varede for henholdsvis et karle- og et pigehold.

Højskolen var for hele folket; men det var overvejende landboungdommen, der benyttede den. Før 1864 havde den kun nogle få hundrede elever årligt, efter 1870 steg tallet til ca. 2000, og omkring århundredskiftet var det oppe på 6—7000, dvs. til mellem ⅓ og ¼ af landboungdommen. Det er særlig bemærkelsesværdigt, at i den tid, da bønderne lagde landbruget om, søgte ca. fire gange så mange karle til højskolerne som til landbrugsskolerne. Disse skoler foretrak elever, som først havde været på højskole, fordi højskoleundervisningen i høj grad udviklede den åndelige modtagelighed og derved gjorde de unge bedre skikket til at tilegne sig kundskaber.

Højskolen virkede for „ligeret for alle", den ville slette det sociale skel mellem rig og fattig, mellem håndens og åndens arbejdere. Den tog vel ikke standpunkt i den politiske strid, men var ifølge sin natur demokratisk, og både penge- og hartkornsprivilegiernes mænd så — modsat venstremændene — med uvilje på den. Der kan heller ikke være tvivl om, at højskolen havde sin del i Estruppolitikkens nederlag og i den almindelige valgrets sejr i Danmark.

En tysk forfatter gør opmærksom på, at medens andelsbevægelsen blandt de tyske bønder overvejende skyldes et uegennyttigt, opofrende arbejde af store jordejere, leder de danske bønder selv deres andelsforetagender[1]. Havde den danske andelsbevægelse kun haft økonomisk sigte, kunne de pengestærke truster let have besejret den. Men dens idé var beslægtet med højskolens: at hjælpe underklassen op i lyset! Og næsten alle dens ledere var — og er — forhenværende højskoleelever.

[1] Dr. H. A. Holmann: »Den danske folkehøjskole«.

Rødding og Askov. — Ludvig Schrøder.

Da Grundtvig udkastede tanken om en folkelig højskole, skrev han: Det går med alt levende menneskeligt som med os, der må fødes først, før man ved, hvilken hue der vil passe til vort hoved, end sige da, hvor højt et mål vi vil få, og hvad vi med tiden kan lære". . .

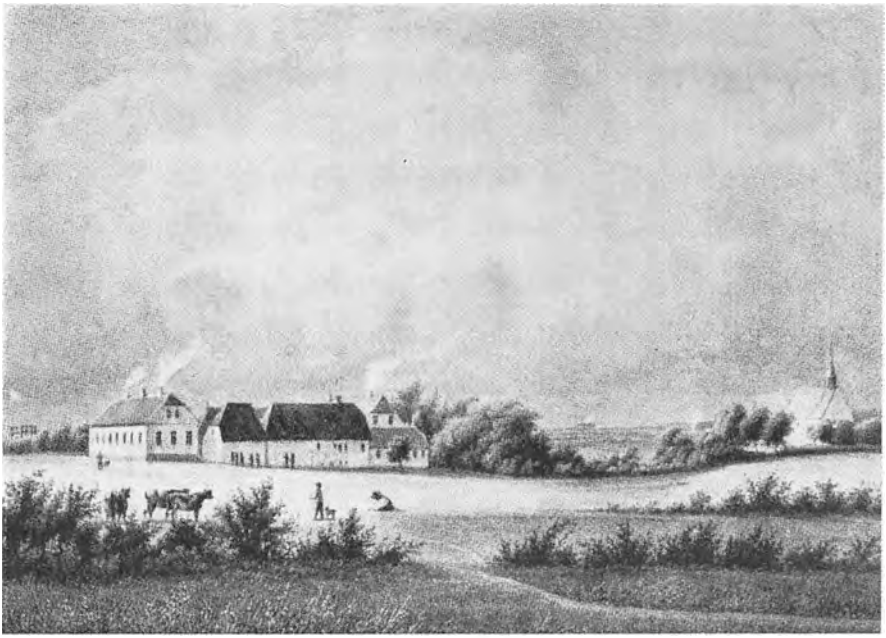

Rødding højskole. (Litografi fra ca. 1860).

Det kneb for Rødding højskole (II s. 368) at finde en form, der passede til, hvad dengang lod sig gennemføre. 1847 overgav professor Flor ledelsen til en anden forstander, og da man efter treårskrigen havde fået et dansk seminarium i Tønder og en dansk latinskole i Haderslev, mente mange af højskolens venner, at der ikke længere var brug for en dansk højskole. Det lykkedes dog Flor at få den bragt økonomisk på fode, hvorefter han fik Sofus Høgsbro antaget som forstander. Desuden blev der antaget en landbrugslærer, som sammen med flere af skolens lærere arbejdede kraftigt for at få skolen omdannet til en landøkonomisk fagskole, og D. G. Monrad forsøgte at få indført en eksamen, så at skolen kunne give adgang til landbohøjskolen. Høgsbro protesterede bestemt imod det: Vel miskendte skolen ikke betydningen af bestemte kundskaber; men dens hovedopgave var at fremme elevernes kærlig-

hed til fædrelandet, så de måtte forlade den „med lyst til deltagelse i livets gerning, den åndelige ikke mindre end den timelige". Han fik hjælp af godsejer Edward Tesdorph, der var en anset foregangsmand inden for landbruget. Han havde haft Rødding-elever både som landvæsenselever og underforvaltere og erklærede: „Vanskeligt kan der ydes landet en større tjeneste end ved at give dets opvakte sønner i bonde-

Askov højskole 1866.

standen en sådan lejlighed til en højere åndsudvikling, der vil virke velgørende og befrugtende på hele folket". — Muligvis skyldtes det særlig ham, at det lykkedes Høgsbro at bevare Rødding som grundtvigsk højskole. — 1858 blev Høgsbro valgt til folketingsmand, hvorefter han traf aftale med den teologiske kandidat Ludvig Schrøder om midlertidig at lede skolen.

Ludvig Schrøders fader havde været skovrider for Chr. D. Reventlow, og i hans hjem levede mindet om den ædle bondeven. Da Ludvig viste gode boglige evner, sendte faderen ham til Herlufsholm kostskole. Der led han meget af hjemve, hvad han søgte hjælp mod i sit gudsforhold, og han besluttede sig til at læse teologi uden at lade sig påvirke af Søren Kierkegårds voldsomme angreb på levebrødspræsterne. — I sin studentertid vandt han sig en kreds af venner, hvoraf de fleste var en del optaget af Grundtvigs tanker. De oplevede 1857 en diskussion om trosordet mellem P. Chr. Kierkegård og en gammellutheraner. Kierkegårds personlige vidnesbyrd greb dem så stærkt, at Schrøder mente, det havde lige så stor betydning for dem, som Steffens' forelæsninger havde

haft for Oehlenschläger. Senere fik de Grundtvig til at holde en række kirkehistoriske foredrag, hvori han påviste „gudsordets vandring fra folk til folk med alle de genfødende virkninger, det havde på menneskelivet". — Efterhånden modnedes den tanke hos Schrøder, at han ville virke ved højskolen, så han tog med glæde mod Høgsbros anmodning om at vikariere for ham.

En af Rødding højskoles lærere gjorde ham opmærksom på den måde, hvorpå Kold holdt højskole. Han besøgte ham, hvorved han lærte, at *„højskolen skulle først og fremmest virke vækkende og oplivende, og at det ikke så meget var kundskaberne som en til livet svarende oplysning, lærerne ved foredrag og samtaler skulle meddele"*[1]. — Efter opfordring talte han ved et møde i København om de erfaringer og overvejelser, hans højskolearbejde havde affødt, og Flor, der var til stede ved mødet, udpegede ham derefter til Høgsbros afløser.

Schrøder giftede sig nu og overtog 1862 ledelsen af højskolen. Men hans virksomhed i Rødding blev af kort varighed, idet tyskerne 1864 lukkede skolen. Så lejede han 1865 stuehuset til en nedlagt bondegård i Askov, hvor Flor hjalp ham til at fortsætte højskolearbejdet.

Schrøder var indesluttet af natur og kunne bedst meddele sig gennem sine foredrag. Men hans hustru, Charlotte Wagner, evnede til gengæld at gøre højskolen til et hjem for eleverne og de mange gæster, den åbnede dørene for. Hun blev forbilledet for mangen „højskolemor", der som hun sled sig op i den krævende gerning. — Og modsat Kold, der var en enspændernatur, som vanskeligt kunne have en betydelig personlighed ved sin side, søgte Schrøder at knytte så mange betydelige mænd som muligt til sin højskole uden at ængstes for at komme til at stå i skyggen af dem. Ungdomsvennen Nutzhorn havde meget let ved at komme på talefod med eleverne, han fik lært mange elever, som troede sig uden sangstemme, at synge rent, og han komponerede flere smukke, let syngelige melodier til folkesange, så han fik stor betydning for sangen ved højskolerne og derfra videre ud. 1878 blev professor Poul la Cour knyttet til Askov. Han var en betydelig videnskabsmand og samtidig en enfoldig kristen — hvad ofte blev betonet i en tid, hvor mange hævdede, at videnskab og kristendom ikke kan forliges. — Han udgav „Historisk matematik" og sammen med Jacob Appel, Schrøders svigersøn og efterfølger, „Historisk fysik"; gennem den historiske metode skulle eleverne opleve, hvordan de forskellige matematiske og fysiske opdagelser og opfindelser var sket. La Cours undervisning i astro-

[1] Fremhævet af Schrøder.

nomi, fysik og anatomi var et så stærkt vidnesbyrd om Guds storhed, at hans tilhørere blev meget grebet deraf.

1878 knyttede Schrøder en udvidet afdeling til Askov højskole, bl. a. beregnet for dem, som før havde været på højskole, gymnasier el. lign.

Ludvig Schrøder på talerstolen på Askov højskole. Forrest sidder folkelivsforskeren H. Feilberg og bag ham kulturhistorikeren Poul Bjerge, ved hans side fysikeren Poul la Cour, Jacob Appel ses stående og foran ham komponisten Nutzhorn. Forrest sidder fru Schrøder og hendes datter fru Appel. På den anden side af talerstolen findes bl. a. landbrugslæreren Fr. Hansen og filologen Marius Kristensen.
(Efter maleri af E. Henningsen. Frederiksborg).

skoler. Ved den har efterhånden virket mange videnskabsmænd, så Askov blev en slags højskolernes universitet, hvor mange højskolelærere først har været elever.

Også på anden måde har Askov indtaget en central stilling blandt de danske højskoler: Der indviedes den første sønderjyske frimenighedspræst, og der uddannedes mange af de første af de frimenighedspræster, som virkede blandt danske i USA og Argentina. Og på Askov holdtes store folkemøder, som senere efterlignedes ved andre højskoler og rundt om i landets forsamlingshuse.

I sine første højskoleår benyttede Schrøder meget de nordiske myter som billeder på menneskelivet. Men da han blev kendt med den nyere

sagnforskning, opgav han det næsten. Han blev senere stærkt optaget af de økonomiske forhold, skrev om Danmarks hjælpekilder og næringsveje og var i høj grad interesseret i Hedeselskabets virksomhed. Det var dog især gennem skildringen af menneskeslægtens levnedsløb, han søgte at give sine tilhørere oplysning om livet.

Ernst Trier.

Blandt Schrøders studentervenner blev især to mænd kendte inden for folkehøjskolen: Ernst Trier og Jens Nørregård.

Trier var søn af en jødisk vekselerer, og sydlændingens hede blod rullede i hans årer; der var hos ham kun kort vej fra tanke til handling. Han var den mest impulsive i den foran omtalte kreds af studenter, og det skyldtes især ham, at den fik forbindelse med Grundtvig. 1864 ønskede han at blive feltpræst, men da hans teologiske uddannelse ikke var helt afsluttet, måtte han nøjes med at blive „feltdegn". Han fik dog jævnlig lejlighed til at tale til soldaterne og havde let ved både at få dem til at lytte og at komme i samtale med dem. En tid var han indkvarteret i Dalum ved Odense, hvor han både fandt sin første hustru og besøgte Kold, hos hvem han fik klarhed over, hvordan folket skulle genrejses.

Ernst Trier i foredragssalen på Vallekilde højskole.
(Tegning af Joakim Skovgård. Frederiksborg).

Nederlaget slog ham en kort tid helt ud. Da hørte han, at vennen Frede Bojsen (III s. 64) ville begynde en højskole på Møen, og skrev til ham om at blive lærer hos ham. Bojsen mente, at de var for særprægede til at arbejde sammen, og der lå i hans brev en indirekte opfordring til Trier om selv at begynde en højskole; Grundtvig henledte hans opmærksomhed på Holbæk amt, og der begyndte Trier november 1865 sin højskolegerning for 31 karle.

Når Grundtvig anbefalede Holbæk amt, skyldtes det vist især den stærke bondebevægelse, som havde været der i 40'erne. Trier fik dog ikke forbindelse med denne bevægelse; han syntes, den havde sin rod i den franske revolution. „Men jeg stod i en hel anden bevægelse, der havde sin oprindelse fra folkeåndens genvågnen i dette hundredårs begyndelse". — Der havde også der på egnen været en gudelig vækkelse, som nu samlede sig om indre missionens fører Vilhelm Beck. Han var meget forstående over for det folkelige arbejde, Trier ville begynde. Men da de fleste gudeligt vakte dengang regnede folkelig tale for ugudelighed, trak Beck sig tilbage fra det samarbejde, han vistnok ønskede at have fået med Trier.

Ved indvielsen af Vallekilde højskole udtalte N. J. Termansen: „Vi er et lille folk, i tal et af verdens mindste, vi kan ingen undvære; vi kan ikke nøjes med, at en enkelt . . . kommer frem som oplysningens og kampens bærer; vi må se at få dem alle i tale .... der har øre for ånd og hjerte for sandhed .... de små så godt som de store, i den rette kamp for alt det bedste". Ud fra denne tankegang oprettede Trier ved sin højskole afdelinger for håndværkere og fiskere, så de ved siden af den faglige uddannelse kunne få et højskoleophold. — Han følte sig stærkt tiltalt af den lingske gymnastik, byggede 1883 en stor gymnastiksal og fik N. H. Rasmussen, der havde været elev på Det kgl. gymnastiske Centralinstitut i Stockholm, til at sætte denne gymnastik i gang. Derfra bredte den såkaldte svenske gymnastik sig hurtigt ud til alle højskoler og derfra videre ud over landet. Til indvielsen af gymnastiksalen skrev Hostrup sangen „Vi fik ej under tidernes tryk", og over indgangen malede en kunstner „Fenrisulven bindes" som et udtryk for, at gymnastikken skulle hjælpe ungdommen til at binde de rå, ødelæggende kræfter.

Trier talte mest ud fra jødefolkets historie, som han i lighed med de største profeter så i lyset af Guds førelse. Til lærer i Danmarks historie fik han Poul Hansen, der havde studeret under A. D. Jørgensens vejledning. Poul Hansen blev gift med Triers datter og overtog højskolen ved svigerfaderens død.

Schrøder skriver om Trier, at han „kunne se det gudbilledlige hos mennesket, også hvor det var stærkest formørket, og det var målet for hans virksomhed at få dette lysende, strålende gudbilledlige til at overvinde mørket, som skjulte det". Var der elever, som han syntes trængte til at blive i Vallekilde, antog han dem ofte som tjenestefolk, selv om han ikke havde brug for dem, og han hjalp ud over, hvad hans venner kaldte rimelige grænser. Skolens økonomi var derfor i en sørgelig forfatning ved hans død 1894. Men det lykkedes hans venner at få den bragt på fode, så Poul Hansen kunne fortsætte den i samme ånd, som Trier havde virket i.

Jens Nørregård.

Vække sit folks henslumrende kraft,
løfte dets syn fra lofterne lave,
fylde dets årer med ædlere saft,
lære det værge fædrenes grave —

skrev Carl Ploug om Jens Nørregårds første hustrus gerning ved hendes tidlige død. De samme ord kunne have stået som motto for Nørregårds gerning.

Han voksede op i et jævnt københavnsk borgerhjem og sluttede sig — som før omtalt — til samme kreds som Trier og Schrøder. Da krigen udbrød 1864, giftede han sig, gik frivilligt med og udmærkede sig, så han blev forfremmet til løjtnant.

Under indtrykket af nederlaget følte han trang til at bidrage til folkets oprejsning. Han kendte dengang intet til højskolen, men samtaler med Schrøder og Trier og et besøg på Bojsens højskole på Møen vakte hos ham ønsket om selv at begynde på en højskole.

1857 havde Lars Bjørnbak oprettet Viby højere Landboskole, hvis mål var at dygtiggøre bønderne til den politiske kamp. For Bjørnbak var politik især spørgsmål om magt og penge. At virke for forsvar, skandinavisme og for at vække fædrelandskærlighed var i hans øjne krigsgalskab.

En del grundtvigske mænd på Århusegnen ønskede nu en højskole, som kunne modvirke det materialistiske livssyn, der prægede Bjørnbaks skole, og henvendte sig til Grundtvig derom. Han satte dem i forbindelse med Nørregård, der bad dem hjælpe med at skaffe elever. Skolen ville han selv oprette. Og 1866 begyndte han sammen med vennen Christoffer Bågø højskolen i Testrup.

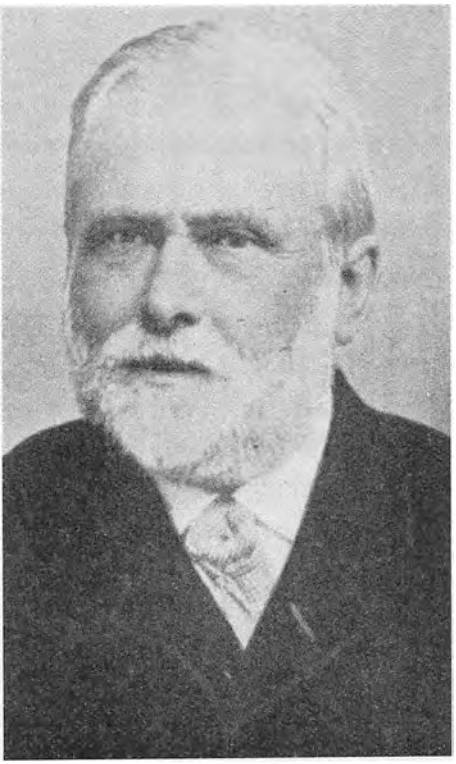

Jens Nørregård.

I begyndelsen af skoleåret stødte han ofte eleverne med sit militaristiske væsen, men i reglen kom de snart til at holde af ham. Både han og Bågø lagde vægt på at bibringe eleverne kundskaber og gennemgik ofte i samtaler med eleverne, hvad de havde talt om. De var begge stærkt optaget af skyttesagen, og Nørregård var ivrig forsvarsven, så han kunne ikke deltage i kampen mod Estrups militærpolitik. Mange mente derfor, at hans skole var en højre-højskole, og i de politiske kampår gik dens elevtal stærkt tilbage. — Han afveg dog ikke fra den linie, han hele tiden havde fulgt: at holde højskolen uden for både politik og faglig uddannelse, så eleverne „kunne hengive deres hjerter og tanker til et åndeligt opdyrkningsarbejde, hvis frugter senere kunne vise sig både i det fagarbejde eller det husliv, hvori de fik plads, og i den deltagelse i det politiske liv, hvortil de måtte føle sig tilskyndede". Nørregård var i bedste forstand lige så folkelig som nogen af hans samtidige blandt højskolemændene, og var mellem dem en af de første, der forstod det berettigede i lønarbejdernes krav.

Man havde jo kaldt på Nørregård, for at han skulle bekæmpe Bjørnbaks materialisme. Og tit kom det til sammenstød mellem de to om skandinavismen, om Grundtvigs skoletanker eller lignende spørgsmål, så det gav genlyd ud over landet. Det viste sig, at Nørregårds livssyn havde langt stærkere tag i befolkningen end Bjørnbaks. Både Viby højere Landboskole, der en tid havde omk. 100 elever, og en anden, der var grundlagt ud fra samme livssyn, måtte senere nedlægges, uden at der kom andre i stedet.

På samme tid blomstrede de grundtvigske højskoler op. I 80erne og 90erne begyndte flere højskolemænd, som snart blev landskendte, deres

gerning, og hver af deres skoler opnåede hurtigt elevhold på omk. et par hundrede hvert halvår: Der var Grønvald Nielsen, Vestbirk, Kristensen-Randers, Ollerup, Alfred Poulsen, Ryslinge, Holger Begtrup, Frederiksborg m. fl. Selv om deres forkyndelse lå på linie med de højskolemænds, der begyndte omk. 1864, mærkedes det, at der måtte tages standpunkt til nye spørgsmål: Udviklingslæren, brandesianismen, det sociale spørgsmål m. m. Efter århundredskiftet lyttede man især til

Lars Bjørnbak. (Fotografi).

Thomas Bredsdorff.

Han var udgået fra et grundtvigsk præstehjem og havde lært bibelhistorie og historie ved at høre den fortalt og ved at synge Grundtvigs bibelhistoriske og historiske sange. Undervisningen var „uregelmæssig og tilfældig, men med desto flere blomster langs grøftekanten". Uden pres fra hjemmets side voksede han op i den grundtvigske tankegang og elskede især Grundtvigs indledningsdigt til „Nordens mytologi" med linierne om

tankens og troens og vidskabens hav,
som uden frihed er asernes grav,
men som, når kræfterne kappes om rang,
ligner en blomstrende, bølgende vang.

Som student hørte han Brandes' forelæsninger og har senere skildret „den vibrerende stemning, der altid fremkaldes, når man står i begreb med at vove sig uden for den hjemlige kreds". Meget af det, han havde antaget på hjemmets autoritet, kom her ud for livets prøve. „Der gik ild i huset, hvori man boede; det så en tid ud, som alt skulle lægges øde; men da røgen drev bort, opdagedes det heldigvis .... at huset var til at kende endnu, og man boede egentlig tryggere i det; det syntes jo, at det var tildels ildfast". Ud fra de erfaringer, han derved gjorde, hævdede han siden, at „kun den livsopfattelse, der havde været ude i stormen, kunne blive det skib, man for alvor ville betro sig til".

1895 blev han lærer hos Holger Begtrup ved Frederiksborg højskole, hvor han virkede, til han 1905 fik sin egen højskole i Roskilde. Ved indvielsen af den udtalte han, at det var ikke nok at sætte de unge i bevægelse; de krævede at vide, hvilket mål der stiledes imod, og hvad man kunne leve på. — Det var dog ikke hans tanke at give dem færdigsyede meninger, tværtimod advarede han ofte mod at søge at få de unge puttet i religiøse eller partipolitiske båse. Eleverne skulle lære at se med egne øjne, lære at vælge og vrage i livet. Hvad han ville nå gennem sit arbejde med dem, gav han udtryk for, da et hold elever bad ham forme indskriften til en mindesten over en afdød kammerat: „Den, der er af sandhed, hører Guds røst."

Thomas Bredsdorff. (Fotografi).

Men da sandheden kun trives i frihed, måtte man kræve frihed for alt åndsliv. Mod dem, der kæmpede for åndelig tvang, faldt hans ord tit overmåde hvasse; han havde derfor ikke så få fjender, og tit rettedes der både løgnagtige og ondsindede beskyldninger mod ham. Det smertede ham dybt, men fik ham ikke til at tie, hvor han følte, der måtte tales.

Ved hans begravelse 1922 sammenlignede Holger Begtrup ham med Thord Folesøn, der ved Stiklestad (I s. 241) bar mærket for Olaf d. Hellige og, da han havde fået ulivssår, stødte dets stang fast i jorden og segnede under det. Sådan havde Bredsdorff været højskolens fanebærer. Han segnede; men mærket blev stående.

Efterskoler.

Grundtvig havde skrevet, at for de unge i overgangsalderen kendte han kun én duelig skoleform: „driftige borgeres huse". — Efter 1864 rejstes der imidlertid en række såkaldte efterskoler langs Kongeågrænsen med det formål at bøde på, hvad fortyskningsskolerne syd for grænsen afstedkom.

Og efterhånden rejstes der rundt om i landet skoler for disse unge. I dem trådte fortællingen om, „hvad ædle kaldte livets lyst", i foredragets sted, og praktisk dygtiggørelse: Sløjd og husflid for drengene, håndarbejde og madlavning for pigerne — fik en fremtrædende plads. Foreløbig havde efterskolerne dog ikke nær så mange elever som højskolerne; først i mellemkrigstiden og især efter den sidste verdenskrig blev der stærkt øget tilslutning til dem.

Fagafdelinger og fagskoler.

Der var blandt højskolefolkene delte meninger om, hvorvidt det var rigtigt at knytte fagafdelinger til højskolerne. Forst. Alfred Poulsen, Ryslinge, hævdede således: „Åndspåvirkning kræver først og fremmest ro i sjælene; der, hvor der er travlhed, er ordet magtesløst". — Andre mente, at da de unge ikke hele tiden kunne være under åndspåvirkning, var det naturligt, at de brugte en del af den øvrige tid til praktisk dygtiggørelse. På de fleste højskoler havde man nogen landbrugsundervisning, og ikke så få havde tillige en afdeling for håndværkeruddannelse. Ved enkelte højskoler uddannede man gymnastiklærere.

Husmandsskolerne danner en overgangsform mellem højskoler og landbrugsskoler. N. J. Nielsen-Klodskov, der fik den første oprettet, var fra et husmandshjem, hvor familien kom på fattiggården, fordi ejendommen var for lille til at ernære den. Han forstod senere, at hvis hans forældre havde forstået at udnytte de bierhverv, som kan drives ved et husmandssted, kunne de have holdt sig fri af fattiggården. — Han fik med statens hjælp oprettet en husmandsskole, hvor eleverne kunne få højskoleundervisning. Om vinteren blev der desuden givet udvidet undervisning i landbrug, specielt i dets bierhverv, og om sommeren i husmodergerning. Nu findes der flere husmandsskoler i Danmark, og enkelte højskoler har nærmet sig denne form, som særlig er beregnet for dem, der ønsker både højskole- og fagundervisning, men ikke har råd til to skoleophold. — Tilsvarende skoler er oprettet for købmænd, håndværkere, husflidsdyrkere m. fl. — Desuden har arbejderbevægelsen oprettet arbejderhøjskoler, hvor der lægges stor vægt på social oplysning, studiekredse o. lign.

De fleste landbrugsskoler og husholdningsskoler var oprindelig højskoleprægede. Forst. Jørgen C. la Cour, Lyngby Landbrugsskole, valgte således til motto: „Den danske landboskole er et barn af den danske folkehøjskole og må som denne bygge på troens og folkelivets grund". Siden gik de fleste af disse skoler over til blot at give fagundervisning.

Men der har i den senere tid lydt adskillige røster om, at de bør vende tilbage til den af J. C. la Cour angivne linie.

Højskoler i andre lande.

I Norge, Sverige og Finland rejste man højskoler i lighed med de danske, og i USA og Argentina oprettede danskerne højskoler. I Svejts, i England og USA blev der gjort enkelte forsøg på at rejse lignende skoler, og efter den første verdenskrig var der en ikke ubetydelig højskolebevægelse i Tyskland, især i byerne. Men den blev foreløbig slået ned af hitlerstyret. — Efter sidste verdenskrig er der en begyndende højskolebevægelse i adskillige lande; men det er endnu for tidligt at spå om, hvilken betydning den kan få.

Gammel bondekultur. — Højskolekultur.

På landet fandtes en gammel kultur og en livsvisdom, som bønderne oftest havde givet poetisk udtryk i form af ordsprog, fabler, sagn eller eventyr. Desuden havde de en stærk historisk sans, som dog i reglen kun omspændte slægten og den nærmeste egn.

Nederlaget 1864 havde vendt deres blik længere ud, provisorierne ruskede dem op af deres politiske søvn, og den ændrede økonomi gjorde dem til verdensborgere. De blev interesserede i, hvor dygtige deres hollandske og newzealandske konkurrenter var, i majsavlen i USA og solsikkehøsten i Rusland, såvel som i deres engelske kunders købeevne. De blev så optaget af dagens gerninger, at fortiden blev glemt.

Kun hos de gamle kunne folkemindesamlerne finde ordsprog, eventyr, folkeviser og sagn. Disse vidnesbyrd om en gammel, rig bondekultur blev nu opbevaret i bøger, men levede ikke længere i folkemunde. Og dog var denne gamle bondekultur sikkert medvirkende til, at folkehøjskolen kunne fæste rod på den danske bondejord og derved hjælpe bønderne til at tage mod de udfordringer, som de mødte i form af 1864-nederlaget, provisorierne og den økonomiske krise, så der ud af sejren skabtes en ny bondekultur: Højskolekulturen.

Vilhelm Beck og indre mission.

De gudelige vækkelser (II s. 370 ff.) var lægmandsbevægelser, som i reglen intet samarbejde havde med præster; men kun sjældent brød de med folkekirken. Enkelte af de „vakte" sluttede sig dog til baptismen, og en tid lykkedes det mormonerne at fiske i rørte vande. Men de fleste sluttede sig senere til grundtvigianismen eller indre mission.

Indre mission begyndte med, at nogle sjællandske bønder udsendte en lægmand som indre missionær. Men snart fik Vilhelm Beck (1829—1901) ledelsen i sin hånd. Han var opvokset i et gammeldags luthersk præstehjem, hvori der herskede en streng og fast moral; men hverken i hjemmet, børneskolen, latinskolen eller ved universitetet modtog han kristelig påvirkning. Efter faderens ønske studerede han teologi; men han var mest optaget af de store dramatikere og levede et lystigt studenterliv, dog uden at komme uden for de rammer, hjemmets moral satte. Han blev imidlertid stærkt grebet af Søren Kierkegård, blev vakt, men ikke omvendt, siger han derom. Han holdt et lystigt bal, hvorefter han gik hjem og takkede Gud, fordi det dermed var forbi med de livlige studenterdage.

Vilhelm Beck. (Fotografi).

Efter at have taget eksamen blev han faderens kapellan og vakte snart forargelse ved sine voldsomme bodsprædikener, f. eks. udtalte han i anledning af de drikke- og kortspilgilder, der ofte holdtes ved begravelserne: „Hold dog op med at begrave eders døde som mennesker, når I dog lever og dør som dyr! Læg den døde midt i stuen og lad de unge danse rundt om den, mens de gamle spiller kort på den, og tag så den døde på nakken som et andet dødt kreatur, og bær det op på kirkegården og grav det ned som et selvdødt dyr, og lad præst og degn blive hjemme". — Da hørte han en dag en indre røst, som sagde: „Uden mig kan du slet intet udrette!" Han forstod da, at mennesket frelses af nåde. Nu først kunne han også forkynde evangeliet.

1861 blev han og hans ven Johannes Clausen valgt ind i bestyrelsen for indre mission, og Vilhelm Beck fik vedtaget, at bestyrelsen skulle være selvsupplerende. Både missionærerne og kolportørerne blev kørt i stramme tøjler. Et par gange søgte de at få del i styret, men blev afvist og måtte krybe til korset.

Under sin gerning som feltpræst 1864 havde Johannes Clausen vundet sig en del venner blandt vakte jyder, og på en missionsrejse, han sammen med Vilhelm Beck foretog gennem Jylland 1865, besøgte de to

præster dem og fik dannet en del småkredse, hvorfra bevægelsen bredte sig videre ud.

I sine sidste 26 år var Vilhelm Beck præst i Ørslev ved Slagelse. Både han og hans tilhængere mente, at kun få af dem, der kaldte sig kristne, virkeligt var det. Man søgte derfor at omvende disse „vantro", især ved at skræmme med helvedes rædsler. Vilhelm Beck hævdede, at indre mission var et arbejde og ikke en retning; men ved at sætte et skarpt skel mellem „de hellige", hvortil tilhængerne af indre mission henregnede sig, og alle de andre, som de kaldte „vantro", dannede de netop en kirkelig retning, som skarpt skilte sig ud fra de andre retninger. Deres ensidighed var deres styrke, da den holdt dem samlede, men samtidig deres fare, fordi den fristede til farisæisme.

Især fik bevægelsen tag i vesterhavsfiskerne, der hørte til de mest primitive blandt danskerne. Drik, slagsmål og andre laster var almindelig blandt dem; men altid bad de en bøn, før de gik til havs. Hvor indre mission nu fik indpas hos dem, forsvandt som oftest lasterne; mest kneb det visse steder med at holde det 6. bud. — 1893 druknede 26 harboørefiskere på een nat. Mange af „de hellige" gik modige i døden; en af dem gav således sit redningsbælte til en „vantro": „Tag det; jeg er beredt til døden, det er du ikke!" Ved begravelsen dømte både deres forhenværende og daværende præst de druknede „vantro" ned i helvedes ild til stor forargelse for mange.

I tilknytning til indre mission virker „Kristelig forening for unge mænd" (KFUM) og „Kristelig forening for unge kvinder" (KFUK), som en tid lededes af Olfert Ricard, der fik stor indflydelse på de teologiske studenter og gav bevægelsen et mere livligt og menneskeligt præg. I byerne tog bevægelsen flere sociale opgaver op, bl. a. oprettelse af menighedsbørnehaver.

Indre mission oprettede efterhånden en del realskoler, gymnasier, seminarier, højskoler, landbrugsskoler og enkelte efterskoler. Derimod ikke friskoler eller fri- og valgmenigheder, skønt tilhængerne ofte klagede over vantro lærere og præster. Efterhånden nærmede de omtalte skolers undervisning sig de tilsvarende grundtvigske skolers, så der er blevet et naturligt samarbejde mellem dem.

Henrik Pontoppidan (1857—1943).

Flere af tidens bevægelser blev af digteren Henrik Pontoppidan taget op til kritisk prøvelse.

Han er udgået fra en gammel præsteslægt, som har fostret mange betydelige mænd; foruden ham blev tre af hans brødre landskendte: præ-

sten Morten og lægerne Erik og Knud Pontoppidan. Selv synes han som Per Sidenius i „Lykke Per" at have følt slægtens traditioner som en klods om benet. Han læste til ingeniør, men opgav at tage eksamen for at hellige sig digtergerningen, var en tid højskolelærer, giftede sig derefter med en bondepige og bosatte sig hos bønder, men opgav det snart, og efter 9 års ægteskab enedes ægtefællerne om at skilles, hvorefter han giftede sig med en justitsråds datter.

Henrik Pontoppidan.
(Maleri af J. Rohde. Frederiksborg).

I eventyret „Ørneflugt" fortælles om en nedfalden ørneunge, der bliver indsat i et hønsehus, hvor den trives og befinder sig vel. Men vingerne vokser ud, og den drager på jagt over fjeldene, men ængstes tilsidst for den vilde flugt og søger tilbage til hønsegården, hvor avlskarlen tror, det er en hønserøver, og skyder den. — Modsat H. C. Andersens moral: „Det gør ikke noget at være født i andegården, når man har ligget i et svaneæg" — forkynder Pontoppidan: „Det hjælper alligevel ikke, at man har ligget i et ørneæg, når man er vokset op i hønsegården".

I en samling småfortællinger „Fra hytterne" viser Pontoppidan, hvor ubarmhjertig virkeligheden kan forme sig for fattigolk. — I andre, bl. a. „Illum Galgebakke" og „Den første gendarm", håner han sin samtid, der nøjedes med store fraser og praleri, hvor deres forfædre havde haft modet til at handle.

I „Det forjættede land" skildrer Pontoppidan grundtvigianismen, både den forlorne og den sande: Præsten Emanuel Hansted er opvokset i et fornemt københavnsk borgerhjem, men søger ud på landet, hvis befolkning han i sin fantasi har idealiseret. Han gifter sig med en bondepige, giver afkald på sin præsteløn og vil leve som bonde og præst. Men han duer ikke til at være landmand, alt mislykkes for ham. Han magtede ikke ørneflugten, men endte som sindssyg.

I „Lykke Per" er det brandesianismen, der er i søgelyset: Præstesøn-

nen Per Sidenius er ingeniør og har udarbejdet en plan om at udnytte Vesterhavets bølgeslag gennem et system af kanaler og sluseanlæg. Han får en rig jøde interesseret for planen og bliver forlovet med steddatteren Jakobe. Han kommer ind i brandesianske kredse, hvor han hurtigt føler sig til rette. Men det viser sig ved hans moders død, at hønsegården har for stærkt tag i ørnen. Han må bryde med Jakobe, slippe sine stolte planer og drage hjem. En tid synes han at skulle finde fred i et ægteskab med en grundtvigsk præsts datter. Men af frygt for, at han skal gøre sin hustru ulykkelig, forlader han hende og ender som vejassistent i Thy, hvor han lærer resignationens svære kunst.

Pontoppidan hverken anklager eller dømmer Emanuel Hansted eller Per Sidenius. Han viser kun, hvor barsk virkeligheden er, og hvor umuligt det er at slippe ud af den hønsegård, man er opvokset i. Så får hver selv vælge, hvor højt de vover at stile.

Johannes V. Jensen (1873—1950).

Jeg er vildmanden i det danske våben ....
Jeg vil slå fornægteren.
Jeg vil bekræfte de raske
i retten til riget.

Sådan placerer Johannes V. Jensen sig selv i dansk digtning. Hans fader var dyrlæge i Farsø i Himmerland, forfædrene var bønder, og det var især bønder, han ville skildre. Danmarks historie var for ham bøndernes historie.

Hans ungdomsroman „Ejnar Elkjær" minder en del om „Niels Lyhne" og tyder på, at han en tid har været optaget af sygelig tvivl og selvbetragtninger. Men „for sin åndelige sundheds skyld forsagede han sjælen og den indre verden og kastede sig med forceret appetit og humør over den ydre verden"[1]. I hans historiske roman „Kongens fald" får man således et levende, men meget ensidigt, billede af Kristian II's tid, og intet til forståelse af den mærkelige konges sjæleliv.

På en rejse i USA blev Joh. V. Jensen betaget af den teknik og energi, han der så udfolde sig, og blev nu forkynder af kraften og det udadvendte. Darwins lære om kampen for tilværelsen blev hans religion og danner grundlaget for hans store romanværk „Den lange rejse", hvoraf „Bræen" er det betydeligste: Mens Drengs stammefrænder flyr mod det varme syden, tager han kampen op med bræen, tvinger flinten til at

[1] Henning Kehler.

give ild og opdrager sammen med Moa en kraftig, hærdet slægt, de nordboer, for hvem hver vanskelighed bliver en spore til nye sejre. De er de stærke, hvem digteren bekræfter i retten til riget.

Johannes V. Jensen elskede især primitive mennesker og har i sine „Himmerlandshistorier" givet en række glimrende skildringer af dem. Men han levede i en tid, da „den århundredgamle typiske bondekultur veg for andelsvæsen og meget andet opløsende nyt". Han måtte se, at hans kære Gråbølle, hvis kultur „stod i direkte nedarvningsforhold til den oldnordiske", fik mejeri, forsamlingshus, elektricitetsværk m. m., ja at endog højskolen fik indpas. Men han trøstede sig med, at „udvidet horisont, oplysning er vejen for landbobefolkningen for at blive bønder igen ..... engang i en ny omgang skal de dog ende med at blive seende og genvinde de gamles smag for simpelhed og arbejde".

Johannes V. Jensen. (Fotografi).

Skolelærerlitteraturen.

Det var ikke de store digtere, som først fik den jævne befolkning i tale, men forfattere som Anton Nielsen, Tyregod, Knud Skytte og Emanuel Henningsen, der fortalte stilfærdigt og nøgternt om den jævne befolknings liv, så folk fik lyst til at læse derom. De fleste af dem var udgået fra jævne hjem og var lærere, hvorfor man med et fælles navn har kaldt deres forfatterskab skolelærerlitteratur.

Zakarias Nielsen var den betydeligste af dem. Gennem religiøse brydninger var han nået til et fast kristeligt standpunkt, hvad der præger de fleste af hans værker. — Hans første fortællinger var væsentligt folkelivsbilleder, snart muntre som „På udstilling", snart tunge som „En flænge". Ofte skildrer han brydningen mellem gammelt og nyt, f. eks. i „Nye tider", hvor han har givet et smukt billede af konservatismens talsmand, den gamle lærer Lystrup — selv om hans hjerte stod på grundtvigianismens side. — I „Mågen", der skildrer hans samtid, og i „Den evige higen", som er henlagt til 1800tallets begyndelse, skildres

brydningen mellem kristentro og fornægtelse, og i „Den store magt" lyder kravet om ægteskabelig troskab mod kærlighedens krav om ret til at bryde ægteskabets bånd. — Zakarias Nielsen, der var sin tids mest læste forfatter, stod i modsætning til de fleste af tidens betydeligste digtere som forsvarer af kristentro og folkets gamle moral.

Zakarias Nielsen. (Fotografi).

Jakob Knudsen (1858—1917).

Jakob Knudsen var en af tidens mest særprægede digtere. Faderen, der var præst, underviste ham selv og gav ham fuld frihed i religion og fædrelandshistorie, fordi målet med undervisning deri var at vække hans tro på Gud og kærlighed til fædrelandet. I de øvrige fag var han meget streng, og han krævede blind lydighed. Den angst, Jakob Knudsen har skildret i sin bog om Luther, kendte han fra sin egen barndom.

Faderen var af storbondeslægt, og Jakob Knudsens sociale ideal var et bondesamfund, hvor storbonden sidder som høvding på sin gård med ansvaret for hustru og børn, for tjenestefolk, daglejere og omboende husmænd. Husmændenes arbejde for selvstændighed og for at skaffe plads på jorden for deres børn havde han ingen sympati for. Men fik storbonden proprietærnykker, overdængede han ham med hån som i indledningskapitlet til „Fremskridt".

En tid var Jakob Knudsen valgmenighedspræst i Mellerup ved Randers, hvor han skiltes fra sin kone; men da han noget efter giftede sig igen, måtte han 1897 opgive stillingen som præst, hvorefter han skulle ernære to familier ved foredragsvirksomhed og digtning. Alligevel holdt han ikke et foredrag eller skrev en bog uden grundigt forarbejde, og både i tale og skrift var han forkynder.

Han blev tidlig kendt med Darwins lære om kampen for tilværelsen, som han betragtede som naturloven for det verdslige samfundsliv. Han kunne godt sympatisere med lønarbejderne, når de krævede bedre kår, men ærgrede sig over, at de påberåbte sig deres retfærdige sag. De burde indrømme, at de kun kæmpede for at skaffe sig magt. Med voldsomhed angreb han tidens humanisme: Bøllen bør henrettes, samfundet

havde ingen forsørgerpligt over for de fattige osv. — Det var statens opgave at holde orden og straffe enhver, der forbrød sig mod loven, og samfundet måtte værne moralen.

Men han havde jo selv forbrudt sig mod den! — Han indrømmede det og hævdede, at han måtte gøre det for livets skyld, men fandt det i sin orden, at han måtte bære følgerne af sin handling. I romanen „Inger" forlader Inger sin mand for at leve sammen med ham, hun elsker. De stødes derfor ud og foragtes af det samfund, de sætter pris på — og skal stødes ud, fordi de har krænket dets moral.

Jakob Knudsen. (Fotografi).

Men man kan midt i sin synd leve med „Guds solskin i hjertet"; thi i Guds rige gælder andre love end i denne verden. Jakob Knudsen følte, at hvis mennesket ikke trods sin synd kunne bevare sit gudsforhold, var alt fortvivlelse; men, hævder han i sin „Livsfilosofi", efterhånden vil Gud frigøre mennesket for synden, og „kun den dyd, som nås gennem levende vækst i sjælen . . . har betydning for ham, og derfor skiller han os ikke fra sig, selvom vi sidder i synd . . . til halsen". — For Jakob Knudsen var gudsforholdet alt; kun hos Gud fandt han den absolutte lykke. Det var vel nødvendigt for livets skyld at stræbe mod bestemte mål; men hver gang man nåede målet, opdagede man, at det gav ingen absolut lykke, ja der var større lykke ved at stræbe mod målet end ved at nå det. — Idealitet uden Gud gav endnu mindre lykke. „Ja, jeg ved næsten ikke, om det ikke var bedre at leve som et dyr og dø som et dyr; thi uden Gud er idealitet en frygtelig pine".

Han fremhæver så stærkt den guddommelige side hos Jesus Kristus, at han nærmest afviser den menneskelige: „Hvis Kristus ikke var Guds søn .... da var han for mig, betragtet som *blot* menneske, en hæslig type, en stakkel uden kød og blod, uden naturlig kampglæde og uden elskovstrang .... da ville jeg med afsky vende mig bort fra det bibelske kristusbillede".

Kristendommen havde efter hans mening intet med moral at gøre. Da grev Trolle i „Den gamle præst" havde dræbt manden, der havde

voldtaget hans datter, modtog han den gamle præsts velsignelse til sin beslutning om at drukne sig for at undgå sin straf. — Men den, der er rodfæstet i sit gudsforhold, ved i sin samvittighed, hvad der er synd. I „Gæring og afklaring" fortælles om, hvordan Karl Vintrup er opvokset i troen på Gud. Han møder Rebekka Voltersien, som ikke vil vide af nogen gud og noget hinsides. De elsker hinanden; men Karls gudsforhold stiller sig mellem dem; hun føler ubehag ved hans synds- og skyldfølelse, og han kan ikke slippe Gud. De må derfor skilles.

Uden Gud er alt utryghed. Så længe Luther levede i foreløbigheden uden opgøret med Gud, levede han i angst. Da han fik fred med Gud, fik han mod. Det store for ham var ikke, at han brændte pavens bandbulle og i Worms trodsede både pave- og kejsermagt, men at han havde fået givet den gudsfred, som gav ham modet dertil[1].

Der stod ikke blot strid om Jakob Knudsens bøger, mens han levede, der gør det stadig. De tvinger læseren til overvejelse og selvprøvelse, de hører til dem, man ikke bliver færdig med.

Johan Skjoldborg (1861—1936).

Johan Skjoldborg, husmandsbevægelsens digter, er født og opvokset i Hanherred nær Limfjorden. Faderen var en fattig skomager, i hvis hjem der kom mange slags mennesker, og hvor drengen hørte tidens politiske, sociale og religiøse spørgsmål diskuteret. Tidlig måtte han hjælpe med til at holde hjemmet oppe ved at vogte kreaturer i vejlerne — hvad han har skildret i „Per Hywers sommerdag" — ved at luge roer, løbe ærinder for folk o. lign. Det lykkedes hans fader at få nogle bønder til at „tegne aktier" i drengen, så han kunne komme på seminariet, og 1881 tog han lærereksamen. — En tid skiftedes han til at vikariere og at rejse rundt for at tale for en af de sager, som optog ham i øjeblikket: Fredssagen, georgismen, værn af vore oldtidsminder osv. 1889—1902 var han fast ansat som lærer og begyndte nu sin forfattervirksomhed. Men kort efter sin første hustrus død opgav han lærergerningen, var en kort tid røgter på en herregård, opholdt sig forskellige steder i landet, indtil husmændene 1918 forærede ham et hus ved Løgstør, hvor han blev til sin død.

1893 udgav han en samling småfortællinger, „I skyggen", hvori han skildrede småfolks kår. Men først med „En stridsmand" (1896) slog han igennem. Han skildrede deri en udmarkshusmand, Søren Brander, og hans hustru Anes hårde slid for udkommet og den kamp for at blive

[1] Se Lutherbøgerne »Angst« og »Mod«.

selvstændige, de måtte føre dels mod standsfællers sejge vedholden ved gammel slendrian, dels mod gårdmændene på den fede jord. Smukkest er Ane tegnet som den, der atter sætter mod i Søren, når de trange kår frister ham til at give op. Mange forlæggere henvendte Skjoldborg sig til, før han fandt en boghandler, som vovede at udgive bogen. Den fik imidlertid en rosende omtale i pressen og udkom i oplag på oplag.

Johan Skjoldborg. (Fotografi).

Skjoldborg havde åbnet læsernes øjne for kårene, hvorunder de husmænd levede, der „fostres i udmarkens hytter". Bogens betydning for husmandsbevægelsen kan vanskeligt overvurderes.

Skjoldborgs røgterophold affødte „Gyldholm", som vakte stor opsigt og megen forargelse. Man var dengang ikke vant til en så nøgen fremstilling af råhed og uhumskhed, og mange mente, at så forfærdelige var forholdene ikke på herregårdene. Desværre var det skildrede snarere typisk end en undtagelse. Bogen vakte for øvrigt en stærk stemning for at få herregårde udstykket i småbrug. — I „Bjærregården" søgte Skjoldborg at skildre tre slægtled i en jysk bondegård: Den gamle Jens Bjærre lever og ånder i det grundtvigske åndsliv, som brød igennem i hans ungdom; sønnen Kræn Bjærre, som nu har gården, opretholder både friskolen og valgmenigheden, men lever i hesteavlsforeningen, andelsbevægelsen og lignende økonomiske foretagender. Disse typer, som Skjoldborg kendte, er levende skildret, tredie slægtled har han tænkt sig til, og det viser hans manglende forståelse for den danske bondes naturgrund, at han kunne tænke sig den ideelle fremtidsbonde som brandesianer.

Med „Sara" er Skjoldborg atter hos sine småkårsfolk. Indledningskapitlet med skildringen af de fattige forældres store festdag, den 1. november, når børnene samles i hjemmet, hører til det bedste, han har skrevet. Men datteren Saras skæbne bliver trist: Husbondens søn, med hvem hun skal have et barn, svigter hende, hun føder i dølgsmål, så faderen må gå den tunge gang til politiet at melde sit elskede barn.

I „Nye mænd" er forholdet mellem nutids- og fremtidsbonden taget

op til ny vurdering. Der findes gode enkeltheder i bogen; men der kan med rette indvendes mod den, at det er mere en tænkt end en virkelighedsbetonet skildring, Skjoldborg har givet af et fremtidshjem på landet. — Foruden flere samlinger småfortællinger har Skjoldborg skrevet nogle skuespil, men ingen af større værdi. Derimod er flere af hans sange blevet folkeyndede, især „Du husmand, som ørker den stridige jord" og „Når vinteren rinder i grøft og i grav".

Jeppe Åkjær. (Fotografi).

Jeppe Åkjær (1866—1930).

Jeppe Åkjær er bondearbejdets sanger. Sit navn tog han fra landsbyen Åkjær, hvor hans hjem lå nær Karup å:

Du er som en tråd i mit livsvæv
tvundet
du tungt henskridende Karup å.

Han voksede op i et fattigt gårdmandshjem, der var præget af nøjsomhed og gammeldags gudsfrygt. Det gav hans digtning en dybt religiøs streng. — Men morfaderen og senere en gammel lærer plagede ham med salmevers og katekismus, der „kan tynge i hjærnen som en klump sammenbrændte teglsten", og gav ham en sådan lede ved religion, at det ikke senere lykkedes hans afholdte grundtvigske lærer at befri ham for den. — En fattig husmand, „Gammel Jehannes", vakte hans kærlighed til naturen. Som 20årig tog han præliminæreksamen fra et kursus i København, hvor han gik og længtes efter landet. Derovre blev han sig bevidst som bonde.

Foreløbig mente han, at han havde fået sæde på „videnskabens dundrende triumfvogn", og som ung huslærer søgte han at få andre unge med til studiet af tidens ansete fornægtere, så han endog opnåede 17 dages fængsel for gudsbespottelse. Et højskoleophold på Askov blev værdiløst for ham, dels fordi han var forud indtaget mod skolens religiøse tone, dels fordi han hellere diskuterede end lyttede. Senere tog han studentereksamen, var en tid journalist, begyndte at skrive bøger og drog tilbage til landet. 1907 købte han en gård i Salling. Forinden var

han blevet skilt fra sin kone, den betydelige folkelivsskildrer, Marie Bregendahl, og kaldte derfor sin gård „Jenle" (enlig). Der blev de fleste af hans værker til.

Af hans romaner har kun „Vredens børn" og „På aftægt" større værdi. Den første minder en del om „Gyldholm", er stærkt agitatorisk og kan med rette anklages for ensidighed. Den vakte både opsigt og forargelse; men tyendets sag var talt, så det både hørtes og virkede. — Det var dengang almindeligt, at en bonde solgte sin ejendom på de vilkår, at han skulle have aftægt — i reglen husrum, fødevarer og lidt penge — så længe han og hans hustru levede. Til gengæld fik køberen ejendommen billigt. Men oftest søgte han at slippe lettest muligt fra forpligtelserne. I „På aftægt" lykkes det ejeren at plage de gamle, så Jens Christian hænger sig, og Edel flygter ind i herregårdens haveskur, hvor hun dør af skræk, da manden kommer for at kvæle hende. — Bogen havde til følge, at man søgte at finde frem til andre former for hjælp til gamle udslidte mennesker.

Flere af Åkjærs noveller er morsomme; men de står langt tilbage for Steen Steensen Blichers, der var hans store forbillede, og om hvem han har skrevet et smukt trebinds værk. Hans skuespil har ikke større værdi.

Det er som naturens og bondearbejdets sanger, han vil blive mindet. Dagliglivet bliver hos ham til lødig poesi. Det meste og det bedste af Åkjærs digtning er knyttet til hans nærmeste hjemegn, men er alligevel så almendansk, at han i en enestående grad er blevet folkets — dog især jydernes — sanger. Han har åbnet sit folks øjne for dagliglivet og det daglige arbejdes poesi.

Martin Andersen Nexø (1869—1954).

Martin Andersen Nexø, lønarbejdernes digter, fødtes i København og opvoksede på brostenene. Hans fader var brolægger, en glimrende fortæller, der ofrede sine evner på kammeraterne, når han lørdag aften sammen med dem drak det meste af ugelønnen op. Når han derefter kom hjem, skældte konen ud og fik prygl. Hun ernærede i det væsentligste familien ved gadehandel, og Martin måtte endnu før den skolepligtige alder tage sig af sine mindre søskende. En tid blev mulighederne bedre for lønarbejderne, og faderen kom nu hjem med ugelønnen; men snart forringedes igen de økonomiske kår, og han faldt tilbage til de gamle uvaner. Sønnen fik derved det indtryk, at menneskenes handlinger væsentligt afhænger af deres ydre kår.

Senere flyttede familien til Bornholm, hvor Martin fik plads som hyrdedreng, fik rigelig og nærende kost og en god behandling. Efter konfirmationen kom han i skomagerlære i Nexø, hvorfra han har taget sit efternavn; men efter at være udlært begyndte han som murerarbejdsmand. Hans kundskabstørst førte ham først til Bornholms højskole og derfra til Askov, hvor han fik rigt udbytte af undervisningen, især af la Cours timer. Han blev derpå lærer ved Odense friskole, hvor børnene elskede både ham og fagene, han underviste i. Men der blev han angrebet af tuberkulose og måtte til syden for at blive rask.

Martin Andersen Nexø. (Fotografi).

Allerede forinden havde han begyndt sin forfattervirksomhed med at skildre småfolks liv. Efter sin hjemkomst fortsatte han dermed og slog helt igennem med romanen „Pelle erobreren" (1906—10).

„Pelle erobreren" er tænkt som et modstykke til „Aladdin". Den begynder med en levende skildring af Pelles barndom på en herregård på Bornholm og hans læretid i Nexø, hvor byens småborgerliv er taget på kornet — og fortsætter med et billede af „Arken", en rotterede i Københavns gamle bydel, hvor børnene leger prinser og prinsesser for at glemme de usle kår. Stærkest virker skildringen af den store lockout (III s. 94), hvor arbejderne holder sammen og søger at skjule nøden, som tilsidst bliver så hård, at Pelles rene, gode hustru går på gaden for at skaffe brød til mand og børn. Svagest er sidste afsnit, hvor forfatteren lader en rig læge hjælpe arbejderne til at frigøre sig for mestrenes udbytning i stedet for at lade arbejderne selv frigøre sig.

I „Ditte menneskebarn", Pelles kvindelige sidestykke, hylder Nexø den kvindelige godhed, som han ser den legemliggjort i bogens hovedperson, der i sin kamp for at holde sig og sine børn oppe slider sig op og dør som 25årig. Trods en vis sentimental tendens indeholder også dette værk gribende barneskildringer og meget menneskeligt smukt.

I slutningen af „Pelle erobreren" anklagede Nexø de socialistiske førere for, at de svigtede arbejderne. Han blev senere så troende kom-

munist, at han endog forsvarede sovjetregeringens overfald på Finland. Og i hans sidste værker tog agitatoren ofte magten fra digteren. Men „Pelle erobreren" og „Ditte menneskebarn" er ikke blot to monumenter for den danske arbejderbevægelse, de vil til alle tider give Nexø en fremtrædende plads blandt danske digtere.

Harald Høffding. (Fotografi).

Harald Høffding (1843—1931).

Professor Høffding, der var lærer i filosofi ved Københavns universitet fra 1880—1915, studerede oprindeligt teologi og var stærkt optaget af Søren Kierkegård, om hvem han skriver i en afhandling: „Nogle har han ført dybere ind i forholdet til kristendommen. Andre er netop under hans indflydelse ført bort fra kristendommen, fordi de kun derved kunne bevare deres personlige sandhed og inderlighed". — Høffding hørte til de sidste. Men ét lærte han af Søren Kierkegård: „Kun gennem personlig tilegnelse og gennemarbejden af livstankerne (hvorfra vi så henter dem) og gennem fuld oprigtighed og klarhed over, hvor vi står, kan vort åndelige liv blive sundt og sandt".

Høffding mente, at når man intet kan vide om Gud, uendelighed og det hinsidige, kan man heller ikke bygge en livsanskuelse derpå; i stedet for søgte han at opbygge sin livsanskuelse i overensstemmelse med videnskabelige kendsgerninger og menneskeligt sjæleliv, selv om han indrømmede, at videnskab og tænkning aldrig blev færdig. Han påstod derfor ikke, at det var det eneste grundlag, hvorpå en livsanskuelse kunne opbygges; enhver måtte skabe sig sin ud fra sine egne forudsætninger uden andres autoritet eller fastslåede dogmer. Gennem sine foredrag og værker om filosoffer og de forskellige filosofiske systemer stillede han tilhørere og læsere over for et personligt valg.

I sin etik gik han ud fra Benthams lære (II s. 283), men indrømmede, at etikken kan opbygges på andre lige så forsvarlige grundsætninger. Nietzsches overmennesketeori angreb han dog meget skarpt.

Hans navn er kendt verden over af dem, der dyrker filosofi. For stu-

denterne fik han især betydning ved at lære dem at tænke redeligt og selvstændigt.

Ludvig Feilberg (1849—1912).

Ludvig Feilberg var polytekniker og lærer ved Landbohøjskolen; men allerede som ung begyndte han at betragte sjælelivet både hos andre og hos sig selv og nedskrev sine erfaringer. 1881 udkom hans første bog „Om størst udbytte af sjælsevner".

1887 blev han højskolernes tilsynsførende. Både han og højskolerne ville lære menneskene at leve, og der kom snart et frugtbart samarbejde i stand mellem de to parter. Med højskolerne som mellemled blev Feilbergs tanker kendt videre ud.

Feilberg skelner mellem et forselv, hvor mennesket ser sig selv i handlingsøjeblikket, og et indreselv, hvor det glemmer sig selv gennem hengivelse: i leg, i arbejde, i en naturstemning el. lign. — Som eks. på forselvmennesket beskrives en sergent, der med selvfølelse marcherer med sin trop, den energiske chef for et handelshus o. a., „mennesker, hvis højeste ambition det er at kaldes mænd". — Til samme type hører de „befangne", som holder fast ved bestemte tankebaner. Rives de ud af disse, søger de straks ind deri igen. „Intet er så nytforbydende som sådan befangenhed, sådan fastklistren til egen tankegang". Alle disse mennesker savner mulighedsværdi, de er sjæleligt afsluttede, er blevet maskinmennesker.

Ludvig Feilberg.

Indremennesket er derimod åbent over for den verden, det lever i, modtagelige for nye indtryk og nye tanker, har mulighed for at tilegne sig ny livsrigdom og livsvisdom: „Du unge, raske gut, der ser glad på livet og endnu har øjne for dets strålende skønhed, du er både åben og universel. Du har endnu fyret. Men pas på og bevar det".

Som dampmaskinen modtager energi udefra, sådan modtager sjælen gennem sansning, gennem menneskelig godhed og ad andre veje en kraft, der fortættes i sindet. Og som dampens fortætning

skal omsættes i arbejde, sådan må det, sjælen har modtaget, omsættes i handling. Kredsning og ligeløb kalder Feilberg denne proces. Jo stærkere sjælelig fortætning, des større ydelse.

Alt ligeløb er dog ikke lige værdifuldt. Den franske kritiker Taine, en af Georg Brandes' læremestre, forkyndte: „Om tingene er moralske eller fysiske, gør intet til sagen .... Der er årsager til ærgerrighed, mod, sandhedskærlighed ligesom til fordøjelse og muskelbevægelse .... Last og dyd er produkter ligesom vitriol og sukker". — En sådan tale kaldte Feilberg for åndeligt anarki. Han hævdede, at der måtte findes en sikker målestok for åndelige værdier.

Dette spørgsmål behandlede han i „Naturlærens Leve-ABC": Naturen lærer os to ting: du skal arbejde, og du skal skelne! Der gives fire arbejdskvaliteter: den laveste er *sansekvaliteten*, hvor mennesket handler uden overvejelse; højere står *arbejdskvaliteten*, hvori overvejelse går forud for arbejdet, endnu højere er *hjertevarmen*, hvor man handler ud fra god vilje mod andre; men højest er *intetfanget*, hvor man handler helt uden selviske hensyn. Denne kvalitet findes især i det religiøse liv.

Flere af tidens digtere blev stærkt påvirket af Feilberg, bl. a. lyrikeren Helge Rode, der beklagede, at han ikke som ung mødte Feilbergs i stedet for Brandes' forkyndelse — og Jakob Knudsen, som ofte benyttede Feilbergs tanker i sine foredrag og i „En ungdom" søgte at give dem digterisk form. — Og Henrik Pontoppidan vakte på sine gamle dage stor opmærksomhed ved at henvise til Feilberg som forkynderen af sand kristelig enfoldighed.

Folkeligt åndsliv.

Det var ikke blot på det økonomiske område, der blev samarbejde mellem den jævne befolkning og videnskaben. Folkehøjskolen søgte at vække befolkningens interesse for dens fortid, hvad bl. a. kom arkæologien til gode. — Under mottoet

Rent og klart skal nutid føre
fortidsrøst til fremtids øre —

samlede Svend Grundtvig, salmedigterens søn, danske folkeviser, sagn og folkeminder, en gerning, der trofast fortsattes af Evald Tang Kristensen o. fl. H. F. Feilberg nedskrev, hvad han kendte og kunne få meddelt af gamle folkeskikke, og bearbejdede stoffet videnskabeligt; des-

uden opbevarede han i sin ordbog over jyske folkemål mange ord, som siden er gået tabt i folkemunde.

I et historisk værk skriver A. D. Jørgensen om Sakse: „Kun den, der har været grebet af folkeåndens dødsangst og henrevet af dens mægtige attrå efter liv og udvikling, vil kunne vinde dens fortrolighed og formå at tolke dens fortid med myndighed". Ud af en sådan følelse skrev A. D. Jørgensen for folket. Ingen af hans store historiske værker fik så stor betydning for folkeoplysningen som hans „Fyrretyve fortællinger af fædrelandets historie" og „Fortællinger af Nordens historie". — Og andre historikere gik i hans fodspor.

A. D. Jørgensen. (Fotografi).

Fra flere sider søgte man at styrke tråden, der knytter fortid til nutid. Nye bygningsmaterialer og nye krav havde bevirket, at smukke gamle bygninger blev erstattet af nye, stilløse og grimme. Da lod arkitekt Jensen-Klint sine lærlinge opmåle de smukkeste gamle bygninger, så de kunne benytte linieforholdene i dem. Nu står ikke blot hans mindekirke over Grundtvig, men mange smukke bygninger rundt om i landet som resultat af hans arbejde for „Bedre byggeskik".

I rationalismens tid omformede man de smukke gamle salmemelodier til stive koraler. Senere skænkede store komponister som Weyse, Hartmann og Gade folket mange smukke melodier til salmer og sange; men ofte tog de mere hensyn til den musikalske virkning end til, om de egnede sig til folkesang og svarede til teksterne. Da søgte Th. Laub at føre de gamle melodier tilbage til den oprindelige form. Han krævede af en folkemelodi, at den skulle være lødig, let syngelig og svare til teksten. Carl Nielsen, Thorvald Ågård, Oluf Ring o. fl., der var enige med ham i dette syn på folkesangen, fornyede og berigede sammen med ham den danske sang.

Også billedkunsten fik et folkeligt præg. Der er sagt om Bissens „Landsoldaten", at den trods uniform, bajonet, kanon og den løftede

bøgegren mest minder om en dansk husmand. En række af betydelige kunstnere gengav stemningen i det danske landskab og skildrede dansk folkeliv så levende, at folk med glæde hængte gengivelser af deres billeder på væggene. — Højest nåede den folkelige kunst i Joakim Skovgårds bibelhistoriske billeder i Viborg domkirke. Hans forældre hørte til Grundtvigs vennekreds og fortalte børnene bibelhistorie, der levede i drengens sind, og som det lykkedes ham at give udtryk for, da han fik overdraget den opgave at smykke den restaurerede domkirke. Den kunst, han der skabte, var ikke blot en folkelig, men tillige en kristelig forkyndelse.

Niels R. Finsen (1860—1904).

Niels Finsen er typen på videnskabsmanden, der helt stiller sig i menneskehedens tjeneste. Han er født og opvokset på de solfattige Færøer, men blev som dreng sat i Herlufsholm kostskole, der gav ham det vidnesbyrd, at han var „en hjertensgod dreng; men evnerne er små, og det mangler ganske på energi", en anklage, som dog nok skyldtes, at han næsten kun arbejdede med, hvad der interesserede ham.

Som student led han af blodmangel og mærkede øget velbefindende ved at opholde sig i sollys. En dag lagde han mærke til en kat, der solede sig på et delvis beskygget halvtag. Når skyggen faldt på den, søgte den straks ud i sollyset. En anden dag så han på en damtæge, der drev med strømmen til et sted, hvor skyggen fra en bro faldt på vandet. Så snart den kom til skyggen, løb den mod strømmen op i sollyset. Disse iagttagelser førte ham ind på den tanke, at lyset har en gavnlig indvirkning på legemet. Men i lægebøger fandt han næsten intet derom.

Han foretog nu selv undersøgelser. Ved at male en bred sort ring på sin arm og udsætte den for stærkt sollys opdagede han således, at negrenes sorte farve beskytter dem mod at blive solskoldet. — Når lyset brydes i et glasprisme, dannes regnbuefarver, hvor de røde stråler er stærkt varmende, men svagt kemisk virkende, hvorimod det er omvendt med de violette. Gennem forsøg kom Finsen ind på den tanke, at det er de violette stråler, der fremkalder kopar efter koppesygdom. En overlæge, som han talte med derom, lo ad ham. Men da der 1893 udbrød koppeepidemi i Bergen, indlagde man patienterne i et værelse med røde ruder — der udelukker de violette stråler. — Kun een patient, som af vanvare blev udsat for sollys, fik kopar. Året efter gjorde man en lignende erfaring ved en koppeepidemi i København.

Man vidste, at lyset er bakteriedræbende. Finsen mente, at det skyldtes de violette og ultraviolette stråler, og at de måtte kunne bruges mod lupus (hudtuberkulose), som man dengang stod hjælpeløs overfor. Da anvendelsen af lys som lægemiddel dengang var ukendt, kunne han hverken få hjælp fra stat eller lægevidenskab til at gøre forsøg. Men Københavns elektriske Centralstation overlod ham sit laboratorium dertil. Først lagde hans kone øre til, senere fik han en patient, der led af lupus, og helbredte ham.

Niels Finsen. (Fotografi).

Nu stillede to ansete mænd sig i spidsen for at få stiftet „Finsens medicinske Lysinstitut" og gav store midler dertil. Det blev taget i brug 1896. Man ikke blot bekæmpede lupus'en, men foretog undersøgelser af områder, hvor lyset kunne bruges som lægemiddel. Og efter at man på en kongres i Paris havde forevist 12 helbredte patienter, der havde lidt af lupus, og billede af dem før behandlingen, søgte mange udenlandske læger til Finsen. Tre af Kristian IX's børn: kongen af Grækenland, dronningen af England og kejserinden af Rusland fik lignende institutter oprettet i deres lande.

1903 fik Finsen Nobelprisen. Ved modtagelsen udtalte han: „Hvis jeg betragtede Nobelprisen som en ære, der væsentligt er vist mig personlig, så ville jeg ikke uden videre kunne modtage disse lykønskninger. Thi det arbejde, som her har fået sin belønning, skyldes kun i ringe grad mig; det er tværtimod et fælles arbejde, udført af instituttets bestyrelse, dets læger og personale med ydre støtte af stat, kommune, institutioner og private". De fleste af pengene skænkede han til instituttet og dets arbejdere.

Han led af en sygdom, som han vidste ville bortrive ham tidligt. Des mere energisk arbejdede han for at få udrettet mest muligt forinden.

Og han studerede stadig sin sygdom for derved at berige lægevidenskaben. Kun 44 år gammel bukkede han under for den. Da havde han hjulpet tusinder mod en pinefuld sygdom og indpodet en ny gren på lægevidenskabens træ: Lys som lægemiddel.

Da han fik overrakt Nobelprisen, udtalte direktør Hagemann, Polyteknisk læreanstalt: „De små nationer har ingen andre sejre at vinde end de åndelige; men er ikke også disse de bedste og værdifuldeste?" En sådan åndelig sejr havde Finsen vundet for Danmark.

VORE NORDLIGE NABOFOLK

Sverige 1866—1914.

I SVERIGE blev den gamle stænderforfatning (II s. 136) 1866 afløst af et tokammersystem: De højeste embedsmænd, jorddrotter og industriherrer fik magten i førstekammer, mellemstanden i andetkammer. Underklassen, dvs. over halvdelen af befolkningen, fik ikke stemmeret. 1909 ændredes denne forfatning, så førstekammer valgtes af landstingene, svarende til de danske amtsråd, og af byrepræsentanter, mens der blev almindelig valgret for mænd til andetkammer. 1919 fik kvinderne valgret. — Under forfatningen af 1886 fik bønderne grundskatterne fjernet, og den militære tjenestetid forlængedes. Så kom prisfaldet på korn i 80erne og 90erne. Det store jordbrug krævede toldbeskyttelse mod det billige korn. Men valget 1887 gav stort flertal mod tolden. Da opdagede man, at en af frihandelstilhængerne havde glemt at betale en skat på 11,58 kr. Det medførte, at han og 21 andre rigsdagsmænd, der var valgt på samme liste, blev kasseret som rigsdagsmænd, og 22 protektionister indtrådte i deres sted. Derved opnåede protektionisterne et knebent flertal, og Sverige fik landbrugstold.

Hjalmar Branting. (Fotografi).

Dyrere jord, længere militær tjenestetid, dyrere varer og højere skatter medførte en stærk

udvandring fra Sverige til USA. 1880—90 voksede Sveriges befolkning således med 220.000, i samme tidsrum udvandrede 284.000.

I slutningen af 1800tallet fik Sverige sin fagforeningsbevægelse, og 1897 valgtes Hjalmar Branting som socialisternes første repræsentant i andetkammeret. 1911 valgtes der til andetkammer 64 socialdemokrater, 102 liberale og 64 højre. Branting og Lindhagen, der var socialdemokratiets førere, var mere humanister end marxister og lagde hovedvægten på en lovgivning til gavn for underklassen. De var begge udprægede fredsvenner, og det skyldtes ikke mindst dem, at unionsopløsningen med Norge gennemførtes uden krig.

Norge 1864—1914.

I Norge gled Ueland (II s. 373) efterhånden i baggrunden for Søren Jåbæk, der arbejdede for skattelettelse, afbetaling på statsgælden, frihed for handel og arbejde og for en lovgivning, hvor enhver så vidt som muligt skulle klare sig selv og handle på eget ansvar, hvorfor modstanderne sagde om ham, at han „ville frihed — men for så billig pris som muligt". Han bekæmpede værnepligt og pådrog sig lægers og juristers had, fordi han krævede frihed for enhver til at hjælpe andre i sygdoms- og skadetilfælde og i retssager; men især var præsterne forbitrede på ham, fordi han protesterede mod kirketugt, „der ikke hjælper til andet end at fremkalde hykleri og religionsforagt, hvilket må være en vederstyggelighed for den hellige og retfærdige Gud."

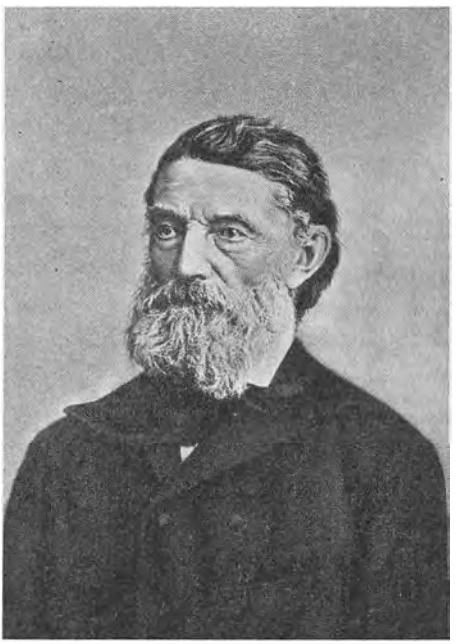

Johan Sverdrup. (Fotografi).

1869 dannede de demokratiske partier et venstreparti med Johan Sverdrup som fører. Bjørnstjerne Bjørnson blev partiets glimrende agitator, under hvis påvirkning ungdommen blev national, frihedsbegejstret, unionsfjendtlig og republikansk. Partiets ledere var mindre begejstrede for ham, da han ikke forstod sig på taktik og ofte talte, hvor

de fandt det klogest at tie. 1880 dannede storbønderne et højreparti, hvortil embedsmænd, som havde sæde i tinget, i reglen sluttede sig. Dette parti var både unions- og kongevenligt.

Under kampen mellem de to partier skete det, at statsrådet med kongens samtykke nægtede at udbetale bevilgede penge og truede med statskup. Under det af Bjørnson givne løsen: „I Norge skal det norske folk være herre, det og ingen anden!" — skabtes en folkevæbning, rede til kamp mod både statsråd og konge. Statsrådet blev anklaget for rigsretten, som idømte alle dets medlemmer bøder og fradømte nogle af dem deres embeder. Statsministeren søgte at få kongen til at afvise dommen; men han bøjede sig for den og lod statsrådet falde. — 1884 måtte han bede Sverdrup om at danne regering.

Nordmændene modtog ministeriet Sverdrup med megen begejstring. Nu, mente de, ville en ny tid oprinde. Men det blev en skuffelse. Sverdrup var 68 år; han led af åreforkalkning og havde økonomiske bekymringer, hvorfor kongen havde let ved at påvirke ham. Venstre sprængtes; en afdeling deraf anklagede ham for forræderi mod folkets sag, en anden fulgte ham modvilligt. Kun ved støtte fra højre beholdt han regeringen.

En af statsråderne, Richter, havde modvilligt fulgt Sverdrup i hans krydstogt for at bevare regeringen. Da gengav Bjørnson efter hukommelsen et brev fra Richter og gengav det forkert. Bladene kastede sig over Richter, så han tog sin afsked og skød sig. „Værn om mit eftermæle", skrev han til sine venner. Sverdrup kunne have reddet ham, men gjorde det ikke. Bjørnson rensede derimod Richters minde i skuespillet „Paul Lange og Tora Parsberg", hvor han lader Paul Langes (Richters) forlovede sige ved hans død: „Hvorfor skal det være så, at de gode så ofte bliver martyrer? Kommer vi aldrig så langt, at de bliver førere?"

Kongen måtte lade Sverdrups regering falde (1889).

Den tvungne union sled på brodersindet mellem de to folk. 1891 indførte man i Sverige 90 dages rekrutskole, og statsministeren udtalte, at nu kunne svenskerne „tale svensk med nordmændene". Det vakte dog ikke blot harme i Norge, men også blandt liberale svenske, så kongen måtte fjerne statsministeren. — Der var også flagsagen: Norges orlogsflag skulle have unionsmærke i det ene hjørne; men nordmændene krævede et rent norsk flag. To gange nægtede kongen at underskrive en lov derom. 1898 blev forslaget vedtaget tredie gang og var dermed lov uden kongens underskrift. — Der var toldfrihed mellem Norge og Sverige. Men modsat Sverige havde Norge lave toldsatser, og svenskerne

klagede over, at nordmændene til Sverige eksporterede både brød og varer, som var lavet af halvfabrikata fra andre lande.

De to lande havde fælleskonsuler i andre lande, og dertil valgte kongen svenske. Efter den ny svenske toldlov gik Sveriges udenrigshandel stærkt tilbage, mens Norge nåede op til at få Europas næststørste handelsflåde. Men norske eksportører klagede over, at konsulerne ikke interesserede sig stort for norsk eksport, og norske sømænd påstod, at man ofte ikke forstod dem i konsulaterne. Stortinget vedtog derfor et forslag om særskilte norske konsuler; men Oscar II nægtede at underskrive det. Foreløbig gav stortinget efter. Men 1905 vedtog det enstemmigt en ny lov om norske konsuler, og da Oscar II atter nægtede at underskrive, krævede ministeriet Michelsen sin afsked. Og da kongen intet andet kunne danne, erklærede stortinget Norge løst fra unionen.

Det vakte stor forbitrelse i Sverige. Trods både Brantings, Lindhagens og den liberale fører Karl Staaffs anstrengelser for at undgå krig kunne Oscar II let have ægget svenskerne dertil. Men i stedet for fik han indledet forhandling mellem de to folk, hvorved de opnåede en fredelig adskillelse.

I Norge var der stærk stemning for at gøre riget til republik; men da det viste sig lettest at få det anerkendt som kongedømme, bøjede man sig for det. Først henvendte man sig til en svensk prins, men fik afslag, så til Kristian IX's sønnesøn Carl, der efter at have forhørt sig hos det svenske og det engelske kongehus sagde ja, hvis man ved en folkeafstemning ville godkende ham. Den gav næsten 80 % af stemmerne for ham. Han tog navnet Håkon VII og tillagde sin toårige søn navnet Olav.

De to folk havde vist andre folk et eksempel til efterfølgelse. Men der gik lang tid, før bitterheden mellem dem helt havde lagt sig.

Blandt de norske bønder var det almindeligt, at en af børnene overtog forældrenes ejendom til fuld handelspris, efter at han havde delt lige med sine søskende; mange ejendomme blev derved stærkt forgældede. I visse egne brugte man at dele ejendommen mellem søskendeflokken; men så blev de ofte for små. Skønt krisen i 80erne og 90erne var hård ved mange bønder, lød der ikke stærke krav om toldbeskyttelse. Kun få fulgte de danske bønders eksempel, at omlægge landbruget fra kornsalg til produktion af smør, bacon og æg; mest sled og sparede de sig igennem. — Håndværk og industri krævede toldbeskyttelse, men blev foreløbig afvist. — En tid så det ud til, at store dampskibe skulle udkonkurrere de små fiskerbåde; men efter at disse havde fået motorer, blev de i stand til at tage konkurrencen op.

Omkring århundredskiftet opfandt Birkeland og Eyde en metode til at fremstille kalksalpeter af kalk og luftens kvælstof ved hjælp af elektricitet, og 1903 begyndte man dermed ved Rjukan fos. Kapitalen, der brugtes til anlægget, var overvejende på udenlandske hænder, og der løftede sig stærke røster mod, at udlændinge tilegnede sig norske nationalrigdomme. Der var tale om at lade selskaber, som fik koncession på at udnytte et vandfald, betale en afgift af dets naturværdi; men i stedet for vedtog stortinget en lov, hvorefter staten havde ret til efter 35 års forløb at indløse værket mod erstatning, og værket tilfaldt staten vederlagsfrit efter en tid, der varierede fra 60 til 99 år. Følgen af

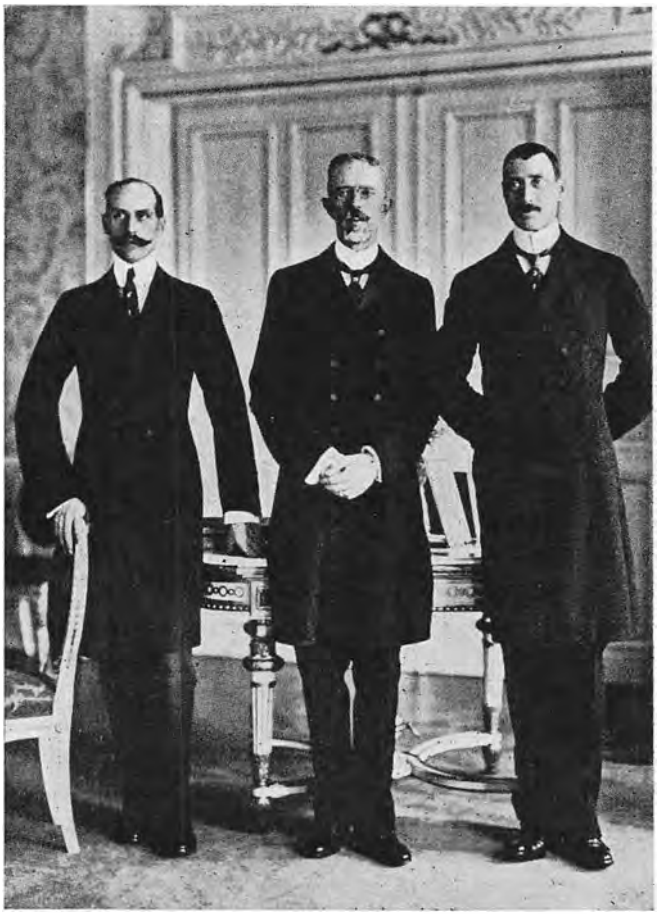

De tre nordiske konger — Håkon VII, Gustav V og Kristian X.
(Fotografi fra Malmømødet 1914).

denne lov blev, at den industrielle udnyttelse af vandfaldene næsten stagnerede.

Også fra Norge udvandrede mange til USA, især i de år, da ejendommene steg i pris. 1915 havde Norge 2,5 mill. indbyggere; da var der udvandret 755.000. Ligesom danske og svenske søgte de at samle sig i kolonier, hvor de så vidt som muligt indrettede sig efter de hjemlige forhold. Det var mænd og kvinder, som under slid og savn rejste selvstændige hjem og efterlod deres børn gode, veldrevne gårde og en jævn velstand.

Christoffer Bruun (1839—1920).

I 1800tallets første halvdel var det religiøse liv i Norge mest præget af Hauges tilhængere (II s. 291). For dem bestod kristendommen især i lovbud: *Du skal* (læse i bibelen, holde andagt o. lign.) og *du skal forsage* (dans, kortspil og alskens verdslige glæder). De fleste præster var rationalister, så der var sjælden nogen forbindelse mellem præsten og „læserne" (haugianerne). — Da blev Gisle Johnson professor ved Kristiania (Oslo) universitetet 1849. Han var luthersk rettroende pietist og påvirkede studenterne så stærkt, at det norske præsteskab efterhånden blev lige så fjendtligt over for videnskab, kunst, digtning, nationalfølelse og lign., som haugianerne var. Og folket blev nu så kraftigt påvirket af dem, at der f. eks. fandtes musikelskende kvinder, der fjernede klaveret fra hjemmet for ikke at fristes til at bruge det. — Omvendt stillede de, der elskede verdsligt åndsliv, sig fjendtligt over for kristendommen.

Det blev Christoffer Bruuns opgave at bygge bro mellem menneskelighed og kristendom.

Hans fader, der var sagfører, døde efter 5 års ægteskab, og moderen, der hidtil havde levet i velstand, skaffede kun ved den yderste nøjsomhed føden til sine tre børn. Senere solgte hun sine smykker for at holde de to sønner til bogen.

Christoffer blev tidligt grebet af pietismen, men pintes af spørgsmålet: Hvorfor har Gud skabt verden, når han kunne forudse de manges fortabelse? Ved universitetet fristedes han af „en religionsløs videnskabelighed, som så lettelig afløser en religiøsitet, der ikke kender videnskabens værd." Men en aften, da han betragtede stjernehimlen, slog den tanke ned i ham: „Når Vorherre ikke har været for god til at skabe den, så må vi mennesker heller ikke være for gode til at tænke over den". Og nu kunne han med god samvittighed hengive sig til videnskabeligt arbejde.

I hans studentertid var der to ting, som fik hans tro til at vakle. Han fandt ofte mere medmenneskelighed hos studenter, der var fritænkere, end hos mange kristne, og han læste Søren Kierkegård. — Da blev han ved et kirkemøde i Kristiania kendt med Ludvig Schrøder, der fortalte ham om Grundtvigs syn på forholdet mellem det menneskelige og det kristelige. Derved førtes han ind på den bane, han siden fulgte.

Da hans broder var blevet angrebet af tuberkulose, drog moderen med sine børn til Italien i håb om, at luften der skulle helbrede ham. Der hørte Bruun om Prøjsen-Østrigs overfald på Danmark og ilede hjem for at få studenterne til at komme danskerne til hjælp. I en begejstringsrus havde de lovet at kæmpe for Danmark, hvis det blev nødvendigt. Nu lod han dem vide, at idealitet ikke er noget, man har til at holde taler over, men til at leve, kæmpe og dø for, og at den, der siger sin idealitet farvel, dør åndeligt. Men kun enkelte fulgte ham.

Efter nederlaget drog han tilbage til Rom, hvor han traf Henrik Ibsen. Med henvisning til digtet „En broder i nød" spurgte han ham, hvorfor han ikke selv gik med. — „Vi har et andet kald, vi digtere", svarede Ibsen, „vi skal synge for dem." — „Ja tak skal De have", svarede Bruun, „De skal synge om det, vi skal gøre." — Ibsen blev vist aldrig det spørgsmål kvit. — Bruun skrev senere om 1864: „Danmark tabte en del af sine bedste, troeste undersåtter. Men Norge — og vel Sverige med — tabte det, som er endnu mere. De tabte troen på, at de store tanker . . . kan og skal gennemføres til virkelighed".

Han ønskede nu at gøre et arbejde blandt bønderne, da han mente, de stod naturen nærmest og ikke så let forfaldt til den unatur, som ofte følger med kulturen. Og 1867 begyndte han at holde højskole i nogle lejede stuer i en bondegård. Der gik frasagn om denne mærkelige mand, som valgte et fattigt arbejde blandt bønderne frem for en højtlønnet professorstilling — som gik klædt og arbejdede som bonde, og som lod præsten vide, at han burde gøre ligeså; thi Paulus havde været teltmager og Jesus tømrer. — Den første vinter fik han 60 elever. 1875 fik han sin egen højskolebygning, som han kaldte Vonheim (håbets hjem), og hvor han holdt højskole til 1892, da han måtte give op på grund af for lille tilslutning. Højskolen gav ham vist aldrig løn. Familien ernærede han af en gård, han drev ved siden af.

I sine „Folkelige grundtanker" har han vist, hvad der bør være højskolens mål. Den skal især begejstre de unge for høje idealer: „Det, som et menneske ikke glødede for i de unge år, det arbejder han ikke lettelig for som mand." Historien er derfor et af højskolens bedste midler; thi „historien viser dem, at netop begejstringen er sjælen i alle *deres*

liv, som menneskeslægten mindes som sine ædleste helte." Om digtningen skriver han, at „poesien er ikke til for at opføde æstetikere, men for at opflamme mænd til handling."

Sine sidste år virkede han som præst i Kristiania, hvor han især betonede, at „kristendom er ikke en ting uden om eller på siden af menneskelivet. Det *er* selve menneskelivet — hele det store, rige, endeløse menneskeliv". Han hævdede, at præsten både socialt og økonomisk bør leve på lige fod med menigheden: „Ville der være mening i, om en kristelig frue sagde til sin tjenestepige: Jeg ved nok, at vi i den evige herlighed skal sidde side om side; men her i livet ville det være en nedværdigelse, om jeg lod dig spise ved mit bord?" — Han lod folk vide, at det var det økonomiske og sociale skel, der skabte socialismen, og han angreb al kirkelig herskesyge; thi „tvang i det kristelige føder løgn .... Kristendommen kan tåle at lide uretfærdigt; men øver den uretfærdighed, da tager den skade på sin sjæl". — I tidsskriftet „For kirke og kultur" angreb han pietismens kulturfjendtlighed; thi „når slægten en tid har levet under en kulturløs religion, så griber særlig den begavede ungdom aldeles naturlig efter en religionsløs kultur" — og påmindede dem, som i videnskabens navn søgte at ødelægge det religiøse liv hos menneskene, om, at „det religiøse liv øver en langt dybere og mere afgørende indflydelse inden menneskeslægten end det videnskabelige."

Christoffer Bruun.

1905 ønskede han at bevare unionen, da han frygtede, at en deling ville øge faren fra øst. Men intet blad ville optage en artikel af ham til forsvar for unionen, og intet trykkeri vovede at trykke et skrift, han ønskede at udsende derom, så han måtte lade det trykke i Danmark. Det pinte ham, at hans folk viste så lidt frisind, og hans standpunkt satte en tid skel mellem ham og det. Dog lægedes såret ret hurtigt, og

han blev deres „store, gamle mand". „Norges største karakter i det nittende århundrede" kaldte en norsk højskolemand ham.

Bjørnstjerne Bjørnson (1832—1910).

Bruun var folkeopdrageren, Bjørnson folkehøvdingen, stor som agitator og folketaler, men størst som digter. — Sine første 6 år levede han i en øde fjeldbygd. Derefter flyttede faderen, der var præst, til det smukke Næsset præstegæld, hvor Bjørnstjerne blev fortrolig med egnens folk. Men i sit 12. år blev han sat i Molde middelskole, som skulle bane vej til universitetet.

Bjørnstjerne Bjørnson. (Fotografi).

Dens kost var for tør for Bjørnstjerne. Han læste hellere Snorres kongesaga, Ingemanns og Walter Scotts romaner og var optaget af dagens opgaver, f. eks. at prygle skolens værste slagsbroder, så han kunne lade de små drenge være i fred. Tilsidst kom han i strid med lærerne og forlod forbitret skolen.

Han kom nu ind på Heltbergs kursus i Kristiania, hvor især ældre, som ville skyde genvej til universitetet, søgte hen. Her mødtes han med Henrik Ibsen, Jonas Lie og flere, som senere fik deres navne indskrevet i Norges historie. Her fik de af Heltberg en undervisning, som gav dem „erobringens mod til angreb på, hvad hidtil som uløseligt stod".

Efter at have taget eksamen skrev han et skuespil, som han fik antaget af Det kgl. Teater i København. I den anledning opholdt han sig et halvt år i Danmark, hvor han fik rigt udbytte af samlivet med en kreds af betydelige mænd og stiftede bekendtskab med Søren Kierkegårds skrifter og Grundtvigs tanker.

Efter sin hjemkomst begyndte han på „Synnøve Solbakken" som fortløbende fortælling i et blad. Dermed indledede han de bondefortællinger, som især har gjort hans digtning elsket i Norden. Samtidig med dem udgav han en række mægtige dramaer: „Halte Hulda", „Sigurd

Slembe", „Sigurd Jorsalfar" o. fl. Disse personer levede alle i en tid, da kristendommen kun i ringe grad havde gennemsyret folkelivet, og oftest knustes de af deres egoistiske lidenskaber. — Men også i Bjørnsons tid fandtes der i Norge megen råhed med drik, slagsmål og det, som var værre, hvad Bjørnsons ældre samtidige Ejler Sundt havde vist i „Sædelighedstilstanden i Norge" (1857). I Bjørnsons digtning findes skildringer af disse forhold bl. a. hos Aslak i „Synnøve Solbakken", hos Margit og Niels Skræder i „Arne" og i striden mellem Bård og Anders i „En glad gut".

For at styrke ungdommen mod disse farer ville Bjørnson give dem høje idealer, iklædt kød og blod, give dem livsmål at stræbe mod. Især fæstede han lid til kvinden: Synnøve Solbakken besejrer Torbjørns slagsbroderlidenskab; Eli Bøen overvinder Arnes udlængsler og storhedsdrømme, og Marit Hejdegårdene kalder på den sunde fremdrift hos Øjvind.

Bjørnson sluttede sin ungdomsdigtning med „Arnljot Gelline" (1870). Om ham fortæller Snorre, at han var en røver, som havde frelst Olaf d. Helliges skatteopkrævere og, da kong Olaf kom tilbage fra sin landflygtighed for at generobre Norge, sluttede sig til ham, lod sig døbe, gik ved Stiklestad i spidsen for fylkingen og faldt. Denne skikkelse, som kun er antydet hos Snorre, virkede dragende på Bjørnsons fantasi. I mægtige strofer skildrer han hans uro og længsel, til han, betaget af kong Olaf, går i hans tjeneste, kæmper og falder for ham:

Så siger saga:
stundet han hadde
til det største;
straks han så det,
gav han sig helt.

Det var vel især de linier, Bjørnson tænkte på, da han tilegnede den nordiske højskoleungdom dette digt.

At være, hvor det netop gallt,
det var mig næsten mer end alt,
som ved min pen blev fæstet —

skriver han i et digt fra 1870. Han måtte være med, hvor de store begivenheder foregik, eller de store spørgsmål blev drøftet. „En fallit", „Redaktøren", „Kongen", „På Guds veje", „En handske", „Over evne" I og II, som udkom efter 1870, er problemdigtning.

1875 bosatte han sig på gården Aulestad nær Vonheim i håb om samarbejde med Christoffer Bruun. Det gik en tid, men ikke uden brydninger, da Bjørnson gerne ville herske, og Bruun ikke lod sig kommandere af andre. Til sidst kom bruddet som en følge af, at Bjørnson brød med kristendommen.

Hans værker havde hidtil været båret af barnlig kristentro og kristelig moral. Nu angreb han læren om de evige helvedesstraffe: „En gud, som kræver evig straf, var naturligvis ikke engang såpas som et retskaffent menneske". Der påfulgte en række angreb især på Det gamle Testamente, hvad særlig præger „På Guds veje". Når denne kritik fik Bjørnson til at bryde med kristendommen, skyldtes det muligvis, at for de fleste teologer var dengang bibeltro og kristentro enstydig. Det gjaldt dog ikke Bruun, som fandt meget i bibelen uforklarligt og urimeligt. For ham var trosbekendelsen kristendommens faste grund. — I „Over evne" I fremsætter Bjørnson den ubibelske og uhistoriske påstand, at da de kristne ikke evner at gøre undere, er kristendommen usand.

Noget måtte Bjørnson imidlertid have at tro på, og det blev udviklingslæren, som efter hans mening viste en stadig fremadskriden. — I „Det flager i byen og på havnen" skildres en rå og tøjlesløs slægt, Kurt, som blev indgiftet i Rendalslægten. Det lykkes Tomasine Rendalen gennem en myndig og kærlig opdragelse at omforme Kurtslægtens vildskab til ædel handlekraft hos sin søn. Han gør slægtens gods til en pigeskole, thi som kvinden er, sådan bliver fremtiden. Romanen, der giver et ypperligt billede af piger i overgangsalderen, udtrykker tillige en naiv tro på kundskabers betydning.

„Over evne" II giver en levende skildring af kampen mellem arbejderne, der kræver menneskelige kår, og kapitalisterne, der kun betragter dem som maskindele. Kampen ender med, at en af arbejdernes førere sprænger kapitalisterne i luften. Men i en slutningsakt forkyndes, at alt bliver godt, når teknikken først har gjort alt lettere.

Denne slutning var typisk for Bjørnson. Nulle Finsen, der opholdt sig i hans hjem hans sidste dage, beretter, at han ofte lagde kabale, og hvis den ikke ville gå op, snød han med kortene.

Man har med rette kaldt Bjørnson hjemmets sanger. Hjemmet, og især kvindens betydning i hjemmet, går som en rød tråd gennem det meste af hans digtning. Da Alf i skuespillet „En handske" lader sin forlovede Svava vide, at kvinden skylder manden både sin fortid og sin fremtid, men han skylder kun hende sin fremtid, kaster hun ham sin handske i ansigtet med ordene: „Man skulle virkelig tro, at ægteskabet var en højere vaskeanstalt for mandfolk!" — Og i foredraget „Engifte

og mangegifte" hævdede Bjørnson, at udviklingen var gået fra mangegifte til engifte, fra en tid, da drifterne herskede over menneskene, til en tid, hvor menneskene skulle herske over drifterne. — Smukkest har han fundet udtryk for hjemmets betydning i sangen „Jeg kører frem gennem strålefryd":

Ej måler tankens, ej digtets søn,
så høj en hvælving, så dyb en brønd
som fra den himmelske kærlighed
til der, den spejler i vuggen ned.

Bjørnsons brud med kristendommen var ikke så afgørende, som det syntes. Hans forhold til den havde nærmest været af moralsk art, og i hans syn på moralen skete der ingen væsentlig ændring. Han respekterede stadig redelig kristentro og kristenliv og bevarede en gudstro af en ret ubestemmelig panteistisk art:

Å, men vær, hvem du vil,
ti jeg vet, du er til
som det evige rop i min sjæl — det er dig!

Sin tro udtrykte han i afslutningen af romanen „På Guds veje": „Der bra folk går, der er Guds veje!"

Henrik Ibsen (1828—1906).

Henrik Ibsen, der var Bjørnsons samtidige, fødtes i Skien, hvor hans fader var købmand. Allerede som dreng var han indesluttet; helst låsede han sig inde for at læse i bibelen i stedet for at lege med sine søskende. Skønt faderen spillede fallit, da han var 8 år, opnåede han at få realskoleeksamen; men der blev ikke råd til at lade ham læse videre; i stedet for kom han i apotekerlære i en lille by, hvor han i bitterhed over, at de fattige kår hindrede ham i at udfolde sine evner, spottede de agtværdige borgere. I sin fritid læste han til studentereksamen; desuden skrev han skuespillet „Catilina", hvori helten er en oprører, der lider nederlag (I s. 77). En ven bekostede udgivelsen; men der solgtes kun henved 30 ekspl. — Det lykkedes endelig Ibsen at få samlet så meget, at han kunne tage studentereksamen hos Heltberg, hvorefter han valgte at gå digtervejen.

1851 blev han instruktør ved Bergen teater, hvortil han skulle skrive skuespil. De mest kendte fra den tid er „Fru Inger til Østeråt", „Gildet

på Solhaug" og „Hærmændene på Helgeland", der alle er betydelige digterværker.

Den yndest, han vandt med disse skuespil, satte han fuldstændig over styr med „Kærlighedens komedie" (1862), hvori der hævdes, at ægteskabet ødelægger kærligheden. Falk og Svanhild, der elsker hinanden, tør ikke vove forsøget på at virkeliggøre et ideelt ægteskab, da grosserer Guldstad tilbyder at sikre ægteskabet økonomisk. Svanhild kaster sin ring i fjorden, og Falk drager med studenterne til fjelds, mens de synger:

> Og har jeg end sejlet min skude på grund,
> o så var det dog dejligt at fare.

Skuespillet minder om det afsnit i „Stadier på livets vej", hvor Victor Emeritas taler om kvinden (II s. 450). — Ville Ibsen, som selv levede i et lykkeligt ægteskab, blot ligesom Kierkegård vise en livsanskuelse og så lade læseren vælge?

Digtet „På vidderne", der var skrevet et par år før, kan tyde derpå. Det viser den fulde konsekvens af det livssyn, Falk og Svanhild er talsmænd for: En ung mand forlader sin moders hjem og sin fæstemø for at leve på vidderne. Han ser sit hjem brænde, det svier ham i hjertet; men han lærer at betragte det æstetisk. Han ser sin fæstemø blive ført til kirke af en anden og må indrømme, at hans „livstræ knak", men han ser med beundring, hvor skønt hendes røde kjole lyser mellem birkestammerne. Ibsen udtalte sig ikke om meningen med „Kærlighedens komedie", der vakte en sådan forbitrelse, at intet teater vovede at opføre det.

Men med „Kongsemnerne" (1863) vandt han sin folkeyndest tilbage. Det er et historisk skuespil om kampen mellem hertug Skule og kong Håkon (I s. 326). Skules mål er kongemagt og kongeære, som han tror han kun kan vinde ved, at „flok må stå mod flok, krav mod krav, landsdel mod landsdel". Håkon vil derimod skabe et nyt Norge: „Norge var et rige, det skal blive et folk . . . alle skal vide med sig selv og skønne, at de er et! Det er hvervet, som Gud har lagt på mine skuldre".

Efter at Ibsen 1864 havde skrevet „En broder i nød", forlod han i forbitrelse Norge og drog til Rom. Han håbede på en revolution, som skulle rive alt det gamle ned:

> Jeg går ikke med til at flytte brikker.
> Slå spillet over ende, da har De mig sikker.

Med „Brand" ville han lære menneskene at tænke stort. I Brands vilje findes ingen brist; for ham gælder det:

Hvis alt du gav foruden livet,
da vid, at du har intet givet.

Han ofrer sin søn, sin hustru, sig selv for det, han tror er Guds krav. Men den gud, han forkynder, minder mest om en af oldtidens menneskeofferkrævende guder. Man kan gennemrystes af de strenge krav; men man kan også fristes til at sige med Bjørnson: „Det forbandede konsekvensmageri".

Ibsen udtalte om Brand, at det var ham selv i hans bedste øjeblikke. Men han havde jo selv svigtet i 1864. Det var i sin fantasi, ikke i handling, han lignede Brand. Den dom, han i sit næste værk, „Per Gynt", fældede over sit folk, ramte derved tillige ham selv. — I fantasien udfører Per Gynt de vidunderligste handlinger, i virkeligheden går han altid „udenom". Han vil nok være trold, men kun på den betingelse, at han igen kan slippe fri. Og dog er han for så vidt trold, som han altid er sig selv nok, det, som ifølge Dovregubbens ord skiller trolden fra mennesket. — Efter megen omflakken og mange eventyr når han endelig hjem til Solveig, som trofast har ventet på ham i mange år, og man aner, at hun skal blive hans frelse.

Ibsen anså „Kejser og Galilæer" for sit hovedværk. Det skal skildre Julian den Frafaldnes kamp mod kristendommen (I s. 125), nærmere forstået som kampen mellem hedensk grækerånd og kristenånden, som Ibsen havde fremstillet den i „Brand". Julian kan derfor med rette sige: „Det menneskelige er blevet ulovligt efter den dag, da seeren fra Galilæa tog verdensstyret". — I stedet for ville han genoplive det græske skønhedsrige og forfølge de kristne. Men han opnåede blot, at de gik syngende i døden, mens hans tilhængere kun ville svælge i nydelse og løsagtighed. „I kalder jer efterfølgere af Sokrates, af Platon", udbryder han. „Er der nogen af jer, som ville gå glad i døden for Platons skyld?" — I dramaet tales et sted om et tredie rige, som skal forene det græske skønhedsrige med Kristusriget, „fordi det har sine levende kilder under Adams lund og under Golgata". — Muligvis er det dette rige, Ibsen ville forkynde i skuespillet.

Ibsen vendte nu tilbage til sin egen tid. I „Samfundets støtter" blotter han en forretningsmoral, som dækker sig bag religiøse og moralske fraser, men villigt knuser andre for at skaffe sig rigdom og ære, indtil hovedpersonen trues med at skulle ofre sin egen søn. Da endelig rives

han ud af løgnen og opdager, at „sandhedens og frihedens ånd — det er samfundets støtter".

I „Et dukkehjem" er Nora tilsyneladende blot sin mands legetøj. Men uden han aner det, skriver hun falske veksler for at hjælpe ham til at blive rask. Hun tror, at når det bliver opdaget, vil han se hendes kærlighed deri, og da vil „det vidunderlige" ske. Men i stedet for blotter opdagelsen hans egoisme. Hun forstår, at han ikke elsker hende, og dermed er bruddet sket. Det nytter ikke, at skandalen afværges; hun må forlade mand og børn. Kun hvis „det vidunderlige" sker, er der mulighed for et fornyet samliv.

Henrik Ibsen.
(Maleri af E. Werenskiold).

På de mange angreb, der blev rettet mod moralen i „Et dukkehjem" svarede Ibsen med „Gengangerne": Fru Manders bliver hos sin mand trods hans utroskab; men det bliver til hendes og sønnens forlis. Det er en rystende tale om fædrenes synder, der nedarves på børnene, en tale, hvorom der blev sagt: „Var det før, som Ibsen havde slukket fyrene, denne gang var det, som om han havde slukket stjernerne"[1].

Den forargelse, de to skuespil vakte, besvarede Ibsen med „En folkefjende": Dr. Stockmann opdager, at byens badeanstalt, der er dens vigtigste indtægtskilde, er sundhedsfarlig. Da han vil offentliggøre det, får han byens borgere til fjender og mister både sin stilling og sine patienter. Han erfarer, at „den kompakte majoritet" altid har uret, at „et parti, det er ligesom en kødkværn; det maler alle hoderne sammen til en grød, og derfor bliver de også grødhoder og kødhoder, alle ihob" — men tillige, at „den stærkeste mand i verden, det er han, som står mest alene".

Kan det overhovedet nytte at stille menneskene de høje idealer for øje? spørger Ibsen i sit næste skuespil „Vildanden", hvor kynikeren

[1] Georg Brandes.

dr. Relling synes at være hans talerør. „Tager de livsløgnen fra et gennemsnitsmenneske, så tager de lykken fra ham med det samme", siger han og tilføjer: „Livet kunne være ganske bra alligevel, når vi bare måtte være i fred for disse velsignede rykkere, som render os fattigfolk på dørene med den ideale fordring".

Ibsen havde i et foredrag for norske arbejdere udtalt, at målet måtte være at gøre alle mennesker til adelsmennesker. I „Rosmersholm" lader han Johannes Rosmer arbejde for at virkeliggøre denne tanke. En ung kvinde, Rebekka West, forelsker sig i ham og lader hans hustru Beate forstå, at hun står mandens lykke i vejen. Fru Beate styrter sig da i møllefossen. Rebekka er imidlertid blevet forædlet under Rosmers indflydelse og bekender sin brøde. Han har elsket hende, mens Beate levede, og indser nu, at „der aldrig vindes sejr for en sag, som har sit udspring i brøde". De ser kun een udvej: at gå i møllefossen sammen. „Salig fruen tog dem", siger et gammelt hustyende.

I flere af de følgende skuespil skildrer Ibsen mennesker, der hensynsløst egennyttige knuser andres lykke for til sidst selv at knuses: „Bygmester Solness" ødelægger sit hjem og sin hustrus lykke for at nå berømmelse. „John Gabriel Borkmann" dræber kærlighedslykken hos sin hustru og hos den kvinde, han elskede og var genelsket af. Alt går i stykker for ham. Ved hans båre sidder de to kvinder tilbage som „to skygger over den døde mand". — Den samvittighedsløse „Hedda Gabler", som kun frygter skandale, får mange mennesker gjort ulykkelige, før hun må tage sit liv for at undgå at blive skandaliseret.

Sit sidste værk, „Når vi døde vågner", kalder Ibsen „en dramatisk epilog". Det var tænkt som afslutning på den digtning, han indledede med „Kærlighedens komedie", og fortsætter på en måde, hvor Falk og Svanhild slap: Professor Rubek udløser sin følelse for Irene i kunstværket „Opstandelsens dag", hvortil hun er model, og takker hende: „Dette har været en velsignet episode for mig". Hun har elsket ham og forlader ham, skuffet og bitter, og bruger derefter sin skønhed til at ødelægge andre. Han vælger sig en hustru „som en slags nødskilling". — Mange år efter mødes de igen, og hun lader ham vide: „Jeg skulle født børn til verden. Mange børn. Rigtige børn. Ikke af dem, som gemmes i gravkælderen"[1]. Nu først forstod de, at „når vi vågner, ser vi, at vi aldrig har levet".

Skuespillet er en knusende dom over ideen i „Kærlighedens komedie". Men det er tillige en dom over Ibsens ord til Christoffer Bruun:

[1] De havde kaldt »Opstandelsens dag« deres barn.

„Vi har et andet kald, vi digtere, vi skal synge for dem". Han havde jo søgt at digte sig bort fra livets opgaver, men, som han senere skrev:

At digte, — det er at holde
dommedag over sig selv.

Viktor Rydberg (1828—95).

Viktor Rydberg betød sikkert mere end nogen anden for svensk åndsliv i slutningen af forrige århundrede.

Som dreng tumlede han med mange af de store livsspørgsmål; men hans moder tilfredsstillede ham med at sige, at verden er skabt af Gud, og mennesket har en udødelig sjæl, der i dette liv er omgivet af en krop, som den i døden aflægger. Hun døde, da han var 5 år, men havde, efter hvad han siden hævdede, forinden grundlagt hans livsanskuelse: et ønske om livet igennem at bevare en sikker gudsfortrøstning, forenet med den sunde tvivl. — Ved hustruens død faldt hans fader fuldstændig sammen, og Viktor måtte ud blandt fremmede. Han skød genvej til universitetet og klarede læseårene ved hjælp af journalistarbejde, og da han 1855 fik plads som fast medarbejder ved „Göteborg handelstidning"[1], var han økonomisk sikret, så han kunne dyrke sine mange interesser. Senere opnåede han at blive medlem af det ansete „Svenska akademien" og professor ved Upsala universitet. — På den tid sad rettroenhed og åndstvang i højsædet i Sverige. Der var landsforvisning for at udbrede falsk lære, og kirken krævede loven overholdt. Mod dette åndstyranni rettede Rydberg et indirekte angreb i „Den siste athenaren". Men især vakte han opsigt ved

Viktor Rydberg. (Fotografi).

[1] Nu »Göteborgs handels- og sjöfartstidning«.

skriftet „Bibelns lära om Kristus", hvori han hævdede, at Kristus var underordnet Gud, og stærkt fremhævede den menneskelige side i Kristi gerning. Rettroende teologer rasede mod ham, teologiske studenter takkede ham begejstret. Han havde bragt røre i dødvandene.

Rydberg krævede frihed for videnskab og tænkning; han både elskede og ængstedes for forskningen, da han følte, han som hæderlig mand måtte bøje sig for dens resultater, selv om den skulle tvinge ham til at slippe troen på et kærligt forsyn; men han kunne ikke nøjes med udviklingslærens fremtidsrige; thi „endnu har vel ingen følt sig lykkelig i den tanke at være uden en himmelsk fader og uden et endemål for sin tilværelse". Hans digtning kan tyde på, at han har følt det, som hans råb til Gud var et råb ud i det tomme rum.

Han ville lære de unge at optage kampen for frihed, sandhed og ret uden hensyn til, hvad det kostede, advare dem mod at lede efter lykkens ø og minde dem om, at

> Vad rätt du tänkt, vad du i kärlek vill,
> vad skönt du drömt, kan ej af tiden härjas,
> det er en skörd[1], som undan honom bärgas,
> ty den hör evighetens rike till.
> Gå fram, du mänsklighet, var glad, var tröst,
> ty du har evigheten i ditt bröst.

1891 udkom hans mest læste bog, „Vapensmeden", der er en skildring fra reformationstiden, men især et indlæg for frisind og en kristelig-humanistisk livsanskuelse. I „Harpolekarens aftonbön" har Rydberg givet udtryk for den livanskuelse, han havde vundet gennem sjælelige kampe: „Herre, min Gud, jeg takker dig for den glæde, du i rigt mål har skænket mig, uværdige, og for den sorg, du lader flyde gennem mit hjerte . . . Jeg takker for samvittighedskvaler, der renser os ligesom med ild, og for den ængstende, søgende tvivl, som bærer sten til en sikker grund for kundskab og tro. Jeg takker dig for døden, som, når den skiller os fra dem, vi elsker, maner os til ikke at binde vor lykke ved de flygtige jordiske foreteelser alene!"

Når den brandesianske bevægelse fik forholdsvis ringe indflydelse i Sverige, skyldtes det især, at Rydberg i den tid havde påvirket svensk ungdom gennem sin redelige forskning, sin alvorlige søgen efter de største livsværdier og sin dybe gudslængsel.

[1] Høst.

August Strindberg (1849—1912).

Strindberg, Sveriges største naturalistiske digter, har i sin selvbiografiske roman „Tjensteqvinnans son" skildret sin barndom og ungdom: Hans fader var af gammel aristokratisk slægt, hans moder havde været tjenestepige. Hun så op til ham som den, der var af højere stand, og han behandlede hende ridderligt, så samlivet var smukt. Alligevel fremkaldte hjemmet en splittelse i Augusts sind: han følte med den underklasse, moderen tilhørte, og nagedes af mindreværdsfølelse i forhold til overklassen, som han — trods påstand om det modsatte — ønskede at tilhøre. Forældrene krævede streng lydighed, og engang, de tiltroede ham en forseelse, han ikke havde begået, tvang de ham til at erklære sig skyldig. Det satte i hans nervøse, overfølsomme sind en brod, han aldrig slap fri for. — Hjemmet var strengt pietistisk med tvungen kirkegang. Gud blev for børnene den hårde dommer. Det vakte tvivl i drengens sind. Tilmed hadede han tvang. Han blev, hvad han kaldte fritænker, men ikke ateist, og fandt, at „enten må man ikke gøre, hvad man angrer, eller ikke angre, hvad man gør". Han valgte det sidste, forsvarede løse forbindelser og levede derefter.

Strindberg.

Han giftede sig med en kvinde, som havde ladet sig skille for at knytte sin skæbne til hans. Der fulgte en kort, lykkelig tid, som derpå afløstes af skarpe brydninger. Han krævede frihed til at stå i forhold til andre kvinder og hævdede, at kvindens opgave var at opretholde slægten, passe hjemmet og være manden underdanig, tanker, han udviklede i „Giftas", som begejstrede den „frigjorte" ungdom, men forargede andre på grund af den råhed, hvormed den var skrevet. Ægteskabet endte med skilsmisse. Det havde hos Strindberg vakt et bittert kvindehad, som bl. a. fik udløsning i „Faderen". Samtidig længtes han efter hjem

og børn. To gange til forsøgte han et ægteskab, men begge gange med samme resultat. Bedre gik det ikke med hans forhold til andre mennesker: han længtes efter venner, men sprængte alligevel ethvert venskabsbånd.

Livet igennem var han i uro og uden en fast livsanskuelse. Sin følelse for underklassen gav han udtryk for i „Skärkarlslif"; en tid dyrkede han Nietzsche, senere følte han sig draget af katolicismen, den sidste tid af hans liv syntes mysticismen helt at have ham i sin magt. Og altid skrev han ud af det, der havde grebet ham.

Det var i hans tid almindeligt at idealisere de store historiske skikkelser. I skuespillet „Mäster Olof", hvor den lutherske reformator Olaus Petri er hovedpersonen, gik Strindberg i den modsatte vejgrøft, hvorfor Det kgl. Teater afviste det, hvad han angreb i „Röda rummet", vel hans mest læste roman. Bedst lykkes de splittede, sønderrevne personer for ham. I Erik XIV har han inddigtet meget af sig selv, og selv en person som Erik XIV's onde ånd, Göran Persson, føler man nærmest medlidenhed med. Værker som „Dödsdansen" er gennemtrængt af en voldsom lidenskab, og han har skildet „Inferno"[1] som om han kom lige derfra. Men bag al hans digtning er en længsel efter fred, hvad især finder udtryk i et af hans sidste digte:

O, evige! Jag släpper ej din hand,
din hårda hand, för du velsignat!
Velsigna mig, din mänsklighet,
som lider, lider av din lifsens gåva.
Mig först, som lidit mest —
som lidit mest af smärtan
at icke kunna vara den jag ville.

Et par dage før sin død tog han bibelen, idet han sagde: „Denne er det eneste rette; nu siger jeg ikke mere".

Selma Lagerlöf (1858—1940).

„Der findes i alle lande digtere, som gennem deres værker trænger så dybt ind i deres folks erkendelse, at de ikke kan tænkes borte. Nationen ville have været en anden, om de ikke havde øvet deres indflydelse. Til disse . . . skabende personligheder hører i Sverige Selma Lagerlöf"[2].

[1] Helvede.
[2] Jeanna Oterdahl.

Hun er født og opvokset på Mårbacka, en lille herregård i Värmland. „Man holdt mere af bøger og læsning der end andre steder, og der lå altid en stille fred over gården. Aldrig måtte der være noget jageri med arbejdet eller skænderi med tjenestefolkene. Had og ufred ville man heller ikke vide af, og den, der boede der, måtte ikke tage livet tungt, men den første og vigtigste pligt var at være sorgløs, og tro, at Vorherre nok ville styre alt til det bedste for dem, der levede på den gård".

Faderen var en glimrende fortæller. Den gamle farmor fortalte eventyr og legender for børnebørnene, og efter hendes død læste moderen højt af H. C. Andersens eventyr eller „Frithiofs saga". Ofte opholdt gamle, afdankede officerer, de såkaldte kavalerer, sig ugevis på gården og fortalte selvoplevede eventyr, der blev mere strålende, for hver gang de fortaltes.

Selma havde fra lille en hofteskade, så hun ikke kunne gå. Da den noget hårdhændede barnepige opdagede det, tog hun så blødt og kærligt på hende, at hun deraf erfarede, hvordan de små og hjælpeløse lærer de store kærlighed. Men engang ville en dreng vise hende en fugl fra Paradiset[1]. Hun blev så optaget deraf, at hun fo'r afsted og opdagede pludselig, at hun kunne gå. — Dog vedblev hun livet igennem at være halt. — Denne oplevelse var for hende et under, og undernes verden blev hende lige så virkelig som naturens.

Hun ønskede at blive digter, men kom foreløbig på seminarium. En dag, da hun gik hjem fra undervisningen, tænkte hun på, hvilket stof der fandtes for en digter i Bellmanns lystige svirebrødre og Runebergs godmodige krigsmænd. Da slog det ned i hende, at hun havde kavalererne. Tanken betog hende, så hun syntes, gaden gyngede som i jordskælv, og hun måtte stå stille, til den faldt til ro. — Nu havde hun stoffet; men hun magtede ikke at give det form. Hun ville bruge samme stil som tidens digtere, og det evnede hun ikke.

Da døde hendes fader, og hjemmet måtte sælges til fremmede. — Det gik hende så nær til hjertet, at hun for at fæste hjemmets minder til papiret skrev nogle løst sammenhængende kapitler i sin egen stil. En søster fik hende til at sende dem til et tidsskrift, som til hendes store overraskelse tog dem. En friherreinde underholdt hende et år, mod at hun brugte det til at udvide kapitlerne til en roman. — Sådan blev hendes hovedværk „Gösta Berlings saga" til.

Tilsyneladende priste den det frie, ubundne liv, hvor menneskene handler ud af øjeblikkets indskydelse: Kavalererne på Ekeby tager

[1] Sagtens en paradisfugl.

magten fra majorinden og begynder et år, da „Løvens lange sø ikke var fyldt med vand, men med brændevin", og „da man sov på høvlebænken og spillede kort på ambolten". — Men de bliver derved ofte redskaber i den onde Sintrams hånd, han, der helst optrådte forklædt som djævelen. Kaptajn Lennart er hans fuldstændige modsætning. Uskyldig kommer han på Sintrams foranledning i fængsel, og uskyldig bliver han forjaget fra hjemmet. Men da han altid spørger, hvad der er Guds tanke dermed, bliver han til velsignelse. Tilsidst ofrer han livet for at redde kvinder og børn fra en fuld mands raseri. Dermed taber Sintram magten over kavalererne. De opbygger smedjen, som de havde brændt, og tager på ny fat på arbejdet. Og bogen slutter med Gösta Berlings tale til kavalererne: „Som en tung gåde lå stadig det spørgsmål over verden, hvordan et menneske kan både være glad og god . . . Hidtil havde de ikke kunnet løse gåden. Nu ville han tro, at de alle havde lært det i dette glædens og nødens, lykkens og sorgens år".

Selma Lagerlöf.

Det var tabet af hjemmet, der fik Selma Lagerlöf til at skrive, og hjemmets betydning går som en rød tråd gennem mange af hendes værker („Jerusalem", „Liljecronas hjem", „En herregårdshistorie" o. fl.). Så snart hendes bøger gav hende midler til det, købte hun Mårbacka tilbage og viste sig som en dygtig bonde, der kendte både mark og dyr og tog sig kærligt af alle gårdens folk.

Titlen på hendes næste bog, „Usynlige lænker", kunne stå som overskrift over meget af, hvad hun har skrevet. I modsætning til de fleste af hendes samtids digtere hævder hun, at samvittigheden er den usynlige drivkraft, når det gælder menneskenes betydningsfuldeste handlinger. Det er samvittigheden, der tvinger Ingmar til at hente sin hustru hjem fra fængslet, skønt han helst ville være fri for det (indledningskapitlet til „Jerusalem") — og det er den, der får Helga fra Stor-

myren til at rive bibelen ud af Per Mortensens hånd, da han er ifærd med at aflægge falsk ed („Tøsen fra Stormyrhuset").

Næsten al Selma Lagerlöfs digtning er præget af hendes barnlige kristne forsynstro og hendes tro på, at kærligheden kan omskabe menneskene: De små, hjælpeløse vipstjerteunger, eremitten Hatto holder i sin oprakte hånd, besejrer hans hadefulde sind („Fuglereden"). — Den uartige Niels Holgersen forvandles på sin rejse med vildgæssene til en god og hjælpsom nisse, fordi gæssene stadig trænger til hans hjælp („Niels Holgersens vidunderlige rejse"). Gunnar Hede spiller sig gennem sin sindssyges uhygge, fordi der på den anden side står en ung kvinde og venter på ham („En herregårdshistorie"). Og den vilde slagsbroder Raniero forvandles, medens han fører „Flammen" fra Kristi grav til kirken i Firenze, så han nu glæder sig ved de fredsommelige og barmhjertige og afskyr de stridslystne. „Thi hvad der er udrettet af det lys, som i mørke tider er udgået fra Jerusalem, det kan hverken måles eller tælles".

Island efter reformationstiden.

Jon Arason (II s. 80) blev islændingenes nationalhelt, idet de betragtede hans kamp som rettet mod den danske regerings overgreb. — Skønt hans sag ifølge islandsk lov skulle have været for Altinget, blev han dømt af en kongelig dansk embedsmand. Han udbrød da: „Ilde har verden bedraget mig .... hvis jeg skal dømmes af danske og dø for kongens magt".

I de tider, der fulgte, døjede islændingene meget ondt: Heklas vulkanudbrud ødelagde ofte græsmarkerne. Efter det voldsomste, 1783, omkom en mængde heste, hornkvæg og får, og over 9000 mennesker led de følgende to år sultedøden. Engang overfaldt algierske sørøvere øen, plyndrede og brændte, dræbte gamle og børn og førte flere hundrede voksne mænd og kvinder med sig som slaver — flere af disse blev siden frikøbt.

Især led islændingene under det monopol, Kristian IV gav danske købmænd til handelen på øen. Der var bestemmelser om varernes kvalitet og priser; men i lang tid sørgede ingen for at få dem overholdt. Ofte var det mel, købmændene leverede til øen, fuldstændig fordærvet. Da blev Skuli Magnusson landsfoged 1749. Han skulle føre tilsyn med købmændenes butikker og var flere gange i København for at klage over dem. „Gid fanden havde ham", skal de have sagt der. Skønt han anstrengte sig for at skaffe forsyninger til Island, døde der i året 1756 over 1000 mennesker af sult. Først da handelen 1786 trods monopolhavernes

forbitrede modstand blev frigivet for alle danske undersåtter, hjalp det med forsyningerne. — 1854 blev handelen helt frigivet. — 1786 var befolkningstallet siden år 1100 gået tilbage fra 80.000 til knap 40.000.

Under enevælden blev Island så svækket af det danske styre, at en kaperkaptajn, Jürgen Jürgensen, med 12 matroser fangede stiftamtmanden og gjorde sig til herre over øen (1809). Efter 8 ugers forløb gjorde englænderne dog ende på denne farce.

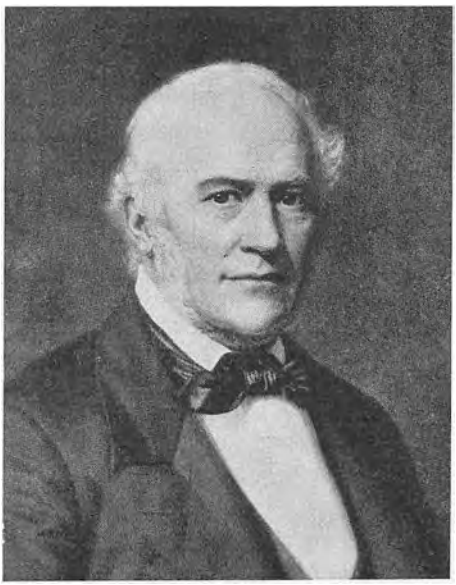

Jón Sigurdsson. (Efter maleri i Altingsbygningen i Reykjavik).

Skønt Island egentlig hørte til Norge, forblev det 1814 ved Danmark, hvor man nærmest betragtede det som en dansk provins, mens islændingene hævdede, at det var et forbundsland. De nægtede derfor at vælge medlemmer til den rådgivende stænderforsamling, og opnåede 1843 at få deres egen rådgivende forsamling, som de kaldte Altinget. Til den grundlovgivende rigsforsamling valgte de 5 medlemmer, som sikrede sig det løfte, at intet skulle blive bestemt om Islands stilling til Danmark, før islændingene var hørt. — Blandt de 5 mænd var historikeren Jón Sigurdsson (1811—79), der kendte de islandske forfatningsforhold bedre end nogen anden, og som arbejdede for at få Island gjort til et selvstændigt rige i personalunion med Danmark. — 1851 mødtes nogle danske statsmænd med en islandsk nationalforsamling for at ordne de forfatningsmæssige forhold mellem Island og Danmark. Danskernes forslag ville nærmest gøre Island til en dansk provins; det blev fremsat på en hensynsløs måde og ydermere understreget, ved at den danske regering havde sendt et krigsskib til Island. Man opnåede derfor intet resultat. 1871 lavede den daværende danske højreregering en islandsk forfatning; men islændingene nægtede at godkende den.

Endelig 1874, ved tusindåret for Islands bebyggelse, gav Kristian IX øen en fri forfatning. Altinget fik lovgivende myndighed, men regeringen forblev i København og blev varetaget af justitsministeren. Kongen skal da have sagt til Jón Sigurdsson, at nu måtte man vel være til-

freds, men fik svaret, at man ikke kunne være tilfreds, så længe det væsentligste manglede. — Det viste sig, at de fleste ministre var ukendt med islandske forhold, og det skete ofte, at når Altinget havde vedtaget et vigtigt lovforslag, nægtede de at fremlægge det til kongens underskrift. — Først ved systemskiftet 1901 (III s. 72) fik Island sin egen på Island bosiddende minister. Han fik bl. a. et telegrafkabel lagt op til øen og skaffede den et universitet.

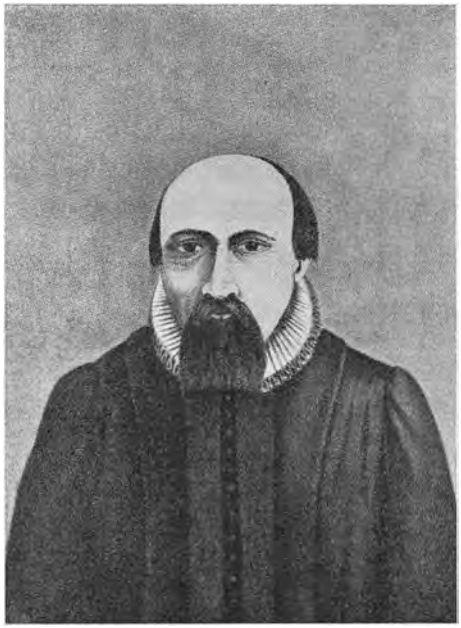

Hallgrimur Petursson.

Islandsk åndsliv. Hallgrimur Petursson (ca. 1614—74).

I middelalderen var det almindeligt, at islandske skjalde og stormænd drog på udfærd til omboende folk. Men op mod reformationstiden trak befolkningen sig tilbage i sig selv, og da styret lagdes i kongevalgte embedsmænds hænder, tabte islændingene interessen for rigets indre anliggender. Men overalt drev man hjemmeundervisning, og oplysningen stod højt. Især var alle fortrolige med bibelen og de gamle sagn og sagaer. — Og i 1600tallet skænkede Hallgrimur Petursson dem en rig salmeskat. Han var fra et fattigt hjem og drog som 14årig til søs. Senere kom han i smedelære i København. Der fandt en islænding ham og fik ham sat i præsteskole. Blandt de føromtalte løskøbte slaver var en kone, hvis mand antoges for at være omkommet. Hun og Hallgrimur fattede kærlighed til hinanden, og han fulgte med hende hjem til Island. Da det der blev fastslået, at hendes mand var død, giftede de sig. Først opretholdt han hjemmet ved daglejerarbejde; men senere fik han et præsteembede.

Da mistede han en treårs pige. Han sørgede dybt over hende, men fandt trøst ved at skrive en salme, som senere blev kendt og elsket i Danmark: „Nu ledet er min lille i Herrens lystgård ind". Den blev indledning til en række salmer, som er meget brugt i Island. Særlig elsket er hans passionssalmer, hvor han nøje følger bibelens beretning om

Jesu lidelse og død og dertil føjer en personlig betragtning — således om Peters fornægtelse:

Herren med ømheds id
sig om da vendte,
ikkun et blik ham blid
og bønlig sendte —

og dertil føjer:

Jesus, lad mildt du mig
møde dit øje,
sårede sjæl til dig
i sorgen bøje[1].

Ved islandske begravelser synges næsten altid vers af salmen „Se, døden alle dage". — Selv holdt han mest af „Jesus, min drot".

De sidste 9 år led han af spedalskhed; tilsidst blev han helt blind. Men selv da digtede han takkesalmer og trøstede sig med, at han skulle „til lovsang vågne fra kval og ve".

Johann Sigurjónsson (1880—1919).

En række betydelige islandske digtere fra vort århundrede viser, at sagaøen stadig fostrer gode fortællere. Blandt dem er dramatikeren Johann Sigurjónsson den, som har bevaret sagatonen bedst. Han var søn af en storbonde og læste til dyrlæge, men følte sig især draget mod dramaet.

Hans første skuespil, „Dr. Rung", der skildrer en læge, som ofrer sin elskede og sig selv for at finde et sikkert middel mod tuberkulose, vidnede om rige evner, men er ikke særlig islandsk. Det er derimod de tre følgende. „Gården Hraun", som giver et billede af den islandske bondes forhold til sin jord: På trods af det truende jordskælv og hustruens advarsel vil Sveinungi forblive på sin gård og sove i sin seng. Og lig en kvinde fra sagatiden følger hans hustru ham: „Hvad der end sker — din skæbne den skal også blive min!" Gården og slægten hører sammen. Datteren, hans eneste barn, skal derfor giftes med en bonde og ikke med ham, hun elsker. Men da Sveinungi skønner, at han kun vil miste hende, hvis han fastholder kravet, sejrer hans faderkærlighed. Eet fastholder han dog: „De skal love mig, at hvis de får en søn, så skal han blive opdraget her hos os", siger han til sin hustru.

[1] Oversat af Thordur Tomasson.

Emnet til sit næste skuespil, „Bjærg-Ejvind og hans hustru", hentede Sigurjónsson fra en mand, der levede i 1700tallets midte og sammen med sin hustru var anfører for en tyvebande; men han benyttede stoffet frit og skabte af det et mægtigt drama: Bjærg-Ejvind har stjålet et får for at redde sine forældre fra sultedøden og flygter op i bjergene for at undgå tugthus. Han kommer til en fremmed egn, hvor han bliver bestyrer for enken Halla; de to forelsker sig i hinanden, men må for Ejvinds skyld flygte op i bjergene. Deres første barn må de sætte ud til de vilde dyr, det næste styrter moderen i kløften, da de forfølges. Tilsidst sidder de sultende i en hytte under en vedvarende snestorm. Deres kærlighed er lige stærk, og dog har de kun onde ord til hinanden. Da går Halla ud i mørket og snestormen, ud til døden, og Ejvind følger efter.

Johann Sigurjónsson.
(Tegning af H. Slott-Møller).

De mænd og kvinder, Sigurjónsson skildrede i „Gården Hraun" og „Bjærg-Ejvind" minder om sagaens skikkelser. I sit næste drama, „Løgneren", vendte han sig til Njals saga (I s. 201 ff.), „islændingenes gamle Testamente". Han har intet ændret ved begivenhederne i sagaen, men viser de frygtelige følger af, at Skarphedin tror på løgneren Mår Valgardssons giftige tale, og skildrer, hvilken magt hævngerrigheden havde i den tids mennesker. Da Flose, der var farbror til den dræbte Høskulds hustru, maner hende til at tage mod forlig: „Fordi et træ blev fældet, selv om det var det rankeste, må du ikke benytte din sorg som en fakkel til at tænde en hel skov i brand" — svarer hun: „Hvad vedkommer freden mig! Død og blod må komme over mit hjem og over hele mit land, hvis jeg blot får hævn!"

Da Sigurjónsson skrev dette drama, var han 37 år. To år efter bortrev døden ham.

TEKNIK OG VIDENSKAB OMK. ÅRHUNDREDSKIFTET

Et moderne babelstårn.

I ÅRENE forud for den første verdenskrig så det ud til, at myten om babelstårnet, der knytter alle sammen i et verdensrige, skulle blive virkeliggjort ved hjælp af internationalt samvirke og samhandel.

Jernbanelinier og kæmpedampere gjorde stadig afstandene kortere; de første flyveforsøg spåede om, at man snart kunne flyve jorden rundt i løbet af nogle timer; hjem, der for blot et halvt hundrede år siden havde været i alt væsentligt selvforsynende med mad, klæder og redskaber, fik nu kaffe fra Brasilien, uldtøj, fabrikeret i England af australsk uld, bomuldstøj, lavet i Tyskland af ægyptisk bomuld. Man havde hele verden både som kunde og producent.

Mange anså en storkrig for en umulighed, da den ville sønderrive bånd og tilstoppe kanaler, som var livsnødvendige for alle kulturfolk; krig var ikke blot en forbrydelse, men tillige en dumhed, som ingen civiliseret stormagt ville vove at begynde.

H. C. Ørsteds opdagelse af den elektriske strøms indvirkning på magnetnålen (II s. 309) blev grundlaget for amerikaneren Morses opfindelse af den elektriske telegraf, og 1844 afsendtes de første telegrammer mellem Baltimore og Washington. Englænderen Faraday opdagede 1831 de elektriske induktionsstømme, hvorved det blev muligt ved hjælp af stærkstrømsanlæg at sende elektriciteten hundreder af kilometer bort uden større strømtab, så belgieren Grammes opfindelse af den elektriske dynamo 1869 i høj grad blev til gavn for de mindre industrier. — Amerikaneren Edison lavede 1877 en brugbar telefon, opfandt et system til elektrisk sporvognsdrift og den første elektriske glødelampe. 1882 fik New York City elektrisk lys. 50 år efter var elektrisk lys og kraft almindelig overalt i den civiliserede verden. — Italieneren Marconi opfandt trådløs telegrafering; danskeren Valdemar Poulsen videreførte den ved sin opfindelse af de kontinuerlige,

højfrekvente[1] elektriske strømme, hvorved det blev muligt f. eks. for skibe på havet både at holde forbindelsen med landet og med andre skibe, hvilket har reddet mange skibsbesætninger. Desuden danner hans opfindelse grundlaget for opfindelsen af radioen. — Englænderen Crookes eksperimenterede med elektriske strømme i luftfortyndede rum og gjorde derved forarbejdet for tyskeren Røntgens opfindelse af røntgenstråler.

Kampen mod bakterierne. — Louis Pasteur (1822—95).

Også på lægevidenskabens område bragte det verdensomspændende samarbejde mægtige resultater. Endnu før 1850 foretog enkelte læger operationer ved bedøvelse, hvad før var ukendt. Det blev snart almindeligt, og operationer, som før var umulige eller i al fald meget smertefulde, reddede nu tusinder af menneskeliv.

Endnu større betydning fik kampen mod bakterierne, hvor Louis Pasteur blev en af hovedmændene.

Han interesserede sig især for kemi og vakte som student opsigt ved at gennemføre et kemisk forsøg, som hans professor forgæves havde arbejdet med i 30 år. Som 27årig blev han professor i kemi. Man anså dengang kemi for nytteløs. Pasteur hævdede, at det var som med et nyfødt barn; det var også nytteløst, men indeholdt kimen til det uanede.

Dengang ødelagdes megen vin ved gæring eller forrådnelse. Da man mente, det skyldtes kemiske virkninger, bad man Pasteur undersøge det. Han opdagede, at det skyldtes skadeligt virkende gærsvampe og bakterier. Det lykkedes ham at rendyrke den gavnlige gærsvamp og at dræbe de andre ved opvarmning (pasteurisering). — Man mente dengang, at gærsvampe, bakterier og utøj opstod ved selvavling. Ved at pasteurisere fødevarer i hermetisk tillukkede beholdere påviste Pasteur det urigtige i denne teori og påviste, at liv kommer af liv.

På den tid truedes silkeavlen i Sydfrankrig af en smitsom sygdom blandt silkesommerfuglene. Man bad ham om at finde et middel mod sygdommen, og det lykkedes ham at rendyrke den bakterie, der var skyld i den, og at besejre den. Dag efter dag havde han siddet over sit mikroskop i den stærke, tørre varme, som silkeormene skal leve i, og havde kun undt sig den allernødvendigste hvile, og på samme tid havde han den store sorg at miste to døtre. Lægen lod ham vide, at hvis han fortsatte, ville det ende med døden eller en lammelse. „Jeg er lige ved

[1] Vedvarende hurtige vekselstrømsvingninger.

målet", svarede Pasteur; „komme, hvad komme vil. Jeg gør min pligt". — Følgen blev et apoplektisk tilfælde. „Jeg vil så gerne gøre mit land flere tjenester, og jeg synes, jeg har en hel verden at oplyse", udtalte han. Han kom sig, men var resten af sit liv noget lammet i venstre side.

Pasteurs kamp mod mikroberne førte den engelske kirurg Lister ind på den tanke, at sårfeber, som dengang kostede de fleste opererede livet, skyldtes en bakterie. Ved at filtrere luften med vat og anvende karbolsyre lykkedes det ham i de fleste tilfælde at undgå sårfeber. Men i mange lande, især i England, stillede lægerne sig længe skeptisk til hans teori. Danmark var det første land, hvor hans antiseptiske behandling blev taget i brug på et hospital.

Louis Pasteur.

Hønsekolera var dengang almindelig, og hvor den fik indpas, dræbte den snart alle hønsene. Pasteur rendyrkede dens bakterie, men kunne ikke dræbe den i hønsene. Da benyttede han engang tilfældig en bakteriekultur, der var blevet svækket ved at stå en tid. Hønsene blev lidt syge af den, men kom sig hurtigt. Det ledede ham ind på at vakcinere dem. (1796 havde den engelske læge Jenner påvist, at når man indpodede de ret uskadelige kokopper på mennesker, blev de uimodtagelige for de farlige børnekopper, og grundlagde dermed vakcinationen). Nu forsøgte Pasteur at indpode friske hønsekolerabakterier på høns, som var blevet podet med de svækkede, og de viste sig uimodtagelige. Han havde nu fundet en vakcine mod hønsekolera. — En tid efter lykkedes det ham at besejre miltbrandsbakterien.

Gennem sit arbejde skal Pasteur have indvundet mere for Frankrig end de 5 millarder guldfr., det måtte betale Tyskland (II s. 422). Og han havde banet vej for andre forskere. Hans arbejde var forudsætningen for tyskeren Robert Kochs rendyrkning af tuberkelbacillen, det første skridt i kampen mod tuberkulosen. Og tyskeren Behrings fremstil-

ling af serum mod den næsten altid dødelige sygdom difteritis var en videreførelse af Pasteurs opdagelser.

Pasteurs sidste store triumf var hans sejr over hundegalskab. Han opfandt et middel, som ved indpodning overvandt sygdommen hos hunde; men nu bad han forgæves om lov til at prøve det på en dødsdømt på den betingelse, at manden skulle benådes, hvis kuren lykkedes. Da kom en mor med sin 9årige søn, som havde fået sygdommen. Lægen havde sagt, at Pasteur muligvis kunne redde drengen; han var i al fald den eneste, der kunne. Pasteur helbredte drengen og kort efter en anden dreng. Men da det mislykkedes for ham at redde en lille pige, fordi hun kom for sent til ham, påstod hans modstandere, at han var skyld i hendes død. Det varede dog ikke længe, før patienter strømmede til ham, og af de 1726, han behandlede, døde kun 10.

Ved en fest, der holdtes for ham 1892, udtalte han: To modsatte love synes for tiden at stride mod hinanden: en blodets og dødens lov, som . . . tvinger folkene til altid at stå færdige på slagmarken — og en fredens og arbejdets lov, der kun tænker på at befri menneskene fra de svøber, der hjemsøger dem. Jeg tror fuldt og fast, at videnskab og fred vil sejre over uvidenhed og krig, at nationerne vil slutte sig sammen, ikke for at ødelægge, men for at opbygge, og fremtiden vil tilhøre dem, der har udrettet mest for den lidende menneskehed".

KOLONIER OG KOLONIPOLITIK

Arbejdsløsheden får storpolitiske følger.

FORUD for den første verdenskrig udtalte ledende socialdemokrater ofte, at hvis den stat, de tilhørte, begyndte en krig, ville de straks standse den ved at erklære generalstrejke. Men efterhånden som arbejdernes kår forbedredes, vågnede den nationale følelse hos dem. De bevarede dog stadig et nært samarbejde med fagforeningerne i andre lande, og 1. „Internationale", der brød sammen i 1870erne, fornyedes omk. århundredskiftet ved 2. „Internationale".

Den moderne teknik medførte, at svingninger i verdensmarkedets efterspørgsel hurtig gav sig udtryk i storvirksomheders antagelse eller afskedigelse af arbejdere, og de faste løntariffer såvel som den lange og dyre læretid vanskeliggjorde det for håndværkere og industriarbejdere at tilpasse sig til forbrugernes vekslende købeevne og efterspørgsel.

De organiserede arbejdere dannede i reglen arbejdsløshedskasser. Men blev arbejdsløsheden meget omfattende og langvarig, kneb det at holde nøden stangen. Og nu var arbejderstanden blevet en betydelig politisk faktor, især i lande med almindelig valgret. De fleste stater ydede betydelige tilskud til arbejdsløshedskasserne. — Politikerne indså, at arbejdsløsheden skulle bekæmpes, og mange af dem mente, at det bedst lod sig gøre ved at vanskeliggøre import af de varer, man selv kunne fremstille. I de fleste lande begyndte man en spærringspolitik, der mindede om merkantilismen (II s. 145), men med det formål at skaffe mere arbejde. Teoretisk var socialdemokratiet frihandelsvenligt; men de fleste industriarbejdere mente, at de ved at gå over til frihandel savede den gren over, hvorpå de selv sad. Alt som socialdemokratiet vandt mere politisk magt, krævede det øget toldbeskyttelse eller andre former for national selvforsyning.

Men ved at hemme importen, hemmede man eksporten i samme

grad, og toldfordyrelsen af varerne svækkede købeevnen, hvorved arbejdsløsheden forøgedes. Desuden fremkaldte afspærringspolitikken spænding mellem nationerne. Fredsvennen Gladstone var tilhænger af frihandel, militaristen Bismarck var protektionist.

Da tolden ikke hjalp til at løse arbejdsløshedsspørgsmålet, vendte stormagterne blikket mod lande, der var militært svage og samtidigt rige på værdifulde råstoffer, som industrierne kunne skaffe sig billigt, så de blev mere konkurrencedygtige. Var der i det attråede land mulighed for at skaffe plads til fædrelandets overskydende befolkning, skulle det helst erobres, hvis ikke, kunne man nøjes med at agere beskytter for det, imod at man fik gunstige handelsaftaler med det.

Den ny-merkantilistiske politik affødte da et nyt kapløb om kolonier, det hed sig for derved at bekæmpe arbejdsløshed. Men i virkeligheden dreves staterne frem af højfinansen.

Man talte ofte om kolonimætte og kolonihungrige lande. Til de første henregnedes England, Rusland, Frankrig, Holland og Belgien — USA for så vidt som det i alt væsentligt havde råstoffer til fødevarer og industri inden for sit landområde. — Til de kolonihungrige hørte Tyskland, Italien og Japan.

Kolonier betød faktisk ikke stort for levefoden. I det kolonifattige Danmark stod denne fuldt på højde med levefoden i England og Holland, var en del højere end i Frankrig og Belgien og stod langt over Buslands.

Amerika.

Den tid var for længst forbi, da en sømand kunne sejle ud i det uvisse, opdage fremmede lande og tage dem i besiddelse for sit hjemland. Det meste og bedste af de fremmede verdensdele var beslaglagt. Ville en stormagt skaffe sig værdifulde kolonier, måtte den erobre dem fra en kolonimagt.

Alle de amerikanske stater stod under USA's beskyttelse, og ingen stormagt vovede at trodse Monroedoktrinen (II s. 334). — Canada var siden 1867 en engelsk dominion (et kronland med eget parlament og blot konge fælles med England). Dets høje toldmure var lige så meget vendt mod England som mod andre lande; men befolkningen ønskede at bevare forbindelsen med dets forhenværende herreland.

De europæiske magter fik lov til at beholde deres kolonier, så længe disse ikke gjorde oprør. Men da Cuba gjorde oprør mod Spanien 1898, greb USA ind og frarev Spanien både denne ø og Porto Rico, som begge fik selvstyre. Samtidig erobrede USA Filippinerne, der 1896 havde

gjort oprør, og annekterede Hawaii for at have en station på vejen til Filippinerne. USA var nu indtrådt i de imperialistiske staters rækker og havde fået Japan, som også ønskede at beherske Filippinerne, til fjende.

Australien.

De mange småøer øst og nord for Australien blev forholdsvis sent annekteret. Op mod den første verdenskrig havde Tyskland, Japan, Frankrig, USA og England hver sikret sig nogle øgrupper. Deres eneste eksportartikel af betydning er kopra, kokosnøddens frugt, som anvendes til margarineproduktion. — Ny Guinea var delt mellem Holland, England og Tyskland. Øen er velegnet til dyrkning af gummitræer, sago og kokospalmer. Men det viste sig umuligt at udnytte de indfødtes arbejdskraft, og klimaet er for usundt for europæere.

New Zealand.

New Zealand er derimod velegnet for europæere. Øgruppen er i areal på størrelse med Italien og har et endnu sundere klima. Store dele er frugtbare, men kun ca. $^1/_{30}$ er dyrket, og ¼ anvendt til græsgange. Der var plads til mange gange de halvanden million, der levede der ved århundredskiftet. De fleste var hvide, og de ca. 100.000 indfødte maorier var kristnede, stod i kultur på højde med de kristne og i venligt forhold til dem. 1852 fik øerne egen forfatning, og 1907 blev de engelsk dominion. Indtil 1890 ejedes det meste af jorden af storgodsejere; da vandt liberale og socialister en mægtig valgsejr, indførte høje grundskatter og bemyndigede regeringen til at opkøbe udyrket jord, som overlodes i statsarvefæste til mindre jordbrugere. Flere steder blev fåreavl derved afløst af mejeribrug, så newzealænderne begyndte at konkurrere med danskerne på det engelske smørmarked. — Desuden vedtoges en del sociale love: 8 timers arbejdsdag, voldgift i arbejdsstridigheder, statens overtagelse af banker, jernbaner, folkeforsikring m. m. For at holde arbejdslønnen oppe vedtoges høj told og forbud mod indvandring af billig arbejdskraft, særlig rettet mod kinesere og japanere. Derved standsede man næsten al indvandring.

1770 opdagede James Cook Australiens fastland, som han tog i besiddelse for England. Dengang beboedes det af nogle få såkaldte austral-

negre, som levede et primitivt og kummerligt liv. En del hvide udvandrede til østkysten; men så begyndte England at deportere fanger: smuglere, krybskytter o. lign. derover (II s. 281), ofte modige mænd med liden respekt for loven. Hvis de flygtede fra fangelejrene, var de

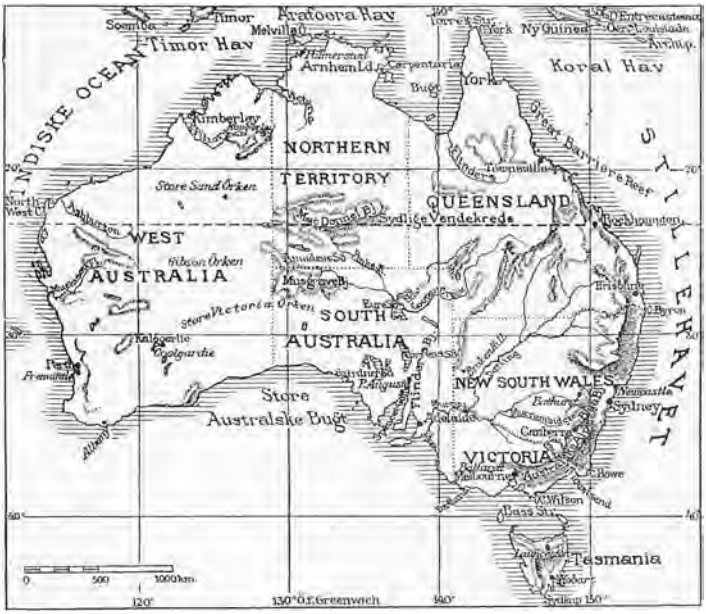

Australien.

ubehagelige naboer. De indvandrede fik dog regeringen til at standse deportationen omk. 1800tallets midte.

På samme tid opdagedes der rige guldlejer, og mange forlod deres erhverv for at søge efter guld. Men snart svandt guldmængden ind, så det kun kunne betale sig for kapitalstærke selskaber at søge efter det.

Staten overlod jorden billigt til de såkaldte squatters[1], som ofte holdt 100—200.000 får. For at skabe en selvstændig småbrugerstand uddelte den lodder på 15—18 ha. Men da småbrugerne tit lå i vejen for de mægtige squatters, opkøbte disse ofte jorden af dem.

Indvandrerne dannede flere kolonier, som udviklede en vis grad af selvstyre, og i 1850'erne fik de hver sin forfatning. 1901 sluttede de sig sammen, fik en fællesforfatning efter USA's mønster og blev en engelsk dominion. — I den fik arbejderne snart den politiske magt og

[1] Nybyggere.

gennemførte en lignende lovgivning som i New Zealand. De sikrede sig høje lønninger, hvilket gik ud over befolkningens konkurrenceevne, da priserne også steg stærkt. I det nordlige Østaustralien havde man dyrket store arealer med sukkerrør og benyttede dertil den billige kinesiske og japanske arbejdskraft. Det fik arbejderne forbudt. Sukkerrørdyrkerne kunne da kun fortsætte dyrkningen mod at få mere for sukkeret, og staten hjalp til, at sukkerprisen hævedes i Australien; men eksporten standsedes, så det gik stærkt tilbage med sukkerrørdyrkningen.

Ved den første verdenskrigs udbrud levede der ca. 5 mill. mennesker i Australien, men der var levemuligheder for et langt større antal.

Afrika — Boerne.

I 1600tallet bosatte en del franske huguenotter, hollændere og nordtyskere sig i Afrikas sydlige del. Boers (bønder) kaldte man dem. De dannede en selvstændig republik; men da englænderne 1795 annekterede landet og lagde dem i skat, drog de længere mod nord og dannede to republikker, Oranje og Transvaal, omkring floden Oranje med dens biflod Vaal.

Det var frihedselskende, alvorlige puritanere. Men de ville ikke anerkende de indfødte som medmennesker. Hvor de bosatte sig, udryddede de buskmænd, gjorde hottentotter og kaffere til slaver og lagde den engelske mission alle mulige hindringer i vejen.

Livingstone (1813—73).

De hvides interesse i Afrika bestod længe overvejende i at få negerslaver derfra. Men i 1850erne henledte flere opdagelsesrejsende opmærksomheden på denne verdensdel, dens muligheder og problemer. Den kendteste af disse var David Livingstone.

Han tilhørte en skotsk slægt, som satte en ære i, at ingen af dens medlemmer nogensinde havde handlet uhæderligt. Da hjemmet var fattigt, tog han som 10årig arbejde i et bomuldsspinderi. Efter kl. 20 gik han i aftenskole, og han læste videnskabelige værker og rejsebeskrivelser til langt ud på natten. Han ønskede at blive missionær og studerede derfor til læge, idet han om sommeren tjente penge til studier om vinteren.

1840 drog han til Sydafrika for at begynde en missionsvirksomhed blandt negre. En negerhøvding spurgte ham, om udøbte gik fortabt; da Livingstone svarede ja, tilbød høvdingen at omvende sine folk ved hjælp af flodhestepiske. Han mente, det var den eneste måde, de kunne omvendes på; men Livingstone nægtede at tage mod denne hjælp. Da der indtraf en treårig tørkeperiode, mente negrene, at det skyldtes Livingstones

virksomhed, og bad ham holde op dermed; skønt han nægtede det, gjorde de ham ingen fortræd. Både han og hans hustru holdt skole for en stor flok negre, desuden talte han med folk og plejede de syge.

Han besluttede sig imidlertid til at bane vej for redelig handel med europæere, idet han håbede derved at skaffe negrene sådanne priser for deres varer, at det kunne føre til afskaffelse af slavejagt og slavehandel. Men medens han fulgte sin hustru og børnene til Kapstaden, overfaldt boerne den stamme, han virkede hos, brændte hele landsbyen, røvede hans og negrenes ejendele og slæbte mange bort som slaver. Da negrenes høvding ville drage til England for at klage til dronningen, hindrede den engelske guvernør ham deri, fordi England dengang var interesseret i et godt forhold til boerne.

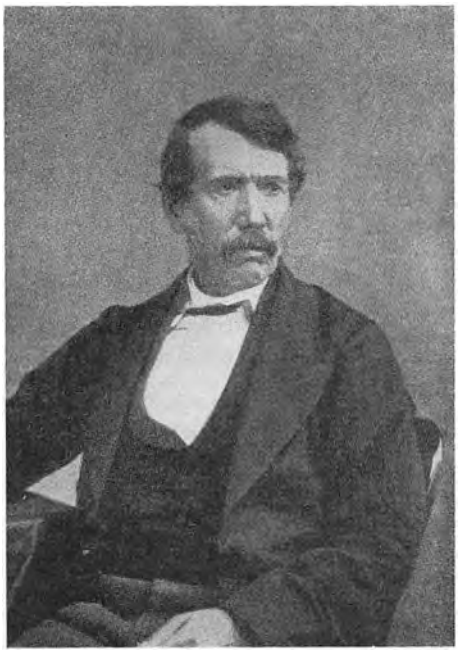

David Livingstone. (Efter fotografi).

Med nogle negre som hjælpere drog Livingstone 1853 ud på sin første opdagelsesrejse. Snart generedes de af tørke, snart af regn; de måtte vade gennem moradser og hugge sig gennem tæt krat, blev angrebet af røde myrer, som voldte dem store smerter, og smittet af malaria; stadig led de af feber og dysenteri. De fleste negerstammer, de traf på, var venligsindede, blot de ikke havde været i berøring med europæisk civilisation, som bl. a. bestod i, at portugisiske slavehandlere fik stammer til at drive slavejagt på nabostammer. Som oftest betalte de en bøsse for en dreng.

Legemligt nedbrudt nåede Livingstone 1854 frem til Loanda, en havneby i portugisisk Vestafrika. Hans følge troede, at de var kommet til verdens ende. Da de overværede en katolsk gudstjeneste med dens mange ceremonier, udbrød de: „Nu har vi set, hvordan de hvide besværger deres guder!“ Livingstone kom omsider til kræfter, så han kunne begynde tilbagerejsen, der hemmedes en del af sygdom blandt hans hjælpere, men var mindre besværlig, da den delvis foregik ned ad Zambezi.

Da vejen mod vest syntes ham for ufremkommelig, besluttede han at

forsøge at bane en vej til Østafrika. En opdagelsesrejse, som han foretog dertil, viste sig mindre besværlig, selv om han stødte på lignende vanskeligheder som på vejen mod vest. 1856 nåede han til Kilimani og drog derfra med et skib til England. Hans følge fik jord at dyrke, til han kom tilbage. — Englænderne modtog ham med begejstring, og regerin-

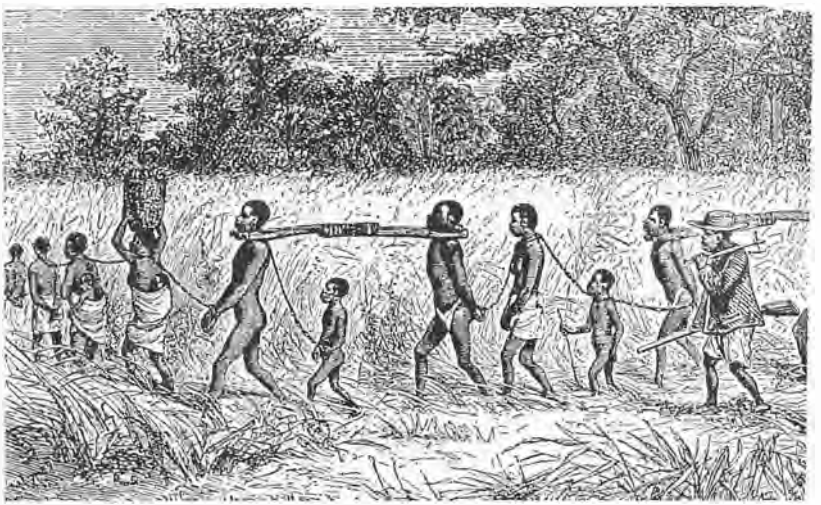

Negerslaver bortføres. (Gammel tegning).

gen stillede ham i spidsen for en ekspedition, som skulle undersøge den del af Afrika, der afvandes af Zambezi.

1858 drog han tilbage til Afrika. Men portugiserne fulgte i hans spor, udgav sig for hans børn og købte slaver af de indfødte — og blev hemmeligt hjulpet af de portugisiske myndigheder. Værst var slavejagten omkring Nyasa søen, som Livingstone opdagede under denne ekspedition. Den engelske konsul på øen Zanzibar mente, at alene fra Nyasas opland kom der årligt omk. 19.000 slaver til øen, der var centrum for slavehandelen. Livingstone antog, at mindst fire gange så mange dræbtes eller omkom på vejen. Stammer krigedes for at skaffe slaver til de arabiske slavehandlere. Engang fandt Livingstone en flok sammenlænkede slaver, som på vejen var døde af sult og tørst. Enkelte gange lykkedes det ham at befri en skare. — Da en kvinde, som skulle bære en bylt og sit barn, ikke magtede at bære begge dele, var barnet blevet dræbt i hendes arme. — Store, frugtbare strækninger lå øde hen som følge af slavejagten. Livingstone så kun een udvej til at standse

dette uvæsen: Landet måtte blive en koloni under en stærk magt, som kunne og ville forhindre slavehandelen.

1864 var Livingstone atter i England. Under store besværligheder havde han gjort betydelige opdagelser. Men regeringen var ikke tilfreds. Palmerston stod for styret, og han interesserede sig for Englands storhed, ikke for kamp mod slaveriet. Livingstone fik dog samlet penge til en ny ekspedition, hvor han med Zanzibar som udgangspunkt gjorde store opdagelser i de egne, hvor Nilen og Kongo udspringer. Han blev angrebet af lungebetændelse, og fuldstændig udmattet nåede han til Udjidji ved Tanganyikasøen, hvor der skulle ligge en vareforsyning til ham; men arabere, som havde påtaget sig at passe på den, havde solgt den.

Da kom Henry Stanley ham uventet til hjælp. Han var udsendt af et stort amerikansk blad for at finde og hjælpe ham. Så snart Livingstone var kommet sig nogenlunde, fortsatte han sin opdagelsesrejse. Men kort efter blev han så svag, at hans trofaste negre måtte bære ham. En negerhøvding opførte en hytte til ham. Der fandt man ham død, knælende ved sengen med hovedet skjult i de foldede hænder. De sidste ord, han havde skrevet, var: „Alt hvad jeg for øvrigt har at sige i min ensomhed, er: Himlens velsignelse over enhver, amerikaner, englænder eller tyrk, som vil hjælpe til at hele dette verdens åbne sår". — Dertil var føjet bibelordet: „Jeg har andre får, som ikke er af denne hjord; dem bør det mig også at føre did, og de skal høre min røst" (Joh. 10, 16).

Hans legeme blev bisat i Westminster Abbey, gravstedet for Englands berømteste mænd.

Europæisk kolonipolitik i Afrika.

Livingstones opdagelsesrejser fortsattes af Stanley, som fulgte Kongofloden til dens udløb. Det lykkedes ham at få kong Leopold af Belgien interesseret i Kongolandet, og ved hans hjælp grundede han den ca. 23 mill. km² store Kongostat, som på en konference i Berlin 1885 godkendtes som en neutral stat, hvori alle stater skulle have lige handelsret og slavehandel være forbudt.

Oprindelig interesserede de europæiske stater sig mest for at få støttepunkter på Afrikas kyst på deres vej til Indien og Kina. Senere trængte nogle af staterne dybere ind i landet. Portugal sikrede sig således Angola i vest og Mosambik i øst og drev derfra handel med elfenben og slaver.

England skød sig fra Kaplandet mod nord, omsluttede boerrepublikkerne og sikrede sig Rhodesia, så det havde afrikansk land fra Kapstaden til Øst-Sudan.

Da blev der opdaget rige diamant- og guldlejer i Transvaal, og en mængde mennesker strømmede til. Boerne pålagde dem mægtige skatter og nægtede dem stemmeret. En skarp noteudveksling medførte, at boerne 1899 erklærede England krig. England led først store nederlag; men krigen endte med, at boerrepublikkerne blev lagt under Kapstaden 1901, og 1909 blev der af engelsk Sydafrika dannet en dominion, hvori boerne havde flertallet. Ved den første verdenskrigs udbrud stillede de sig ved Englands side.

I Ægypten herskede i 70erne khediven Ismail Pasha under tyrkisk overhøjhed. England benyttede sig af hans ødselhed til først at afkøbe ham hans aktier i Suezkanalen og senere til at skaffe sig formynderskab over Ægypten. Økonomisk gavnede det ægypterne, især bønderne, da England regulerede Nilens vandtilførsel og lettede underklassens skatter. Men englænderne er tilbøjelige til at behandle deres undergivne nationer med en irriterende overlegenhed, som gør dem forhadte. Det gjaldt også i Ægypten.

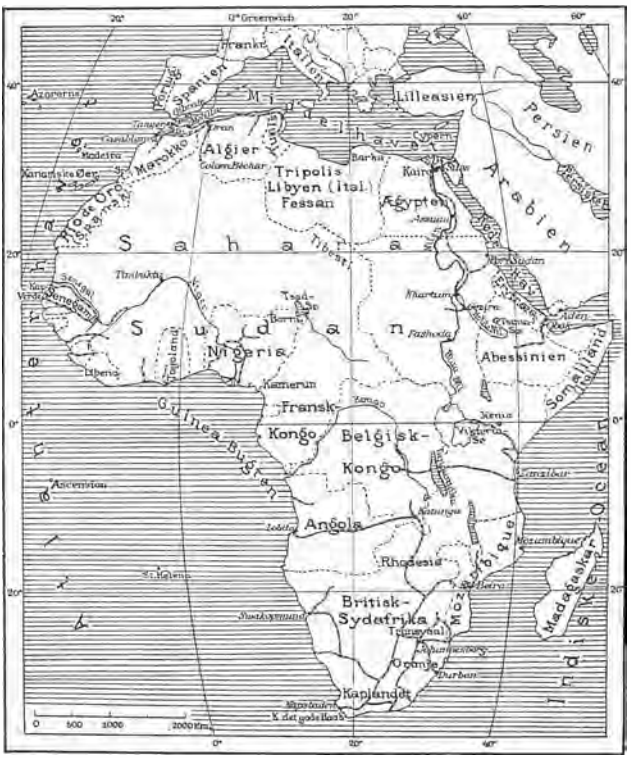

Afrika.

De fire nordafrikanske stater Tripolis, Tunis, Algier og Marocco stod af navn under Tyrkiet. Fyrsternes indtægter bestod væsentligt i de afgifter, landenes sørøvere betalte af deres bytte. 1830 fik Frankrig et påskud til at erobre det nordlige Algier (II

s. 337), hvorfra det trængte dybere ind i landet, og da tunesiske røvere plyndrede i Algier, erobrede Frankrig Tunis 1881.

Det vakte forbitrelse i Italien, der selv var ude efter denne stat, og som foreløbig måtte nøjes med et par kyststrimler ved Det røde Hav og Det indiske Ocean. Det forsøgte at erobre Abessinien, men led 1896 et knusende nederlag ved Adua.

Ved den omtalte Kongokonference 1885 enedes de europæiske magter om en afrikansk kolonipolitik, hvorefter de skulle undgå krige om deres afrikanske interesser. På samme tid sikrede Tyskland sig kolonier både i Vest- og Østafrika, hvorved de hindrede den engelske drøm om en jernbane fra Kapstaden til Cairo over engelsk jord.

Frankrigs erobring af Algier og Tunis havde nærmest til hensigt at kaste glemsel over henholdsvis Waterloo og Sedan. Men efterhånden fik dets kolonipolitik et mere praktisk formål: i kolonierne kunne fransk kapital frugtbargøres, og fra dem kunne man hente soldater. Fra Senegambien i Vestafrika trængte Frankrig stadig dybere ind i Sudan. Ved hjælp af artesisk brøndboring skabtes en del oaser i Sahara, og veje og baner anlagdes, så forbindelsen mellem det nordlige og sydlige område og mellem kysten og det indre land lettedes. 1895 anlagdes byen Djibouti i bugten ved Aden. Længere mod syd besad Frankrig den store ø Madagascar.

For at skabe forbindelse mellem fransk Vest- og Østafrika drog major Marchand 1898 mod øst med en hærafdeling og plantede det franske flag i landsbyen Fashoda ved Nilen. Den engelske general Kitchener, der i forvejen havde erobret Østsudan, sejlede straks op ad Nilen og krævede pladsen rømmet. Marchand svarede, at før ville han dø. En skarp noteudveksling mellem England og Frankrig fulgte. Den engelske regering erklærede, at England nødvendigvis måtte beherske Nilområdet, og Frankrig måtte bøje sig. Men det kneb for franskmændene at glemme „skændslen i Fashoda".

Omkring år 1900 var al Afrikas jord under europæisk herredømme med undtagelse af Marocco, Abessinien og negerrepublikken Liberia, som velmenende amerikanere 1822 havde skænket til frigivne negerslaver, der ønskede at drage til Afrika.

Man vidste nu noget om, hvilke rigdomme der fandtes i Afrika. Der findes en del jernmalm i Atlasbjergene, og af råstoffet til fosforgødning kommer en stor del fra Nordafrika. 20 % af verdensforbruget af kobber kommer fra Kongolandet, 40 % af guldet og 85 % af diamanterne fra Afrikas jord. — I Ægypten dyrkes en mængde bomuld, og i ækvatorområdet kan der dyrkes meget mere deraf. Kaffe, kakao, rørsukker, kokos-

palmer, ris, jordnødder og gummitræer kan dyrkes mange steder, og i Sydafrika holdes store fåreflokke.

Opgaven var at skaffe arbejdskraft, gode transportmidler og især at få bugt med de tropesygdomme, der hærgede ikke blot blandt europæere, men også blandt de indfødte.

Men jo rigere et land med en lidet udviklet befolkning er, jo lettere bliver det et krydsningssted for modstridende stormagtsinteresser. Både forud for 1914 og 1939 var Afrika en af verdensfredens farezoner.

Indien og inderne.

I Indien lever tre vidt forskellige folkestammer: Syd for Vindhyabjergene bor de negeragtige dravider, der har visse træk, som minder om arierne. I Vindhyabjergene og spredt i de nordøstlige egne findes rester af et andet folk, det kolariske — bl. a. santalerne — hvis træk minder om draviderne; men sproget er et helt andet. Endelig er der en arisk folkestamme, som 3—2000 år f. K. trængte ind i Indien og besatte den frugtbare nordlige del. Denne folkestamme har især præget indisk åndsliv.

Allerede et par tusinde år f. K. havde den en rig religiøs digtning: Vedaerne, som blev til gennem flere århundreder. I Rigveda, den ældste af dem, findes enkelte hentydninger til himmelguden Dyaus Pitar (grækernes Zeus, romernes Jupiter, germanernes Tiw-az, nordboernes Tir). Men man hverken ofrede eller bad til ham. Derimod findes der bønner til guden Varuna. I en af disse lyder det: „Måtte vi blive lykkelige i din tjeneste, Varuna, og andægtig prise dig .... Løs mig fra synden, at jeg må få nåde til at lade din retfærdskilde flyde". „Fri os fra vore fædres onde gerninger og fra dem, vi selv har gjort!"

Efterhånden fik arierne en hel mængde naturguder: for ilden, morgenrøden, den berusende drik soma osv. Størst betydning blandt dem havde regnguden Indra, som minder om nordboernes Thor. Med sin tordenkile forfølger og besejrer han tørkens gud, så den frugtbargørende regn strømmer ned.

Rigveda viser os et folk med kampglæde, med ønsker om styrke, sejr, rigdom og mange sønner. I en begravelseshymne hedder det: „Rejs eder til livet, stræb fremad, den ene efter den anden!" Og de beder for den døde: „Lad denne bolig dryppe af smør og stedse være ham en tilflugt her!" — Der synes ikke at have været noget skarpt klasseskel, og kvinden var ligestillet med manden.

Dog findes der en myte, hvorefter guderne skabte verden af Purusha. Af hans mund dannede de Brahman (præsten), hans arme blev til kri-

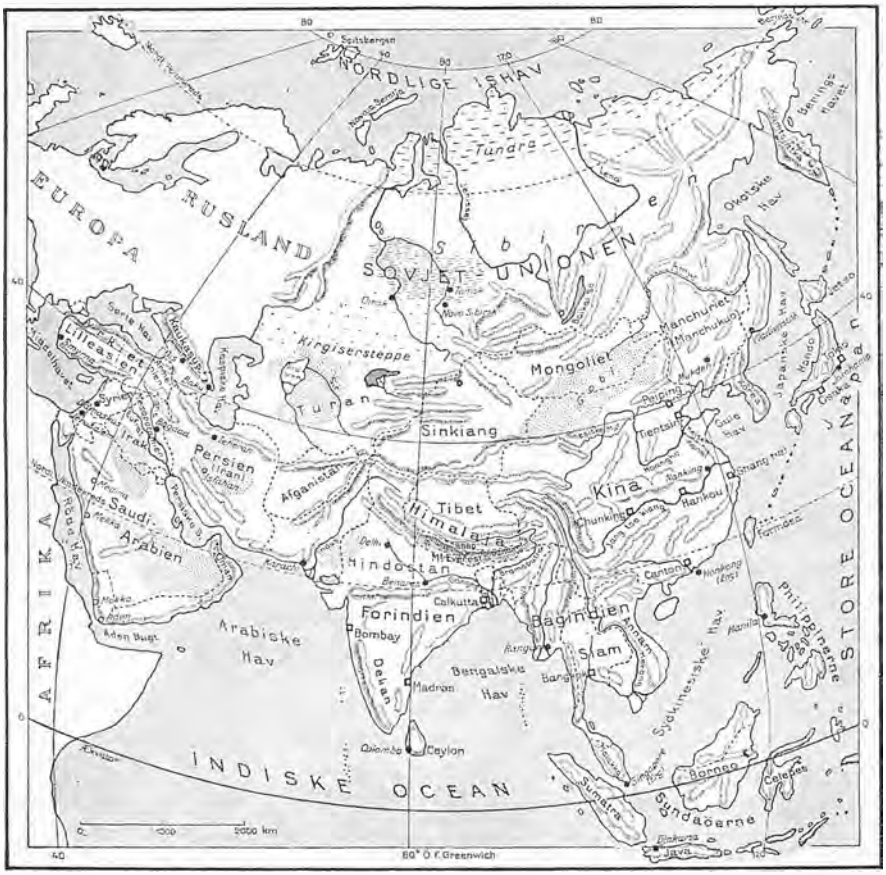

Oversigtskort over Asien.

geren, af hans lænder fødtes agerbrugeren, og af hans fødder arbejdere og trælle. — Der findes heri spiren til fire kaster, som efterhånden udviklede sig, så der tilsidst fandtes over 2000. Man fødtes ind i sin kaste og skulle ægte en af samme kaste; selv ved de største anstrengelser kunne man ikke arbejde sig op af den; men brød man dens love, blev man kasteløs, den største ulykke, der kunne hænde en.

Kastevæsenet hører nøje sammen med sjælevandringslæren. Sjælen er det, der ser, men ikke ses, hører, men ikke høres, osv. Den er „mindre end et sennepskorn og større end disse verdener", den har altid været og vil altid være; når legemet dør, går den over i et andet legeme: „En brahman, der drikker spiritus, bliver til et insekt .... Hvis en mand stjæler korn, bliver han til en rotte". — Ens tilværelse her var løn eller straf for ens gerninger i den forrige tilværelse, og det gjaldt

om ved ædle gerninger at nå en højere kaste i den næste tilværelse. — Kastevæsenet fornedrede kvindens stilling: „Som barn skal en kvinde stå under sin fader, som voksen under sin mand, og når hendes herre er død, skal hun stå under sine sønner". En pige kunne blive gift, mens hun lå i vuggen, ofte blev pigerne det i 10-års alderen eller før. En enke måtte ikke gifte sig igen, selv om hendes mand var død, mens hun endnu var et lille barn. Hvis enken ingen sønner havde, skulle hun bo i sin afdøde mands hus, blev hundset af alle og måtte udføre det arbejde, ingen anden ville gøre.

Brahmanernes kaste var den højeste. Brahmanerne havde skaffet sig eneret til at dyrke guderne; det skulle ske på en måde, som kun de kendte, og denne hemmelighed gav de kun i arv til brahmanerbørn. „Den brahman, der lærer en sudra[1] loven eller de religiøse ceremonier, synker sammen med denne ned i det allerdybeste helvedes mørke". — I Manus lov — antagelig fra omk. år 500 f. K. — står der: „Alt, hvad der findes i verden, har brahmanen ret til ifølge sin høje fødsel". Slår han en sudra ihjel, skal han ikke gøre større bod, end om han f. eks. havde dræbt en frø. Selv om han begår alle mulige forbrydelser, skal kongen lade ham beholde alle hans ejendele og højst landsforvise ham.

Som barn skulle brahmanen lære vedaerne udenad, derefter blev han gift og skulle nu foretage alle de foreskrevne ceremonier. Når han blev gammel, skulle han leve som eneboer i skoven, hensunken i fromme betragtninger over vedaerne og øvende sig i bod og selvpinsler: sidde omgivet af bål i den varme tid, nøgen i regntiden, i vådt tøj i den kolde tid osv. — Når han var veløvet deri, skulle han vandre som tigger, han måtte kun spise een gang daglig og blot vente på at blive befriet fra dette elendige liv med dets legemlige begær.

Upanishaderne[2] anviste dog en vej til at befri sig for den fysiske verden: at give afkald på alt begær. „Når alle ønsker, som findes i hjertet, svinder hen, så bliver man udødelig, skønt dødelig, og man når til Brahman".

Brahman er den kraft, der gennemtrænger universet, det er ikke en gud, er hverken personlig eller upersonlig; det er verdenssjælen, som det er sjælens mål at blive eet med. Det nås kun gennem den strengeste askese. „Det er ikke længere den sejrrige kriger, som er idealet, men den fromme asket, der i anden forstand har sejret over verden"[3].

[1] Sudrakasten var den laveste.
[2] Religiøse skrifter, der indgår i Indernes hellige vediske kanon.
[3] F. Pullich.

Buddha.

Gennem de indiske digteres og tænkeres værker lød et suk om befrielse fra sjælevandringen. Buddha anviste dem en vej dertil.

Han virkede omkring 500 år f. K.; men de ældste beretninger om ham er først nedskrevet et par hundrede år senere, og det er umuligt at adskille sagn og historie i dem. Efter sagnet var han en kongesøn, der opvoksede i rigdom og nydelse, men tidligt skønnede, at livet er lidelse, og at lykken består i forsagelse. Hans yndlingshustru fødte ham en søn, og af frygt for, at hustru og barn skulle afholde ham fra at søge sandheden, flygtede han fra hjemmet og søgte visdom hos eneboere. Men hverken gennem askese, selvpinsler eller fordybelse fandt han sandheden.

Buddha.

Da satte han sig under et træ fast besluttet på ikke at forlade denne plads, før han havde opnået den fulde visdom; i løbet af tre nattevagter åbenbaredes den hele sandhed for ham, og han blev Buddha: den oplyste.

Han forkyndte, at alt var lidelse: „Fødsel er lidelse, at ældes er lidelse, sygdom og død er lidelse, hvad der er ukært, bringer lidelse, ikke at få, hvad man ønsker, er lidelse". Begæret er ophav til al lidelse og bevirker genfødelse. Han advarede både mod at hengive sig til nydelse — „det er lavt, uædelt og unyttigt" — og til selvpinsler — „det er bedrøveligt, uædelt og uværdigt". — Vejen til frigørelse for begær var: ret anskuelse, ret beslutning, rette ord, ret handlemåde, ret levemåde, ret stræben, rette tanker og ret selvfordybelse. Derved opnåede man sand erkendelse og Nirvana, der efter Buddhas forklaring er som ilden, der slukkes, når den ikke får næring, mens andre forklarer det som en salighed, der hverken er bevidsthed eller ikke-bevidsthed, men noget endnu højere end bevidsthed.

I sin morallære forkyndte Buddha fem bud, som gjaldt for alle: man må ikke dræbe (heller ikke dyr), ikke stjæle, ikke bedrive hor, ikke lyve og ikke nyde berusende drikke. Dertil kom endnu fem bud for munke, som skulle værne dem mod blødagtighed og nydelyst. Især betoner Buddha den hjerteforløsende (modsat snæverhjertede) mildhed som motiv til fromme gerninger.

Først vandt Buddha nogle munke for sin lære. Dem sendte han ud som missionærer, og selv drog han rundt og underviste. I de følgende tider blev mange vundet for buddhismen, især efter at den mægtige indiske konge Asoka (ca. 273—232 f.K.) havde sluttet sig til den, hvad han gjorde, efter at han ved en erobringskrig havde set krigens gru. Han lod bygge klostre for buddhistiske munke og nonner, lod indhugge moralske og religiøse indskrifter i klipper — f. eks. om religiøs tålsomhed — lod bygge hospitaler, værnede lavkastefolkene og landets befolkning mod undertrykkelse osv. — Fra Indien bredte buddhismen sig snart til Ceylon, Burma, Siam (hvor den er statsreligion), Tibet, det egentlige Kina og derfra til Korea og Japan.

Men den vandt kun indpas ved at tilpasse sig efter de forskellige folk. Den afskaffede ikke kastevæsenet — det gjaldt blot ikke blandt munkene. — Den anviste en vej til at slippe for sjælevandringen, men den anklagede ikke dem, som arbejdede for at nå højere op i den næste tilværelse, og den lod de omvendte dyrke deres gamle guder og dæmoner. Når de buddhistiske klostre blev rige, forfaldt munkene og nonnerne ofte til vellevned, og tit bestod deres fromhedsøvelser i tomme ceremonier. — Efterhånden opstod en hel del buddhistiske sekter, hvoraf nogle stillede meget strenge krav, mens andre var mere tolerante.

Indisk religion efter Buddha.

Det lykkedes brahmanerne i alt væsentligt at overvinde buddhismen i det meste af Forindien med undtagelse af Ceylon; men forinden havde den i høj grad gennemsyret indisk tankegang. Og den religion, der afløste buddhismen, var meget forskellig fra Upanishadernes panteisme, idet guderne bliver personlige. Hinduisme kalder man ofte denne religion, som forkyndte tre guder: skaberen Brahma, der var trådt tilbage, efter at han havde skabt verden, opholderen Vishnu og ødelæggeren Siva. Siva fremstilles ofte som asket og dyrkes ved selvplageri. Mange sivadyrkere drager stadig til hans hellige flod Ganges for at bade i dens vande, helst i deres hellige by Benares, og ofte bringes døende dertil for at renses for deres synd, før de dør. — I templet i Puri findes et billede af guden Jagannath, i hvem Vishnu har taget bolig. En

gang årlig køres hans næsten 15 m høje vogn, trukket af tusinder af jublende pilgrimme, til et andet tempel. Forhen kastede pilgrimme sig ofte foran vognens hjul for at knuses og derved straks at gå ind i Vishnus paradis. Men engelsk politi fik ordre til at forhindre det.

Om Vishnu hed det, at når folket var i nød, åbenbarede han sig i en eller anden skikkelse, bl. a. var Buddha en sådan Vishnu-åbenbarelse:

Buddhatempel i Bangkok.

en avatara. I digtet Bhagavadgita fortælles om helten Arjuna, der, da han skal begynde kampen, ser sine frænder i fjendens rækker og lammes ved tanken om at skulle udgyde slægtsblod; men Vishnu-avataraen Krishna forklarer ham, at det er en vanære ikke at kæmpe, og minder ham om, at „for den, der er født, er døden vis, og for den, som er død, er en ny fødsel vis". „Menneskene slipper ikke for handlingernes følger ved ikke at handle, ej heller vinder de fuldkommenhed ved kun at forsage .... at handle er bedre end ikke at handle". Han skal gå i krigen med samme sindelag mod venner og fjender, ligegyldig over for lyst eller smerte, sejr eller nederlag, så vil han ikke pådrage sig nogen synd.

I et langt senere Krishna-digt skildres i glødende, sanselige udtryk hyrdinders kærlighed til Krishna, hvad fromme hinduer tolkede som billede på sjælens attrå efter Gud. — En digter fra 1600tallet skriver:

„Nær ingen fjendtlige følelser mod noget væsen. Dette alene er den ypperste vej. Kun således vil Narayana (Vishnu) modtage dig".

Foruden de omtalte guder dyrkede inderne en mængde lokalguder; men fromme hinduer mente, at det ofte blot var forskellige navne til samme gud. Blot man dyrkede sin gud med hjertets hengivelse, var det ligegyldigt, hvad han kaldtes, eller hvem det var. — Hensigten med at dyrke en gud var dog vistnok oftest at sikre sig materielle goder eller at undgå farer. Hvis f. eks. en egn hærgedes af kolera, fik man travlt med at ofre til koleraguden for derved at formilde ham.

Til gudsdyrkelsen er knyttet mægtige templer, hvoraf de ældste er buddhatempler, som går helt tilbage til 3—200 år f. K. Nogle templer er bygget, andre hugget ind i klipper. Det største og skønneste af disse, huletemplet ved Karli, er ca. 40 m langt, 14 m bredt; 15 høje søjler bærer det hvælvede loft. — Et af de største templer fra hinduismens tid er omgivet af en mur, ca. 500 m på hvert led, med mægtige pyramideformede templer og mængder af søjlegange indenfor, overalt med udhuggede dyr, mennesker og gudebilleder, med hellige damme osv.

Indien som kolonirige.

Omk. år 1000 e. K. dannede muhammedanske fyrster et stort rige i Nordindien; men 1526 blev det erobret af en tatarfyrste, som grundlagde Stormogulriget. Stormogulen Akbar (1556—1605) samlede næsten hele Indien, stillede hinduer og muhammedanere lige og lod en del af Det nye Testamente oversætte på et indisk hovedsprog. Men efter hans død deltes hans rige mellem flere hinanden bekrigende fyrster. — Under muhammedanerstyret solgte mangen højtstående inder sin tro for at få del i magten, og mange lavkastemænd gik over til muhammedanismen for at undgå højkasternes tyranni. Desuden følte mange sig mere draget af muhammedanernes paradis end af sjælevandring og Nirvana. Omk. $^1/_5$ af inderne er nu muhammedanere. Mellem dem og hinduerne har der altid været et spændt forhold. De plejede at undgå hinanden, men det skete, at hinduer kastede en gris — der for muhammedanerne er et urent dyr — ind i en muhammedansk moské, eller at muhammedanere slagtede en okse — der er særlig hellig for hinduerne — foran et hindutempel.

Efter de store opdagelsesrejser bosatte portugisere, hollændere og franskmænd sig på Indiens kyster. Og Danmark sikrede sig kolonien Trankebar 1616—1845. Men det engelsk-ostindiske handelskompagni trængte langt ind i landet. Det stod under den engelske regerings kontrol, men beholdt foreløbig sin magt, fordi overhuset holdt hånden

over det. Kompagniet havde nemlig en del embedsstillinger, der blev forbeholdt engelske stormandssønner, og som var så højt lønnede, at indehaverne i løbet af få år kunne samle sig en stor formue.

Kompagniets hær bestod mest af indfødte soldater, seapoys. 1857 fik de udleveret patroner, som skulle bides af og var indsmurt i svine-

Underkuelse af det indiske oprør. Fangerne spændes for kanonmundingerne og skydes. (Efter maleri af Verestjagin).

fedt eller oksetalg. Både hinduerne og muhammedanerne nægtede at røre med munden ved disse patroner, og da de engelske officerer ville tvinge dem til det, førte det til et voldsomt oprør. 1858 blev kompagniet endelig herre over oprøret, og det lod nu oprørernes førere binde foran kanonmundingerne, hvorefter kanonerne blev affyret.

Da greb den engelske regering ind, afkøbte kompagniet dets ret og lagde Indien under England. I England forlangte man hævn; men generalguvernør C. J. Canning hævdede, at inderne ikke kunne styres med vold. Han vandt befolkningen ved et retfærdigt styre og sørgede for, at landbrug og retspleje blev forbedret og grundskatterne fordelt retfærdigt. Englænderne standsede nu de indiske fyrsters indbyrdes fejder og plyndringstog, og de anlagde jernbaner, så der lettere kunne føres føde til hungerramte egne. Alligevel døde næsten hvert år mange af sult.

1829 forbød det engelsk-ostindiske handelskompagni enkebrænding,

hvilket vakte stor forbitrelse hos højkasterne, hvor skikken var almindelig. Det hed sig, at man ikke brændte enken, hvis hun ikke selv ønskede det, og det kunne vel ske, at en enke valgte bålet af religiøse grunde, af kærlighed til sin afdøde mand, eller for at undgå et langt, glædesløst liv. Men man brugte at give enkerne stærkt berusende eller bedøvende midler for at fremtvinge brændingen. — En engelsk embedsmand har skildret et enkebrændingsforsøg, hvor kvinden flygtede i sidste øjeblik. „Hug hende ned!" lød det fra de tilstedeværende. „Bind hende og kast hende på ilden igen!" Det lykkedes ham at redde hende; men derefter måtte hun stå under de engelske myndigheders værn. Den danske missionær Løventhal mente, at på trods af forbudet blev alene i provinsen Benares ca. 1200 enker brændt hvert år.

Disraeli overrækker dronning Victoria Indiens kejserkrone.

I visse egne var det skik, at man ved bryllupper, der afholdtes af brudens forældre, søgte at overgå hinanden i overdådige fester, så det kunne ruinere selv meget velhavende familier. For at undgå det dræbte mange deres nyfødte pigebørn, så der var egne, hvor der næsten ingen piger fandtes. Da sammenkaldte embedsmænd i disse egne de ledende mænd og fik dem til at love ikke at bruge ud over en fastsat sum til et bryllup. Som følge deraf holdt drab af pigebørn næsten op.

Indien var stadig en guldgrube for engelske embedsmænd og officerer. Det er derimod tvivlsomt, om landet også var det for Englands økonomi, da hæren, flåden og administrationen, som var nødvendig for at beherske landet, kostede mægtige summer. Men riget betragtedes som Englands pragtfuldeste kronjuvel, som man gerne ofrede blod og penge for at fastholde, og 1877 lod lord Beaconsfield[1] dronning Victoria udråbe til kejserinde af Indien. — I 1800tallets sidste halvdel truede Rusland Indien ved at skyde sine asiatiske grænser mod sydøst. Og England er-

[1] Disraeli var blevet adlet under dette navn.

obrede bjergpassene i Hindukush for at kunne hindre Rusland i gennem dem at trænge ind i Indien. — Da meldte Tyskland sig også som bejler til den rige brud, og over for denne medbejler følte de to rivaler, at de havde fælles interesser.

Kina og kineserne.

Det kinesiske rige, Tibet medregnet, er større end Europa og har næsten lige så mange indbyggere.

Kineserne hører til verdens ældste kulturfolk og har bevaret deres kultur op til vore dage. Fra 4—3000 år f. K. er der fundet gravurner, hvis teknik og kunst viser, at der ligger en lang kulturudvikling bagved. År 2205 f. K. var Kina et kejserrige, og det ene dynasti afløste nu det andet, i reglen efter mønstret: en dygtig og stærk mand tog magten, styrede klogt og retfærdigt; men hos hans efterfølgere tog magt- og nydelsessyge overhånd, så de vakte folkets had, og en anden stærk og dygtig mand fratog dem magten. — Kejseren havde fået sin magt af himlen; misbrugte han den, måtte han styrtes. Da Tsh'eng Tang opfordrede folket til at rejse sig mod kejser Kieh, skrev han: „Himlen har på grund af kejserens mange misgerninger befalet, at jeg tilintetgør ham .... Da jeg frygter herren i det høje, vover jeg ikke at lade være at tugte ham".

Omk. år 200 f. K. lod en kejser opføre den kinesiske mur mod mongolerne. Den havde brystværn og tårne, var 2500 km lang, indtil 11 m høj og 7,5 m tyk. — En anden kejser indstiftede eksamenssystemet, hvorefter man ved at tage nye eksamener kunne stige stadig højere op ad embedsstigen. Det gjorde det muligt selv for en fattig bondesøn at nå op til de højeste stillinger, så disse blev ikke monopoler for en særlig stand.

1260 trængte mongoler fra Mongoliet over den kinesiske mur og beherskede Kina i over hundrede år. 1644 erobrede en manchufyrste riget, og hans slægt blev på tronen til 1912. De tvang kineserne til at bære hårpiske som tegn på, at de var slaver. Men det er betegnende for kinesernes evne til at besejre sejrherrerne, at det endte med, at manchurerne selv bar hårpiske.

Dynastier opstod og forsvandt; men folket forblev næsten uforandret igennem årtusinder.

I en beretning fra omk. 2225 f. K. omtales, at en kejser ofrede til Shang-ti (herren i det høje), om hvem det hed, at han havde givet menneskene en samvittighed; når man rettede sig efter den, handlede man altid rigtigt. Mest dyrkede kineserne dog forfædrenes ånder.

Kort før Buddhas tid levede den store filosof Laotse; han anklagede de rige for, at de levede af de fattiges arbejde og forvandlede dem derved til udskud. Efter livsloven, Tao, som han forkyndte, er livet evigt og danner et harmonisk hele, blot man lever „normalt". Det normale menneske sætter sig selv sidst og bliver derved fører: „Fordi hans selv er uden selviskhed, derfor ender det med at være uendeligt."

Laotse. (Efter A. Favier, Peking).

Omtrent samtidig med Laotse levede Kinas store morallærer Kung-futse (Konfucius). Han holdt sig kun til de jordiske ting. Da en discipel spurgte ham om, hvordan han skulle tjene guderne, svarede han: „Du er endnu ikke i stand til at tjene menneskene, hvordan vil du da kunne tjene guderne?" — og på et spørgsmål om døden: „Du kender endnu ikke livet, hvordan vil du så kende døden?" Hans moral går ud på at gengælde ondt med retfærdighed og godt med godt. — Han begrunder moralen fornuftsmæssigt: „Er man beskeden, bliver man ikke sat til side — er man hjertelig, vinder man mængden — er man flittig, vinder man fremgang — er man oprigtig, vinder man fortrolighed"; men „er et menneske ikke oprigtigt, ved jeg ikke, hvad det duer til". — Den unge må vogte sig for vellyst, manden for strid, den gamle for havesyge. „At se det rette og ikke gøre det er mangel på mod".

Samfundet hvilede på hjemmene. Faderen var patriarken, hvem sønnerne bøjede sig for i lydighed og kvinderne tjente i ydmyghed. De gamle skulle i ord og gerning lære de unge retfærdighed, og husfaderen vise ærbødighed mod de afdøde fædres ånder. Ulykkelig var den, der ikke havde en søn til at bringe sig ofre, når han var død. — Staten var personliggjort i kejseren; ham skyldte alle lydighed, og han var pligtig til at handle i overensstemmelse med de himmelske regler, Li: „Hvor som helst et rige er blevet tilintetgjort, et herskerhus er forfaldet, et folk er gået til grunde, var årsagen, at man havde prisgivet Li".

Meng-tse, der levede et par hundrede år efter Kung-futse, forkyndte

især Li: „At bevare sit hjerte og tjene sin medfødte natur, derved tjener man himlen". — „Hvis himlen vil opnå noget stort med et menneske, øver den hans hjerte gennem lidelse og savn, så hans natur stålsættes, at han kan fuldføre, hvad han ellers ikke kunne yde". — Der, hvor den ringere i dyd tjener den større i dyd, og den ringere i visdom tjener den større i visdom, er der god orden, omvendt, hvor den ringe tjener den større, og den svage tjener den stærke.

Kung-futse. (Fra en tempelmindesten).

Kung-futse forkyndte, at hans visdom stammede fra fædrene. Det var folkets livserfaring, han gav udtryk for. Og folket fulgte ham. Ingen hustru kunne tænke sig jævnbyrdighed med sin mand, ingen søn at overgå sin fader i visdom og dygtighed. Laotse havde forkyndt: „Dersom generation efter generation vedbliver at kopiere den nærmest foregående, ender man i ingenting". Den fare truede kineserne. De var flittige og sparsommelige og værnede om hjemmene. De dyrkede jorden, så der næsten ikke var en ukrudtsspire at finde, men med samme slags redskaber, som man havde brugt i årtusinder. Og videnskab, tænkning og teknik fulgte slavisk de gamle baner. Kineserne blev praktisk-moralske, men ikke religiøse. Når det lykkedes buddhistiske missionærer at vinde indpas i Kina, var det, fordi de tillempede den buddhistiske lære efter kinesisk tankegang.

Kineserne var stolte af deres ældgamle kultur, som de mente overstrålede den øvrige verdens. Gennem lange tider havde deres land været næsten lukket for handel med omverdenen. Men omk. 1840 tvang England ved den II s. 400 omtalte opiumskrig Kina til at åbne flere havne for samhandel, og snart fulgte Frankrig og USA Englands eksempel. Det vakte kinesernes forbitrelse mod disse fremmede, især mod USA, som af angst for konkurrencen fra de nøjsomme, myreflittige kinesere begrænsede indvandringstilladelsen for dem, selv om de i tusindvis døde af sult i hjemlandet.

Kinas regering ønskede at erobre Korea. Japan ønskede landet som udfaldsport til Manchuriet, hvis frugtbarhed og rigdom bl. a. på kul og guld lokkede den japanske højfinans, mens Japans krigeradel

drømte om krigsbedrifter. Enden derpå blev den kinesisk-japanske krig, hvor kineserne mødte japanernes rifler med buer og træskjolde. Resultatet var givet. Kina måtte afstå øen Formosa (Taiwan) m. m. til Japan. — De europæiske stormagter benyttede lejligheden til at opdele store dele af Kina i interessesfærer: Rusland tiltvang sig ret

Fra indkørslen til Jehol. (G. Montell fot.).

til at lægge sin transsibiriske jernbane gennem Manchuriet med et sidespor til Port Arthur, Tyskland besatte Kiautschou, Frankrig sikrede sig nogle byer i Sydkina, og England, som i forvejen havde erobret øen Hongkong, beslaglagde havnebyen Weihaiwei.

Følgen blev det såkaldte bokseroprør, hvorunder kineserne dræbte en hel del af de „hvide djævle", hvad stormagterne besvarede med at sende en straffeekspedition til Kina. 1901 tiltvang de sig derved kontrol med Kinas toldvæsen, en stor krigsskadeserstatning og eksterritorialret, dvs. at hvis f. eks. en englænder øvede en forbrydelse i Kina, skulle han dømmes af en engelsk domstol.

Mange kinesere havde nu indset, at de måtte lære af mere fremskredne kulturfolk, og 1898 forsøgte den unge kejser at frigøre sig fra sin fasters, enkekejserindens, formynderskab for at gennemføre en reformering og nyordning af Kinas forhold. Men det lykkedes den gamle, herskesyge dame at nedslå forsøget. Kejseren blev indespærret og de fle-

ste af hans hjælpere henrettet. Men mange unge, intelligente og fædrelandselskende kinesere drog til Japan, USA eller Europa for at sætte sig ind i moderne videnskab, kultur, teknik, militærvæsen og folkestyre for derefter at blive lærere for deres folk. — Blandt dem var Sun Yatsen (1866—1925). Han var født i et fattigt bondehjem; men en ældre broder, der var kuli[1], hjalp ham til at studere til læge. Som ung blev han grebet af kristendommen og georgismen (III s. 43 ff.) og kastede sig derefter ud i det politiske liv. Han fik grundet et selskab til Kinas befrielse. Det var vendt mod kejserhuset, og da det blev opdaget, blev flere henrettet. Det lykkedes imidlertid Sun Yatsen at flygte, hvorefter hoffet satte en pris på hans hoved. Imens agiterede han blandt kinesere i udlandet, fik smuglet revolutionære flyveblade ind i Kina og dannede partiet Kuo-min-tang (Folkepartiet). Dets mål var at gøre Kina til et folkestyret rige, der var ligestillet med andre nationer, og hvis regering skulle ophjælpe landets rige erhvervsmuligheder og beskytte de svage mod de riges overgreb.

Dr. Sun Yatsen.

1912 blev regeringen styrtet og Sun Yatsen udnævnt til præsident; han var uden magtbegær og måske uegnet til stillingen, som han i al fald overlod til Yuan-Shikai, der søgte at grundlægge et nyt dynasti. Det mislykkedes, og han døde kort efter (1916).

Der fulgte en tid med borgerkrige mellem „generaler", hvoraf de fleste var gemene røverkaptajner, der lejede soldater, som fik deres løn gennem plyndringer og tjente den, der betalte bedst. Og stormagterne,

[1] Arbejder.

som troede at se deres fordel ved et splittet Kina, støttede med penge hver sin af de ledende generaler.

Kina syntes at gå sin opløsning i møde, men, som en gammel kinesisk filosof siger: „Den rå kraft kan erobre et rige; men den kan ikke sejre i et folks hjerte".

Japan og japanerne.

Japanerne er nært beslægtet med kineserne med et svagt malajisk islæt. De har været dygtige til at lære af andre, men kun i ringe grad kulturskabende. Af kineserne har de således lært mål og vægt, skrifttegn, inddeling af tiden, thedyrkning, kunstig vanding af ris m. m.

Deres ældste religion, shintoismen, bestod mest i at dyrke fædrenes ånder. Senere vandt Kung-futses morallære og buddhismen indpas ved at tilpasse sig efter shintoismen og folkekarakteren.

Oprindelig var landet delt mellem flere stammer, men en af stammehøvdingerne, mikadoen, besejrede de øvrige, så de måtte betale skat til ham. Hans efterfølgere forfaldt imidlertid til nydelsessyge og blev slaver af hofceremoniet. Stormænd tilrev sig al jorden og tvang bønderne til at svare kolossale afgifter for at bruge den. De mægtige slægter stredes om magten over riget og lod mikadoen sidde som en ophøjet guddom, hvem ingen tog hensyn til. Desuden fejdede stormænd indbyrdes; deres soldater røvede og plyndrede, og da det især gik ud over bønderne, forlod mange af disse jorden for at slutte sig til røverbander. Buddhistklostrene blev ofte tilflugtssteder for røvere og løsagtige kvinder. — Det var blevet skik, at mikadoen udnævnte en af de mægtigste mænd til shogun: feltherre og rigsforstander — og shogunen Ijejasu sikrede omk. år 1600 e. K. shogunatet for sin slægt. Mikadoen blev helt afspærret, da han var for guddommelig til at komme i forbindelse med noget jordisk, og shogunen blev lensherre. Under ham stod ca. 260 daimioer, som hver styrede et len. De skulle være ham fuldt ud lydige, så de end ikke

Fra en fornem geisha-skole. (A. Georg fot.).

måtte gifte sig uden hans tilladelse. Under daimioerne stod samuraierne, krigerstanden. Det var en afsluttet stand, der blev opdraget til krigere og anså krig for bedre end fred. De skulle ofre alt for nationen og var til gengæld skattefri. Hvis en af underklassen ikke viste dem ærbødighed, måtte de hugge ham ned. Hvis en samurai blev krænket og ikke kunne hævne sig, skulle han begå harakiri: sprætte maven op på sig selv.

I fejdetiden var underklassen næsten sunket til at blive stormændenes trælle. Ijejasu skaffede dem fred, lettede deres skatter og værnede dem mod stormændene. Men samtidig bestemte han, hvormed deres huse måtte tækkes, hvor meget der måtte anvendes ved barsel, bryllup og begravelse m. m. Kun de allerøverste klasser fik lov til at udfolde luksus. — Videnskab, litteratur og kunst fik nu en blomstringsperiode.

I opdagelsernes tid søgte mange efter øen Zipango, som Marco Polo (II s. 22) havde fortalt om, og i 1500tallets midte fandt portugiserne Japan. Spanske jesuitiske missionærer fulgte i deres spor og brugte både bestikkelse og vold for at vinde japanerne for pavekirken. Men da de begyndte at bekæmpe regeringen for at få Japan lagt under Spanien, blev nogle brændt og resten udjaget. De kristne — måske op mod to millioner — blev forfulgt på det grusomste, bl. a. slidt ihjel af okser. Og snart havde regeringen fået kristendommen udryddet i Japan, som nu blev næsten helt spærret ude fra omverdenen. Japanerne var nu „sig selv nok" og følte sig hævet over andre folk. De behøvede ingen moral; thi — som der stod i en af deres gamle skrifter: „Alle de sædelige begreber, som menneskene behøver, er nedlagt i deres bryst".

1853 ankrede fire store amerikanske skibe op i Tokios bugt. USA ønskede Japan som marked og som kulstation på vejen til Asiens fastland og forlangte landet åbnet for samhandel. Shogunen turde ikke tage en krig med USA; men et ja ville give hans fjender vind i sejlene. Han lovede at svare i løbet af et år — som han brugte til at ruste sig til krig. Men da USA 1854 mødte med 10 krigsskibe, gav han efter. Så tvang England, Rusland, Holland m. fl. stater også shogunen til at åbne Japan for handel med dem.

De fremmedes overgreb havde vakt japanernes, især samuraiernes, nationalfølelse, og folket vendte blikket mod den gamle tro. Det var da let for mikadoen at samle samuraierne mod shogunen, som blev styrtet efter en kort borgerkrig, og mikadoen overtog selv styret 1868. Han blev dog nødt til at godkende aftalerne med de fremmede magter.

Japanerne forstod nu, at de måtte gå i lære hos de forhadte fremmede.

Japan blev i løbet af få år reformeret efter europæisk mønster. Der byggedes jernbaner, anlagdes telegraf, skabtes et ordnet postvæsen og politi, byggedes havne og store dampskibe. Der skabtes et ordnet folkeskolevæsen; men da man beholdt de kinesiske skrifttegn, hvoraf man skal kende mindst et par tusinde for at kunne læse og skrive, blev læsning og skrivning et fåtals eje. — Den gamle shintoreligion, som næsten var blevet fortrængt af buddhismen, kom igen til ære og værdighed, især i form af mikadodyrkelsen, der kunne antage former, som europæere har vanskeligt ved at forstå. Således måtte intet hus være højere end mikadoens. Det berettes også, at en højtstående embedsmand engang måtte begå harakiri, fordi hans tjener havde krænket mikadoen groft ved at smage på noget mad, der var blevet sendt fra mikadoens hof til embedsmanden.

En fornem samurai.

1889 fik Japan en forfatning: Overhuset bestod af kejserhusets medlemmer, de højeste adelige, nogle, som valgtes af de højestbeskattede og nogle, som valgtes af mikadoen. For at få valgret til underhuset skulle man betale så meget i skat, at de fleste bønder og lønarbejderne var afskåret fra det.

Japanerne var særlig dygtige lærlinge på krigsvæsenets område, hvad de viste i den før omtalte krig med Kina. Og da Rusland begyndte at bygge jernbaner i Manchuriet og sendte soldater ind i landet for at beskytte dem, forlangte Japan, at disse tropper skulle trækkes tilbage. Kravet blev afvist, hvorefter Japan begyndte krigen 1904—05 mod Rusland, som blev slået både til vands og til lands og måtte trække sig ud af Manchuriet, mens Japan vandt Liaotunghalvøen og protektoratet over Korea.

I løbet af mindre end 40 år var Japan blevet forvandlet fra en middelalderlig stat til en af verdens stærkeste magter. Dets mål var nu: Asien for asiaterne! nærmere forstået som: Asien for Japan!

FORSPILLET TIL DEN FØRSTE VERDENSKRIG

Højfinansens interesser.

DET er en ret udbredt antagelse, at højfinansen bærer skylden for den første verdenskrig. Dette gælder dog i reglen ikke for den kapital, der er knyttet til hjemlige virksomheder, da disse altid under en krig er udsat for at blive ødelagt, ligesom de for virksomhederne nødvendige trafikmidler ofte beskadiges, og befolkningens købekraft svækkes. Derimod vil de, der søger at sikre sig monopoler i kolonier, tit prøve at ophidse staterne mod hinanden, og ligeså de, der ser deres fordel ved en krig. Således ophidsede den amerikanske bladkonge, Hearst, stemningen i USA mod Spanien og var derved med til at fremkalde den krig, der bevirkede, at Cuba 1898 blev knyttet så nær til USA, at Hearst og de andre cubanske plantageejere kunne indføre deres produkter toldfrit til USA.

Våbenfabrikkerne i de forskellige lande var altid interesserede i kaprustning og krige. Uden hensyn til landegrænser samvirkede de i nøje forståelse. De tyske Krupp-fabrikker havde således økonomiske interesser både i østrigske og russiske våbenfabrikker, og de modtog en stor del af den jernsilikat og nikkel, de anvendte, fra Frankrig. Grækeren

Kanonfabrik.

Zaharoff, våbenindustriens ledende mand, var storaktionær i de fleste europæiske våbenfabrikker og havde interesser i de japanske. En tid var han anset for at være verdens rigeste mand, og 1919 blev han adlet i England. For at få England til at øge sin middelhavsflåde meddelte han i engelske blade, hvor mange torpedobåde og undervandsbåde, der byggedes på de italienske Terniværfter — og omvendt i Italien. Tyskeren v. Gontard betalte store franske blade for at skrive om den franske hærs forsyning med maskingeværer og skaffede sig derved en tysk millionordre på maskingeværer, så hans fabrikkers aktieudbytte steg fra 20 til 32 %. De forskellige våbenfabrikkers agenter benyttede sig af lignende midler for at skaffe ordrer til deres fabrikker, og man gjorde indflydelsesrige mænd interesserede i virksomhedens fremgang ved at få dem med som aktionærer.

Våbenfabrikkerne solgte deres våben til de forskellige lande uden at tage hensyn til deres eget lands interesser. Over halvdelen af Krupps våben blev solgt til udlandet, så en mængde tyskere faldt under den første verdenskrig for våben, der var fabrikeret i deres hjemland. — Bulgarien fik et fransk lån mod at købe våben for det i de franske Creusot-Schneider-fabrikker. Under krigen blev de anvendt mod Frankrigs våbenfæller. — Under stormen på Dardanellerne nedmejedes tusinder af engelske soldater af kanoner, der var solgt af den engelske Vickers-Armstrong-fabrik til Tyrkiet.

Forbundspolitik.

Efter 1871 nærede franske statsmænd stadig frygt for Tyskland. 1871 havde hvert af de to lande ca. 40 mill. indbyggere, 1914 havde Tyskland omk. 67 mill., mens antallet i Frankrig var næsten uforandret. Man antager, at den væsentligste årsag til stagnationen i Frankrig er, at næsten hele den talrige franske middelstand sparer til sine gamle dage og for at hjælpe børnene frem, hvorfor man i reglen begrænser børneantallet til 2—3. Læger peger desuden på alkoholforbruget, der er forholdsvis godt 8 gange så stort som i Danmark. — Frankrigs kolonipolitik gik da især ud på at skaffe soldater. „Hvad fanden vil De med kolonier?" spurgte den belgiske kong Leopold Frankrigs udenrigsminister. — „Jo, Deres Majestæt, De ønsker penge, vi trænger til soldater", lød svaret.

1878 fik Bismarck stiftet et tysk-østrigsk forbund. Frankrig havde da særlig grund til at søge en stærk forbundsfælle. Det lå lige for at søge at vinde Italien. Men da Frankrig tog Tunis 1881, blev italienerne så forbitret, at de året efter sluttede et forsvarsforbund med Tyskland-

Østrig, skønt der både i Sydtyrol og Triest var italiensk flertal. Og Fashoda-affæren (III s. 179) var endnu i for frisk erindring til, at man i Frankrig kunne tænke sig et forbund med England.

Tilbage var Rusland. Frankrigs demokratisk-republikanske regering nærede næppe varme følelser over for Ruslands despoti — eller omvendt. Men begge frygtede Tyskland, og Rusland kunne i Frankrig låne penge til sine strategiske jernbaner. Man oplevede da, at den kejserlige familie i Rusland rejste sig for Marseillaisen, og 1894 sluttede Rusland og Frankrig en forbundstraktat til værn mod tysk angreb.

England holdt sig foreløbig udenfor. Det kunne derved true den mest aggressive magt ved at støtte modparten. — Efter at Rusland havde lidt nederlag mod Japan, ville det næppe vove et angreb på Indien og derved blotte sine østasiatiske besiddelser. Men nu truede Tyskland, der kort før århundredskiftet begyndte at opbygge en mægtig krigsflåde. Og 1898 foretog kejser Wilhelm II en rejse over Konstantinopel til Jerusalem og Damaskus. Han besøgte „den kronede morder" — et navn, sultan Abdul Hamid havde fået for sine armeniermyrderier — og knyttede venskabsbånd med ham, og han udtalte i Damaskus, at muhammedanerne havde ingen bedre ven end Tyskland. Han opnåede derved at skaffe tysk kapital koncession på en jernbane, så banen Berlin—Wien—Budapest kunne videreføres over Serbien og Bulgarien til Konstantinopel og gennem Lilleasien og Mesopotamien (Irak) ud til Den persiske Havbugt. Det var en trusel mod Ruslands krav på at arve „den syge mands", sultanens, nær forventede dødsbo, men især mod England. Tyskland ville fra Den persiske Havbugt kunne true Indien og ved hjælp af en sidebane gennem Palæstina til Ægypten også kunne true Suezkanalen.

England søgte aftale med Tyskland om en begrænsning af flåderustningen, men blev afvist. Så erklærede regeringen, at den ville lægge kølen til tre slagskibe, hver gang Tyskland lagde den til to. 1906 lod England slagskibet „Dreadnought"[1] bygge og erklærede, at det dermed for stedse ville være herre på havet. Men tyskerne byggede også skibe af Dreadnought-typen. Så byggede England en superdreadnought. Tyskland fulgte stadig efter, og samtidig krævede den tyske presse højlydt en „plads i solen" for Tyskland, og at „treforken[2] må gå over på vor hånd", og hævdede, at en militær landgang på England var mulig.

Den engelske regering forstod nu, at England ikke samtidig kunne værne sine kyster, sikre sine interesser i Middelhavet og holde forbin-

[1] Frygter intet.
[2] Treforken var den græske havgud Neptuns mærke.

delse med sine dominions. Det fik en aftale med Frankrig, hvorefter den franske flåde skulle bevogte Middelhavet, mens England skulle vogte Englands og Frankrigs Atlanterhavskyster. Desuden begyndte England en indkredsning af Tyskland.

Dronning Victoria, der døde 1901, havde altid haft sympati for Tyskland. Hendes søn, Edvard VII, nærede uvilje mod Wilhelm II, og var i overensstemmelse med sin regering, der ønskede forståelse med Frankrig. Ved et besøg i Paris 1903 lykkedes det ham i nogen grad at udslette mindet om Fashoda, og 1904 enedes de to landes regeringer om, at England skulle have frie hænder i Ægypten, Frankrig i Marocco. For England betød det øget sikring af Suezkanalen, for Frankrig muligheder for at udnytte Maroccos frugtbarheder, som forsømtes på grund af landets vanstyre, og adgang til undergrunden. Aftalen betød intet våbenforbund, men var en „entente cordiale"[1].

Kort efter gav Italien også Frankrig frie hænder i Marocco. Til gengæld skulle Italien have lov til at erobre Tripolis, der overvejende er ørken og har omk. 1 mill. indbyggere, næsten alle fanatiske og krigerske muhammedanere. Det var et plaster på Tunissåret og en fjer i Italiens imperialistiske hat. — Til England var Italien nødt til at stå i venligt forhold, da dets store byer kan bombarderes fra havet. — Italiens politik begyndte at vække uro i Tyskland. Rigskansler v. Bülow søgte at trøste rigsdagen: „En ægtemand bliver ikke skinsyg, fordi hans kone engang imellem danser en uskyldig ekstratur med en anden mand; han vil stole på, at hun ikke løber væk, så længe hun har det bedst hos manden". Men ekstraturene blev så mange, at de kunne tyde på forestående skilsmisse.

Maroccos sultan tænkte kun på at udsuge befolkningen. I det meste af landet huserede røverbander. Kun i en mindre del, som var besat af Spanien, herskede nogenlunde tålelige tilstande. Da traf Frankrig aftale med England og Spanien om at besætte den ikke-spanske del af Marocco, hvis sultanen ikke kunne holde orden. — Det mente at have sikret sig tysk godkendelse, mod at alle stater fik lige handelsrettigheder i landet. — 1905 stillede Frankrig en række krav til sultanen om reformer, som ville gøre Marocco til en fransk lydstat.

Alt tydede dengang på, at Ruslands krig mod Japan ville bringe det nederlag. Det var vist årsag til, at Wilhelm II besøgte sultanen af Marocco og opmuntrede ham til at afvise Frankrigs krav. — Bag ham stod sikkert den tyske kul- og stålkonge August Thyssen, som håbede at

[1] Entente = forståelse; cordiale = hjertelig.

få monopol på Maroccos jernlejer mod at yde sultanen et lån. — Målet blev nået: Sultanen indbød de interesserede magter til en konference. Delcassé, Frankrigs udenrigsminister, afviste forslaget og støttedes kraftigt af England, især af dets admiralitet, der ønskede krig for „at slå det første slag og det et rigtig kraftigt slag, inden vor mod-

Wilhelm II's indtog i Tanger 1905.

part bliver klar over, at der en krig". Men i Frankrig rejste Jaurès (III s. 36) en kraftig modstand mod Delcassés politik og søgte hjælp hos tyske partifæller mod krigsophidserne i begge lande. Og de militære ministre i Frankrig erklærede, at landet var uforberedt til krig. Så lod førsteministeren Delcassé falde og gik med til konferencen. Den afholdtes 1906 i den spanske by Algeciras, hvor England, Rusland og Italien støttede Frankrig. Flere gange truede det med en stormagtskrig; men tilsidst enedes man om en ordning, hvorefter Frankrig i alt væsentligt fik sine krav tilfredsstillet.

Den engelske regering skal forud for konferencen have lovet Frankrig, at hvis der blev krig, ville det sætte 100.000 mand i land i Danmark, hvorfra de skulle gå mod syd for at ødelægge Nord-Østersøkanalen. Var det sket, måtte Danmark som neutral magt have sat sin hær ind mod den engelske landgang og var derved kommet med på tysk side.

England benyttede sig af Ruslands svækkelse efter krigen med Japan

til at få en aftale, hvorefter det fik frie hænder i Afganistan, og de to magter delte Persien i en nordlig interessezone, som tilfaldt Rusland, og en sydlig, hvor England fik frie hænder. — England havde nu opnået en „hjertelig forståelse" med Rusland. Den storpolitiske himmel syntes ren og blå.

Balkanhalvøen, Europas urolige hjørne.

I 1800tallet var Balkanhalvøen Europas urolige hjørne. Endnu stod en del kristne folk under tyrkisk overhøjhed. De fik lov til at beholde deres religion og nationalitet i fred, blot de lystrede og betalte deres skatter. „Allah fører vild, hvem han vil, og leder ad den rette vej, hvem han vil" hedder det nemlig i Koranen. — De fleste skatter gik til sultanen personlig, især til hans harem, og til en korrupt, bestikkelig embedsstand. Statsopgaver tog regeringen sig næsten ikke af. Jorden tilhørte i de fleste egne godsejere, der forpagtede den ud til storforpagtere, som igen forpagtede den ud til bønderne, der levede yderst fattigt. Samme system herskede i Rumænien, hvor storforpagterne oftest var jøder, der ved deres udsugning gjorde alle jøder i landet forhadte.

Tyrkerne herskede kun, fordi stormagterne ikke kunne enes om at dele boet. Rusland ville beherske vandet, der forbinder Sortehavet med Middelhavet, og England frygtede for, at Rusland skulle blive en middelhavsmagt, hvorfor Disraeli, der 1874 var blevet Englands førsteminister, ville bevare Tyrkiet som vagt mod Rusland uden hensyn til dets behandling af de underkuede nationer. Østrig frygtede et storserbisk rige, som ville gøre krav på Kroatien og Slavonien, hvis befolkning var stammebeslægtet med serberne.

Det russiske gesandtskab i Konstantinopel var centrum i agitationen mod tyrkerstyret i de slaviske landsdele og fremkaldte oprør snart et sted, snart et andet. Tyrkerne behandlede oprørerne på det grusomste. I en bulgarsk by på 7000 indbyggere blev således de 6000 dræbt. Mændenes hoveder blev sat på stager, kvinderne blev voldtaget, frugtsommelige kvinder fik underlivet sprættet op osv. I England rejste Gladstone af den grund en storm mod Disraelis tyrkervenlige politik.

1877 erklærede Rusland krig mod Tyrkiet. Krigen viste en forfærdende råddenskab i de ledende russiske kredse. Om vinteren led soldaterne frygteligt på grund af frost og sne, og tusinder af dem ofredes til ingen nytte. Tyrkerne kæmpede som sædvanlig tappert. Men Ruslands overmagt var for knusende. Efter knap et års krig kunne det diktere freden, hvorefter de fleste kristne nationer ville blive befriet for tyrkeråget, og Tyrkiet ville blive en lydstat under Rusland.

Men nu protesterede flere af de andre stormagter, og Bismarck meldte sig som „hæderlig mægler". Rusland vovede ikke at afvise hans forslag om en stormagtskonference i Berlin 1878. Ved denne tog man hverken hensyn til nationalitet, religion eller menneskerettigheder. Da man således drøftede et nationalt mindretals ret, spurgte Bismarck: „Er det virkelig værd at spilde tiden med dem, især nu, da hundedagene nærmer sig?" — England sikrede sig Cypern. Bosnien og Herzegovina kom

Verestjagin: »Alt roligt i Schipkapasset«. (Den russiske generals melding fra Schipka, hvor mange soldater frøs ihjel).

under Østrigs administration, men skulle stadig stå under Tyrkiet. Rusland tog Bessarabien, der havde hørt under Rumænien, og hvis flertal var rumænere. Til gengæld fik Rumænien det sumpede Dobrudja, hvis befolkning mest var bulgarer og tyrkere. Bulgarien nord for Balkan blev en tyrkisk vasalstat med en kristen fyrste. Østrumelien syd for Balkan fik selvstyre. Tyrkiet beholdt Makedonien og Thrakien. Sultanen lovede at sikre sine kristne undersåtter religiøs frihed og borgerlige rettigheder, men ingen regnede med, at han ville holde sit løfte.

I Grækenland var den jævne befolkning både flittig og sparsommelig, men bundfattig og for uoplyst til at bære et demokrati. Politik bestod mest i intriger og pengejagt, og embedsstanden var bestikkelig. Alligevel begyndte regeringen 1897 krig mod Tyrkiet for at befri græsktalende trosfæller i de nordlige egne og på Kreta. Den græske hær var dårligt udrustet og dårligt ledet, så den blev hurtigt besejret. Da greb stormagterne ind: Grækenland fik fred mod at betale Tyrkiet en skadeserstatning. Sultanen beholdt overhøjheden over Kreta, der skulle styres af en generalkommissær, hvortil den græske konges næstældste søn blev valgt. Mange muhammedanere forlod nu øen, som man ventede snart skulle tilfalde Grækenland.

Der var stadig uro på Balkanhalvøen, så i et, så i et andet land. Bedst var forholdene i Bulgarien, hvor det lykkedes kong Ferdinand at bringe orden til veje. Han fik oprettet folkeskoler, lod anlægge veje og jernbaner. Velstandsfordelingen var forholdsvis jævn, befolkningen flittig og sparsommelig, og oplysningen blev efterhånden god.

Tyrkerne myrder armenierne i Konstantinopel 1890.

Værst var forholdene mellem de blandede nationer i Makedonien. Der var stadig oprør, bønderne var næsten godsejernes livegne, og småbander bekæmpede hinanden og brandskattede landet.

Da afsatte ungtyrkerne[1] sultanen 1908. De lovede en fri forfatning med lige ret for kristne og muhammedanere og for de forskellige nationaliteter. Disse gik ind på samarbejde, og banderne opløstes. Det så ud til, at der skulle oprinde en ny tid for Makedonien.

Revolutionen medførte, at kong Ferdinand erklærede Bulgarien løst fra vasalforholdet til Tyrkiet, og at Østrig-Ungarn indlemmede Bosnien og Herzegovina i dobbeltmonarkiet. Befolkningen i de to provinser er serbisk, og både hos den og i Serbien vakte indlemmelsen forbitrelse. Fra Serbien lød skarpe angreb på Østrig-Ungarn; Rusland stillede sig bag Serbien, og dobbeltmonarkiets presse førte et krigersk sprog. Da

[1] Et tyrkisk parti, der mest bestod af officerer og embedsmænd.

lod Tyskland Rusland vide, at en krig med Østrig-Ungarn ville blive en krig med Tyskland. Så bøjede Rusland af, og Serbien måtte love at opføre sig ordentligt.

Krigsfaren var igen drevet over.

Marocco igen.

Ved Algecirasaftalerne havde Frankrig fået den opgave at holde orden i Marocco, hvorfor det stadig besatte mere jord. Økonomisk førte Frankrig imidlertid „den åbne døres politik", og det tyske firma „Brødrene Mannesmann" sikrede sig de jernlejer, Thyssen havde været ude efter.

1911 rejste de indfødte et oprør mod den grusomme sultan, som bl. a. lod hænder og fødder hugge af fangne oprørere og hælde smeltet bly i sårene. Franskmændene hævdede da, at europæerne i hovedstaden Fez var i fare, og besatte byen. Tyskerne påstod, det stred mod Algecirasaftalerne, og lod kanonbåden „Panther" lægge ind til en maroccansk havneby — for at beskytte tyskerne, hed det. Den franske regering protesterede skarpt, og England stillede sig ved Frankrigs side. Fra begge sider pustede man kraftigt til ilden. Delcassé, der nu var fransk marineminister, erklærede, at flåden var rede til krig. Jaurès arbejdede igen ivrigt for at undgå den, det tyske socialdemokrati erklærede, at det ville besvare en tysk krigserklæring med generalstrejke, og tyske finansmænd udtalte, at rigsbanken havde ikke reserver liggende til at føre krig for. Kejseren skal da have sagt, at et sådant svar ville han ikke høre en gang til. — Man traf tilsidst den aftale, at Frankrig skulle have protektorat (højhedsret) over Marocco mod at afstå et stykke af fransk Kongo til Tyskland. Ingen spurgte om befolkningens ønsker.

Denne gang havde krigen været endnu nærmere end de foregående gange.

Stormagter indstiller sig på krig.

I Frankrig ønskede befolkningen at undgå krig, hvis man kunne det uden at ydmyge sig for Tyskland. Men revanchetanken sad folk i blodet. Poincaré, den ledende statsmand, glemte aldrig, at tyske officerer havde været indkvarteret i hans hjem i Lothringen under krigen 1870—71, og sørgede for at få den franske hær op på størrelse med den tyske. Delcassé bragte flåden i god stand, og Joffre arbejdede på at gøre hæren krigsberedt.

Den tyske ungdom blev i skolerne opdraget til krigsbegejstring. Af de politiske partier var kun socialdemokratiet antimilitaristisk. Den svage

rigskansler Bethmann Hollweg lod sig lede af kejseren, der beundrede krigsbedrifter. Kronprinsen var krigsgal, og en hofcammerille[1] bestemte landets udenrigspolitik.

I den spillede altyskerne hovedrollen. Skønt de kun dannede et lille parti, havde de dog stor indflydelse. De æggede stadig til at forfølge de nationale mindretal og krævede et Tyskland, der skulle gå fra Skagen til Adriaterhavet, fra Kanalen til Sortehavet. For dem var krig smuk og forædlende, drømmen om en evig fred hæslig, tåbelig og umoralsk. Enten måtte et rige stadig erobre nyt land eller forkrøble, hævdede de.

Ved at henvise til oprustning i andre lande — hvor man omvendt henviste til den tyske oprustning — fik regeringen flere og flere penge bevilget til krigsvæsenet, så Tyskland ved krigens udbrud ikke blot stod med en krigsbegejstret ungdom, men med en bedre rustet og uddannet hær end noget andet land i verden.

Kun få engelske statsmænd regnede med nogen overhængende krigsfare. De var mest optaget af home-rulespørgsmålet (III s. 9 ff.) og en kamp om overhusets magtstilling, hvor det lykkedes den liberale regering at tvinge det til at nøjes med udsættende i stedet for absolut veto angående lovforslag, der var vedtaget i underhuset. — Forgæves søgte England at få en overenskomst med Tyskland om at begrænse kaprustningen. Derimod fik de truffet en aftale om den III s. 199 omtalte jernbane: Et tysk selskab skulle bygge den til Bagdad, et internationalt videreføre den til Basra, og englænderne bygge det sidste stykke ud til Den persiske Havbugt. — England havde nu sikret sig mod, at Tyskland kunne lægge en krigsflåde dér som en trusel mod Indien.

Skønt England var indstillet på at komme Frankrig til hjælp under en eventuel krig, gjorde det intet for at øge sin lille landhær. Man fortrøstede sig i værste tilfælde til sin krigsflåde og landets beliggenhed.

Balkankrigene 1912 og 1913.

Ungtyrkerne brød løfterne både til stormagterne og til de kristne undersåtter. De lod en statholder foretage armeniermyrderier og indkaldte lilleasiatiske muhammedanere til Makedonien for der at skabe et tyrkisk flertal, og de tvang kristne til at indtræde i den tyrkiske hær.

Men 1911 begyndte Italien under et intetsigende påskud krig mod Tyrkiet, hvorved det erobrede de sydlige Sporader med øen Rhodos — hvis beboere overvejende er grækere — og Tripolis, hvor det kostede strømme af blod og masser af penge at undertvinge befolkningen. Kri-

[1] Fyrstens hemmelige rådgivere.

gen havde vist, hvor svag den tyrkiske hær var. De mange kristne, der var tvunget ind i den, dels deserterede, dels ødelagde dens disciplin.

1910 var Venizelos blevet Grækenlands førsteminister. Det lykkedes ham at bringe orden i statens pengevæsen, at gøre officererne til statens lydige tjenere og at kue de magtsyge politikere. Han indkaldte engelske og franske højtstående officerer til at omordne hær, flåde og

Italienernes landgang i Tripolis 1911.

politi. Dernæst fik han dannet et våbenforbund mellem Grækenland, Serbien, Montenegro og Bulgarien, hvor man enedes om, hvordan man skulle dele det eventuelle sejrsbytte efter en krig med Tyrkiet. De stillede nu krav til ungtyrkerne; disse afviste dem, og krigen brød ud 1912. I løbet af et par måneder var tyrkerne så grundigt slået, at sejrsbyttet blev større end beregnet.

Sejren krydsede Tysklands og Østrig-Ungarns planer. Et balkanforbund med tilknytning til Rusland eller vestmagterne ville under en eventuel krig true Berlin—Bagdadbanen. — Serberne måtte eksportere de fleste af deres varer gennem Østrig, hvor de skulle betale told af dem. Fik Serbien adgang til havet, kunne de frigøre sig derfor og desuden hindre Østrigs plan om en jernbane vest om Serbien til Saloniki. Desuden ønskede befolkningen i Bosnien, Herzegovina, Kroatien og Slavonien tilknytning til Serbien. — Østrig krævede derfor oprettelsen af et selvstændigt Albanien, da det ville afskære Serbien fra havet, og Italien sluttede sig til kravet med den tanke at danne en lydstat af Albanien

for derved i nogen grad at kunne beherske indsejlingen til Adriaterhavet. — De andre stormagter gik med, Rusland for at undgå krig med Østrig-Ungarn.

Oprettelsen af riget Albanien forstyrrede ganske sejrherrernes aftale. Skulle Serbien give afkald på Nordalbanien, krævede det godtgørelse i

Bulgarer i løbegravene foran Adrianopel.

form af makedonisk område, som overvejende var beboet af bulgarer. Grækerne krævede som erstatning for Sydalbanien at få Saloniki, der var en naturlig udførselshavn for Bulgarien, da de vigtigste sydgående baner udmundede der. Bulgarien fik i stedet for den del af Makedonien, det skulle have haft, anvisning på Thrakien, som man mod forventning også havde erobret. Det var overvejende beboet af tyrkere og grækere. — Og nu meldte Rumænien sig og krævede en del af det nordlige Bulgarien.

Bulgarerne følte sig med rette forfordelte og begyndte sommeren 1913

en krig mod serbere og grækere. Tyrkerne benyttede lejligheden til at tilbageerobre noget af Thrakien, og rumænerne rykkede ind i Bulgarien. Bulgarerne blev snart nødt til at bede om fred. De måtte afstå en del af det nordligste Bulgarien til Rumænien og beholdt af det, der var blevet erobret året før, kun en del af Thrakien.

Arbejderdemonstration standses af militær i St. Petersborg 1905.

Grækenlands befolkning var vokset fra 2,7 til 4,3 mill.; Serbiens fra 2,9 til 4,5. Albanien, hvis befolkning savnede alle forudsætninger for at danne en folkestyret stat, var på 8—900.000 indb.

Krigen havde skabt et glødende had mellem bulgarerne og de andre nationer. Man øvede de frygteligste grusomheder; opmuntret af kronprins Konstantin stak grækerne således øjnene ud på bulgarske fanger. Hundredtusinder af bulgarer drog fra Makedonien mod Thrakien, mødende grækere, som fra det bulgarske Thrakien drog mod vest. Tyrkere drog i store skarer over til Lilleasien. Den nationale ufordragelighed var blevet så oppisket, at en sådan mægtig folkeflytning syntes at være den eneste løsning.

Rusland op mod 1914.

Omkring århundredskiftet var enhver offentlig diskussion om en forfatning og underklassens kår forbudt i Rusland. Mellem det hemmelige politi og de hemmelige selskaber, som arbejdede for at ophjælpe underklassen, førtes en stadig krig. Ingen revolutionær og intet medlem af det

hemmelige politi vidste sig sikker; men især svævede dog de ledende statsmænd, og allermest zaren, i en stadig livsfare.

Da blottede den russisk-japanske krig magthavernes svaghed, embedsmændenes bestikkelighed, højtstående officerers forræderi m. m. De revolutionære fandt nu tiden inde: attentater, militærrevolter, demonstrationer og strejker fulgte slag i slag. Tilsidst vidste den tyranniske, men svage zar Nikolaj II ingen anden udvej end at skænke folket en fri forfatning.

Stolypin.

1906 trådte den første duma (rigsdag) sammen. Flertallet stillede imidlertid så yderliggående krav, at mellemstanden blev ængstelig, så indenrigsminister Stolypin kunne opløse dumaen og udskrive nye valg. Den ny duma var endnu mere radikal, hvorfor Stolypin egenmægtig ændrede valgloven, så den tredie duma blev et lydigt redskab i regeringens hånd. Kampen mellem de revolutionære og det hemmelige politi blussede da op på ny.

Stolypin gennemførte flere betydelige reformer: Han fik ændret landboforholdene, så de bønder, som ønskede det, kunne blive skilt ud af miren (II s. 412) og få egne landbrug. Finanserne blev bragt i orden; der blev taget med fast hånd på forbryderiske embedsmænd og officerer. Hæren fik flere soldater, tjenestetiden forlængedes, og for et stort fransk lån byggedes der strategiske jernbaner, vendt mod Tyskland og Østrig. Tilsidst fandt de reaktionære Stolypin for vidtgående; 1911 faldt han for en højtstående politimands kugle.

Både 1878, 1908 og 1911 havde Rusland på grund af tyske krigstrusler bøjet sig for Østrigs interesser på Balkanhalvøen; men det var givet, at det ikke ville fortsætte dermed, især da Østrig-Ungarns svaghed blev mere og mere synlig for alle statsmænd.

DEN FØRSTE VERDENSKRIG (1914—18)

Lavinen bringes i skred.

SEJREN over tyrkerne og bulgarerne gik serberne til hovedet. Deres presse førte nu et voldsomt sprog mod Østrig[1], og samtidig var der stærk uro blandt Østrigs sydslaviske folk. Under disse forhold ville den østrigske tronfølger, ærkehertug Ferdinand, besøge Bosniens hovedstad, Serajevo, skønt Serbiens førsteminister havde advaret ham, og den 28. juni 1914 blev han og hans hustru skudt af den 19årige bosniske gymnasiast Princip.

Det blev indledningen til verdenskrigen.

Østrigs regering henvendte sig til Tyskland, som gav den frie hænder til at tugte Serbien og lovede den bistand, hvis det skulle medføre russisk indgreb. Den 23. juli tilstillede den Serbien et ultimatum, hvori den bl. a. krævede de østrigskfjendtlige artikler i landets blade standset, en mængde embedsmænd, som Østrig ville udpege, afskediget og tilladelse til, at østrigsk politi måtte deltage i jagten efter de skyldige bagmænd. I forvejen meddelte Østrigs gesandt i Rusland kravene til den fredsvenlige russiske udenrigsminister, som svarede: „Kom ikke ind på den vej!"

Serbiens regering henvendte sig straks om råd hos Ruslands regering, der tilrådede at give et imødekommende svar, men tilføjede, at Rusland ikke kunne være ligegyldig over for en østrigsk—serbisk krig. Serbien lovede derefter at bøje sig for alle de østrigske krav så nær som det sidste, der ville gøre riget til en østrigsk vasalstat.

Ultimatumet vakte vild krigsbegejstring blandt de tyske østrigere, og i Berlin skreg folk: „Krig, krig! Ned med Serbien! Leve Østrig!" Da Wilhelm II erfarede indholdet, udbrød han: „Bravo, Østrig!"

Den russiske og franske regering søgte at få England med til at true Østrig til at give efter. Men Edward Grey, Englands udenrigsminister,

[1] Ved Østrig forstås i dette afsnit dobbeltmonarkiet.

Mordet i Serajevo 28. juni 1914.

foreslog, at England, Frankrig, Italien og Tyskland i fællesskab skulle give Rusland, Serbien og Østrig gode råd, hvad Tyskland afviste.

Den 28. juli 1914 erklærede Østrig Serbien krig. Grey bad nu Tyskland om at få Østrig til at antage Serbiens svar som forhandlingsgrundlag, og Bethmann Hollweg forsøgte det, men forgæves, skønt Italiens regering erklærede, at Italien ikke følte sig forpligtet til krigsdeltagelse, da Østrig var angriber. Den 29. juli holdtes et tysk kronråd, hvor det lykkedes v. Moltke, generalstabschefen, at få lov til at mobilisere. Den 31. juli erklærede Rusland almindelig mobilisering. Tyskland krævede denne mobilisering afblæst inden 12 timer, men fik intet svar. Så erklærede det Rusland krig den 1. august. Og da det var givet, at Frankrig ikke ville se sin støtte mod den tyske overmagt falde, erklærede Tyskland også Frankrig krig.

Tyskland, Frankrig og England havde garanteret Belgiens neutralitet under krig, og Grey lod Tyskland vide, at England hverken kunne finde sig i et fransk nederlag eller i brud på løftet til Belgien.

Den tyske regerings erklæring om »krigsfaretilstand« bekendtgøres i Berlin.

Men den tyske generalstab havde forlængst udarbejdet en krigsplan til brug for en samtidig krig mod Frankrig og Rusland: Ved en lynkrig skulle Frankrig slås ned, før Rusland blev færdig med at mobilisere,

Vestfronten 1914—18.

hvilket lettest lod sig gøre ved at lade den tyske hær gå gennem Belgien. Den 2. august krævede Tyskland derfor fri gennemmarch for sin hær gennem Belgien. Svaret blev, og måtte af en neutral stat blive, et nej. Så erklærede Tyskland Belgien krig.

Dette løftebrud vakte en voldsom harme i England, hvor man tilmed så Kanalkysten truet. England forlangte, at Tyskland inden et døgn skulle love at respektere Belgiens neutralitet. Tysklands nej blev derefter omgående besvaret med en engelsk krigserklæring. Da Bethmann

Hollweg tog afsked med den engelske gesandt, beklagede han dybt, at der „for en lap papirs skyld" skulle blive krig mellem de to folk.

1914.

Rusland havde i alt ca. 175 mill. indb., England godt 40 mill., selv om Irland ikke medregnedes, Frankrig 40, Belgien 8, og Serbien knap 5 mill. indb. Desuden kunne England regne med betydelig hjælp fra sine kolonier og dominions. — Af centralmagterne havde Tyskland 67 mill. indb., Østrig 51 mill., hvortil kom Tyrkiets 10 mill., som kom med ved årets slutning. Men mange af Østrigs indbyggere ønskede rigets ne-

Joffre (t. v.) og Foch.

derlag. Hele afdelinger af tjekkere gik under krigen over til de russiske hære. — Men centralmagterne kæmpede på de indre linier, hvor de forholdsvis hurtigt kunne føre styrker derhen, hvor der var mest brug for dem; de havde langt bedre strategiske jernbaner og bedre øvede og udrustede soldater end Rusland. Og England havde kun 100.000 soldater, mens tyskerne straks kastede 1.600.000 ind på vestfronten. Men trak krigen i langdrag, ville England blive Tysklands farligste fjende: Det kunne skaffe en mængde våben og soldater, og det kunne næsten spærre fjenden ude fra forbindelse med omverdenen. Tyskerne måtte derfor søge at sejre i en fart. De kæmpede med øjet på uret, sagde englænderne om dem.

Opildnet af råbet: „Til Paris! Til Paris!" drog de tyske soldater mod sydvest. Den tyske hær var den fransk-belgisk-engelske talmæssig overlegen og tromlede alt ned på sin vej. Uden hensyn til tabet af menneskeliv stormede tyskerne frem. Planen var at omgå den franske hærs vestre flanke, falde hele hæren i ryggen og derved tilføje den et nyt Sedan (II s. 422). — General Joffre, der havde opstillet hæren ved den fransk-tyske grænse, måtte skyndsomst omgruppere den og nødtes derfor til at trække den tilbage for at vinde tid. Tyskerne kunne sende sejrsbud på sejrsbud hjem, og trods de store tab genlød Tyskland af jubel. — Da rettede Joffre den 9. september et kraftigt angreb på den tyske hærafdeling ved Marne, og tyskerne måtte trække sig tilbage for ikke at få den vestlige flanke omklamret. Foreløbig gravede begge hære sig ned noget længere mod nord og dækkede sig i et system af løbegrave bag rækker af pigtrådshegn. Men snart begyndte tyskerne et nyt angreb, hvor de søgte at nå frem til Calais, da de derved kunne vanskeliggøre forbindelsen mellem Frankrig og England og true sidstnævnte land med landgang. Det blev et kapløb mod havet, hvor det lykkedes ententehærene at nå det lidt nordøst for den fransk-belgiske grænse og standse tyskerne der. — En del af den belgiske hær var trukket tilbage til Antwerpen, der ansås for uindtagelig. Men det viste sig, at de tyske 42 cm's mørsere kunne gennemtrænge de tykkeste cementmure. Byen blev snart erobret. Forinden havde hovedparten af den belgiske hær sluttet sig til den fransk-engelske og forsvarede tappert den sidste rest af Belgiens jord. I slutningen af 1914 var krigen på vestfronten stivnet i skyttegravskampe.

Østrig sendte omtrent halvdelen af sin hær mod Serbien, resten nordpå mod den russiske hær. Men serberne gjorde kraftigere modstand end ventet, og russerne drev nordhæren så hurtigt tilbage, at den måtte have forstærkning sydfra. Serberne drev nu resten af østrigerne ud af

deres land, og nordhæren blev af russerne drevet tilbage til Karpaterne. — Derimod tilføjede tyskerne under Hindenburg den nordlige russerhær et knusende nederlag i de massuriske sumpe. Men snart fik russerhæren forstærkning, og krigen på østfronten bølgede foreløbig frem og tilbage.

Den 2. august havde Tyrkiet sluttet en hemmelig alliance med Tyskland — for dagen efter at erklære sig for neutral. Det fik derved ro til at forberede sig på krigen og benyttede især tiden til at sætte Dardanellerne i forsvarsstand. Så gik det sidst på året med på tysk side.

Ved krigens udbrud befandt der sig en del af centralmagternes handels- og krigsskibe på havet. Inden årets udgang var de sænket, taget

Tegning af en landflygtig belgisk kunstner, som blev offentliggjort i Storbritannien. Underskriften lyder: »Kreuzland, Kreuzland über alles«. — Hvor er vore fædre?

eller jaget hjem. Og England førte kontrol med neutrale skibe, så de ikke skaffede Tyskland forsyninger. Tyskerne mærkede nu, at England var den farligste fjende, og det nyttede dem lidet, at de hilste hinanden med ordene: „Gott strafe England!"

1915.

Året 1915 brugte begge parter mest til at forberede en sejrrig afslutning. Flere årgange soldater blev indkaldt og mange fabrikker omstil-

Zar Nikolaj velsigner tropperne inden deres afrejse til fronten.

let til at fremstille våben og ammunition. De blev mest betjent af unge kvinder. Det civile arbejde blev væsentligt overtaget af kvinder, gamle mænd og drenge, senere blev mange krigsfanger ligeledes sat til det.

Det meste af Belgien var besat af fjenden, Serbien var anspændt til det yderste, og Frankrig kunne ikke stille stort mere mandskab fra hjemlandet; men det havde de „farvede" tropper, der var frygtet for deres vildskab og skarpe knive. England kunne fabrikere våben, og unge kvinder agiterede lidenskabeligt for krigsdeltagelse. Enhver civilklædt ung mand kunne hvert øjeblik vente spørgsmålet fra en ung pige: „Hvorfor er du ikke ved fronten?" De fleste unge engelske mænd meldte sig; men der var stor mangel på officerer. Endnu i 1915 fandtes der kun forholdsvis få englændere ved fronten.

Fra USA fik ententemagterne en mængde våben og ammunition. Der var stemningen overvejende på deres side. Og centralmagterne var afskåret fra at få noget derfra, da de selv skulle hente det.

Meget krigsmateriel blev sendt til Rusland, som manglede det hårdt. Men det skulle enten føres gennem Det nordlige Ishav, hvor vinteren

lagde store hindringer i vejen både til vands og til lands, eller over Stillehavet og gennem Sibirien. England søgte at bryde sig vej gennem Dardanellerne, men måtte opgive det efter store tab af menneskeliv og skibe.

Centralmagterne prøvede at slå Rusland ud, så de kunne samle kræfterne mod vest, hvor de mente, den endelige afgørelse måtte falde. Deres hære bibragte Rusland store nederlag, men vandt ingen afgørende sejr. — På vestfronten havde ententemagterne initiativet, men opnåede ikke stort.

For at ramme England ved Suezkanalen og i Indien besluttede centralmagterne at knuse Serbien og at vinde Bulgarien som forbundsfælle, så vejen dertil blev fri. Ententemagterne søgte både at købe og at true Bulgarien til i det mindste at holde sig neutral. Men hos bulgarerne var indtrykket af centralmagternes sejre så stærkt og hadet til serberne så glødende, at de i oktober 1915 gik med på centralmagternes side. Nu var Grækenland forpligtet til at komme Serbien til hjælp. Ententemagterne pressede på; men kong Konstantin, der 1913 havde fulgt sin afdøde fader kong Georg på tronen, var gift med Wilhelm II's søster og var tysksindet. Han lod Venizelos falde og nægtede at gå med. — Selv om serberne fik nogen hjælp af franske tropper, kunne de ikke modstå et forenet bulgarsk-tysk-østrigsk angreb. Hele landet blev besat af fjender, resten af hæren blev ført ud til Adriaterhavet og på engelske og franske skibe ført til den græske ø Korfu.

Italien søgte at benytte krigen til at skaffe sig betydelige landvindinger. Begge parter bød rigeligt; da ententemagterne bød mest, gik det i maj 1915 i „den hellige egoismes navn" med på deres side. Dets angreb på Østrig havde ingen fremgang, men bandt så store østrigske styrker, at det lettede trykket på den russiske front og hindrede tyskerne og østrigerne i at komme tyrkerne til hjælp.

Angrebet på Indien og Suez var da ene overladt til dem. Med vekslende held førte de i Mesopotamien krig med englænderne; men deres forsøg på at besætte Suezkanalen mislykkedes fuldstændigt.

Den engelske blokade medførte, at næsten intet skib fra den øvrige verden nåede ind i tysk havn. Skibe fra neutrale lande blev ført ind i engelske havne, og førerne måtte, før de slap fri, love, at varerne ikke blev videresolgt til Tyskland. For øvrigt blev de neutrale stater så småt forsynet med varer, at de næsten intet havde at sælge til centralmagterne.

Tyskerne holdt foreløbig deres slagflåde hjemme bag minespærringer og Helgolands kanoner. Men deres undervandsbåde skadede i høj

grad England. Enkelte gange ramte de et engelsk krigsskib, men især gik det ud over handelsskibe, som førte varer til England. — Englænderne krævede da af skibe fra neutrale lande, at de skulle gøre pligtrejser for dem for at få lov til at indtage kul. Det var meget risikabelt, men godt lønnet for både søfolk og redere. Over strædet ved Calais lagde England to jernnet, som ingen undervandsbåde kunne trænge igennem, så de der fik en farefri sejlrende. De byggede desuden hurtiggående skibe til bekæmpelse af undervandsbådene, forsynede handelsskibe med kanoner og opfandt dybvandsbomber, der blev ubådsmandskabernes skræk.

Da torpederede en tysk ubåd uden varsel den engelske udvandrerdamper „Lusitania“ med 1255 passagerer og 650 mands besætning. Kun 770 blev reddet. Det vakte rundt om i verden en voldsom harme, og USA truede med krig i gentagelsestilfælde. Tyskerne måtte love ikke tiere at torpedere passagerskibe uden varsel. — Tysk presse gjorde „Lusitania“ til en engelsk hjælpekrydser.

Østfronten 1914—18.

1916.

Tyskerne mente, at Rusland var for lammet til foreløbig at kunne starte en offensiv, og begyndte i februar et voldsomt angreb på den franske fæstning Verdun. Under forbitrede kampe erobrede de flere forter, men nåede ikke ind til byen. Englænderne, der i januar havde indført værnepligt, begyndte i juli sammen med franskmændene et mægtigt angreb ved Sommefloden, hvor de havde samlet bjerge af ammunition. De opnåede kun at slå en bule i de tyske linier. Men tyskerne måtte trække forstærkninger til fra Verdun, så franskmændene kunne tilbageerobre de tabte forter. — Disse kampe skal have kostet omk. 400.000 franskmænd og 500.000 tyskere livet. — Ved den østrigsk-italienske front ofredes også tusinder af menneskeliv uden ændringer af betydning. — Russerne drev derimod både tyskere og

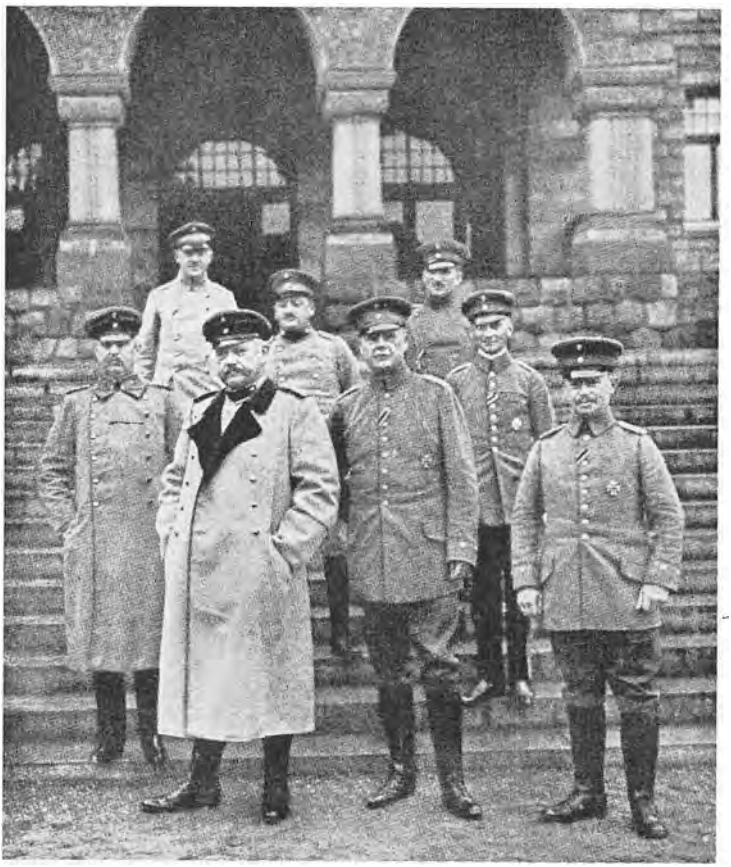

Hindenburg omgivet af sin stab, t. v. stabschef Ludendorff.

østrigere tilbage og gav den østrigske hær et knæk, den ikke forvandt. — Rumænien gik med på ententemagternes side for at vinde det ungarske Transylvanien, hvor godt halvdelen af befolkningen var rumænere. — Men dets hær blev hurtigt slået, og landet besattes af centralmagterne.

Der kæmpedes nu i Armenien, Mesopotamien, Persien og ved Suezkanalen, som tyrkerne atter forgæves søgte at besætte.

Tyskerne mærkede for alvor den engelske blokade. Fedtstof fik de næsten intet af, kålrabi var deres væsentligste næringsmiddel. De besluttede da at forsøge at bryde ud, og det kom til et mægtigt søslag i Skagerak, hvor den tyske hovedflåde stødte sammen med den engelske den 31. maj. På nogle timer skal her være ødelagt flere værdier end i samtlige søslag, som før er udkæmpet i verden. Den engelske flåde led størst tab; men den tyske måtte trækkes tilbage. Tyskerne kaldte det en sejr og kaldte sig herrer på havet. Englænderne svarede: „Så vis jer på havet!" Blokaden forblev lige streng.

1917.

Sult, slid og forretningsmænds samvittighedsløse udnyttelse af nøden skabte stor bitterhed og uro i Tyskland. Da ønskede kejseren at begynde uindskrænket ubådskrig for at afskære England fra forsyninger udefra og derved udsulte det, vel også for at give tyskerne en hårdt tiltrængt opmuntring. Rigsdagen var meget betænkelig ved sagen, da man vidste, det ville betyde krig med USA. Men marineministeren lovede, at ubådene skulle hindre amerikanske soldater i at nå frem til Frankrig, og 1. febr. 1917 erklærede Tyskland uindskrænket ubådskrig. Middelhavet og Atlanterhavet var nu usikkert overalt, da de tyske ubåde kunne nå helt over til Amerikas kyster.

USA svarede med en krigserklæring den 6. april. En vild krigsbegejstring greb befolkningen. Der fandtes kun en lille lejet hær; men nu indførtes værnepligt, og i slutningen af 1917 begyndte der at gå en strøm af soldater fra USA til Frankrig. Det lykkedes ikke tyskerne at torpedere et eneste af de skibe, der førte dem over.

Den russiske zar og hans tyskfødte hustru ønskede fred. Ved hoffet fandtes en rå og udannet munk, Rasputin, som synes at have haft både dem og hoffet i sin magt; flere af de fineste damer var hans elskerinder. Han blev myrdet 1916; men forinden var zarparrets, hoffets og regeringens anseelse dalet stærkt på grund af forholdet til ham. I marts 1917 tvang dumaen zaren til at abdicere, og der blev dannet en dumaregering, som kort efter afløstes af Kerenskis socialistregering.

Han mente, at en ententesejr var nødvendig for at befæste folkestyret, og ville derfor fortsætte krigen.

Men hæren var i opløsning. Soldaterne dannede soldaterråd og valgte nye officerer. Bønderne mente, at nu skulle jorden blive deres, og deserterede i skarer for at komme hjem og få del i den. — Da traf højtstående tyske militære aftale med de revolutionære russiske flygtninge Lenin og Trotski, som opholdt sig i Svejts. De blev i en tysk militærvogn ført til Rusland, hvor bolsjevikkerne (de mest yderliggående socialister) hjalp dem til magten i novbr. 1917, så de kunne indføre proletariatets diktatur. Den russiske hær var da i opløsning, og de måtte bede tyskerne om våbenstilstand, som de fik i december. Dermed havde tyskerne fået det meste af østhæren fri til andet formål.

Så snart faren fra øst var formindsket, havde Tyskland sendt Østrig hjælp mod Italien, hvis hær blev drevet langt tilbage, indtil den ved fransk hjælp standsede fjenden et stykke inde i Italien.

På de andre fronter skete intet af særlig betydning.

1918.

Den 3. marts fik Rusland fred mod at give afkald på Finland og opgive Estland, Letland, Litauen, russisk Polen og Ukraine, som skulle være selvstændige riger.

Tyskerne havde nu ryggen helt fri mod øst og sendte en del soldater til hjælp for tyrkerne i Mesopotamien og Palæstina, og bulgarerne, som nu trængtes af en forenet fransk-serbisk-græsk hær, idet Venizelos atter var blevet førsteminister i Grækenland. — Men hovedparten af den tyske hær samledes ved vestfronten, hvor den i marts begyndte et voldsomt angreb på vestmagterne, som måtte trække deres hære tilbage, så de i juli stod, omtrent hvor Joffre standsede tyskerne i 1914.

Under den truende fare enedes vestmagterne imidlertid om at overdrage franskmanden marskal Foch overkommandoen over samtlige hære, som nu var forøget med over en mill. amerikanere. Den 18. juli begyndte han en kraftig modoffensiv, hvor det ene angreb fulgte så tæt på det andet, at den tyske overkommando snart måtte anmode regeringen om at fremsætte et fredstilbud. Den 4. oktober henvendte den sig til Wilson, USA's præsident, om fred.

Da havde Bulgarien kapituleret, og det samme gjorde både Tyrkiet og Østrig, mens forhandlingerne med Tyskland stod på.

Den 4. november gjorde marinesoldaterne i Kiel oprør, og oprøret bredte sig hurtigt til Lübeck, Hamborg og Bremen. Den 9. november

sejrede oprørerne i Berlin. Samme dag flygtede kejseren til Holland. Ludendorff, der havde været hærens øverste leder, havde forinden søgt og fået sin afsked og var flygtet til Sverige.

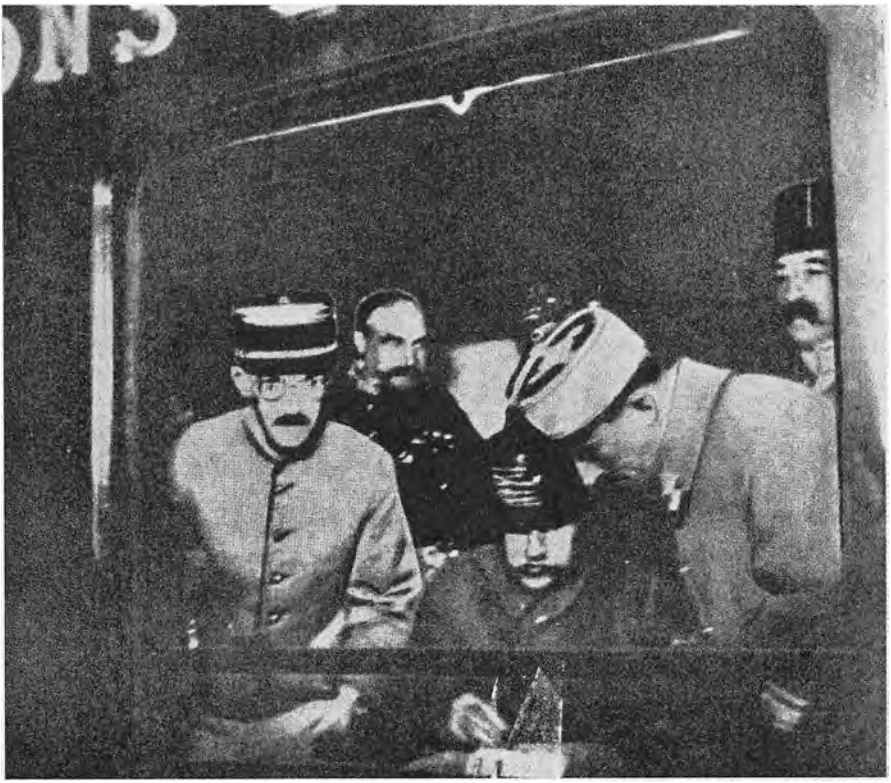

Marskal Foch undertegner våbenstilstandsoverenskomsten i en jernbanevogn i Compiègneskoven.

Den 11. november kl. 11 standsede kampene. Tyskerne havde opnået våbenstilstand på den betingelse, at hæren skulle afvæbnes og våbnene udleveres til vestmagterne. Disse kunne nu diktere fredsbetingelserne.

Krigen, som den var.

Krigen kostede over 8 mill. mennesker livet, overvejende mænd i deres bedste alder; dertil kom 18—20 mill. sårede, hvoraf mange var mærkede for livstid; desuden mange, og det var ofte de bedste, hvis nerver havde fået et knæk, de aldrig forvandt. — „Du skal ikke ønske mig levende hjem igen", skrev en af de bedste sønderjyder fra fronten

til sin hustru. Han blev derude. — Dertil må føjes en ufattelig sum af ængstelse, sorg og savn hos soldaternes pårørende.

Under krigen fejrede teknikken triumfer: Undervandsbådenes aktionsradius mangedobledes. Fra dybet vogtede deres periskop på de skibe, der sejlede på havet. Når som helst og hvor som helst kunne et fre-

Maskingeværskytter med gasmasker.

deligt handelsskib blive sænket af en ubådstorpedo. — Man opfandt bevægelige fæstninger, tanks, som kørte hen over pigtrådsspærringer og løbegrave, spyende ild til alle sider. Så blev der opfundet antitankkanoner, derpå sværere tanks osv. — Kort før krigsudbruddet var det en bedrift at flyve over Øresund i stille vejr; 9 år efter krigens slutning fløj Lindbergh ene over Atlanterhavet. Fra flyvemaskiner kunne man udspejde fjendens stillinger, så beskydningen blev mere effektiv, og følge hans bevægelser, så intet overraskende moment kunne afgøre krigen. Parterne blev derfor tvunget til at slide hinanden op. Mod krigens slutning begyndte man også at nedkaste bomber over byer, skønt det stred mod folkeretten at bombardere åbne byer.

Af alle krigsmidler var giftgas det frygteligste. Tyskerne tog det først i brug; men snart fulgte modparten efter. Fosgengas virkede gennem indånding, og ganske små mængder kunne dræbe et menneske. Det fremkaldte en langsom kvælning, hvor ofret døde under de frygteligste pinsler. Soldaterne fik gasmasker mod det; men så sendte fjenden sam-

men med fosgengassen en anden gas, som fremkaldte en heftig nysen, der skulle få soldaterne til at rive gasmasken fra ansigtet. — Sennepsgas var om muligt endnu værre. Den angreb gennem huden, og den lagde sig på jorden, modsat fosgengas, der bortfjernes af vinden. Den trængte gennem alt klædningsstof så nær som gummi og påførte ofret de frygteligste lidelser, som i reglen endte med døden. Da man trak en af de først angrebne af tøjet, fulgte det meste af huden med. — Efter krigen vedtog man en international lov, som forbød at anvende giftgas til krigsbrug. Men stormagterne stolede ikke på hinanden, alle sikrede sig lagre deraf. Den blev dog ikke taget i brug under den anden verdenskrig, antagelig af frygt for gengældelse.

Krigens ofre.

Det havde vist sig, at en højt udviklet teknik og videnskab kræver en høj moral. Men i stedet for at bygge på den medmenneskelighed, der er forankret i kristendommen, byggede man på læren om kampen for tilværelsen: alles kamp mod alle, klasses kamp mod klasse, nation mod nation. Teknikken var derved blevet som en skarp kniv i et barns hånd.

De mange opbevarede soldaterbreve vidner om, at de fleste soldater anså krigervirksomheden for „et beskidt håndværk". Mange af dem blev kun i det, fordi flugt betød døden, hvis de da ikke var så heldige at slippe ind på neutral grund. Hen mod krigens slutning forlod soldaterne ofte løbegravene og gik over og talte fredeligt med modstanderne, så der jævnlig fra de overordnedes side klagedes over soldaternes stigende tilbøjelighed til at fraternisere med fjenden.

FREDSSLUTNINGEN

CENTRALMAGTERNE var fuldstændigt slået. Tyskernes påstand om, at de trak sig ubesejrede ud af krigen i tillid til Wilsons 14 punkter (III s. 231), eller at nederlaget skyldtes dolkestødet i ryggen, strider mod virkeligheden: Hjemmefronten var forlængst overbelastet af tab, sult og overanstrengelse, og hærledelsen var klar over, at nederlaget var vis.

Sejrherrerne bestemte nu vilkårene for de overvundne.

USA, Frankrig, England, Italien og Japan havde det afgørende ord; deres førstedelegerede sammen med deres udenrigsministre dannede et timandsråd, som skulle fastsætte fredsbetingelserne. Japanerne interesserede sig ikke for europæiske forhold. Italieneren Orlando krævede landvinding uden hensyn til befolkningens ønsker. Han, franskmanden Clemenceau, englænderen Lloyd George og amerikaneren Wilson blev ofte omtalt som „de fire store", men da Italiens indsats havde været mindre ærefuld, fik Orlando ikke så meget at sige, og han forlod forbitret timandsrådet, før forhandlingerne afsluttedes. Det blev Clemenceau, Lloyd George og Wilson, der fik det afgørende ord under fredsforhandlingerne i Versailles.

Clemenceau.

Clemenceau (1841—1929) havde 1871 stemt mod at afstå Elsass-Lothringen til Tyskland, og målet for hans politiske virksomhed var fra den tid at gøre Frankrig så stærkt, at det kunne tilbageerobre disse provinser. Han ønskede at stå på den store revolutions ideer om frihed, lighed og broderskab, og da Napoleon III's kejserdømme, som var opbygget i samarbejde med den katolske kirke, havde lidt nederlag, betragtede han kirken som en fare for Frankrigs magt. Det var under hans regering 1906—09, at stat og kirke blev adskilt. — Da han mente, at Frankrigs kolonipolitik vendte befolkningens tanker fra hævnen og svækkede landets kraft, bekæmpede han dens talsmænd med en voldsomhed og bidskhed, der skaffede ham tilnavnet „tigeren".

1917 var der som følge af hærens tilbagegang i Frankrig en voksende stemning for at give op. Da bad Clemenceaus gamle modstander, præsident Poincaré, ham om at danne regering. Med hård hånd holdt han fredstendenserne nede, og i taler og artikler forøgede han tyskerhadet. Da faren var størst, tilråbte han folket: „Vi kæmper foran Paris, vi kæmper i Paris, vi kæmper bag Paris!" Han styrkede soldaternes mod og tillid til sejren, og det skyldtes i høj grad ham, at Frankrig gik ud af krigen som sejrherre.

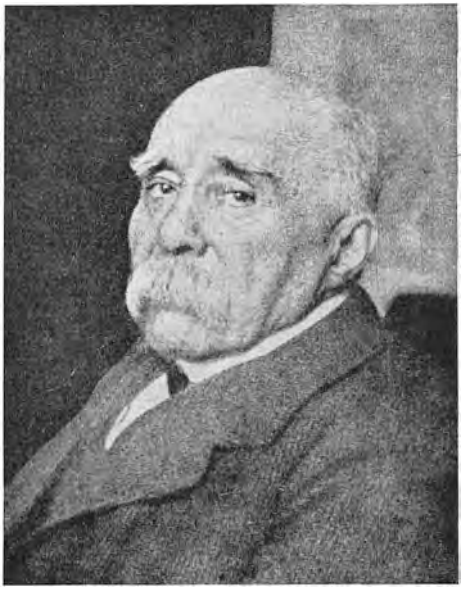

Georges Clemenceau.

Clemenceau troede ikke på muligheden af en forståelse mellem Tyskland og Frankrig. Hvis franskmændene skulle kunne føle sig trygge, måtte Tyskland efter hans mening aldrig mere kunne blive en stormagt. Han var derfor ikke tilfreds med, at Tyskland skulle afstå Elsass-Lothringen, betale en mægtig krigsskadeserstatning samt nedruste. Han ønskede at udskille Rhinlandet med dets rige jern- og kullejer og dets store industribyer. Så selv om han kom til at sætte sit meget stærke præg på fredsaftalerne, var han langtfra tilfreds med dem.

Lloyd George.

Lloyd George (1863—1945) blev på mange områder Gladstones arvtager i engelsk politik. På grund af sin enestående veltalenhed og slagfærdighed blev han 1890 indvalgt i underhuset, hvor han snart kom frem i forreste række.

Kort forinden havde Joseph Chamberlain brudt med det liberale parti, fordi han ikke ønskede at give Irland selvstyre. Ved sine voldsomme angreb på boerne, blev han medskyldig i boerkrigen, og kort efter at Transvaal og Oranjerepublikken var blevet lagt til Britisk Sydafrika, begyndte han en voldsom agitation for at knytte hele det engelske imperium sammen i et toldforbund med toldmure mod den øvrige verden. — Lloyd George beskyldte under boerkrigen den engelske hær

for grusomheder og rettede hvasse angreb på krigsspekulanter. Senere tog han med held kampen op mod Joseph Chamberlains imperialisme og toldpolitik. Som finansminister foreslog han en grundskyld, hvilket førte til en kamp med overhuset, som 1911 måtte give afkald på sin vetoret (III s. 206). 1913 foreslog han en jordlov, for at en større del

Lloyd George.

af landets befolkning kunne få plads på den engelske jord, men arbejdet hermed blev afbrudt af verdenskrigen.

Lloyd George havde forgæves arbejdet for forståelse med Tyskland. Under krigen blev han først ammunitionsminister, og det lykkedes ham ikke blot at få arbejdsgivere og arbejdere, men også — hvad der i England er meget sværere — faglærte og ikke-faglærte arbejdere til at virke sammen med det resultat, at der fremskaffedes langt flere våben end forventet. Han fik indført værnepligt og blev førsteminister i den samlingsregering, der afløste den liberale, og hvori han optog flere af sine politiske modstandere.

Medens han før krigen havde kæmpet for bestemte principper, udviklede han sig under krigen i opportunistisk retning, og under de hemmelige fredsforhandlinger synes han at have spillet rollen som mægler mellem Clemenceau og Wilson uden at lade sig lede af bestemte ideer.

Kort efter krigens afslutning udskrev Lloyd Georges regering valg. Stemningen mod tyskerne var voldsomt ophidset. Under parolen: „Pack, pay, punish"[1] vandt regeringen en stor valgsejr. I virkeligheden ønskede Lloyd George ikke, at tyskerne skulle straffes hårdere, end at de kunne hjælpe med til Europas genopbygning, men han lod sig drage med af folkestemningen. I den følgende tid søgte han at afbøde virkningerne af Versaillesfredens bestemmelser, men hans politik fik derved et vaklende præg; medvirkende hertil var også, at han ikke søgte at få de græsk-tyrkiske fredsbetingelser overholdt. Han blev derfor ofte siden kaldt manden, der vandt krigen, men tabte freden.

Woodrow Wilson.

Wilson (1856—1924) havde været rektor ved en højere skole og søgte der gennem sin historieundervisning og samtaler at give eleverne en almenmenneskelig påvirkning; han advarede dem bl. a. mod at sætte skel mellem rig og fattig og mod den gængse overtro på videnskaben: „Den har ikke gjort os mindre vindesyge og ærgerrige eller mindre egenkærlige". — 1910 blev han som 54-årig valgt til guvernør for staten New Yersey og gennemførte en række reformer: Det var almindeligt, at selskaber støttede et parti, for at dette skulle skaffe dem særrettigheder; nu blev det forbudt; ligeledes blev der forbud mod bestikkelse ved valg. Alle fællessager skulle behandles offentligt; der skulle være kontrol med økonomiske sammenslutninger, og arbejdsgiverne skulle være medansvarlige for skader, arbejderne pådrog sig i deres virksomhed.

Man var nu blevet opmærksom på Wilson, og 1912 blev han opstillet ved præsidentvalget i USA.

Siden negerslaveriets ophævelse drejede de to store partiers politik sig væsentligt om økonomiske spørgsmål. Republikanerne støttede trusterne ved stadig at kræve toldforhøjelser og ved at give dem frie hænder over for den jævne befolkning, som de udbyttede ved deres herredømme over jernbanerne, over landets rige undergrundsværdier af jern, kul, petroleum og guld m. m. Til gengæld støttede højfinansen partiet. — Demokraterne krævede tolden nedsat og kontrol med trusterne. Det var dem, der opstillede Wilson.

Han tog kampen op mod tidsåndens pengedyrkelse: „Der findes større ting end tidsånden, og det er tidernes ånd .... lykkes det Dem at komme i forbindelse med den, vil De få en fornemmelse, som om De

[1] Forsvind, betal, straf, dvs. de tyske forretningsmænd skulle forsvinde ud af landet, tyskerne skulle betale fuld krigserstatning, og alle krigsforbrydere, kejseren medregnet, skulle straffes.

befandt Dem i Deres egen tids højere luftlag, hvor de kræfter rører sig, som kæder århundrede til århundrede". — Og han bebudede kamp mod trusterne. Republikanerne var vant til at få deres kandidat valgt, og Wilson opnåede kun at blive valgt, fordi de splittede deres stemmer mellem to kandidater. — Han foreslog en betydelig toldnedsættelse, som blev vedtaget i repræsentanternes hus, men mødte stærk modstand i senatet. Da henvendte han sig direkte til befolkningen og erklærede bl. a.: „Washington har sjældent set en så talrig, så flittig, så rænkefuld korridorforsamling. Aviserne er fyldt med betalte artikler, beregnet på at vildlede .... den offentlige mening i landet. Der er al sandsynlighed for, at ubegrænsede pengesummer er givet ud for at opretholde denne korridorforsamling og til at fremkalde skinnet af, at der er en stemning mod nogle af de vigtigste punkter i toldloven". Henvendelsen hjalp. Senatet vovede ikke længere at modsætte sig loven. — Den trustlovgivning, som fandtes, var meget elastisk, og højesteret dømte oftest til fordel for højfinansen. Wilson fik gennemført en ny trustlov, som bl. a. gav offentligheden tilsyn med trusterne. I sin kamp for at skaffe lønarbejderne deres ret over for kapitalisterne skrev han: „Har De nogensinde tænkt på, at mænd er billige, maskiner dyre. Mangen inspektør er blevet afskediget, fordi han har overbelastet en dyr maskine; men hvem vil blive afskediget for at overbelaste en mand? . . . Det er på tide, at rørligt gods i forhold til mennesker indtager en anden rangs plads". — USA havde lovet andre landes skibe lige vilkår med sine, når de sejlede gennem Panamakanalen. Alligevel havde den forrige præsident givet USA's skibe en fortrinsstilling. Wilson ophævede denne bestemmelse. Filippinerne havde fået en fri forfatning; men skønt befolkningen talte spansk, havde kun de, der forstod engelsk, stemmeret. Wilson gav øerne udstrakt selvstyre.— Banker i USA havde lovet Kina lån mod at få lejlighed til delvis at kontrollere

Woodrow Wilson.

landets økonomiske politik; men Wilson nægtede at lade USA være garant for bankerne.

1916 blev han genvalgt på det program, at USA skulle holdes uden for krigen. Da Tyskland proklamerede den uindskrænkede ubådskrig, svarede han alligevel med at erklære det krig, men tilføjede, at USA hverken kæmpede for erobringer eller særfordele, men „for menneskenes ret til overalt at vælge deres livsførelse og bestemme, af hvem de vil lade sig styre. Verden må gøres til demokratiets sikre eje".

Senere fremsatte han til sikring af freden sine 14 punkter, hvoraf de vigtigste var: Diplomatiets forhandlinger skal være offentlige — Ingen underhåndsaftaler må finde sted — Vandene skal være frie både i fred og krig — Økonomiske skranker for handelen skal så vidt muligt fjernes — Nedrustning overalt — Kolonispørgsmålene skal ordnes med hensyn til de pågældende befolkningers vel — Grænserne skal sættes i overensstemmelse med folkeflertallets ønsker — Der skal være garantier for de nationale mindretals ret og frihed — Der dannes et Folkenes Forbund til at sikre små og store stater samme politiske uafhængighed og udelelighed.

Det krigshærgede Europa så hen til Wilson og USA som dem, der ene evnede at frelse verden for fremtidige krige.

Wilson stod for så vidt stærkt i sit arbejde for verdensfreden, som alle de øvrige stater trængte til USA's hjælp. Men republikanerne vanskeliggjorde opgaven for ham ved af smålige, partiegoistiske grunde at bekæmpe ham i hans hjemland.

Ved forhandlingsbordet led han skuffelse på skuffelse: De øvrige magter krævede hemmelige forhandlinger. Japan og Italien krævede landvinding, der var dem lovet af ententemagterne, men som stred mod nationalitetsprincippet. England ville gå med til at fratage Tyrkiet herredømmet over Dardanellerne, men ville ikke give afkald på sin magt over Gibraltarstrædet, Suezkanalen og Malakkastrædet. Gang på gang løb Wilson panden mod parti- eller nationalegoisme.

Fredsbestemmelser. — Nye stater og nye grænser.

Elsass-Lothringen blev uden folkeafstemning givet tilbage til Frankrig. Efter en folkeafstemning måtte Tyskland afstå Nordslesvig til Danmark og Eupen og Malmédy, der før 1815 havde været belgiske, til Belgien. De erobrede polske områder måtte det afstå til det nyoprettede Polen, som fik lidt mere, end folkeafstemningen berettigede det til. En smal landstrimmel polsk jord på Weichselflodens vestlige bred, den såkaldte polske korridor, gav det adgang til Østersøen. Den tyske by Dan-

zig blev gjort til en fristat under Folkeforbundets opsyn og i toldunion med Polen. Korridoren afskar Østprøjsen fra landforbindelse med det øvrige Tyskland. — Af Østprøjsen blev desuden et mindre, litauisk område sammen med den tyske by Memel lagt til den nyoprettede stat Litauen.

Tyskland mistede tillige alle sine kolonier og måtte i krigsskadeserstatning betale 226 milliarder guldmark samt værdien af udførsel for 43 milliarder. Det måtte afstå sin krigsflåde og en stor del af sin handelsflåde til England. Alt land vest for Rhinen og 50 km øst for denne flod skulle afmilitariseres, og riget måtte kun holde en hær på 100.000 mand lejede soldater med 12 års tjenestetid, for at der aldrig skulle være for mange uddannede soldater.

Det havde øjensynligt været den tyske regerings tanke at gøre Finland, Estland, Letland, Litauen og Polen til tyske lydlande og at beherske den russiske østersøhandel. Nu blev disse riger selvstændige, og et russisk forsøg på at tilbageerobre de baltiske stater blev slået tilbage. Snart blev den russiske hær optaget af kampen med modrevolutionære hære, så sovjetregeringen blev nødt til at anerkende staterne.

Ved hjælp af franske officerer opnåede Polen en grænse betydeligt længere mod øst, end nationaliteten svarede til. — Ukrainerne og befolkningen i provinserne Georgien, Adserbejdsjan og Armenien søgte at danne selvstændige stater, men blev af sovjetregeringen tvunget til at danne republikker i tilknytning til Rusland.

Østrig-Ungarn blev sprængt i flere stykker: Det gamle polske land nord for Karpaterne blev lagt til Polen. — Af Böhmen, Mähren, østrigsk Schlesien og det ungarske Slovakiet dannedes Tjekkoslovakiet. — Bukovina og Transylvanien blev lagt under Rumænien. — Af Slavonien, Kroatien, Bosnien, Herzegovina, det meste af Dalmatien, Montenegro og Serbien dannedes et nyt rige: Jugoslavien (Sydslavien).

Italien fik Sydtyrol og halvøen Istrien med den vigtige havneby Triest. — Fiume, der ligger i sydslavisk område, men hvor vel omk. halvdelen af befolkningen er italienere, var tiltænkt Jugoslavien som havneby; men da italienske friskarer erobrede byen, fandt stormagterne sig i, at den blev ved Italien.

Af dobbeltmonarkiet var nu kun to småriger tilbage, hvert ca. dobbelt så stort som Danmark.

Bulgarien måtte til Grækenland afstå den del af Thrakien, som ligger ud til Det græske Øhav, og havde nu kun adgang til Sortehavet. — Grækenland fik foruden Thrakiens sydkyst en kyststrækning i det sydvestlige Lilleasien med byen Smyrna (Izmir).

Tyrkerne havde under krigen gjort sig berygtet ved at myrde over halvdelen af de knap 2 mill. armeniere i tyrkisk Armenien. Ved freden i den franske by Sèvres mistede Tyrkiet sine europæiske besiddelser på Konstantinopel og nærmeste omegn nær. Af de øvrige besiddelser beholdt det hovedparten af Lilleasien, men intet af Armenien. — Men forinden havde Kemal Pasha Atatürk dannet en anden tyrkisk regering i den lilleasiatiske by Ankara. Og efter at stormagterne havde trukket deres hær tilbage, drev hans hær, der var forsynet med franske våben, grækerne ud af Lilleasien. En mængde lilleasiatiske grækere flygtede til Grækenland, da de frygtede for ellers at komme til at dele skæbne med armenierne. — Skønt stormagterne let kunne have gennemtvunget Sèvresfreden, valgte de at godkende en fuldbyrdet kendsgerning og svækkede derved troen på, at de ville oprette fred og orden. Tyrkiet fik i Europa den grænse, det havde forud for verdenskrigen, og beholdt hele Lilleasien med sin del af Armenien. Det måtte blot ikke spærre Dardanellerne.

De fleste af de asiatiske lande, det måtte afstå, blev gjort til mandater, dvs. at de skulle stå under en stormagts beskyttelse og formynderskab, til befolkningen havde nået en sådan udvikling, at den selv kunne overtage styret. Mesopotamien med sine rige oliekilder blev et engelsk mandat; det samme gjorde Palæstina. Syrien blev derimod en fransk mandatstat. Arabien blev delt i flere småriger, der var mere eller mindre afhængige af England, som derved sikrede sig herredømmet over det vand, der forbinder Middelhavet med Det indiske Ocean.

Af Tysklands kolonier i Afrika blev tysk Sydvestafrika overgivet til Sydafrika, og tysk Sydøstafrika til England. Kamerun og Togo i Guineabugten blev engelsk-franske mandater. — De tyske øer i Det stille Hav deltes mellem Australien, New Zealand og Japan, dog sikrede England sig Nauru, der er rig på fosfater. Japan og USA stredes om øen Yap, der er hovedstation for undersøiske kabler mellem Asien og Amerika. Tilsidst enedes de om, at Japan fik øen mod at love ikke at befæste den, og at de to magter fik kontrol med hver sin hovedledning.

Kina var gået med i krigen for at genvinde, hvad Tyskland havde frataget det, Japan for at erobre land. Og da det var en stormagt — hvad Kina ikke var — satte det sig i besiddelse af Kiautschou og sikrede sig vestmagternes løfte på Liaotung-halvøen. Wilson protesterede mod begge dele.

Mandatstyret blev i reglen det gamle kolonistyre om igen: Mandatlandene betragtedes som udbytningsgenstande, hvor højfinansen sikrede sig rigdomskilderne, især minejord, oliekilder o. lign.

Millioner af mennesker var blevet befriet for national undertrykkelse. Det havde vist sig, hvor grænserne var blevet sat efter afstemning, at nationalfølelsen vejede mere end økonomiske interesser. — Men i de fleste grænseegne fandtes betydelige nationale mindretal, hvortil de forhenværende undertrykkere, f. eks. tyskere og magyarer, nu også hørte.

Grænseflytningen havde underbundet mange af de årer, hvorigennem varerne var strømmet fra det ene sted til det andet, fordi staterne snarere hemmede end fremmede samhandelen. De fleste gamle stater højnede toldmurene om sig, og de nye søgte at ophjælpe de hjemlige virksomheder ved hjælp af høj told. Derved kom mange industrier til at savne både råstoffer og købere, fordi disse nu tilhørte en anden stat. Mange vanskeligheder og megen arbejdsløshed blev en følge af disse grænsespærringer, selv efter at de forskellige nationer i nogen grad havde indstillet sig efter de ændrede forhold.

FOLKENES FORBUND

Som det i middelalderen var statens opgave at tøjle selvrådige personer og slægter, sådan var det nu blevet nødvendigt at skabe en verdensstat, der kunne tøjle selvrådige stater. Men man savnede både en mellemfolkelig lovgivning, en tilsvarende domstol og en udøvende magt, som kunne sørge for, at de mellemfolkelige love og domme blev overholdt.

For Wilson lå det nær at overføre USA's forfatning på *Verdens forenede stater*, hvor hver enkelt stat skulle give afkald på noget af sin suverænitet mod at kunne handle frit med alle de andre stater og være sikret mod krig med nogen af dem. — Men statsmændene gav nødigt afkald på noget af deres stats suverænitet, og kun med meget forbehold gik de med til at danne et *Folkenes Forbund*.

Folkenes Forbund bestod af en *international domstol*, der fik sæde i Haag, et *sekretariat*, hvis væsentligste opgave var at tilvejebringe ønskede oplysninger, *folkeforsamlingen*, hvortil hver medlemsstat valgte indtil 3 medlemmer; den skulle især skabe en international lovgivning. Til *rådet* valgte hver stormagt et medlem, mens småstaterne dannede grupper, som hver valgte et medlem. Dets væsentligste opgave var at mægle mellem stater, hvis der opstod konflikter, for derved at undgå krige.

Alle stater med undtagelse af dem, der havde kæmpet på centralmagternes side, kunne straks blive medlemmer, de besejrede, når de havde vist vilje til at opfylde fredsbetingelserne. Der meldte sig godt 50, og de besejrede kom snart med. Tyskland således 1926. Derimod kom Rusland først med 1934. — Ved præsidentvalget i USA 1920 benyttede Wilsons politiske modstandere sig af den amerikanske uvilje mod at blande sig i de europæiske forhold; og da de sejrede, havde de derved afskåret sig fra at søge optagelse i Folkenes Forbund, hvorved de i høj grad svækkede dets indflydelse.

Som eksempel på folkeforsamlingens arbejde skal her nævnes nogle af de spørgsmål, den behandlede 1924:

Udkast til overenskomst om fredelig bilæggelse af internationale stridigheder.

Kontrol med den private våbentilvirkning og den internationale våbenhandel.

Forarbejde til lovbestemmelser ang. folkeretten.

Sammenkaldelse af en international nedrustningskonference.

Regulering af international radiotelegrafi og -telefoni.

Gratis retshjælp til ubemidlede i fremmede lande.

Hjælp til russiske emigranter og til græske og armeniske flygtninge.

Oprettelse af en international hjælpeorganisation for lande, som rammes af en naturkatastrofe.

Den økonomiske genrejsning af Østrig og Ungarn.

Kamp mod opium- og kokainhandel samt bekæmpelse af epedimier.

Folkenes Forbund ejede intet magtmiddel til at bøje genstridige stater. Der lød røster om at skabe en international hærmagt. Men stormagterne frygtede, at den kunne gribe ind i deres selvbestemmelsesret, og småstaterne, at den skulle blive et redskab i stormagternes hænder. Forbundets betydning afhang derfor af den gode vilje hos stormagterne. Dets magt afhang af dets moralske kraft, og indirekte fik det stor betydning. Det løste flere mellemfolkelige opgaver, hvorved det knyttede nationer sammen. Politikere fra de forskellige lande stiftede personligt bekendtskab og udvekslede tanker, og mange af dem handlede ud fra Wilsons ord: „Hvis De virkelig tror, der eksisterer en ret; hvis De virkelig mener, der bør sættes en stopper for krigen, da hør op at tænke på staternes rivaliserende interesser, og tænk på mænd, kvinder og børn verden over". Her forhandledes for åbne døre, her kom folkenes ønsker om fred til udtryk, og her skabtes en verdensopinion for freden.

Nationale mindretal.

Ved de fleste grænser fandtes der nationale mindretal: danske i Sydslesvig, tyske i Nordslesvig; tyskere i Polen og omvendt. Medlemmerne i Folkenes Forbund havde forpligtet sig til at give disse mindretal national frihed, og flere stater havde påtaget sig visse pligter over for dem. — Følte nogen sine nationale rettigheder krænket, kunne der klages til forbundsrådet, der lod sagen undersøge og, hvis det fandt klagen berettiget, henstillede til den anklagede at rette fejlen; hjalp det ikke, kunne man lade sagen gå til domstolen i Haag. Flere sager blev derved ordnet. Men visse større stater, især Polen og Italien, fulgte stadig nationalundertrykkelsens vej. De nationale mindretal havde dog fået en

moralsk ret, og de stater, som ikke anerkendte denne ret, udsatte sig for andre nationers fordømmelse.

Nedrustning og international ret.

En af Folkeforbundets væsentligste opgaver var at få standset oprustningerne og at begynde på en gennemgribende nedrustning. Det voldte store vanskeligheder: Tyskland, Rusland og USA stod foreløbig udenfor. 1926 blev Tyskland dog medlem, og 1927 gik Rusland og USA ind på at deltage i nedrustningsforhandlinger. — Ingen stormagt ville nedruste, uden at de andre fulgte med, og det syntes umuligt at finde et forhold, hvorefter rustningerne kunne begrænses. Den franske regering hævdede således, at da landet havde både en Atlanterhavs- og en Middelhavskyst at forsvare og dertil kolonier i Afrika og Asien, måtte det have en forholdsvis større flåde end Italien, hvad den italienske regering afviste. Frankrig havde til nabo to stormagter, som under en eventuel krig begge kunne blive dets fjender. Nok var Tyskland tvunget til at afruste; men man påstod, at tyskerne i al hemmelighed oprustede på kraft. Skulle Frankrig nedruste, måtte det have anden sikkerhed. — Og andre stater havde andre lige så vægtige indvendinger mod nedrustning.

1924 enedes de fleste stater om den såkaldte Genèveprotokol: Kom to stater i strid, skulle de indvilge i voldgift. Hvis en af dem nægtede det, skulle de andre økonomisk blokere den, og gik den til angreb, skulle de stå samlet mod den. — Men England nægtede at gå med. — 1925 mødtes Frankrigs og Tysklands udenrigsministre Briand og Stresemann i Locarno og traf der en aftale, som Belgien sluttede sig til: De garanterede hinanden de ved Versaillesfreden fastsatte grænser og lovede at lade enhver stridighed mellem dem afgøre af folkeforbundsrådet. Og Storbritannien og Italien forpligtede sig til straks at gribe ind til forsvar for den angrebne part, hvis den anden brød aftalerne. — 1928 underskrev alle magterne den såkaldte Kelloggpagt, hvori de „fordømmer anvendelse af krig til løsning af mellemfolkelige stridigheder og giver afkald herpå som redskab for den nationale politik i forhold til hinanden". Året efter udkastede Briand tanken om „Europas forenede stater", men mødte kritik fra stormagternes side, også fra sine ministerkolleger.

Der syntes nu banet vej for nedrustningsbestræbelserne. Man vedtog kontrol med privat våbenhandel, forbud mod at bruge kemiske og bakteriologiske midler under krig, fordømmelse af luftbombardementer

osv. Men man havde ingen garanti for, at stormagterne under en eventuel krig ville rette sig derefter.

Folkeforbundet medvirkede ved den omtalte folkeflytning mellem grækere og tyrkere såvel som ved en tilsvarende mellem grækere og bulgarer. — Det foretog delingen af Øvre-Schlesien mellem Polen og Tyskland. — Ålandsøerne var 1809 fulgt med Finland, men befolkningen er overvejende svensk og ønskede nu at komme til Sverige, som gerne ville modtage øerne. Finland ville imidlertid ikke give slip på dem. Folkenes Forbund dømte, at de skulle blive ved Finland, men have en vis grad af selvstændighed, og parterne bøjede sig for dommen. — 1932 proklamerede Norge, at det havde besat visse egne på Østgrønlands kyst, som det mente var ingenmandsland. Den danske regering hævdede, at hele Grønland hørte til Danmark. Domstolen i Haag gav Danmark medhold, og Norge bøjede sig for dommen. — Både Tyrkiet og Irak gjorde krav på det olierige Mosuldistrikt. Folkeforbundet dømte, at det tilhørte Irak, og Tyrkiet rettede sig efter dommen.

1923 skulle nogle italienske officerer afsætte grænsen mellem Grækenland og Albanien. De blev dræbt af græske friskarer. Mussolini, der nylig havde tilrevet sig magten i Italien, stillede nu lignende krav til Grækenland, som Østrig 1914 havde gjort til Serbien. Da han blev afvist, lod han den joniske ø Korfu besætte. Grækenland undlod at forsvare øen, men klagede til Folkenes Forbund. Der mødte Mussolinis handling så stor uvilje, at han ikke vovede at trodse en dom, der blev fældet ud fra folkeforbundsrådets indstilling: Grækenland skulle betale en stor bøde, men Italien trække sig tilbage fra Korfu.

Derimod lykkedes det ikke for Folkenes Forbund at mægle i striden mellem Litauen og Polen om Vilnadistriktet. Og skønt det var vedtaget at oprette et selvstændigt Armenien, fandt det sig i, at en del deraf blev en sovjetrepublik i tilknytning til Rusland, og at Tyrkiet beholdt resten med forbryderens ret —. Men det hårdeste knæk fik det, da Japan erobrede Manchuriet.

Sociale og humanitære opgaver.

Det var en almindelig mening, at de lande, hvor arbejdslønnen var lav, var særlig konkurrencedygtige, så det var nødvendigt at beskytte lønarbejderne ved hjælp af høj told eller andre midler. Fra flere sider blev det derfor hævdet, at før der kunne være tale om friere samhandel mellem landene, måtte arbejdernes kår forbedres i en hel del lande. Sekretariatet skulle derfor indhente oplysning om arbejdernes kår i de forskellige lande, om den sociale lovgiv-

ning m. m. Der blev dannet en organisation, hvori hver medlemsstat havde repræsentanter for både arbejder- og arbejdsgiverorganisationer. Den beskæftigede sig med spørgsmål som arbejdstid, mindsteløn, arbejdsløshed, beskyttelse af arbejdende kvinder, især i tiden omkring barnefødsel, af børns arbejde i fabrikker, arbejderforsikring o. lign. — Den kunne ikke pålægge staterne nogen forpligtelse, men den kunne gennem sine forslag lægge et moralsk pres på dem.

Folkeforbundet fik til opgave at kontrollere fristaden Danzig, Memels havn og Kielerkanalen og at administrere Saardistriktet, hvorfra Frankrig indtil 1935 skulle have kullene som erstatning for de af tyskerne ødelagte franske kulminer. — Derefter skulle befolkningen ved afstemning afgøre, om den ville blive ved Frankrig eller tilbage til Tyskland.

Der blev nedsat internationale kommissioner til at bekæmpe epidemiske sygdomme, til at hindre misbrug af opium, kokain og lignende folkeødelæggende stoffer, og til at standse den hvide slavehandel og at uskadeliggøre de hvide slavehandlere.

Fridtjof Nansens hjælpearbejde.

Før verdenskrigen havde nordmanden Fridtjof Nansen vundet verdensberømmelse ved sine udforskninger af de arktiske egne. Under Norges løsrivelse fra Sverige 1905 havde han i den europæiske presse søgt at vinde stormagternes forståelse for Norge, men samtidig advarede han sine landsmænd mod ydmygende udfordring af svenskerne. Og efter adskillelsen virkede han for forsoning mellem de to folk.

Under krigen havde han skrevet: „De unge må lære at se en forbrydelse som forbrydelse, hvad enten den begås af et individ, et samfund eller et folk. Vi må bort fra den fordærvelige lære, at i fædrelandets navn er alt tilladt". Efter fredsslutningen meldte han sig til Folkenes Forbunds tjeneste, og han fik den opgave at hjælpe krigsfanger hjem. Der fandtes en mængde af disse rundt om i Europa. I Rusland skal der have været omk. 800.000, hvoraf mange var omkommet, og nogle var solgt som slaver. I Tyskland var mange krigsfanger døde af sult. Hungerblokaden havde der ramt en del af de blokerende nationers egne folk. — Nu berejste Nansen de forhen krigsførende lande på kryds og tværs, førte forhandlinger med deres regeringer og ledede hjemsendelsen ad de lettest fremkommelige veje. I løbet af kort tid lykkedes det ham at få næsten en halv million krigsfanger sendt tilbage til deres hjemland.

I Rusland var 20—30 mill. mennesker truet af hungersnød. Nansen bad nu Folkenes Forbund om snarlig hjælp og udtalte, at blot for halvt så meget, som det kostede at bygge et moderne slagskib, kunne millioner af menneskeliv reddes. Han fik svaret, at ville sovjetregeringen have hjælp, måtte den indstille krigen mod de modrevolutionære generaler — hvad den ikke kunne gøre uden at begå politisk selvmord. Så henvendte han sig på kæmpemøder i Vestens storbyer til den jævne befolkning og fik så store mængder af fødevarer og klæder indsamlet, at han reddede millioner af mennesker fra at sulte eller fryse ihjel. Han ventede en åndelig fornyelse fra det russiske folk og mindede om, at hvis Vesten vendte sig fra Rusland, ville russerne vende sig mod øst, og det ville blive til ulykke for Vestens folk.

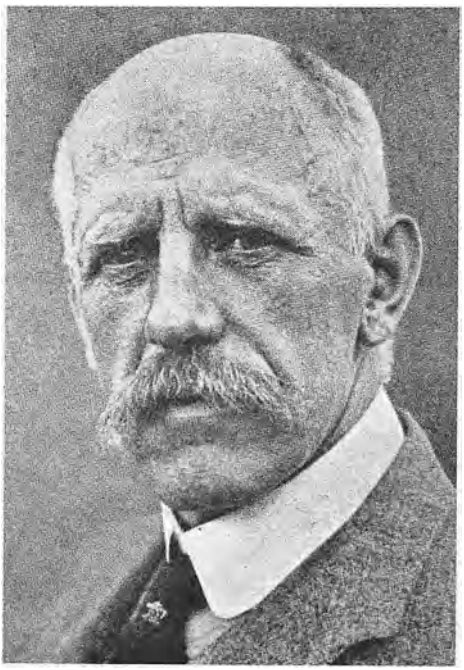

Fridtjof Nansen.

Nansen advarede indtrængende mod den selvforsyningspolitik, staterne slog ind på, og rådede til at betragte alle problemerne ud fra et internationalt økonomisk synspunkt og at søge en løsning, der var til gavn for alle. Især gjaldt det om at skaffe arbejde til de mange, der flakkede hjemløse og hjælpeløse fra sted til sted: over en million russere, der var flygtet fra sovjetstyret, jøder, som ingen stat ville kendes ved, armeniere, som var undgået tyrkermassakrene. Det skete, at sådanne hjemløse af en stat blev sat om bord på et skib; men de kunne ikke få lov at komme i land nogetsteds. Nansen måtte derfor fortsætte sit hjælpearbejde. Han samlede ind for at lindre den første nød, og han fik nogle amerikanske og enkelte europæiske stater til at tage mod en del af de hjemløse. Han skaffede også kapital til veje, så den armeniske sovjetrepublik ville tage mod en del af de omvandrende armeniere, hvorved der sikredes dem boplads og stadigt arbejde.

Armenierne.

Armenierne havde i oldtiden taget mod kristendommen. Deres land var delt mellem Rusland, Persien og Tyrkiet. I slutningen af 1800tallet begyndte den russiske regering en hårdhændet russificeringspolitik mod dem. I Persien og Tyrkiet blev de ofte forfulgt for deres tros skyld. 1896 skal 80—100.000 armeniere være blevet dræbt i Konstantinopel. Under krigen besluttede ungtyrkerne at „løse" det armeniske spørgsmål: Kristne armeniere fik valget mellem at gå over til Islam eller at miste alle deres ejendele og komme i koncentrationslejr. Mange af dem, der valgte det sidste, omkom af sult, tørst eller mishandlinger på vejen til lejrene. Børn solgtes som slaver, unge kvinder blev solgt til mænd eller til bordelværter. Af de knap 2 mill. armeniere, der levede i tyrkisk Armenien, omkom over halvdelen.

Karen Jeppe.

1902 hørte en dansk lærerdatter, Karen Jeppe, om armenierforfølgelserne og meldte sig til skolearbejde for forældreløse armenierbørn. I Urfa i det nordvestlige Mesopotamien fik hun et skolehjem at lede. Det fik støtte fra Danmark og Tyskland; ved at lære børnene håndværk og landbrug fik hun skolen til omtrent at bære sig selv økonomisk, samtidig med at børnene oplærtes i at klare sig selv. Under ungtyrkernes armenierforfølgelse skjulte hun og hendes venner mange armeniere, skønt de vidste, at det kunne koste dem livet.

Efter krigen oprettede hun et hjem i Aleppo i det nordlige Syrien, der jo nu var et fransk mandat. Og både Folkeforbundet og armeniervenner rundt om i verden hjalp hende med at tage sig af armeniere. Modige mænd satte livet i vove for at hjælpe armeniske kvinder og børn, der var gjort til slaver, til at flygte, og de franske myndigheder hindrede muhammedanerne i at tilbagerøve de kvinder og børn, der var

tyet til Karen Jeppe. Årlig ankom der omkring 300 til hendes hjem. Hun måtte søge at skaffe dem arbejde og egne hjem og forpagtede af en beduinerhøvding et stort stykke jord ved Eufrats øvre løb. En svensk afdeling af den internationale freds- og forsoningsforening hjalp nybyggerne med at bygge dæmninger og vandingsanlæg.

Det blev kun et lille mindretal af armenierne, Karen Jeppe kunne nå at hjælpe. Men en begyndelse var gjort og en vej vist for det folk, der har vokset sig stærkt under lidelser og stadig har bevaret håbet om at få eget selvstændigt land: Hayasdan[1].

[1] Befolkningens navn til Armenien.

PENGEVÆSNET OG KRISER

KRIGEN havde ikke blot forarmet de krigsførende, men også de neutrale lande. Maskiner og redskaber var ikke blevet fornyet, lagrene var tømte, besætningerne reducerede og jorden udpint. En mængde fabrikker var ødelagt, andre, der var blevet omstillet til våbenfabrikation, skulle nu omstilles igen.

Krigen måtte føres med de midler, der fandtes ved dens udbrud, og dem, der fremstilledes, mens den stod på. Men i stedet for at lade samtiden betale den gennem forhøjede skatter, lånte landene sig frem; bl. a. solgte krigsleverandører våben til overpriser og lånte bagefter pengene ud til høje renter. Nu måtte det arbejdende folk ikke blot genopbygge samfundet, men samtidig slæbe på en vældig rentebyrde. Der krævedes både afsavn og øget arbejde for at bringe økonomien på fode. Men de færreste ledende politikere vovede at give folket oplysning om de virkelige forhold, da det ville skade deres popularitet. I stedet for lod de staterne fortsætte med at låne eller lod seddelpressen arbejde. — Iflg. professor L. Birck, „Europas svøbe", var statsgælden i:

	1914		1918		1923		
England	708	mill.	5900	mill.	7800	mill.	£[1]
Frankrig	34000	„	167000	„	400000	„	fr.
Belgien	900	„	2000	„	6500	„	$
Tyskland	11800	„	149000	„	6000000	„	rm.
Rusland	9000	„	54000	„			rubler
Danmark	361	„	1074	„	1202	„	kr.
Sverige	650	„	1656	„	1552	„	sv. kr.
USA	1188	„	25500	„	23000	„	$

Skønt der under krigen var strømmet en mængde penge til USA, dækkede dette land godt 60 % af krigsudgifterne ved lån. I England krævede forrentning og afdrag af krigsgælden nu mere end samtlige skatter før krigen. Frankrig havde ført krigen udelukkende ved lån. Man var inde i en voksende inflation, som kun kunne afbødes ved en høj formueafgift; men da en regering foreslog det, blev den styrtet. Man lod

[1] 1 £ = 18 kr., 1 fr. = 0,70 kr., 1 rm = 0,90 kr., 1 rubel = 1,85 kr., 1 $ = 3,75 kr. (Alt efter pari kurs).

seddelpressen fortsætte sin virksomhed og fortrøstede sig til de tyske skadeserstatninger. — Flere stater fulgte Frankrigs eksempel: 1923 var underskuddet på Polens statsbudget 100 milliarder zloty[1], og en zloty havde kun $^1/_{500}$ af sin oprindelige værdi; 1922 noteredes en østrigsk kr.[1] til $^1/_{84000}$ $. — Rusland slap af med sin statsgæld, ved at sovjetregeringen nægtede at godkende den. — I visse stater svingede pengenes værdi fra dag til dag.

Men samhandelen kræver faste kurser på de forskellige landes penge, da man ellers aldrig kan vide, hvor mange varer man kan få for det, man eksporterer til et land. Staterne søgte derfor også at stabilisere deres pengevæsen: Hvor statsgælden ikke var alt for stor, f. eks. i Danmark, Sverige og England, gik man tilbage til guldværdien, så inflationen afløstes af en deflation. I lande som Tyskland, Østrig, Ungarn og Polen byggede man et nyt pengevæsen op fra grunden af. Frankrig nedskar pengene til omk. $^1/_3$ af deres oprindelige guldværdi, Finland sine til $^1/_8$. I sidste halvdel af 20erne var de fleste staters penge blevet stabiliseret.

Inflationen gik ud over fastlønnede og lønarbejdere, men især over småsparere, der havde anlagt deres penge i sparekasser, obligationer, livsforsikringer el. lign. — I inflationstiden købte spekulanter faste værdier, f. eks. store gårde, belånte dem til det yderste og betalte lånet ud, når pengene var mindst værd. Vejrede de deflation, solgte de de faste værdier og anbragte pengene i sparekasser eller banker, hvor deres formuer voksede med pengenes voksende værdi. — Ejere af gældsbehæftede værdier, f. eks. landmænd, så deres gæld dale i inflations-, men stige i deflationstider.

Staterne måtte ofte ty til de store banker for at få deres pengevæsen saneret, og de bestemte da vilkårene. Da Østrig således fik sit pengevæsen ordnet, måtte det pantsætte sin told og sit tobaksmonopol og indskrænke arbejdsløshedsunderstøttelsen: „Den østrigske overklasse står mindst lige så godt som 1914; den østrigske underklasse betaler krigens følger med en ødelagt levestandard"[2].

Pengerigeligheden gav en falsk forestilling om velstand, medførte derved for stort forbrug og hemmede den kapitaldannelse, som var nødvendig for en højere levefod.

Krigsgælden var en dødvægt, den arbejdende befolkning stadig måtte slæbe på. Dog frigjorde en del stater sig helt eller delvis for den indenlandske gæld ved at ødelægge eller nedskære deres mønts værdi.

[1] 1 zloty = 1 fr., 1 øst. kr. = 0,75 danske kr.
[2] L. Birck: »Europas svøbe«.

De mægtige prisstigninger havde medført, at ejendomme og forretninger ofte solgtes til det dobbelte af, hvad de kunne koste før krigens tid, skønt de reelle værdier var adskilligt mindre. Industri- og skibsaktier gav mægtigt udbytte, og den deraf følgende prisstigning kapitaliseredes ofte i form af friaktier, skønt aktionærerne tit på generalforsamlingerne havde skaffet sig så store dividender, at der intet var blevet henlagt til modernisering og konsolidering. Forrentningen af disse oppustede værdier lagdes også på den arbejdende befolkning, og politikerne tænkte i reglen mere på at sikre renten af de falske kapitaler end på at skaffe arbejderne frugten af deres arbejde. Rigdommen var overvejende blevet samlet på nogle få hænder. Da forholdene trak sig nogenlunde i lave, var den jævne befolknings købeevne i høj grad forringet. Produktionsevnen steg samtidig stærkt, så forretninger og fabrikker lå snart med store varelagre, som folk ikke havde råd til at købe, følgelig blev en mængde mennesker arbejdsløse.

I den første tid efter krigen skulle der først og fremmest skaffes fødevarer, klæder, bolig og brændsel. Kun små mængder korn blev omsat i dyriske produkter, da der gik for mange kalorier tabt derved. Som følge af de høje kornpriser kom megen hidtil udyrket jord i Canada og Argentina under plov. I løbet af få år var efterspørgslen tilfredsstillet, og lagrene fyldte. Endnu var der mange, som sultede; men de havde ikke råd til at spise sig mætte. Så faldt kornpriserne voldsomt, og det blev en god forretning at producere flæsk, smør og æg. Men snart var markedet også mættet med disse varer, og krisen meldte sig. Jo lavere priserne lå, des mere måtte mangen landmand producere for at klare de høje renter, som derved hemmede en tilpasning til efterspørgslen. Og i flere stater gjorde politikerne ondt værre ved at lave kunstige priser, for at ejendommene kunne forrentes, idet de derved forringede købeevnen og opmuntrede til at holde produktionen over efterspørgslen.

Der var mangel på boliger; men folk havde ikke råd til at bygge; derfor gik bygningshåndværkere ledige, og deres forringede købeevne medførte arbejdsløshed i andre fag. Skotøjsarbejderen havde ikke råd til at forsyne sig og sine med fodtøj, fordi der var for meget af det. Varer, man manglede i et land, lå og rådnede i et andet; man havde nemlig ikke råd til at købe det, fordi man i et tredie land ikke havde råd til at købe ens produkter. Derfor lå skibene stille, og sømænd og havnearbejdere gik ledige. Alt syntes at være gået i hårdknude. Krise fulgte på krise på grund af overflod. Der var ganske vist nok, som gerne ville købe varerne, men de manglede pengene. Dem sugede den falske kapital til sig i form af renter. — Og den turde man ikke røre ved.

MELLEMKRIGSTIDENS STATER

Finland.

UNDER krigen fortsatte den russiske regering sin russificeringspolitik i Finland, indtil den engelske regering gjorde indsigelser, da disse forordninger stod dårligt til vestmagternes erklæring om, at de kæmpede for menneskenes selvbestemmelsesret. Russificeringen lempedes derpå i nogen grad. Men finnerne vidste, hvad de kunne vente af en russisk sejr, og mange af dem lod sig uddanne til officerer i den tyske hær.

1901 fandtes der 110.000 selvejende bønder, deraf nogle få storgodsejere, 160.000 forpagtere, hvoraf *torparerne* i reglen havde jord nok til at ernære en familie, hvorimod *backstugumændene* højest forpagtede et par ha jord. Endelig var der 207.000 jordløse daglejere. Storgodsejerne var i reglen rige, selvejerbønderne velstillede, torparernes kår var tålelige, men utrygge, backstugumændenes usle, og daglejernes så elendige, at de oftest måtte bo til leje i gårdmændenes badstuer og have fattighjælp ved siden af lønnen for overhovedet at eksistere. — Under krigen tjente selvejerne store summer, mens underklassens kår forværredes, og da regeringen intet gjorde for at lette kårene, blev klassehadet værre fra år til år.

Mannerheim.

Da zaren blev styrtet, løstes det eneste lovmæssige bånd, der bandt Finland til Rusland, og den finske landdag erklærede Finland for selvstændigt. — Der

fandtes mange russiske garnisoner i Finland. De dannede nu soldaterråd og sluttede sig til bolsjevikkerne. Mange finske arbejdere søgte samvirke med dem, dannede „røde" armeer og krævede proletariatets diktatur i Finland. Landdagens borgerlige medlemmer flygtede, og det så ud til, at bolsjevikkerne skulle få herredømmet i Finland. — Da overdrog „de hvide" magten til Mannerheim, som havde været general i den russiske hær. Han samlede og organiserede en frivillig hær i Østerbotten, hvor befolkningen overvejende er hårdføre, nøjsomme bønder og meget religiøse, hvorfor de især var forbitret over, at de røde ofte skændede kirker og dræbte præster. Unge finner, der var uddannet i Tyskland, strømmede til, mange andre ligeså. Snart var Mannerheims hær på 70.000 mand. — Men de røde havde fået hjælp fra russerne, så deres hær var på 100.000 mand. Alligevel besejrede Mannerheim dem. Nogle flygtede til Rusland, men de fleste toges til fange. — Tyskerne havde hjulpet Mannerheim og samtidig sikret sig at få en tysk prins valgt til Finlands konge. Derved skulle Finland blive et led i Tysklands Østersømagt. Men dets nederlag medførte, at prinsen overhovedet ikke nåede at blive konge.

Kyösti Kallio.

1918 blev Mannerheim valgt til rigsforstander. Det lykkedes ham at skaffe det hungrende folk levnedsmidler. Desuden skabte han en hær på 100.000 frivillige, hvormed han ønskede at hjælpe vestmagterne til at slå bolsjevikstyret ned, før det sad for fast i sadlen. Men de fleste finner anså det for eventyrpolitik. Ved præsidentvalget 1919 fik den besindige Ståhlberg tre gange så mange stemmer som Mannerheim.

Borgerkrigen var blevet ført med den vildskab, som klassehad let afføder. Der er fortalt meget om „de røde"s grusomhed; men „de hvide"s gav dem ikke stort efter. Nu sad omk. 75.000 røde i koncentrationslejre, og af dem skal ca. 15.000 være blevet skudt. Spørgsmålet var, om man

skulle holde dem nede eller søge forståelse med dem. — Storbonden Kyösti Kallio, som i den følgende tid blev den ledende kraft i finsk politik, valgte det sidste. Godt ⅔ af befolkningen ernærede sig ved landbrug, og der var jord nok til alle, som ønskede at blive selvstæn-

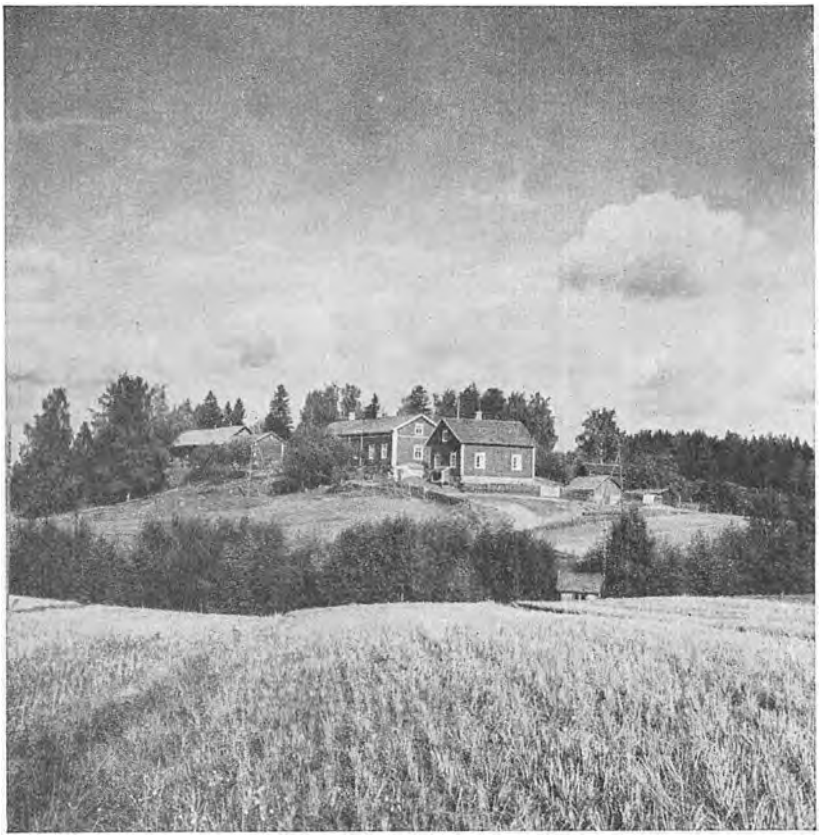

Finsk bondegård.

dige; men omk. halvdelen deraf lå under store godser. Allerede 1918 fik Kallio gennemført en lov, som gav forpagterne ret til at kræve deres ejendomme til selveje efter den pris, der gjaldt 1914, og staten ydede køberne lån på gunstige vilkår. De fleste torparer benyttede sig deraf, derimod ikke så mange backstugumænd, sagtens fordi deres ejendomme var for små.

1921 foreslog Kallio, at stat og kommune skulle have ret til at tvangskøbe storbrug, som ejeren enten ikke beboede eller ikke drev tilfredsstillende. Der krævedes $^5/_6$ majoritet eller vedtagelse efter et nyt valg,

for at et sådant forslag kunne blive lov. Højre fik det forkastet; men efter et nyt valg blev det vedtaget med 135 st. mod 61. Både stat, kommune og private ydede lån til oprettelse af statsejendomme. Af et enkelt gods blev der oprettet 900.

Der blev givet amnesti i stor udstrækning, og socialdemokraterne havde en tid regeringsmagten, men de trak sig tilbage, da landdagen nedstemte deres forslag om at afskaffe statsstøtte til de frivillige skyttekorps, at fordoble formueskatten og at afskaffe toldskatterne.

Kommunisterne optrådte imidlertid stærkt udæskende, og da de 1929 søgte at afholde et møde i Lappo sogn, i den egn, hvor krigen mod dem var begyndt, blev deltagerne gennempryglede. Lappomændene vandt snart betydelig tilslutning, og uden at tage hensyn til landets love optrådte de, som om de havde ret til at beherske Finland: De ødelagde „røde" trykkerier, bortførte vidnerne i sagen, tvang landdagen til at udelukke kommunister fra sogneråd og landdag, bortførte ledende mænd og kvinder, som de ikke fandt aktive nok i kampen mod kommunisterne. Tilsidst blev det befolkningen for meget. Et massemøde blev opløst af politiet, og nogle af de mest pågående blev straffet. Ved et påfølgende valg tabte de mange af deres mandater.

Ved Ruslands angreb på Finland under sidste krig bestod Kallios politik sin prøve: Næsten hele folket stod sammen om at værne Finlands frihed.

De baltiske stater.

Den jævne befolkning i Estland, Letland og Litauen havde en lang og trang lidelseshistorie bag sig: De tyske riddere, en gejstlig ridderorden, trængte i 1200tallet ind i deres landsdele for, som det hed, at skænke den hedenske befolkning himlen. Til gengæld fratog den bønderne jorden. Først blev disse fæstere, senere livegne. Danskernes herredømme over Estland 1219—1346 og svenskernes over Estland og Letland 1560—1721 ændrede intet ved dette forhold. Også litauerne havde i hele dette tidsrum adeligt styre.

Alligevel bevarede den oprindelige befolkning sit sprog og sin kultur, også da den russiske regering begyndte en lignende russificering der som i Finland. Både sprogligt og religiøst er de tre nationer helt forskellige fra russerne: Esterne er protestanter, og deres sprog er nært beslægtet med finsk. Letterne er også protestanter; deres sprog minder om litauernes og er en særlig gren af den indoeuropæiske sproggruppe. Litauerne er romersk-katolske og føler sig i skarp modsætning til den russiske kirke.

Kort efter den russiske revolutions udbrud erklærede esterne deres land for selvstændigt, valgte en landdag og dannede en regering. Lenin havde proklameret ethvert folks ret til selvstyre. Men efter at han havde taget magten i Rusland, søgte han at påtvinge Estland kommunistisk styre. Efter freden med Tyskland måtte russerne imidlertid helt rømme Estland, som blev besat af tyskere, og da de efter nederlaget måtte for-

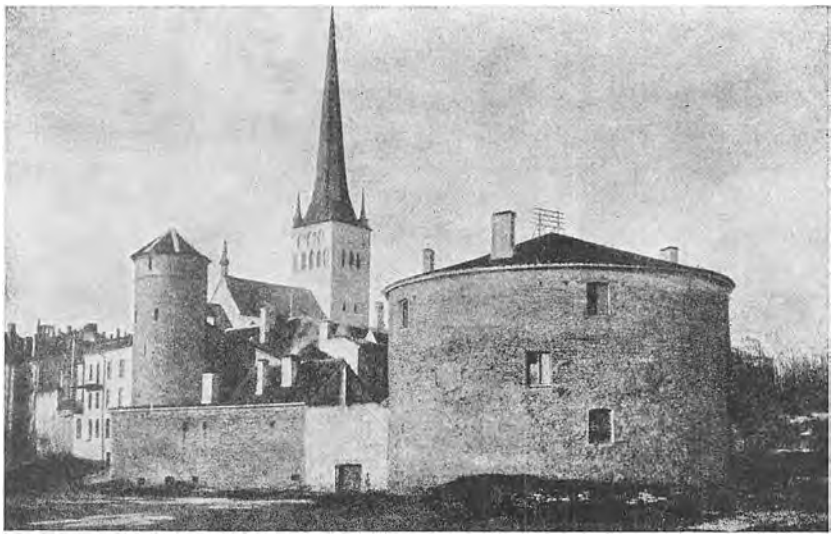

Tallinn (Reval). Rester af gamle fæstningsværker. I baggrunden Olai-kirke fra Valdemar Sejrs tid.

lade det, kom russerne igen. Ved finnernes hjælp lykkedes det dog esterne at jage russerne ud af deres land. England søgte nu forgæves at få dem til at støtte modrevolutionære bevægelser i Rusland, og da bolsjevikregeringen fik nok at gøre andetsteds, sluttede den 1920 fred med Estland og afstod „for evige tider fra områder på den estiske republiks territorium".

I Letland gik det omtrent som i Estland. Letterne måtte skiftevis kæmpe mod hjemlige bolsjeviksoldater, der fik russisk hjælp, og mod tyskerne, hvis regering nægtede at anerkende den lettiske stat. Men da England-Frankrig tvang tyskerne bort, og letterne fik engelske våben, lykkedes det dem at jage russerne ud, så Letland 1919 blev befriet fra fremmedherredømme.

Også litauerne erklærede efter den russiske revolution deres land for selvstændigt. Men tyskerne holdt det besat og krævede, at det skulle stå i nært forbund med Tyskland. Først efter deres nederlag opnåede

Litauen selvstændighed, hvad bolsjevikregeringen straks anerkendte. — Rusland sluttede senere ikke-angrebspagt med de tre baltiske stater.

De tre lande er hver for sig noget større end Danmark; men Estland og Letland har hver knap halvt så mange indbyggere, hvorimod Litauen har omk. 3 mill. I Estland er 88 % af befolkningen ester, i de to andre lande er ca. 80 % henholdsvis letter og litauer. — De afskar Rusland fra Dünamundingen. Men bolsjevikregeringen trængte foreløbig til småstater, hvorigennem den kunne få handelsforbindelse med Vesten.

Alligevel uddannede man i Moskva landsforrædere, som i deres hjemland skulle danne „femte kolonner"[1] og søge at rejse oprør der. I Estland kom man især jævnlig på spor af sådanne forsøg, og sporene pegede stadig mod Moskva. 1924 forsøgte nogle estiske kommunister således at sætte sig i besiddelse af statskancelliet og kaserner m. m. Forsøget blev straks slået ned. Men det viste sig, at deres våben var russiske, og en russisk hærafdeling stod ved grænsen, parat til at komme dem til hjælp, når de havde tilrevet sig magten, så de ikke skulle miste den igen. — Militært kunne de små lande intet stille op mod Rusland. Men de kunne søge at fjerne faren for en femte kolonne.

De fleste indbyggere i de tre lande ernærede sig ved landbrug, og der var rigelig jord; men det meste ejedes af nogle få tusinde baroner. Enkelte bønder havde før krigen købt deres ejendomme til høje priser; men de allerfleste var fæstere, og der fandtes en mængde daglejere. Nu begyndte alle tre regeringer en storstilet jordudstykning. I Letland måtte ingen baron have over 50 ha, i Estland og Litauen højst 80 ha. De udstykkede ejendomme blev alle store nok til at ernære en familie. Der skulle nu anskaffes bygninger, redskaber og husdyr; de, der skulle begynde, ejede intet, og staten magtede ikke at skaffe dem kapital. Men de fleste steder var der træ i skovene, og landarbejderen, der fik sin længe nærede drøm opfyldt: at blive selvstændig — opførte ofte selv stald og lade og indrettede beboelse deri, til han kunne få råd til at opføre et stuehus.

Baronerne fik i reglen kun 3—6 % af jordens værdi i erstatning. De fleste af dem klagede sig gudsjammerligt, nu da de selv måtte arbejde med. — Det er omstridt, om reformen bragte økonomisk fremgang. Foreløbig savnede de fleste af de ny landmænd både kendskab til jorddyrkning og husdyrbrug; men manglende indsigt opvejedes i reglen af øget arbejdslyst. Staterne oprettede både folkeskoler og landbrugsskoler, som uddannede landbrugslærere. Bønderne, især i Estland, tog an-

[1] Afdelinger, som i tilfælde af krig hjælper angriberne mod deres egne landsmænd.

delssystemet op, og der skete efterhånden store fremskridt på landbrugets område.

Vilna havde været hovedstad i det gamle litauiske rige, men blev ved fredsslutningen overgivet til Polen. I byen var flertallet jøder og det største mindretal polakker. I det tilsvarende landdistrikt var 56 % hvide-russere, 27 % litauer og 18 % polakker. Under kampe mellem Polen og Rusland (III s. 232) erobrede Sovjet distriktet og gav det til Litauen. Men da Polen bagefter sejrede, tog det distriktet tilbage, og Folkeforbundet afviste Litauens krav på dets gamle hovedstad. Det skabte et så spændt forhold mellem de to stater, at grænsen en lang tid var spærret mellem dem. — Ved fredsslutningen måtte Tyskland afstå Memel med en landstrimmel langs floden Njemen til de allierede. Det skulle stå i et lignende forhold til Litauen som Danzig til Polen. Men 1932 besatte Litauen distriktet og fik lov til at beholde det mod at give dets befolkning selvstyre. Da et valg imidlertid gav tysk flertal, søgte den litauske guvernør at styre det enevældigt, hvad der skabte et yderligere spændt forhold til tyskerne.

I Estland lod man tyske, svenske og russiske mindretal danne kulturråd og overlod til dem at forvalte en forholdsmæssig del af de midler, staten ydede til kulturformål. I Letland fulgte man væsentlig samme linie. Men da nazisterne 1933 vandt flertal blandt tyskerne, begyndte man at hale i land over for dem.

Spændingen mellem Polen og Litauen var antagelig medvirkende til, at det forsøg, der blev gjort på at danne et fælles forsvarsforbund mod russisk erobringslyst af Rumænien, Polen, Litauen, Letland, Estland og Finland måtte opgives.

I de 20 år, de tre lande beholdt deres selvstændighed, bedredes underklassens kår i høj grad. Der rejstes en mængde gode, nye hjem, anlagdes veje og baner. Byernes sanitetsforhold, belysning, gader og hospitaler m. m. bragtes i orden. Og i alle tre lande fostredes betydelige teknikere, videnskabsmænd, digtere og kunstnere, som så det som deres opgave at tjene den jævne befolkning. Flittige samlere sikrede sagn og folkesange fra forglemmelse, så befolkningen kunne bevare forbindelsen med sin fortid og gamle folkekultur.

Polen.

Under krigen bevægede østhærene sig den meste tid frem og tilbage over polsk jord, hvor afgrøder nedtrampedes, bygninger brændtes, og besætninger røvedes. Både i by og på land led befolkningen ondt. Ved krigsudbruddet rykkede Pilsudski (III s. 16) med en hær, han havde dannet,

ind i Rusland og krævede det polske rige genoprettet. Da tyskerne efter freden med Rusland gav sig til at udskrive soldater i det rige, de havde oprettet af russisk Polen, opfordrede han sine landsmænd til at nægte militærtjeneste. Han blev derfor sat i tysk fængsel og slap først ud ved Tysklands sammenbrud. Men Tyskland fik ingen polske soldater.

Joseph Pilsudski.

Han blev den egentlige leder af det genoprettede Polen, som han styrede næsten diktatorisk til sin død 1935, selv om det havde et parlament. — Det var omtrent 9 gange så stort som Danmark med ca. 28 mill. indbyggere, hvoraf kun godt halvdelen var polakker. — Der nævnes fra 52 —70 %. — I de fleste grænseegne var polakkerne i mindretal, og spredt over hele riget fandtes over 2 mill. jøder. — Hos de ca. 4 mill. ruthener og 1 mill. hviderussere mod øst og nordøst var nationalfølelsen først vågnende, så de kunne måske ved hjælp af en retfærdig og frisindet lovgivning vindes for Polen; vanskeligere var det med litauerne, men dog især med tyskerne mod vest, der jo havde været vant til at optræde som herrefolket.

I over hundrede år havde befolkningen været delt mellem tre stater med hver sine skikke og love. Nu skulle de samarbejdes til een nation. Mange handelsforbindelser var sprængt, hvad især mærkedes i de vestlige egne og forværredes af regeringens hårdhændede handelspolitik, som snart førte til en handelskrig med Tyskland til skade for begge parter.

Polens jord er frugtbar, og i den findes store rigdomme af stenkul, jern, stensalt og kalisalte. Men overalt fandtes store godser og samtidig en mængde landarbejdere, hvis højeste ønske var at blive selvejerbønder. Bondepartiet, det største af de mange politiske partier, fik 1920 vedtaget en lov, hvorefter der årlig i 10 år skulle udstykkes 200.000 ha i småbrug, om nødvendigt ved ekspropriation til så lave priser, at gods-

ejerne måtte anse det for en fordel at sælge jord. Man håbede derved at rejse en vold mod krav om statsdrift af jord.

Der krævedes frisind, klogskab, takt og tålmodighed af regeringen, hvis den skulle få rigets indbyggere til at føle sig som eet folk og undgå faren fra øst og vest. Men Pilsudski såvel som de, der efterfulgte ham, stolede mere på magt end på ret. Da valget 1922 gjorde de ikkepolske partier til tungen på vægtskålen i sejmen (rigsdagen), brugte Pilsudski sin magt til at reducere de tyske mandater fra 18 til 5 og fik tilsyneladende bugt med de nationale bevægelser i øst. Men han holdt samtidig fjendskabet vedlige både med naboen i vest og i øst. — Over for Tyskland og Rusland var Polen kun en anden rangs magt, hvis de atter kom til kræfter, og dets stilling ville da være i høj grad truet. Men regeringen drømte storhedsdrømme og mente, at den ved at støtte sig til Frankrig kunne tillade sig en udfordrende holdning. — Foreløbig havde sovjetregeringen nok at gøre med Ruslands indre forhold, men den drev en kraftig underjordisk femtekolonne-virksomhed i Polen. Og Tyskland irriteredes både af Polens mindretalspolitik og af dets toldpolitik, der virkede særlig generende, fordi den vanskeliggjorde samhandelen over land med Østprøjsen. Dertil kom Danzigproblemet med stadige stridigheder om det retslige forhold mellem Polen og Danzig. Navnlig var Danzigs indbyggere forbitret over, at polakkerne i byen Gdynia skabte dem en generende konkurrent.

Da Hitler overtog magten i Tyskland, indledte han et venligere forhold til Polen. Men man måtte regne med, at fik han magt dertil, ville han kræve landforbindelse med Østprøjsen, hvorved Tyskland kunne spærre Polen ude fra Østersøen. I sin nationalistiske forblindelse syntes den polske regering dog helt at overse denne mulighed.

Tjekkoslovakiet.

Tomas Masaryks navn er nøje knyttet til oprettelsen af den tjekkoslovakiske stat. Men hans gerning ville have været forgæves, hvis tjekkerne ikke trofast havde værnet om deres kultur og sprog.

Han og hans medarbejder dr. Benes var begge udgået fra fattige hjem. Som 13-årig kom han i smedelære, og om nætterne studerede han, så han som 15-årig kom på et gymnasium, og kort efter at han havde taget sin eksamen, blev han professor i filosofi ved universitetet i Prag.

Han frastødtes af tjekkiske nationalisters fraser om at ofre livet for fædrelandet. I stedet for ville han vække den jævne befolkning til at arbejde for det. Folket skulle modnes til selvstændighed ved at blive tyskerne moralsk overlegne; som det væsentligste middel dertil ville han

bruge sit folks historie, og det skulle være sand historie. Han vakte stor forargelse ved at påvise, at nogle håndskrifter, der fortalte om tjekkernes sejr over sakserne i gamle dage, var falske. Men han svarede angriberne med Hus' ord: „Kan sandheden ikke forkyndes uden forargelse, er det bedre at tage forargelsen end at forlade sandheden". I historien søgte han det sandeste og ædleste udtryk for tjekkisk åndsliv og fandt det især hos mænd som Johan Hus (I s. 350 ff.), Peter Chelcicky (I s. 352) og Amos Comenius, der skabte en human folkeskole, men som for sin tros skyld var landflygtig, så hans liv blev „en vandring, et stadigt vekslende herberg, aldrig et fædreland". Sine tanker forkyndte Masaryk i sit blad og for de studenter, der skulle gå ud som folkeopdragere. — 1907 lod han sig vælge til rigsdagsmand og talte i rigsdagen de undertrykte nationers sag. Det skyldtes væsentligt ham, at tjekkerne gik med i krigen under leveråb for serberne og i skarer rømmede over til den russiske hær. Ved krigsudbruddet i 1914 flygtede han for at tale tjekkernes sag i England og Frankrig.

Tomas Masaryk.

Det lykkedes ham og dr. Benes, som også var flygtet, at overbevise de vestlige magter om, at et selvstændigt Tjekkoslovakiet ville være den bedste forpost mod den tyske ekspansion mod sydøst, så de vandt både dem og Wilson for oprettelsen af et tjekkoslovakisk rige. 1916 dannede flygtede tjekkere et tjekkisk nationalråd, der proklamerede sig som tjekkisk regering og anerkendtes af vestmagterne. — Efter den første russiske revolution drog Masaryk til Rusland og fik udvirket, at der af de tjekkiske soldater, som var rømmet over til den russiske hær, dannedes en tjekkisk hær, så hans folk nu kæmpede på ententemagternes side.

Denne hærs stilling blev meget vanskelig efter den tysk-russiske fred. Masaryk traf den aftale med sovjetregeringen, at den skulle drage gen-

nem Sibirien og øst om hjem. Men dens ledere opsnappede et hemmeligt telegram fra sovjetregeringen, som beordrede den afvæbnet. Efter store vanskeligheder nåede hovedparten af hæren til Böhmen 1920. Mange nåede først hjem flere år efter, da Fridtjof Nansen skaffede et stort antal fremmede hjem fra Rusland. — 1918 blev Tjekkoslovakiet anerkendt som en selvstændig stat. Masaryk blev dens præsident, Benes dens udenrigsminister. — Det var et rige på 140.000 km² med omk. 13½ mill. indb., hvoraf ca. 6¾ mill. var tjekkere, 2¼ mill. slovaker, 3⅓ mill. tyskere, resten magyarer, ruthener, polakker og jøder.

Eduard Benes.

Ved grænsedragningen havde man ikke blot taget nationale, men tillige geografiske hensyn. Syd for Sudeterne fandtes tyske flertal i visse egne, og i Teschenområdet syd for de vestlige Karpater fandtes et lille polsk flertal; desuden gik grænsen imod Ungarn visse steder noget sydligere, end hvad der svarede til flertalsprincippet. Men tyskerne og magyarerne havde ved deres hårdhændede afnationaliseringspolitik diskvalificeret sig til at få nationale mindretal betroet. Kulturelt stod tjekkerne og tyskerne højest. De fleste slovaker var analfabeter, fordi magyarerne havde forbudt undervisning i slovakisk i skolerne. Ruthenerne, der boede længst mod øst, var næsten ødelagt af brændevin. Omk. 75 % af rigets befolkning sluttede sig til pavekirken; men dens nære samarbejde med det gamle kejserdømme havde medført en betydelig bevægelse „bort fra Rom".

Masaryk havde krævet national frihed for sit folk og ville give andre det samme: Folkeskolen skulle give undervisning på børnenes modersmål; hvis forældrene ønskede det, fik børnene undervisning i religion. Ved videregående undervisning skulle alle dog lære tjekkisk; men et af landets fire universiteter var tysk. Da slovakerne krævede øget selv-

styre, fik de det. — Alligevel var tyskerne utilfredse og afholdt sig i begyndelsen fra deltagelse i de politiske valg. Efterhånden delte befolkningen sig dog mere efter sociale og økonomiske end efter nationale linier. — Men tyskerne kunne ikke glemme, at de havde været herrefolket, så da Hitler tog magten i Tyskland, vågnede herskernykkerne hos dem.

Der findes rige kullejer foruden jern, salt, porcelænsjord og grafit m. m. i Tjekkoslovakiets undergrund; der er store skove og megen frugtbar jord. Men under Trediveårskrigen (II s. 107 ff.) havde tyske adelsmænd tilrevet sig meget af jorden, og mange bondeejendomme var alt for små. Desuden havde især de slovakiske og ruthenske bønder lidt under de magyariske magnaters (godsejeres) undertrykkelse.—Nu gennemførtes trods godsejernes klageråb en lov, hvorefter intet gods måtte være over 250 ha, deraf højst 150 ha dyrkbar jord. Resten skulle afstås mod en ringe erstatning, hvorefter den blev brugt til oprettelse af nye brug eller som tillægsjord til for små ejendomme. Reformen blev lykkebringende; der blev arbejdet dygtigt og målbevidst, og snart regnede man tjekkerne for et af de dygtigste og mest oplyste folk i verden.

Tjekkoslovakerne følte sig med rette truet af deres naboer: østrigske, men dog især ungarske statsmænd tænkte på revanche; polske krævede Teschenområdet; for tyskerne lå riget som en forhindring for deres „Drang nach Osten". Især blev den tyske fare alvorlig, efter at Hitler var kommet til magten. — Som modvægt fik Benes dannet et våbenforbund med Rumænien og Jugoslavien til gensidig hjælp mod østrigske og ungarske krav om grænserevision. Desuden sikrede han sig hjælp fra Frankrig, hvis Tyskland skulle angribe riget, og efter at Hitler havde taget herredømmet i Tyskland, føjede sovjetregeringen 1935 sit løfte om bistand i tilfælde af tysk angreb til Frankrigs. Tjekkoslovakiet havde en forholdsvis stor hær, indøvet af franske officerer og udstyret med første klasses våben fra de berømte böhmiske Skoda-værker. Riget syntes da vel sikret mod angreb.

Østrig.

Østrig havde mistet det meste af sin mineralrige jord. Endnu besad det dog jernminer, var Europas trediestørste olieproducerende land og havde i sin vandkraft mulighed for en delvis erstatning af kul. — Men der savnedes kapital. — Værst var misforholdet mellem Wiens 2 mill. indb. og landets øvrige indbyggertal: ca. 4½ mill. Mange anså tilslutning til Tyskland som den eneste redning. Men det blev bestemt afvist

af vestmagterne. „Det glade Wien" blev nu til det sultende Wien. Mange wienerbørn reddedes kun fra sultedøden, ved at man i andre lande, især i Holland og Danmark, en tid optog dem i sit hjem.

Socialdemokratiet fik først styret og søgte at bedre arbejdernes kår ved boligbyggeri, højere løn og kortere arbejdstid. Men der trængtes først og fremmest til øget produktion. Højere løn for mindre arbejde skabte en voksende inflation. Tilsidst blev pengene helt værdiløse. Så overtog en borgerlig regering styret. Folkenes Forbund skaffede den et lån, den danske bankmand Emil Glückstadt blev sat til at ordne landets finanser, og Østrig måtte finde sig i en tid at være under international finanskontrol.

Dr. Dollfuss.

Kampen mellem socialdemokratiet og de andre partier blev stadig hårdere, især fordi socialdemokraterne i reglen var ukirkelige, de øvrige ofte fanatiske tilhængere af pavekirken. Middelstandsborgerne bevæbnede sig, og bønderne dannede hjemmeværn mod arbejdernes halvmilitære organisationer. Det kom til væbnede sammenstød, og nazisterne fiskede i rørte vande. 1933 skaffede hjemmeværnet forbundskansler Dollfuss et diktatur, som han benyttede til at bekæmpe socialdemokratiet.

Ungarn.

Kort efter krigens afslutning tilrev kommunisten Béla Kun sig magten og søgte ved terrormidler at skræmme borgerskabet og grundfæste proletariatets diktatur. Men før freden var sluttet, trængte en rumænsk hær frem til Budapest. Béla Kun og hans mænd flygtede, en hvid terror afløste den røde, den reaktionære admiral Horthy blev rigsforstander, og magten i det væsentligste lagt i jorddrotternes hænder. Regeringen fik næsten diktatorisk myndighed; men da pengevæsenet forfaldt, måtte den også bede Folkenes Forbund om hjælp, hvad den fik på lignende vilkår som Østrig.

Kornpriserne var steget stærkt under krigen og holdt sig de 3—4 første år derefter; så faldt de lige så stærkt. Hvis jorden havde været udstykket i mindre brug, ville det ikke have været følt så stærkt, da bønderne endnu væsentligt var selvforsynende. Men godsejerne klagede og stillede ublu krav til staten, som gav dem betydelige tilskud, og den skatteforøgelse, det medførte, søgte man at frigøre sig for ved en ny inflation.

Ungarn trængte mest til gennemgribende jordreformer; men derom ville de styrende ikke høre tale. De var især optaget af kravet om grænseregulering.

Admiral Horthy.

Rumænien.

Rumæniens landområde og befolkning var ved freden blevet mere end fordoblet. Grænserne var i alt væsentligt blevet trukket efter folkeafstemning; alligevel var af de 16½ mill. indb. kun de 13 rumænere, resten var magyarer, tyskere, ruthener, tyrker, bulgarer, sydslavere, jøder og zigeunere. Når undtages magyarer og bulgarer var der betingelser for at få de forskellige nationaliteter til at føle sig som et folk. Foreløbig var kun en lille overklasse i landet nationalt interesseret.

De 80 % af befolkningen var bønder, hvoraf de allerfleste var uoplyste og økonomisk underkuede, og jævnlig var der bondeoprør. Der blev gennemført en jordlov, hvorefter ingen godsejer måtte have over 300 ha. Men bondestanden var for uoplyst til at kunne drage nytte deraf. Der var nok skolepligt, „hvor skoler fandtes"; men det var de færreste steder. Bondeføreren Maniu søgte at hjælpe underklassen op i lyset, og hjalp derfor Carol II på tronen, men da han krævede sparsommelighed i statsstyret, tilrev Carol sig magten og standsede næsten al reformlovgivning. Det gav et fåtalligt, nazistisk parti, „jerngarden", vind i sejlene. Ved at terrorisere befolkningen skaffede det sig betydelig magt. Da en statsminister forbød partiet, blev han dræbt. — De økonomiske forhold i befolkningen var da stadig i høj grad utilfredsstillende.

Jugoslavien.

Da Jugoslavien mistede Fiume til Italien (III s. 232), fik det en anden havneby ved Adriaterhavet. Men det spændte forhold til Italien vedblev og forværredes, da Mussolini tog magten og søgte at gøre Adriaterhavet til et italiensk indhav. — For at sikre riget mod fjendtligsindede nabostater gik Jugoslavien med til det III s. 257 nævnte forbund med Rumænien og Tjekkoslovakiet, den såkaldte lille entente. De nationale mindretal voldte ikke særligt besvær, ej heller de sociale forhold, da det meste af riget er småbondeland.

Men der herskede en stærk spænding mellem kroaterne og serberne. De første havde under Ungarn tiltvunget sig delvist selvstyre, som de ønskede at beholde; de fleste var romersk-katolske, mens serberne var græsk-katolske, og de var gennemgående mere oplyste end serberne, så de tålte ikke, at disse betragtede sig som hovedfolket. Spændingen blev tilsidst så stærk, at en serbisk rigsdagsmand i rigsdagen skød kroaternes fører og sårede flere af hans meningsfæller. Tilsidst satte kong Alexander forfatningen ud af kraft og regerede enevældigt. Da ingen ønskede riget delt, anså mange det for at være den eneste rimelige løsning, og da kongen under et besøg i Frankrig 1934 blev dræbt af en fredløs makedoner, var der landesorg, så det syntes, som hans død i nogen grad mildnede striden.

Bulgarien.

Af Bulgariens ca. 5 mill. indb. var omk. ½ mill. tyrkere og 100.000 grækere, omvendt levede der 150.000 bulgarer på rumænsk og lige så mange på tyrkisk grund. Det er omstridt, hvor mange der levede i Makedonien, da dialektovergange fører jævnt over fra bulgarsk til serbisk. En del sydslavere håbede på et forbund mellem de to nabostater; men krigen havde aflejret et had, som vanskeligt lod sig overvinde. Mange bulgarer var draget fra Makedonien til Bulgarien, hvorfra de øvede attentater og røverier på serbisk grund og derved holdt galden flydende mellem de to folk.

Et agrarparti havde ved hjælp af kommuniststemmer fået magten og sikrede sig et kunstigt flertal i rigsdagen. Det førte en politik, som satte by op mod land, men blev styrtet ved et militærkup, og nu fik de to partier et borgerligt-konservativt partis hårde hånd at føle. Et nyt militærkup lagde den væsentlige magt i kong Boris' hånd. Det lykkedes ham omtrent at standse de bulgarsk-makedoniske banders terrorisme; men han søgte forgæves forståelse med nabostaterne om en fredelig grænseregulering.

Albanien.

Albanien havde fået lov til at bestå, skønt folket næsten kun kendte blodhævn som retsafgørelse og syntes ganske at savne statsdannende evne. Det stod helt under indflydelse af Italien, som søgte at benytte denne stat til at sikre sig herredømmet over Adriaterhavet.

Tyrkiet og Grækenland. — Folkeflytning.

Da tyrkerne 1922 drev den græske hær ud af Lilleasien, var en mængde grækere jo flygtet til Grækenland, og da Tyrkiet fik tilbagegivet Østthrakien, hvori der fandtes omk. 300.000 grækere, flygtede mange af disse mod vest, så flygtningetallet snart var oppe på ca. 700.000, hvoraf de fleste boede i telte eller under åben himmel. — Da fik England truffet en aftale mellem Tyrkiet og Grækenland, hvorefter de muhammedanere, der boede på græsk område, kunne flyttes til det tyrkiske rige, og omvendt grækere på tyrkisk område til Grækenland, og alle de forflyttede skulle have deres ejendomme erstattet. 450.000 græsktalende blev derved ombyttet med 150.000 tyrkisktalende. Der blev dog stadig en del grækere tilbage i Konstantinopel og tyrkere i Vestthrakien.

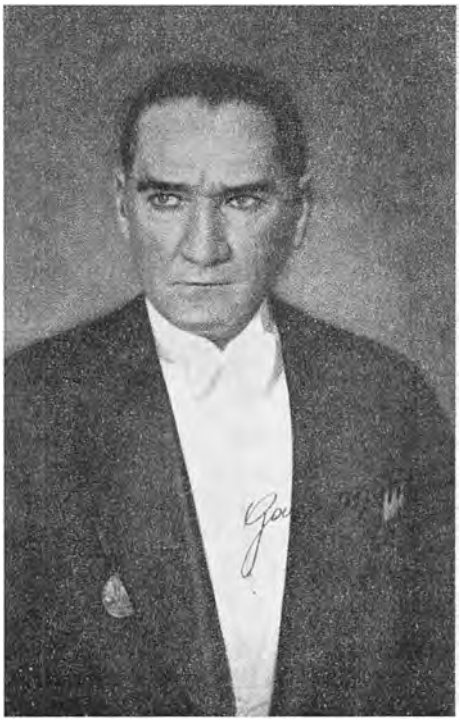

Kemal Atatürk.

Tyrkiet var nu en lilleasiatisk stat med et europæisk brohoved. Ankara blev hovedstaden i stedet for Konstantinopel (Istanbul). Tabet af grækerne betød tabet af den rigeste og dygtigste del af befolkningen. De folk, riget havde modtaget i stedet for, udrettede i reglen mindst muligt.

Kemal Atatürk ville omskabe folket efter europæisk mønster. Han ophævede statens forbindelse med religionen og afskaffede kalifatet — hvad der ville svare til, at katolikkerne afskaffede pavedømmet — ophævede alle klosterstiftelser, både krist-

ne og muhammedanske, og inddrog deres jord under staten, som nu skulle kontrollere al skoleundervisning. Kvinderne blev ligestillet med mændene og skulle som disse bære europæiske dragter. — Af navn var staten en folkestyret republik, af gavn var Kemal diktator, hvilket var højst nødvendigt, da staten foreløbig måtte overtage eller føre tilsyn med handel og industri m. m.

Grækerne måtte nu skaffe plads til omk. 1,2 mill. indvandrere — grækerne fra Bulgarien medregnet — ud over de 5 mill., som fandtes i forvejen. Landet var fattigt, og byerne små. De fleste flygtninge ønskede at bo på landet; men der fandtes ingen storgodser at udstykke, og de ejendomme, tyrkerne havde forladt, slog langtfra til. Nyt land måtte opdyrkes; det var mest malariahærgede sumpe. Der blev udført et mægtigt arbejde med at afvande sumpene, bygge huse og skaffe redskaber og besætning, et arbejde, der var mindre synligt for omverdenen end den jævnlige skiften mellem kongedømme og republik og de idelige ministerskifter, som kendetegnede den græske stat udadtil.

Rusland i støbeskeen.

Det er vanskeligt at få blot nogenlunde klarhed over, hvad der er foregået i Rusland efter revolutionen. Udlændinge får ikke stort mere at se, end hvad regeringen tillader. Og den litteratur, der foreligger om forholdene, viser, at det sete afhænger af øjnene, der ser. De, der er flygtet, hader systemet, og for dem, der er blevet i Rusland, gælder Lenins ord: „Litteraturen må blive en del af den store proletarbevægelse, et tandhjul i den vældige, ensrettede, socialiserede mekanisme, der er sat i gang af hele arbejderklassens avantgarde.." — Om visse grundtræk er dog de fleste forfattere enige.

Soldater var blevet nedmejet i tusindvis, som følge af regeringens forsømmelser. Den trøstede sig med, at Rusland havde menneskemateriale nok. Man var klar over, at regeringen måtte fjernes, og talte i intelligente kredse om, hvornår revolutionen ville komme. Kun regeringen syntes slaget med blindhed.

Vinteren 1916—17 var der en frygtelig hungersnød i Petrograd. Dumaen forlangte, at regeringen skulle sørge for at forsyne byen med mad. Zaren svarede med at erklære dumaen for opløst, men den nægtede at bøje sig for ham. Og arbejdere i forskellige virksomheder dannede komiteer, som igen valgte centralsovjet[1]. Regeringen søgte at slå bevæ-

[1] Sovjet = råd.

gelsen ned ved hjælp af soldater; men de fleste af disse sluttede sig til arbejderne. Zaren blev nødt til at abdicere.

Det var ved at love Petrograds arbejdere fred og brød, at Lenin vandt flertallet i deres arbejder- og soldaterråd, så han kunne styrte Kerenski. Han troede på Karl Marx, og ved at vække underklassens had til

Lenin taler til den røde armés soldater 1920.

udbytterne ville han gennemføre revolutionen. Han hadede det gamle styre, der havde kostet hans broder livet og ham selv fængsel og landsforvisning, og han hadede de borgerlige klasser: „Det betyder intet . . . , om hele klasser af det gamle samfund dræbes og udryddes fra jordens overflade, bare det kommende rige får en sikker grundvold". — Når han til tider gik i samarbejde med borgerlige partier, var det enten for at skaffe sig et pusterum til gennemførelsen af den socialistiske stat, eller for at bruge infiltration som middel til at skaffe sine ideer sejren.

Både Lenin og Trotski hadede kristendommen, fordi den efter deres mening vendte menneskenes blik fra deres jordelivs elendighed ved at foregøgle dem et paradis efter døden. „Vi erklærer, at vi vil skaffe menneskeslægten et virkeligt paradis på denne jord", skrev Trotski, „det er det højeste mål, efter hvilket menneskeheden nogen sinde har stræbt, og i dette vil det skønneste og ædleste, som findes i de gamle trosbeken-

delser, forene sig." — Men før proletarerne nåede dette forjættede land, måtte de foretage en ørkenvandring, som ville koste de fleste livet uden håb om et hinsides paradis. Dertil krævedes en uselvisk næstekærlighed i modsætning til Marx' lære om, at menneskenes handlinger udspringer af ønsket om flest mulige materielle goder. Ville menneskene imidlertid ikke godvilligt gå ad den vej, tog Lenin og Trotski ikke i betænkning med magt at drive dem frem mod det paradis, de troede på.

Trotski.

Ved arbejder- og soldatersovjetternes første kongres efter magtovertagelsen vedtoges:

1) at opfordre de krigsførende magter til øjeblikkelig våbenstilstand som indledning til fredsforhandlinger,

2) at sikre bondekommunerne herredømmet over alle godser, indtil en agrarlov var udarbejdet,

3) at give industriarbejderne kontrol over ledelsen af bedrifterne.

Samtidig sendtes et opråb ud til arbejderne i de krigsførende lande om at forene sig om at fremtvinge fred. Men endnu var militæret i disse lande for stærkt til, at et sådant forsøg kunne lykkes. — Sovjetregeringen måtte have fred for enhver pris, hvis den skulle bevare magten. Den foreslog derfor tyskerne en fred uden annektioner eller skadeserstatninger. — Ved annektion, erklærede Lenin, måtte forstås, at en nation med magt blev holdt inden for en anden stats grænser og, trods ønske derom, ikke fik lov til ved fri afstemning at bestemme sin egen nationale og politiske organisationsform. — Tyskerne lod sovjetregeringen vide, at den stod som besejret, og påtvang den sine betingelser ved freden i Brest-Litovsk i marts 1918.

I november 1917 var der blevet afholdt valg til en nationalforsamling. Bolsjevikkerne fik 25 % af stemmerne; mensjevikkerne, et mere moderat arbejderparti, og de socialrevolutionære, et overvejende bondeparti, fik tilsammen 62 %, og de borgerlige partier 13 %. — Lenin krævede,

at nationalforsamlingen skulle anerkende sovjetterne som øverste myndighed, og da den nægtede det, erklærede han den for opløst.

Den russiske forfatning kom nu tilsyneladende til at hvile på sovjetterne: Arbejderne i en fabrik, i en landsby eller i andet fællesvirke vælger tillidsmænd til et råd, der leder bedriften. Disse råd vælger råd for en by eller distrikt, og disse råd vælger den alrussiske eksekutivkomité[1], der svarer til en rigsdag; den vælger folkekommissærernes råd, svarende til en regering. Da bolsjevismen var stærkere i byerne end på landet, blev det ordnet således, at en byvælgers stemme vejede lige så meget som fem bønders. — Ved valget er der kun eet parti at stemme på, lederne bestemmer, hvem der skal opstilles, og den, der bliver hjemme fra valget, uden at det er absolut nødvendigt, hører til de mistænkte. — Foruden det politiske findes der et økonomisk rådssystem, bygget op på lignende måde.

Det kommunistiske parti har sit eget styre. For at blive optaget i det skal man anbefales af to medlemmer, gennemgå en prøvetid på 6 mdr., ved en eksamen vise, at man forstår partiets grundprincipper og aflægge det løfte, at man vil adlyde partiet og lade sig bruge, hvor det sætter en. — Opstår der vanskeligheder i hæren, i en fabrik, i et af de statsdrevne landbrug eller et lignende sted, dirigeres partimedlemmer derhen for at oprette ordenen.

Størst magt har det hemmelige GPU[2], som har sine spioner alle vegne. Ved hjælp af dem og af frygtelige straffe, især koncentrationslejre, har regeringen bevaret sin magt. — Der er streng pressecensur. Proletariatets diktatur blev hurtigt forvandlet til diktatur over proletariatet. — Regeringen fastsatte lønnen, afgjorde, om en virksomhed skulle rationaliseres, om der skulle betales løn for kvalitetsarbejde o. lign.. Fagforeningerne forvandledes til regeringens forvaltningsorganer.

Flere russiske generaler forsøgte at styrte sovjetregeringen og fik hjælp fra Japan, Frankrig og England. Trotski skabte i en fart en rød hær, som kæmpede med fortvivlelsens mod mod disse fjender, der, efterhånden som de rykkede frem, søgte at indføre de gamle tilstande. Og bønderne, som nu havde delt godserne imellem sig, ville ikke igen til at sulte, men faldt de modrevolutionære i ryggen. Det skyldtes mere dem end Trotskis røde armeer, at sovjetregeringen 1920 var friet for denne fare. Men foreløbig måtte regeringen finde sig i, at Polen, de baltiske stater og Finland havde frigjort sig. Derimod blev Ukraine, Geor-

[1] Eksekutiv = udøvende.
[2] Senere kaldet NKVD, som igen er afløst af MVD.

gien, Adserbejdsjan og russisk Armenien tvunget til at indføre sovjetsystemet og blev lydstater under sovjetregeringen.

Nu skulle Rusland bringes på fode efter krigens og revolutionens ødelæggelser. Mange fabrikker var ødelagte, i de øvrige var maskineriet delvis opslidt, jernbanerne var i en elendig forfatning, det rullende materiel var blevet overpresset uden at blive fornyet. De fleste af de hidtidige ledere var flygtet, fjernet eller fængslet for sabotage. Bedriftsrådene havde i reglen hverken overblik over virksomheden eller kendskab til den. Der skulle uddannes ledere; men de fleste arbejdere var analfabeter, og man savnede lærere til dem. Køb fra andre lande var næsten umuligt, fordi regeringen havde nægtet at anerkende den udenlandske gæld, så ingen turde sælge til den på kredit, og varer til eksport fandtes der næsten ingen af. Landbruget var nemlig også i forfald, så det kunne næppe mere end ernære befolkningen. Det hjalp, at Rusland væsentligt er et bondeland, hvis bønder næsten er selvforsynende, og at der fandtes en betydelig landsbyindustri. Råstoffer var der rigeligt af, blot man kunne få virksomhederne i gang.

Regeringen lejede udenlandske ingeniører til fyrstelige lønninger. Der indførtes amerikanske driftsformer, bl. a. taylorsystemet, hvori der er udregnet, hvad hver mand kan og skal udrette, så mennesket fuldstændig er gjort til en maskindel. Det er i arbejderkredse fordømt som et kapitalistisk udbytningssystem. Nu blev det ved arbejderen Stachanovs tilskyndelse videre udviklet, så arbejderne presser hinanden op til at yde det yderste. — Regeringen var begyndt med at lønne efter den kommunistiske læresætning: fra enhver efter hans evne til enhver efter hans behov. Den ændrede det nu til at lønne efter arbejdsydelse og kvalitetsarbejde. Privatkapitalismen var blevet afløst af statskapitalisme. De fleste bedriftsråd hadede systemet, men bøjede sig for det kommunistiske parti, især af frygt for GPU. På kort tid bragtes industrivirksomheden betydeligt i vejret.

Der er i Rusland rigeligt af frugtbar jord; men den dyrkedes med primitive redskaber, og mirsystemet medførte, at den i høj grad udpintes, så den frugtbareste jord i reglen gav langt under det halve af, hvad den langt ringere danske jord giver. Og ofte havde bønderne for at klare deres forpligtelser måttet sælge så meget korn, at de selv sultede. Forud for 1914 havde regeringen under danskeren C. A. Koefoeds vejledning søgt at skabe en mellemstand af selvstændige bønder ved at udskille de dygtigste, de såkaldte kulakker, fra miren. De var både forholdsvis dygtige og oplyste; men nu anklagede man dem for, at de udbyttede de fattige og mindre dygtige bønder.

For at klare vanskelighederne lod regeringen udskrive så at sige alt, hvad bønderne kunne få tilovers, og ofte mere til. Og lykkedes det en bonde at redde lidt fra udskrivningen, kunne han intet af værdi få for det i byen. Så avlede bønderne kun det nødvendigste til sig selv, og snart var avlen kun halvt så stor, som den havde været 1914. Da for-

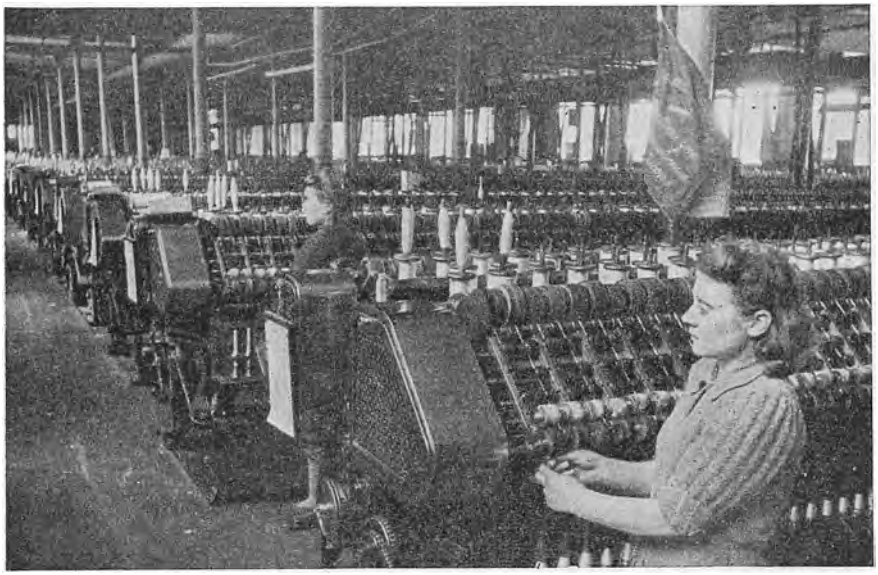

Fra et silkespinderi i Moskva. Det lille flag på søjlen viser, at arbejdersken er »stachanov«. (A. Olsen fot.).

stod Lenin, at man måtte rebe sejl: Man pålignede bønderne en naturalskat; hvad de derefter fik tilovers, måtte de sælge i fri handel, og man gav de mindre handels- og industrivirksomheder delvis frihed. Under dette såkaldte nep-system[1] steg landbrugets og industriens produktion fra år til år.

Men det, der i Vesteuropa var nået i løbet af 100 år, skulle i Rusland nås på 10. Regeringen havde hverken tid eller tillid til at lade det gro op nedefra; det skulle styres ovenfra. Desuden nærede kommunisterne uvilje mod en selvstændig bondestand. „Hele mit liv", skrev digteren Maxim Gorki, „har jeg grædt mig over de sørgelige følger af uvidenhed i landsbyerne, bøndernes individualisme og deres næsten fuldstændige mangel på social følelse .... Folkemassernes sjæl .... var en kraft, der måtte ledes udefra". — Skulle det lykkes at gøre bønderne til kommunister, måtte landbruget industrialiseres og mekaniseres.

[1] Nep = ny økonomisk politik.

1927 begyndte regeringen at gennemføre en kæmpemæssig femårsplan: Kanaler, jernbaner og veje blev anlagt eller udbygget, nye industrier oprettet. Der arbejdedes i forskellige hold, så maskinerne helt kunne udnyttes. Befolkningen måtte nøjes med det mindst mulige, for at der kunne skabes mest mulig kapital. — Men længere ude lyste velstan-

Fra en russisk kolhoz: Kornet vejes og fordeles.

dens forjættede land. — Der lavedes en mængde maskiner, tilpasset til det helt store landbrug, og der oprettedes mægtige godser, det største, Gigant, på størrelse med Fyn. I løbet af få måneder rejstes en hel nybyggerby, hvor 1200 arbejdere dyrkede 130.000 ha ved hjælp af 200 traktorer, 230 mejetærskere osv. Markerne oplystes om natten med elektrisk lys, så der kunne arbejdes i døgndrift. Amerikanske ingeniører ledede virksomheden. Da man spurgte en af dem, om der blev bestilt noget, svarede han: „Dårligt lønnet arbejdskraft er altid slet arbejdskraft".

Kommunistiske agenter sendtes ud i landsbyerne for at agitere for overgang til fælles- og stordrift. Kulakkerne fik dog ikke lov til at deltage deri. De forulempedes på forskellige måder af de styrende, og mange af dem forvistes østpå. En stor del af bønderne lod sig overbevise om fordelen ved, at maskinerne lettede det legemlige slid, og der meldte sig så mange til statens storkommuner, at der foreløbig ikke kunne skaffes

arbejde til dem alle. — Skønt statsdriften hindrede, at man gennem en fri konkurrence mellem de forskellige driftsformer fik at se, hvilke der var mest økonomiske, blev regeringen efterhånden betænkelig ved resultatet af statsdrift. Man har forsøgt flere former. Mest almindelig er vistnok kolhozen: Hver har eget hus med jord til en ko og lidt småkræ; resten af ejendommen drives efter andelssystem. Men der lyder ofte klage over, at hver er mere interesseret i sin egen lille lod end i fællesdriften, så det bonderåd, de selv har valgt, må tvinge dem til at gøre deres pligt.

Sovjetstyret byggede jo på et mindretal i befolkningen; men dets mål var at ensrette alle til kommunister, om ikke i dette, så i det næste slægtled. Det blev skolens opgave. Man fik derfor travlt med at uddanne dertil skikkede lærere og at oprette skoler. Foruden i de grundlæggende skolefag undervistes der i de forskellige erhverv, så børnene kunne belære forældrene. Men især blev børnene opdraget i den kommunistiske tro. På væggen hang billeder af Lenin — efter hans død 1924 tillige af Stalin — med følgende citat af ham: „Man må undervise sådan, at hver ung — er det end den mindst begavede — hver dag, i hver by og hver landsby, øver dåd til statens opbygning". — „De amerikanske systemer skaber individualister", udtalte en russisk pædagog; „men vi har brug for kollektivister". Og russerne har lært at tænke kollektivistisk.

Man søgte gennem undervisningen at bekæmpe al religion. Men der var religionsfrihed, og forfølgelse af kristne har vist ikke fundet sted, selv om man vel ofte har set gennem fingrene med, at underordnede tjenestemænd har forulempet kristne, især præster, på forskellige måder. At erklære sig for kristen diskvalificerede i al fald en mand til enhver offentlig stilling.

Alt åndsliv kom under statens kontrol. Ud fra, hvad der tjente den kommunistiske stat, bestemte Stalin, hvad resultat videnskaben måtte komme til. Film, teater, digtning m. m. skulle tjene staten. „Moralsk er alt, hvad der tjener det kommunistiske parti", havde Lenin erklæret.

Der er sagt, at liberalismen giver frihed på lighedens bekostning, mens kommunismens mål er lighed, selv om det bliver på frihedens bekostning. Sovjetsystemet har dog ikke givet lighed. Øverst står et partiaristokrati, som nyder rigeligt af materielle goder. Industriarbejderne er, om end langtfra velstillede, adskilligt bedre stillet end bønder og håndværkere , og længst nede findes en udstødt klasse, hvis kår er ringere end deres, der lever i Vestens slumkvarterer.

Sovjetstyret er præget af mistro, ikke mindst mellem de ledende. Jo nærmere toppen, des større fare; den, der i dag er i forreste linie, kan

i morgen glide ud i ubemærkethed, om ikke ud i det yderste mørke. De mange udrensninger gør ofte mere indtryk af kamp om magten end af en udskillelse af „bukkene fra fårene". Især vakte striden mellem Trotski og Stalin opmærksomhed. Trotski anklagede Stalin for, at han lagde magten i sovjetaristokratiets hånd i stedet for i proletariatets, og at han førte en moderat politik. Meget tydede dog på, at de blot kæmpede om magten. Stalin sejrede. Trotski måtte flygte, jaget fra land til land, til han i 1940 i Mexiko faldt for en GPU'ers morderhånd.

Stalin.

Det er en kommunistisk trossætning, at enten må kommunismen erobre verden, eller verden vil knuse kommunismen. Men da Rusland ikke kunne undvære samvirke med andre lande, hed det fra Moskva, at de kommunistiske og de liberalistisk styrede stater godt kunne leve fredeligt side om side. — Imens brugte sovjetregeringen andre midler: Den anden „Internationale" (III s. 170) havde 1914 sat livet til under forsøget på at rejse socialdemokratiet i alle lande til en fælles optræden mod krigen. Men 1919 fik Lenin stiftet Kommunistisk Internationale (Komintern), som ved 5. kolonnevirksomhed verden over skulle virke for indførelse af proletariatets diktatur.

De fleste europæiske statsmænd havde ventet, at det ville gå med den russiske revolution som med den første franske, og den engelske regering havde jo støttet modrevolutionære generaler. Men 1920 erklærede Lloyd George: „Vor plan om at genrejse Rusland ved magt er mislykket. Jeg tror, vi kan genrejse .... det ved handel. Forretninger vil have en rensende indflydelse på dets optræden .... Vi vil bekæmpe anarki med overflod". 1921 blev der sluttet en handelsoverenskomst mellem de to lande, og de lovede ikke at drive propaganda mod hinanden i hjemlandene og i Asien. Men i England forlød det, at Rusland ikke overholdt aftalerne, og da der blev stjålet et hemmeligt dokument, trængte engelsk politi 1927 ind i den russiske handelsdelegations byg-

ning for at søge efter det. Der fandtes dokumenter, som viste, at sovjetregeringen derfra ledede en mod den engelske regering fjendtlig agitation. Al diplomatisk forbindelse mellem de to stater blev derfor afbrudt. — Andre landes regeringer blev også klar over, at der i deres lande førtes en hemmelig krig mod dem, dirigeret fra Moskva. I Rusland hed det: „Vi skal systematisk forberede os på den kommende krig. Hvert minut, hvert sekund skal vi ustandselig forberede os til den".

Femårsplanen afløstes af en ny femårsplan. Livremmen måtte stadig spændes ind. I de vestlige lande spurgte man spændt, hvordan arbejder og bonde ville reagere, hvis den lovede velstand udeblev. — Og hvis forsøget lykkedes, meldte der sig et andet spørgsmål: Når staten bestemmer produktionen, må den også bestemme forbruget. Det lader sig lettest gøre, så længe menneskene må nøjes med det allernødvendigste. Men deres ønsker og krav er lige så forskellige, som de selv er. Hvis der blev overflod, ville de så lade staten bestemme deres forbrug, deres forlystelser m. m.?

Den anden verdenskrigs udbrud medførte, at disse spørgsmål ikke blev aktuelle.

De muhammedanske lande.

Krigen havde i høj grad splittet de muhammedanske folk, og da Ankararegeringen gav afkald på kalifværdigheden, brast det bånd, der holdt dem sammen politisk, hvorefter der dannedes flere mere eller mindre selvstændige muhammedanske riger.

Persien var helt selvstændigt. Men både Rusland og England var interesseret i dets rige oliekilder og truede derfor dets selvstændighed. 1924 lod den kraftige Riza Khan sig udråbe til shah (konge). Han fremmede næringslivet ved at bringe orden i finanserne og at lade anlægge jernbaner og automobilveje. Desuden skabte han en hær af værnepligtige for at sikre riget mod de to rivaliserende stormagter.

Araberne havde altid hadet det tyrkiske herredømme og havde under krigen stået på engelsk side. Nu lykkedes det Ibn Saud at lægge de fleste arabiske småstater under sig, men han lod de engelske besiddelser og protektorater Aden, Oman og Kuweit i fred. Han forbedrede næringslivet ved at udnytte de tekniske fremskridt, og han forsøgte at få beduinerne, som stadig ernærede sig som nomader og ved røveri, til at bosætte sig; men det syntes umuligt at få dem ud af den gennem generationer nedarvede leveform.

Af Mesopotamien oprettedes riget *Irak* som engelsk protektorat. Under tyrkerstyret var det meste af det før så rige land blevet ørkenag-

tigt. Men ved at regulere Eufrat og Tigris kunne det atter gøres frugtbart, og der findes rige oliekilder i landet. Befolkningens overvejende flertal er imidlertid enten sunnitter eller sjiitter, der strides så voldsomt indbyrdes, at de har vanskeliggjort det for englænderne at ophjælpe landet. England gav tilsidst befolkningen selvstændighed mod at få lov til at have luftbaser i landet og at holde garnisoner til beskyttelse af dem.

Af landet øst for Jordan dannede England kongeriget *Transjordanien*, hvor kongen regerede ret enevældigt med en skinforfatning. Befolkningen, der er arabere, var utilfredse med det engelske herredømme, men kongen så sin fordel ved at bevare et godt forhold til England.

Syrien, dvs. landet nord for Palæstina og Transjordanien, var jo fransk mandat. Den største del af befolkningen taler arabisk og er mu-

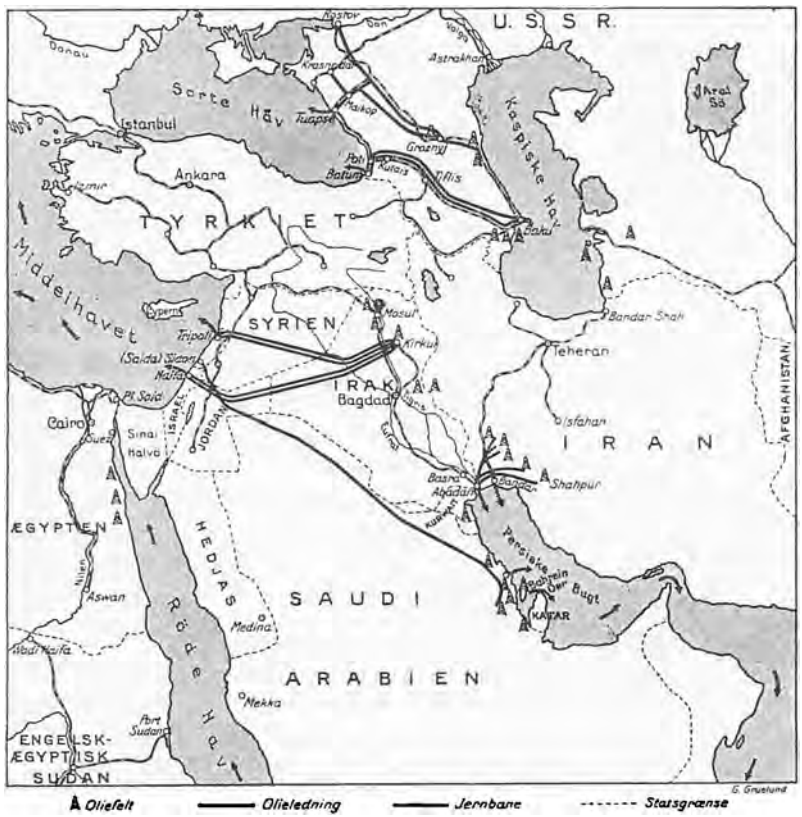

Oliekilderne i det mellemste Østen.

hammedanere; men i Libanonegnen findes mange kristne foruden de krigerske druser, hvis religion er en blanding af hinduisme, muhammedanisme, kristendom og østerlandsk filosofi. Alle krævede selvstyre, og den franske regering var villig til at føje dem. For at sikre mindretallene delte den derfor landet i flere statsområder, som skulle danne Syriens forenede stater, og hvori der ville blive både en kristen stat og

Pyramiderne ved Gizeh nær Cairo.

en drusestat. Men muhammedanerne krævede en enhedsstat, hvori de jo ville få flertal. En tilfredsstillende løsning blev ikke fundet, før den anden verdenskrig brød ud.

Ægypten havde længe stået under engelsk indflydelse; engelsk foretagsomhed og kapital havde skabt Aswan-dæmningen, som sikrede ægypterne mod for store oversvømmelser i de vandrige år og mod mangel på vand i de regnfattige—og på engelske hospitaler reddede læger og sygeplejersker fra Vesten tusinder for den ægyptiske øjensygdom, som før havde medført blindhed for en mængde mennesker.

Men wafdpartiet (uafhængighedspartiet) havde i Zaghul Pasha fået en fører, hvis mål var at jage englænderne ud af Ægypten. England vovede imidlertid ikke at overlade Suezkanalen til Ægypten, da en fjendtlig stormagt så let kunne tilrive sig magten over denne livsvigtige forbindelse med Østen, og det følte sig forpligtet til at sikre negrene i Østsudan — som Ægypten krævede herredømme over — mod en uhemmet ægyptisk indvandring. — En forståelse med wafdpartiet, der beklædte næsten alle pladser i det ægyptiske parlament, syntes

umulig. Da afløstes Zaghul af den mere forhandslingsvenlige Nahhas Pasha, og det så ud til, at det skulle lykkes at få et engelsk-ægyptisk samarbejde i stand.

Også hos de øvrige nordafrikanske stater lød kravet om selvstyre; men foreløbig holdtes bevægelsen nede ved hjælp af herskerstaternes soldater. Kravet kom fra overklassen, og den tog mindre hensyn til underklassen, end herskerfolkene gjorde, så for de fattige ville selvstyre tilsyneladende ikke blive nogen fordel, og endnu mindre for de nationale mindretal.

Indien. — Gandhi.

1885 samledes i Indien en nationalkongres, som var valgt af en organisation af oplyste og politisk interesserede indere, og hvis opgave var at give råd og fremsætte ønsker over for det engelske styre. Den krævede navnlig større indisk indflydelse på administrationen. Dronning Victoria havde 1858 lovet inderne ligeret med englænderne til embederne; men 1913 sad der 46 indere og 1273 englændere i de højeste embeder.

Den moderat-liberale Gokhale var foreløbig lederen i nationalkongressen; han søgte gennem venskabelige forhandlinger med englænderne at få Indien gjort til en engelsk dominion. Men den yderliggående Tilak, der efterhånden vandt øget tilslutning, kæmpede for at gøre Indien selvstændigt, selv om det skulle ske ved vold, attentater o. lign. midler. Op mod 1914 var der voksende uroligheder; England slog dem dog foreløbig let ned ved hjælp af sin hær, hvori flertallet var indere, men kærnetropperne og de fleste officerer englændere.

Kort efter den første verdenskrigs afslutning blev Gandhi indernes fører og ledte kampen for Indiens selvstændighed ind i en ny bane.

Hans forældre tilhørte en sekt, som anser det for syndigt at gøre noget levende væsen fortræd, at drikke spiritus og at spise kød. Faderen var minister hos en indisk fyrste[1] og hørte til en af de højeste kaster. Som dreng viste Gandhi hverken synderlig begavelse eller nogen høj moral. Han spiste f. eks. kød, fordi han håbede, det skulle give ham kræfter, men holdt dog snart op, da han følte, det var synd at bedrage forældrene. Som 13-årig blev han gift, fordi en ældre broder og en fætter skulle giftes (III s. 188). Efter at de første vanskeligheder var overvundet, blev ægteskabet lykkeligt, fordi hans hustru forstod ham og blev ham en trofast hjælper.

[1] I Indien fandtes flere fyrstendømmer; men fyrsten stod under den engelske generalguvernør.

Kort efter hans bryllup døde faderen. Med moderens samtykke drog han til England for at fortsætte sine juridiske studier, skønt hans faders slægt forbød det og udstødte ham af kasten, da han nægtede at lyde den. Før han rejste, tog moderen tre løfter af ham: Han skulle blive tro mod sin hustru, der forblev i Indien, og afholde sig fra spiritus og kød. Trods sin sanselighed, og skønt det voldte ham store vanskeligheder at få rent vegetarisk mad, holdt han løfterne og styrkede derigennem sin karakter.

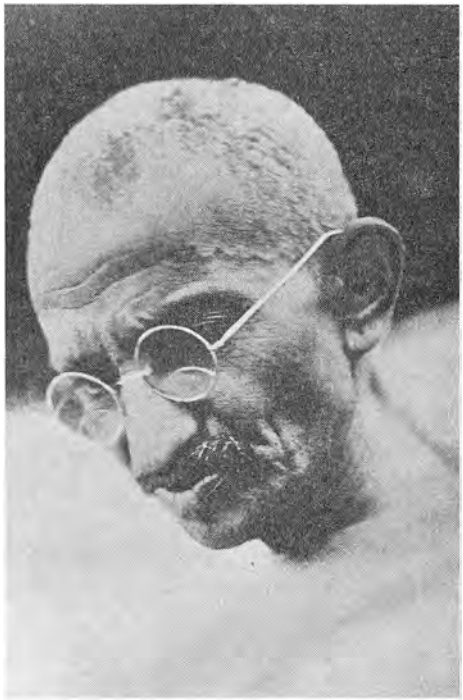

Gandhi.

Kort efter sin hjemkomst drog han efter anmodning til Sydafrika for at hjælpe et indisk-sydafrikansk selskab i en betydningsfuld sag.

De sydafrikanske jordejere og industridrivende manglede arbejdskraft og sendte derfor agenter til Indien, hvor de let kunne få de halvsultende arbejdere til at underskrive en 5-årig kontrakt, hvorefter de i Sydafrika skulle arbejde for en efter europæiske forhold ussel løn, der dog var så stor, at de kunne spise sig mætte. Andre indere drog til Sydafrika, bl. a. som købmænd, så ved århundredskiftet var der omk. 100.000 derovre. De var foragtede af deres udbyttere og hadet af de „hvide" arbejdere, fordi de arbejdede så billigt. I mange byer måtte de ikke gå på fortovene, hotellerne var lukkede for dem, i visse stæder var de henvist til de mest snavsede bydele osv.

Den sag, Gandhi skulle hjælpe med, drejede sig om en proces mellem to selskaber. Efter sin ankomst til Sydafrika undersøgte han sagen, kaldte derefter de to selskaber sammen, fremlagde den for dem og fik dem forligte.

Ved samme tid blev der i Natals parlament fremsat et forslag, der fratog inderne stemmeretten. Gandhi skrev derom i engelske og indiske blade og tillige om den behandling, inderne blev udsat for i Sydafrika, og flere blade, bl. a. det engelske „Times", talte varmt indernes sag. For-

slaget blev vedtaget. Men nu lærte Gandhi inderne en ny kampmåde. De måtte ikke bruge vold, men skulle nægte at samarbejde. „Passiv modstand er et kraftigere våben end al verdens stokke, sten og krudt .. Hvis jeg blev uretfærdigt behandlet .... ville jeg gå til min herre og bede om retfærdighed, og jeg ville blive der uden at spise eller drikke, indtil han havde givet mig min ret. Jeg er ganske vis på, at selv det hårdeste hjerte vil smelte over for passiv modstand".

De indere, som blev i Sydafrika, efter at kontrakttiden var udløbet, skulle betale en ekstraskat, som berøvede dem det, de kunne få i højere løn. Gandhi rådede dem til at protestere mod det ved at nedlægge arbejdet. Han blev fængslet. Men tilsidst måtte indenrigsministeren, general Smuts, gå til ham i fængslet og der træffe aftale med ham, hvorefter de værste undtagelseslove blev ophævet. — Under boerkrigen oprettede Gandhi en ambulanceafdeling, og man lovede inderne en retfærdig behandling, når krigen var forbi. Men løfterne blev brudt.

I Sydafrika studerede Gandhi Det nye Testamente og blev stærkt betaget af fortællingerne om Jesu liv og lære, især af bjergprædikenen. — Indisk nationalfølelse og indisk religion er imidlertid nøje sammenvævet, og den sidste har haft en mærkelig evne til at opsuge andre religioner. Gandhi søgte også at indsmelte kristendommen i sin religion ved at sammenligne Kristus med Buddha, Zarathustra, Moses og Muhammed og betragte dem alle som gudens avatarer (III s. 185). Det blev dog Kristi lære, der mere end nogen anden kom til at præge hans liv og hele hans gerning.

1914 kom Gandhi tilbage til Indien. Han mente, at England kæmpede for en retfærdig sag, og opmuntrede derfor inderne til at melde sig til den engelske hær. Selv tilbød han at danne et ambulancekorps. Men da England brød sit løfte om at gøre Indien til en selvstændig dominion, når krigen var forbi, og fornyede de undtagelseslove, krigen havde nødvendiggjort, tabte han og mange andre indere tilliden til den engelske regering.

I Amritsar var der kommet til nogle optøjer på grund af undtagelseslovene, hvorfor det blev forbudt at holde møder der. Alligevel samledes flere tusinde der til en religiøs fest; de var ubevæbnede, og de fleste kendte intet til forbudet. Da lod general Dyer soldater skyde på de forsamlede. Efter at 400 var dræbt og 1400 såret, trak soldaterne sig tilbage. Dyer blev fjernet fra den indiske hær og drog hjem til England, hvor han blev hyldet som en helt, og overhuset gav ham en tillidserklæring. Det vakte en voldsom forbitrelse i Indien, hvor det yderliggående parti nu fik flertal i nationalkongressen.

En tid stredes Tilak og Gandhi om førerskabet. I en samtale mellem dem udtalte Gandhi, at skulle han vælge mellem sandheden og sit folks frihed, valgte han det første, hvortil Tilak svarede, at politik var ikke for sadhuer (munke). Men efter Tilaks død 1920 stod Gandhi som den ubestridte fører. — I et af sine skrifter hævder Gandhi, at Vestens mål er legemligt velvære, mens Østens mål er sjælens frigørelse. Englands magt i Indien beror på, at inderne har ladet sig betage af engelsk væsen og teknik. De skal sejre ved at frigøre sig derfra: Hvis de lever sundt og naturligt, får de ikke brug for Vestens læger; handler de mod andre, som de selv ønsker at blive behandlet, overflødiggør de dommere og politi; nøjes de med det tøj, de selv kan lave af den hjemmeavlede bomuld, frigør de sig for Vestens tøjfabrikker, osv. De skal nå selvstyre gennem selvbeherskelse. Omkring ⅓ af året har bønderne intet landbrugsarbejde; da bør de bruge rokken og væven, så de kan få et ordentligt udkomme. — Samtidig med Gandhi levede den store indiske digter, nobelpristageren Rabindranath Tagore, hvis digtning vidner om en ædel, højtstræbende og søgende personlighed. Han var godt kendt med Vestens kultur, og han beundrede kristendommen, men holdt fast ved hinduismen, selv om han var monoteist, og hans digtning er mere præget af kristelig end indisk religion: „Frigørelse? Hvor er den vel at finde? Vorherre tog med glæde skabningens lænker på sig". For ham er Gud, hvor bonden pløjer den hårde jord, og hvor vejbyggeren sprænger sten. „Tag messehaglen af dine skuldre og træd som han (Gud) ned på den støvede jord". — Da Gandhi rejste frigørelsens fane i Indien, opholdt Tagore sig i Vesten. Han arbejdede der for at få rejst et universitet i Indien, hvor videnskabsmænd fra alverdens lande skulle samles til frugtbart samarbejde. Han frygtede for, at Gandhis arbejde skulle føre til åndelig fattigdom for inderne: „Intet folk handler til sit eget bedste ved

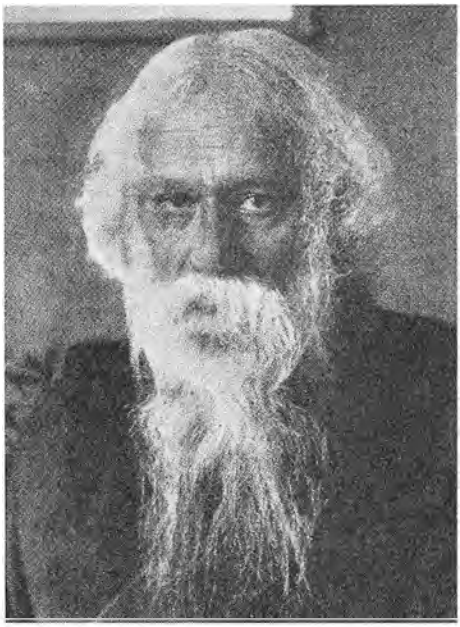

Rabindranath Tagore.

at rive sig løs fra de andre. Enten reddes i flok eller forgå i flok!" — Tagore elskede og beundrede Gandhi. Men han måtte advare ham mod ensidighed og minde ham om, at menneskene ikke blot har materielle behov. Gandhi var enig med ham deri; men „når alle mine nærmeste dør af sult, så er det eneste, jeg har at gøre, at søge at skaffe føden til de forsultne". Det først fornødne var: „Giv dem arbejde, så de kan få noget at spise".

Det var lykkedes Englands førsteminister at få mange indiske muhammedanere til at melde sig til den engelske hær mod at love dem ikke at straffe sultanen, som jo var deres religiøse overhoved. Da England alligevel beskar hans rige, blev muhammedanerne forbitrede, og Gandhi — der ikke kendte sultanens grusomheder og løftebrud — gav dem medhold. Derved opnåede han at få afløst det gamle fjendskab mellem hinduer og muhammedanere med samarbejde.

Da Gandhi begyndte sin kamp for selvstyre, smilte englænderne nærmest ad hans kampmiddel; men snart mærkede de følgerne: Mange bomuldsspinderier i Indien og England stod stille eller gik for halv kraft; studenter i flokkevis forlod skolerne; kun få soldater meldte sig til hæren osv. Englænderne begyndte at føle sig som et fremmedlegeme i Indien. Regeringen forbød non-cooperation[1]-foreninger og arresterede deres medlemmer; men det gjorde ondt værre. Så sendte regeringen den folkeyndede tronfølger, prinsen af Wales, til Indien. Den alindiske kongreskomité rådede folket til at svare med en sørgedag, hvor arbejdet stod stille, butikkerne var lukket osv. Og det meste af prinsens rejse foregik som gennem et dødt land.

1920 havde beboerne i Bardoli, som Gandhi særlig stolede på, vedtaget, at alle religiøse retninger skulle stå sammen om Indiens selvstyre — at der ikke måtte bruges voldelige midler — at alle skulle gå med håndspundet og håndvævet tøj — at selvstyre var umuligt, hvis hinduerne ikke ophævede de kasteløses urørlighed — at de var villige til at ofre ejendom og frihed for at opnå Indiens frihed og fremgang, og at de, hvis deres krav ikke opfyldtes, ville nægte at betale skat. — Derpå lod Gandhi regeringen vide, at hvis den ikke ændrede sin holdning, ville skattenægtelsen i Bardoli blive følgen deraf.

Regeringen havde imidlertid forbudt at afholde en påtænkt religiøs fest i Chauri-Chaura. Alligevel samledes en stor mænge der, og da politiet skød på mængden, svarede den med at drive betjentene ind i politigården og brænde dem inde der. — Gandhi standsede skattenægtelsen

[1] Ikke-samarbejde.

og idømte sig en langvarig faste som straf for folkets synder. Kongressen ønskede at fortsætte kampen; men Gandhi afviste det: „Jeg bøjer mig kun for een magt i verden .... den lille, tavse stemme inde i os selv".

Regeringen rejste anklage mod Gandhi, der erklærede sig skyldig. Han kendte det indiske folk og vidste, at han havde leget med ilden. Alligevel ville han gøre det samme igen, hvis man gav ham fri, fordi han måtte bekæmpe det system, der efter hans mening gjorde hans folk ubodelig skade. Han bad ikke om barmhjertighed og påberåbte sig ikke formildende omstændigheder. — Dommeren priste hans karakter og beklagede, at regeringen var nødt til at holde ham fængslet. Han spurgte, om Gandhi fandt 6 år urimelig. Gandhi svarede, at han fandt dommen mild. Hans hustru bad inderne om i ro at følge hans program.

I fængslet levede Gandhi omtrent, som han plejede. Efter et par års fængselsophold fik han blindtarmsbetændelse, og lægen erklærede, at en operation var nødvendig. Regeringen frygtede for, at det skulle koste ham livet, og inderne kunne så beskylde den for, at den havde benyttet lejligheden til at blive ham kvit. Den tilkaldte en berømt kirurg, og før operationen udsendte Gandhi en erklæring om, at han vidste, lægen ville gøre alt, hvad der stod i hans magt for at redde ham. Operationen lykkedes, og kort efter beordrede den engelske regering ham sat på fri fod.

Foreløbig trak Gandhi sig nu næsten ud af det politiske liv for at hellige sig folkeopdragelsen. Han søgte at få hinduerne til at læse Koranen, muhammedanerne til at læse indernes hellige skrifter og begge parter til at læse bibelen for derved at fremme religiøs fordragelighed. Han søgte at få det mest udbredte indiske sprog, hindi, gjort til fælles indisk sprog og fik oprettet skoler, der gav undervisning i det, i almindelige skolefag og praktiske fag, men med hovedvægten lagt på karakteropdragelsen, hvorfor han stillede strenge krav til lærernes moral, — Han mente, at over en million indiske kvinder levede under sådanne kår, at de var tvunget til at ernære sig som skøger. „Før disse ulykkelige søstre kan blive vænnet af med deres nedværdigende liv, må to betingelser opfyldes: Vi mænd må lære at beherske vore lidenskaber, og der må findes en levevej, hvorved disse kvinder kan tjene deres brød på en hæderlig måde". — Han søgte at lære inderne renlighed. Både blandt høj- og lavkasterne var det f. eks. almindeligt at anbringe latrinerne, så de udbredte en ulidelig stank over hele huset.

Især virkede han for pariaerne, disse ulykkelige, som ingen kastemand kunne røre ved, uden han bagefter måtte foretage renselse. —

Gandhi hævdede, at inderne ingen ret havde til at anklage regeringen, så længe de behandlede deres urørlige brødre, som de gjorde. — Samtidig bad han pariaerne gøre sig værdige til ligestilling ved flid og renlighed og ved at afholde sig fra drik og spil. Selv adopterede han et pa-

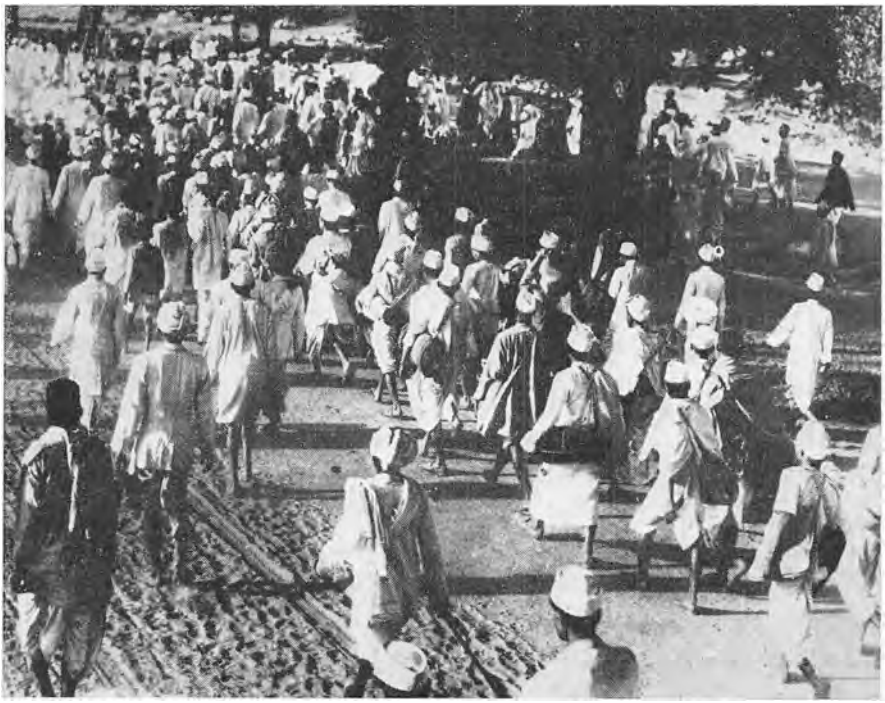

På vej for at udvinde salt.

riabarn. Og da kastefolkene i nationalkongressen nægtede at være sammen med de medlemmer, der var pariaer, erklærede han, at han fastede, til de bøjede sig, eller han døde. Så bøjede de sig. — Han holdt dog på kasterne, da han mente, det afholdt inderne fra social stræben og vendte deres blik indad. Men han godkendte ægteskab mellem folk af forskellige kaster, hvilket ville medføre kastevæsenets afskaffelse.

Inderne kunne udvinde salt af havvandet, hvad regeringen forbød dem for at bruge saltet som skatteobjekt. Da drog Gandhi 1930 sammen med en stor skare ud til havet for at udvinde saltet. Han og omk. 23.000 andre blev fængslet. Nye skarer drog frem. De blev slået ned med knipler uden at gøre modstand. Men en kultiveret nation som den engelske kunne ikke vedblive at øve vold på den måde. 1931 lod vice-

kongen Gandhi løslade og traf den aftale med ham, at ulydighedskampagnen skulle opgives, mod at de indere, der boede ved kysten, fik lov til at udvinde salt — at de fanger, der ikke havde øvet vold, blev frigivet — og at man gav jorden tilbage til dem, man havde frataget den på grund af deres skattenægtelse.

Samtidig lovede Gandhi at deltage i et møde i England, hvor indere og englændere skulle søge at enes om en friere forfatning for Indien. Når det mislykkedes, skyldtes det væsentligt, at mindretal, især muhammedanerne, krævede garantier, hvad englænderne fandt rimeligt, men hinduerne ikke ville gå ind på. — I den følgende tid voksede spændingen mellem hinduerne og muhammedanerne. Forgæves søgte Gandhi at få dem forligt. Da den anden verdenskrig udbrød, var man ikke nået videre.

Kort efter at søvejen til Indien var fundet, kom de første kristne missionærer dertil. Men kastevæsenet lagde store hindringer i vejen for missionen: Lod en hindu sig døbe, blev han udstødt af kasten; det afholdt de fleste fra det, og en kristnet inder var afskåret fra at missionere blandt sit folk. For de højere kaster var det forargeligt at tale om kristent broderskab. Desuden skadede missionærer sagen ved at behandle inderne som mindreværdige personer.

Gandhi har imidlertid lært inderne, hvilke moralske rigdomme der findes i kristendommen, og fugerne i kastevæsenet er løsnet. Samtidig har missionærerne forstået, at de må være indere blandt inderne. Der er knyttet venskabsbånd mellem dem og indflydelsesrige indere. Den engelske missionær Andrews blev lærer ved Tagores skole, og Gandhi talte ved indvielsen af den danske missionær Anne Marie Petersens skole. — Men de såkaldte kristnes levned og de mange rivaliserende kirkeafdelinger støder inderne. „Giv os Kristus, men lad os blive fri for jeres kirker", lyder det ofte. Meget af det gamle vakler nu i Indien, religiøst er folket i smeltediglen.

I Sundar Singh fik Indien sin store hjemlandsapostel. Han var født og opvokset i et rigt hjem; men moderen, hvem han elskede højt, rådede ham til at forsage verdens glimmer og blive sadhu. Tidligt studerede han indernes hellige skrifter; men han hadede bibelen og var med til at forfølge de kristne. Al hans søgen efter fred var imidlertid forgæves, og tilsidst råbte han i sin vånde: „O Gud — hvis der er en Gud til — vil du vise mig den rette vej, ellers vil jeg dræbe mig!" Da havde han en åbenbaring, der lignede Paulus' på vejen til Damaskus.

Han var ikke i tvivl om, at han havde set Kristus, og ville nu døbes. Faderen søgte forgæves at afholde ham derfra. Så blev han forjaget fra hjemmet. Da var han 15 år.

Han blev nu sadhu, prædikede og levede af almisser. Ofte blev han forfulgt, til tider undgik han kun døden som ved et under; men han vandt samtidig mange for kristendommen. Han levede ikke som asket og frarådede andre at gøre det; af væsen var han jævn og naturlig og var fuld af lune og humor. — På en rejse, han foretog til Vesten, skuffedes han over, hvor lidt levende kristendom han fandt. „I har alt for travt", sagde han. „I har ingen tid til at bede og til at leve". Om USA sagde han, at hvis Kristus kom dertil, ville han sige: „Kom hid til mig, alle I, som er betynget af guldet, og jeg vil give eder hvile."

Sundar Singh.

1929 drog han på en missionsrejse til Tibet. Siden har man ikke hørt fra ham. Der går rygter om, at han er set som missionær i Kina; men antagelig er han i Tibet blevet martyr for sin tro.

Kina og Japan.

Et kinesisk ordsprog siger: Af godt jern gør man ikke søm, af gode mennesker ikke soldater. Folk, der kender kineserne, priser dem for deres flid, nøjsomhed og medmenneskelighed. I deres moralske rangforordning står agerdyrkeren og arbejderen højt, soldaten lavt. Og dog beretter Kinas historie efter 1912 om ustandselige borgerkrige og om røverbander, der ofte gjorde sig til herskere over store provinser.

For at være, hvad man i England kalder en gentleman, kræves der af en kineser 1) kendskab til gammel kinesisk kultur, 2) tillid til sig selv og andre, 3) menneskevenlighed, 4) loyalitet over for både over- og underordnede og ligemænd, 5) taktfuld optræden. — Og dog var de kinesiske embedsmænd berygtet for bestikkelighed og uredelighed.

Trykket udefra og opløsningen indefra efter kejserdømmets fald forklarer delvis disse tilstande. De fortvivlede økonomiske forhold var dog

nok den væsentligste årsag: De allerfleste kinesiske bønder var fæstere og måtte svare fra 50—80 % af jordens bruttoudbytte til ejerne. Hvad disse ikke tog, blev taget af bedrageriske skatteopkrævere og røverbander.

Familierne var som oftest børnerige, så børnene, der vænnedes til at arbejde som små, ofte måtte søge bort fra landbruget, og lønarbejderne konkurrerede hinanden ned på en sulteløn. Selv kvalitetsarbejderne måtte arbejde 12 timer dagligt i et mørkt, støvet rum for så lille løn, at de var nødt til at sove på det hårde stengulv. — Alt måtte tages med. „I Kina går intet til spilde undtagen mennesker", er der sagt. Mange foretrak derfor soldaterlivet med „ret" til at plyndre.

Hvis en kinesisk familie havde en evnerig søn, og familien magtede det, skulle han læse, for at han kunne blive embedsmand. Og var han nået så vidt, så skulle han tage sig af sin familie. Hæderlighed var nok en dyd; men familiefølelsen var en højere. Havde han valget mellem de to, da skulle han vælge den sidste. Det var årsagen til korruptionen.

De indre forhold i Kina blev værre og værre. Regeringen gjorde intet for at holde styr på røverbanderne, på de oprørske generaler og bedrageriske provinsstatholdere og gennemførte ingen nødvendige reformer. Da rejste Sun Yatsen atter oprørsbanneret i Sydkina med Kanton som hovedstad. — På den tid var sovjetregeringen blevet slået af den polske hær (III s. 232) og vendte derfor blikket mod øst. Den gav afkald på det land, Rusland havde frataget Kina, på erstatning for bokseropstanden m. m., og sendte Joffe, en af sine dygtigste diplomater, til Kanton. Sun Yatsen forklarede ham, at Kinas opgave foreløbig var at frigøre landet for udlandets indblanding, at forbedre underklassens kår og at forberede folket til selvstyre. Joffe gav ham medhold og skaffede ham i Borodin en hjælper, som organiserede Kuomintang efter russisk mønster, fik oprettet en skole for agitatorer, der skulle virke blandt bønder og arbejdere, og en uddannelsesskole for officerer med Chiang Kaishek som leder.

Chiang Kaishek, der var født 1887, havde fået sin militære uddannelse i Japan, hvis magt han kendte. Han havde hjulpet Sun Yatsen med at styrte Kinas regering, havde senere søgt videregående militær uddannelse i Rusland, og ved sin hjemkomst blev han ikke blot leder af uddannelsesskolen for officerer, men fik tillige overkommandoen over Kuomintangs hær.

Han var gift med Sung Meyling, der var søster til Sun Yatsens hustru. Hun var kristen, var optaget af at bekæmpe åger, at lære kine-

serne renlighed, at få de velhavende til at hjælpe de fattigste og især af at bekæmpe bordelvæsenet, hvortil de fattigste ofte var nødt til at sælge deres småpiger.

Ægteskabet blev meget lykkeligt. Hun blev hans hjælper og rådgiver. Gennem sit forhold til hende lærte han kineserne at være ridderlige over

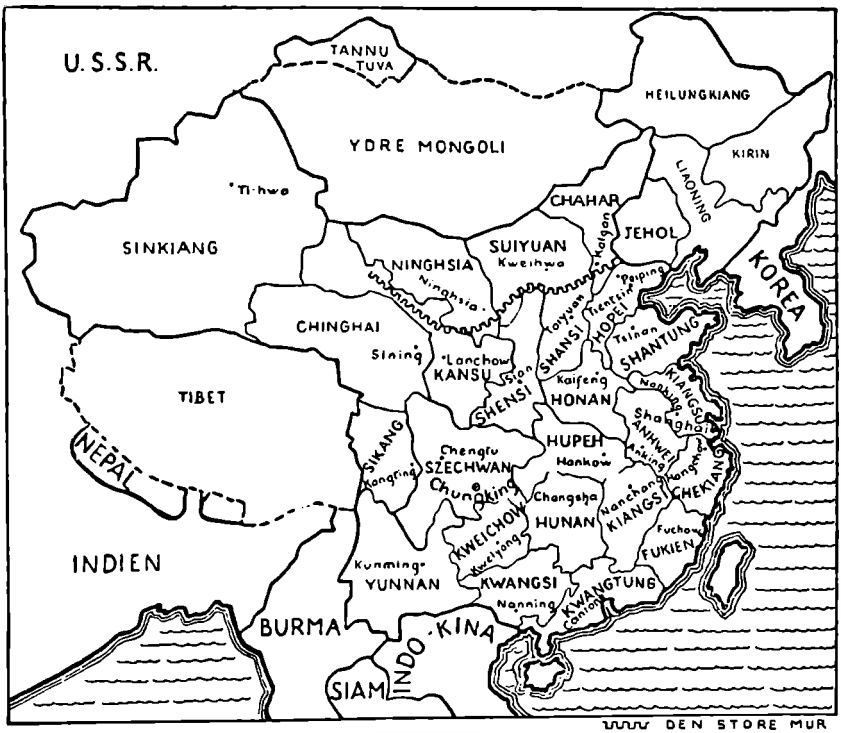

Kinas provinser.

for kvinder. Hun vandt ham for kristendommen, så han lod sig døbe, skønt der var meget at tabe og intet at vinde derved.

1925 døde Sun Yatsen. Chiang Kaishek blev hans afløser, fordi han havde hæren. Det så snart ud til, at han skulle blive Kinas fører. Da brød han med kommunisterne 1927.

Han kan have haft flere grunde dertil. For ham var Kinas nationale og politiske selvstændighed nr. 1, og hvis han skulle blive Kinas overhoved, måtte han nødvendigvis anerkendes af de vesteuropæiske stormagter og af USA. For meget maskepi med kommunismen kunne vanskeliggøre det. Han kendte desuden sovjetregeringen og måtte frygte, at en kinesisk regering med kommunistisk infiltration let kunne føre til,

at Kina blev en russisk lydstat. Kommunisterne havde desuden givet underklassen løfter, som han vist var modstander af, f. eks. at de ville fordele jorden mellem dens dyrkere, og andre af disse løfter var betinget af en større teknisk udvikling: 8 timers arbejdsdag, højere lønninger, forbud mod børnearbejde o. lign. Ved deres løfter havde de fremkaldt strejker i storbyerne, så fabrikkerne stod stille, og de havde ophidset til religionsforfølgelser, hvor kristne blev mishandlede, missionsbygninger og buddhisttempler brændt osv. Borodin magtede ikke den bevægelse, han havde rejst, skuffet drog han bort og forsvandt, som så mangen anden ledende kommunist er forsvundet i Rusland.

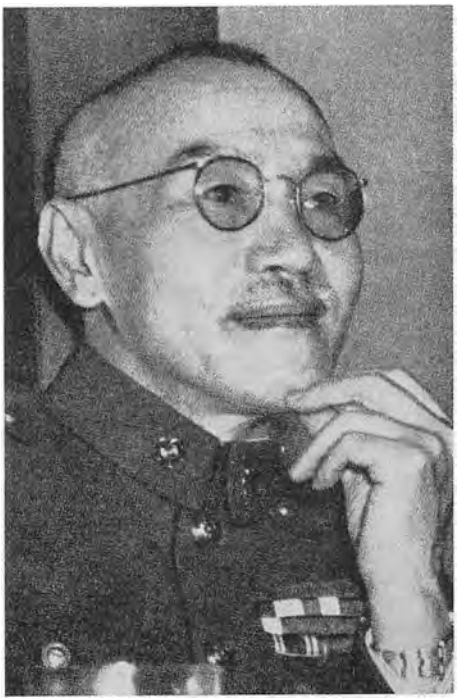

Chiang Kaishek.

Chiang Kaishek besejrede kommunisterne i Sydkina, men de trak sig mod nord og dannede en kommunistisk regering i den nordkinesiske provins Shensi.

Da meldte sig en truende fare fra Japan.

Næsten halvdelen af Japans befolkning er bønder; men kun omk. $^1/_7$ af jorden er dyrket. På bjergskråningerne og i de nordlige egne findes en hel del dyrkbar jord; men japanerne holder ikke af det kolde klima. — Knap $^1/_3$ af bønderne var selvejere; de levede under tålelige kår. Fæstebønderne måtte i reglen svare halvdelen af afgrøden i forpagtningsafgift; ofte måtte de stifte gæld, og renten, der normalt var 10 %, tog da lige så meget, som de selv fik at leve af. Desuden måtte de betale store skatter, hvoraf det meste gik til hæren, meget til kejseren og hofudgifter, kun en smule til at ophjælpe landets muligheder, og intet til social forsorg. Ramte tørke, jordskælv el. lign. en egn, var bønderne nødt til at sælge deres døtre for at leve. I seks landsbyer, hvor høsten et år helt slog fejl, blev alle piger fra 13—21 år solgt til bordeller.

For at opretholde livet måtte alle, der var i stand til det, arbejde med.

Piger fra 13—14 års alderen arbejdede ofte på fabrikker. Det meste af deres løn gik til familiens underholdning, lidt skulle lægges til side, til de skulle giftes. — En del af de smukkeste piger blev geisha'er i thehuse, hvor de lærte gratiøse bevægelser, at smile rigtigt, at danse og spille og at behage mændene. Når geisha'erne havde levet sådan nogle år, blev de gift og fortsatte, hvor mødrene slap. — Sønnerne arbejdede oftest på fabrikker eller ved håndværk, hjalp imens hjemmet, giftede sig senere, blev bønder og fortsatte kredsløbet.

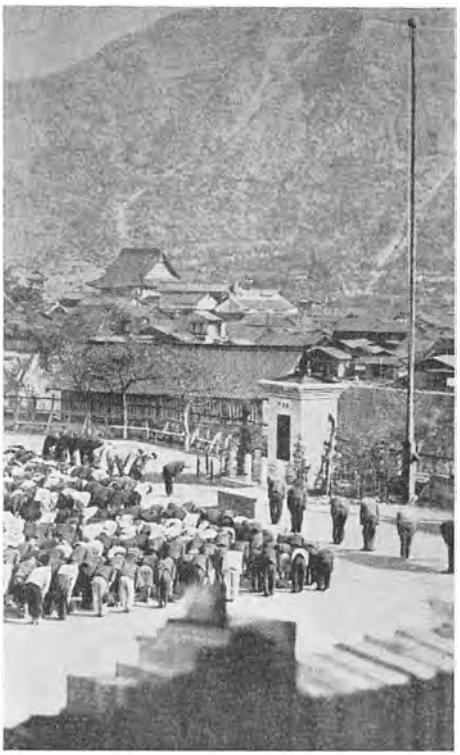

Skoledagen begynder og slutter foran kejserens billede. (W. Conitz fot.).

Japan havde en næsten lige så udviklet teknik som USA. Men femten familier ejede det meste af rigdommen. For dem var det en trossætning, at japanerne kun kunne konkurrere på verdensmarkedet ved hjælp af sin billige arbejdskraft: Arbejdstiden var normalt 10 timer dagligt, og daglønnen kun omkring det halve af, hvad en engelsk arbejder fik. Arbejderorganisationer var forbudt. Da nogle sygeplejersker erklærede, at de ikke kunne leve af de 10 øre i timen, de fik på egen kost, blev både de og sagføreren, som havde lovet at forsvare dem, anklaget for at ville omstyrte samfundet. I mange lande udkonkurrerede japanerne de engelske og amerikanske varer, især hvor købekraften var for ringe til, at man kunne efterspørge kvalitetsvarer.

Samuraierne, krigeradelen, gjorde Japan til en altid truende krigsfare. For dem var Japans storhed alt, og storheden bestod i magt, vundet ved krigerske bedrifter. „Krig er menneskehedens højeste ideal", udtalte en japansk krigsminister. „Den japanske befolknings lave levestandard giver os så store muligheder, at bekæmpelsen af alle ideer om internationalisme, individualisme og liberalisme derfor er absolut nødvendig." At gøre kejserens vilje var krigerens første pligt; men det var vistnok ofte

ledende militære, der bestemte, hvad der var kejserens vilje. For samuraierne var det en afgjort sag, at Japan var bestemt til at beherske verden. „I midten af 1900tallet vil Japan møde Europa på Asiens sletter og fravriste det verdensherredømmet", udtalte en af Japans ledende politikere 1915.

Regeringen var oftest udgået fra de kredse, som finansierede staten. Stod en minister i vejen for samuraiernes mål, blev han i reglen ryddet af vejen. Samuarierne foragtede disse købmænd, og ofte tvang de med revolver i hånd en rigmand til at yde et klækkeligt „frivilligt" beløb til krigskassen. De begyndte ofte krige på egen hånd og stillede derved regeringen over for en fuldbyrdet kendsgerning, som den måtte indrette sig efter for ikke at tabe ansigtet.

Vejen til verdensherredømmet gik for Japan over Manchuriet og det indre Mongoli. Derfra kunne Ruslands hærvej til Stillehavet afskæres, og derfra skulle Kina erobres.

Manchuriet er så stort som Tyskland og Frankrig tilsammen, et tyndt befolket, frugtbart land med rigelig jern og kul i undergrunden. Flertallet af befolkningen er indvandrede kinesere, hvoraf de fleste var fæstere og måtte betale omk. ⅔ af høstudbyttet i afgift og skatter.

Chang Tsolin, en fattig kulisøn, der var begyndt som røver, var nu den virkelige hersker over riget. Han drak tigerblod, udpinte folket med skatter og lod sine fjender henrette uden lov og dom. Japanerne havde af ham fået lov til gennem riget at anlægge en jernbane, der var vendt mod Rusland. Men 1928 søgte han forståelse med Chiang Kaishek. På vejen hjem sprængtes toget, han kørte med, i luften. Det var japanernes kommentar til forliget.—Hans søn, Chang Hsuehliang, trådte i faderens fodspor. 1931 sendte det japanske krigsparti uden krigserklæring og uden regeringens samtykke en hær ind i Manchuriet, og Chang Hsuehliang flygtede skyndsomst.

Både Japan og Kina var medlemmer af Folkeforbundet, og da Manchuriet var en del af det kinesiske rige, var angrebet et oplagt brud på forbundets love. Dette kunne vel ikke afvise det med våbenmagt. Men hvis alle forbundsstaterne samt USA og Rusland, der stod uden for forbundet, havde besvaret angrebet med at afbryde al forbindelse med japanerne, ville Japan før eller senere blevet tvunget til at trække hæren tilbage. I stedet for solgte man fra flere af staterne, især fra USA, benzin, metaller til våbenindustrien, flyvemaskiner m. m. til Japan.

I de følgende år udvidede Japan sin magt over det nordlige Kina, uden at Chiang Kaishek, der nu beherskede næsten hele Kina, søgte at hin-

dre det. Antagelig vovede han ikke en kamp mod denne militærmagt, før han havde sikret sig mod kommunisterne. 1936 sendte han Chang Hsuehliang, der opholdt sig hos ham, mod Shensi.

Kommunistføreren Mao Tsetung synes at have samlet en skare idealister om sig og at have indpodet soldaterne en ny ånd. Jorden var blevet uddelt til bønderne uden afgift til ejeren, hospitaler og skoler blev oprettet, soldaterne lønnet, og disciplinen var god. — Officererne nøjedes med en lille løn, og i den travleste tid hjalp både de, soldaterne og embedsmændene bønderne med arbejdet.

Mao Tsetung.

Chiang Kaishek og Meyling havde rejst en „Nyt liv" - bevægelse; men den gik mest ud på at vænne folk af med uskikke som at bruge opium, og at bekæmpe korruption hos embedsstanden. Meyling tog sig desuden af hjemløse børn, syge og sårede. Men de gjorde intet for at forbedre underklassens økonomiske kår.

Mao Tsetung mente, at Chiang Kaishek ville være diktator, og at han ikke tænkte på underklassen. Chiang Kaishek frygtede, at kommunisterne ville falde ham i ryggen og forråde Kina til Sovjetrusland. Men Chang Hsuehliangs tropper fraterniserede åbenlyst med Mao Tsetungs. For at tvinge Chang Hsuehliang til at angribe, fløj Chiang Kaishek til byen Sian, hvor Chang Hsuehliang tog ham til fange, men derefter tryglede ham om at sætte sig i spidsen for alle tropper i krigen mod Japan. Da fløj Meyling til Sian og fik endelig parterne forligte: Man skulle søge at virkeliggøre Sun Yatsens tre programpunkter, kommunisterne lovede ikke at sovjetisere Kina, og Chiang Kaishek stilledes i spidsen for de kinesiske hære.

Japan havde imidlertid af Manchuriet dannet en „selvstændig" stat,

Manchukuo, og lagt den kinesiske provins Jehol, der er tre gange så stor som Danmark, til dette rige. Nu krævede det desuden særrettigheder i Nordkina. Kineserne svarede med at blokere de japanske varer, og Japan brugte sin magt til at få dem smuglet over grænsen. Dets mål var at tiltvinge sig monopol på handelen med Kina og ødelægge dets industri, hvilket ville betyde sultedøden for millioner af kinesere.

Da Chiang Kaishek og Mao Tsetung var blevet forligte, forstod den japanske regering, at det gjaldt om at slå til, før Kina blev for stærkt, og 1937 benyttede Japan en ubetydelig episode til at begynde krig mod Kina. Efter en tapper modstand måtte kineserne opgive Shanghai. Kort efter tog japanerne Nanking; de gjorde næsten byen til en ruindynge, 300.000 civile skal være blevet dræbt, alle kvinder mellem 10 og 60 år voldtaget. Japanerne håbede derved at knuse kinesernes modstand. Det gik omvendt. Året efter tilføjede Chiang Kaishek Japans hær et betydeligt nederlag. Det gav kineserne selvtillid, selv om de senere måtte trække hæren tilbage.

De neutrale landes fabrikker leverede våben til begge de krigsførende stater. Da det blev påtalt i det engelske parlament, svarede krigsministeren, at landets våbenfabrikker ved disse krigsleverancer kom op på højeste kapacitet, hvilket var heldigt, hvis England skulle komme i krig.

Chiang Kaishek måtte tilsidst trække hæren tilbage til Chungking. Men efterhånden fik han bedre våben. Og kommunisthæren førte sammen med bønderne en guerillakrig, hvorved de ødelagde japanske forsyningslinier og erobrede en mængde japanske våben. Japans hær gik i stå, og den kinesiske hærs kraft svækkedes af indbyrdes mistillid mellem Chiang Kaishek og Mao Tsetung. Man nåede hverken frem eller tilbage på nogen af fronterne.

Krise i USA.

Før krigen var „Bank of England" førende på pengevæsnets område verden over. Hævede eller sænkede den sin disconto, måtte andre landes ledende banker følge efter for at undgå for stort udtræk eller komme til at ligge inde med for mange penge. Efter 1918 overtog Wall Street[1] dens rolle. Under krigen havde ententemagterne i USA købt en mængde varer og krigsmateriel på kredit, og både i Vest- og Midteuropa fortsatte man i de første år efter krigen med at købe levnedsmidler og industrivarer på kredit, så priserne var stadig høje i USA. Men allerede 1921 begyndte efterspørgslen fra Europa at dale, og den

[1] Den gade i New York, hvor USA's storbanker ligger.

første krise meldte sig. Man klarede den ved at sætte lønningerne noget ned og ved at omsætte de opsamlede midler i, hvad man før anså for luksus, f. eks. radioer og køleskabe, men især biler. 1920 fandtes der 3 mill. biler i USA, 1928 var der 21 mill.

Da republikanerne 1920 kom til magten, løste de alle økonomiske bånd, men lod toldmurene stå. Og nu begyndte man i Europa at afdrage sin gæld med guld, så 1924 var USA's guldbeholdning 2½ gange så stor som 1919. Efterspørgslen fra Europa faldt, og arbejdsløsheden steg i USA, så der snart var 6 mill. arbejdsløse. Regeringen søgte at skaffe ar-

Den berømte New Yorker børs i Wall Street.

bejde ved at forhøje tolden. I udlandet fik man da mindre tilgodehavende til at købe varer for i USA, og arbejdsløsheden steg. Regeringen anråbte kapitalstærke virksomheder om ikke at afskedige arbejdere og ikke at sætte lønen ned; den bad farmerne om kun at producere for hjemmemarkedet; den satte en mængde offentligt arbejde i gang; men tilsidst måtte den gribe til, hvad amerikanerne havde hånet vesteuropæerne for: betale folk for intet at bestille, dvs. give arbejdsløshedsunderstøttelse.

1929 slog krisen helt igennem. Mange farmere magtede ikke at klare renterne og gik fra ejendommene. Fra 1931 til 1932 steg arbejdsløsheden fra 7½ til 11 mill. Ved præsidentvalget 1928 havde Hoover lovet, at „fattigdom med Guds hjælp vil blive bandlyst fra dette folk". Han havde i sin tid hjulpet til at lindre nøden for de sultende europæere. Manglen kunne han besejre, over for overfloden i USA stod han hjælpeløs.

Følgen blev, at demokraten Franklin Roosevelt ved valget 1932 fik 22,8 mill. stemmer, Hoover kun 15,7 mill. Farmernes indtægter var nu dalet til det halve, mens prioriteterne var uforandrede. I mange kommuner lod skatterne sig ikke inddrive, så man bl. a. måtte lukke skolerne. Mange banker standsede. — Roosevelt fik derfor magt over mønt-, bank- og kreditvæsenet og omgav sig med en „hjerne-trust" af sagkyndige, som dog havde vanskeligt ved at enes: Pensioner og lønninger blev nedskåret, farmerne fik præmie for at indskrænke det dyrkede areal, en mængde nødhjælpsarbejde blev sat i gang, og dollar'en blev nedskrevet til 60 % af dens guldværdi. — Det sidste betød en tilsvarende nedskæring af al gæld. — Alligevel var der 1934 omk. 10 mill., som fik arbejdsløshedsunderstøttelse. — Da disse foranstaltninger, som kostede staten kolossale summer, ikke dækkedes af skatter, voksede statsgælden faretruende.

Roosevelt søgte at dæmme op for højfinansens udbytning af „den lille mand", men lod dens mange monopoler bestå. Den jævne mand måtte der som i andre lande skatte så stærkt til den falske kapital, at han kun havde råd til at købe en mindre del af landets produkter.

England.

England var efter krigen forpligtet til at gennemføre home-rule; men sydirerne forlangte, det skulle være for hele Irland, og ulsterboerne krævede at forblive ved England. Det førte til blodige kampe mellem de yderliggående sinn fein'er (vi selv alene) og engelsk politi og soldater og til borgerkrig mellem Syd- og Nordirland. 1922 fik Sydirland

endelig selvstændighed, og sinn fein'ernes fører, de Valera, begyndte straks en handelskrig mod England, som dog ramte Irland hårdest.

I England havde man stadig valg i eenmandskredse uden tillægsmandater. Følgen blev, at selv forholdsvis store partier kun fik få mænd valgt, og de fleste vælgere stemte derfor på et af de to største partier. Indtil 1914 var det konservative og liberale; men i begyndelsen af 20erne afløste socialdemokratiet de liberale som det andet store parti. En tid var de liberale tungen på vægtskålen; men snart mistede de næsten al indflydelse på styret.

de Valera.

De første år efter 1918 holdt regeringen arbejdsløsheden nede ved at køre med stort underskud på statsbudgettet. Og da kulminerne gav stort overskud, nedsatte den arbejdstiden for kulgrubearbejderne til 7 timer daglig. Men snart gik eksporten stærkt tilbage, og 1921 havde landet ca. 2 mill. arbejdsløse. Industriherrerne krævede nu lønsænkning; arbejderne svarede, at i de forudgående gode år var kulminernes og industriens overskud væsentligt gået til dividende og ikke til konsolidering og modernisering; nu måtte aktionærerne tage skade for hjemgæld. De konservative krævede toldbeskyttelse, men led et stort nederlag ved valget 1923, og England fik for første gang et arbejderministerium. — Året efter tabte det imidlertid flertallet, som det atter vandt 1929.

En tid havde sterlingen været nede på ⅔ af sin guldværdi; men 1925 nåede den op i pari, og mineejerne krævede lønsænkning og længere arbejdstid; deraf fulgte hårde arbejdskampe, som førtes med skiftende held. Statsgælden voksede år for år, priserne faldt, betalingsbalancen

forværredes, og arbejdsløsheden voksede. Så valgte arbejderne at prøve toldvejen. 1931 ændrede socialdemokraten Mac Donald sin regering og optog flere konservative i den. Og et valg samme år gav de konservative mægtig fremgang.

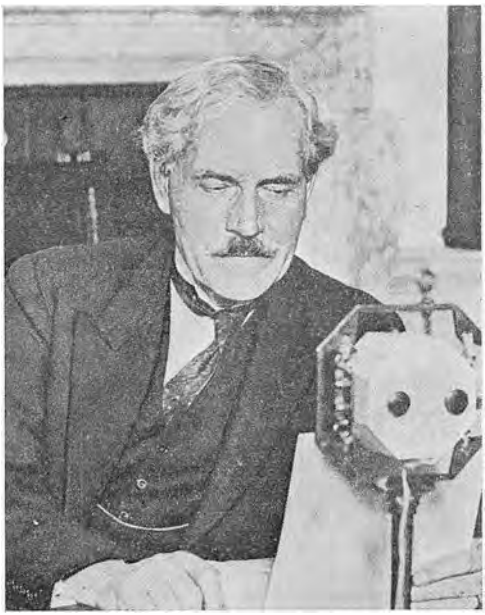

Mac Donald.

Ved aftalerne i den canadiske by Ottawa 1932 enedes England nu med sine dominions om gensidige handelsbegunstigelser i forhold til samhandelen med andre lande. Det engelske landbrug fik derved en betydelig beskyttelse. Alligevel klagede jordejerne højlydt. England nedskrev sterlingen til næsten ¾ af sin guldværdi og gennemførte både udgiftsnedskæring og en hårdhændet skattepolitik, så der opnåedes balance på statsregnskabet. Samtidig bragte sterlingnedskæringen ligevægt mellem eksport og import. Og hen i 30erne begyndte en almindelig opgang, så arbejdsløsheden blev mindre. Det skyldtes især oprustning verden over.

FORSPILLET TIL DEN ANDEN VERDENSKRIG

Mussolinis Italien.

Efter 1918 gik en bevægelse for demokrati og underklassens frigørelse over verden. Få år efter afløstes folkestyret af diktatur i det ene land efter det andet. Det begyndte i Rusland og fortsatte med fascismen i Italien.

Italiens befolkningstæthed var ca. 125 pr. kvadratkilometer[1]. Landet er overordentligt frugtbart; det har ikke mange rigdomskilder i jorden, men en rig kraftkilde i sine floder og let adgang til havet, hvilket i nutiden betyder mest for udviklingen af en industri. Befolkningen var som helhed flittig og sparsommelig, men henimod halvdelen var analfabeter. Over halvdelen af befolkningen ernærede sig ved landbruget; deraf var ca. ¼ selvejere, resten forpagtere eller daglejere, som levede under usle kår, især i Syditalien. Hvert efterår drog mange til Argentina på sommerarbejde, for et halvt år efter at drage hjem til sommerarbejde i Italien. — I underklassen fandtes en gærende uro, som jævnlig kom til udtryk gennem hemmelige selskabers voldshandlinger. En arbejderorganisation, som bevidst virkede for en gradvis bedring af underklassens kår, dannedes forholdsvis sent.

Inden for den fåtallige mellemstand drømte mange om en ny stortid for Rom og Italien. Det var dem, der styrtede Italien ud i krigen, hvor hæren vandt liden ære, men fik store tab: 600.000 faldne, 950.000 hårdt sårede, deraf 219.000 invalider for livstid. Desuden havde krigen kostet Italien 40 milliarder danske guldkroner.

Ved valget 1919 gik socialisterne stærkt frem og opnåede 156 mandater mod regeringspartiets 161. Det nystiftede katolske folkeparti, der svarede til det tyske Centrum, men med mere socialt tilsnit, fik 100 mandater og blev tungen på vægtskålen.

---

[1] Danmark havde dengang ca. 75, Holland 200, og Belgien 255 indb. pr. km².

Under påvirkning af revolutionen i Rusland gik der på den tid en kraftig socialistisk-kommunistisk bølge over Italien: Man rettede voldsomme angreb på regeringen og hæren, overfaldt officerer, rev medaljerne af de hjemvendte soldater, skrev „Leve Lenin!" og „Vi vil have vore døde tilbage" på mure og gader. Arbejderne tilrev sig herredømmet over fabrikkerne, forpagtere og daglejere krævede ret til jorden. — Regeringspartiet og det katolske folkeparti bøjede af for bevægelsen, og regeringen lod begivenhederne gå sin gang enten i mistillid til hæren eller i den tro, at arbejderne ikke evnede at gennemføre deres program. Snart viste det sig, at arbejderne hverken formåede at lede arbejdet i fabrikkerne eller at organisere omsætningen. Socialisterne havde Italien, men vidste ikke, hvad de skulle gøre ved det, er der sagt. Et socialistisk flertal søgte samarbejde med de andre partier om en social lovgivning; kommunisterne rasede mod dem. Ved det følgende valg, 1921, gik begge partier stærkt tilbage.

Ved dette valg fik fascistpartiet nogle få mandater.

Benito Mussolini, fascisternes fører, fødtes 1883. Han var som ung så voldsom socialist, at han i flere år måtte opholde sig i udlandet. 1911 blev han redaktør af socialdemokratiets hovedblad „Avanti". Da Italien begyndte krig mod Tripolis, rådede han kvinderne til at kaste sig foran de tog, der førte soldaterne bort, og skrev: „For os er det nationale flag en klud, der vajer over en mødding".

Han var oprindelig imod, at Italien skulle deltage i krigen. Men senere kom han til det resultat, at krigen kunne forberede revolutionen, og han hånede nu de „brølende får", der ville fred for enhver pris. Partiet svarede med at sætte ham fra bladet. Han fik da, vistnok med kapitalistisk støtte, sit eget blad, hvori han rasede mod sine forrige meningsfæller, der var forblevet tro mod deres gamle standpunkt.

Efter krigen dannede han det fascistiske parti, hvis mærke, fasces: et risknippe og en økse, var symbol for embedsmanden i det gamle Rom og betød, at han havde ret til at lade piske eller henrette. — Det angav, at partiet ville herske over folket. Ungdommen blev især vundet ved svulstige taler og massesuggestion: Uniformen (den sorte skjorte), hilsenen (den fremrakte hånd) og fællesråbet „duce" (fører). Af den fascistiske soldat krævedes blind lydighed. Han måtte hverken tage hensyn til familie, stat eller sociale forhold. „Hans lov er æren .... en absolut retfærdig lov, selv når den kommer i strid med den skrevne, formelle lov, der altid vil være hin underordnet". Mussolini hævdede, at fascismen var en bevægelse; men han angav ingen retning for bevægelsen. Han hævdede blot, at hvad man har magt til, har man også ret

til. Ved magt ville han „frelse vor fælles moder, styrke hende og rense hende". Hans mål var at herske over Italien, ikke ved at skaffe sig flertal, men ved magt, ved at skabe et nyt aristokrati, bygget på vilje.

Hans parti fik især tilslutning fra unge, fra forhenværende soldater og fra middelstandsfolk, som frygtede kommunismen. 1922 erklærede socialister, kommunister og republikanere, at hvis regeringen ikke skred ind mod fascisterne, ville de begynde generalstrejke. Da rykkede Mussolini mod Rom med 120.000 fascister. Ministerpræsidenten erklærede Italien i belejringstilstand; men kongen tilbagekaldte ordren og sendte sin vogn efter Mussolini, der nu stod som Italiens stærke mand.

Mussolini.

Deputeretkammeret gav ham diktatorisk myndighed og en valglov, som sikrede fascisterne et fast flertal. Kun socialisten Matteotti vovede at optræde mod ham. Da man frygtede for, at han sad inde med kompromitterende oplysninger om partiet, blev han myrdet. Oppositionen nægtede nu at samarbejde med fascisterne, til mordet var fuldt opklaret, og de skyldige straffet. Mussolini forstod, at det betød knald eller fald for ham. Han påtog sig ansvaret for mordet, benådede morderne og erklærede, at fascismen nu ville gå „fra passivitet og martyrium til virkningsfuld handling og berettiget forsvar". Han afskaffede presse- og foreningsfrihed, skærpede straffelovene og beordrede domstolene til at dømme efter regeringens ordre og ikke efter lovene. Og der indførtes eetpartisystem, hvor det fascistiske storråd bestemte, hvem folket måtte stemme på. Desuden indførtes et hemmeligt politi.

I modsætning til det russiske diktatur allierede Mussolini sig med kongedømmet, kirken og storkapitalen. Kongedømmet fik dog kun lov til at bestå i hans skygge. Så længe fascismen bestod, var det kongen umuligt at få ham eller hans efterfølgere fjernet.

En sådan skyggemagt ville paven ikke nøjes med. Siden den itali-

enske konge 1870 erobrede Pavestaten, havde alle paverne erklæret sig for fanger i Lateranet, som ingen pave forlod. Det lykkedes Mussolini at få forlig med paven, som fik en selvstændig Vatikanstat på 700 indb., så han igen kunne modtage fremmede gesandtskaber. Til gengæld anerkendte paven kongeriget Italien. Kirken fik ret til at lede sko-

En fascistisk aktionsdeling.

lernes religionsundervisning. Men 1931 forbød statsmagten de katolske ungdomsforeninger og lukkede deres forsamlingshuse. Paven svarede med at rette et hvast angreb på den fascistiske statsdyrkelse. Det kom dog til forlig, men ikke til forståelse.

Kampen mellem arbejdere og arbejdsgivere afløstes af en såkaldt corporativ ordning, hvor de to parter fik lov til at give staten råd. Fabrikanter og aktieselskaber beholdt deres handels- og handlefrihed, og jorddrotterne deres storgodser. Byrderne lagdes mest på underklassen.

Især trykkede skatterne; thi jo flere områder staten underlægger sig, des højere bliver skatterne. Desuden ofrede Mussolini mægtige summer på militærvæsnet. Så selv om statens lønninger blev sat ned, steg skatterne så stærkt, at mange udvandrede for at undgå at sulte. Længe søgte Mussolini at klare vanskelighederne ved hjælp af seddelpressen, så lira'en faldt til næsten ¼ af sin guldværdi. Så fik han endelig hold på den; men så begyndte arbejdsløsheden at vokse: 1926 var der 181.000 arbejdsløse, 1931 1.300.000. Arbejdernes kår forringedes stadig, og mange udvandrede: 1929 ialt 150.000, 1930 280.000.

Fascisterne opmuntrede til befolkningstilvækst og ønskede at bevare befolkningen for riget, men gjorde intet for at skaffe plads i landet.

Men jo trangere kårene blev, des lettere var det for Mussolini at overbevise befolkningen om, at Italien måtte have kolonier.

Tyskland før Hitler.

1918 stod tyskerne der, hvor danskerne stod 1864. Nu gjaldt det for dem at forvandle et ydre nederlag til en indre sejr. Visse tegn tydede på, at der hos dem var en vågnende forståelse af deres fremtidsopgave.

Fra spartakistkampene i Berlin.

Lærernes væsentligste opgave havde før været at dressere børnene til gode soldater. Nu spurgte mange af dem, om det ikke var større at opdrage dem til gode mennesker og at udvikle deres slumrende muligheder. — Mange unge vendte ryggen til byernes forlystelser og drog ud i naturen, hvor de samledes om bål, folkesang og folkedans. Nogle drog som vandrefugle til andre lande for at knytte venskabsbånd over grænserne. — Tyske skolemænd satte sig på danske højskolebænke, fordi de ville forsøge at omplante den danske højskole på tysk grund, under andre former, men i samme ånd.

Tyskernes nederlag efterfulgtes af et vildt virvar, hvorunder yderliggående socialister, som kaldte sig spartakister efter den romerske gladiator Spartakus (I s. 77) søgte at gennemtrumfe en revolution efter russisk mønster. Men de moderate socialister, der havde det store flertal af partiet bag sig, stod på folkestyrets grund. Det førte til en kort, men blodig kamp mellem de to retninger, hvor spartakisterne blev besejret. Det var derefter umuligt for dem at samarbejde.

Efter valget 1919 måtte socialdemokraterne samarbejde med demokraterne og Centrum for at kunne danne en flertalsregering. Ebert, en forhenværende sadelmagersvend og moderat socialdemokrat, blev præsident, en anden moderat socialdemokrat, Scheidemann, blev førsteminister.

Regeringen blev nu præsenteret for sejrherrernes betingelser (III s. 231 ff.). — „Uantagelige!" erklærede Scheidemann, og Ebert tilføjede,

at han underskrev ikke. Men et nej ville antagelig medføre, at landet blev besat, deraf ville følge borgerkrig, bolsjevisme og øget nød. Og allerede nu sultede de fleste tyskere. — Der dannedes en ny regering af mænd fra de samme partier; den bøjede sig for fredsbetingelserne, og rigsdagen vedtog dem med 237 stemmer for og 138 mod.

Fr. Ebert.

En af sejrherrerne nedsat kommission fremlagde en regning, hvorefter Tyskland i mindst 30 år skulle betale en årlig afgift på 6—7 milliarder guldmark, dels i form af guld, dels som varer. — Sejrherrerne havde talt om langt større beløb; tyskerne erklærede, at de var ude af stand til at betale så meget. Det svarede til godt 100 guldmark årligt af hver tysker, ikke nær så meget, som arbejdsløsheden kostede tyskerne i de følgende år. — Sammenlignet med Frankrig og Belgien havde Tyskland kun fået lidt land og ejendom ødelagt af krigen, og en stor del af den handelsflåde, der var en livsbetingelse for det engelske folk, lå på havets bund, sænket af tyske ubåde.

Men sejrherrerne umuliggjorde det for tyskerne at betale. Disses bedste aktiv var de produkter, de fremstillede ved hjælp af jern og kul, og indtægterne af deres skibsfart. Og nu måtte de afstå en stor del af deres handelsflåde. Deres tilgodehavende i andre lande blev dem frataget, en stor del af kullene mistede de dels i den del af Schlesien, som var lagt til Polen, dels i Saardistriktet, andet måtte betales i skadeserstatning. Alt dette og meget andet blev årsag til en stor tysk arbejdsløshed.

Man ønskede den meste erstatning i guld. Men den tyske nationalbanks guldbeholdning beløb sig ikke til en milliard rmk. Skulle erstatningen erlægges i guld, måtte Tyskland stadig drage det hjem igen gennem en mægtig overskudsudførsel; men det meste af det guld, det betalte, blev låset nede i Frankrigs og USA's nationalbankers kældre.

Samhandelen med Tyskland var af livsvigtig betydning for de andre

europæiske lande. Hungersnød i Tyskland ville medføre fattigdom og nød for dem og give næring til kommunismen. Det så den engelske nationaløkonom Keynes, der var tilkaldt som rådgiver for erstatningskommissionen. Han forlod kommissionen og påviste i „Freden og dens økonomiske følger", hvad resultatet ville blive af de bestemmelser, der blev taget. Afgørelsen lå tilsidst hos „de fire store". Clemenceau tænkte kun på at ødelægge Tyskland økonomisk uden at betænke, at det ville trække Frankrig med sig. Lloyd George forstod nok, at man stillede umulige krav til Tyskland; men han var bundet af valgløfter og ville se tiden an. Wilson og hans rådgivere forstod meget lidt af Europas økonomi. — „Det er et ejendommeligt faktum, at det uhyggeligt store problem, som et sultent og sammenfaldende Europa holdt lige for øjnene af dem, var det eneste af alle problemer, som det ikke var muligt at vække de fires interesse for" (Keynes).

Den tyske regering og rigsdag bøjede sig for kravene under devisen „gennem arbejde til frihed". Men da finansminister Erzberger foreslog en indkomstskat på op til 60 %, en arveafgift på op til 80 % og et årligt nødoffer af kapitalen på 2,8 milliarder guldmark, blev han styrtet og kort efter myrdet. Hans efterfølger, den jødiske industrimand og tænker Rathenau, søgte forgæves at klare betalingen ved lån. Forsøget kostede ham livet. Hugo Stinnes, højfinansens førstemand, krævede som betingelse for lån, at industriherrerne overtog jernbanerne. Regeringen erklærede, at den ikke kunne fremskaffe erstatningerne. — I England var man tilbøjelig til at mildne kravene. Men den franske regering hævdede, at tyskerne ikke ville betale: Havde regeringen ikke realiseret kejserens ejendomme og derpå udbetalt ham 140 mill. guldmark! Sad der ikke pengefyrster som Hugo Stinnes, der havde tjent mægtige summer ved krigsleverancer, og som nu ville benytte sig af folkets nød til at sikre sig Tysklands jernbaner! Frankrig besvarede tyskernes nægtelse med at besætte det kulrige Ruhrdistrikt, Tysklands rigeste og tættest befolkede egn, for selv at hente erstatningerne.

Det vakte forbitrelse i Tyskland. Arbejderne strejkede, og regeringen understøttede dem og nægtede at betale erstatninger, før besættelsen var ophævet. Det kom til blodige sammenstød mellem arbejderne og besættelsestropperne. Men Frankrig holdt ud, selv om besættelsen nærmest bragte tab.

Og nu brød det tyske pengevæsen fuldstændigt sammen. Ved krigens slutning lå rigsmarken langt under pari; alligevel søgte man at afhjælpe nøden ved at udstede udækkede pengesedler. Det gik da efter inflationens naturlov: højere løn, højere priser, højere løn osv.

I begyndelsen af 1922 skulle der 187 rmk. til 1 $[1], i juli samme år 1000 rmk., 2. november 5000, 8. november 9000, og nu faldt rigsmarken time for time, så da inflationen var på sit højeste, lød pengene på billioner, men var ikke det papir værd, hvorpå de var trykt. — Spekulanter, der opkøbte tyske mark i den tro, at kursen ville rette sig, tabte mægtige summer til den tyske nationalbank. Men det var ubetydeligt mod den aftapning af tyske varer, der fandt sted, ved at udlændinge benyttede inflationen til at købe ind i Tyskland, hvor man ikke fik priserne sat op i samme fart, som marken faldt. — Staten havde væsentligt finansieret krigen ved hjælp af indenlandske lån, som den nu udbetalte med værdiløse sedler. Ejere af landbrug, bygninger, fabrikker o. lign. slap af med deres prioriteter. Men fastlønnede sultede, og sparerne blev ruinerede. Tilsidst ville ingen sælge varer for de værdiløse papirlapper.

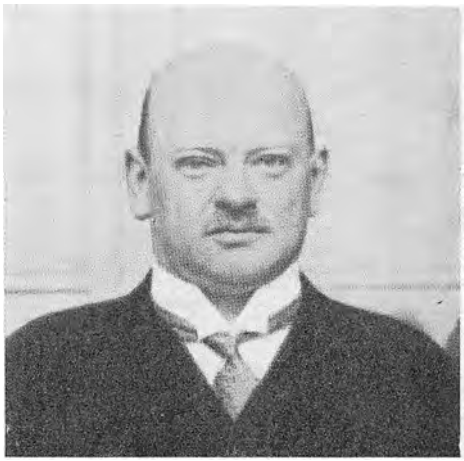

G. Stresemann.

Den nationalliberale industrimand Gustav Stresemann havde under krigen krævet erobringer. Nu forstod han, at forståelsespolitik var den eneste mulige for Tyskland, og under løsenet „I tillid til fremtiden tåler vi nutiden", fik han arbejderne til at genoptage arbejdet, fik besættelsen ophævet og erstatningerne læmpede. Og ved at skaffe sikkerhed i landbrug, handel og industri fik han 1924 skabt en guldmark, som stod i pari i forhold til dollars. Erhvervslivet kom nu hurtigt til kræfter. Og da et fransk valg 1924 gav de mere fredeligt sindede partier flertal, benyttede han lejligheden til 1925 at få truffet Locarnoaftalerne (III s. 237) og til året efter at få Tyskland optaget i Folkenes Forbund.

Enhver siddende regering måtte erkende, at forståelsespolitikken var den eneste mulige. Det benyttede dens modstandere sig stadig af til at skaffe sig stemmer ved det følgende valg. Flertallet svingede derfor stadig frem og tilbage mellem venstre og højre, mens de mest yderliggående højrepartier såvel som kommunisterne hele tiden holdt sig fri for ansvaret. Der blev intet gjort for at tage magten fra storkapitalisterne

[1] Parikurs 1 $ = 4,18 rmk.

eller for at få udstykket de store nordtyske godser, som var højborge for den prøjsiske militarisme, og hvoraf der kunne have været skabt tusinder af selvstændige hjem til bekæmpelse af arbejdsløsheden og styrkelse af middelstanden.

Det viste sig, at den lovpriste tyske folkemoral mest var grundlagt på dressur. Nu, da disciplinen var svækket, klagedes der over ungdommens udskejelser. De unge havde håbet på en ny og bedre tid og længtes efter en fører, der kunne give dem noget, som var værd at kæmpe for — men man bød dem kun nydelser.

Flere gange søgte yderpartier at tilrive sig magten. 1923 forsøgte Hitler et oprør, hvori Ludendorff var indblandet. Det blev slået ned. Kommunisterne søgte at indføre proletariatets diktatur i Sachsen, men blev straks besejret, og flere lignende forsøg fik samme skæbne. Så søgte kommunisterne at skabe kaos: De forstyrrede politiske møder, plyndrede føde- og klædevarebutikker osv. Befolkningen længtes især efter fred og orden. Den, der evnede at skaffe den det, kunne vente mægtig tilslutning.

Hitlers tid var inde.

Hitler og hans ideologi.

Adolf Hitler (1889—1945) fødtes og opvoksede i en østrigsk by ved Tysklands grænse, hvor hans fader var toldembedsmand. Da hans forældre døde ret tidligt, fik han ikke stort mere end folkeskoleuddannelse. Som dreng sværmede han især for krig og soldater. — Han ønskede at blive kunstmaler, men nåede kun at blive almindelig malersvend. Da han i Wien nægtede at blive medlem af fagforeningen, kom han i strid med den, og siden den tid hadede han fagforeningsbevægelsen. Han så, at jødiske købmænd snød kunderne, og mente, at sådan måtte alle jøder være. Mest ernærede han sig ved at kolorere postkort og at lave akvareller til rammeforhandlere. Kunst af værdi frembragte han ikke. Til tider tiggede han.

Ved krigens udbrud opholdt han sig i München og meldte sig frivilligt til den tyske hær; men efter flere samstemmende vidnesbyrd viste han hverken mod eller dygtighed, og han, der siden kaldte sig alle tiders største feltherre, opnåede i løbet af de fire krigsår kun at blive underkorporal.

1919 meldte han sig som syvende medlem ind i et arbejderparti, der var oprettet mod fagforeningerne, og fik det givet navnet Det nationalsocialistiske Parti. Ved hjælp af markskrigersk reklame samlede han tusinder til sine møder, og snart begyndte han at udgive bladet „Völ-

kischer Beobachter", der blev partiets hovedorgan. Ernst Röhm, der under Ruhrbesættelsen havde skabt en hemmelig hær af sine S. A.'er (storm-afdelinger), stillede dem til Hitlers rådighed. Bevægelsen fik en så revolutionær karakter, at regeringen erklærede undtagelsestilstand i dens hjemland, Bayern, og udstedte forbud mod Völkischer Beobachter. Hitler svarede med det før omtalte kupforsøg og blev idømt fæstningsarrest.

I fængslet skrev han „Min Kamp", hvori han fremsætter sin livsanskuelse — hvis man da kan sige, han havde en sådan. — Han deler på det nærmeste menneskene i tre slags:

1) De selviske, de, der kun tænker på egen magt, rigdom eller nydelse. Dertil hører alle jøder og marxister og flertallet inden for det jævne og velhavende borgerskab.

2) De offervillige og fædrelandssindede, især dem, der er villige til at kæmpe for fædrelandet.

3) Massen! De mange uden selvstændig mening eller livsmål. De lader sig altid lede af den stærkeste, og den, der behersker massen, har derved en umådelig magt. Den magt ville Hitler have, ikke for at omdanne massen til selvstændige personligheder. „Man må een gang for alle gøre det af med den såkaldte almendannelse", udtalte han til Rauschning[1]. Det var en velgerning at gøre massen til analfabeter. — Af Mussolini havde han lært massesuggestionens kunst: Til fascisternes sorte skjorte svarede nazisternes brune, til hines fremstrakte hånd deres skråt oprakte, til hines „duce" deres „Heil Hitler!" Dertil kom bl. a. parader, slagord og hagekorset, et oldtidssymbol, hvis betydning er ukendt. Hitler gav ungdommen et mål: Tysklands storhed! og han gav dem troen på ham selv: „Der Führer".

Hitler uden maske.

Hitler skrev i „Min Kamp", at han forkyndte en „principiel ny ver-

[1] Oberst H. Rauschning blev 1933 valgt til Danzigs senatspræsident, men brød året efter med nazismen og afslørede den i flere værker, bl. a. i »Samtaler med Hitler« og »Mændene omkring Hitler«.

densanskuelse", som formedes hos ham under hans ophold i Wien. Denne „verdensanskuelse" var ganske amoralsk. „Det heldige udfald er den eneste jordiske dommer om det rigtige eller urigtige", hedder det videre. Og han oplyste Rauschning om, at „der er intet bestemt mål, intet er fastsat een gang for alle. Vi er en bevægelse, og det ord siger alting".

„I rolige tider ville denne psykopatisk tungt belastede mand og fallerede kunstner med den brændende ærgerrighed og vrantne hævnfølelse rimeligvis have ført en problematisk tilværelse et eller andet afsides sted. Men da tiden selv var afsporet, kaldte den frem på skuepladsen en natur, der selv var så afsporet, at den og tiden gensidig kunne pace hinanden op i frygtelig grad"[1].

Hitler tilriver sig magten.

Før og under krigen var officersstanden særlig æret i Tyskland. Nu var de fleste officerer blevet afskediget, og da de i reglen ikke duede til fredens gerning, førte de oftest en kummerlig tilværelse. Hitlers løfte om at genindføre værnetvang gav dem nyt håb og vandt dem for ham. — Mod krigens slutning var mange store drenge blevet udskrevet til hæren. Efter krigen var de af vestmagterne blevet sat til at vogte de baltiske stater mod Rusland. Der var stor arbejdsløshed i Tyskland, da de kom hjem, og da de var uøvet i fredelig virksomhed, var det umuligt for dem at få arbejde. De drog derfor omkring i bander og var villige til at lade sig leje af dem, som ville bruge dem til det eneste, de duede til: at slås. Dem lejede Hitler til sin „sikkerhedstjeneste". Pengene fik han af rigmænd. „Jeg har brug for folk, der kan bruge næverne", sagde han til Rauschning, „og som ikke spekulerer på principperne, før de myrder". — Han omgav sig med en skare mænd, om hvem det hed, at det var dem, der havde fattet nazismens idé. De fleste var samvittighedsløse stræbere, som fandt deres fordel ved at slutte sig til ham og overlod ham ansvaret. „Jeg har ingen samvittighed", erklærede hans næstkommanderende, Göring; „min samvittighed hedder Hitler". De, der efter anden verdenskrig blev anklaget for bestialske forbrydelser, forsvarede sig alle med, at de havde handlet efter „Der Führer"s ordre.

Hitlers møder begyndte ofte med voldsomt slagsmål mellem hans „sikkerhedstjeneste" og kommunister, hvor det gik løs med flasker, afbrækkede stoleben, knojern, revolvere og lignende våben, og blodet flød, og hvor Hitlers mænd næsten altid sejrede. Man så, at han magtede

[1] Fr. Meinecke: »Den tyske katastrofe«.

kommunisterne, og så tilgav man ham selv forbrydelser som et fehmemord[1]: En flok nazister overfaldt en nat en modstander, mishandlede hans søn og dræbte ham selv på en bestialsk måde. Fem af dem dømtes til døden, hvorefter Hitler telegraferede til dem: „Stående over for denne uhyrlige bloddom føler jeg mig forbunden med jer i ubegrænset troskab".

Dr. H. Brüning.

Demokratiet havde ikke magtet at holde orden, at afskaffe arbejdsløsheden eller at lindre rentetrykket, som atter var blevet føleligt, efter at marken var blevet stabiliseret. Hitler lovede at løse disse spørgsmål, at rense landet for pornografiske billeder og litteratur, at fritage folket for krigsskadeserstatninger, at indføre værnepligt osv. Spurgte man ham, hvordan han ville bære sig ad dermed, svarede han: „Giv mig magten!"

Stresemanns forsoningspolitik kunne opvise gode resultater: Tyskland var blevet optaget i Folkenes Forbund, erstatningsbeløbene var blevet betydeligt nedsat, den internationale kontrol med Tysklands rustning afviklet, Ruhrbesættelsen ophævet. Og nu havde Tyskland nogle tilsyneladende gode økonomiske år. Valget 1928 gav derfor forsoningspartierne fremgang. Kommunisterne fik knap 10 % af stemmerne; nazisterne opnåede kun godt 2 %.

Men de gyldne tider skyldtes væsentligst lån fra USA. Tyske banker havde søgt kortfristede lån, som ofte kunne fås til omk. 2 %, mens langfristede kostede 8—10 %, og de overlod derpå pengene som langfristede lån til industrier, byggevirksomhed o. lign. Da ramtes USA af den III s. 289 ff. omtalte krise. Mange lån blev kaldt hjem, og nye udeblev. De tyske banker kunne ikke finansiere virksomheder og igangsætte foretagender, og i 1930 steg arbejdsløsheden helt op til 5 mill. Staten måtte

[1] Mord, udført af en hemmelig organisation.

betale mægtige arbejdsløshedsunderstøttelser, endda disse var yderst karrigt tilmålte.

Centrumsmanden, rigskansler Brüning var ilde stillet. Han måtte have støtte af socialdemokratiet, og det turde ikke styrte ham; men af frygt for kommunisterne krævede partiet tilskud til nedsættelse af levnedsmiddelpriserne, fordi de konservative havde fået tolden derpå forhøjet. Det krævede store beløb, skønt det var nødvendigt at spare. Brüning havde regnet med at bruge 20 mill. rmk. dertil, det blev til 700 mill. Det svækkede Tysklands kredit, og det samme gjorde de konservatives usande historier om, at lånene brugtes til socialisering. — Nazisterne fiskede i rørte vande og vandt især stemmer ved løftet om at afskaffe krigsskadeserstatningerne. Ved valget 1931 opnåede partiet 40 % af mandaterne.

1925 blev den gamle feltmarskal Hindenburg valgt til præsident og erklærede sig rede til på forfatningens grund at række enhver tysker hånden til fælles arbejde. 1932 blev han genvalgt med 53 % af de afgivne stemmer. Hitler fik 36 %, kommunisten Thälmann 11 %. Alle modstandere af kommunismen og nazismen havde stemt på Hindenburg. — De økonomiske forhold begyndte at lysne, og Brüning og krigsminister Groener forberedte sig på at slå til over for Hitlers brandtaler. Da tvang Hindenburg dem til at trække sig tilbage.

1930 havde Hugenberg, det tysk-nationale partis fører, fået vedtaget, at partiet skulle støtte Hitler. Og 1933 svigtede Hindenburg fuldstændigt den tillid, der var vist ham: han anmodede Hitler om at danne regering. Hitler optog Hugenberg i regeringen og udskrev valg den 5. marts 1933.

Natten mellem 27. og 28. februar brændte rigsdagsbygningen. Goebbels, nazisternes propagandaleder, erklærede, at kommunisterne havde påsat branden, og socialisterne var medskyldige. Göring lod kommunistførerne arrestere, og Hitler udtalte, at var der ikke blevet grebet ind, ville „måske hele Vesteuropa . . . have været en ruindynge". Han fik Hindenburg til at udstede en nødforordning, der afskaffede presse-, forenings-, forsamlings- og personlig frihed og gav tilladelse til at åbne breve og aflytte telefonsamtaler. Det lykkedes derefter ved valget at skaffe nazisterne 43,9 % af stemmerne og det tysk-nationale parti 8 %. — Der foreligger nu så mange samstemmende vidnesbyrd om, at branden var anstiftet af nazister med Hitlers tilladelse, at det må anses for fastslået.

På løgnen om denne brand vandt Hitler magten.

Hitlerstyret.

Umiddelbart efter valget den 5. marts begyndte Hitler en vild klapjagt på sine modstandere. Lykkedes det dem ikke at flygte, kom de i koncentrationslejre. Der fortaltes så frygtelige historier fra disse lejre, at de fleste tvivlede om, at sligt kunne finde sted blandt civiliserede mennesker: Fangerne skulle stå timevis med skråt oprakt hånd, tyndt påklædte i regn og kulde og råbe: „Heil Hitler!" — Nogle blev jaget fra lejren og skudt, så det så ud, som om de var blevet skudt på flugt . . . osv. — Krigen viste endnu værre forhold. Ved hjælp af disse lejre satte Hitler skræk i enhver opposition. Samtidig trivedes angiveriet frodigt, og ingen vidste sig sikker for Gestapo[1].

Nazistisk valgplakat. (»Mod sult og fortvivlelse! vælg Hitler!«).

Alle partierne på det nazistiske nær blev forbudt. Censuren blev opretholdt og bladene ensrettet. Så lod Hitler udskrive nye valg, hvor man kun kunne stemme for eller mod det nazistiske parti; at stemme mod var yderst farligt. Partiet fik derfor 92 % af de afgivne stemmer.

Det gjaldt nu om at dressere den næste slægt til nazister: Børne- og ungdomsskoler blev nazistisk ensrettet, og når de unge forlod skolerne, blev de nærmest tvunget til „frivilligt" at melde sig til Hitlerjugend[2]. Det lykkedes snart at få ungdommen til at dyrke Hitler som en gud.

Nazismen skulle jo være både national og socialistisk, og flere af dens betydeligste mænd var gået med i den tro, at Hitler ville fremme socialiseringen. Men Hitler rørte hverken ved højfinansen eller de store godser, og selv om utilfredsheden dermed ikke vovede sig offentligt frem, følte han den. Röhm ønskede at få S. A.'erne gjort til kærnen i hæren, men mødte bestemt modstand hos generalerne, hvem Hitler ikke vovede at trodse. Han besluttede sig da til en „udrensning", hvorved han kunne fjerne uønskede personer og ramme personlige fjender. I „de lange knives nat" 1934 blev Röhm skudt; en mængde mennesker blev dræbt, deriblandt de fleste af Görings „raske drenge", som antagelig havde deltaget i rigsdagsbranden og nu fik munden lukket. Röhm blev efter drabet beskyldt for homoseksualisme. „Jeg vil", erklærede Hitler,

[1] af Geheime Staats Polizei = Det hemmelige statspoliti.
[2] Jugend = ungdom.

„at enhver mor kan sende sin søn til S. A. .... uden frygt for, at han skal blive fordærvet". — Men fehmemorderen Heines var kendt som sædelighedsforbryder og blev alligevel gjort til overgruppefører for 250.000 unge mænds foresatte.

Da Hindenburg døde 1934, lod Hitler sig vælge til præsident; men ved-blev tillige at være rigskansler. — Jøderne blev hensynsløst forfulgt.

Göring.

Enhver, der havde en far, mor, bedstefar eller bedstemor, der var jøde, blev betegnet som jøde. Kønsforbindelse mellem arier og jøde blev hårdt straffet. Jøderne trængtes ud af alle embedsstillinger. Pøbelen forfulgte og boycottede enhver, der søgte forretningsforbindelse med en jøde. Mange sad i koncentrationslejr, blot fordi de var født jøder.

Hitler skulle nu indfri sine store løfter.

Hans landbrugsminister, Darré, havde fremsat en racelære om „Blut und Boden"[1], som skulle praktiseres — skønt Hitler privat udtalte, at han godt vidste, der ikke fandtes racer i videnskabelig forstand; men „som politiker har jeg brug for et begreb, som gør det muligt for mig at opløse den bestående orden". — Kun arier måtte besidde jord. Ejendommen skulle gå i arv og måtte ikke forgældes over en vis grænse. Oldgermanernes skik, at yngre sønner kunne gifte sig og blive på gården, som den ældste styrede, blev indført igen. Blev en ejendom ikke drevet tilfredsstillende, skulle en anden af slægten sættes til den. Derved skulle Tyskland gøres selvforsynende med fødevarer. Men produktionen gik tilbage, hvad Darré skjulte ved at måle den i penge.

1933 fandtes der 7 mill. arbejdsløse i Tyskland, 1937 kun ½ mill. — En lignende, om end knap så stærk udvikling foregik i de andre lande. — Økonomien lededes væsentligt af rigsøkonomiministeren dr. Schacht,

[1] Blod og jord.

som ved at give marken forskellig værdi over for de forskellige lande og kreditorer søgte at udkonkurrere andre nationer. Han lod udføre offentligt arbejde i stor stil: bygninger, udtørringer, mægtige vejanlæg m. m. Mange unge kom til hæren, andre til fæstningsbyggeri og våbenindustri. Der betaltes med sedler, der dækkedes af de værdier, som skabtes. Disse var dog ofte af tvivlsom værdi, således fæstningsværkerne og autostradaerne, som ofte mest var anlagt med krig for øje. Markens værdi holdtes imidlertid oppe, ved at arbejdslønnen holdtes nede. Man regner med, at arbejdernes levefod forringedes med omk. 40 %. De måtte derfor have vinterhjælp, og det fik de kun mod at vise nazistisk sindelag. — Strejker var forbudte. Hvis arbejdere og arbejdsgivere blev uenige, havde en af regeringen ansat opsynsmand det afgørende ord. — For at tilfredsstille arbejderne arrangerede staten aftenunderholdninger, teater, sport o. lign. for dem. Alligevel herskede der stor utilfredshed blandt arbejderne; men oprør vovede de ikke. De var blevet opdraget i Marx' lære, at materielt velvære er det højeste for et menneske, og fandt sig hellere i tålelige trællekår, end de satte livet i vove for frihed.

Goebbels.

Den nazistiske stat var totalitær: den greb ind i alle livsforhold. Under Goebbels' ministerium blev ikke blot presse og radio, men musik, billedkunst, digtning, teater, ja selv videnskab ensrettet. Digtere som Thomas Mann og Remarque og videnskabsmænd som Einstein flygtede fra Tyskland for at bevare deres frihed. Professorer, der ikke kunne indstille sig på ensretningen, blev forfulgt af fanatiske studenter, forældre, som udtalte kritik af Hitlerstyret, risikerede at blive angivet af deres egne børn. Intellektuelle, som ikke kunne lade sig støbe i den autoriserede form, blev ensrettet i koncentrationslejre.

Om retsplejen udtalte Hitler: „Ordet forbrydelse er levn fra en forsvunden verden. Jeg skelner kun mellem positive og negative handlinger." Og hvad der skulle forstås ved positiv og negativ forklarede partiets juridiske rådgiver, rigsjustitskommissær Hans Frank i sin belæring til juristerne: „Ved enhver bedømmelse, I træffer, skal I sige til jer selv: Hvordan ville føreren bestemme i mit sted? — så har I et urokkeligt fast samvittighedsgrundlag". — Der fandtes hverken lov eller ret i det nazistiske Tyskland. Pastor Niemöller blev således engang idømt 7 måneders fængsel for udtalelser i en prædiken; men da retten skønnede, at hans straf var udstået gennem varetægtsarresten, satte Gestapo ham i „beskyttende varetægt" i en koncentrationslejr.

Pastor Niemöller.

Foruden den katolske kirke fandtes i Tyskland tre protestantiske (evangeliske) kirkeafdelinger. — Hitler var opdraget i den katolske tro og kaldte sig kristen; men hans mål var „en ny, stærk og heroisk tro"; thi „enten er man kristen eller tysker, begge dele kan man ikke være." Han gav de evangeliske en fællesforfatning, idet de bestående landssynoder[1] skulle vælge en fælles nationalsynode, hvortil de „Tyske Kristne" sluttede sig. Denne organisation bestod af medlemmer, som søgte at forene kristendommen med den nazistiske livsanskuelse og havde fået så stor tilslutning, at den havde flertal i nationalsynoden, og Hitler fik sin ven, Ludwig Müller, valgt til rigsbiskop.

Det viste sig imidlertid vanskeligt at ensrette de „Tyske Kristne". Mens nogle stod den lutherske kirke nær, var andre meget yderliggående. En af disse udtalte ved et stort kirkemøde: „Når vi nationalsocialister skammer os over hos en jøde at købe blot et slips, hvor meget mere må

[1] Synode = kirkeforsamling.

vi da ikke skamme os over fra en jøde at overtage det dybeste i os: vor religion!" De yderliggående protesterede mod begreber som syndsbevidsthed og nåde; de var usømmelige for en arier, der jo frelste sig ved egen kraft, og de søgte at bevise, at Jesu forældre var arier. — „Udstedte falsk fødselsattest for Guds søn", blev der sagt om det.

Mange protestantiske præster sluttede sig nu sammen i „Præsternes Nødsforbund" med Niemöller i spidsen. Han var overbevist om, at sand kristendom var folkets bedste værn, og bekæmpede derfor de „Tyske Kristne"s kristendomsforfalskning, og han svøbte ikke sine ord i bomuld. Hitler og rigsbispen forstod faren ved en krig med kirken, men dreves frem af de „Tyske Kristne". Rigsbispen skiftevis tryglede og truede. Han forbød således under trusel om embedsfortabelse præsterne at benytte prædikestolen til at kritiserere den foresatte øvrighed. Mange af præsterne lod nazisterne vide, at man skal adlyde Gud fremfor mennesker, og protesterede mod jødeforfølgelserne og mod, at Hitler lod sig hylde som en guddom. Stadig sad en del præster i koncentrationslejre, og ofte fandt menigheden kirkedøren låset.

Rigsungdomsføreren, Baldur v. Schirach, der var grundlægger af og overhovedet for Hitlerjugend, havde offentligt erklæret: „Jeg er hverken protestant eller katolik. Jeg tror kun på Tyskland." Ham aftalte rigsbispen med, at alle protestantiske ungdomsforeningsmedlemmer under 18 år skulle stå i Hitlerjugend. Præsternes Nødsforbund protesterede. I et opråb, de udsendte til „den hele kristenhed i Tysklands sande protestantiske kirkes navn", hed det bl. a.: „Vi tager mod de pligter og byrder, Gud pålægger os, på det, at Jesu Kristi kors i sandhed kan herske over kirkens liv .... Man anvender magt og uretfærdighed. Herimod må de sande kristne stille bønnen og underkastelse under Guds bud."

Den katolske kirke fik sit forhold til den nazistiske stat ordnet gennem et konkordat, der bl. a. gav kirken ret til religionsundervisning for elever fra katolske hjem. Men S. A.'erne forulempede stadig katolske gejstlige, uden at statsmagten greb ind, og under løsenet: Rom og Juda er fjender af det tyske folk! blev mange præster arresterede.

Kardinal Faulhaber var den katolske kirkes første mand i Tyskland. I en række prædikener betonede han de ti buds sædelige værdi og hævdede, at der ingen agtelse for menneskerettigheder og folkemoral fandtes uden gudsfrygt og religion: „Herrens lov kan ikke skilles fra lovens Herre." Den enkelte måtte „ikke nedværdiges til at blive et værdiløst nul eller en retsløs slave" — „Guds nåde har ikke befriet os fra det russiske hedenskab for nu at lade os synke ned i germansk" — „Vi er ikke frelst ved tysk blod. Vi er blevet frelst ved vor korsfæstede Herres kost-

bare blod". — I „Kristi rige på jorden findes ingen foretrukne kælebørn og ingen tilsidesatte stedbørn." — Myndighederne vovede ikke at fængsle Faulhaber. Men han blev truet på livet, og to kugler, der trængte gennem hans dør, viste, at truslerne var alvor.

Konkordatet sikrede de katolske ungdomsforeninger retsbeskyttelse. Alligevel generede nazisterne dem på mange måder, og regeringen forbød tilsidst samtidig at være medlem af en katolsk ungdomsforening og S. A., S. S., Hitlerjugend eller Tysk Arbejdsfront. Det betød for mange unge, at de ved at stå i en katolsk ungdomsforening var afskåret fra at tjene til livets ophold. — Katolikker og protestanter nærmede sig nu hinanden i fælles front mod nazistaten. „Vi rækker de fraskilte brødre hånden for sammen med dem at forsvare Det gamle Testamentes hellige bøger og sikre det tyske folk bevarelsen af denne den kristne skoles kostbare læreværdi", udtalte Faulhaber. Nazisterne vaklede mellem eftergivenhed og forfølgelse. Kampen fortsatte også under krigen.

Heil Hitler.

Børn og unge blev opdraget til at begejstres for krig, fredsvenner blev forfulgt og beskyldt for landsforræderi, samtidig med at Hitler bedyrede sin kærlighed til freden så vedholdende, at det måtte vække mistanke. — 1933 udmeldte han Tyskland af Folkenes Forbund. To år efter indførte han værnepligt. Han lod i feberagtig hast bygge en krigsflåde, især af undervandsbåde, og en luftflåde, som overgik ethvert andet lands, lod tyske tropper rykke ind i den afmilitariserede zone i Vesttyskland og lod bygge en forsvarsvold, Siegfriedlinien, som ville hindre vestmagterne i at komme Tjekkoslovakiet til hjælp, hvis han angreb det.

En halv snes år før havde vestmagterne ikke fundet sig deri. Men nu ønskede en stor del af befolkningen fred for enhver pris.

Krigsmaskinen sættes atter i gang.

Japans erobring af Manchuriet (III s. 287), uden at stormagter greb ind, gav Mussolini mod til at angribe Abessinien, som i 1896 havde slået en italiensk hær.

Abessinien er godt 20 gange så stort som Danmark og havde dengang 12 mill. indb. Kejseren ejede jorden, som han styrede ved lensmænd, der oftest var selvrådige og udbyttede bønderne. Der fandtes desuden en del negerslaver i landet. — Haile Selassie, der var blevet kejser 1930, lod oprette skoler og hospitaler, holdt lensmændene i ave og forberedte ophævelsen af negerslaveriet. 1923 var landet blevet optaget i Folkenes Forbund, bl. a. efter Italiens anbefaling.

Haile Selassie.

„For fascismen er længslen efter et imperium en livsytring", havde Mussolini erklæret. Abessinien var et let bytte, da det var dårligt rustet. Et sammenstød på abessinsk grund mellem italienske og abessinske tropper gav et påskud. For italienske penge sikrede Mussolini sig en velvillig fransk presse. I Abessinien købte han sig en femte kolonne.

Så begyndte han krigen 1935. Selassie henvendte sig til Folkenes Forbund om hjælp og om at få et forbud mod våbenimport ophævet. Men Frankrigs og Englands udenrigsministre, Laval og Hoare, modsatte sig det. Laval skal have lovet Mussolini frie hænder i Abessinien, og da en undersøgelse havde vist, at Italiens erobring af Abessinien ikke betød stort for Englands handel, interesserede Hoare sig ikke meget for Abessinien. — Det lykkedes de to mænd at hindre, at Folkenes Forbund greb kraftigt ind mod Mussolini. — Uden olie og uden at kunne sende flåden gennem Suezkanalen kunne Mussolini ikke have ført sin krig igennem. Han skal have været parat til at skyde sig, hvis der blev gennemført et olieforbud, derfor skreg han op om, at hvis England vovede det, ville han angribe dets flåde.

Muligvis frygtede Englands og Frankrigs regeringer for, at et olieforbud ville kaste Mussolini i Hitlers arme. — I begge landes konservative kredse anså man for øvrigt diktaturet for det bedste værn mod kommunismen: Faldt Mussolini og Hitler, ville bolsjevismen brede sig over

Vesteuropa; de måtte derfor ikke bekæmpes. Laval og Hoare foreslog, at Selassie skulle overlade Mussolini halvdelen af Abessinien mod at få adgang til havet. Selassie afviste forslaget, og da forslaget blev offentliggjort i England, krævede folkestemningen Hoare fjernet. Han blev ombyttet med Antony Eden, der havde ønsket at føre en kraftig politik mod Mussolini. Men han kunne ikke få Laval med til det, og ene vovede den engelske regering ikke at optræde mod Italien.

Mussolini fik da frie hænder og kunne endog uden fare for gengæld anvende giftgas. 1936 erklærede han Abessinien for erobret. Da var hundreder af abessinske kvinder og børn dræbt, blindede eller forbrændte af sennepsgas. Det var baggrunden for hans erklæring: „Italien skal først og fremmest bringe kulturen til Afrika."

Efter erobringen udtalte Haile Selassie i Folkenes Forbund: „Det drejer sig ikke om det italienske angreb alene .... Det er spørgsmålet om tilliden til internationale traktater og de løfter, der gives til de små nationer om, at deres uangribelighed vil blive respekteret. Det er kort sagt den internationale moral, der står på spil."

Mussolini og Hitler mødes.

Diktaturstaterne var den største fare for verdensfreden. Dog var der mulighed for, at Hitler og Mussolini ville holde hinanden i skak: Den tyske presse klagede over Italiens brutale behandling af tyskerne i Sydtyrol, og Mussolini måtte frygte for Hitlers forsøg på at vinde Østrigs tilslutning til Tyskland, da det ville medføre tyske krav om tilbagegivelse af det, Italien nylig havde erobret. Men Hitler havde brug for en hjælper i det verdensopgør, han forberedte, derfor måtte Tyrol foreløbig afskrives. Og Mussolini drømte om at gøre Middelhavet til et italiensk indhav; men først måtte England og Frankrig besejres. Dertil havde han brug for Hitler. Det var grunden til, at de to diktatorer sluttede et „inderligt" venskab.

Kort tid efter kom den spanske borgerkrig dem til hjælp.

Stormagterne under den spanske borgerkrig.

De spanske bønder stod stadig under kirkens indflydelse, og de fleste var analfabeter. Men nu havde den industrielle udvikling i Spanien skabt et lønarbejderspørgsmål. De fleste lønarbejdere var ukirkelige; de var delt i flere partier: Anarkister, socialdemokrater og kommunister, hvoraf de sidste atter var delt i trotskiister og stalinister. Desuden fand-

tes der andre partier i Spanien, og viljen til samarbejde var ringe hos dem.

Derfor lykkedes det general Primo de Rivera at tilrive sig magten ved en militærrevolte 1923. Men 1930 måtte han overlade styret til kongen,

Fra borgerkrigen i Spanien.

som genindførte forfatningen. Kongen trak sig imidlertid tilbage, da der syntes at være mere stemning for en republik. 1936 fik de venstrepræ-gede partier et lille flertal og dannede en regering, som politisk kunne minde om den danske regering Stauning-Munch. — De mest yderlig-gående spaniere krævede gennemgribende reformer og begyndte trods regeringens advarsel at tage sig selv til rette. Der gik en strejkebølge over landet; kirker, forsamlingslokaler og bladhuse blev brændt, og bønder begyndte flere steder at dele storgodser.

Så rejste general Franco oprørsfanen 1936.

Vestmagterne frygtede, at en indblanding fra stormagternes side skulle medføre en ny storkrig. De fik truffet en aftale, hvori England, Frankrig, Tyskland, Rusland og flere småstater forpligtede sig til at holde sig uden for borgerkrigen. — Franco havde imidlertid, før han begyndte oprøret, sikret sig hjælp af Mussolini og vist også af Hitler. Fra Tyskland modtog han tanks og flyvemaskiner med mandskab,

fra Italien en mængde våben og „frivillige“[1]. Til gengæld sendte Rusland regeringen nogen materiel hjælp. England og Frankrig hindrede al våbentilførsel fra de to lande. — Italienske blade forkyndte, at Spanien skulle sættes i besiddelse af Gibraltar og Tanger, Mussolini pralede offentligt af den hjælp, han gav Franco, og kaldte Middelhavet „vort (Italiens) hav“. — Den russiske udenrigskommissær, Litvinov, karakteriserede ikke-indblandingspolitikken med ordene: „Arrangementet blev undertegnet for straks at blive brudt. — Resolutioner vedtaget for ikke at blive holdt. — Planer blev udarbejdet for at blive saboterede.“

General Franco.

For Frankrig ville en spansk diktaturstat i nær kontakt med den tyske betyde en overordentlig stor fare. — Engelske politikere kunne ikke være blinde for, at både Italien og Tyskland sigtede mod at spærre England ude fra middelhavsvejen til dets kolonier som indledning for Hitler til at knuse dets kolonimagt. — Men i begge landes konservative kredse var der en stærk stemning for Franco. Og dertil kom en mere skjult faktor: I Spaniens undergrund findes store rigdomme af kul, jern, kviksølv, kobber og bly. Regeringen truede med at gøre disse rigdomme til nationens eje. Men vandt Franco krigen, ville han få brug for udenlandsk kapital, som til gengæld kunne sikre sig minejorden. I Tyskland og Italien fandtes ikke ledig kapital af betydning. Den engelske og franske højfinans var derfor interesseret i Francos sejr.

Efter tre års borgerkrig sejrede han. Tyskland havde fået sit flyvevåben prøvet, bl. a. på byen Guernica, som jævnedes med jorden af tyske flyvere, der bagefter dræbte i massevis af flygtende mænd, kvinder og børn. Det var generalprøven på det, som snart skulle ramme England.

[1] Fangne italienere fortalte danske frivillige, at de var rejst ud med løfte om jord i Abessinien; men da de kom om bord, blev de iført uniform og sendt til Spanien.

DANMARK OG SØNDERJYLLAND 1914—39

Danmark under den første verdenskrig.

UMIDDELBART forud for krigsudbruddet 1914 forhørte den tyske regering, om Danmark under en eventuel krig ville indtage en velvillig neutralitet over for Tyskland. Regeringen svarede: „Ja, selvfølgelig, så vidt det er foreneligt med begrebet neutralitet!" — hvorefter Tyskland erklærede, at det ikke tænkte på at angribe Danmark.

Efter Englands krigserklæring udlagde tyskerne miner i den sydlige del af Langelandsbælt og forhørte, om Danmark agtede at spærre Store Bælt med miner. Da regeringen frygtede, at tyskerne ellers ville gøre det, lod den miner udlægge i Lille Bælt, Store Bælt og den danske del af Øresund, efter at den havde sikret sig Englands godkendelse dertil. Desuden indkaldte den en sikringsstyrke på 54.000 mand til grænse- og kystbevogtning.

For at undgå strid om neutralitetsværnet traf regeringen den aftale med partierne, at sikringsstyrken aldrig måtte begrænses mere, end hvad alle partier gav tilslutning til. — Regeringen bad desuden alle redaktører om at vise upartiskhed ved omtalen af de krigsførende og om ikke at kræve militære forholdsregler, som ikke var besluttet af de ansvarlige myndigheder. De fleste fulgte opfordringen.

Før krigen havde enkelte mænd af samvittighedsgrunde nægtet at være soldater. 1917 foreslog regeringen, at militærnægtere kunne overføres til civilt arbejde med noget længere tjenestetid. Forslaget blev anbefalet af 500 præster og 5 bisper og blev vedtaget trods nogen modstand.

1915 henvendte USA sig til regeringen om at købe de dansk-vestindiske øer. Befolkningen på øerne bestod mest af plantageejere og negre, hvis kår var dårlige, så der var jævnlig uroligheder. Det truede dengang med krig mellem Tyskland og USA, som i så fald muligvis ville benytte St. Thomas' havn til forsvar af Panamakanalen. Det ville bringe Danmark store vanskeligheder over for Tyskland. Regeringen gik da ind

på at sælge øerne for 25 mill. $, hvis en folkeafstemning gav flertal for det. Forud for afstemningen førtes en heftig agitation mod at sælge dansk jord. Men afstemningen i december 1916 gav 284.000 stemmer for, 158.000 mod salget, hvorefter øerne blev overdraget til USA.

Både Tyskland og England søgte at hindre modparten i at få varer fra Danmark. Men ved at forhandle med hver af de to magter for sig og

Danebrog stryges på St. Thomas den 31. marts 1917.

sikre dem noget af det, de havde mest brug for, lykkedes det regeringen at skaffe Danmark forholdsvis gode handelsvilkår, indtil den uindskrænkede ubådskrig begyndte.

Partierne var enige om, at krigen nødvendiggjorde statsindgreb: Nationalbanken blev fritaget for at indløse pengesedler med guld, og indenrigsministeren bemyndigedes til at udstede udførselsforbud mod livsnødvendige varer, at regulere priser og at beslaglægge varelagre mod fuld erstatning.

Næppe var krigen brudt ud, før hestehandlere fór over landet og opkøbte heste til mægtigt stigende priser. Andre gav sig til at fabrikere gullasch, hvoraf der i krigstider bruges meget til soldaterne. De tjente i reglen store summer derpå, hvorfor det blev almindeligt at kalde dem, der tjente rigdomme på krigen, for gullaschbaroner.

Priserne steg stærkt på alle livsfornødenheder. For at lette kårene for de fattigste fastsatte indenrigsminister Ove Rode da adskillige maksimalpriser, bl. a. på rug. Landboforeningerne klagede over, at han

satte denne pris for lavt. Derimod støttede husmandsforeningernes repræsentanter ham, bl. a. med den begrundelse, at for høje kornpriser ville drive ejendomspriser — og dermed prioriteterne — stærkt i vejret. — Forsyningerne af råstoffer til landbrug og industri blev stadig mindre, og varemanglen mere følelig. Rode fastsatte derfor flere maksimal-

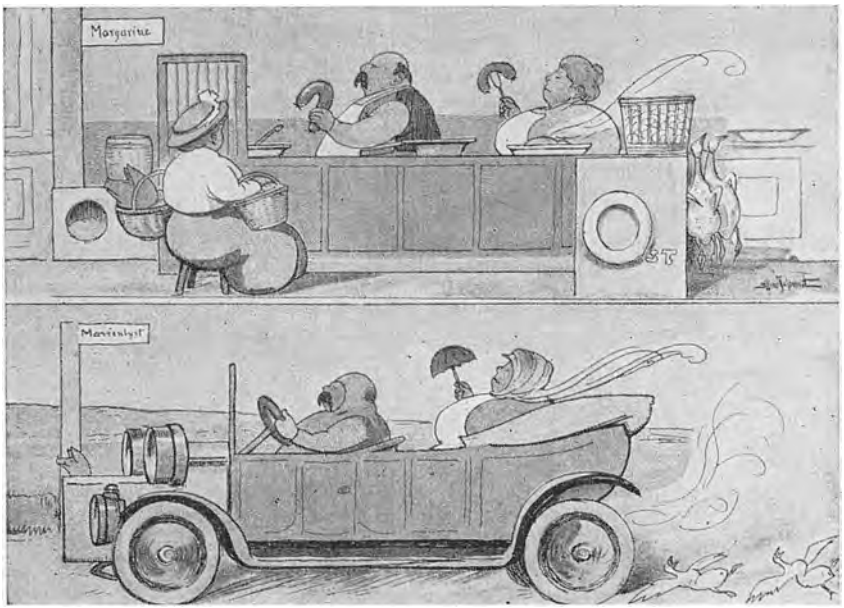

»Foråret 1915 — efteråret 1915. Forvandlingsbillede«. (Blæksprutten, 1915).

priser og rationerede sukker, brød, smør og flæsk m. m. Efterhånden som man indså situationens alvor, blev klagerne over hans indgreb mere spagfærdige.

For at holde priserne nede og samtidig opmuntre produktionen af nødvendige fødemidler gav staten tilskud til disse. Alligevel steg detailpriserne stærkt: sættes pristallet juli 1914 til 100, var det juli 1918 steget til 182, engrospristallet endog til 302. Skønt lønarbejderes og funktionærers løn i samme tid steg næsten 60 %, holdt den altså ikke trit med prisstigningen. — Alle producenter og forretningsfolk tjente tilsyneladende godt på krigen; men ved dens afslutning manglede fabrikkerne både kul og råstoffer, lagrene var tømte, markerne udpinte, besætningerne stærkt reducerede, redskaber og bygninger trængte til reparation eller fornyelse. Før krigen skyldte danskerne ca. 1 milliard kr. til udlandet, ved dens afslutning havde de lige så meget til gode. Antagelig var Danmark alligevel fattigere 1918 end 1914.

Efter at den uindskrænkede ubådskrig var begyndt, sejlede de danske englandsbåde i norsk søterritorium til Bergen, hvorfra engelske krigsskibe konvojerede dem til engelsk havn. Søfolkene fik meget høje lønninger; men arbejdet kostede mange livet, især på de engelske pligtrejser (III s. 219), og Danmark mistede ca. 15 % af sin tonnage. Skønt rederierne måtte betale mægtige forsikringer og skatter, indbragte skibsfarten store dividender til aktionærerne.

De mange ekstra udgifter, krigen medførte, drev skatterne stærkt i vejret. Fra 1914—18 steg de fra 188 til 604 mill. kr., men samtidig var pengenes værdi næsten dalet til det halve. Der skabtes mægtige formuer, som hverken skyldtes dygtighed eller driftighed, så man kunne have udskrevet større skattebeløb uden at krænke berettigede interesser. Men den radikale finansminister Edv. Brandes mente, at den næste slægt også skulle bære sin del af krigens økonomiske byrder, og venstres finanskyndige, N. Neergård, advarede mod at slagte hønen, der lagde guldæg. Skatterne dække derfor langtfra udgifterne, og statsgælden voksede i høj grad.

Grundlovsændringen.

Højre havde jo mistet sit flertal i landstinget og fik ved folketingsvalget 1913 kun 7 mandater, skønt dets stemmetal berettigede det til 26. Partiet var nu villigt til at give almindelig valgret til landstinget mod at få forholdstalsvalg til folketinget og henvendte sig til de andre partier derom. — Efter en del forhandlinger enedes alle partier om en grundlovsændring med valgret for kvinder og tjenestefolk, almindelig valgret til landstinget og forholdstalsvalg til begge ting. 30-års valgretsalderen ændredes til 25 år til folketinget og 35 til landstinget. Folketingsmændene skulle stadig vælges i kredse; men der tilføjedes så mange tillægsmandater, at partierne omtrent kunne få mandater i forhold til deres stemmetal. Ved landstingsvalget valgte vælgerne kredsvis valgmænd, som derefter valgte landstingsmændene. Valgmåden ramte de små partier hårdt. — I grundloven blev indsat den bestemmelse, at en ny grundlovsændring både skulle godkendes af en nyvalgt rigsdag og derefter ved en folkeafstemning, hvor mindst 45 % af landets vælgere havde stemt for den.

Den 5. juni 1915 underskrev kongen den ny grundlov. Det gamle venstrekrav: Junigrundloven er folkets moralske ret! var blevet opfyldt med de ændringer, udviklingen krævede.

Dansk politik fra krigens afslutning til genforeningen.

De stærke prisstigninger under krigen gjorde det næsten umuligt at oprette nye landbrug. Selv statslånene til oprettelse af husmandsbrug blev kun halvvejs udnyttet. Ved krigens slutning stod mange unge landmænd derfor og ønskede selvstændige brug. Da enedes venstre og radikale om at opfylde grundlovens løfteparagraf, hvorefter lensbåndet på majoraterne (len, stamhuse og fideikommisgodser) skulle løses. Det ville imidlertid medføre, at disse ville stige stærkt i pris, og de to partier enedes derfor om, at af de majorater, som staten havde hjemfaldsret til, skulle der betales 25 % af værdien, af de øvrige 20 %. Ville ejerne ikke lade lensbåndet løse, skulle de årligt svare henholdsvis 1,2 og 1 % af majoratets værdi til staten. Alle skulle desuden afstå ⅓ af majoratets jord til staten mod fuld erstatning. — Højre, der nu kaldte sig det konservative folkeparti, fandt betingelserne for hårde og stemte imod. Af modsat grund stemte socialdemokratiet imod. — Den afståede jord sammen med en del præstegårdsjord og anden jord i offentligt eje blev brugt dels til at skaffe „indeklemte" husmænd så megen jord, at deres ejendomme blev store nok til at ernære en familie, dels til oprettelse af nye husmandsbrug, hvoraf der skabtes ca. 4000, hvert på 7—8 ha god jord. Erstatningerne for lensbåndsløsningen, ialt knap 100 mill. kr., blev henlagt i et jordfond, som skulle bruges til oprettelse af husmandsbrug. Jorden fik ejeren overladt uden betaling eller afdrag, men mod at betale fuld grundskyld, stigende eller faldende med konjunkturerne. Forbedringer skulle være afgiftsfri. Staten ydede 90 % af ejendomsværdien som lån, og af byggesummen skulle kun 6000 kr. forrentes, fordi ejerne skulle være økonomisk ligestillet med dem, der havde fået statshusmandsbrug før 1914.

Ove Rode.

Det var husmandsforeningernes Odenseprogram af 1910 (III s. 90), som her var blevet til lov.

Der fandtes endnu ca. 1500 fæstegårde. 1919 blev det vedtaget, at fæstebonden kunne kræve selveje mod at betale en pris, som blev fastsat af en dertil valgt afløsningskommission.

Så snart krigen var forbi, lød der stærke røster om at få samhandelen med udlandet givet fri. Regeringen og rigsdagsflertallet anså det for nødvendigt at begrænse samhandel og forbrug endnu en tid; men venstre og de konservative krævede indenrigsministerens bemyndigelse (III s. 318) overdraget til rigsdagen, hvad radikale og socialdemokrater satte sig imod. Tilsidst enedes man dog om, at rigsdagen fik hovedindflydelsen på handels- og forbrugsbegrænsning. — Handelen med andre nationer blev nu snart frigivet, og det gik, som når en dæmning nedbrydes: strømmen søger ikke altid derhen, hvor der er mest brug for den. Der klagedes over, at der ofte blev købt planløst ind; men de statsindkøb, der fandt sted, var heller ikke altid heldige.

Skønt arbejdernes kår forværredes under krigen, var der ro på arbejdspladserne, muligvis fordi lederne forstod betydningen deraf i en vanskelig tid; måske også fordi arbejderne følte, at regeringen var dem velvilligt stemt. Men efter krigens afslutning ændredes disse forhold fuldstændigt. Mange, især blandt de yngre arbejdere, så hen til Rusland som fremtidens forjættede land, og arbejderuroligheder i Tyskland smittede. Rigsdagen følte, at noget måtte der gøres for underklassen, og vedtog, at fra 1. april 1919 skulle 8 timers arbejdsdagen indføres i alle statens virksomheder. København og mange andre byer fulgte eksemplet for de kommunale arbejderes vedkommende, og industri og håndværk fulgte efter fra 1. januar 1920. Da var arbejdernes timeløn siden 1913 steget med 45 % i forhold til pristallet, men daglønnen kun 20 % på grund af den kortere arbejdstid.

Alligevel var der stadig uroligheder på arbejdspladser og jævnlig brud på aftaler. En havnearbejderstrejke 1919 skyldtes uoverensstemmelse mellem havnearbejderne og rederierne, men ramte især landmændene, som derved blev forhindret i at få deres produkter sendt til England. De sikrede sig uorganiseret arbejdskraft til eventuelt at lade skibene; men så meldte et vanskeligere spørgsmål sig: ville organiserede engelske arbejdere losse skibe, som var blevet ladet af uorganiserede arbejdere? Strejken blev bilagt, men den havde vist, at det kunne blive en statsopgave at sikre trediepart mod at blive ramt af to andre parters kamp.

I foråret 1920 trak det op til en alvorlig arbejdskonflikt. Hidtil havde arbejdsgiverne i reglen givet efter, fordi de ikke var truet af konkurrence udefra og derfor kunne lægge lønforhøjelsen på produktets pris. Men nu meldte konkurrencen sig udefra. Desuden var spartakistbevægelsen i Tyskland slået ned (III s. 298), og bolsjevismen truedes af modrevolutionære bevægelser. Arbejdsgiverne nægtede da at gå ind på arbejdernes krav og truede med lockout.

Sønderjyderne under krigen.

I Sønderjylland arresterede tyskerne omk. 300 personer ved krigens udbrud, mest folk, der indtog en fremtrædende stilling i den nationale kamp. Blandt de arresterede var rigsdagsmand H. P. Hanssen, Nørremølle, og grev Schack til Schackenborg, der var dansksindet og meget afholdt. Tyskerne måtte straks løslade Hanssen, Nørremølle, fordi han var rigsdagsmand, og det lykkedes ham at få de andre givet fri; sidst grev Schack, der sad arresteret i 4 mdr. Alle havde været udsat for krænkelser og forhånelser, fordi de ophidsede tyskere anså dem for landsforrædere.

De værnepligtige sønderjyder gav fuldtalligt møde, de fleste dansksindede antagelig af samme grund, som Mikael Steffensen angav: „For tusinder af mine unge kammerater er der intet valg. Dem vil jeg ikke svigte, og lige så lidt vil jeg udsætte mig for den mulighed at stå skilt fra hjemstavn og kald, når krigen er endt. Her i Sønderjylland er jeg født og vokset op .... her har jeg tænkt at skulle have min virksomhed, og det vil jeg sætte livet ind for". — Han faldt. — Sønderjydernes pligttroskab mindskede i høj grad tyskernes mistillid til den danske neutralitetserklæring og blev måske årsag til, at Danmark undgik at blive draget ind i krigen. — Efterhånden som krigen trak ud, flygtede enkelte soldater over grænsen, men ikke flere i Sønderjylland end ved de andre grænser. Det vanskeliggjorde det for andre nordslesvigske soldater at få orlov. Ofte lod officerer velhavende danske vide, at de kun fik orlov på den betingelse, at de tegnede tyske krigslån. Det skete, at tyske officerer forbød sønderjyderne at tale dansk indbyrdes. Men H. P. Hanssen fik overkommandoen til at tage afstand fra disse forbud. Han og de to landdagsmænd lettede de dansksindedes kår ved stadig at påtale arrestationer, censurens overgreb, orlovsnægtelse o. lign.

Skønt den tyske regering indrømmede, at de nationale mindretal gjorde deres pligt, nægtede den at ophæve undtagelseslovene mod dem. Den henviste til en nyordning efter krigen, hvortil H. P. Hanssen be-

mærkede, at denne ordning nok ville blive efter ordet: „Moren[1] har gjort sin pligt. Moren kan gå!" — Han holdt hemmelige møder med sønderjydernes tillidsmænd, oplyste dem om situationen og opmuntrede dem til at tro på fremtiden.

Nordslesvig er et overvejende bondeland, og bønderne kunne hjælpe folk i stationsbyer og småbyer med fødevarer, så nøden blev min-

Mødet på Folkehjem i Aabenraa den 17. novbr. 1918.

dre der end i de fleste tyske egne. Efterhånden som rationerne blev mindre, kunne man også bestikke grænsevagter, hvis nogen skulle hjælpes til at flygte.

Ofte undredes tyske soldater over, hvordan de dansksindede soldater uden præstehjælp kunne holde mindegudstjeneste over deres faldne. — Det gik tit på; ialt havde de danske sønderjyder et tab på omk. 6000 faldne og 7000 invalider. Tilbage stod 1500 enker og 5000 faderløse. — Til sammenligning kan nævnes, at hele Danmark i den blodige krig 1864 havde godt 3000 faldne.

Ved Tysklands sammenbrud 1918 havde Vælgerforeningen alt rede til hurtig handling. Kun eet af dens tilsynsrådsmedlemmer holdt på Ejdergrænsen, resten var enige om at kræve en grænse på grundlag af selvbestemmelsen. Da de så vidt muligt ønskede en ordning i forståelse

[1] Moren = negeren (negerslaven).

med den nye tyske regering, henvendte H. P. Hanssen sig til dens udenrigsminister, som svarede, at regeringen var indforstået med, at spørgsmålet burde løses i overensstemmelse med befolkningens ønsker.

På et møde i Aabenraa 16. og 17. november 1918 formede de sønderjyske tillidsmænd deres krav, og ved et kæmpemøde, som holdtes umiddelbart efter, mindede H. P. Hanssen om fortidens lidelser og kampe, hvorefter han fortsatte med Ibsens linier i „Terje Vigen":

Stort har jeg mistet, men stort jeg fik.
Bedst var det, kan hænde, det gik, som det gik,
og så får du ha tak da, Gud! —

og sluttede med Bjørnsons ord i Norges nationalsang:

Alt, hvad fædrene har kæmpet,
mødrene har grædt,
har den Herre stille lempet,
så vi vandt vor ret.

Genforeningsspørgsmålet.

Så snart Tysklands nederlag var en kendsgerning, samledes regering og rigsdag til et lukket møde, hvor man med alle stemmer mod een enedes om at henvende sig til sejrherrerne om en grænse mellem Danmark og Tyskland, der hvilede på nationalitetsprincippet.

Snart lød imidlertid både i Danmark og Nordslesvig krav om en historisk grænse. Nogle forstod derved en grænse svarende til første valg efter 1864, hvorefter Flensborg ville komme til Danmark, andre holdt på Sli-Danevirke-linien, mens en del krævede Ejdergrænsen. De hævdede, at sydslesvigerne var danske i folkegrunden; de vidste det blot ikke. Flere af dem, der holdt på den nationale grænse, var enige med dem deri, men tilføjede, at hvis man tvang dem til Danmark, ville man aldrig vinde dem for danskheden. Flensborg Avis kæmpede for den historiske grænse, H. P. Hanssens blad Hejmdal for den nationale.

Et nyvalg til den nordslesvigske vælgerforenings tilsynsråd gav „Flensborgmændene" et betydeligt antal mandater, selv om „Aabenraamændene" beholdt flertallet. De to parter enedes om, at flensborgerne burde have mulighed for en fri tilkendegivelse, „som derefter danner grundlag for afgørelsen". Den danske rigsdag og Vælgerforeningen sendte en delegation til Paris, hvor den skulle forhandle med den grænsekommission, sejrherrerne havde nedsat. Den skulle søge at få afstemningsområdet delt i to zoner:

1. zone, Nordslesvig, der i alt væsentligt svarede til, hvad der kom til Danmark, skulle udgøre en enhed.

2. zone skulle gå så langt mod syd, som der var faldet danske stemmer ved valget før verdenskrigen. Der skulle afstemningen foregå distriktsvis.

Men tilhængere af den historiske grænse fik tilføjet en 3. zone, som gik til Ejderen.

Mange frygtede, at denne zone ville få tysksindede til at stemme dansk, så de kunne slippe for omkostningerne ved at genopbygge Tyskland. Men når Tyskland var kommet på fode, ville de rejse kravet om

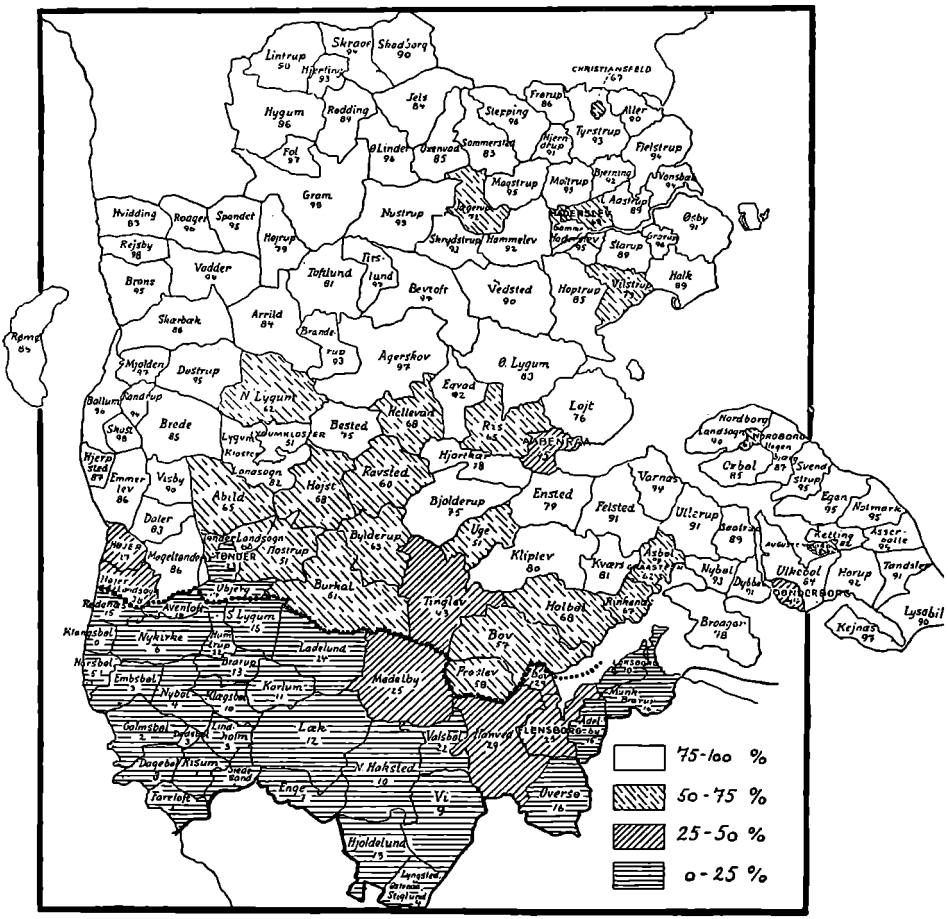

Afstemningen 1920. Kortet viser, hvor mange procent danske stemmer, der blev afgivet i de forskellige sogne.

1864-grænsen. Det lykkedes modstanderne at få 3. zone slettet, efter at rigsdagen med 124 stemmer mod 30 vedtog at søge derom.

Spørgsmålet drejede sig derefter især om Flensborg. „Flensborgmændene" krævede byen til Danmark, selv om en afstemning gav tysk flertal; thi i 1864 havde den dansk flertal. Ikke at kræve den tilbage ville være at lønne fortyskningspolitikken efter 1864. „Aabenraamændene" hævdede, at man derved ville svigte den nationale retfærdslinie, man hidtil havde holdt fast på, grænsen måtte sættes efter de nulevendes, ikke efter de dødes tarv.

En måned før afstemningen overtog en international kommission styret af afstemningsområdet; den skulle sørge for, at danske og tyske frit kunne agitere forud for afstemningen. Afstemningen i 1. zone fandt sted 10. februar 1920 og gav 75.431 stemmer for Danmark og 25.329 for Tyskland. Af de sidste var antagelig 8—10.000 embedsmænds eller tilrejsendes stemmer. Byerne Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Højer samt enkelte af de sydlige sogne gav et tysk flertal, som antagelig ville forsvinde, når tyske embedsmænd erstattedes med danske.

14. marts fandt afstemningen sted i 2. zone. Kun 20 % stemte dansk. Ingen sogne i 2. zone gav dansk flertal, selv om embedsmandsstemmerne fraregnedes.

Flensborgmændene håbede, at en anden regering kunne få sejrherrerne til at overlade Danmark Flensborg. Et mægtigt folketog anmodede kongen om at give regeringen sin afsked. Alle konservative rigsdagsmænd på professor Birck nær støttede dem. Venstre krævede valg, og enkelte radikale og socialdemokratiske rigsdagsmænd sluttede sig til Flensborgmændene. Kongen forlangte nu af Zahle, at han ufortøvet skulle lade udskrive valg, og fik svaret, at det ville ske, så snart man havde fået vedtaget en ny valglov, som de tre partier var ved at enes om.

Da afskedigede kongen regeringen. Men nu lod den nationale grænse sig ikke ændre. Havde Danmark straks krævet enten Ejder- eller Danevirke—Sli-grænsen, kunne det antagelig have fået den.

Påskekrisen og valgene 1920.

Efter at have afskediget ministeriet Zahle udnævnte Kristian X en foreløbig regering, hvorom professor Birck bemærkede, at den mindede om et kapitalstærkt aktieselskabs bestyrelse. Kongen havde sikkert kun tænkt på Flensborgspørgsmålet; men under den givne situation (III s. 323) måtte De samvirkende Fagforbund opfatte udnævnelsen som en udfordring. Langfredag krævede de rigsdagen indkaldt, for at denne kunne vedtage en ny valglov, hvorefter der skulle udskrives nyt valg.

Hvis det ikke skete, ville de erklære generalstrejke tirsdag efter påske. Kongen nægtede at bøje sig. Men så henvendte Københavns borgerrepræsentation sig til ham og bad ham om at danne en regering, som havde parlamentarisk tilslutning, og samtidig at indkalde partiførerne. Kongen fulgte anmodningen og indkaldte først partiførerne. J. C. Christensen rådede til at tage stødet straks, de andre rådede til at søge fred, og kongen fulgte deres råd. Ministeriet afløstes af et andet med neutralt tilsnit, og det indkaldte straks rigsdagen. På samme tid lykkedes det at få forlig mellem arbejderne og arbejdsgiverne.

Efter at konservative, radikale og socialdemokrater var blevet enige om en ny valglov, som bedre end den gamle gav partierne mandater i forhold til deres stemmetal, blev der udskrevet nyt valg.

Det gav venstre og konservative en fremgang på næsten 30 % — medregnet erhvervspartiet, et nydannet byklasseparti, der opnåede 4 mandater, men gled ud 1924. — Socialdemokraterne havde en fremgang på 14 %, men det radikale parti gik 37 % tilbage. Da venstre var det største parti og sammen med de konservative dannede flertal i folketinget, var det givet, at det skulle danne regering. J. C. Christensen nægtede af helbredshensyn at overtage hvervet, som blev overdraget til N. Neergaard.

Genforeningen krævede en grundlovsændring. Den blev selvfølgelig vedtaget. Men socialdemokratiet frarådede sine vælgere at deltage i den folkeafstemning, som skulle godkende grundlovsændringen, fordi det havde fået nogle ændringsforslag til grundloven forkastet. Folkeafstemningen gav derfor kun 2,5 % flere stemmer, end der krævedes, nemlig 47,5 % af samtlige vælgeres stemmer.

I september 1920 afholdtes nyt valg, for at nordslesvigerne også kunne blive repræsenteret i rigsdagen. Det gav en mindre forskydning i retning af socialdemokratiet. Men venstre og konservative havde stadig flertallet i folketinget, så regeringen Neergård kunne fortsætte uanfægtet.

Genforeningen.

I regeringen drøftede man en internationalisering af Mellemslesvig; men den lod sig ikke gennemføre. Fra sejrherrernes side var der tale om garanti mod forfølgelse af danske syd for grænsen. Men det afviste regeringen, da det ville medføre tilsvarende garanti for tyskere nord for grænsen. Og når Tyskland kom til kræfter, kunne det føre til en indblanding som før 1864.

Danebrogsdagen den 15. juni 1920 overgav sejrherrerne Nordslesvig

til Danmark. Den 10. juli red kongen på en hvid hest over grænsen. Dette ridt skulle virkeliggøre et sagn, der levede blandt sønderjyderne. Idet han red over grænsen, hvor han hilstes af en mægtig, jublende forsamling, løftede han en lille pige op til sig foran på sadlen. Overalt på sin vej hilstes han af begejstrede folkeskarer. Ved alle danske hjem vajede Danebrog, ofte et gammelt flag, som var blevet bevaret siden 1864. Nu kunne det atter vaje frit. Kongen og Danebrog var for nordslesvigerne symbolet på den ny tid.

Genforeningen 1920.
Kristian X rider over den gamle grænse.

Dagen efter mødtes de på Dybbøl, hvor der var samlet en hundredtusindtallig skare. Der holdt grev Schack hovedtalen. Han gav deri udtryk for smerten ved at skilles fra dansksindede sydslesvigere, men mindede samtidig om den kærlighed, „som forener i adskillelsen". — „Det store budskab, genforeningen bringer til os sønderjyder, er, at vi nu ikke mere skal bære dette navn, men blive danske, ikke kun i sind, men også af navn . . . Vi vil være dig gode og trofaste sønner, Danmark, det lover vi dig i dag, det giver vi dig håndslag på, kong Kristian!"

Man overrakte derpå kongen det danske flag, som sidst blev sænket i Sønderborg 1864. Han kyssede det og sagde: „Jeg modtager eders og vort flag, og idet jeg kysser dets gamle dug, kysser jeg eders trofasthed."

Neergård lovede de danske sydslesvigere: „I skal ikke blive glemt!" Og H. P. Hanssen udtalte: „Lad os håbe, at vi må have lært af historien, og at vi må forstå at løse fremtidens opgaver i en nye tiders

ånd, så Danmark herefter kan indtage en ærefuld plads mellem de stater, der har mindretal af anden nationalitet."

Nordslesvigerne var kun vant til at vælge mellem dansk og tysk. De fleste kendte kun lidt til de politiske forhold i Danmark og ønskede tid til at undersøge dem, før de traf deres valg. Men alle danske partier opstillede ved det første valg efter genforeningen. Ved dette valg opstilledes H. P. Hanssen og den tidligere landdagsmand Nis Nissen hver i sit amt, den første som venstremand, den anden som radikal; alligevel anbefalede de gensidigt hinandens valg.

Højskoleforstander Jacob Appel fik den opgave som undervisningsminister at ordne kirke- og skoleforholdene i Nordslesvig: I hver købstad blev der ansat en præst for den tyske menighed, og på landet kunne de tysksindede få tysk gudstjeneste i forhold til deres antal og kunne få kirkelige handlinger som dåb og begravelse udført på tysk. Foretrak de at danne fri- eller valgmenigheder, slap de for kirkeskat og kunne mod en rimelig betaling få lov til at bruge kirken til gudstjeneste.

I købstæderne blev der oprettet tysksprogede folkeskoler, så forældre eller formyndere kunne vælge mellem dem og de danskprogede. På landet skulle der være tysksprogede folkeskoler, hvis $^1/_5$ af forældrene med mindst 10 skolepligtige børn forlangte det. Foretrak forældrene at oprette private skoler, ydede staten betydelige tilskud dertil.

I forholdet til retsvæsen og administration kunne folk bestemme, om de ville have sagen behandlet på dansk eller tysk.

Den danske mindretalslovgivning blev på verdenskongresser, hvor man behandlede dette spørgsmål, fremhævet som mønster på behandlingen af nationale mindretal.

Social og økonomisk politik 1920—24.

I mellemkrigstiden blev den sociale lovgivning videreført. Alle partier var enige om, at ingen uden egen skyld måtte lide nød eller tvinges på fattiggården, og at man så vidt muligt skulle følge princippet: hjælp til selvhjælp! Kun om hjælpens størrelse førtes der ofte debat: Kroniske syge fik adgang til optagelse i sygekasser, og senere blev det lov, at alle skulle være sygeforsikret. Invalider, som iflg. lægeerklæring havde mistet $^2/_3$ af deres arbejdskraft, fik invalidehjælp. Arbejdsløshedskasserne kom under faste rammer, og arbejderne skulle selv betale betydelige beløb dertil. Loven søgte at hindre arbejdssky personer i at misbruge kasserne, hvilket ofte viste sig vanskeligt i praksis. Alderdomsunderstøttelse, som hidtil var blevet udbetalt efter skøn, ændredes til en fast-

sat aldersrente, og for ikke at svække spare- og arbejdslyst ændrede man loven, så den, der havde opsparet en lille formue, eller som tjente lidt, kunne få nogen aldersrente ved siden af.

Landbrugsminister Th. Madsen-Mygdal var hovedmanden for regeringens økonomiske politik. Han var tilhænger af Adam Smiths økonomiske liberalisme (II s. 211) og havde skarpt angrebet Ove Rodes reguleringspolitik. Selv når forhen konkurrerende erhverv på grund af krigen blev monopolvirksomheder, krævede han, at de skulle have ret til at tage de priser, efterspørgslen muliggjorde. Der blev nu åbnet for importen. Men samtidig kom landbrugets, industriens og handelens produktionsapparat i alt væsentlig i samme orden som før krigen.

Th. Madsen-Mygdal.

De mange ledige penge og den store varemangel gav stigende priser. 1921 var landbrugsprodukternes priser 3—4 gange så høje som 1913, og pristallet 4 gange så højt. Kronens værdi var faldet stærkt før aprilvalget 1920. Da lød det: „Stands Rode, og vi standser kronefaldet!" Rode blev standset; men kronefaldet fortsatte. I efteråret 1920 var kronens guldværdi ca. 50 øre.

I 1922 begyndte priserne at falde som tegn på, at lagrene var ved at blive fyldte. Det gik mest ud over industrien, hvis den havde udbetalt store dividender i stedet for at henlægge midler til konsolidering og modernisering; thi nu kom den ud for skarp konkurrence med moderne fabrikker i andre lande. — Landbrugsprodukterne faldt også i pris; men de var dog endnu mere end dobbelt så dyre som i 1913. — Industrilederne krævede højere told eller anden statshjælp mod den dumping, de hævdede der øvedes fra valutasvage lande. Madsen-Mygdal svarede, at de ligesom landbruget måtte konkurrere med andre lande: „Lad falde, hvad ikke kan stå!" Arbejderne gik ind på lidt lavere løn, og kronen rettede sig, så den 1922 var ca 80 øre værd i guld. Industriarbejderne blev nu mere lydhøre over for de konservative krav om told eller importbegrænsning, hvilket vist var årsag til, at regeringen, mens Madsen-Mygdal var fraværende, tog det „skridt til siden" at give tobaks- og skotøjsfabrikkerne en foreløbig importregulering.

I begyndelsen af 1923 brød Landmandsbanken sammen. En opgørelse viste, at den havde et underskud på 232 mill. kr. Bankmænd hævdede, at hvis den ikke blev holdt oppe, ville det betyde en katastrofe for dansk erhvervsliv. Rigsdagsmændene var vel næppe i stand til at bedømme, om de havde ret; men de vedtog en statsgaranti til 1928 for alle retsgyldige krav på banken. — Nationalbanken måtte nu udstede en mængde sedler for at indfri tilgodehavender i Landmandsbanken; som følge deraf dalede kronen, så den i juli 1923 kun var 65 øre værd i guld.

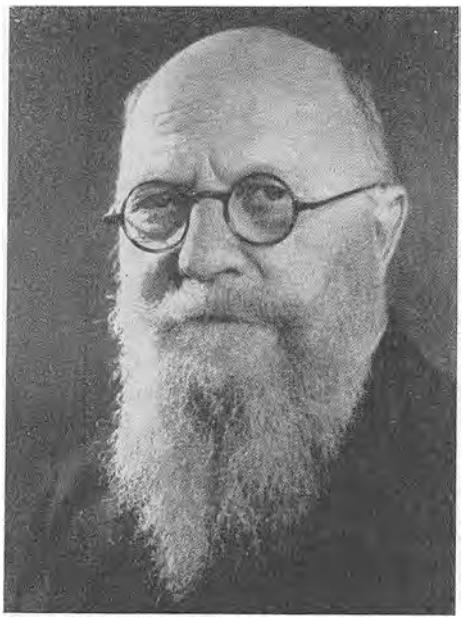

Th. Stauning.

Den lave kronekurs gav de producerende erhverv en foreløbig hjælp, da dens ringere købeevne i udlandet formindskede importen og omvendt øgede eksporten. Desuden steg lønninger, skatter og renter ikke i samme forhold som priserne. Det gav producenterne en falsk følelse af velstand, som forøgede forbruget, men gav mindre opsparing. Man drøftede i rigsdagen, hvordan man skulle få en stabil krone, og ved hvilken kurs den skulle fastlægges. Alle frygtede en valutakatastrofe som den, der havde ramt flere nabolande. Kun få troede, at regeringen var i stand til at redde kronen. Under denne stemning gik man til valg 1924.

Konservative og radikale havde nogen fremgang; venstre gik 50.000 stemmer tilbage, socialdemokratiet 80.000 frem. Det var nu folketingets største parti og havde sammen med de radikale flertal. Th. Stauning, socialdemokratiets fører, dannede regering med de radikale som støtteparti.

Kronens pariføring og følgerne deraf.

For første gang i Danmarks historie havde arbejderklassens tillidsmænd statens tøjler. Fra 1901—24 havde bondestanden været ledende i dansk politik; men ved venstres sprængning 1905 svækkedes dens magt. Og den havde kun gjort lidt for at holde sin ungdom ved jorden,

skønt jordens øgede ydeevne gav rigelige muligheder derfor. En stor del af landboungdommen var enten udvandret eller draget ind til byerne.

Og der var efterhånden blevet en vid kløft mellem lønarbejdere og bønder. Idet arbejderen ingen andel havde i den virksomhed, han var

Vil »Jeppe« gå i kassen? Da Stauning gjorde det første skridt til højre, men betænkte sig. (Blæksprutten, 1926).

beskæftiget ved, følte han sig i reglen ikke interesseret i dens trivsel. Og mangen gårdmand betragtede sig blot som arbejdsgiver. Det gav sig udtryk i de to parters politiske indstilling.

Madsen-Mygdal, der særlig repræsenterede gårdmandsstanden, som jo var interesseret i frihandel, var modstander af statsindgreb. Han hævdede, at blot man gav initiativet frie hænder og indførte fri konkurrence, ville alt snart komme i lave. — Stauning, lønarbejdernes fører, mente derimod, at den økonomiske liberalisme havde ført verden ud i uføret; kun ved planøkonomi, dvs. statens kontrol med udenrigshandelen og den indenlandske produktion, kunne der bringes orden til veje.

Men i folketinget kunne han kun få gennemført, hvad de radikale ville gå med til, og i landstinget havde venstre og konservative endnu et lille flertal.

Valutaspørgsmålet var det alt overskyggende. Efter en del forhandlinger enedes rigsdagen om en skat, hvormed staten skulle tilbagebetale

Nationalbanken, hvad den havde lånt af den for at holde Landmandsbanken oppe. Desuden skulle Nationalbanken optage et statsgaranteret lån mod at sørge for, at kronen langsomt steg til pari og aldrig gled nedad.

Det gav spekulationen i kronen en oplagt chance for vinding, og efterspørgslen efter kronen blev så stor, at den i løbet af kort tid sprang op i pari.

Men både lønninger, priser, renter og skatter var efterhånden blevet indstillet på en krone af en værdi på omk. 60 øre i guld. Det ville tage tid for samfundet at omstille sig til den „ærlige" krone. Den bonde, som før havde kunnet klare renter og skatter med 12 svin, måtte nu betale dem med 20, og noget lignende gjaldt priser og lønninger. De fleste bønder måtte indskrænke deres forbrug til det mindst mulige. Følgen deraf blev bl. a., at arbejdsløsheden i tiden 1924—26 steg fra 35.000 til 85.000.

Noget måtte der gøres; derom var partierne enige; men ikke om, hvad der burde gøres. De konservative foreslog en aktiv handelspolitik: Importindskrænkning og øget told. Det ville medføre højere priser for, hvad bønderne skulle købe, uden at de fik mere for, hvad de eksporterede; og det var dem, der først skulle have lettelse. Både venstre og radikale afviste da de konservatives forslag. Venstre krævede især lønninger og skatter tilpasset til den nye kronekurs. Socialdemokratiet foreslog derimod at hjælpe de nødstedte erhverv gennem henstand med renter, lån, eksportkredit, tilskud til grundforbedringsarbejde o. lign., og at bekæmpe arbejdsløsheden gennem offentligt arbejde. Staten skulle dertil yde godt 100 mill. kr., hvoraf ¼ skulle skaffes gennem en kapitalbeskatning. Venstre og konservative afviste forslaget, radikale gik delvis imod det.

Så lod regeringen udskrive nyt valg 1926. Det gav venstre og konservative henholdsvis 47 og 30 mandater, socialdemokrater og radikale 53 og 16. Et nyt parti, Danmarks retsforbund, fik 2 mandater. Madsen-Mygdal dannede derefter en venstreregering, nærmest med de konservative som støtteparti.

Hans mål var at tilpasse erhvervslivet og statens udgifter til parikronen. Men landbrugets gæld var mægtigt forøget, og byejendomme var overprioriterede; det krævede højere leje af butikker og huse. Den stigende butiksleje medførte højere avance. Både det ene og det andet modvirkede det prisfald, kronens pariføring burde medføre, og arbejderne ville i al fald ikke gå med til en lønsænkning ud over, hvad pristallet berettigede til. En gennemført tilpasning krævede en nedskrivning af gælden, hvad man veg tilbage for. De konservative holdt hånden over

tjenestemændene. Nedskæringen kom da især til at gå ud over de sociale udgifter. Den opnåede besparelse blev benyttet til takstnedsættelser og til en betydelig lettelse af formueskatten. Det sidste vakte ikke blot harme hos oppositionen, men også i venstrekredse, da det var et slag i ansigtet på venstrekravet: Skat efter skatteevne. — Christmas Møller, der indtog en førende stilling blandt de unge konservative, søgte at få det konservative parti omdannet til et virkeligt folkeparti og ønskede samarbejde med socialdemokratiet. Flere ting tydede på, at de to partier skulle mødes i kravet om aktiv handelspolitik. Tilsammen havde de flertal både i i folketinget og landstinget og kunne altså gennemføre, hvad de kunne enes om.

Christmas Møller.

Da blev venstre og konservative uenige om en bevilling til militæret, og de sidste gik med til at fælde Madsen-Mygdal ved en dagsorden. „Det var piccoloen, der tabte suppeterrinen", udtalte en gammel konservativ folketingsmand om Christmas Møller. Udtalelser fra flere unge konservative tydede imidlertid på, at nu havde partiet ved venstres hjælp nået den ønskede nedskæring, og nu ville det forsøge at få socialdemokratiet med til aktiv handelspolitik.

Ved valget i 1929 mistede det imidlertid 45.000 stemmer, mens socialdemokratiet gik næsten 100.000 frem; også venstre og radikale havde nogen fremgang. Socialdemokratiet skræmtes derved fra samarbejde med konservative. Sammen med radikale havde det atter flertallet i folketinget, og Stauning dannede på ny regering, hvori han optog tre radikale, — de skulle være garanter mod socialdemokratisk toldpolitik. — Fra 1929 til sin død 1942 stod Stauning i spidsen for regeringen i samarbejde med de radikale. Efter et landstingsvalg 1936 havde de to partier flertal i landstinget.

Kriser.

Først på året 1928 lå verdensmarkedets pris på korn 43 % over gennemsnitsprisen 1909—13; 1931 lå den 8 % under. Prisfaldet på dyriske produkter var en del mindre, hvad man benyttede sig af i flere lande, ikke mindst i Danmark, hvor man i 1929 eksporterede 249 mill. kg bacon, i 1931 376 mill. kg. Men så slog prisfaldet også igennem for disse produkters vedkommende, hvad nedenstående tabel viser, idet eksportmængderne fra 1914 og gennemsnitspriserne for 1909—13 er brugt til sammenligning:

	Smør		Bacon		Æg	
	Mill. kg	Kr. pr. kg	Mill. kg	Kr. pr. kg	Mill. snese	Kr. pr. kg
1909—14	95	2,08	147	0,97	27	1,20
1931	171,7	2,09	376,1	0,82	49	1,07
1932	157,8	1,78	389,8	0,75	55	1,01
1933	150,7	1,71	294,1	1,21	54	1,05
1935	138,4	1,92	199,7	1,62	59	1,07
1938	158	2,30	179	1,75	78	1,17

Det stærke fald i eksportmængden af bacon skyldtes, at England regulerede bacontilførslen for at fremme den hjemlige svineproduktion; de stærkt stigende priser på bacon havde samme årsag. Prisen på slagtekvæg lå længe meget lavt; men det betød mindre for landbruget som helhed. — Priserne på kunstgødning og foderstoffer var gennemgående faldet mere end priserne på animalske produkter; den danske jords afgrøder var siden 1914 steget med ca. 30 %, uden at der brugtes tilsvarende større mængder af kunstgødning, og med samme foderenheder produceredes langt større mængder af smør, æg og bacon end før. 1909—13 havde været gode år for dansk landbrug. Når undtages årene 1931—32 burde ingen af de ovennævnte år have været dårlige for landbruget.

Men landbrugets pantegæld var mere end fordoblet siden 1913, og samtidig var rentefoden steget ca. 1 %. Især var rentebyrden trykkende for dem, der havde købt i den dyre tid og tit sad med gæld til skorstenene. Et prisfald på 10—20 % ville gøre mange af dem insolvente. Man regner med, at landbrugets prioritetsrenter steg med omk. 75 mill. kr., ejendomsskatterne fra 1901—31 med 34,5 mill. kr., hvilket var noget mere, end hvad der svarede til ejendommenes prisstigning. Men andre skatter var 3—4—5 gange så høje som i 1913. Og både direkte og indirekte skatter medfører ofte højere varepriser og højere lønninger,

mens landmændenes indtægter mest bestemmes af verdensmarkedets priser. Følgende tabel, hvor udgangspunktet er indekstallet 100 som gennemsnitspris for 1909—14, viser prisudviklingen:

	1909-14	1930-31	1931-32	1936-37	1937-38	1938-39
Husdyrprodukter	100	99	97	118	128	129
Planteprodukter	100	99	79	127	121	126
Foderstoffer	100	91	83	131	131	116
Kunstgødning	100	93	81	93	97	97
Bygningsomkostninger	100	181	177	185	200	205
Maskiner og redskaber	100	149	148	176	184	188
Karleløn	100	182	171	205	229	249

Den tekniske udvikling burde have gjort bygningsmateriale, maskiner og redskaber forholdsvis billigere end landbrugsprodukterne; men foruden de stigende renter og skatter bevirkede forhold, som vil blive omtalt i det følgende, at udviklingen gik i modsat retning. De høje lønninger medførte, at kun de dygtigste landmænd havde fordel af intensivt landbrug; flere drev mere kornavl på kartoffel- og roeavlens bekostning, holdt færre malkekøer o. lign. — Tjenestefolkene kunne lægge en del mere til side end før; men alligevel var det meget vanskeligere end før krigen at få oprettet nye ejendomme.

De bønder, der havde haft ejendomme en tid før 1914, havde i reglen kun lille gæld og kunne uden vanskelighed klare skærene. De, der var startet i den dyreste tid, var vant til at spytte i næverne og at spænde livremmen ind; de fleste af dem sled og sparede sig igennem. Men mange af dem, der havde købt kort før eller i begyndelsen af krigen, havde tillagt sig dyre vaner og havde vanskeligt ved at indstille sig på andre tider.

Det var dem, der dannede kærnen i L. S. (Landbrugernes Sammenslutning), som efterhånden fik betydelig tilslutning. Bevægelsen krævede, at staten skulle sørge for, at landbruget blev rentabelt, og den søgte at skaffe sig flertallet i mejeriers og slagteriers bestyrelser for derefter at tvinge sine krav igennem ved at true med produktionsstrejke. Men de fleste husmænd og mange gårdmænd var modstandere af dens metoder og især af at gøre andelsvirksomhederne til kamporganisationer. Det trak op til kamp om dette spørgsmål; men efterhånden som bøndernes kår bedredes, fik L. S. mindre indflydelse. — En tid fik bevægelsen sit eget politiske parti, ved at nogle af venstres folketingsmænd dannede „Det frie folkeparti", som senere tog navnet „Bondepartiet" og

opnåede at få 5 folketingsmandater. Det var imidlertid i tilbagegang før 1940 og satte livet til ved sit maskepi med nazismen under besættelsen.

Under krisen fik J. A. K.-bevægelsen (jord, arbejde, kapital) stærk tilslutning. Dens grundlægger, landinspektør K. E. Kristiansen, hævder,

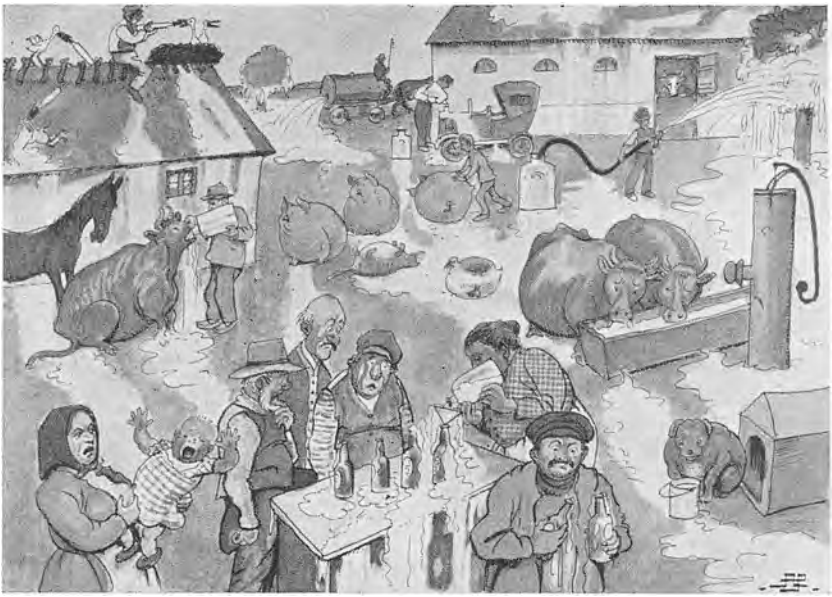

Den store mælkestrejke. Da L.S.-folkene selv måtte gøre kål på deres mælk. (Blæksprutten, 1935).

at pengesystemet er den væsentligste årsag til kriser. Pengene behersker produktionen i stedet for at tjene den. Man skal udstede rentefri penge på faste værdier som jord og bygninger, og når samfundet således er frigjort for renteåget, skal grundrenten indgå i samfundets fælleskasse. Han tænkte sig at indføre grundskyld på den måde. Men staten forbød J.A.K. at udstede penge, så bevægelsen fik ikke lov til at vise, om den ad denne vej var i stand til at frigøre erhvervene for rentetrykket.

Mange købmænd havde under pengerigeligheden givet udstrakt kredit, som skyldnerne nu var ude af stand til at betale; handelen blev mindre, og varelagrenes pengeværdi måtte nedskrives på grund af prisfaldet; følgen blev, at ikke så få købmænd gik konkurs. — Håndværkere og fabrikker mærkede bøndernes dalende købeevne, der nu medførte større arbejdsløshed, og arbejdsløshed medførte atter mindre købeevne og blev derved årsag til mere arbejdsløshed.

Rigsdagen vedtog en lov om henstand af renterne for solvente landmænd. Men da renten lagdes til gælden, var det blot galgenfrist. Og tiderne forværredes stadig. I Tyskland søgte man at overvinde vanskelighederne ved en toldlov, som nærmede sig indførselsforbud. England havde ved Ottawaaftalerne (III s. 293) begunstiget sine dominions

Kø af arbejdsløse.

på de andre landes bekostning, hvad især ramte Danmark. I alle lande gik en bevægelse, svarende til vort „Køb danske varer!"

Madsen-Mygdal foreslog da, at staten skulle overtage kontrollen med en del varegrupper, som den kunne tilbyde at købe hos andre stater, mod at de købte danske landbrugsprodukter. Regeringen greb straks lejligheden til 1932 at få vedtaget loven om valutacentralen: Den valuta, danske fik til gode i udlandet, skulle overføres til nationalbanken, og embedsmænd blev ansat til i alt væsentligt at bestemme, hvilke varer, i hvor store mængder, fra hvilke lande og af hvilke importører de måtte indføres. De skulle derved sørge for at holde kronen i pari, hindre indførsel af unødvendige varer, sikre erhvervene de nødvendige råstoffer og bekæmpe arbejdsløsheden ved at hindre importen af varer, som kunne fremstilles i Danmark. — Et så voldsomt indgreb i danskernes samhandel med andre lande havde man ikke kendt siden merkantilismens tid.

Der var enighed om, at valutacentralen kostede det danske samfund mægtige beløb — man regnede med 100—200 mill. kr. årligt — fordi

handelens folk ikke kunne købe, hvor og når varen var billig; desuden blev de monopoler, visse industrier fik ved importforbud, og som importører fik i form af importbevillinger, benyttet til skade for forbrugerne. Tit så man, at en vare faldt til det halve, når den kom på friliste. Om samhandelen med andre lande udtalte den ansete nationaløkonom Jørgen Pedersen, at valutacentralen havde vist sig at være et tveægget sværd, som udlandet i udstrakt grad benyttede sig af. — Og rigsdagen vedtog en meget betydelig kronenedskæring, kort efter at valutacentralen var blevet oprettet.

Dens væsentligste opgave blev at bekæmpe arbejdsløsheden. Den støttede visse virksomheder, som før havde haft vanskeligt ved at konkurrere med tilsvarende i andre lande, og den bevirkede oprettelsen af en hel del nye. Men ved at hemme importen hemmede den samtidig eksporten, da man i udlandet fik mindre dansk valuta at købe danske varer for. Og da landbrugsproduktionen kræver flere arbejdstimer pr. værdienhed end industriproduktionen, var det tænkeligt, at den snarere øgede end formindskede arbejdsløsheden. I al fald formindskede fordyrelsen befolkningens købeevne, hvilket altid vil øge arbejdsløsheden. — Socialdemokratiet ønskede at bevare valutacentralen. De øvrige partier betragtede den som et foreløbig nødvendigt onde. Men jo længere den bestod, des flere ængstedes for følgerne af at give handelsfrihed.

1931 løste England sterlingen fra guldet. Det ville medføre, at landmændene fik færre kroner for deres produkter hos hovedkunden, hvis kronen beholdt pariværdien. Landboforeningernes og husmandsforeningernes ledere enedes derfor om at kræve:

1) En betydelig kronesænkning i forhold til sterlingen.
2) En rentelettelse på ca. 80 mill. kr.
3) En lettelse i ejendomsskatterne på ca. 20 mill. kr.

Husmandsforeningerne gik kun med til punkt 3 på den betingelse, at lettelsen faldt på ejendomsskylden, og at en eventuel stigning skulle falde på grundskylden[1]. Begge foreninger afviste et forslag om en kunstig fordyring på landbrugets hjemmemarked: Det ville holde pristallet oppe uden at gavne landbruget stort.

Kort efter enedes venstre med regeringspartierne om en kronekurs, hvorefter 22,40 kr. blev lig 1 £. Kronen var derved dalet til omkring det halve af sin guldværdi. Ejendomsskatterne lettedes, men i stedet for

[1] 1922 gennemførte venstre, at en del af ejendomsskylden til staten afløstes af en tilsvarende grundskyld, og i 1933 fik den radikal-socialistiske regering vedtaget en tilsvarende lov om kommunal grundskyld.

fik man en øget kaffe- og sukkerafgift, som i de fleste mindre hjem tog mere, end lettelsen beløb sig til. For at fremkalde øget efterspørgsel efter obligationer blev det forbudt at betale mere end 3½ % i indlånsrente. Man håbede, at det så skulle lykkes at få 4½ og 5 % lån ombyttet med obligationer til en lavere rente. Men pengeanbringelse i ejen-

»Det er osa. På et hemmeligt bankesignal åbnedes porten i Kanslergade. (Blæksprutten, 1933).

domme var usikker, og opsparing vanskelig, så forsøget nærmest mislykkedes. Jordlovsudvalget bemyndigedes til at købe jord i det frie marked for at videreføre udstykningen. De, der søgte statslån, fik valget mellem grundskyldsordningen og den ældre form med betaling for jorden, og ligeledes mellem at betale en fast rente af lånet eller at betale faldende eller stigende rente i forhold til konjunkturerne, mindst 2, højest 6 %. — Det blev desuden vedtaget at yde statslån til oprettelse af gartnerier, frugtplantager og hjem med haver.

Forud for valget 1932 fremsatte regeringen forslag om en række toldforhøjelser. Det var et tilbud om samarbejde med de konservative, og ved valget gik de og socialdemokratiet stærkt frem på venstres bekostning. — Der påfulgte en mængde ordninger: Sukkerfabrikkerne, som før havde givet mægtige dividender, var nu ude for en hård konkurrence med rørsukkeret. De fik eneret på at forsyne Danmark med sukker til en sikret rente af kapitalen, og sukkerroedyrkerne sikredes en

pris, som gjorde det mere lønnende at dyrke sukkerroer end korn. — For at hæve den lave pris på slagtekvæg lod man en mængde kødkvæg destruere, i begyndelsen mest 1. kl., senere overvejende tuberkuløst. — Danmark fik kun ret til at udføre en fastsat mængde bacon til England, men prisen var forholdsvis høj. Husmands- og gårdmandsbrugene havde hidtil produceret forholdsvis meget mere bacon end storbrugene; de havde taget tabet, da priserne faldt, og det skyldtes dem, at Danmark fik lov til at levere forholdsvis mange svin. Nu krævede storbrugene forholdsvis andel i de svinekort, der blev fordelt mellem producenterne. Man enedes tilsidst om, at småbrugene fik forholdsvis flest svinekort, men til gengæld fik storbrugene den kornfordyrelse, L. S.erne havde krævet ved et stort bondetog til København. — Hårdt forgældede bønder kunne søge akkord og sanering, så deres gæld blev nedskrevet til kun at være 10 % over ejendommens panteværdi[1]. Derved skulle det blive muligt for dem at blive ved ejendommene.

Disse og flere ordninger hindrede imidlertid det fald i ejendomspriserne, som kunne lette rentetrykket. De opskruede kornpriser vanskeliggjorde det for kornkøbende bønder at konkurrere med de nationer, der havde det billige korn, samtidig fordyrede de jorden og gjorde det mere lønnende at dyrke korn end arbejdskrævende afgrøder som kartofler og roer. — Mange landmænd kaldte akkordloven for kæltringloven, fordi den fristede adskillige, som kunne betale hele deres gæld, til kun at betale en del deraf. Politiet måtte stadig være på vagt mod landmænd, som i strid med svineordningen solgte billigt flæsk til andre.

Krisen skyldtes overflod. Teknikken havde lettet arbejdet og gav hele verden mulighed for velstand. I Danmark bugnede markerne med rige afgrøder. — „Det er godt, det ikke er Vorherres skyld", udtalte en jysk bonde, da man drøftede krisen. — Dyrenes ydeevne var vokset i en næsten utrolig grad. Men renten til den falske kapital og de stærkt øgede skatter, som var forårsaget deraf, skilte producent og forbruger fra hinanden, og de prisfordyrende ordninger gjorde ondt værre. Nationer, der ville sælge deres varer billigt, betragtedes som fjender. Verden over var skabt en atmosfære, hvori krigsbaciller trivedes frodigt.

De politiske partier.

Efterhånden var der sket betydelige ændringer inden for partierne. Christmas Møller havde tilsyneladende held til at få Estrups gamle højre placeret som „partiet i midten" og at opnå samarbejde med socialdemokratiet. Skønt han havde henvist toldspørgsmålet til „naturlig

[1] Værdien med bygninger, besætning og redskaber.

ubemærkethed", regnede han antagelig med, at tolden var den bro, som skulle forbinde de to partier. Det var især forsvarsspørgsmålet, der adskilte dem; men den truende fare sydfra gjorde adskillige socialdemokrater mere forsvarsvenlige.

Venstre var oprindelig et grundtvigsk præget parti; det holdt på frihandel og hævdede, at borgernes penge var bedst forvaret i borgernes egne lommer. Under kampen mod Estrup var det blevet udpræget antimilitaristisk, men havde under J. C. Christensens ledelse bevæget sig bort fra den linie. — Madsen-Mygdal havde nærmest gjort det til et gårdmandsparti. Af princip holdt det stadig på frihandel; men det gik villigt med til told og anden statsforanstaltning, hvor det mente, det var til fordel for bønderne.

Det radikale parti havde brudt med venstre angående militærspørgsmålet. Det var antimilitaristisk og modstander af værnepligt, havde været udpræget frihandelsvenligt og havde skaffet sig stor tilslutning fra husmandsstanden ved at optage grundskyld på sit program. Men da enkelte af partiets betydeligste mænd var modstandere af grundskyld, holdt det dette punkt i baggrunden, og som støtteparti for socialdemokratiet gik det med til betydelige toldforhøjelser og tilsvarende handelsrestriktioner. Partiet syntes nærmest at betragte det som sin opgave at „øve dagens gerning".

Under socialdemokratiets arbejde med dagens gerning fortonede den socialistiske stat sig i det blå. Dets tilslutning til oprettelse af statshusmandsbrug var således udpræget antimarxistisk. En tid angreb partiet skarpt georgismen; men efter at det havde fået føling med husmandsstanden, optog det grundskyldstanken.

De fire såkaldte store partier havde efterhånden nærmet sig hinanden. Men samtidig var de mest udprægede inden for partierne brudt ud og stod ofte i skarp opposition til moderpartiet. Partierne havde, som en vittig socialdemokrat udtalte, hvert fået sin børnehave.

Det konservative havde K.U. (Konservativ ungdom), der dog ikke dannede parti. Det var udpræget militaristisk og yndede militære former.

Bondepartiet var nærmest udgået fra venstre, men havde også fået nogen tilslutning fra anden side. — Danmarks Retsforbund havde antagelig fået størst tilslutning fra det radikale parti, men fik nogen tilslutning fra alle partier og fra en del forhen partiløse. Dets mål var frihandel og grundskyld som enesteskat, og det byggede væsentligt på Severin Christensens retsstatsidé (III s. 356).

Kommunisterne, der var udgået fra socialdemokratiet, ville stadig kæmpe under Marx' røde fane. For dem var sovjetrepublikken idealet,

som de fremhævede så stærkt, at socialdemokrater beskyldte dem for at være fjernstyrede.

Desuden var der dannet et naziparti, som fuldstændigt efterabede den tyske nazisme med hagekorset, hitlerhilsen osv. Ved valget 1939 opnåede det 3 mandater.

Om de politiske børnehaver blot skulle føre til „leg i den politiske sandkasse", eller de betød nydannelser i dansk politik, var det overladt til fremtiden at vise.

1939 enedes regeringspartierne med de konservative om en grundlovsændring, hvorefter valgretsalderen nedsattes til 23 år, og begge ting valgtes af samme vælgerklasse, men ved folkeafstemningen derom manglede ½ % i de 45 % jastemmer.

Ved valget 1939 gik socialdemokratiet for første gang tilbage i stemmetal. Valget viste en bevægelse bort fra planøkonomi og i retning af større økonomisk frihed. — Endnu havde socialdemokratiet sammen med de radikale dog 78 af de 149 folketingsmandater.

Nordslesvig i mellemkrigstiden.

Foruden de økonomiske vanskeligheder, nordslesvigerne efter 1920 måtte dele med danskerne, fik de andre at overvinde som følge af krigen og overgangsbesværligheder.

Markkatastrofen ramte sparerne hårdt, selv om den danske stat erstattede dem de første 5000 mark helt ud og resten delvis. Den højeste erstatning, de kunne få, var på 25.000 mark (godt 22.000 kr.). For lånere var markens fald en fordel; men mange regnede med, at den ville stige igen, og lod deres lån omsætte i kr., da marken endnu var omk. 25 øre værd, og dengang stod obligationerne i en kurs på 75—80. De fleste ejendomme trængte hårdt til reparation og var ude af drift, og de mark, som var lagt til side for at bringe dem i stand, var nu værdiløse.

Den tyske landbrugstold havde opmuntret til kornavl og kvægopdræt. Da slagtekvæget blev næsten værdiløst, måtte driften helt lægges om til malkekvæg og svineopdræt. Det var dyrt og krævede en indsigt, som kun erhvervedes gennem åringers arbejde. Så ramtes de fleste ejendomme af mund- og klovsyge. Krisen gik hårdest ud over dem, der havde lånt for hurtigst muligt at følge eksemplet fra „det gamle land".

De fleste gårde havde jorden liggende spredt i mange parceller, hvoraf flere lå langt borte fra bygningerne. — Ødelagte veje og skoler m. m. krævede mægtige kommuneskatter, og 6000 unge mænd lå rundt om på de europæiske slagmarker, mens mange andre var helt eller delvis invalider.

1937 havde over halvdelen af de nordslesvigske gårde større gæld, end hvad der svarede til ejendomsværdien. På grund af kautionsforpligtelser trak de forarmede ofte velstillede med sig i faldet. Af 20 mill. kr., som staten havde stillet til rådighed til gældssanering, gik de 6 mill. til Nordslesvig. Det bevirkede, at mindre dygtige bønder ofte blev ved deres ejendomme. Bedst gik det i reglen de bønder, som spillede fallit, da man tit ordnede det sådan, at konen eller en søn fik gården tilskrevet, efter at gælden var blevet betydeligt nedskrevet, og en del langt bortliggende jord var blevet frasolgt. Men købmænd og håndværkere led store tab derved.

Nordslesvig var så tyndt befolket, at selv om der oprettedes 5000 nye landbrug, var det ikke tættere bebygget end det øvrige Danmark. Men bønderne var vant til ekstensiv drift og frygtede for at formindske deres ejendomme, og menighedsrådene værnede om de store præstegårde. Foreløbig lod staten særlig udstykke fra de statsdomæner, den havde overtaget fra den tyske stat. Da krisen blev hårdere, købte jordlovsudvalget en del af den jord, der lå længst fra bygningerne. Således købte det hele den nedlagte landsby Bjerndrup, hvor der kun var een gård tilbage, lod jorden afvande og mergle, anlagde veje og fik oprettet en landsby på 30 husmandssteder og nogle gårde. Før 1939 var der blevet oprettet ca. 1500 nye, selvstændige brug.

Landbrugskrisen fremkaldte flere bevægelser: Den frisiske storbonde, Cornelius Petersen, var efter Tysklands nederlag blevet dansksindet. Da krisen meldte sig, rettede han voldsomme angreb på den danske regering, krævede herredsstyre og udstedte pengesedler, hvilket blev forbudt. Så blev den tysksindede gårdejer Lei leder af den bevægelse, Cornelius Petersen havde rejst. Han erklærede bevægelsen for national neutral, men viste sit danskfjendtlige sindelag så klart, at han kun vandt ringe indpas i danske kredse; der sluttede man sig hellere til L. S.- eller J. A. K.-bevægelsen. Der fandtes imidlertid en hel del „blakkede", som mest stemte ud fra økonomiske hensyn, og hvis stemmer derfor gav stærke udslag fra valg til valg. 1924 fik de tysksindede 7.715 stemmer, 1926, efter indførslen af „den ærlige krone", 10.422; i de følgende ret gode år gik deres stemmer noget tilbage; men ved valget 1935 nåede de op på 12.617 stemmer, og 1939, under påvirkning af Hitlers sejre, stemte 15.016 tysk, det var knap $^1/_6$ af de afgivne stemmer.

Danskerne havde ønsket kampen mellem dansk og tysk afblæst og tog i jordlovgivningen ikke hensyn til nationalt sindelag. De første år efter 1920 syntes de tysksindede nordslesvigere også at indstille sig på fredeligt samarbejde; men så snart krisen meldte sig, begyndte de på

ny kampen om jorden; 1926 oprettedes Kreditanstalt Vogelgesang. I den kunne forarmede bønder låne, men på de vilkår, at hvis der ikke ved ejerens død var arvinger i lige nedløbende linie: børn, børnebørn osv., ville Vogelgesang bestemme, hvem ejendommen skulle sælges til. Det erklærede domstolene imidlertid for ulovligt. Kreditanstalten opererede især i den sydlige del. Det var utvivlsomt dens mål der at skabe et tysk

Grænsehjemmet i Kollund.

flertal, som kunne rejse krav om en grænseflytning. I mange tilfælde kunne jordlovsudvalget have hindret dens udlån, men det virkede for bureaukratisk langsomt og frygtede desuden for at jobbe jordpriserne op. Men 1927 oprettede danske nordslesvigere „Landeværnet", som indsamlede 2¼ mill. kr., væsentligt i Nordslesvig, og dermed kunne yde betrængte landsmænd lån, så de ikke behøvede at ty til Vogelgesang.

Efter at Hitler var kommet til magten i Tyskland, blev de tysksindede yderst pågående. De talte højlydt om at komme tilbage til Tyskland, oprettede en hel del tyske privatskoler og gav ofte cykler til småkårsfolks børn, mod at disse sendtes til tyske skoler.

De danske, der mindedes den gamle kamp mod tyskheden, klagede ofte over, at man over de økonomiske spørgsmål glemte de åndelige. Der blev knap nok tid til et Fadervor, blev der sagt. — Men under trykket af den tyske propaganda dannede unge danske „Det unge Grænseværn", hvori de samledes om dansk idræt, tale og sang og med kraft tog fat på at rejse et åndeligt værn for den grænse, der blev sat 1920.

SØGEN EFTER EN LIVSANSKUELSE

Kaos.

I DEN livsanskuelse, der byggede på udviklingslæren, forkyndtes, at menneskene stadig ville vokse i styrke, i klogskab og dygtighed. Man drømte om den tid, Bjørnson havde forkyndt i „Over evne" II (III s. 149), da teknikken havde skabt et jordisk paradis. Hos de fleste kulturfolk havde denne tro langt dybere rødder, end de fleste selv var klar over. Og teknikken havde givet menneskene mulighederne i hænde.

Men menneskene havde brugt disse til at dræbe og ødelægge i en grad som aldrig før. Og nu stod der en desillusioneret ungdom uden fremtidsmål og uden tro og håb. Deres gamle vejledere kendte kun det gamle middel: flere kundskaber — mens de unge oftest spurgte, hvad det skulle nytte. Mange unge kendte da kun ét mål: nydelse — og driftslivet fik en stærk magt over sindene.

Nis Petersen.

Der var dog store statsmænd, som alvorligt arbejdede på at virkeliggøre menneskenes længsel efter verdensfred. Der fandtes ingen forherligelse af krigen som før 1914. I Tyskland udkom „Krig mod krigen" og den vistnok mest læste krigsbog, Remarques: „Intet nyt fra vestfronten", der begge ubarmhjertigt blottede krigens heltefraser, dens gru, råhed og meningsløshed. Og for mange unge var Gandhi det høje ideal, hvis eksempel de søgte at følge. — Men

hvor man kunne samle 100 til en alvorlig drøftelse om vejen til verdensfred, der kunne man samle 10.000 som tilskuere til en boksekamp.

Det var blandt disse 10.000, Hitler og Mussolini skaffede sig de mange tilhængere.

Nis Petersen. — Jacob Paludan.

Hos de danske digtere Nis Petersen og Jacob Paludan mærkes i særlig grad både tidens uro og utryghed og dens religiøse søgen.

Nis Petersen, der var fætter til Kaj Munk, fødtes 1897. Den første verdenskrig gjorde et uudsletteligt indtryk på hans følsomme sind. I de to romaner, han skrev, hentede han emnerne fra lignende urolige tider: „Sandalmagernes gade", der skildrer livet i Rom i forfaldstiden, og „Spildt mælk", der beretter om borgerkrigen i Irland.

Men det er især i hans digte, man føler hans splittede sind. Han der elskede „De små børns smil", så ikke „Brændende Europa" i form af mægtige krigsskarers voldsomme ødelæggelser, men som „bittesmå børn", der forundret spørger:

„Hvorfor er du vred på os?
Hvorfor har du den kniv i hånden? —
Og jeg ryster lidt på hånden
— for der er jo den kniv.

Og han råber, at hvis der er mennesker, som kan bede,

hvorfor forener de da ikke deres hjerters
vånde i et skrig, som ryster himlen
(hvis der er en himmel!)

I sin fortvivlelse råber han snart til Gud, at han skal tage ham „ind i livets arme" og lukke ham ud af dødens fængsel. Og når Gud tier, råber han til Satan om i det mindste at give ham drømmen om en himmel.

Skønt han ikke hører noget svar, kan han ikke opgive troen. Når han ser mennesket i al dets løgn og fornedrelse, synes han, at det er umuligt at elske det. Men da ser han mennesket i skikkelse af den korsfæstede og hører røsten: „Således har Gud elsket —!" Da falder der bind fra hans øjne, og han kan svare: „Menneske, jeg elsker dig!"

Han spejder tilsyneladende forgæves efter lys og lykke og efter korn til brød til gamling og barn, men han slipper ikke håbet om, at

måske kan dog fra et Nazareth
et budskab endnu nå frem.

1943 gjorde en kræftlidelse ende på hans liv.

Jacob Paludan fødtes 1896. Faderen, der var professor i litteraturhistorie, var kendt som en redelig, grundig og hjælpsom mand og en alvorlig kristen, og som dreng gik sønnen gerne i kirke. Men som ung har han antagelig gjort den erfaring, som han senere skildrede hos Jørgen Stein, der engang i livsfare tænker på at råbe til Gud, men da forstår, at „skoletimernes hyggelige Gud" slet ikke er til. Hvis der var en Gud, var han uendeligt langt borte, var et upersonligt „det", som det ikke nyttede at henvende sig til.

Jacob Paludan.

Jacob Paludan kom i apotekerlære, men længtes ud i verden og fik 1920 plads på et apotek i Equador i Sydamerika, hvor han opholdt sig en tid. På hjemvejen drog han gennem USA, hvor han følte foragt for pengejaget og mekaniseringen af sjælelivet og savnede hos befolkningen „gehør for alt, hvad vi gennem livet har opøvet hos os selv". — Hans digtning fra den tid viser, at livet forekom ham meningsløst, og at han til tider kunne føle trang til at kaste sig i bølgernes befriende favn. Men han kan dog ikke slippe troen på at

Gud er vel god og har vel sået
sin mark i bedste mening.

1925 slog han igennem med „Fugle omkring fyret": Som fugle drages mod fyrtårnets blændende lys, sådan drages spekulanter mod det guld, de håber at kunne skaffe sig uden indsats der, hvor vestkysthavnen skal bygges. — Kun gårdejer Hunby vil ikke overlade sin jord til baner, veje og spekulanter, men møder disse med sin bøsse, og i vild trods sætter han på havnens indvielsesdag den store kran i bevægelse, så den ødelægger molen og dræber ham selv.

I „Landet forude" der er „et spil om utopien", vises modsætningen mellem nutidens pengebegær, sensationshunger og nydelsessyge på den

ene side, og et sundt, naturligt menneskeliv på den anden. Luftskipperen Clement vælger det sidste; men da svinder alt for ham i et syn; thi „aldrig før har nogen mand favnet en drøm og beholdt den". — Det er en forkyndelse af den

flygtige drøm
om evighedsøen i tidernes strøm,
om templet for glæden i tårernes dal[1].

I årene 1933—37 udkom Jacob Paludans hovedværk, „Jørgen Stein", der er blevet den klassiske danske skildring af mellemkrigstidens ungdom, den ungdom, der „måtte snuble i starten", fordi den ikke kunne finde, hvad den søgte.

Titlen på et af Paludans senere værker, „Søgende ånder", udtrykker det centrale i hans virksomhed: redelig søgen efter en livsanskuelse, man kan bygge på.

Aldous Huxley (f. 1894).

Den engelske digter Aldous Huxley blev fra ganske ung vænnet til at tænke selvstændigt. En tid var han påvirket af digtere, som forkyndte, at man hemningsløst skulle give sig sine drifter i vold. Men han kunne ikke opgive troen på, at åndeligt og fysisk liv kunne forenes. Kærlighed uden hemninger var for ham mindre værd end en kærlighed, man måtte give afkald på på grund af hemninger; thi nedskrev menneskene kærligheden til at være en dagligdags nydelse i lighed med dans o. lign., ville det styrte dem i ulykke i stedet for at højne dem.

Et ophold i USA havde en lignende virkning på ham som på Jacob Paludan. Henry Fords mægtige automobilfabrikker, hvor idealet var: Hver mand sin bil! — blev for Huxley virkeliggørelse af Marx' materialistiske historieopfattelse, som man var kommet meget nærmere i USA end i Sovjetrusland. Men han besad for megen gammel engelsk kultur til at kunne tilfredsstilles deraf. „Til hvad nytte er fritiden", spørger han, „når den er optaget af at høre på radio og gå til fodbold? — Frihed, når menneskene frivilligt gør sig til slaver af politikere som dem, der nu behersker verden? .... Og fremtiden — sæt den ikke var forskellig fra fortiden ved andet end en udbredt materiel velstand og åndelig ensartethed". Måske ville det lykkeland, menneskene drømte om, vise sig fuldstændigt afskrækkende for menneskeheden.

[1] Af Grundtvigs: »De levendes land«.

Ud fra disse tanker giver han i „Fagre nye verden" en fantasiskildring af verden i år 632 efter Ford: Mennesker fremstilles på flasker af befrugtede æg, og alle gøres ufrugtbare på de få nær, der skal bruges til formering. Alt og alle er til for statens skyld. Men medens man i forrige tider måtte tvinge menneskene til at indtage den stilling i staten, magthaverne ville have dem sat i, opnår man det nu ved hjælp af hypnopædi: Mens de små børn sover, gentager en grammofon ustandseligt for dem, at deres plads i samfundet er den allerlykkeligste. Staten indgiver alle de tanker, de skal tænke. En selvstændig tanke er langt farligere end et mord; thi man kan sagtens producere et andet menneske; men selvstændige tanker vil rokke stabiliteten.

Aldous Huxley.

I et reservat, fjernt fra disse lykkelige mennesker, lever nogle få endnu i en naturtilstand som fra før Fords tid. To ledere besøger dette reservat og fører med sig tilbage en ung mand, hr. Vild, der er fortrolig med Shakespeares digtning, med lidelser og savn, med lidenskaber og med kærlighedens blufærdighed. Han gribes af kærlighed til en smuk, ung pige, men væmmes i næste øjeblik af hendes ublufærdige sanselighed. Han vil bevare sin frihed over for staten, selv om det skal koste ham kamp og lidelse, og nægter derfor at tage stoffet soma, som giver livslyst og humør.

Man fører ham da til verdens-præsidenten, som engang havde ønsket at dyrke videnskaben i frihed, men valgte at blive verdens-præsident fremfor at blive forvist. Han forstår derfor hr. Vild og indrømmer, at Shakespeares digtning er kunst i modsætning til følefilm og parfumeorgler. Men disse betyder „en bunke behagelige fornemmelser, og det er, hvad publikum sætter pris på". — „I Gud er grundlaget for alt, som er ædelt, fint, heroisk", siger hr. Vild. „Hvis I havde en gud ...." Her afbrydes han: „Civilisationen trænger aldeles ikke til ædelhed eller heroisme". — Hr. Vild kræver Gud, poesi, frihed, kærlighed, synd, kræ-

ver ret til at være ulykkelig. — „Ikke at tale om, at De kræver ret til at blive gammel og hæslig .... ret til at få syfilis og kræft, ret til at leve i en bestandig frygt for, hvad morgendagen vil bringe, ret til at blive pint og plaget ubeskriveligt". — Der hersker længe tavshed —. „Jeg kræver alt dette", svarer hr. Vild tilsidst.

Han får anvist et eneboer-asyl. Men han kan ikke få lov at leve der i fred for folks nysgerrighed, så han har kun een udvej: at hænge sig. — Den fagre nye verden var for maskinvæsener, ikke for virkelige mennesker.

I romanen „Vi blindede trælle" skildrer Huxley mennesker, der træller for deres drifter. Hovedpersonen finder dog tilsidst en opgave at arbejde for: Verdensfreden. — I et lille skrift „Hvad har du i sinde at gøre ved det?" viser Huxley, hvordan der bør arbejdes for verdensfreden. Han hævder, at man aldrig når et godt mål med slette midler. En samfundsordning, der er frembragt ved vold og ødelæggelse, kan aldrig give fred og samdrægtighed. Man må følge de samme veje som de første kristne, som William Penn (II s. 214) og Gandhi, og man kan kun være med til at virkeliggøre Guds rige på jorden ved at arbejde på at virkeliggøre det i sit eget liv.

Huxleys digtning er en alvorlig søgen efter „en hjælp til at virkeliggøre en smule af den godhed, som menneskene trænger hårdest til. Men hjælpen må komme fra et andet væsen end ens almindelige selv, og som er dette uendeligt overlegent".

Albert Schweitzer (f. 1875).

Elsasseren Albert Schweitzer havde allerede et kendt navn som teolog, filosof, musikhistoriker og organist, da han gav sig til at studere medicin for at blive læge for afrikanske negre. Han mente ikke, at han havde lov til vedblivende at nyde den lykke, som arbejdet med videnskab og kunst, gode materielle forhold og et godt helbred gav ham, når så mange mennesker måtte leve under ulykkelige kår. Han følte det som sin pligt at følge Jesu ord: Den, der vil frelse sit liv, skal miste det, men den, som mister sit liv for min skyld, skal frelse det." Ved at tage en gerning op blandt negrene kunne han også bøde lidt på alt det onde, de hvide havde bragt over dem.

Han begyndte sin lægegerning i Ækvatorialafrika 1913 under meget primitive forhold. Den første verdenskrig bevirkede, at han en tid blev interneret (Elsass hørte jo dengang til Tyskland), men fik ham samtidig til at trænge til bunds i vort kulturspørgsmål. Det stod ham klart, at kulturkrisen eksisterede før krigen, og at krigen var „et udslag

af mangel på kultur", idet han ved kultur forstår „indbegrebet af alle menneskets og menneskehedens fremskridt på alle områder og i enhver henseende, for så vidt disse kan tjene til den åndelige fuldendelse af enkeltindividet."[1] Men kulturkrisen skyldtes mangel på en livsanskuelse, der kunne angive målet med livet og den rette handlemåde.

Albert Schweitzer søgte nu svar hos de store tænkere lige fra oldtidens kinesere, indere og grækere og op til sin egen tid, men fandt intet tilfredsstillende svar, intet, der kunne stå for en nøjere prøve. Han måtte selv finde svaret, thi uden at kende det rette, ville det være umuligt for menneskene at handle ret.

Albert Schweitzer.

Længe tumlede han med problemet, indtil han på en rejse fandt løsningen i ordet „ærefrygt for livet". Det blev grundtonen i hans fremtidige tænkning: „Jeg er liv, som vil leve, midt i liv, som vil leve!" Nu havde han fundet et grundlag for en etik, der er rettet mod enhver form for liv, også dyre- og plantelivet.

I vort forhold til vore medmennesker er det ikke nok at respektere deres livsvilje, vi må også hjælpe med til at gøre deres liv så rigt som muligt, og derfor må vi bekæmpe statens tilbøjelighed til at fratage mennesket ansvaret, thi i samme grad, som menneskene overlader ansvaret til staten „går den etiske personligheds etik til grunde". — „Vi må atter opstille ukrænkelige menneskerettigheder, som sikrer den enkelte den højest mulige personlige frihed inden for hans eget folk, menneskerettigheder, der beskytter hans eksistens og menneskeværdighed mod enhver fremmed magt".

I „Kulturens forfald og genrejsning" hævder Albert Schweitzer, at vi i stedet for at låne vore idealer fra virkeligheden, må „skabe fornuft-

[1] Albert Schweitzer: Kultur og etik.

idealer med hensyn til virkeligheden". Det er menneskers pligt at danne sig en livsanskuelse, men for at kunne det, må de være økonomisk og socialt frie. „Det paradokse ord, at det abnorme liv begynder for et menneske med tabet af hans egen jord og egen bopæl, indeholder desværre alt for megen sandhed". Overbeskæftigelse og maskinmæssigt arbejde påvirker menneskene uheldigt og gør dem overfladiske. „Var storbyer nogen sinde kulturcentrer i den forstand, at idealet af et som åndelig personlighed gedigent menneske opstod der?" Lærerne bindes af statens forordninger, og de stive organisationer gør industriarbejderne til kollektivvæsner: „Fra år til år udvikles af kollektiviteterne den kunst at udbrede meninger under udelukkelse af tænkning". Derved er det blevet muligt for politikerne at få menneskene til at tro, at statens handlinger skal måles efter, hvad der er hensigtsmæssigt, og ikke efter, hvad der er moralsk. „Når der i årtier kunne tales med stigende letfærdighed hos os om krig og erobringer, som drejede det sig blot om operationer på et skakbræt, så lod det sig kun gøre, fordi der var skabt et fælles sindelag, som ikke mere forestillede sig de enkeltes skæbne, men kun regnede med disse som tal og ting".

Uden etik kan verden ikke reddes, og de økonomiske spørgsmål løses kun ved hjælp af det rette sindelag. Blot menneskene selvstændigt vil søge efter en mening med tilværelsen, vil de i fællesskab „stride for at nå til en verdensanskuelse, som siger ja til verden og livet".

1954 fik Albert Schweitzer Nobels fredspris, som han anvendte til at forbedre sit hospital for. Ved højtideligheden i Oslo udtalte han: „Krigen lader sig ikke humanisere. Heller ikke drømmen om en krig for at få slut på krigen har slået til . . . Mennesket er blevet overmenneske i videnskabelig indsigt og teknisk snilde, men det har ikke samtidig erhvervet sig overmenneskelig forstand". Ved samme lejlighed udtalte han sin overbevisning om, at åndens kraft var i stand til at skabe en ny etisk mentalitet, og bønfaldt nationerne om at slå ind på forsoningens vej.

Walther Rathenau. — „Sjælen".

Walther Rathenau (1867—1922) var søn af en tysk-jødisk industriherre og viste som ung rige administrative evner, hvorfor staten satte ham til under krigen at forsyne krigsindustrien med råstoffer. 1922 blev han dræbt ved et fehmemord (III s. 305), vistnok fordi han var jøde.

I „Sjælen" har han skildret de farer, som efter hans skøn truer menneskeheden. De kommer især fra intellektet, hvorved han forstår en

„individuel stræben efter isoleret lykke, en tilstand, som er uden kærlighed". Intellektmenneskets „beregnende forstand bliver skolet, hans ånds oprindelighed forplumret. Sig selv kan han ikke agte, og da det at skulle ære og agte andre ville knuse ham selv, søger han at trække dem ned ved misundelig skepsis, kritik og undervurdering". Han arbejder kun for besiddelse, ære eller anerkendelse. Men den, der kun arbejder for lønnens skyld, er hoveriarbejder, om han så er digter, filosof, statsmand eller feltherre. — Intellektmennesket dyrker videnskaben; men den kan .... ikke avle tro .... ikke vise livsmål — hans „verdensformel vil, for at benytte et overdrevent billede, forholde sig til verdenssandheden som en geometrisk, fysisk og kemisk beskrivelse af en marmorstatue forholder sig til dennes samlede kunstneriske storhed". — Hans mål er nydelse, og det ofte af laveste art. Rathenau giver et drastisk, men næppe overdrevet billede af natlivet i storbyerne, disse „lykkens, længslens og sanserusens hjemsteder", og oplyser, at „man antager, at halvdelen af den civiliserede verdens indtægter går til berusende og bedøvende midler, til modegøgl o. lign.".

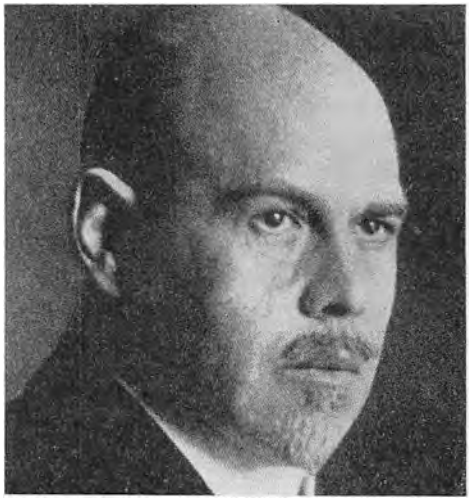

Walther Rathenau.

Men livets mål er hverken nydelse eller lykke. „Hvis vi kunne forestille os, at et eller andet dyrs liv afgav et billede på fuldkommen lyksalighed, ville alligevel et højsindet menneske, selv om han var nok så bekymret, ikke ønske med bortgivelsen af sin menneskelige indsigt at forvandles til dette dyr. Selv vore primitive ønsker bliver altså ikke bestemt alene af lykkepræmien, men af en kraft, en evne, som stræber efter at udvikle sig og værge sig mod at forringes".

Rathenau kan ikke godkende Marx' materialistiske historieopfattelse, men hævder, at „folkerevolutionerne er født i tænkningens ensomhed", og at „magten er ikke hos de mange, men hos de stærke, og de stærke er dem, som søger, og de mægtige dem, som drømmer. Af drømmen bliver tanken, af tanken erkendelsen". Det sjælfyldte menneske er, modsat intellektmennesket, rede til at ofre sig for sin næste, derfor er

det i sin samtids øjne en idiot, „hvem man ikke altid viser den ære at korsfæste". — Det arbejder for at skabe; det studerer himlen, ikke for at få at vide, hvordan vejret bliver, men for at gribes af altets storhed. Og „det er anelse, fornemmelse og intuition[1], der fører os ind i de magters rige, som rummer tilværelsens mening". — „Den religiøse intuition har frembragt den højeste os bekendte lære: læren om gudsriget, en lære, der, fuldkommen ufattelig for forstanden, i mangetydig og uklar formulering har overlevet århundreder, og som vil være indeholdt som særløsning i enhver fremtidig, intuitiv etik".

Opgaven bliver da at opdrage enhver nation til et ædelt folk, som ikke finder sig i slaveri. Hvor der er evne til uselvisk kærlighed, er der mulighed for, at den sædelige ånd kan udvikles. Når kærligheden griber et menneske, er det ikke længere sig selv, og dog er det i dybere forstand da først rigtig sig selv: „En ny bevidsthed og en ny forståelse lukker sig op; elsker vi et menneske, lever vi i det; elsker vi naturen, hengiver vi os til den". Først og fremmest gælder det om, „at vi begynder at forstå Jesus. Ikke historisk, kulturelt, sagligt, men ved indføling i hans åndelige liv, ved sjæleligt at gribe hans natur".

Intellektet har efterladt en sjælelig følelse af dyb forladthed; men det har medført, at sjælen har vendt sig mod Messiasriget: „Den attrår nye kampe og nye besværligheder, guddommeligere smerter og ædlere glæder, sandere liv og renere forklarelse. — Så står vi atter ved porten til hint rige, som ikke er af denne verden, og som dog tager sin begyndelse i den, det rige, der af sine forkyndere kaldes himlens kongedømme og Guds rige".

Severin Christensen: „Retsstaten". — „Et kongerige for en livsanskuelse".

Den danske læge Severin Christensen (1867—1933) var både rets- og livsfilosof. I „Retsstaten" søger han ud fra naturlig ret at drage grænserne for statens magtområde. Det er nærmest en videreførelse af Henry Georges ideer (III s. 43 ff.), idet han ud fra lignende begrundelse som hans hævder, at grundrenten bør indgå i de offentlige kasser, hvorimod enhver har ret til at nyde sit arbejdes frugter ubeskåret. Men desuden begrænser han statens opgaver til kun at være, hvad alle hæderlige borgere er interesserede i: Forsvar mod ydre fjender, retsbeskyttelse, et ordnet vej-, bane- og havnevæsen, bekæmpelse af smitsomme sygdomme o. lign. — Derimod skal staten afholde sig fra indgreb i nærings-

[1] Indre skuen, umiddelbar erkendelse.

og erhvervslivet, tilskud til teater, kunst, forfattere m. m. Politikkens opgave blev efter hans teori nærmest at lægge de ydre rammer for livet, som enhver så måtte leve i frihed på eget ansvar, kun begrænset af, at han ikke krænkede andres ligeret. — „Retsstaten" fik betydning derved, at Danmarks Retsforbund væsentligt byggede på Severin Christensens lære, selv om det ikke trak linierne så skarpt op, som han havde gjort.

Severin Christensen.

Der er den forbindelse mellem hans retsfilosofi og hans levelære — som han især har fremstillet i „Et kongerige for en livsanskuelse" — at han i levelæren stærkt betoner menneskets fulde ansvar for, at det lever i overensstemmelse med livsloven.

I dybet af sin sjæl finder han et ubetinget „du skal!" som ikke lader sig fornuftmæssigt begrunde, men alligevel angiver endemålet for hans handlinger, og hvorpå han bygger sin livsanskuelse op. Men han søger tillige et middel til objektivt at påvise for andre, hvad der er livets endemål. — Hos racebiologerne fik han svaret, at det gjaldt om stadig at forbedre menneskeracen, at give den større livsduelighed, muskelstyrke o. desl. Men: „Hvilket er det biologisk fineste produkt: Søren Kierkegård eller bokseren Dempsey?"[1] — Udviklingslæren gav ham intet svar: "Naturen har forsynet sine skabninger med horn og tænder, med giftkirtler, med værktøj til at bore, stikke og save med .... Hvert minut forbløder millioner af væsener under uudsigelig kval. Alt dette er frugt af udviklingen. Højest i den henseende står det tyvende århundredes menneske, skabningens herre, homo destructor[2], som har vist sig i stand til at forgifte tusinder af medmennesker med kemiske gasser og giftbomber .... Er ikke alt dette frugten af udviklingen?"

[1] Var verdensmester i boksning.
[2] Homo = menneske; destructor = ødelægger.

Forfatteren går da til seerne: „Den religiøse seer er den, som kan se, at bag om den utvetydige oplevelse af den absolutte værdi ligger en levende virkelighed .... Den, som fatter, hvad liv i denne mening betyder, må le ad et spørgsmål som dette, om Jesus har levet".

Inderne, perserne og jøderne grundede over spørgsmålet: Hvad er livets endemål? Vestens mennesker har forsømt det; derfor er deres kultur i fare. Kristendommen kom til dem som en sidste maning; men de mekaniserede den og fremstillede den „som en slags officiel godkendelse af sjælløsheden". Man ved ikke længere, om det er godt eller ondt at ødelægge menneskeliv. „Den tanke, at et eneste menneskeliv, ligegyldigt hvilket, er mere værd end al verdens kulgruber, end æren eller fædrelandet eller „retten", er helt og holden fremmed for de fleste". Mennesket besidder ubegrænsede muligheder, men ved ikke, i hvad retning det skal udvikle dem, derfor er det i øjeblikket det farligste dyr, der har eksisteret.

Severin Christensen kommer gennem sine undersøgelser til det resultat, at der er et „du skal", som gælder alle mennesker, nemlig pligten til at arbejde for, hvad der fremmer livet, og kæmpe mod, hvad der vil ødelægge det. Der skal sættes en grænse for menneskenes kraftfortærende kamp for en plads i solen, og mennesket skal søge at tæmme vilddyret i sit indre, ikke knuse det, før det viser sig umuligt at forbedre det. Man skal ikke øve askese for askesens skyld — „Længere kan vort endemål ikke strække sig end at lade livet komme til sin ret; thi livet er rigere, end din og min fantasi formår at fatte, og tusind gange rigere end alle vore begreber . . . At elske sin næste er derfor først og fremmest at tillade ham at leve og ånde og give ham mulighed for at vokse og udvikles".

„Bygmestrene af de middelalderlige katedraler tog bestandig sigte på bygningens hovedtræk, men overlod dog altid til håndværkerne at udvikle deres egen skabende formåen ved udførelsen. Den guddommelige bygmester kan tænkes at være den ledende i forholdet til sine skabelser, men på en sådan indirekte måde, at hvert menneske må finde planer ved at anskue naturen og ransage sin egen (inderste) vilje .... Ved at udvikle sin originale selvvirksomhed skulle det samtidig kunne træffe mesterens plan. Den kosmiske[1] plan må da tænkes som en sådan, der blot lader sig virkeliggøre gennem frivillig tilslutning og selvstændig personlig indsats".

[1] Kosmisk = hvad der angår verdenshelheden.

Karel Capek (1890—1938).

Forud for den anden verdenskrig lød der fra den tjekkiske digter Capek en indtrængende advarsel mod den fare, der truede menneskeheden.

Han elskede mennesket, men gruede for massen. I skuespillet „R. U. R." har han skildret robotter (maskinmennesker), som er værre end de værste mennesker, fordi de er blottet for menneskelighed. På deres herres befaling øver de selv den ondeste handling uden spor af hemning. Capek ville advare mod massementalitet og politiske slagord og blev under arbejdet grebet af angst for, at hans advarsel allerede kom for sent. — Da Hitler så tog magten i Tyskland, forstod Capek faren for, at han skulle „føre det fordummede massemenneske mod verden og mod Gud".

Karel Capek.

Som et nødråb udsendte digteren da „Krigen mod salamandrene": Nogle store, slimede salamandre lever ved en sydasiatisk kyst. En kaptajn skaffer dem knive, så de kan værge sig mod hajerne, hvorefter de formerer sig i en utrolig grad. Der oprettes et salamandersyndikat, som udnytter dem til anlæg af havne, dæmninger o. lign., de får lært at efterplapre, hvad andre siger, bliver opdraget til lydighed mod deres arbejdsgivere og bliver en efterspurgt eksportvare, så hver stat snart har sine salamandre. Og der begynder en strid mellem staterne om arbejdsplads til dem. Salamandrene fremkalder imidlertid en stadig stigende efterspørgsel efter føde og råstoffer, så arbejdsløsheden bekæmpes.

Salamandrene kender hverken filosofi eller kunst, de er blottet for fantasi, humor, mystik, leg eller drøm, tror ikke på et liv efter døden, de er meget realistiske og danner et fuldstændig ensartet samfund. De er de mange, de vil sejre. Der opstår en særlig salamandrinerkunst, hvor alt er firkantet og regelmæssigt som betonkyster, og ungdommen begejstres for menneskehedens forfald og undergang.

Der lyder dog også advarende røster: Får salamandrene magten, vil menneskene miste det, som giver livet værdi. — Og da salamandrene ikke kan bruge ild og altså ikke lave redskaber, behøver man blot at unddrage dem føde og redskaber, så mister de deres magt. — Rådet bliver

besvaret med skarpe protester: Så vil priserne falde på landbrugsprodukterne! Der vil blive arbejdsløshed! Man har ingen garanti for, at andre stater ikke bevæbner sine salamandre; følgelig må man selv gøre det.

Imens formerer salamandrene sig til milliarder; de får en salamanderchef, og ansete jurister træder i deres tjeneste. I radioen kræver de sig udleveret jord til bortsprængning, og da den engelske regering nægter at forhandle med dem, ødelægger de Englands flåde, blokerer dets kyster og begynder at bortsprænge af dets jord, så befolkningen sulter. — Europas statsmænd tilbyder dem nu Midtkina til bortsprængning mod stedsevarende garanti for Europa og dets kolonier. Juristerne kræver mere af Kina og vil kun give 12 års garanti for Europa. — Midt under forhandlingerne kommer der meddelelse om, at salamandrene har oversvømmet en del af provinsen Venezia. Radioen verden over stilles ind på Venezia. „Og derpå hørtes intet andet end den mørke og uendelige brusen som af stigende vande".

DEN ANDEN VERDENSKRIG

Østrig annekteres.

EFTER at Hitler havde fået magten i Tyskland, var der i Østrig kun et lille nazistisk mindretal, som ønskede tilslutning dertil. Socialdemokratiet tilbød det kristelig sociale parti samarbejde mod nazisterne; men blev afvist af kansler Dollfuss, der ophævede det parlamentariske styre og med våbenmagt nedslog socialdemokraternes forsøg på at hindre ham deri.

I 1934 erklærede Hitler, at Tyskland ikke tænkte på at undertvinge Østrig. Men i den tyske radio brugte tyske ministre det voldsomste sprog mod det østrigske styre, og østrigske nazister uddannedes i Tyskland til oprørere mod deres fædreland. I juli 1934 forsøgte nazisterne oprør. Dollfuss blev myrdet, men oprøret slået ned. Og Mussolini sendte 100.000 soldater til den østrigsk-italienske grænse for at hindre Hitler i at besætte Østrig. Hitler forstod, at tiden endnu ikke var inde, og fordømte mordet i stærke udtryk. Men den tyske radio forherligede morderne og fordømte det østrigske styre, fordi det lod morderne henrette.

Schuschnigg.

Der blev nu truffet en aftale mellem Hitler og Schuschnigg, Dollfuss' afløser: Der skulle være venskab mellem Tyskland

og Østrig, og den ene stat måtte ikke blande sig i den andens indre forhold. Men hemmeligt måtte Schuschnigg love at optage nazister i regeringen.

En tid efter prisgav Mussolini Østrig for at vinde Hitlers venskab. — Den engelske førsteminister Neville Chamberlain udtalte i parlamentet, at småstaterne ikke måtte vente beskyttelse fra stormagterne, hvis de blev angrebet. Eden, der så faren ved en sådan eftergivenhed over for diktatorerne, trak sig tilbage fra udenrigsministerposten. Den franske regering, der ønskede at støtte de østlige småstater mod Hitler, vovede ikke at gøre det uden engelsk tilslutning.

Hitler fandt nu øjeblikket gunstigt. 1938 indbød han Schuschnigg til en samtale „som broder med broder". Hitler overfusede straks Schuschnigg og tvang ham til at overgive de ledende stillinger i Østrig til nazister. — Som et modtræk forberedte Schuschnigg en folkeafstemning for eller mod et frit Østrig. Men Hitler forbød afstemningen og beskyldte Schuschnigg for løftebrud: „Når jeg giver min hånd og mit ord i en eller anden sag, så indestår jeg derfor, og jeg venter af enhver, der slutter aftale med mig, at han gør det samme!" Han tvang Schuschnigg til at trække sig tilbage, og landsforræderen Seyss-Inquart blev kansler, hvorefter Hitler lod tyske tropper rykke ind i Østrig, som han lagde under Tyskland. Derefter lod han under nazistisk kontrol afholde offentlig afstemning for eller mod tilslutning. Det gav 4.284.795 ja, 10.911 nej. — Jøders, antinazisters og Schuschnigg-tilhængeres huse blev plyndret, mange mænd førtes til koncentrationslejr. Og mangen kvinde fik i den følgende tid en sålydende regning: „At betale 150 mark for Deres mands ligbrænding. — Asken medfølger fra Dachau".

Den engelske og franske regering protesterede og beklagede, at der var anvendt voldelig metode. „Hvad er vold?" skrev Goebbels. „Det er kun resultatet, der betyder noget".

Hitler annekterer Tjekkoslovakiet.

Tyskland kunne nu angribe Tjekkoslovakiet fra syd, hvor dette land ikke var beskyttet af bjerge.

I Tjekkoslovakiet havde der været et fredeligt samarbejde mellem tyskerne og tjekkerne. Men da Hitler overtog magten i Tyskland, trådte herretanken, som stadig sad tyskerne i blodet, åbent frem. Ved det tjekkoslovakiske valg 1935 opnåede nazisterne 44 af tyskernes 63 mandater, og de begyndte straks at klage over tjekkiske overgreb. Henlein, partiets fører, der var et blindt redskab i Hitlers hånd, stillede 1938 krav, der, hvis de blev opfyldt, ville gøre de tyske områder til en stat i

staten. Det var klart, at Hitler stod bag ham og dermed indledede krav på Sudeterområdet.

1934 var Rusland blevet optaget i Folkenes Forbund, og dets udenrigsminister, Livinov, havde forgæves søgt at rejse alle nationer mod Hitlers erobringspolitik. Så søgte han at få Frankrig, England, USA og Rusland til sammen at standse Hitler, men blev afvist af Chamberlain. Flere ledende vesteuropæiske statsmænd så gerne, at Hitler vendte sig mod øst, da de mente, det afledede faren for Vesten. Blade, der stod Englands og Frankrigs regeringer nær, lod skinne igennem, at ingen af de to magter ville tage en krig for Tjekkoslovakiets skyld. Og begge staters gesandter i Prag lagde pres på dr. Benes, der havde efterfulgt den afdøde Masaryk som præsident, at han endelig måtte søge at tilfredsstille sudetertyskernes, d. v. s. Hitlers krav. Han gjorde det, men opnåede alligevel ikke løfte om hjælp mod tyske krav. — Men jo mere han gav efter, des vildere rasede Hitler og hans folk. „Völkischer Beobachter" skrev om tjekkisk mordterror og bloddemokrati . . . „Og nu kommer den gamle presses skøge, „Prager Presse", fra den politiske alfons Benes' journalistiske halvverden og vil pludselig fingere tjekkernes uskyldighed".

Bundet — men ikke knet.
(»Knickerbocker Weekly, Free Netherlands«, USA. Frit hollandsk blad).

Chamberlain så på politik med forretningsmandens øjne, og han nærede en selvtillid, som stod i afgjort modsætning til hans politiske evner. Da en embedsmand således mindede ham om Hitlers mange løftebrud, svarede han: „Jamen denne gang gav han *mig* sit ord!"

Da man skønnede, det trak op til tysk overfald på Tjekkoslovakiet, fik han et personligt møde med Hitler d. 15. september 1938, hvor han stilledes overfor kravet: Sudeterområdet skal til Tyskland! — Forinden var den nazivenlige lord Runciman blevet sendt til Tjekkoslovakiet som „mægler". Han måtte indrømme, at regeringen havde strakt

sig så vidt, som det var den muligt — at tyskere og tjekkere hidtil havde levet fredeligt sammen — at en adskillelse mellem dem ville volde store økonomiske vanskeligheder — og at yderliggående sudetertyskere var skyld i tyskernes urimelige krav. — Derefter foreslog han at afstå Su-

Britiske ministre før Münchenforhandlingerne. Forrest Chamberlain.

deterområdet til Tyskland og at forpligte tjekkerne til at behandle det tyske mindretal godt — derimod ikke det omvendte.

Den engelske og den franske regering krævede nu, at Tjekkoslovakiet skulle bøje sig for Hitlers krav, og den tjekkiske regering så ingen anden udvej. Men ved et nyt møde, Hitler havde med Chamberlain, stillede han mere vidtgående krav. Da anbefalede England og Frankrig tjekkerne at mobilisere hæren, og den franske regering erklærede den 23. december, at den ville opfylde sin pligt mod Tjekkoslovakiet. Tre dage efter holdt Hitler et møde, hvor han, hilst af 20—30.000 tilhøreres „Heil-Hitler"-råb, brølede som et vildt dyr mod tjekkerne, vel mest for at skræmme vestmagterne, hvilket også lykkedes.

Ved et møde i München mellem Hitler, Mussolini, Chamberlain og

Frankrigs udenrigsminister — men uden deltagelse fra russisk eller tjekkoslovakisk side — fik Hitler alt, hvad han forlangte. Til gengæld garanterede de fire stormagter det lemlæstede Tjekkoslovakiet dets bestående og selvstændighed: Uden afstemning måtte Tjekkoslovakiet afstå et landområde med 3⅔ mill. indbyggere, skønt der i visse egne var tjekkisk flertal. Skoda våbenfabrikker og hele landet blev samtidig blottet over for tyske angreb.

Som sjakaler fulgte Polen og Ungarn i det tyske spor. Skønt Polens regering måtte være klar over, at Sudeterlands erobring ville føre kravet om Den polske Korridor efter sig, tiltvang den sig det kulrige Teschenområde, hvor der levede ca. 76.000 polakker og 134.000 tjekker. I det stykke land, Ungarn tilrev sig, var flertallet dog magyarer.

Benes trak sig tilbage og afløstes af Hacha, der dannede en antisemittisk, fascistisk lydregering.

Ledende franske blade udtalte tilfredshed med ordningen. Hitlers og Mussolinis millioner til dem havde gjort sin virkning. — I England blev Chamberlain modtaget med begejstring, da han kom hjem og udtalte: „Jeg tror, det betyder fred i vor tid". Men da aftalerne blev bekendt, blev der rettet stærke angreb på ham. — Det kom nu frem, at hverken England eller Frankrig var væbnet til krig. De ville spille stormagter uden at betale, hvad det kostede. Sammen med Rusland kunne de sikkert have standset Hitler. Men lige så begrundet deres mistillid til sovjetregeringen var, lige så begrundet var nu dens mistillid til vestmagterne.

Tjekkoslovakiets ny regering gjorde, hvad den kunne, for ikke at irritere tyskerne. Da Capek døde, forbød den således at vise ham en sidste hyldest, og nationalteatret vovede ikke at flage på halv stang. Men jo føjeligere den var, des mere krævede Hitler. I marts 1939 tvang han Hacha til at gå ind på, at Böhmen-Mähren blev et tysk protektorat. Slovakiet fik derved 48 timers selvstændighed, derefter fik det samme skæbne. Jøder, samt alle, der havde stået Hitler imod, blev forfulgt; tusinder sattes i koncentrationslejre, hvori mange af dem omkom.

Turen kommer til Polen.

Man forstod nu, at Hitler stilede mod et verdensherredømme. — Da skete der noget, som vakte forfærdelse hos alle kulturfolk: I forbitrelse over den behandling, hans fader havde fået, skød en 17-årig jøde den tyske legationssekretær i Paris. For at hævne det hidsede nazilederne pøbelen på jøderne overalt i Tyskland. Deres butikker blev plyndret og ødelagt, mange blev mishandlet på det grusomste, en stor del van-

smægtede til døde i koncentrationslejre. Derefter idømte regeringen jøderne en mægtig erstatning for de tab, pøbelen havde forvoldt dem, og fratog de jødiske forretningsmænd ret til selv at disponere. — Hitlerstyret havde vist sit sande ansigt.

Nu indgik England og Frankrig forsvarsforbund med Polen og garanterede Rumæniens og Grækenlands selvstændighed. Samtidig begyndte de to vestmagter en kraftig oprustning.

På samme tid rejste Hitler krav om Danzig og om ret til at lægge og beherske en jernbane og en autostrada fra Vest- til Østprøjsen over Den polske Korridor. Kravet blev afvist, og de tyske blade og radioen førte et lignende sprog mod Polen, som de før havde ført mod Tjekkoslova-

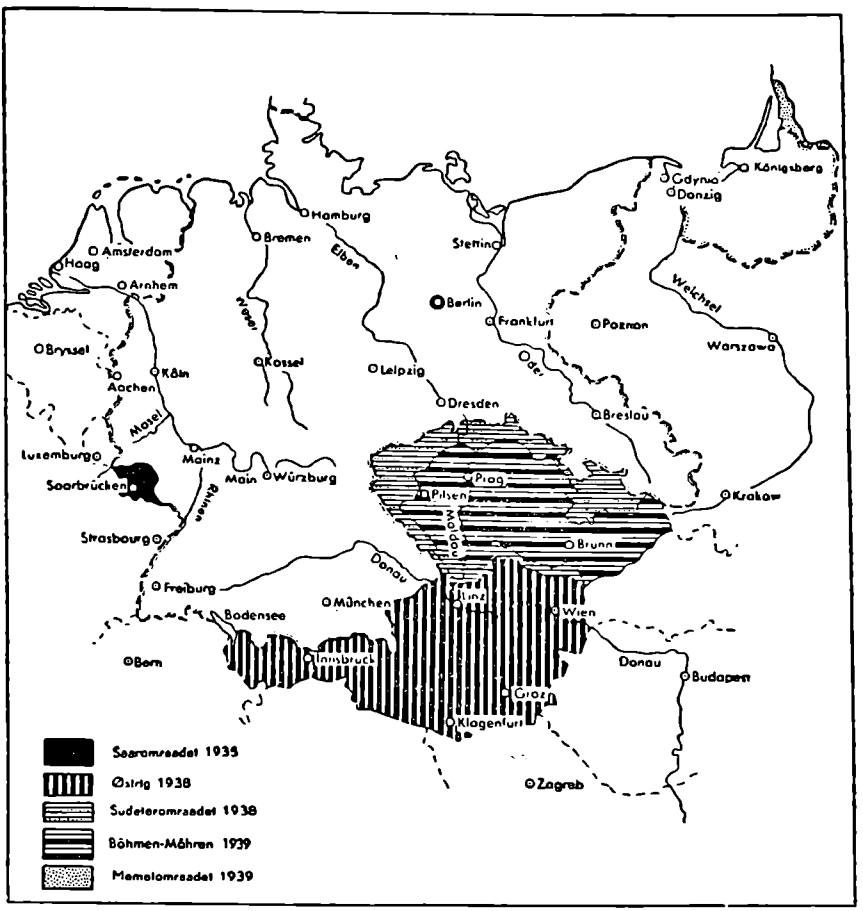

Tysklands udvidelser 1935—1939.

kiet. Man vidste nu, hvad der forestod. — Men England-Frankrig kunne ikke komme Polen til hjælp uden i forbund med Rusland. Chamberlain måtte bide i det sure æble og henvende sig til Rusland om et forbund.

Hitler søgte også forhandling med Rusland. Stalin fik to bejlere på een gang. Han følte sig svigtet af vestmagterne, men havde heller ingen

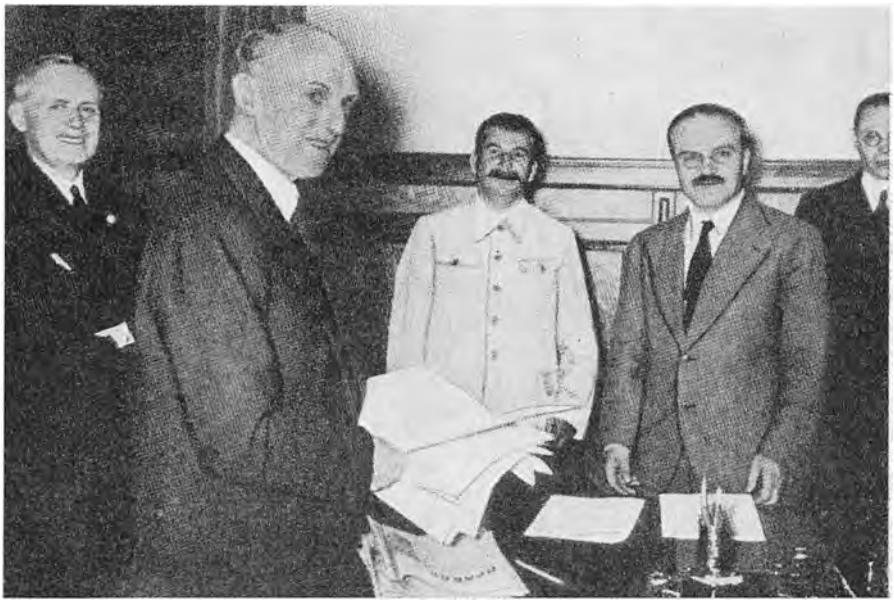

Ikke-angrebspagten mellem Tyskland og Sovjetunionen underskrives. Fra venstre: den tyske udenrigsminister von Ribbentrop, den tyske understatssekretær Gaus, Stalin og Molotov.

grund til at stole på Hitler. Han forhandlede samtidig med begge parter, og den 23. august 1939 sprang bomben: Rusland og Tyskland havde indgået en 10-årig ikke-angrebspagt! De to landes presse havde før gensidigt erklæret den anden magt for hovedfjenden; nu hed det, at krig mellem de to stater aldrig tiere kunne finde sted.

Hitlers tanke med pagten viste sig snart: Først skulle Polen besejres i en lynkrig, derefter Frankrig — hvis England-Frankrig ville holde løfterne til Polen — så skulle England overvindes fra luften — og dernæst kom turen til Rusland.

Stalin synes at have regnet med, at Tyskland og England-Frankrig var hinanden omtrent jævnbyrdige. Mens de kæmpede, kunne han udvide Rusland mod vest og syd, og når de havde forblødt sig, kunne Vesteuropa falde som en moden appelsin i hans turban. Meget tyder på, at

både Hitler og Stalin drømte om at bruge krigen til at skaffe sig verdensherredømmet.

Polen falder.

Den 1. september 1939 rykkede tyske tropper ind i Polen. England og Frankrig erklærede, at hvis Hitler ikke trak dem tilbage, betød det krig med dem. Da de intet svar modtog, erklærede de Tyskland krig den 3. september.

Polens civile befolkning må undgælde.

Tyskland havde 70 mill. indb., hvortil kom 20 i Østrig og Tjekkoslovakiet. — Polen havde godt 20, Frankrig 42 og England 47 mill. Men efter at Hitler havde taget magten, var al tysk videnskab og teknik, og hvad der kunne undværes af livsfornødenheder og arbejdskraft, taget i militærets tjeneste. Hæren var på 10 mill., hvoraf kun en lille del var nødvendig for at forsvare Siegfriedlinien, til Polen var slået. Frankrigs hær var på 6,4 mill. England havde efter første verdenskrig afskaffet værnepligten og først indført den igen 1939. Det havde foreløbig en hær på 1 mill., men manglede både officerer og våben. Tyskland havde flere flyvemaskiner end modstanderne tilsammen, og det havde sikret sig 5. kolonner i alle fjendelande.

I løbet af 2 dage knuste de tyske flyvemaskiner den polske flyvestyrke og sprængte derpå forbindelsen mellem de polske hære. Disse

kæmpede tappert, men forgæves mod de langt talrigere og bedre udrustede tyske hære. — Og den 17. september rykkede en russisk hær ind i Østpolen, skønt Rusland havde ikke-angrebspagt med Polen. Warszawa forsvarede sig til den 27. september, da var omtrent halvdelen af byen en ruindynge, og en stor del af befolkningen dræbt, mest som følge af flyverangreb.

Tyskland og Rusland delte Polen efter en aftale, der var truffet sammen med ikke-angrebspagten, og nazisterne indstillede sig på at gøre polakkerne til slavearbejdere for herrefolket.

Hitler tilbød nu England og Frankrig fred, men blev afvist. Foreløbig kom der et pusterum, mens den tyske hær omstilledes med krig mod vestmagterne for øje. Den franske hær søgte forgæves at gennembryde Siegfriedlinien. Den engelske flåde blokerede Tyskland; men foreløbig uden virkning.

Rusland og de baltiske stater.

Kort efter at russerne var rykket ind i Polen, blev Estlands udenrigsminister kaldt til Moskva, hvor han fik forelagt forslag om en gensidig bistandspagt, hvis Rusland eller Estland blev angrebet. Og for at kunne værne Estland skulle Rusland have flåde- og flyvebaser på Øsel, Dagø og i havnebyen Baltischport, hvor der måtte stationeres et vist antal russiske militærpersoner. — Estland vovede ikke at afvise pagten, hvortil der var knyttet følgende bestemmelse: „Gennemførelsen af denne pagt må på ingen måde berøre parternes suveræne rettigheder, specielt hvad deres økonomiske system og deres statslige indretninger angår".

Kort efter traf sovjetregeringen lignende aftaler med Letlands og Litauens regeringer, og Litauen fik tilbagegivet Vilnaområdet. „De skal få at se, at De aldrig kommer til at angre afslutningen af denne pagt, De skal få at se, at man sikkert kan lide på bolsjevikkernes ord", erklærede Stalin. — Kort efter besatte russerne flere afsnit og med flere soldater, end der var aftalt.

Skønt de baltiske stater fandt sig deri og søgte at undgå at irritere sovjetregeringen, anklagede denne i maj 1940 Litauens regering for tortur og udsultning af russiske soldater og forlangte regeringen afløst af en anden, der var villig til at gennemføre bistandspagten. — To dage efter modtog Estlands og Letlands regeringer lignende noter. Et forsvar var håbløst for de tre småstater; hjælp udefra kunne de ikke vente. De måtte bøje sig. „Røde tropper" rykkede ind i de tre lande, hvor der dannedes sovjetvenlige regeringer af 5. kolonnefolk.

Disse landsforrædere agiterede derefter sammen med russiske offi-

cerer for tilslutning til Rusland, og ve den „folkefjende", som vovede at optræde mod dem! Så lod regeringerne udskrive valg, hvor der kun kunne stemmes på een liste, og alle kandidaterne skulle godkendes af regeringen. Den, der undlod at stemme, risikerede fængsling og forvisning. Derved skabtes et overvældende flertal for kommunismen. Næppe var valget forbi, før de såkaldte „folkerepræsentanter" søgte om at få deres lande optaget i „De socialistiske rådsrepublikkers forbund". — Esterne søgte dog at bevare nogen selvstændighed, men fik at vide, at den, som stemte mod optagelsen, var folkefjende. Så faldt de til føje.

Tusinder af russiske soldater bukkede under for kulden i Finlands endeløse skove.

De økonomiske forhold ordnedes efter russisk mønster, GPU's spionagesystem indførtes, mange forvistes som folkefjender — hvis det ikke lykkedes dem at flygte forinden. De baltiske lande havde nu — i det mindste foreløbig — ophørt at være selvstændige stater.

Den finsk-russiske vinterkrig 1939—40.

I oktober 1939 foreslog Rusland, at Finland skulle overlade det Hangö havn med nærmeste område i 30 år og afstå sin del af Fiskerhalvøen og nogle øer i Den finske Bugt mod at få et østkarelsk landområde på omk. 5500 km². Desuden skulle de to landes ikke-angrebspagt udvides, og de skulle sløjfe de fæstninger, de havde på Det karelske Næs. Forslaget lignede dem, de baltiske stater blev tvunget til at gå med til. Finland gik med til forhandling, men nægtede bestemt at bortforpagte Hangö, der ligger over for Baltischport, så Rusland derfra ville kunne spærre for indsejlingen til Den finske Bugt. Ejheller ville Finland gå ind på at sløjfe forsvarslinien på Det karelske Næs, så landet lå blottet for et russisk angreb.

Så lod sovjetregeringen den finske kommunist Kuusinen danne en finsk „folkeregering", vedtog en støttepagt med ham mod „magthaverne i Helsingki" og sendte den 30. november en rød hær ind i Finland

uden krigserklæring. — Finnerne tog krigen op, skønt de var som den lille David mod den store Goliath, og stenslyngernes tid var forbi.

I begyndelsen led russerne nederlag på nederlag, skønt de var mange flere og bedre udrustede. Fra de tre nordiske lande drog mange frivillige til Finland, og vestmagterne forhørte hos den svenske regering, om den ville tillade transit af krigsmateriel og gennemmarch af tropper gennem Sverige til hjælp for Finland. Den svarede ja til det første, nej til det andet, på grund af tryk fra Hitlers side.

Sovjet havde tilsidst tre gange så mange tropper som Finland. De finske soldater savnede både søvn, afløsning og våben, så det slutteligt lykkedes russerne at gennembryde de finske linier. I midten af marts 1940 måtte Finland bede om fred. Af den finske hær på 300.000 mand var der da faldet 20.000, og 40.000 var såret. Russernes tab, der var meget større, blev aldrig opgivet.

Finland måtte nu afstå fuldt så meget, som Rusland først krævede; det mistede omk. $^1/_{10}$ af sin dyrkede jord og vigtige industrier. Men sovjetregeringen, der tilsyneladende havde tiltænkt landet samme skæbne som de baltiske lande, var blevet belært om, at en sovjetisering af det finske folk kunne blive et for farligt eksperiment. — Krigen var en folkekrig. Kuusinens „folkeregering" blev en ynkelig fiasko. Kallios politik (III s. 248) havde stået sin prøve: Så få år efter den uhyggelige borgerkrig stod folket samlet i forsvaret af deres land mod det kommunistiske Rusland.

Det tyske angreb på Danmark.

I Danmark ønskede både regering, rigsdag og den langt overvejende del af befolkningen at bevare landet neutralt. Men 4., 5., 6. og 8. april 1940 fik udenrigsminister P. Munch fra den danske gesandt i Berlin meddelelse om, at tyskerne forberedte et angreb på Danmark og Sydnorge. Oplysningerne skulle stamme fra den tyske overkommando. Munch antog det for camouflage, da han vanskeligt kunne tænke sig forrædere inden for den tyske overkommando; men han drøftede meddelelserne med kongen, ministrene og hærens og flådens chefer, og alle var klar over, at Danmark var truet.

(Det er senere meddelt, at oplysningerne stammede fra den tyske overkommando, som anså et angreb på Danmark og Norge for galmandsværk og håbede, at oplysningerne skulle nå til England, der så skulle træffe foranstaltninger til at hindre et angreb på Norge.)

Danmarks forsvarsordning var gennemført af venstre og højre 1922, da man overalt nærede håb om, at den nylig afsluttede krig skulle bli-

ve den sidste. I over 10 år var den blevet administreret af den socialistisk-radikale regering, der mente, at et stærkt forsvar kunne få stormagterne til at antage, at Danmark havde militære aftaler med deres modpart. Man vidste desuden, at i tilfælde af et tysk angreb kunne Danmark ikke vente sig nogen hjælp, så den danske hær ville være hjælpeløst fortabt under en krig. — Men i januar 1940 vedtog folketinget enstemmigt, „at landets neutralitet skal opretholdes, og de midler, der rådes over, om fornødent skal anvendes for at hævde og værne landets fred og uafhængighed".

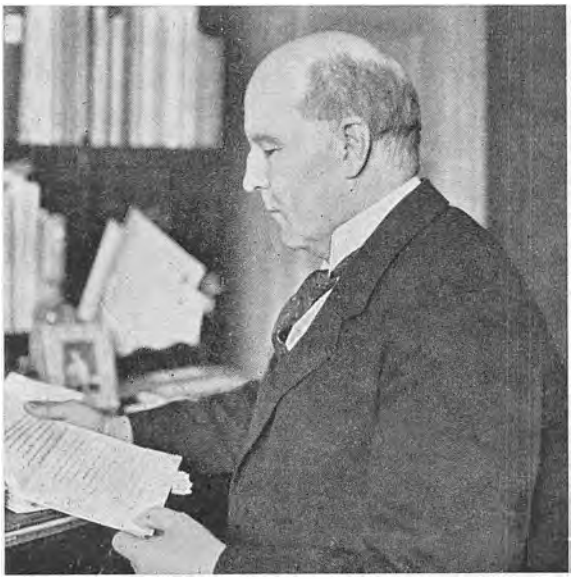

P. Munch.

1939 havde Hitler påtvunget Danmark en 10-årig ikke-angrebspagt. En forsvarsforberedelse, særlig vendt mod syd, kunne tydes som mistro til ham. Regeringen sammen med forsvarscheferne vedtog da at holde hær og flåde i „forhøjet beredskab".

Den 9. april 1940 kl. 4 morgen henvendte den tyske gesandt Renthe-Fink sig til P. Munch om en samtale. Han erklærede, at den tyske regering vidste, at vestmagterne forberedte en besættelse af dansk og norsk jord. Men Tyskland ville komme dem i forkøbet og sikre Norden mod deres overfald. Tyskland ville ikke „berøre Danmarks integritet og politiske uafhængighed", men krævede, at den danske regering skulle samarbejde med de tyske besættelsesmyndigheder for at løse opgaver, som besættelsen medførte. — Munch protesterede mod denne neutralitetskrænkelse og udtalte, at han måtte forelægge sagen for kongen og statsministeren. Renthe-Fink gik ind derpå, men tilføjede, at sagen hastede. — Kl. 5 mødtes Munch, Stauning, forsvarsminister Alsing Andersen, general Prior, viceadmiral Rechnitzer og enkelte andre hos kongen. Mens de forhandlede, hørtes skydning på slotspladsen, og tyske bombeflyvere fløj lavt over København. — Kongen spurgte, om vi kunne kæmpe, og fik svaret, at der kæmpedes i Sønderjylland. Han spurgte

derefter, om det kunne siges, vi havde gjort modstand nok. Prior mente, vi burde kæmpe til det sidste, uanset resultatet. Alsing Andersen erklærede sig rede til at tage ansvaret for at opgive videre modstand, og Rechnitzer udtalte, at alle måtte indse rigtigheden af ikke at fortsætte modstanden. — Så bestemte kongen sig til at kapitulere. — Gennem radio og presse meddelte regeringen folket, hvad der var sket, og opfordrede det til behersket holdning. „Ro og orden må præge landet, og loyal optræden må udvises over for alle, som har en myndighed at udøve". — Dertil føjede kongen personligt: „Under disse for vort fædreland så alvorlige forhold opfordrer jeg alle i by og på land til at vise fuldtud korrekt og værdig optræden, da enhver uoverlagt handling eller ytring kan have de alvorligste følger. Gud bevare Dem alle! Gud bevare Danmark!" — Endnu før den tyske gesandt kunne få svar, rykkede tyske tropper ind i Nordslesvig. Enkelte steder kom det til kamp med danske fortropper, hvorved der dræbtes 11 og såredes 20 danske; også tyskerne havde en del tab. — Til København kom tyskerne i to kuldampere, der blev opfanget af Middelgrundsfortets lyskastere. Men da man ville affyre varselsskud, svigtede kanonen, og der manglede både chef og uddannet mandskab på fortet og militærvagt ved havnen. Det vakte en sådan mistro til Rechnitzer, at han måtte trække sig tilbage fra sin stilling. — Gardersoldaterne forsvarede Amalienborg, hvor enkelte blev såret. Også andre steder kom det til sammenstød, men ikke til regulære slag. — Ingen steder havde soldaterne svigtet.

Efter angrebet på Værløse flyveplads den 9. april 1940.

Danmarks forsvar var ikke i brugbar stand til at føre en moderne krig; men over for en så knusende overmagt ville resultatet antagelig være blevet det samme, selv om landet havde været rustet til det yderste. Modstanden ville højest have drejet sig om timer. Den psykologiske virkning af et blodigt forsvar lader sig ikke måle. Det kan fremkalde

offervilje, men også folkehad. Der er i al fald ingen grund til at tvivle om, at de mænd, der med kongen i spidsen tog ansvaret for kapitulationen, handlede ud fra, hvad de mente tjente landet bedst, når de foretrak at kapitulere fremfor at fortsætte krigen med dens blodige og ødelæggende følger.

Tyskerne stormer en brændende norsk landsby.

Angrebet på Norge.

Den engelske regering klagede over, at tyske ubåde dækkede sig på norsk søterritorium, og at tyske skibe brugte det til at føre svensk jern fra Kiruna via Narvik til Tyskland. — Dertil kom nu Altmarkaffæren: Et tysk slagskib havde sat godt 300 engelske fanger fra opbragte og sænkede skibe om bord på damperen „Altmark", som skulle føre dem til Tyskland. Da den blev forfulgt af engelske jagere, tyede den ind på norsk søterritorium, hvor en engelsk jager trods norsk protest gik ind og befriede fangerne. Tyskerne beskyldte nordmændene for ikke at have værnet landets neutralitet; den engelske regering hævdede, at det havde været Norges pligt at internere „Altmark" og befri fangerne. — Churchill erklærede, at man burde tage mere hensyn til humanitet end til juridiske pedanterier. — 8. april lod vestmagterne Norge og Sverige vide, at de ville udlægge miner tre steder på norsk søterritorium for at hindre tyskerne i at få krigsmateriel fra de to lande.

Hitler havde i forvejen forberedt et angreb på Norge. Nu fik han et påskud til det. Natten mellem 8. og 9. april gik tyske krigsskibe ind i flere norske havne, hvor der i forvejen lå tyske handelsskibe med soldater skjulte om bord. Det norske kystforsvar bed imidlertid fra sig, og bl. a. blev en stor tysk krydser sænket. Tyskerne blev derved så meget forsinket, at det lykkedes den norske kongefamilie, regeringen og rigsdagen at flygte nordpå. I Elverum mødte den tyske gesandt med lignende krav, som der blev stillet danskerne; dertil var føjet, at landsforræderen Quisling skulle danne regering. Gesandten blev skarpt afvist.

En gammel kvinde søger beskyttelse bag et træ på en belgisk landevej, mens tyske bombemaskiner angriber. Hendes cykle med de få ejendele, hun har reddet, står op mod træet, hvortil hun bedende klynger sig.

Krigen kom bag på Norge, hvis hær ikke var indrettet på at føre stormagtskrig. Den fik nogen hjælp fra vestmagterne, og en tid så det ud til, at den tyske hær skulle blive tvunget til overgivelse ved Narvik. Da kom Frankrigs sammenbrud, dets tropper blev kaldt hjem, og 9. juni måtte den norske hær kapitulere. — Regeringen var da flygtet til England, men var stadig Norges lovlige regering. Forinden havde Quisling med tysk velsignelse udråbt sig selv til Norges regent. Norge havde nu to regeringer, som gav folket modstridende ordrer.

Angreb på Holland og Belgien. Frankrig kapitulerer.

Den 10. maj kom turen til Holland, Belgien og Luxembourg. Hitler havde erklæret, de kunne være trygge, så de var klar over faren. Både Holland og Belgien havde stærke forsvarslinier og henholdsvis 400.000 og 700.000 mand at sætte ind i forsvaret. Hollands forsvarslinier faldt

dog omgående for de moderne tyske våben, og dets oversvømmelser var nytteløse over for de tyske flyvere, der fik Rotterdam til at ligne en ruindynge, hvori omk. 30.000 mennesker skal være omkommet. Efter 5 dages tappert forsvar måtte hæren kapitulere; men forinden var det lykkedes både regeringen og dronningen med familie at flygte til England for derfra at fortsætte som Hollands lovlige regering.

De belgiske forsvarslinier faldt også omgående, og efter tre ugers modstand måtte hæren, der lededes af kongen, kapitulere. Både ministrene og nationalforsamlingen, der var flygtet, protesterede. For kongen syntes fortsat modstand at medføre meningsløse blodsudgydelser. Han opgav forsvaret uden at slutte fred. Belgien var stadig i krig med Tyskland.

Den engelske hær truedes nu med at blive taget til fange. Den måtte skyndsomt trække sig tilbage til Dunkerque, hvorfra den i hast sammen med flere franske hærafdelinger under voldsomme flyverangreb blev ført over til England, efterladende mængder af krigsmateriel.

Hollands, Belgiens, Englands og Frankrigs hære var tilsammen tyskernes hær talmæssigt overlegne. Men de var dårligere udrustet og kæmpede hver for sig, så tyskerne kunne slå dem ned een for een.

De franske lovgivere havde overladt forsvarsordningen til de sagkyndige og bevilget mægtige beløb dertil. Men disse sagkyndige var gamle generaler, som stadig byggede på erfaringerne fra 1914—18. Ved krigsudbruddet fik Daladier, der var første- og forsvarsminister, næsten diktatorisk myndighed, men brugte den mere til at lukke munden på oppositionen end til at udnytte erfaringerne fra den tysk-polske krig til gavn for hæren.

Nu måtte franskmændene kæmpe ene mod tyskerne, hvis styrtbombere vakte forfærdelse og forvirring blandt de franske soldater, der var hjælpeløse over for dem. — Overalt kom 5. kolonnefolk tyskerne til hjælp, og folk, der flygtede med dyr og bohave, spærrede vejene for de vigende hære. I løbet af få dage havde tyskerne nået Paris, der var blevet erklæret for en åben by og derved undgik Warszawas og Rotterdams skæbne.

Præsidenten og førsteministeren tænkte på at drage til Nordafrika for at fortsætte krigen derfra. Men det var vistnok Laval, der med generalernes hjælp forhindrede det. Den 84årige marskal Petain, Verduns forsvarer i 1916, dannede en ny regering og sluttede fred med tyskerne.

Freden dikteredes i den vogn, hvori marskal Foch 1918 havde diktéret tyskerne våbenstilstandsbetingelserne: Frankrig måtte atter afstå

Elsass-Lothringen, hæren og flåden skulle omtrent afvæbnes, det meste af landet blev besat med tyske tropper, som skulle underholdes af Frankrig, hvis regering skulle udlevere de tyskere, som var flygtet til Frankrig på grund af Hitlers magtovertagelse.

Da Frankrigs nederlag var givet, erklærede Mussolini det krig trods en skarp advarsel fra USA's præsident. Han krævede Nizza og Savoyen (II s. 389). Corsika, Tunis og den fransk-afrikanske havneby Djibouti, hvorfra en bane fører ind til Abessinien. Hitler opfyldte dog ingen af hans krav. Der fandtes nemlig store franske hære i Syrien og Nordafrika. Blev buen spændt for hårdt, kunne det medføre, at de fortsatte krigen på engelsk side.

Hitlers sejrsdans, da han i sit hovedkvarter erfarer, at den franske hær er rede til at overgive sig.
(Billedet stammer fra en tysk ugerevy).

Blandt de ledende franske politikere og generaler fandtes muligvis ingen egentlige landsforrædere. Men mange generaler beundrede Hitler og drømte om et Europa, delt i et nordligt diktatur under tysk og et sydligt under fransk herredømme. De foretrak et forbund med Tyskland fremfor med det demokratiske England. „Vi har tabt en krig", hed det i disse kredse, „men har vundet vor største sejr, sejr over nationens dødsfjende: demokratiet". — Regeringen var flyttet til badebyen Vichy i Sydfrankrig. Der fik Laval gennemført, at Petain fik diktatorisk myndighed, og selv sikrede han sig tronfølgerpladsen efter den gamle marskal. Han havde haft flere ministerposter og havde benyttet sig deraf til at samle sig en millionformue og havde samtidig opnået at blive Frankrigs mest forhadte politiker. Kun ved samarbejde med tyskerne kunne han derfor vente at nå op på magtens tinde.

Petain var konservativ og rettroende katolik. Han troede, at nederlaget var himlens straf for det så almindelige tobørnssystem og for statens kamp med kirken. Kun nødigt gik han med til Hitlers jødeforfølgelser, da de fordømtes af paven. I hans regering stredes forskellige grupper om magten. Engang lod han Laval arrestere; men tyskerne krævede ham løsladt, og han skaffede sig atter magt og indflydelse. Forholdet mellem ham og Petain var dog stadig spændt.

Flyverangreb på England. — Kampe i Afrika.

Den dag, tyskerne indledte angrebet på Holland og Belgien, trak Chamberlain sig tilbage, og Churchill dannede regering efter at have sikret sig fagforeningernes støtte. Han fik næsten diktatorisk myndighed, men rørte ikke ved pressens frihed.

Winston Churchill, der tilhører en gammel engelsk adelslægt, er født 1874, tidlig deltog han i flere krige, og 1900 blev han valgt ind i underhuset som konservativ. Han er en politisk løsgængernatur, nærer således, modsat sit parti, stor sympati for Henry Georges grundskylds- og frihandelstanker og har en tid stået i det liberale parti. Ved krigsudbruddet 1914 var han marineminister, og det skyldtes særlig ham, at blokaden af Tyskland blev så hurtigt og effektivt gennemført. 1918 støttede han de modrevolutionære bevægelser i Rusland. Tidlig opdagede han faren for nazismen, og han rettede skarpe angreb på Chamberlain for hans beroligelses- og eftergivenhedspolitik. Om Münchenaftalen udtalte han: „England kunne vælge mellem krig og vanære. Det valgte vanære og vil få krigen".

Han søgte at få Frankrig til at fortsætte krigen og tilbød det en union, hvori England overtog den materielle byrde ved krigens fortsættelse — men blev afvist. Så erklærede han, at hvad end Frankrig valgte, ville England fortsætte, til sejren var vundet. Da Frankrig var besejret, tilbød Hitler England fred, når det ville lade ham ordne de vesteuropæiske forhold. Churchill afviste ham skarpt. Skønt han nu kun kunne love befolkningen „blod, sved og tårer", havde han den bag sig.

Aldrig havde England været i så stor fare. Tysklands flyvervåben og landhær var Englands langt overlegen. Kun på havet var England stærkest; men dets flåde skulle både værne hjemlandet mod invasion og kunne tage kampen op med Italiens flåde i Middelhavet. Englænderne regnede med den mulighed, at en tysk invasion kunne lykkes, og ville i så fald overføre flåden til USA, som da ville blive nødt til at gribe ind for at redde sig selv og Europa fra diktatur. Foreløbig blev hele

den kyststrækning, hvor en invasion kunne tænkes iværksat, sat i forsvarsstand; vejene blev forsynede med tankspærringer, markerne med landingsforhindringer for flyvemaskiner. Et frivilligt hjemmeværn blev uddannet til at kunne tage kampen op med en fra luften landsat fjende, indtil hæren kom til. Alle fabrikker, som kunne omstilles til våbenfabrikation, blev udnyttet dertil.

Churchill taler i underhuset den 13. maj 1940.

Først i august 1940 begyndte tyskerne voldsomme luftangreb på England. I begyndelsen gik det især ud over London; senere gav flyverne sig til at „udradere" hele byer, således blev Coventry, en industriby på godt 200.000 indb., næsten helt udslettet en nat. Hitler håbede derved at skræmme englænderne til at bede om fred; men ved hvert luftangreb voksede deres modstandsvilje. I hast fabrikerede de jagere, der var de tyske flyvemaskiner overlegne i luftkamp. Ved hjælp af radar, som dengang kun var kendt i England, kunne de følge de tyske flyvemaskiners vej. Og deres dumdristige piloter gik modigt løs på det langt større antal tyske flyvere. — „Aldrig i krigens historie har så mange stået i så stor gæld til så få", udtalte Churchill om disse piloter. — Henimod slutningen af 1940 havde tyskerne mistet over halvdelen af de 3000 maskiner, de satte ind i luftkampen om England. Hitler indså, at han foreløbig måtte opgive at besejre England ved hjælp af sin luftflåde.

Mussolini lod en hær på omk. 100.000 mand gå fra Abessinien mod nord, en anden på henved 250.000 rykkede fra Libyen mod øst; begge sigtede mod Suezkanalen. Den engelske hær i Ægypten var så lille, at den foreløbig måtte trække sig tilbage. Men omkring årsskiftet 1940—41 havde den fået så megen forstærkning, at den kunne gå til angreb, og snart var den største del af den italienske hær enten faldet eller taget til fange.

Tremagtsaksen Berlin—Rom—Tokio.

Den 27. september 1940 fik Hitler sluttet en pagt mellem Tyskland, Italien og Japan: De tre magter skulle stå hinanden bi både økonomisk og militært. Japan fik frie hænder i Østen, Tyskland og Italien i Europa. Hitler håbede derved at skræmme USA til at holde sig uden for krigen. — Dernæst søgte han at få Vichy og Spanien med mod England, så han kunne få mulighed for at erobre Gibraltar og lukke England ude fra Middelhavet. Men Petain ville ikke føre krig mod Frankrigs forhenværende forbundsfælle, og Franco frygtede for at få Spanien blokeret af England og USA, så det ikke kunne få de nødvendige forsyninger udefra.

Fra bombardementet af London.

Krigen på Balkanhalvøen.

I april 1939 erobrede Mussolini Albanien, som han lagde under Italien, og under et intetsigende påskud begyndte han derfra krig mod Grækenland i efteråret 1940. Engelske flyvere kom grækerne til hjælp, og italienerne led nederlag på nederlag.

Da greb Hitler ind. Han vandt Ungarn ved at tilbagegive det noget af Transylvanien. Jerngarden (III s. 259) havde taget magten i Rumænien og sluttede sig til det nazistiske Tyskland. Bulgarien blev nærmest „tvunget til at gå frivilligt med". Derpå krævede Hitler fri march gennem Jugoslavien for tyske tropper. Sovjetregeringen, der var interesseret i at volde det sejrrige Tyskland vanskeligheder, rådede Jugoslavien til at afvise kravet, men undlod at komme jugoslaverne til hjælp, da de fulgte rådet. Og i løbet af en halv snes dage blev den jugoslaviske modstand brudt (i april 1941).

Grækerne fik hjælp af en engelsk hærafdeling; men de kunne ikke modstå den overlegne tyske hær. Den engelske hær trak sig over til Kreta, som tyskerne kort efter tog ved hjælp af transport-flyvemaskiner og svæveflyvere, så de nu truede både Nordafrika, Suezkanalen, Syrien og Iraks oliekilder. — Grækerne led forfærdeligt under besættelsen, mange sultede ihjel. I et nødråb, de sendte ud i verden, hed det: „Giv os hvede eller ligkister!"

Faldne S.S.-soldater i Rusland.

Hitler angriber Rusland.

Tysklands indtrængen på Balkanhalvøen kom Stalin på tværs; han mente, Balkanlandene hørte under Ruslands interesseområde. Foruden Jugoslavien havde han opmuntret Bulgarien til at afvise de tyske krav, og han lod den tyrkiske regering forstå, at han gerne så, at den afviste eventuelle tyske begæringer.

Der var imidlertid al udsigt til, at USA ville gå med i krigen, og overfor et forenet England og USA ville Tyskland bukke under. Men Stalin var lige så lidt interesseret i en vestmagtssejr som i en tysk. Han måtte derfor skaffe USA en anden fjende, hvorfor han i april 1941 undertegnede en neutralitetspagt med Japan, som derved fik ryggen fri, hvis det angreb USA. — En verdenskrig mellem to hinanden omtrent jævnbyrdige parter måtte føres til den bitre ende og ville forarme alle de krigsførende, så der blev grobund for kommunismen, og når begge parter var forblødte, ville det være let for Rusland at høste den modne frugt.

Men den 22. juni 1941 lod Hitler tyske tropper rykke ind i Rusland. Hitler anså sikkert England for hovedfjenden, som kun lod sig besej-

re, ved at Tyskland samlede al sin kraft derom. Så måtte USA's våbenleverancer til England ophøre; derfor måtte staterne engageres andetsteds. Desuden måtte han have ryggen fri mod øst. Og han stolede lige så lidt på Stalin, som Stalin på ham. Blev Rusland knust, ville det opmuntre Japan — som sikkert heller ikke havde tillid til Stalin — til at angribe USA. Og samtidig var der adgang til Ukraines korn og Bakus olie. Begge dele kunne købes; men det var billigere at tage det. Erfaringerne fra den finsk-russiske krig havde vel fået Hitler til at regne med, at en krig med Rusland nærmest betød en hurtig march mod øst for de sejrsvante tyske tropper.

Det russiske forsvar blev kraftigere og sejgere end ventet, men viste samtidigt, hvor svagt det russiske militærvæsen var. Rusland havde en næsten dobbelt så stor befolkning som Tyskland med alle hjælpestater tilsammen. To krigsår havde tæret hårdt på de tyske krigsforsyninger, og store dele af den tyske hær var optaget andre steder. Rusland kunne sætte hele hæren ind i forsvaret, det havde ofret mægtige summer på „den røde hær" og havde haft tid til at gøre sig bekendt med tysk krigsførelse og at forberede sig på den krig, det var indstillet på. De russiske soldater kæmpede tappert. Alligevel blev hæren hurtigt drevet tilbage. Først da Rusland havde modtaget mægtige forsyninger af krigsudstyr fra de før så foragtede „kapitalistlande" England og USA, vendte bladet sig til fordel for den russiske hær.

Det var lykkedes Tyskland at få våbenforbund med Finland, som ønskede at tilbageerobre det, der var tabt i den forrige krig. Da tyskerne rykkede ind i Rusland, rykkede en finsk hær ind i Østkarelen.

Tyskerne gik frem med stor fart; men partisaner virkede i ryggen på de tyske hære og ødelagde ofte store hærforsyninger. Greb tyskerne nogle, blev de i reglen hængt; men det mere ophidsede end skræmte de øvrige. Begge parter led mægtige tab. — Inden december havde tyskerne omtrent omsluttet Leningrad, hvor mange sultede ihjel. Den tyske hær strakte sig i en linie derfra til det østlige af Sortehavet og stod kun 40—50 km vest for Moskva. Da meldte den russiske vinter sig. De tyske tanks og kanoner sad fast i snedriver, soldaterne, der ikke var påklædt til vinterfelttog, frøs forfærdeligt. Imens samlede russerne nye hære, hvis soldater var vant til og påklædt efter russisk vinter. De trængte tyskerne noget tilbage.

Japan træder ind i krigen.

Da Frankrig var slået, sikrede Japan sig ret til at besætte fransk Indokina med japanske tropper. Men da det ville benytte sig af Hollands

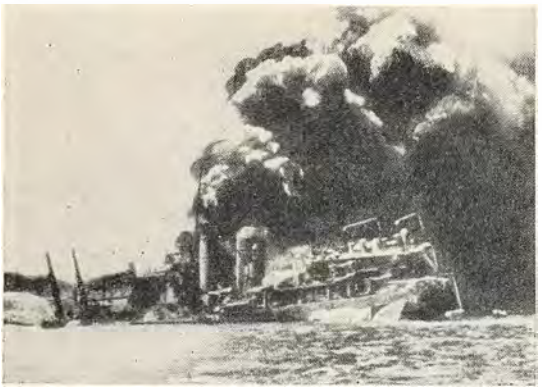

Fra overfaldet på Pearl Harbour.

nederlag til at tilegne sig dets østasiatiske kolonier, blev det skarpt advaret af USA's præsident, og i juni 1941 standsede England, Holland og USA alle tilførsler til Japan.

Samme måned kom Hitlers angreb på Rusland. Under indtrykket af de tyske sejre krævede Japan i oktober 1941, at USA atter skulle optage handelen, især levere olie til det og love ikke at levere våben til Chiang Kaishek. USA svarede, at det ville kun samhandle på den betingelse, at den japanske hær blev trukket ud af Kina, og at begge parter fraskrev sig aggressive planer i Stillehavet.

Midt under forhandlingerne, den 7. december 1941, overfaldt en sværm japanske flyvemaskiner en flådeafdeling, USA havde liggende i krigshavnen Pearl Harbour på Hawaii. 8 slagskibe og en mængde andre krigsskibe blev sænket eller gjort ukampdygtige. Få dage efter erklærede Tyskland og Italien USA krig, mens England, Holland, New Zealand og Australien begyndte krig mod Japan.

Japan havde 74 mill. indb. mod USA's 132 mill. Men det var langt foran med rustninger, og krigen skulle føres fjernt fra USA og nær Japans baser. USA havde imidlertid de råstoffer, som Japan ville komme til at savne under en langvarig krig, og når dets industri blev indstillet på krig, var den Japans langt overlegen. — Skulle Japan sejre, måtte det

General Mac Arthur.

ske ved en lynkrig. — Filippinerne blev erobret efter et 5 mdr.s tappert forsvar af en talmæssigt langt underlegen amerikansk hær. Siam (Thailand) blev besat og tvunget til at alliere sig med Japan. Derfra rettedes angreb på Malakkahalvøen med øen Singapore, som englænderne anså for næsten lige så vigtig til forsvar for sit imperium som Suezkanalen. I februar 1942 måtte den overgive sig. Kort efter erobrede Japan Burma, hvorved det spærrede Burmavejen for våbentilførsel til Chiang Kaishek og desuden truede Indien. I løbet af maj 1942 blev de hollandske besiddelser erobrede, hvorefter japanerne satte sig fast på Guineas nordkyst; men et forsøg, de gjorde på at skaffe sig en base på den store øs sydkyst, blev kraftigt afvist af general Mac Arthur, Filippinernes tapre forsvarer.

Rommel spiser frokost i ørkenen.

USA havde imidlertid bygget sig en stærk Stillehavsflåde, og i maj og juni 1942 tilføjede den i tre store søslag den japanske flåde så store tab, at Japan blev tvunget over i forsvaret.

Krigen i Nordafrika.

I begyndelsen af året 1941 sendte tyskerne en hær under general Rommel til Nordafrika, hvor den skulle undsætte resterne af de italienske hærafdelinger og søge at besætte Ægypten og Suezkanalen. Rommel drev den talmæssigt underlegne engelske hær tilbage fra Syrtebugten til den ægyptiske grænse, hvor den bed sig fast. Begge hære fik forstærkninger, englænderne flest, og omkring årsskiftet blev tyskerne drevet tilbage til Syrtebugten. Rommel fik imidlertid nye forstærkninger, hvoraf vel omk. ⅓ blev sænket af engelske flyvemaskiner og ubåde, før de nåede fra Italien til Afrika. Han drev nu englænderne tilbage til den stærke stilling El Alamein, kun ca. 100 km fra Alexandria. Der fik de betydelige forstærkninger af mandskab og våben og en glimrende anfører i general Montgomery.

Den 23. oktober 1942 begyndte han et angreb på tyskernes stilling; Rommel måtte skyndsomt trække sine tropper tilbage, idet han væ-

sentligt overlod italienerne til deres skæbne. Snart var han drevet helt tilbage til Tunis. — Først i november gik en engelsk-amerikansk hær i land i Marocco og Algier. General de Gaulle, der ledede en fransk hærstyrke i Sudan, havde hele tiden kæmpet på engelsk side. Nu sluttede den franske hær i Nordafrika sig også til England. Snart var Rommel helt indesluttet i Tunis. Hitler befalede, at han skulle kæmpe til sidste mand, og sendte ham elitetropper til forstærkning. I maj 1943 var tyskerne og italienerne fuldstændigt besejret i Nordafrika. De færreste slap derfra.

Da de franske tropper i Nordafrika gik over til englænderne, lod Hitler det sidste af Frankrig besætte. Han ville også have lagt hånd på den franske flåde; men den blev sænket efter ordre fra admiralen.

Det andet fremstød i Rusland. — Stalingrad.

Hitler rasede over, at tyskerne havde måttet trække sig tilbage i Rusland. Han afskedigede de fire øverste generaler og udnævnte sig selv til øverste hærleder.

I sommeren 1942 lod han en hær rykke ind i Kaukasus med Baku som nærmeste mål. På samme tid drev Rommel englænderne tilbage i Nordafrika. Kunne hans hær og kaukasushæren forenes syd om Tyrkiet, ville de kunne erobre Suezkanalen og oliekilderne i Irak (Mesopotamien), derefter trænge frem til Den persiske Havbugt, hvor de kunne forhindre, at amerikanske våben ad den vej førtes til Rusland, og desuden true Indien.

En anden tysk hær blev beordret mod Stalingrad, en by på en halv mill. indbyggere og med stor jernindustri. Fra den kunne man beherske Volgas nedre løb, som betød meget for de russiske forsyninger, svække Ruslands våbenindustri og angribe Moskva fra sydøst. Stalin befalede, at byen skulle holdes for enhver pris. Der kæmpedes i den om hver gade, hvert hus, hvert værelse. Af 10.000 mand, der forsvarede en fabrik, blev kun 800 tilbage. Da lykkedes det russerne at omringe den tyske hær. Dens mulighed for at slippe ud

Eisenhower og Montgomery.

forskærtsedes ved, at Hitler gav ordre til at holde ud. Den 2. februar 1943 måtte resterne af den overgive sig; da var den skrumpet ind fra 300.000 til 46.000 mand.

Tyskerne i forsvaret.

Den 10. juli 1943 gik allierede tropper i land på Sicilien. Tyske tropper, der forsvarede en del af kysten, gjorde tapper modstand. Italienerne undlod næsten at kæmpe. — De havde lidt nederlag på nederlag; deres madrationer var på under ⅓ af det normale, og tyskerne havde gjort sig grundigt forhadte af dem.

General de Gaulle.

Den 24. juli tvang det fascistiske storråd Mussolini til at trække sig tilbage, kort efter blev han arresteret. Marskal Badoglio, der var kendt som antifascist, overtog regeringen og søgte fred med de allierede. Det blev en næsten betingelsesløs underkastelse.

Tyskerne besatte den del af Italien, som de allierede ikke havde nået at besætte, og forsvarede det hårdnakket. Man frygtede, at Rom skulle blive en kampplads; men tyskerne trak sig uden om byen. — En tysk flyver befriede Mussolini, som forgæves søgte at skabe en ny fascistisk hær. — Tyskerne måtte bruge flere soldater i Italien og ligeså på Balkanhalvøen, som de italienske soldater var trukket bort fra. De turde ikke tage dem fra Europas vestkyst, da de frygtede en landgang et eller andet sted der. Så tog de dem fra den russiske front, som i forvejen var svækket efter nederlaget ved Stalingrad. Og russerne fik nu rigeligt af våbenforsyninger. I den følgende tid meldte den tyske radio daglig om frontforkortning, elastisk forsvar, planmæssig tilbagetrækning el. lign. Sidst på året 1943 havde russiske tropper flere steder overskredet den polske grænse. — Under tilbagetoget ødelagde tyskerne systematisk alt, hvad de fik tid til at ødelægge.

Kort efter krigens udbrud var Tysklands og Italiens ovenvandsskibe fejet bort fra havene; men deres ubåde sænkede mange af Vestens handelsskibe. Ved hjælp af radar kunne flyvemaskinerne dog når som helst være over dem med dybvandsbomber, så deres betydning blev stadig mindre.

Nu havde de allierede herredømmet i luften, og nat efter nat fløj skarer af flyvemaskiner over tyske storbyer, som stykke for stykke forvandledes til grusdynger, mens tusinder af civile, mest kvinder og børn, dræbtes, såredes eller pintes til døde i ruinerne. Fabrikker ødelagdes, lokomotiver, jernbaner, biler, landeveje m. m. ligeså.

Siciliansk kvinde bærer sine få reddede ejendele bort fra sit sønderskudte hjem.

I Tyskland indførtes total mobilisering: Hver virksomhed, der ikke direkte eller indirekte var nødvendig for krigsførelsen, blev nedlagt, alle krigsduelige mænd, som kunne undværes, sendtes til fronten; kvinder, gamle og børn, udenlandsk lejet arbejdskraft, ja selv krigsfanger og fanger i koncentrationslejre blev taget i brug ved krigsindustrien, og folk i de okkuperede lande måtte indirekte arbejde for tyskerne. Men det meste arbejde blev derefter. „Slavearbejderne" fulgte reglen „immer in Bewegung — aber langsam"[1], mens arbejdslederne ustandseligt skreg: „Tempo! tempo!" — Udenlandske arbejdere saboterede, hvor det var muligt. Tyskerne høstede nu frugten af, at de havde gjort sig forhadte overalt.

Regeringen søgte at splitte fjenden. Snart hed det, at Rusland alene var fjenden, og det blev forbudt pressen at skrive nedsættende om vestmagterne; snart var det omvendt. I radioen forkyndte Goebbels, at tyskerne ville beskytte de forskelige folks egenart. Men nazismens vej var

[1] Altid i bevægelse — men langsomt.

så brolagt med løgne og brudte løfter, at ingen mere lod sig påvirke af dens lokketoner.

Fra landgangen på Atlanterhavskysten til Tysklands kapitulation.

Den 6. juni 1944 gik en forenet engelsk-amerikansk hær under ledelse af general Eisenhower i land på Frankrigs vestkyst. Planlæggelsen af denne landgang begyndte kort efter nederlaget ved Dunkerque. En strækning af den engelske vestkyst var foreløbig affolket, så man der hemmeligt kunne øve landgangsforsøg; tusinder af flyvemaskiner og mængder af både af forskellige typer blev bygget, ligeså biler, som kunne bevæge sig både på vandet og på landjorden. 30.000 mand havde et halvt år bygget på en havn, som kunne transporteres over til den franske kyst og der sammensættes i løbet af få dage.

Fra D-dagen. Amfibiebil på vej ind.

På angrebsdagen lykkedes det at skabe et fast brohoved. Men det tog henved to måneder at gennembryde den tyske front. Midt i august gik en anden hær i land på Frankrigs Middelhavskyst. Den franske modstandsbevægelse, maquis[1], svækkede den tyske hærs modstandskraft. Før midten af september var Frankrig og Belgien næsten renset for tyskere og den tyske grænse overskredet.

Den 20. juli 1944 forsøgte nogle sammensvorne, højtstående officerer et attentat mod Hitler, idet de håbede at skaffe Tyskland en tålelig fred, når han var fjernet. Når det mislykkedes for dem, skyldtes det måske USA's præsident Franklin Roosevelt, som 1942 havde udtalt, at Tyskland efter sejren ikke blot skulle afnazificeres, men også afindustrialiseres, så det nærmest ville blive en landbrugskoloni for USA og England — og Churchill, der havde godkendt dette mål. De sammensvorne fik derfor for lille tilslutning, da hæren og befolkningen foretrak kamp i håb om en eller anden mirakuløs vending. — Nu efterfulgtes det mislykkede forsøg af et frygteligt blodbad, hvor omk. 8000 mennesker — efter andre kilder 50—75.000 — skal være blevet henrettet eller pint til døde, „forbrydernes" hele familie: forældre, ægtefæller, børn, bør-

[1] Maki = krat: modstandsfolkenes skjulesteder.

nebørn, søskende med ægtefæller og børn. „Sippensühne" (slægtssoning) kaldte man det.

Fronterne var nu så meget forkortede, at tyskerne trods ødelæggelse af våbenfabrikker og transportmidler stadig var i stand til at forsvare

Billede fra Berlin på Hitlers fødselsdag 1944.
(Vi hilser Tysklands første arbejder: Adolf Hitler!)

sig, selv efter at Siegfriedlinien var brudt, og russerne under marskal Zhukov stod et stykke inde i landet.

I juni 1944 satte tyskerne det første af de våben ind, som skulle besejre England: V-1 var en reaktionsdrevet raket, der med voldsom fart gik ind over England. Englænderne kunne pejle den med deres radaranlæg, men skønt der anvendtes mængder af jagere, luftværnskanoner og spærreballoner mod den, gjorde den betydelig skade. Men 80 dage efter at den var sat ind, fandt og uskadeliggjorde de dens baser. — I oktober 1944 satte tyskerne imidlertid V-2 ind: En raket, der fløj så højt og så hurtigt, at midlerne mod V-1 var nytteløse mod den. Det lykkedes dog hurtigt for englænderne at finde dens baser og at uskadeliggøre disse.

I marts 1945 stod både Ruslands og vestmagternes tropper langt inde i Tyskland. Men tyskerne holdt ud. Magten var stadig i Hitlers hånd, og han rasede værre end nogen sinde. Således befalede han soldaterne at skyde de officerer, som gav ordre til at gå tilbage. Hans nærmeste var dog klare over, at hans dage snart var talte, og intrigerede om at blive hans afløser. Alle havde én fælles interesse: at undgå nederlaget længst muligt. Thi fjenden havde erklæret, at krigsforbryderne skulle straffes efter fortjeneste, og de fleste vidste, at det betød døden for dem.

De jævne tyskere opmuntredes med hviskeberetninger om hemmelige

våben, der kunne standse flyvemaskinernes motorer, hindre kanonerne i at udskyde deres projektiler osv. — Hitler havde selv sagt: „Tyskland vil sejre! Jeg beder blot den almægtige Gud tilgive mig krigens sidste 14 dage!" Mange var dog begyndt at blive skeptiske: Hverken V-1 eller V-2 havde jo hjulpet! Men skrækken sad tyskerne i blodet.

Tyskland kapitulerer over for Montgomery på Lüneburger hede.

Man havde foruden Gestapo en mængde spioner, så ingen turde udtale sig frit. Der fandtes vel en underjordisk antinazistisk bevægelse; men den var svag, sammenlignet med de underjordiske bevægelser i andre lande.

Især var dog frygten for russerne stor: Alle de ugerninger, tyskerne havde øvet mod russerne, ville disse sikkert gengælde og mere til! — Der fortælles, at der ved et generalstabsmøde blev foreslået at åbne Siegfriedlinien for vestmagterne, så de kunne besætte det meste af Tyskland, før russerne nåede frem; men Hitler svarede: „Hvis der bliver tale om at lukke nogen ind, bliver det russerne, jeg åbner mine forsvarslinier for. Thi kommer de ind i Tyskland, ved jeg, at det tyske folk vil kæmpe mod dem. — Amerikanerne og englænderne vil de bare modtage med blomster og hvide lommetørklæder".

Tyskerne var vant til at lystre de regerende, selv om de anede, det gik mod afgrunden. Nu var de fleste tilmed så udmattede, at de næppe havde kræfter til at gennemføre et oprør.

Mens fjenden nærmede sig Berlin, sad Goebbels i byens sikreste tilflugtsrum og opmuntrede tyskerne: „Der Führer" var hos dem, sejren var vis, krigslykken ville vende sig i sidste øjeblik! — Magten var faktisk i Himmlers hånd, og chefen for efterretningstjenesten, Walther Schellenberg, som altid havde været modstander af nazismens voldspolitik, søgte at få ham til at fjerne Hitler, hvad han dog ikke kunne overvinde sig til. Derimod fik Schellenberg et møde i stand mellem Himmler og den svenske prins Folke Bernadotte, der var kommet til Tyskland for at

forsøge at få norske og danske fanger udfriet af koncentrationslejre, mod at de førtes til Sverige. Himmler lovede at opfylde hans ønske, mod at han ville overbringe et tysk kapitulationstilbud til vestmagterne; det lovede Bernadotte på den betingelse, at det også gjaldt de tyske tropper i Danmark og Norge, hvad Himmler gik ind på. Derimod ville Tyskland fortsætte krigen mod russerne. — Tilbudet blev besvaret med krav om betingelsesløs overgivelse.

Hitler fik at vide, hvad Himmler havde gjort, udstødte ham af partiet og valgte admiral Dönitz til sin efterfølger. — Den 1. maj 1945 meddelte denne Hitlers død: „Den største helt i tysk historie har forladt skuepladsen ....". Men kampen skulle fortsættes.

Kort i forvejen var Mussolini blevet fanget af italienske partisaner og skudt.

Efter en engelsk rapport skød Hitler sig sammen med sin elskerinde Eva Braun, og ligene blev brændt. Schellenberg antog, at Himmler havde fået lægerne til at dræbe ham. Den 24. april udtalte Himmler i al fald til Bernadotte, at Hitler højst kunne leve 48 timer. Nogle mente, at han ikke var død, og russerne søgte forgæves efter hans lig. Dönitz søgte at skabe en myte om, at han døde heltedøden på barrikaden i kamp mod bolsjevikkerne. Men „Der Führer døde ingen heltedød. Det kan anses for sikkert, at han blev myrdet .... For sine omgivelser var han blevet en rædselsskikkelse, næsten på samme måde, som han var det for den øvrige verden"[1].

Den 4. maj måtte Tyskland kapitulere betingelsesløst. I Norge, på Bornholm og i Böhmen nægtede tyske generaler foreløbig at lystre ordre. Først den 9. maj standsede endelig den frygteligste krig, Europa havde oplevet. — Bernadotte mener, at når Danmark og Norge undgik at blive valplads for en sidste ødelæggende kamp, kan de takke Schellenberg derfor.

Tysklands nederlag var fuldstændigt. Der blev intet stof til en legende om et „dolkestød i ryggen" eller om en fredsaftale, som modparten bagefter brød.

Tyskerne som herrefolk.

Under krigen gik så frygtelige rygter om, hvordan tyskerne behandlede befolkningen i de undertvungne lande, at man vægrede sig ved at tro derpå. Da krigen var forbi, kom sandheden frem, og den viste sig at være endnu værre end rygterne.

[1] Folke Bernadotte: »Sidste akt«.

Himmler.

Landene blev plyndret i så høj grad, at mange, især børn, døde af sult, og de øvrige var så underernærede, at de savnede modstandskraft over for sygdomme; navnlig hærgede tuberkulose i alle lande.

Værst gik det ud over jøderne, som Hitler i sit sindssyge, fanatiske had havde besluttet sig til at udrydde. Man regner med, at der i Tyskland var 5—600.000 jøder, da han tog magten. Før jødeudryddelsen ret tog fart, slap knap halvdelen ud af landet, de fleste ribbet for alt, hvad de ejede. Mange flere ønskede at følge dem, men de fleste lande med undtagelse af Palæstina begrænsede det antal, de ville modtage. — Når et land blev besejret, begyndte tyskerne straks jødeforfølgelse i det: Jøderne blev drevet sammen i de såkaldte ghettoer, hvor de skulle forblive, og hvor deres næring beløb sig til 200 kalorier[1] daglig — eller de førtes til koncentrationslejre, hvor de pintes og mishandledes til døde, hvis man ikke forbarmede sig over dem og lod dem ende livet i gaskamre. Man regner med, at af Polens 3,5 mill. jøder fik Hitler udryddet 3,2 mill. og i de fleste andre besatte lande forholdsvis lige så mange.

En mængde arbejdere i de besatte lande blev tvunget til at arbejde i Tyskland. Nægtede de at gøre det, tvang man dem til det ved ellers at fratage dem ernæringskortet. — I de baltiske stater, i Polen, Ukraine og flere lande fratog tyskerne mange bønder deres jord, som de overgav til tyskere for på den måde at fortyske landet.

I alle de besatte lande rejste der sig snart en kraftig modstandsbevægelse, som tyskerne søgte at knuse ved at straffe uskyldige for, hvad modstandsfolkene gjorde: Da en rude blev knust i den tyske politista-

[1] Man regner med, at et voksent menneske skal have 3000 kalorier daglig.

tion i Gdynia, blev 10 børn skudt. — Da en tjekker skød folkebødlen Heydrich, blev samtlige mænd i den tjekkiske landsby Lidice med ca. 500 indbyggere skudt, alle kvinder sat i koncentrationslejr, og alle børn

SS-lægen dr. Klein er her fotograferet blandt nogle af sine ofre i Belsen koncentrationslejr. Dr. Klein eksperimenterede med indsprøjtning af benzin i årerne på mennesker.

anbragt på opdragelsesanstalt, hvorefter byen blev jævnet med jorden. Lignende begivenheder fandt også sted i andre lande.

Især brugte tyskerne koncentrationslejrene til at skræmme modstandsfolkene med. Foruden dem, der fandtes i Tyskland, oprettede de en mængde i de okkuperede lande. I en lejr brugte man at lade fangerne stå ret i timevis, tyndt påklædt i frostvejr, i en anden tvang man 300 unge mænd til i to døgn at eksercere barfodet på sten og glasskår. Kun 15 overlevede det. — Fangerne lå i hårde, smalle senge, stuvet sammen, så luften var forpestet deraf. Blev de syge, døde de allerfleste, da

de var så underernærede, at de savnede modstandskraft. Når fanger blev hængt eller pryglet til døde, blev deres medfanger tvunget til at overvære det. At blive ført til gaskammeret blev under disse forhold af mange næsten anset for en nåde. — Befalingsmænd og underordnede funktionærer rettede sig blindt efter ordrer og reglement. Kun i ganske få tilfælde benyttede de — som Hiltgunt Zassenhaus — deres stilling til at lindre den ubeskrivelige nød for fangerne.

Efter en tids forløb fik skandinaviske fanger lov til at modtage madpakker fra venner. Derved holdt især Røde Kors liv i mange af dem.

Man frygtede, at tyskerne ville lade alle fangerne dræbe og ødelægge koncentrationslejrene for derved at udslette sporene af deres rædselsgerninger. For at undgå det, fløj Bernadotte for Røde Kors til Tyskland for at få de danske og norske fanger udleveret til Sverige. Det lykkedes for ham, og desuden fik han kvinderne fra „Kvindehelvedet Ravensbrück" befriet og ført bort. Andre fanger blev af Schellenberg reddet fra en evakuering, som ville have kostet de fleste af dem livet. I mange af lejrene blev fangerne befriet af sejrherrerne, i andre blev de evakuerede; ingen ved, hvor disse førtes hen, antagelig er de fleste omkommet undervejs.

Ialt skal der være omkommet ca. 26 mill. mennesker i koncentrationslejrene. Det var mere end halvt så mange, som der faldt under krigen.

Japan kapitulerer.

Japan var endnu ikke helt besejret. Men en stor del af dets flåde lå på havets bund, og USA's ubåde havde ødelagt en så stor del af dets handelsflåde, at det kneb at skaffe forsyninger til de spredte hærafdelinger, og japanerne var lige så forhadte som tyskerne i de lande, de havde besat. I juli 1944 søgte den japanske regering fredsforhandlinger; men da kravet lød på betingelsesløs overgivelse, valgte den at fortsætte krigen. I begyndelsen af 1945 var både Filippinerne og Burma befriet, og de japanske byer blev udsat for en udbombning endnu værre end de tyske.

Da faldt atombomben over Hiroshima den 6. august 1945, og tre dage efter en endnu kraftigere over Nagasaki. Og samtidig erklærede Rusland Japan krig. Al modstand var ikke blot håbløs, den var selvmorderisk. Natten mellem 14. og 15. august kapitulerede Japan.

Alle tiders største og frygteligste krig var afsluttet.

Atombomben.

Studiet af radium og af de radioaktive stoffer virkede revolutionerende på naturvidenskaben. Man så bl. a., at der ved spaltning af atomet udvikledes helt fantastiske kræfter; men foreløbig skete det automatisk og langsomt.

Mange videnskabsmænd rundt om i verden kastede sig nu over atomforskningen; blandt de berømteste er danskeren Niels Bohr, hvis undersøgelser fik grundlæggende betydning, italieneren Fermi, som gjorde vigtige opdagelser med kunstig radioaktivitet, og den tyske jøde Einstein, som ved nazisternes magtovertagelse i Tyskland flygtede til USA, hvor han fik ansættelse ved et universitet. — Det lykkedes for to unge jøder, der var flygtet fra Tyskland, at spalte et uran-atom i Niels Bohrs laboratorium. Det skete under en energiudvikling, dér var 3 mill. gange så stor som kullets forbrændingsenergi.

En atombombe eksploderer over Nagasaki.

Atomforskerne vidste, at den, der først nåede at beherske atomkraften, ville kunne beherske verden, og de vidste, at tyske videnskabsmænd arbejdede på at løse problemet. Fermi var flygtet fra det fascistiske Italien til USA, Niels Bohr var rejst derover for at drøfte visse spørgsmål med Einstein. Der var nu samlet en kreds af atomforskere, som var overbevist om, at skulle verden sikres mod nazistyret, måtte de komme Tyskland i forkøbet med at fremstille en atombombe. Arbejdet dermed krævede en mægtig kapital; men præsident Roosevelt stillede de nødvendige penge til rådighed, og videnskabsmænd og teknikere tog fat på arbejdet med febrilsk iver.

Tungt vand er en betingelse for fremstilling af atombomben. I Europa fremstilledes det kun ved Rjukananlægget i Norge. Tyskerne havde bestilt store mængder af det. For at hindre dem i at få det tilbød nordmænd, der var flygtet til England, og som var kendt med anlægget, at prøve på at sprænge dette. De førtes med flyvemaskine til Norge, og det lykkedes en af dem at få anbragt en tidsindstillet bombe i fabrikken. Få minutter efter var værket ødelagt. Noget tungt vand var allerede bragt om bord for at føres til Tyskland; men en norsk sabotør fik lagt en tidsindstillet bombe i skibet, der sænkedes i Tinnsjöens dybe vande.

I USA voksede hele byer op omkring fabrikker til fremstilling af atombomben; 65.000 arbejdere var i virksomhed. Den 16. juli 1945

sprængte man den første i en ørkenstrækning, som man forinden havde renset for mennesker i en vid udstrækning. Virkningen var så voldsom, at man spurgte, om man turde slippe disse kræfter løs. — Truman, der havde overtaget præsidentposten i USA ved Roosevelts død, mente, det ville koste flere amerikaneres liv ikke at bruge den mod Japan, og gav ordre til at anvende den.

Så faldt bomben over Hiroshima, en by med stor jern- og skibsbygningsindustri og med 3—400.000 indb. — Virkningen var frygtelig: I en cirkel med over 1 km radius var kun en grusdynge tilbage. Næsten hele byen var ødelagt, omk. 78.000 mennesker dræbte, 14.000 savnedes, 9000 hårdt og 28.000 lettere sårede. Hospitaler var ødelagte, mange læger og sygeplejersker dræbte eller sårede, hvorfor mange omkom af mangel på pleje. — Den bombe, som tre dage efter ramte Nagasaki, var endnu frygteligere i sin virkning.

Norge under besættelsen.

Det fødtes i oss en visshet:
Frihett og liv er eet,
så enkelt, så uunnværlig
som menneskets åndedrett[1].

Da tyskerne krævede af kong Håkon VII, at han skulle underskrive Norges kapitulation, svarede han, at han ville ikke gøre det, men han overlod det til stortinget, der repræsenterede folket, om det ville. Det overgav magten til regeringen, som afviste tyskerne; kort efter flygtede den til England, hvor den sad som Norges lovlige regering under hele krigen. — Det meste af den norske flåde undslap til England, og mange fulgte med den derover.

Quisling tog kongeslottet i besiddelse og erklærede, at han havde overtaget kongens og stortingets myndighed. Han havde forsøgt sig som kommunist; men da det ikke ville gå, rettede han voldsomme angreb på kommunismen. — Under påvirkning af nazismen dannede han 1933 det politiske parti „Nasjonal Samling" (NS), som kun fik ubetydelig tilslutning. Ved krigsudbruddet 1939 drog han til Tyskland og tilbød Hitler sin hjælp til at besætte Norge. Næsten alle nordmænd hadede ham; den tyske rigskommissær Terboven foragtede ham; men Hitler holdt fast på ham.

[1] Nordahl Grieg.

Kong Håkon og kronprins Olav søger dækning under tysk flyverangreb.

For at undgå hans styre henvendte biskop Berggrav, nogle højesteretsdommere og andre ledende nordmænd sig til de tyske myndigheder. Disse ønskede så vidt muligt et gnidningsløst forhold til nordmændene, så de lod Quisling falde og overlod til højesteret at udnævne et administrationsråd, som lovede at optræde loyalt over for tyskerne og påtog sig ansvaret for ro og orden.

Snart begyndte tyskerne en hviskekampagne: Gjorde nordmændene modstand, ville deres bedste mænd blive ført til koncentrationslejre, ungdommen blive indkaldt til tysk militærtjeneste, madrationerne blive indskrænket osv. — Under trykket deraf krævede Terboven, at stortingspræsidiet[1] skulle indkalde stortinget, som skulle afsætte kongen og regeringen og udnævne et rigsråd til at føre regeringen. — Præsidiet bad kongen trække sig tilbage. Han svarede, at han var valgt af folket og kun trak sig tilbage, hvis dette ved en fri afstemning anmodede ham om det. For et krav, der skyldtes tysk tryk, bøjede han sig ikke.

Præsidiets henstilling vakte forbitrelse hos det norske folk, og kongens svar styrkede dets modstandsvilje. Det samme gjorde Terbovens styre: Presse, radio, post, telegraf, telefon m. m. kom under censur, ansete politikere og journalister blev fængslet, jøder forfulgt, fagforeninger og arbejdsgiverforeninger sat under kontrol osv. Det var nazistyret, Terboven ville velsigne Norge med.

Under disse forhold samledes stortinget i september 1940. Med 80 stemmer mod 50 forkastede det at afsætte kongen, men tilbød samarbejde med tyskerne, mod at disse lovede at afholde sig fra indgreb i de indre norske forhold og frigav de politiske fanger. Terboven ville kun gå ind derpå, „så vidt det ikke står i strid med det tyske riges interesser". Så brast forhandlingerne. Terboven fik diktatorisk myndighed, kun med ansvar over for Hitler. Han erklærede kongen og regeringen

[1] Præsidium = formandsskab.

Quisling, Terboven og en række højtstående tyske officerer skridter hirdmændenes front af.

for afsat, forbød alle politiske partier med undtagelse af NS, og udnævnte et rigsråd, væsentligt bestående af quislinger.

Norge kan langtfra brødføde befolkningen, og næsten alle de lande, nordmændene nu kunne købe fra, havde tyskerne tappet for fødevarer. Desuden gik en mængde råstoffer og industrivarer og halvdelen af den norske fiskefangst til Tyskland. Og så skulle Norge tilmed underholde en okkupationshær på 3—400.000 mand og betale 360 mill. kr. til tyskerne for deres bekostninger ved at holde landet besat.

Iflg. Norges grundlov kan højesteret afgøre, hvorvidt en lov er grundlovsstridig, og da den erklærede en lov, som var udstedt af det ny styre, for at være det, svarede Terboven: „Det tilkommer udelukkende mig at afgøre, hvilke forordninger der er hensigtsmæssige for at fremme den offentlige orden .... i Norge". Som svar derpå nedlagde alle højesteretsdommere deres embeder.

Efter tysk mønster oprettede quislingerne NS-hird, NS-studenterfylking, NS-bondelag osv., men kun NS-hirden fik nogen tilslutning, dels af unge, der var begejstrede for ensretning og uniformer, dels af pak, som deri fik afløb for deres tyranniske lyster. Hvor Quisling søgte at tvinge foreninger ind under NS-ledelse, opnåede han kun, at de allerfleste medlemmer trak sig ud af disse foreninger. Det store flertal af befolkningen behandlede NS-erne som landsforrædere og fulgte parolen: „Ingen nordmænd til salg!".

Samtlige bisper udsendte et hyrdebrev, hvori de anklagede regeringen for at træde orden og ret under fod. Quislingerne skældte dem ud for farisæere og løgnere og søgte at få dannet en „Kristelig forening for NS", men fik kun omk. en snes præster med. Og da kultusministeren forhindrede domprovst Fjellbu i at holde højmesse og lod ham arrestere, svarede alle bisper med at nedlægge deres embeder: de ville tjene menigheden, men ikke en voldsstat! Biskop Berggrav, den førende i norsk kirkeliv, blev kaldt til Quisling, der sagde, at han burde henrettes, og fik svaret: „Værsgod, her har De mig jo!" Det vovede de tyske

myndigheder dog ikke at tillade; men de lod ham internere. — Påskedag 1941 erklærede alle præster på 30 nær, at de nedlagde deres embeder, men vedblivende ville betjene menighederne. Quisling truede med at behandle dem som forrædere og lod enkelte fængsle; men de stod fast på tre nær. Menighederne underholdt dem og knyttedes nærmere til dem under den fælles kamp.

Biskop Berggrav.

Lærerne fik ordre til at agitere for NS; de allerfleste svarede, at de ville ikke drive politik i skolerne. Quisling beordrede, at der skulle være national ungdomstjeneste for alle fra 10—18 år. Lærerne nægtede på en enkelt nær at medvirke. Der blev nu krævet, at de skulle være medlemmer af NS-lærersamlag; alle meldte sig ud. — Så blev de afsat og mistede lønnen; de underviste da i hjemmene, og forældrene underholdt dem. Over 1000 lærere blev arresteret og sultede i fængslerne; men kun en ganske enkelt bøjede sig. Så blev omk. 500 stuvede sammen i dampere og sendt til hårdt arbejde i Finmarken. De skulle enten tage mod fornuft eller knuses, erklærede Quislings blad. De holdt ud, og efter en tids forløb kom de hjem. Quisling og Terboven vovede ikke at fortsætte kampen. Lærerne gav forældrene mod til at holde børnene hjemme fra ungdomstjenesten trods trusel om bøder og fængsel.

De højere skoler og universitetetet skulle også nazificeres, og da de fleste lærere ved dem protesterede mod det, blev mange adjunkter og professorer sat i den norske koncentrationslejr i Grini, hvor tilstanden var tålelig, andre, bl. a. universitetsrektor Seip, førtes til koncentrationslejr i Tyskland. Men skolerne affolkedes i samme grad, som de nazificeredes. NS-studentersambandet fik kun ringe tilslutning. Tilsidst tilspidsedes kampen mellem Quisling og universitetet, så henved halvdelen af studenterne flygtede, mens den største del af resten og de fleste

professorer blev fængslet, og mange af studenterne blev sendt til tyske koncentrationslejre for at modtage „tysk opdragelse".

Quislings forsøg på at få arbejderne ind i det af ham oprettede „Norges arbejdersamband" blev en fiasko, da han ikke vovede at irritere arbejderne, fordi tyskerne havde hårdt brug for dem. De krævede 15—20.000 mand til at arbejde på deres militære anlæg, og skønt arbejderne var forbitrede på tyskerne, var de nødt til at bøje sig, da de havde valget mellem dette arbejde og sultedøden.

Tyskernes og quislingernes retsorden var som i de andre okkuperede lande: 1941 udbrød en strejke i Oslo på grund af mangel på mælk. Fagforeningslederne fik den standset. Alligevel arresterede Gestapo flere af disse, og organisationens advokat og en arbejder blev henrettet. I Televåg faldt to gestapomænd i kamp mod to norske faldskærmsmænd. Terboven lod som straf alle egnens ejendomme brænde og 70 voksne mænd sætte i tysk koncentrationslejr, hvor 31 af dem omkom. 10 ansete borgere i Trondhjem, der var taget som gidsler, blev henrettet uden særlig grund. 700 jøder blev fanget og sendt til Tyskland, hvor de omkom på 12 nær.

Man fratog nordmændene deres radioapparater. Men den underjordiske sammenslutning, Folkefronten, bevarede ved hjælp af hemmelige sendere og modtagere forbindelsen med England. Den udgav illegale blade og udstedte ordrer, som næsten hele befolkningen rettede sig efter.

Quisling søgte at skabe en norsk hær på 10.000 mand til at kæmpe i Rusland, men han fik kun samlet omk. 1000. 1944 tænkte hans regering på at udskrive 5 årgange, som skulle sendes til Rusland; det blev opdaget af Folkefronten, der rejste en sådan storm mod tanken, at den måtte opgives. Mobiliseringsarkiver og indrulleringskontorer blev sprængt i luften, og da regeringen tog ernæringskortene fra de arbejdere, som udeblev, sørgede befolkningen for dem til trods for de knap tilmålte rationer. Senere lykkedes det sabotører at komme i besiddelse af 75.000 rationeringskort. — Modstanden voksede stadig: jernbanelinier sprængtes, fabrikker, der arbejdede for tyskerne, blev ødelagt. Tyskerne svarede med at dræbe eller tortere både skyldige og uskyldige; men det øgede blot modstanden. — Ernæringsforholdene blev stadig ringere. Befolkningen underernæredes, men klarede sig igennem, takket være madvarer, der blev sendt til Norge fra Sverige og Danmark.

Man regner med, at omk. $^4/_5$ af flåden undslap til England, hvor den både hjalp med at forsyne englænderne med varer og senere ved landgangen i Nordafrika og på Frankrigs kyst. Det kostede Norge ca. halvdelen af flåden og 3500 norske sømænd livet. Norske flygtninge kæm-

pede i den engelske hær, andre lod sig i Sverige uddanne til „polititropper", og i hjemlandet fandtes en „underjordisk" hær på henved 40.000 mand.

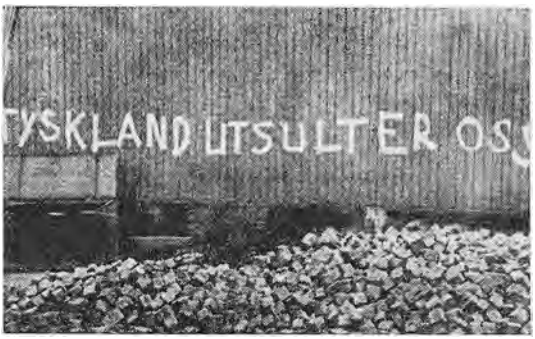

Inskriptionen giver udtryk for det norske folks følelser.

Efter at Finland havde sluttet fred, drev russerne tyskerne ind på norsk Finmarken, hvor den tyske general gav ordre til at lægge et dødt bælte mellem tyskerne og russerne. Det blev gjort så grundigt, at ikke et hus stod tilbage, og 60—70.000 mennesker blev hjemløse. En del flygtede til Sverige, som tilbød at tage sig af dem alle, hvad tyskerne forhindrede.

Vinteren 1944—45 følte man, at befrielsen nærmede sig. Gestapo og fanatiske NS'er rasede da værre end nogen sinde. Andre NS'er fik „kolde fødder" og søgte at slippe ud af organisationerne. Quisling søgte nu forgæves at komme til forståelse med den norske regering i England. — Da kom kapitulationen den 7. maj. Den kommanderende general bøjede sig for ordren. Terboven begik selvmord, enkelte ledende quislinger ligeså. Quisling blev fængslet, dømt til døden og skudt.

Norge var frit. „Vi har .... lært dette", udtalte folkefrontledelsen, „at noget er større end vore personlige ønsker og krav. Landet, folket, det Norge, som er bjærget gennem trængslerne, hærget og ribbet, fattigere end før — men frit og vort på en inderligere og dybere måde".

Sverige under krigen.

Den 9. april 1940 lå Sydsverige næsten blottet mod et eventuelt tysk angreb. Et svensk forsøg på under disse forhold at komme Danmark og Norge til hjælp kunne tilsyneladende kun blive til skade for alle tre lande. Den svenske regering erklærede i stedet for, at ethvert forsøg på fra de krigsførende lande at benytte svensk territorium ville blive bestemt afvist. Og da tyskerne forlangte ret til at sende krigsmateriel gennem Sverige til Norge, svarede regeringen nej. Derimod gav den tyskerne lov til at sende sygepassere og sanitetsmateriel gennem landet. Nordmændene påstod, at de fleste sygepassere var sprængningseksperter, og sanitetsmateriellet var ammunition; men svenskerne hævdede, at de førte streng kontrol. Det skete i al fald, at kontrollen opbragte ammunition, som tyskerne søgte at smugle gennem Sverige.

Folke Bernadotte.

Efter at Norge og Frankrig var besejret, krævede tyskerne i en truende tone ret til transport af soldater og våben gennem Sverige. Et nej betød antagelig krig med den tilsyneladende uovervindelige tyske hær. Sverige gik da ind på, at soldater, der havde orlov, måtte føres gennem landet, lige mange hver vej, en ret, tyskerne i høj grad misbrugte. 1941 tiltvang de sig desuden tilladelse til at sende over 150.000 mand fra Norge gennem Sverige til Finland. Men efterhånden var Sverige blevet så stærkt oprustet, at det vovede at afvise et nyt krav om ret til at sende tyske tropper gennem landet. Og da var Tyskland for stærkt engageret andre steder til, at det vovede et angreb på Sverige. — Begge de krigsførende parter beskyldte Sverige for at begunstige modparten. Men tyskerne havde brug for svensk jern, og englænderne for de svenske kuglelejer. Det benyttede regeringen sig af til at skaffe svenske handelsskibe fri sejlads mellem Sydamerika og Sverige til gavn for befolkningens forsyning. — Mange svenske blade rettede skarpe angreb på Tyskland, især blottede Torgny Segerstedt, redaktøren af „Göteborgs handels- och sjöfartstidning", den nazistiske idé, dens mænd og metoder. Tyskerne klagede derover, og den svenske regering søgte at få pressen fra at skrive om de tyske overgreb, løftebrud og grusomheder. Men de fleste redaktører mente som Segerstedt, at jo føjeligere man viste sig, des flere krav ville tyskerne stille.

Da tyskerne misligholdt transitaftalerne og tilmed havde nok at gøre andetsteds, opsagde regeringen aftalerne. Samtidig tillod den de danske og norske flygtninge at uddanne „reservepoliti", dvs. hærafdelinger, som kunne gribe ind i krigen mod Tyskland, når tiden var inde.

Ved at tage de ydmygelser, det kostede at holde Sverige uden for krigen, og ved store økonomiske ofre lykkedes det svenskerne at skaffe ca. 30.000 baltiske, 43.000 norske og 18.000 danske flygtninge sikkerhed mod russisk og tysk forfølgelse. Desuden reddede mængder af svenske madpakker norske børn fra underernæring. Og det var med den svenske regerings støtte, at Folke Bernadotte skaffede danske, norske og andre nationers fanger fri fra de tyske koncentrationslejre og fik dem ført til Sverige, hvor de fik den første nødvendige pleje.

DE FEM TUNGE ÅR I DANMARK

Den første tid.

DAGEN efter danskernes kapitulation dannede de fire store partier en fællesregering, og kort efter nedsatte de sammen med Danmarks Retsforbund et nimandsudvalg til at værne om Danmarks interesser. DNSAP (Danmarks nationalsocialistiske arbejderparti) kunne man selvfølgelig ikke have med deri. Bondepartiet viste glæde ved besættelsen, hvorved det selv lukkede sig ude. Og så længe pagten mellem Stalin og Hitler stod ved magt, viste kommunisterne stor velvilje over for tyskerne.

Foreløbig lettedes samarbejdet med tyskerne ved, at de ville vise verden, hvor pænt de behandlede en stat, der bøjede sig for deres diktat. Danmark blev „Hitlers lille kanariefugl". — Desuden var Kaupisch, den kommanderende general, en officer af den gamle skole med tyske æresbegreber og foragt for Hitler. Regeringen sørgede for, at administrationen og retshåndhævelsen forblev på danske hænder, og fik pressen til selv at holde orden gennem et presseudvalg. Ofte måtte bladene optage tvangsindlagte artikler; men de sørgede da for at udstyre disse, så læserne kunne se, hvor de stammede fra. — Rigsdagen vedtog under tysk pres strengere straffelove for visse forseelser. — Efter ønske fra kongen, de konservative og venstre blev P. Munch afløst som udenrigs-

E. Scavenius.

minister af Erik Scavenius, der for at vinde tyskernes velvilje udstedte en erklæring, der udtrykte beundring over de tyske sejre og hævdede, at Danmark måtte finde sin plads i et samarbejde med Stortyskland. Erklæringen vakte stor forbitrelse. Tyskerne benyttede erklæringen til at foreslå en told- og møntunion med Danmark. Regeringen følte sig tvunget til at gå ind på forhandlinger derom. Men fra alle sider i Danmark lød skarpe protester, og da det tyske landbrug samtidig protesterede mod at skulle konkurrere med det danske, blev forhandlingerne afbrudt. Begivenheden havde vist faren ved at drive forståelsespolitik med Tyskland.

Fritz Clausen.

Foreløbig havde regeringen størst vanskelighed med hjemlige kræfter, som søgte at snigløbe den: De tysksindede nordslesvigere modtog den tyske hær som befriere og stillede sig villigt til tjeneste.—Danske nazister optrådte som stikkere og landsforrædere. Deres fører, læge Fritz Clausen, forsøgte at tage magten ved et kup i København; men politiet måtte beskytte hans folk fra at blive sønderrevet af den forbitrede folkemængde, og flere nazister måtte drage bukseløse hjem. — Bondepartiet henvendte sig til de konservative og venstre om sammen med dem at danne „en stærk mindretalsregering", men blev afvist. En del kendte mænd, bl. a. ingeniør Knud Højgård, skibsreder A. P. Møller, historikeren Vilh. la Cour og formanden for partiet „Dansk Samling", Arne Sørensen, søgte at få kongen til at danne en anden regering, men fik svaret, at han ønskede at handle i overensstemmelse med rigsdagen.

For at sikre folkets forsyning med de nødvendigste ting og samtidig at dæmme op mod den inflation, som altid følger i en storkrigs kølvand, vedtog de 5 samarbejdspartier love om pristalsregulering, voldgift under eventuelle konflikter mellem arbejdere og arbejdsgivere, priskontrol, begrænsning af udbytte og tantiemer m. m. Da man ikke kunne forhindre en stærk stigning af landbrugsprodukternes priser, be-

grænsede man købspriserne ved hjælp af statstilskud. — Brødkornet skulle afleveres til staten; de mindre brug fik det erstattet med foderkorn; de store brug, som næsten alle i forvejen var kornsælgende, skulle klare befolkningens brødforsyning og forsyne småbrugerne med en del foderkorn, da deres drift var baseret på indførsel af foderstoffer. De hjalp til gengæld med til at forsyne befolkningen med animalske produkter og med at skaffe eksportvarer. Da prisstigningen var stærkest på planteprodukter, fik storbruget størst fordel af prisstigningen. — Tyskerne forsøgte at hindre byboernes forsyning med mælk til en rimelig pris, da mindre mælkeforbrug i Danmark betød mere smør til Tyskland. Men regeringen afviste deres indblanding i et indre dansk anliggende.

Prisstigningen på landbrugsprodukter drev ejendomspriserne i vejret. For at hindre en overprioritering begrænsede man tinglysning af pantegæld på ejendomme. Men rigmænd, som ville sikre sig mod inflation, ønskede at sætte deres penge i bøndergårde, og for dem var prioriteringsbegrænsningen ingen hindring. Så forbød man disse „brostensagrarer" at købe ejendomme. — Tyskerne anlagde flere flyvepladser og eksproprierede ejendomme til høje priser. De bønder, der blev sat ud, var pengestærke købere, så deres efterspørgsel drev ejendomspriserne i vejret. De fleste unge, som ønskede at blive landbrugere, var derfor ude af stand til at købe.

Tyskland blev nu næsten Danmarks eneste kunde. Samhandelen foregik foreløbig i form af vare for vare: Danmark leverede overvejende fødevarer, Tyskland mest kul og industrivarer, især tøj; men efterhånden leverede Danmark varer og fik penge til gode.

Tyskerne bliver mere pågående.

Christmas Møller, der var en af ministrene, var særlig dristig i sine udtalelser om tyskerne. Renthe-Fink krævede ham derfor fjernet fra regeringen og senere fra rigsdagen, og Stauning og Scavenius mente, regeringen var nødt til at bøje sig for kravene. Han flygtede da til England og opmuntrede gennem den engelske radio danskerne til modstand mod tyskerne. — I strid med aftalerne tvang tyskerne regeringen til at udlevere dem 6 torpedobåde. Det skete under protest. En af cheferne skød sig af sorg derover. — Regeringen blev tvunget til at forbyde kommunalvalg 1941, og for at undgå, at tyskerne oprettede domstole i Danmark, måtte den give skærpede straffelove for tyskfjendtlige handlinger, endog med tilbagevirkende kraft. Som protest mod disse love undlod samarbejdspartiernes rigsdagsmænd at udtale sig om dem.

Radio og presse kom under skarpere censur. V. la Cour udgav en pjece, der væsentligt bestod af citater fra den tyske patriot og filosof Fichtes „Taler til den tyske nation (II s. 343). Det kostede ham 80 dages hæfte at stille tyskerne ansigt til ansigt med en af deres bedste mænds ord. — Radiocensuren betød mindre, da man kunne aflytte den svenske radio og den engelske radios danske udsendelser.

1941 beslaglagde USA 38 danske skibe, som lå i dets havne. Tyskerne forlangte da lige så mange udleveret, men blev afvist. Senere overlod Danmarks gesandt i USA, Henrik Kauffmann, militære baser på Grønland til USA. — Den danske regering protesterede efter tysk ordre og kaldte ham hjem. Han svarede, at da regeringen ikke var fri, ville han blive på sin post som Danmarks repræsentant.

En storslået sejr.
(Illingworth, England, i »Danskeren« 6. novbr. 1943).

For at undgå at få tyske arbejdere på de flyvepladser, tyskerne udvidede eller anlagde, bad regeringen danske firmaer om at overtage arbejdet. Der fortælles, at en ingeniør sagde til Stauning, at han ikke ville påtage sig et arbejde, hvorfor man bagefter kunne spytte på ham, og fik svaret: „Hvis vi skal føre Danmark frelst gennem denne periode, vil vi alle blive nødt til at gøre ting, som man vil spytte på os for". — 1940 var der stor arbejdsløshed. For at tyskerne ikke skulle benytte sig deraf til at tvinge danske arbejdere til at rejse til Tyskland, bevilgede samarbejdspartierne store beløb som tilskud til reparationer, nyanlæg o. lign. Tyskerne betalte imidlertid så høj løn, at de tvang arbejdslønnen stærkt i vejret og øgede faren for inflation. — Der vågnede i befolkningen en dyb trang til at samles om, hvad man ejede som dansker. De fleste ungdomsforeninger, både politiske og upolitiske, sluttede sig sammen i Dansk Ungdomssamvirke under professor Hal Kochs ledelse for „at fremme ungdommens vilje til danskhed og ansvarsbevidsthed over for fædrelandet". Folk samledes i mængder til alsangstævner.

Efter Tysklands angreb på Rusland 22. juni 1941.

Kort efter det tyske angreb på Rusland krævede den tyske gesandt det kommunistiske parti forbudt og omk. 300 navngivne kommunister fængslet. Afviste regeringen kravet, ville tyskerne selv fængsle dem. For at undgå tysk politi og at kommunisterne skulle falde i tyske hænder, lod regeringen godt 100 kommunister sætte i forvaring. Det var i strid med både dansk lov og retsfølelse og vakte stor harme og for-

Københavnske studenter demonstrerer mod antikomintern-pagten.

færdelse. — Uden at forhandle med de øvrige ministre tillod Scavenius tyskerne at hverve frivillige til deres russerkrig. Regeringen krævede ham derfor fjernet, men opgav det, fordi den danske gesandt i Berlin meddelte, at det ville blive betragtet som uvenligt mod den tyske regering. — Den 20. november krævede Renthe-Fink, at Danmark skulle gå med i antikomintern-pagten[1]; hvis ikke, ville tyskerne betragte aftalerne af 9. april som bortfaldet. Regeringen og nimandsudvalget bøjede sig da nødtvungent på den betingelse, at det ingen forpligtelser medførte, hvad Renthe-Fink gik ind på. Den tyske regering krævede imidlertid, at tilslutningen skulle være betingelsesløs. Så afviste både regering og nimandsudvalget at give sin tilslutning. — Den tyske regering gav da efter, men betingelserne måtte ikke offentliggøres. Og så tog rygterne fart: Danskerne skulle sende tropper til Rusland, godkende jødeforfølgelser osv. Det kom til store demonstrationer i København, og da nimandsudvalget gennem radioen meddelte, at forholdet til Tyskland var uforandret, ville folk ikke tro det. Regeringen enedes nu om, at krav som indførelse af jødelovgivning, afsendelse af danske tropper til hjælp for tyskerne o. lign. skulle afvises på det bestemteste.

[1] En pagt vendt mod komintern (kommunisternes »Internationale«) og indgået af aksemagterne og de stater, der havde sluttet sig til dem.

Regeringen var klar over, at det kun var et tidsspørgsmål, når det ville komme til brud med besættelsesmagten, og at det gjaldt om, at det blev den, der sagde det nej, folkestemningen krævede. — Den 3. maj 1942 døde Th. Stauning. Han blev afløst af sin partifælle Vilh. Buhl, der meddelte, at han ville fortsætte sin forgængers politik.

Besættelsesmyndighederne blev stadig mere irritable og stillede flere krav, og danskerne optrådte fastere over for dem. Et krav om, at pressen skulle vise sig mere tyskvenlig, blev skarpt afvist, og bladenes betoning af det ønskelige i nordisk samarbejde og fællesnordisk forsvars- og udenrigspolitik efter krigen, var en indirekte afvisning af den neuropa-politik[1], som tyskerne ønskede Norden inddraget i.

Kongen på sit daglige ridt.

Tyskerne havde hvervet omk. 1000 frivillige til et „Frikorps Danmark", der skulle bruges på østfronten. Mange af disse frivillige var i udvikling kun store drenge, og da en del af dem i 1942 var hjemme på orlov, opførte de sig som herrer i landet, og det kom jævnlig til sammenstød mellem dem og befolkningen.

På kongens fødselsdag den 26. september 1942 sendte Hitler ham et lykønskningstelegram, som han besvarede med ordene „Min bedste tak!" Hitler blev rasende over, at kongen ikke gjorde mere ud af et telegram fra ham. Den tyske gesandt blev kaldt hjem, og den danske gesandt i Berlin fik tilstillet sit pas. Desuden blev den kommanderende tyske general i Danmark ombyttet med den brutale general Hanneken. Danskerne nærmest lo ad dette udslag af Hitlers storhedsvanvid, men i regeringskredse spurgte man ængsteligt, om der lå andet bagved.

I oktober krævede tyskerne en anden dansk regering, som var mere positivt indstillet over for Tyskland og havde nær føling med de danske nazister. Desuden skulle den have vidtgående bemyndigelser til at handle på egen hånd. Regeringen og rigsdagen var mest stemt for at afvise kravene. Men man kunne frygte for, at det danske politi da ville

[1] En europæisk nyordning med Tyskland som den førende magt.

blive afløst af tysk eller af frikorpsmænd, at de arresterede kommunister ville blive ført til tysk koncentrationslejr, at tyskerne ville begynde jødeforfølgelser, ja muligvis flytte grænsen til Kongeå, så at danske sønderjyder blev tvunget ind i den tyske hær. — Kort før var Kristian X under sin daglige ridetur faldet af sin hest, der var snublet, og han svævede nu mellem liv og død. Kronprinsen, der midlertidig havde overtaget kongegerningen, sammenkaldte partilederne og udtalte, at han kun ville godkende en regering, som rigsdagen godkendte, men bad dem overveje følgerne af et nej. Man vedtog da at danne en regering Scavenius, hvori der fandtes rigsdagsmænd fra de fire store partier, men flertallet var ikke-rigsdagsmænd. Den fik en vidtgående bemyndigelse — som den aldrig anvendte.

De første par besættelsesår fulgte næsten alle kongens anmodning om ro og orden. Kun hist og her forekom sabotage, således af Churchill-klubben, en halv snes elever fra Ålborg katedralskole, der stjal tyske våben, satte ild på lastede jernbanevogne o. lign. — 1941 dannedes i London „Det danske råd", som fik forbindelse med den danske modstandsbevægelse, der gav englænderne oplysning om tyskernes færd i Danmark. Modige danske faldskærmsfolk kom hjem fra England og hjalp med at organisere modstanden, vejlede i sabotage og knyttede nøjere forbindelse mellem modstandsbevægelsen og England. I de sidste krigsår nedkastedes mængder af våben og sprængstof til ødelæggelse af jernbanelinier og virksomheder, der arbejdede for tyskerne.

I november 1942 blev Renthe-Fink afløst af Werner Best, der indstillede sig på samarbejde med regeringen. Han modvirkedes af general Hanneken, der var en udpræget nazitype, som lod hånt om lov og løfter, og som tvang regeringen til at udlevere sig en stor del af de danske våben.

I foråret 1943 skulle der være folketingsvalg. I rigsdagen var

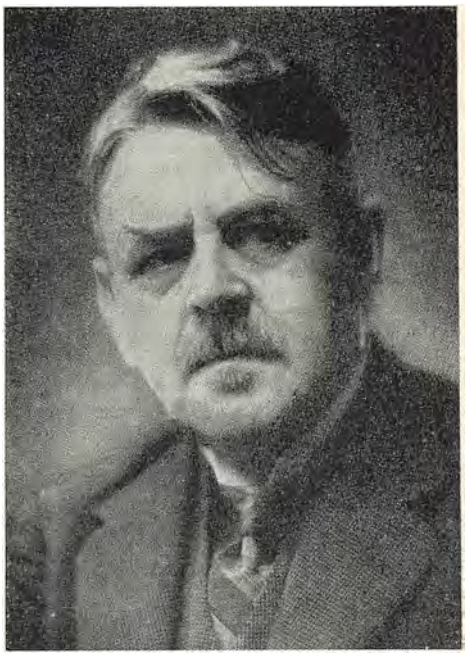

Vilh. Buhl.

man enig om, at valget skulle afholdes, så tyskerne ikke skulle kunne sige, at der ingen lovlig rigsdag var i Danmark. De fem samarbejdspartier holdt ingen fælles vælgermøder, men udsendte et fællesopråb til vælgerne, hvori det hed: „Enhver borger bør ved at afgive sin stemme bekræfte sin samhørighed med nationen og det danske folkestyre". 89,5 % af vælgerne stemte — det hidtil største stemmetal havde været 81,5 %. — Nazisterne gik frem fra 31.000 til 43.000 stemmer; bondepartiet tilbage fra 50.000 til knap 25.000. Tilsammen fik de to tysksindede partier godt 3 % af stemmetallet. Dansk Samling, et yderliggående nationalt parti, fik godt 2 %. Valget var en strålende bekendelse til folkestyret.

De tyske overgreb blev stadig værre. Gestapo optrådte som overpoliti og foretog ofte arrestationer på egen hånd, og tit voldte det regeringen stort besvær at få de arresterede udleveret.

Regeringen og rigsdagen protesterede — i det mindste offentligt — mod sabotagen. Da kongen var blevet rask nok til atter at overtage regeringen, offentliggjorde han en erklæring, hvori det hed: „Disse handlinger af ansvarsløse personer kan have de alvorligste følger for såvel enkeltpersoner som for samfundet som helhed". Men mange mente, udtalelsen skyldtes Scavenius. — Hans mål var hele tiden at undgå brud med tyskerne. „Når man ser de rædsler, tyskerne kunne udfolde, så passer man på", udtalte han efter krigen.

Dr. W. Best.

I en slags „åbent brev", som en af de ledende frihedskæmpere, professor Mogens Fog, udsendte gennem den illegale presse, stillede han det spørgsmål, om vi kunne nøjes med at lade de andre besejre tyskerne, og tilføjede: „Er vi virkelig så lurvede, at vi vil lade alle andre end os selv kæmpe for det, vi anser for rigtigt? Jeg indrømmer, at et sådant svar er mere følelses- end fornuftbetonet. Men . . . . hjertet har sine grunde, og de er ikke altid i strid med intellektets".

Mellem hans og Scavenius'

standpunkter var ingen forståelse mulig; der gjaldt kun et personligt valg. Flere og flere valgte som Mogens Fog. — I august 1943 kom det til uroligheder i flere byer.

Det begyndte i Esbjerg, hvorfra der udførtes fisk til Tyskland. Sabotører stak der ild på et fiskekasselager, hvorefter tyske soldater hindrede brandvæsenet i slukning og overfaldt fredelige folk med kolbeslag, så det endte med slagsmål mellem danske og tyske. Da den tyske kommandant derefter beordrede undtagelsestilstand i byen, svarede arbejderne med at erklære generalstrejke. Regeringen fik ved forhandling med de tyske myndigheder undtagelsestilstanden ophævet, mod at strejken blev afblæst. Arbejderne følte afgørelsen som en sejr.

Kort efter kom det til uroligheder i Odense, hvor tyske soldater hensynsløst sparkede cyklister af cyklerne, trængte ind i fredelige folks huse og mishandlede beboerne. Danskerne ophidsedes: Forretningsfolk, som begunstigede tyskerne, fik ruderne knust og forretningerne ødelagt osv. Også der erklærede arbejderne generalstrejke. Men danske embedsmænd og fagforeningsledere opnåede forlig med de tyske militærmyndigheder: Kommandanten skulle give en undskyldning for troppernes opførsel og holde dem borte fra gaderne, hvorefter strejken blev afblæst.

Især gik det varmt til i Ålborg, hvor borgerne ville holde mindegudstjeneste for en dræbt sabotør. Midt under denne blev de brutalt overfaldet af tyskerne. Det førte til blodige kampe, rudeknusning hos de såkaldte værnemagere[1] og generalstrejke, som fortsatte til den 28. august.

Regeringen og rigsdagen forsøgte endnu en henvendelse til befolkningen med advarsel mod at tage sig selv til rette. Henvendelsen var tiltrådt af De samvirkende fagforbund, Arbejdsgiverforeningen, Handelsforeningernes fællesorganisation, Landbrugsrådet m. fl. foreninger, men blev betydningsløs.

Tyskerne tager styret.

Den 28. august mødte Best med følgende ordre fra førerhovedkvarteret: Regeringen skulle indføre undtagelsestilstand overalt i Danmark, ingen forsamling måtte finde sted hverken uden- eller indendørs, ingen måtte betræde gader mellem kl. 20,30 og 5,30. Der skulle indføres dødsstraf for sabotage og besiddelse af skydevåben. — Dertil kom endnu flere krav.

[1] Personer, der under besættelsen så deres fordel ved et erhvervsmæssigt samarbejde med tyskerne.

Regeringen og de rigsdagsmænd, man i en fart kunne få samlet, var enige om at afvise kravene. En repræsentant for hvert af de samarbejdende partier samledes hos kongen, der udtalte: „Jeg takker Dem, fordi De står sammen i denne alvorlige stund .... Jeg tror, det er af den største betydning både udadtil og indadtil, at vi er enige, og måske kan vi håbe, at den korteste tid er tilbage". Buhl takkede ham varmt for hans troskab mod rigsdagen.

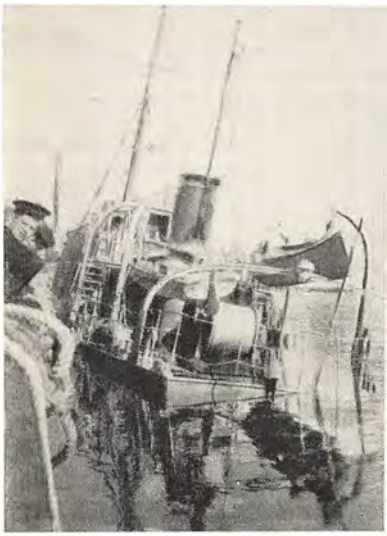

Et mineskib sænkes den 29. august.

Det var lovet de fangne kommunister, at de skulle blive udfriet forinden, hvis tyskerne tog styret; men justitsministeren sørgede ikke for, at løftet blev holdt. En politibetjent hjalp nogle af dem til at flygte, men tyskerne greb de fleste om natten den 29. august og førte dem til en tysk koncentrationslejr, hvor flere af dem omkom.

I stedet for at anmode regeringen om at overgive de små soldaterafdelinger, der fandtes rundt om i landet, overfaldt tyskerne dem, hvorved det kom til kamp, før de overgav sig. Flådecheferne havde fået ordre til enten at føre skibene til Sverige eller sænke dem, hvis tyskerne søgte at bemægtige sig dem. Af de 49 skibe nåede kun 4 til Sverige, 31 blev sænket eller brændt, resten taget ved kamp eller overrumpling. Under kampene den 29. august 1943 faldt ialt 24 danske, og 57 blev såret. — Også slottet Sorgenfri, hvor kongen opholdt sig, blev beskudt.

Tidlig om morgenen havde gestapofolk arresteret omk. 400 mænd, som antagelig var udpeget af danske stikkere og sagtens skulle benyttes som gidsler, hvis overfaldet skulle føre til uroligheder. De fleste af dem blev snart frigivet. Der blev erklæret undtagelsestilstand, og tyske soldater kørte rundt i byerne og skød, så snart noget kunne minde om sammenstimling. Snart blev tilstandene i byerne omtrent som før den 29. august.

Regeringen indgav sin afskedsbegæring; men kongen nægtede at bevilge den og fastslog derved, at den stadig var hans råd, blot ude af funktion. Rigsdagen var ligeledes sat ud af virksomhed. Departementscheferne overtog statsadministrationen og holdt sig i nær kontakt med

de samarbejdende rigsdagspartier. Tyskerne greb mindre ind i administrationen, end man havde frygtet.

Best tilkaldte de ledende pressemænd og udtalte bl. a.: „Man har ladet folk tro, at vi ikke kunne styre dette latterlige lille land .... Fra nu af vil enhver redaktør og enhver medarbejder være ansvarlig med sit hoved for hver linie, han skriver".

Efter at tyskerne havde „ordnet" de danske forhold, ønskede de, at der atter skulle dannes en dansk regering, hvis væsentligste opgave

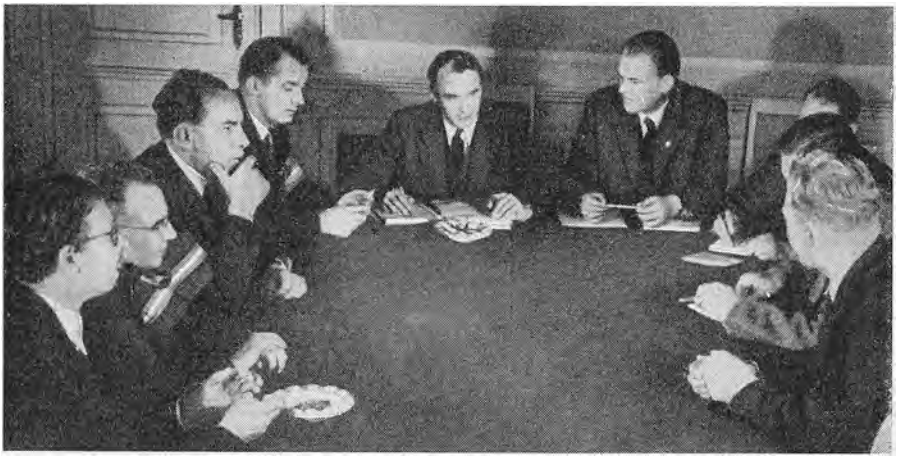

Frihedsrådet samlet til det første møde efter befrielsen. Fra venstre: Prof. Bodelsen, prof. Chievitz, chefredaktør Schoch, chefredaktør Houmann, minister Mogens Fog, kirkeminister Arne Sørensen, minister Frode Jakobsen, kontorchef Niels Banke og trafikminister Alfred Jensen.

ville blive at danse efter deres pibe; men kongen erklærede, at han kun ville handle i overensstemmelse med rigsdagen, og nimandsudvalget afviste tanken om en regering, så længe tyskerne havde magten i Danmark.

Den 28. september gav Himmler ordre til slå ned på jøderne. Så snart det rygtedes, hvad tyskerne havde i sinde, indløb der skarpe protester fra kongen, bisperne, højesteret, fra ledende erhverv m. fl., men alt forgæves. — Natten mellem 1. og 2. oktober begyndte Gestapo jødejagten. Før den 29. august var mange jøder imidlertid flygtet til Sverige, som gerne gav dem asyl. En ledende tysker i Danmark havde hemmeligt ladet jødemenigheden vide, hvad der var i gære, så flere slap til Sverige inden den 1. oktober. Af de ca. 7000 heljøder, som fandtes i Danmark, fik de fat på 492, hvoraf godt 50 omkom i koncentrationslejrene. Danske jøder fik også del i de Røde Kors pakker, danske og svenske fik

lov til at sende til skandinaviske fanger. — Fra mange sider i Danmark lød der skarpe protester mod disse jødeforfølgelser, bl. a. oplæstes søndagen derpå en enslydende protest i næsten alle kirker.

Kort før den 29. august dannede førerne for de forskellige modstandsgrupper frihedsrådet, som overtog ledelsen af modstandsbevægelsen. Det var besindige mænd som Frode Jacobsen, professorerne Mogens Fog og Chievitz, Arne Sørensen og biskop Øllgård, så bevægelsen undgik faren for fanatisme. — Den underjordiske bevægelse udgav en del illegale, duplikerede blade som „Frit Danmark", „Dag og Dåd", „Information" og det kommunistiske „Land og Folk" o. fl.

I spidsen for tyskernes kamp mod bevægelsen stod Pancke, „højere S. S. og politifører i Danmark", og gestapochefen Bovensiepen, begge lige rå og brutale; de havde til deres rådighed forbryderbander, hvori der fandtes flere massemordere, og Schalburgkorpset, hvis væsentligste opgave var at ødelægge danske anlæg som hævn for sabotagehandlinger.

Tyskerne undertvang straks efter den 29. august de generalstrejker, som da var iværksatte. Derefter mildnede de flere forbud, f. eks. „nøjedes" de med at indføre spærretid i en by, hvis der blev foretaget større sabotage i den. Der blev givet tilladelse til gudstjeneste, faglige møder o. lign.

Men sabotagerne voksede i høj grad, og sabotørerne blev mere dristige og snedige: forklædt som arbejdere skaffede de sig adgang til virksomheder, der arbejdede for tyskerne, og lagde tidsindstillede bomber på skjulte steder, hvor de eksploderede, når arbejderne var gået — eller de stjal tyske uniformer, kørte med lastbiler ind på tyske våbenlagre og fik udleveret tyske våben osv. — Der var stadig skinnebrud på de jernbaner, ad hvilke tyskerne førte tropper, våben eller fødevarer. Tyskerne svarede med at ødelægge en mængde bygninger og anlæg.

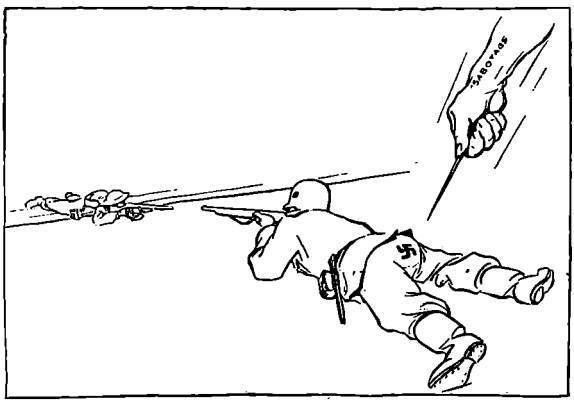

Sabotage. (v. Hanneken: »Sabotage er kun nålestik«. »En dansk« i »Danskeren«).

Tyskerne hævnede sig ofte ved at dræbe uskyldige danske. Blandt disse „clearingsdrab" vakte mordet på digteren Kaj Munk både forfærdelse

og forbitrelse. Bladene måtte ikke skrive mere om Munk end om en stikker, der var blevet dræbt samme dag, og det blev forbudt at vise sorg over hans død — et forbud, som de færreste rettede sig efter.

De store krigsbegivenheder fandt sted uden for Danmarks grænser, men flere gange angreb mindre engelske flyverafdelinger mål i Danmark. I januar 1943 blev således Burmeister & Wain i København stærkt beskadiget. 1944 og 45 bombede englænderne Gestapos hovedkvarterer i Århus, København og på Fyn, hvorved meget af det tyske kartoteksmateriale over den danske modstandsbevægelse gik op i luer. Foruden mange tyskere omkom der også nogle danske fanger. Under angrebet på Gestapos hovedkvarter i København blev ved et uheld den franske skole bombet, hvorved 109 dræbtes og 102 såredes, deraf var de fleste skolebørn.

Den 25. juni 1944 ødelagde schalburgmænd en stor del af Tivoli. Det fremkaldte uro i København, og tyskerne indførte derfor færdselsforbud fra kl. 20—5. Så forlod arbejderne arbejdspladserne kl. 12, og om aftenen flammede der bål rundt om i gaderne, mens værnemagerne fik ruder knust og varelagre brændt. Tyskerne begyndte nu at skyde på må og få, og arbejderne erklærede generalstrejke, hvad tyskerne besvarede med at lukke for vand, gas og elektricitet. Fagforeningslederne og Københavns magistrat søgte at få strejken afblæst; men frihedsrådet udstedte parolen: „Fortsæt, indtil Schalburgkorpset er fjernet!" — Tyskerne trængte nu hårdt til alt, hvad danskerne kunne skaffe dem. Selv om de sejrede, ville det medføre en produktionsnedgang, der ville ramme dem hårdest. Tilsidst bøjede de sig: Spærretiden ophævedes, der blev lukket op for vand, gas og elektricitet, og Schalburgkorpset blev fjernet. Den 4. juli gik de fleste arbejdere atter i arbejde. Strejken havde kostet københavnerne over 100 døde og 6—700 sårede.

Den 19. september slog tyskerne ned på det danske politi. De lod blæse falsk luftalarm, og politibetjente ilede til deres poster, hvor tyskerne arresterede dem, og danske landsforrædere hjalp tyskerne med at få fat på en del af dem, der ikke skulle møde ved luftalarm.

Jernbanesabotage.

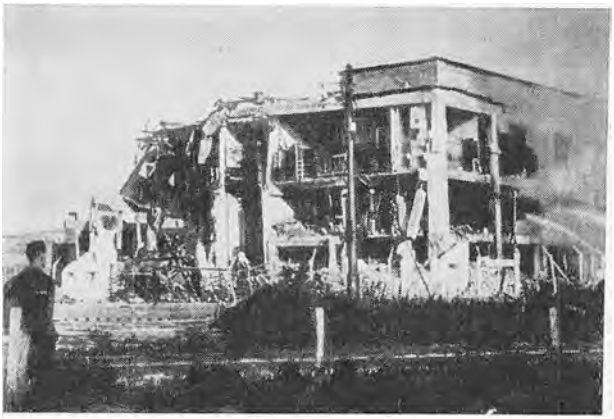

Riffelsyndikatet saboteres.

Resten gik under jorden. Der lød skarpe protester fra alle sider, således blev der den følgende søndag oplæst i kirkerne: „I vor afmagt over for våbenmagten er det vor pligt at fastholde, at magt aldrig i sig selv er ret, og at foreholde vore fjender dette". — Pancke dannede et politi af tyskere og danske forrædere; de sidste, Hipo[1], hørte ofte til de værste banditter. Men snart oprettede befolkningen frivillige vagtværn, som tog håndfast på forbrydere, og ordenen blev forholdsvis god.

Tyskerne var begyndt at anlægge en forsvarslinie tværs over det sydlige Jylland. Det var altså deres mening at fortsætte modstanden på dansk grund, selv om Tyskland blev besat. Gennem et opråb påviste frihedsrådet, hvilke følger det kunne få. Vognmænd, som alligevel arbejdede for tyskerne, risikerede at få deres heste skudt eller biler brændt. Arbejdere, som meldte sig, blev truet med at blive skudt, hvis de fortsatte, så arbejdet skred kun langsomt frem.

Efterhånden som russerne rykkede frem, flygtede en mængde tyskere vestpå. Sammen med sårede soldater førtes en hel del af dem med skibe til Danmark. Andre drog gennem Holsten og Sydslesvig ind i Danmark. Over 300.000 skal være nået herind. De fleste var gamle mænd, kvinder og børn, mange var i en elendig forfatning. Foreløbig blev de fleste anbragt i kommuneskoler, højskoler og efterskoler, som ikke i forvejen var taget i brug til indkvartering af tyske soldater.

Danske flygtninge i Sverige havde dannet en kampklar brigade. Den og danske frihedskæmpere var rede til at rykke frem, hvis Danmark skulle blive krigsskueplads. — Spændt som aldrig før lyttede man til radioen. — Da endelig, den 4. maj kl. 20,35, forkyndte den engelske radio, at alle de tyske styrker i Holland, Nordtyskland og Danmark havde overgivet sig. — Danmark var atter frit.

[1] af Hilfspolizei = hjælpepoliti.

Mørklægningen fjernedes overalt, så byerne var som illuminerede, folk strømmede ud på gaderne, råbte og sang, lo og græd på samme tid. I de fleste byer lod tyskerne det ske, selv om våbnene først skulle nedlægges næste dag kl. 8. I Esbjerg skød tyske soldater dog på folk, der var strømmet ud på gaden. Og hist og her kom det til blodige kampe mellem frihedskæmpere og Hipo; enkelte steder fik de sidste hjælp af tyske soldater.

På Bornholm nægtede den tyske kommandant at overgive øen til russerne, der svarede med et voldsomt luftbombardement på Rønne og Nexø, så over 3000 familier blev husvilde. — Heldigvis var byerne forinden blevet evakuerede, så bombardementet kostede få mennesker livet. — Et par ældre tyske generaler tog kommandanten til fange og overgav nu øen til russerne, som godt 10 mdr. efter overgav den til Danmark, mod at danskerne selv overtog bevogtningen af øen.

Kaj Munk (1898—1944).

Kaj Munks navn er nært knyttet til Danmark under den anden verdenskrig, da han blev martyr for sin forkyndelse.

Han fødtes i Maribo; men forældrene døde, mens han var lille, og han blev opdraget hos moderens kusine og hendes mand; de var barnløse husmandsfolk, der tog sig kærligt af ham. Og da de blev gamle, tog han dem til sig i sin præstegård. Hjemmet var indre missionsk, i skolen havde han en god grundtvigsk lærer, som vakte hans kærlighed til digtning, historie og natur; fra han var 11—12 år, læste kapellanen, den senere bekendte præst og litteraturanmelder Oscar Geismar, privat med ham og vakte hans kærlighed til digtere som Oehlenschläger, Shakespeare og Henrik Ibsen. Munk blev tidlig klar over, at han ville være digter, og da han havde taget studentereksamen, fandt han det overflødigt at gå universitetsvejen. Men plejeforældrene ønskede, han skulle være præst, og Geismar rådede ham til at drive et brødstudium, så han ikke skulle være tvunget til at leve af sin digtning. Han valgte så teologien. — 1924 tog han embedseksamen og blev straks derefter præst i det vestjyske klitsogn Vedersø, hvor han forblev til sin død. Han giftede sig med en bondepige fra sognet og blev meget afholdt både for sin forkyndelse, for sin jævnhed og sin store hjælpsomhed.

Munk beundrede helteskikkelser uden hensyn til, om de var gode eller onde, hvilket ofte kom i strid med hans tro på kærligheden som den stærkeste magt i verden. Denne spaltning i hans sind føles stærkt i mange af hans skuespil, især i „En idealist" og „I brændingen".

Søren Kierkegårds ord: „Hjertets renhed er at ville eet", står som motto over „En idealist". Herodes er idealisten, der kun vil eet, nemlig magt. Han bruger både forstillelse, løgn, vold og mord for at nå det. Men da han står overfor jomfru Maria med Jesusbarnet, bliver han et øjeblik blød om hjertet, og fra den tid er hans sind splittet. — Digteren har antagelig tænkt på, hvad Kierkegård havde tilføjet, at kun den, der vil det gode, kan ville eet.

Kaj Munk.

Georg Brandes er model for professor Krater, hovedpersonen i „I brændingen". Krater er den intelligente spotter, der foragter mængden og samtidig hungrer efter dens hyldest. Hans hjem opløses, fordi intet hjertebånd knytter børnene til ham, og da han på sin 70års fødselsdag skal tale til dem, der er kommet for at hylde ham, begynder han med en hyldest til geniet, men rammes af et apoplektisk tilfælde, der lammer hans åndsevner, så talen ender i en lallen.

Mens Kaj Munk var student, døde hans lærers hustru. Læreren var utrøstelig af sorg, og ved begravelsen følte Kaj Munk, at han burde gå hen til kisten og byde den døde stå op; men han vovede det ikke; thi han ejede ikke troen. Det var hans overbevisning, at den, der havde troen, ville kunne opvække døde: det er det, han forkynder i „Ordet", sikkert det mest kendte af hans skuespil, hvor den døde moder opvækkes af sin mands broder, der ved sin side har hendes troende barn.

Kaj Munk var i den grad herodyrker, at han følte det som en lykke at være samtidig med Mussolini og Hitler. Selv Mussolinis overfald på Abessinien forsvarede han med, at andre stormagter havde gjort noget lignende — og han beundrede Hitler: „Denne spændstige, mandige, kraftstrenge skikkelse, dette ansigt, der lyser af mangel på intelligens". Selv de hæslige jødeforfølgelser slog han hen med en bemærkning om nazisternes „ariervrøvl".

Det var dog det, der inspirerede ham til „Han sidder ved smeltediglen", hvor hans herodyrkelse er mindre befæstet. „Er det så stort at være stor?" spørger biskop Beugel. „Hellere Johannes Døber i fængsel end Herodes på kongetronen". Hovedpersonen, professor Mensch[1], får ved sin jødiske kvindelige sekretærs hjælp en samling potteskår sammensat til en vase med en inskription, som beretter, at det forestiller Kristus. Efter nazisternes lære var han jo arier (III s. 311), men billedet viser, at han var jøde. Da Mensch af føreren skal modtage en videnskabelig ærespris, spørger han denne, hvad han ville gøre, hvis sandheden kom ham i vejen, og får svaret: „Hvis på min vej til sandheden en eller anden sandhed vil forsinke mig, slår jeg den ned". — Mensch meddeler sandheden og tilføjer, at han vil gifte sig med sin jødiske sekretær. — Han får 12 timer til at forlade riget. Da siger han til hende: „Du skal føde mig en søn i min alderdom, Sara, han skal blive en god tysker og et sandt menneske". — En tale af Hitler tydede på, at han kendte dette skuespil. I så fald var det sikkert en medvirkende årsag til drabet på Kaj Munk.

Knap tre måneder efter 9. april 1940 talte Kaj Munk ved en stor fest på Ollerup gymnastikhøjskole, hvor han i stærke ord lovpriste Hitler og kaldte ham „en af verdenshistoriens største skikkelser". Talen var fuld af selvmodsigelser og blev af nogle tilhørere modtaget med begejstring, af andre med mishagsytringer. Det kunne se ud, som om digteren ville søge at indynde sig hos diktatoren. Men det var herodyrkeren, der havde taget magten fra præsten. Da Kaj Munk havde besindet sig, skrev han samme år „Niels Ebbesen", hvori Niels Ebbesen er repræsentant for den danske bonde, der hader krigen og hellere tager mod ydmygelser end går i kamp. Først da han skal tvinges til at kæmpe for fjenden, griber han sværdet og fælder grev Gert, en udpræget hitlertype, der viser sig fejg, da det gælder hans eget liv.

I den lille enakter „Før Cannae" (1943) har Kaj Munk skildret Hitler i Kartagos feltherre Hannibal (I s. 69), mens den romerske feltherre Fabius repræsenterer det fredselskende engelske folk. Der er nu intet tilbage af herodyrkeren: Hitlers store ord karakteriseres af Fabius' bemærkning: „Vi har den overtro .... at den, der råber højest, har ikke noget videre på hjerte, for sandheden skaber sig ørenlyd i kraft af sig selv".

Under besættelsen talte og skrev Kaj Munk uforfærdet mod tyskerne. Da kirkeministeren efter tysk ordre forbød at omtale den norske kir-

[1] Det tyske ord for menneske.

kekamp, lod Kaj Munk ham vide: „Det er bedre at skade Danmark i forhold til Tyskland end til den Herre Jesus". Og da et par mænd i Vedersø tog arbejde for tyskerne, udtalte han nytårsdag 1944: „De, der hjælper tyskerne, er landsforrædere. Netop i Guds hus, sandhedens hus, hører disse ord hjemme". — Tre dage efter hentede tyskerne ham og skød ham lidt uden for Silkeborg.

Kaj Munk vil vel mest blive mindet som den store dramatiker; men først og fremmest var han søgeren, der både vovede og gav livet for det, der stod for ham som sandheden.

I KRIGENS KØLVAND

Krigens ødelæggelser.

DET er nøgternt udregnet, at der for det, krigen kostede, kunne have været bygget et fem værelsers hus til hver familie verden over, og været nok til, at den kunne have levet sorgløst i 10 år; desuden kunne der oprettes et hospital i hver by med over 25.000 indb. og være skaffet nok til at drive det i 5 år. I stedet for var mægtige værdier ødelagte.

Selv i de lande, som ikke var hærget af krigen, manglede man bygninger; redskaber og maskiner var opslidte, besætningerne var reducerede, jorden udpint, og lagrene tømte. Der krævedes mere arbejde og mindre forbrug. Men den inflation, krigen havde medført i disse lande, havde fremkaldt et falsk indtryk af velstand, så folk krævede kortere arbejdstid og højere levefod.

I de krigshærgede lande måtte man være tilfreds, hvis man kunne holde den værste nød og kulde fra døren — hvis man overhovedet havde en dør at dække sig bag. — Kina, Japan, Filippinerne m. m., Nordafrika, Italien, Balkanlandene var alle frygteligt hærgede. — I England var omk. hvert tredie hus bomberamt, $^1/_7$ af landets huse var ubeboelige. — Det meste af Rotterdam lå i ruiner, store dele af det land, hollænderne havde erobret fra havet, var atter oversvømmet. — Største delen af Belgien og Frankrig bar dybe mærker fra krigen. — I Rusland og Polen såvel som i den nordligste del af Finland og Norge havde tyskerne raseret alt, hvad de kunne overkomme, da de trak sig tilbage. — I Tyskland var veje og jernbaner ødelagte og broer sprængte. I de fleste store byer var over halvdelen ruindynger, som det syntes håbløst at få ryddet.

Tabet af menneskeliv er anslået til ca. 40 mill.; dertil kommer alle dem, som omkom på grund af tyskernes barbariske krigsførelse (III s. 392 ff). Og det er et spørgsmål, om der ikke omkom endnu flere bagefter på grund af underernæring.

Men ingen kan måle al den lidelse, sorg og smerte, angst og sjælekval, krigen forvoldte.

Flygtninge og folkeflytninger.

Hvor hærene rykkede frem, drev de tusinder af mennesker foran sig, folk, som flygtede af angst for soldaterne, af frygt for, at deres hjemegn skulle blive slagmark, eller som blev drevet bort af fjenden. (Japanerne skal have drevet omk. 50 mill. kinesere fra kystegnene til det indre af landet). Da tyskerne rykkede ind i Rusland, flygtede millioner af russere foran dem. Nogle fortsatte mod øst, andre skjulte sig i skove og søgte bag om de tyske hære til deres hjem. Da tyskerne blev drevet tilbage, gentog flugten sig, men denne gang mod vest. Den russiske regering mente, at omk. 16 mill. russere flakkede hjemløse om, og at 4 mill. bygninger var blevet fuldstændigt ødelagte. Da russerne rykkede ind i Tyskland sammen med vestmagterne, pressedes store dele af flygtningestrømmen op i Holsten, Sønderjylland og Danmark. I Sydslesvig voksede befolkningen fra 383.000 i 1939 til 670.000 i 1946.

Flugten endt. Den gamle kone nåede aldrig til vejs ende.

Da russerne i 1939 erobrede Det karelske Næs, forlod over 400.000 kareler det og rykkede ind i Finland. Mange af dem flyttede tilbage, da finnerne generobrede landet, men flygtede atter til Finland, da Rusland på ny erobrede landsdelen.

En mængde forældreløse børn flakkede om i de krigshærgede lande, enkeltvis eller i bander, pjaltede, halvnøgne, altid sultne, tiggende, stjælende, røvende for at eksistere.

Disse flygtninge stillede den bosatte befolkning over for opgaver, som kun staterne var i stand til at løse. — I Danmark blev flygtningene spærret inde i lejre, skarpt adskilt fra befolkningen. Der blev sørget for en ordentlig forplejning, for skoler, lægetilsyn o. lign. Efterhånden blev tyskerne sendt tilbage til Tyskland. Flertallet af de øvrige flygtninge blev optaget i andre lande. — I Sydslesvig og Holsten måtte hjemmene åbne sig for flygtninge. Ikke sjældent havde en flygtningefamilie sovekammeret, den bosiddende dagligstuen til rådighed, mens de to familier skiftedes til at bruge køkkenet. Der var dog nogenlunde ordnede

forhold. — Men i mange egne strejfede flygtningene om uden mål, uden håb, uden fremtidsmuligheder. Hjælpsomheden kom der til kort, så tog de selv. Nød bryder alle love.

Kort før krigsudbruddet havde Hitler efter aftale med Mussolini kaldt tyskerne hjem fra det af Italien erobrede Sydtyrol. De fleste af dem skaffede han kort efter plads til i Tjekkoslovakiet. Efter aftale med Stalin kaldte han i 1939—41 tyskerne hjem fra de baltiske lande, Bessarabien og Bukovina. Han jog derefter 3—6 mill. polakker fra deres ejendomme, som han gav til de hjemkaldte og andre tyskere.

Men efter Tysklands sammenbrud tilbagegav Rusland Polen den jord, Hitler havde lagt under Tyskland, og gav det desuden et stort stykke næsten rent tysk land ind til floderne Oder og Neisse. Til gengæld tog Rusland en stor del af det østlige Polen. Polakkerne forjog nu ikke blot de tyskere, der havde fået polsk jord, men også tyskerne i de nyerhvervede lande; over 4 mill. blev forjaget eller flygtede; deres jord blev givet til de over 2 mill. polakker, som forlod det område, Rusland havde taget. — Omk. 500.000 sudetertyskere flygtede mod krigens slutning ind i Østrig, 3—400.000 tyskere blev fra Balkanlandene jaget derind. — For ikke at risikere een gang til, at tyskerne skulle tjene som murbrækkere for en anden Hitler, jog tjekkerne resten af tyskerne i deres land til Tyskland.

Ved krigens slutning fandtes i Tyskland 12—15 mill. udlændinge, mest som slavearbejdere. De drog afsted ved krigens afslutning og flakkede ofte længe om i Tyskland. 1946 fandtes 10—15 mill. hjemløse alene i Vesttyskland. Der var forholdsvis lidt landbrug, meget af industrien var ødelagt og måtte iflg. sejrherrernes aftale ikke genopbygges. Man regner med, at der efter krigen fandtes ialt omk. 60 mill. hjemløse i Europa og lige så mange i Kina.

Lys og skygge.

Der krævedes først og fremmest arbejde for at bringe verden på fode; men millioner havde intet at arbejde med og kunne intet arbejde få. Der krævedes ordnede forhold; men de, der skulle bringe orden, stredes indbyrdes. Der krævedes hurtig handling; men man sinkedes af bureaukratisme. Der krævedes samarbejde mellem nationerne; men hver stat søgte at være sig selv nok.

Dertil kom hadet til tyskerne. Over indtrykket af Hitlers grusomheder glemte man de tusinder af tyskere, der havde siddet i koncentrationslejre på grund af modstand mod ham i en tid, da vestmagterne viste

Grænserne i Europa efter den anden verdenskrig.

ham velvilje. Der lød dog myndige røster mod hadet; således udtalte biskop Berggrav: „For hver ond gerning, der er blevet gjort, må vi øve en barmhjertighedsgerning, for ellers ruller grusomhedens hjul videre."

Røde Kors havde virket under hele krigen — og fortsatte med det. — Fredsvennernes hjælpearbejde sendte unge sygeplejersker, landmænd, håndværkere, ingeniører o. a. til krigshærgede lande for at pleje syge og genopbygge. Selv fik de kun rejse, føde og ophold for arbejdet. — Læger gjorde et stort og uegennyttigt arbejde, især ydede danske læger og sygeplejersker en mægtig indsats i de tuberkulosehærgede lande. — „Red Barnet" uddelte millioner af måltider mad til hungrige børn. Men alt dette arbejde syntes at være som en dråbe i havet.

Ikke mindst trængtes der til en fast hånd for at ordne forholdene i Tyskland og Østrig. Derfor var det nødvendigt at få sluttet fred med de to lande. Men nu var den gamle mistro mellem vestmagterne og sovjetregeringen blusset op igen. Det var umuligt for dem at enes om en fredsordning.

FN.

Krigen havde hos alle jævne mennesker fremkaldt en længsel efter fred, som utvivlsomt også fandtes hos de fleste ledende statsmænd og inden for hærledelsen. Det gjaldt for dem om at finde en ordning, som bedre end Folkenes Forbund var i stand til at sikre verdensfreden.

Ved et møde på Atlanterhavet i 1941 enedes Churchill og præsident Roosevelt om et grundlag for en mellemfolkelig lovgivning, den såkaldte Atlanterhavsdeklaration: Grænserne skulle sættes efter folkeafstemning; der skulle være selvstyre hos alle folk, og hvert folk skulle have ret til selv at vælge sin styreform; alle stater skulle have adgang til åbent hav og lige adgang til handel og råvarer; samarbejdet mellem nationerne skulle lettes, og der skulle arbejdes for bedre arbejdsvilkår, økonomiske fremskridt og social sikkerhed og for at frigøre menneskeheden for nød og frygt. Desuden skulle alle staterne opgive anvendelsen af vold, så rustningsbyrderne kunne lettes. — Efter Tysklands angreb på Rus-

Churchill og Roosevelt mødes på Atlanterhavet.

land tiltrådte Stalin Atlanterhavsdeklarationen. — I Jalta på Krim mødtes „de tre store", Roosevelt, Churchill og Stalin i februar 1945 for at drøfte den fredsordning, som alt tydede på, at man snart stod overfor. Stalin tænkte sig en ordning, hvor de fem stormagter Rusland, Kina, USA, England og Frankrig helt dominerede, så småmagternes opgave væsentligt blev at godkende, hvad stormagterne enedes om.

Kort efter, endnu før krigen var afsluttet, indbød „de tre store" ialt 50 stater, deriblandt Danmark, til at deltage i en konference i San Francisco for at danne et nyt folkeforbund. De dannede her organisationen UNO (United Nations Organization), i reglen på dansk kaldt FN (Forenede nationer).

FN's opgave bestod væsentligt i at få løst de opgaver, der var peget på i Atlanterhavsdeklarationen, desuden skulle FN værne om de fundamentale menneske- og frihedsrettigheder uden hensyn til race, køn, sprog eller religion og skaffe respekt for overholdelse af indgåede nationale forpligtelser. FN måtte imidlertid ikke blande sig i en stats indre anliggender, en bestemmelse, der let kunne komme i strid med Atlanterhavsdeklarationen. I de kommunistisk styrede lande havde befolkningen således ikke selvstyre, og i Den sydafrikanske Union afviste de hvide magthavere bestemt kravet om at give indere og den oprindelige befolkning del i styret.

FN's bygning i New York.

FN er omtrent organiseret, som Folkenes Forbund var det. I plenarforsamlingen har hver medlemsstat een stemme; men den kan godt sende flere delegerede med rådgivere, eksperter osv. Forsamlingen har et sekretariat til sin rådighed og har under sig en hel del udvalg, som behandler menneskerettigheder, til-

syn med bedøvende midler, sundhedsvæsen, flygtningespørgsmål, international luftfart osv.

Det vigtigste af FN's organer er sikkerhedsrådet, der består af 11 medlemmer, hvoraf USSR[1], Kina, USA, England og Frankrig hver vælger eet, mens plenarforsamlingen vælger de 6. Dets vigtigste opgave er at sikre freden. Det kan ske ved mægling, voldgift eller dom, hvor to parter fører strid, og hvis en af disse sidder afgørelsen overhørig, kan rådet gribe til straffemidler, f. eks. at beordre alle medlemsstaterne til at afbryde al forbindelse med vedkommende stat. Hvis intet andet nytter, er det tanken at lade sikkerhedsrådet tvinge den genstridige stat med våbenmagt. — Men en beslutning om at anvende straffemiddel er ugyldig, hvis blot eet stormagtsmedlem stemmer imod den. Og da det altid direkte eller indirekte er stormagterne, der truer verdensfreden, er bestemmelsen nærmest værdiløs, hvad Ruslands stadige benyttelse af vetoretten til fulde har bevist. Det har i høj grad svækket tilliden til FN. — Man har forsvaret vetoretten med, at et indgreb ville være til tvivlsom nytte, hvis en stormagt protesterede mod det. Dertil bemærkede lord Cecil, den gamle forkæmper for Folkenes Forbund: „Der er dog ingen, som vil mene, at en politimand, der bryder loven, ikke skal kunne tvinges til at holde den uden sit eget samtykke."

Trods manglerne er FN et brugeligt instrument i fredens tjeneste; men „skabelsen af en varig, holdbar fred vil afhænge af noget mere end dygtigt diplomati, noget mere end papirtraktater, noget mere end selv det bedste program, den klogeste statsmand kan skrive . . . Selv om det er vigtigt, så kan alt dette dog ikke føre til noget, hvis det ikke støttes af folkeviljen i de forskellige lande . . . til ikke alene at holde fred, men også at leve sammen som gode naboer."[2]

[1] Union af Socialistiske Sovjet Republikker.

[2] Af en tale, holdt af James Byrnes ved hans tiltrædelse som udenrigsminister i USA.

RUSLAND VIL OMGIVE SIG MED LYDSTATER

SOVJETREGERINGENS behandling af nabofolkene var i afgjort strid med Atlanterhavsdeklarationen: De baltiske lande blev således styret efter russisk mønster, og jorden blev i stigende grad kollektiviseret. De, der søgte at modsætte sig russificeringen og sovjetiseringen, blev forvist til det indre af Rusland eller anbragt i slavelejre — hvis det da ikke lykkedes dem at flygte. — Næsten alle overordnede stillinger blev givet til russere.

Polen.

Ved mødet mellem Stalin, Roosevelt og Churchill i Jalta gik Churchill ind på, at Polen fik en del af Østtyskland som erstatning for den jord, det afgav til Rusland. Han protesterede senere mod Oder-Neisselinien, men han var gået med til at bryde Atlanterhavsdeklarationen.

Da russerne nærmede sig Warszawa, rejste polakkerne sig mod tyskerne, der slog oprøret ned, og tusinder af polakker blev dræbt; af Warszawas ca. 18.000 boliger var efter tyskernes ødelæggelser kun 4000 i sådan stand, at de overhovedet kunne repareres.

Polske modstandsfolk havde i Lublin dannet en kommunistisk præget regering, der af sovjetregeringen blev anerkendt som den rette polske regering, idet den russiske udenrigsminister Molotov hævdede, at det var en nødvendighed for Rusland, at Polens regering var russervenlig, hvilket betød, at den skulle være afhængig af sovjetregeringen. Byrnes søgte at få ham til at indse, at det først og fremmest var i Ruslands interesse, at det polske folk var russiskvenligt, thi så måtte regeringen også være det.

„De store" enedes i Jalta om, at Lublinregeringen skulle optage medlemmer fra andre partier, og bl. a. blev den ansete bondefører Mikolajczyk optaget. Han enedes med den øvrige regering om at føre en russervenlig politik og at gennemføre betydelige sociale reformer. — Molotov havde i Jalta lovet, at der senest en måned efter krigen

skulle blive afholdt frie valg med hemmelig afstemning. „Jeg ønsker", udtalte Roosevelt, „at valget i Polen skal være hævet over enhver mistanke ligesom Cæsars hustru[1]. Jeg kendte hende ikke; men man mener, hun var ren." — „Sådan sagde man", svarede Stalin smilende; „men hun begik synder." — Kommunisterne gjorde ligeså. Der gik 23 måneder,

Warszawas ruiner efter to måneders kamp mellem den polske hjemmehær og tyskerne.

før valget blev afholdt. Da havde kommunisterne sikret sig magten i regeringen, og ved valgtryk og valgsnyderi sikrede de sig flertal i rigsdagen. Mikolajczyk protesterede og flygtede til London. Regeringens tilhængere indrømmede „uregelmæssighederne", men spurgte: „Skal man da overlade landets politiske og økonomiske skæbne til millioner af bønder, som er fuldstændig under præsternes påvirkning?"

De tyskere, der var gift med polakker, fik lov til at blive på den jord, Polen fik fra Tyskland, mod at de inden et år lærte polsk, hvad mange benyttede sig af.

Da styret i Polen er efter russisk mønster med kun eet parti, er det umuligt at vide, om befolkningsflertallet er kommunister. Der er i al fald en stærk antikommunistisk bevægelse, og regeringen har et hem-

[1] Et romersk ordsprog siger, at Cæsars (kejserens) hustru skal være hævet over enhver mistanke.

meligt politi til sin rådighed; det er dog ikke så strengt som det russiske. Der er også censur; men den synes særligt at våge over, at der ikke forekommer angreb på Rusland. Det er et almindeligt indtryk blandt udenlandske journalister, at de polske kommunister først er polakker, så kommunister — og tilsidst russervenner, hvis de overhovedet er det. Men regeringen er nødt til at føre en russervenlig politik, da dens magt er baseret på russiske bajonetter.

Statsdrift er ikke så gennemført som i Rusland, storhandelen drives væsentligt efter andelsprincip, og det meste af detailhandelen er privat, selv om der findes statsdrevne forretninger. Der er foretaget en stærk udstykning af storgodser; men mange af de nye bønder savner foreløbig både dygtighed og kapital, og en del af de oprettede ejendomme skal være for små.

De, der har besøgt Polen efter krigen, synes at være enige om, at befolkningen gør et mægtigt arbejde for at bringe landet på fode, ofte 9—11 timer daglig strengt arbejde, og at resultatet er kendeligt.

Rumænien.

I Rumænien var korruption, valgsnyderi og valgtryk almindeligt. Der fandtes kun få hæderlige politikere, blandt disse undtagelser var bondeføreren Maniu særlig anset. En tid ledede han regeringen og begyndte at gennemføre nødvendige landboreformer. Men Antonescu, føreren for jerngarden (III s. 259), benyttede Hitlers sejre til at sikre sig rigsforstanderpladsen, og da Tyskland begyndte krig mod Rusland, fulgte han efter.

Kong Michael hadede Antonescu og holdt sig hemmeligt i forbindelse med Maniu, og da tyskerne 1944 blev drevet tilbage, fik han ved hjælp af militære og politiske rådgivere jerngarden styrtet og Antonescu fængslet. Han ophævede diktaturet og fik tyskerne drevet ud af landet. Da russerne kort efter rykkede ind i Rumænien, kom de ind i et land, der var i krig med Tyskland. Sovjetregeringen havde kort efter krigens udbrud frataget Rumænien Bessarabien. Nu krævede den store krigsskadeserstatninger og forlangte desuden, at Rumænien skulle underholde en russisk hær på over en million mand, som forblev i landet.

Der dannedes en rumænsk regering med medlemmer fra flere partier, også kommunister. Disse krævede gennemgribende jordreformer inden to uger og arbejdernes kontrol med de store industrivirksomheder. Flere steder sikrede de sig administrationen, og arbejderne bemægtigede sig en del fabrikker.

Kong Michael.

Næppe var mødet i Jalta endt, før den russiske viceudenrigsminister, Vishinski, mødte hos kongen og krævede en „sand demokratisk regering" og understregede sine krav ved at hugge døren i, så pudset raslede ned. Forgæves protesterede vestmagternes gesandter i Moskva mod Vishinskis handlinger. Kongen følte sig tvunget til at lade kommunisten Groza danne regering. — Hans regering forfulgte nu sine modstandere som „folkefjender", undertrykte de andre partiers blade, tog deres trykkerier og arresterede deres ledere. Kongen anmodede „de tre store" om at holde deres løfte om selvstyre i landet, og Englands og USA's Moskvagesandter blev sammen med Vishinski sendt til Rumænien. Mænd af de andre partier blev optaget i regeringen; der skulle være forsamlings- og trykkefrihed og afholdes valg med almindelig valgret og hemmelig afstemning. Men kommunisterne sikrede sig magten i regeringen; ved valgsnyderi og valgtryk sikrede de sig et stort flertal i rigsdagen og fortsatte med en voldsom udrensning af „fascistiske komplotter", hvorunder Maniu blev dømt til livsvarigt fængsel for sammensværgelse mod regeringen. Anna Pauker var en af de ivrigste udrensere og blev som løn derfor udenrigsminister. Sammen med Groza tvang hun 1947 kong Michael til at abdicere.

Rumænien blev dømt til at betale 300 mill. $ i krigsskadeserstatning til Rusland. Russerne tog selv og vurderede selv: Lokomotiver, jernbanevogne, lastbiler, slæbebåde m. m. En amerikansk vurdering af, hvad de tog, nåede op på ca. 2 milliarder $. Desuden oprettede russerne sovjet-rumænske virksomheder, hvori de havde hovedindflydelsen; de sikrede sig kontrol med hovedbankerne og tog en mægtig rente — de gjorde sejladsen til et monopol, hvor de tog en fragt, der lå 2—3 gange over, hvad private kunne fragte for. Endelig tog Rusland oliekilder uden at betale afgift af dem. Rumænien blev så tappet for sine væsentligste rigdomskilder: korn og olie, at bønderne sultede, og fabrikker måtte lukke.

Regeringen beordrede arbejdsgiverne til at beholde arbejderne, selv om de ikke havde brug for dem, at give dem fastsat løn, alderstillæg, billig mad, fødselshjælp osv. og samtidig at sælge deres varer til så billige priser, at de ikke kunne svare dertil og derfor måtte overlade virksomhederne til staten.

Også i Rumænien har der været udrensning, antagelig efter ordre fra Moskva, bl. a. er Anna Pauker blevet fjernet fra regeringen, uden at grunden dertil er kommet frem.

Bulgarien.

Den bulgarske regering havde nægtet at erklære Rusland krig, og da den viste villighed til at udlevere jøderne til tyskerne, vakte det en sådan forbitrelse i befolkningen, at den måtte opgive det. — Den 2. september 1944 blev den styrtet, hvorefter den nye regering trak Bulgarien ud af krigen.

Når Sovjetregeringen alligevel den 5. september erklærede Bulgarien krig, kan den ikke have haft anden grund dertil end ønsket om at gribe ind i Bulgariens forhold.

Der blev foreløbig dannet en samlingsregering, hvori kommunisterne sikrede sig indenrigsministeriet, som derpå sørgede for, at landet fik kommunister til amtmænd, borgmestre, politi og dommere. Enhver, der protesterede, blev anklaget for at konspirere mod staten.

Da kommunisterne ved et valg i november 1945 benyttede lignende metoder som deres partifæller i Rumænien, nægtede vestmagterne at godkende det som et frit valg. Men forud for valget det følgende efterår blev flere af oppositionens ledere kastet i fængsel, og ved valgsvindel lykkedes det derefter kommunisterne at skaffe sig flertal. Hæren blev nu renset for antikommunistiske officerer, pressen blev ensrettet; der oprettedes koncentrationslejre, og domstolene måtte rette sig efter magthavernes krav. — Den nye bondefører, Petkov, blev 1947 anklaget for at konspirere mod „Bulgariens interesser", dødsdømt og henrettet trods vestmagternes skarpe protest.

Der fandtes i Bulgarien mange selvejerbønder. En hel del af dem blev anklaget for at have arbejdet for tyskerne, for sortbørshandel el. lign. I strid med retsreglen, at anklageren skal bevise, hvad han anklager nogen for, krævede man, at de anklagede skulle bevise, at de var uskyldige, hvilket oftest var umuligt. Ved hjælp af denne retsform lykkedes det at få mange selvejerbønder dømt og at fradømme dem deres ejendomme, som derefter blev socialiseret. Loven hindrede folk i at tjene mere ved større dygtighed, og følgen blev økonomisk tilbagegang.

Bulgarerne blev tvunget til overvejende at handle med Rusland, som betalte alt for lidt for varerne, således 385 $ for 1 kg rosenolie, et af bulgarernes væsentligste udførselsprodukter. I USA koster 1 kg 1500 $. Visse tegn tyder på, at der i regeringskredse er utilfredshed med afhængigheden af Moskva. Men da regeringen kun besidder magten i ly af sovjetregeringen, tvinges den til at være denne underdanig.

Ungarn.

Ved krigsudbruddet ejedes 30 % af Ungarns dyrkbare jord af 1200 godsejere; en enkelt havde så stort et gods, at der var nok til 10.000 selvstændige hjem. Der fandtes samtidig 1½ mill. jordløse landarbejdere og 1 mill. bønder, som hver havde under 4 ha jord. De måtte søge arbejde på godserne og drev lønnen ned for landarbejderne, som derfor søgte til byerne og tvang lønnen ned for industriarbejderne. Der var et umådeligt skel mellem rig og fattig, og regeringen gjorde intet for at mindske det.

Kort efter krigens udbrud gik regeringen med på tyskernes side for at generobre, hvad der var tabt ved den forrige krig. Tusinder af ungarer, som ingen interesse havde i disse erobringer, faldt for jugoslaviske partisaners kugler, eller de frøs ihjel eller forblødte på Ruslands stepper. Tilsidst rykkede russiske tropper ind i landet, Ungarn måtte atter afstå de generobrede lande. — Den russiske hær sammen med en allieret militærmission levede højt på den fattige befolknings bekostning. For at klare vanskelighederne lod den provisoriske regering trykke pengesedler uden dækning, så 1946 svarede 1800.000 billioner pengö til 1 $. Spekulanter benyttede sig deraf til at købe billige ungarske varer, så landet blev yderst varefattigt. Tilsidst lykkedes det dog regeringen at skabe et nogenlunde stabilt pengevæsen.

Det kommunistiske parti fik nu betydelig tilslutning, især af forhenværende nazister; thi det røde medlemskort sikrede ihændehaveren mod at blive bortført til slavearbejde i Rusland eller at blive sat til det hårdeste arbejde i Ungarn.

Vestmagterne nægtede imidlertid at godkende den provisoriske regering, og der blev udskrevet valg i november 1945. Det gav husmandspartiet, der var et socialt interesseret liberalt mellemparti, $^3/_5$ af stemmerne, mens kommunisterne sammen med socialistisk indstillede partier kun opnåede ¼ deraf. Der dannedes en samlingsregering, hvori kommunisterne bl. a. sikrede sig indenrigsministerpladsen. Med russisk hjælp lod de det derpå regne med anklager mod husmandspartiets medlemmer, især for at have samarbejdet med tyskerne. Mange blev

Ungarske bønderkoner med vidjekurve på ryggen.

arresteret. De fratog en mængde vælgere deres valgret og lod derpå udskrive nye valg, hvor de opnåede 22 % af stemmerne mod husmandspartiets 15 %. I ly af russisk hjælp har de siden i det væsentligste haft styret.

Men hjælpen måtte betales. Det var en aftale med vestmagterne, at Rusland som erstatning for de tyske ødelæggelser bl. a. havde ret til alle tyske ejendomme i Ungarn. Det udstrakte sovjetregeringen til at gælde for alle de ejendomme, tyskerne havde røvet fra ungarske jøder, fra andre landes ejendomsbesiddere m. m. Desuden sikrede den sig andel i flere ledende banker, kontrol med store virksomheder og traf handelsaftaler til store tab for ungarerne. Vestmagterne protesterede forgæves mod denne udbytning af Ungarn.

Staten har ladet opføre pragtfulde administrationsbygninger samt boliger for de højeste embedsmænd o. lign., mens boligforholdene for den jævne befolkning er dårlige. Ofte må en familie nøjes med eet værelse og andel i et køkken. For de allerfleste arbejderes vedkommende er lønningerne så små, at hele familien må arbejde med for at klare det nødtørftigste.

Men jorden er blevet udstykket, storgodserne helt til bunds, hvorimod mindre godser har fået lov til at beholde ca. 60 ha land. Der er anket over, at en del ejendomme er for små. Mange forhenværende håndværkere og byarbejdere har fået jordbrug, hvorfor overgangen antage-

lig en tid har givet mindre udbytte. Journalister beretter, at de hørte jævnlige klager fra bønderne; men når de spurgte, om de ønskede tilstandene fra før krigen tilbage, fik de intet svar. Måske indleder jordfordelingen trods alt en bedre tid for den ungarske menigmand.

Jugoslavien.

Jugoslaverne havde ført en hensynsløs undergrundskrig mod tyskerne, der svarede med at mishandle den fredelige del af befolkningen. Modstandsbevægelsen var delt i en kommunistisk gruppe under Tito og en kongetro under general Mihailovic. Da krigen var forbi, kæmpede de om magten. Kommunisterne sejrede, og både Mihailovic og flere af hans tilhængere blev henrettet. — Kun et mindretal af befolkningen var kommunister; men disse var folkeyndede for deres indsats i frihedskampen.

Der blev nu vedtaget en ny forfatning, hvori det hed: „Al myndighed .... udgår fra folket og tilhører folket", og der lovedes presse-, tale-, forsamlings- og foreningsfrihed. Men fascistiske og profascistiske partier var forbudt, og da regeringen bestemte, hvem der skulle henregnes dertil, og havde et hemmeligt politi til sin rådighed, blev friheden i høj grad begrænset. Styret kom til at ligne det russiske. Folk, der havde kæmpet sammen med Tito, men ikke var helt enige med ham, vovede knap at sige deres mening. Under frihedskrigen havde han levet i en hule og gik i slidt tøj. Nu boede han på kongeslottet og gik i uniformer, der var overhængt med ordener, og hans nærmeste efterlignede ham. En amerikaner, der havde kæmpet sammen med dem, udtalte: „Da var de storartede; men nu har de magten, og magt nedbryder."

Veje, broer, jernbaner m. m. var ødelagte, en halv million bondehjem lå i ruiner, omk. halvdelen af trækkraften var tabt, så det skete, at bondekoner måtte trække ploven. Men skønt tuberkulose hærgede den underernærede befolkning, blev der taget kraftigt fat. Mange ydede gratis arbejde for at bringe de hårdest ramte hjem på fode, for at bygge skoler, bringe veje i orden osv. Og tyske fanger blev sat til at opbygge noget af det, de havde været med til at ødelægge. — Den meste jord i landet er udstykket i småbrug, og der blev ikke gjort forsøg på at nationalisere den. Men regeringen kunne fratage kollaboratører[1] deres ejendomme, og enhver, der ikke havde været partisan, risikerede at blive dømt som kollaboratør. Derved kom staten i besiddelse af mange slotte og fabriksvirksomheder, hvad sjældent var til gavn for industrien, da regeringen tog mere hensyn til partitroskab end til sagkundskab.

[1] Folk, der havde samarbejdet med tyskerne.

Hjælpeorganisationen UNRRA[1] forærede jugoslaverne mængder af fødevarer, klæder, lægemidler m. m. Det skulle fordeles ligeligt til alle trængende, men kom overvejende regeringens tilhængere til gode. Den søgte tilmed at få folk til at tro, at hjælpen kom fra Rusland, skønt sovjetregeringen tværtimod sikrede sig betydelige fordele ved samhandelen med Jugoslavien.

Marskal Tito.

Det var muligvis årsagen til, at Tito frigjorde sig for russisk formynderskab 1948. Sovjetregeringen forsøgte forgæves at rejse et jugoslavisk oprør mod ham, hvorfor han ændrede sin politik, så Jugoslavien kom i et spændt forhold til alle sovjetdirigerede stater og — modsat før — i venligt forhold til Grækenland og vestmagterne. — For sovjetregeringen var bruddet et hårdt slag, da det viste, at det var muligt for en lydstat at bryde dens herredømme. Og at tvinge Jugoslavien vovede den ikke, da det let kunne føre til krig med vestmagterne. — 1954 syntes forholdet at bedres mellem de to magter, uden at Tito dog brød med Grækenland og vestmagterne.

Regeringen synes i sin indre politik at tænke på at lade visse statsvirksomheder overgå til andelsselskaber. I begyndelsen var dens forhold til kirken meget spændt, men senere fik Tito truffet en ordning med de forskellige kirkeafdelinger, så de kan arbejde ret uafhængigt af staten. Ved en folketælling 1953 angav 87 % af befolkningen, at de troede på Gud.

Striden om Triest skabte i flere år en stærk spænding mellem Jugoslavien og Italien. Selve byen havde italiensk flertal, mens flertallet i oplandet er jugoslaver. Foreløbig holdtes det hele besat af vestmagttropper; men da disse magter i 1953 erklærede, at de ville tage deres tropper tilbage og overlade byen til Italien, talte Tito så krigersk et

[1] United Nations Relief and Rehabilitation Administration = Forenede nationers hjælpe- og genopbygningsadministration.

sprog, at de foreløbig lod tropperne forblive der. Tilsidst lykkedes det engelske diplomater at få et forlig i stand mellem parterne: Jugoslavien fik oplandet, Italien byen, mod at dens betydningsfulde havn bliver frihavn både for Jugoslavien og Østrig.

1951 var Grækenland og Tyrkiet blevet optaget blandt Atlantpagtens medlemmer, og 1953 sluttede Tito en forsvarspagt med dem, hvorved han knyttede sit land til vestmagterne, og han har fra disse modtaget både militær og civil hjælp.

I foråret 1955 forsøgte den ny sovjetregering med ministerpræsident Bulganin og Krushchev i spidsen under et besøg i Jugoslavien at komme til en forståelse med Tito, tilsyneladende dog uden positivt resultat.

Tjekkoslovakiet.

Tjekkoslovakiet syntes bestemt til at bygge bro mellem øst og vest; økonomisk, kulturelt, forfatningsmæssigt og religiøst hører folket til den vestlige kulturkreds. Men det hører til den slaviske race. Englands og Frankrigs svigten 1938 svækkede befolkningens tillid til vestmagterne. Russerne havde derimod hjulpet mod tyskerne og havde trukket tropperne tilbage til den lovede tid.

På sin hjemvej efter befrielsen besøgte Benes Stalin, hvem han forsikrede om sit folks vennesind over for russerne, og Stalin lovede, at sovjetregeringen ville respektere tjekkoslovakernes uafhængighed. Alle landets partier erklærede, at de ønskede at bevare den daværende form for folkestyre, og de var enige om, at et nært venskab med sovjetregeringen var den eneste mulige politik for Tjekkoslovakiet.

Der fandtes fire politiske partier, efter at tyskerne var forjaget, og allerede før krigens afslutning enedes de om at samarbejde. Det første valg efter krigen var frit, det gav kommunisterne 38 % og socialisterne 13 % af stemmerne. Næsten alle de største virksomheder havde været drevet af tyskere eller kollaboratører. Disse var nu alle blevet fjernet. Fattigdommen var imidlertid så stor, at man nødtes til at lade staten overtage disse virksomheder. Alle storvirksomheder var blevet socialiseret med partiernes godkendelse, og landet syntes at gå en rolig udvikling i møde.

Der var stor mangel på kapital, og da regeringen fra USA modtog tilbud om den såkaldte Marshall-hjælp (III s. 467), dels som lån, dels som gave, tog den med tak imod tilbudet. Men efter ordre fra Moskva måtte den ændre sit ja til et nej.

I regeringen havde kommunisterne sikret sig indenrigs- og forsvarsministerierne. 1948 stod man over for et nyt valg, og det var almindeligt

antaget, at kommunisterne ville gå tilbage, bl. a. på grund af sovjetregeringens indgreb i Tjekkoslovakiets indre politik. Indenrigsministeren havde forinden indsat kommunister i alle ledende stillinger inden for politiet, og da han afskedigede den ikke-kommunistiske politichef og afløste ham med en kommunist, krævede flertallet af ministrene, at politichefen skulle genindsættes. Kravet blev afvist, men så søgte halvdelen af ministrene at fremtvinge et regeringsskifte ved at trække sig tilbage.

Jan Masaryk.

Kommunisterne besluttede at benytte lejligheden. Den russiske viceudenrigsminister opholdt sig, vistnok tilfældigt, i Prag. Førsteministeren, Gottwald, søgte forhandling med ham, fordi, som han erklærede, den påtænkte ændring ikke lod sig gennemføre, „uden man i forvejen sikrer sig mod, at en så stærk faktor som Rusland i hvert fald ikke er imod". — Kommunisterne erklærede derpå gennem radioen, at de udtrådte ministre saboterede regeringen. Derpå samledes de til store møder, hvor de krævede en regering, der havde „folkets", dvs. kommunisternes tillid. De havde våben fra modstandsbevægelsens tid og tog nu magten i storvirksomhederne og udrensede alle anderledestænkende fra de ledende stillinger, og hæren, hvor de ledende stillinger også var blevet besat med kommunister, blev holdt i beredskab. Kommunistiske typografer nægtede at sætte andre partiers blade, og lykkedes det endda at få dem trykt, nægtede kommunistiske postbude at omdele dem. Tilsidst krævede kommunisterne de andre partier forbudt, og at alle „statsfjendtlige", dvs. ikke-kommunistiske, elementer skulle miste stemmeretten.

Studenter demonstrerede mod kommunisterne; men snart hindrede disse alle modbevægelser.

Benes nægtede først at godkende andet end en parlamentarisk regering; men over for valget mellem borgerkrig og en kommunist-dirigeret regering gik han med tungt hjerte med til det sidste. Radioen lo-

vede en redegørelse fra ham. Den kom ikke. Kommunisterne ville sikkert ikke udsende den eneste redegørelse, Benes som en ærlig mand kunne give folket.

Alle ikke-kommunister blev fjernet fra de ledende stillinger, men led ellers ikke overlast. Skolerne blev gjort til anstalter for udbredelse af den kommunistiske lære, pressen blev ensrettet osv.

Præsident Gottwald.

Jan Masaryk, Thomas Masaryks søn, var udenrigsminister. Godt en uge efter, at Benes havde godkendt Gottwalds ny regering, udtalte han: „Modstand mod vort eget kød og blod, vore egne brødre og vor egen republik — aldrig!" Men tabet af den frihed, han elskede og anså for livsnødvendig for folket, var mere, end han kunne bære. Han tog sit liv. Det var hans eneste virkningsfulde måde at protestere på. Som hans fader blev sit folks fører, blev han dets martyr. — Benes døde kort efter, antagelig fordi begivenhederne lagde for hårdt et tryk på ham.

Ved magtovertagelsen bebudede Gottwald en gennemført socialisering og udryddelse af den private kapital. Samtidig flyttedes handelen i høj grad fra de vestlige lande og over til Rusland, hvor man ønskede industrivarer mod betaling med fødevarer. I lighed med de øvrige lydlande blev Tjekkoslovakiet nu udbyttet af sovjetregeringen, hvilket medførte en del uro i den tjekkiske regering, hvor udenrigsminister Clementis 1951 blev dødsdømt for „forræderi" og henrettet. Ni måneder senere led hans argeste fjende, generalsekretær Slanski, samme skæbne, idet han anklagedes for „fjendtlig virksomhed mod staten og spionage for fjenden", en anklage, der kunne tyde på, at Gottwald overvejede at slå ind på Titos spor. Slanski var nemlig kendt som sovjetregeringens tro tjener.

Det skete dog ikke, men det paradis, Gottwald ved sin magtovertagelse havde lovet at skabe, rykkede ikke nærmere. Mens sovjetregerin-

gen ved at udbytte lydstaterne i nogen grad kunne forbedre den russiske befolknings kår, måtte arbejderne i disse lande slide stadig hårdere for at holde samme lave standard. En kort tid skaffede den tjekkiske regering byarbejderne bedre boliger ved at forjage ikke-kommunistiske borgere fra dem, men det blev kun en kort frist. Der lyder stadige klager over, at bønder og arbejdere producerer for lidt, mange er blevet henrettet for sammensværgelse mod staten og endnu flere idømt mange års fængsel.

Finland sikrer sin selvstændighed.

Det finske angreb på Rusland 1941 (III s. 382) kom vestmagterne ubelejligt. USA forsøgte at mægle mellem Finland og Rusland; men Tanner, det finske socialdemokratis fører, var så sikker på Tysklands sejr, at han ikke ønskede at slutte fred med Rusland. Skønt Mannerheim ønskede et Storfinland, holdt hæren sig i alt væsentligt i ro, efter at den havde generobret, hvad der var tabt i den forrige krig.

Da finnerne i 1943 anede, at krigen ville ende med et tysk nederlag, ønskede de fred med Rusland; men tyskerne tvang dem til at fortsætte ved at true med, at ellers blev Finland besat af tyske tropper. I september 1944 blev de tvunget til at slutte fred med Rusland; men tyskerne nægtede at trække sig ud af Finland, og før de blev nødt til det, havde de ødelagt næsten alt i den nordlige del af landet.

Ved freden måtte Finland afstå alt, hvad det mistede 1940, og tillige det nikkelrige Petsamo i den nordlige del. Desuden måtte det betale en mægtig krigsskadeserstatning og straffe dem, der havde fremkaldt krigen.

80 % af det nordlige Finland lå i ruiner, ca. halvdelen af besætningerne var fjernet, og til resten manglede foder. Der skulle skaffes hjem og virksomhed til over 400.000 karelske flygtninge. Krigsskadeserstatningerne skulle betales på 8 år og var forholdsvis højere end dem, tyskerne efter den første verdenskrig skulle betale i et tilsvarende tidsrum. For at kunne betale måtte finnerne under den forfærdelige boligmangel bygge fabrikker, før de kunne bygge ordentlige boliger. Og det skulle præsteres af et folk, der var forarmet af en krig, hvori 80.000 mand var faldet, og 50.000 var blevet invalider. USA tilbød Marshallhjælp; men sovjetregeringen forbød Finland at modtage den.

En endnu større fare truede fra de finske kommunister. Da et godt forhold til Rusland var en nødvendighed, var deres parti med i den samlingsregering, der blev dannet efter krigen, og havde sikret sig indenrigsministeriet, som begyndte at „udrense chauvinistiske og udemo-

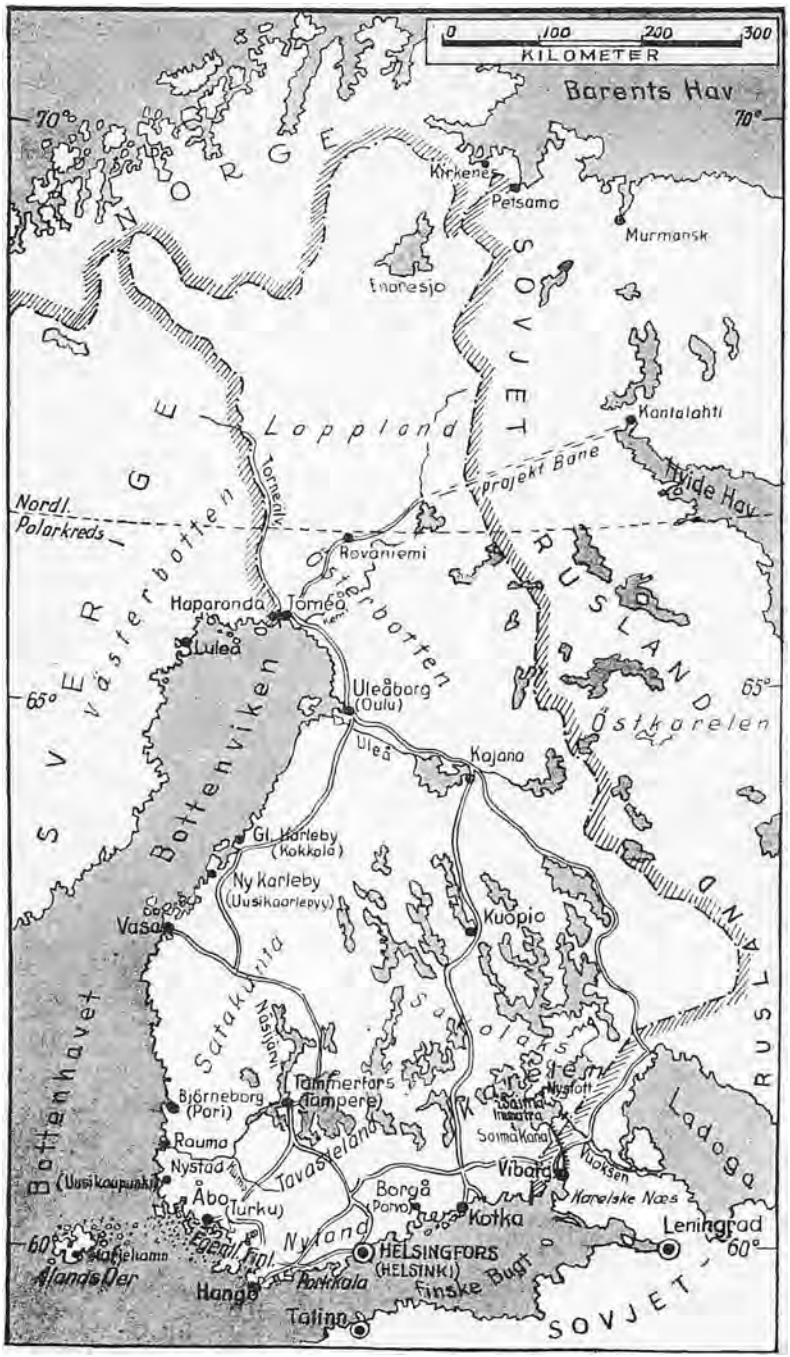

Kort over Finland.

kratiske elementer" af politiet og erstatte dem med kommunister. Kommunistiske arbejdere lavede stadig strejker for at få højere løn, hvilket under de givne forhold ville medføre en inflation, som helt ville ødelægge pengevæsenet — iflg. Lenins teori det sikreste middel til uro og dermed en forberedelse til kommunisme. — Kommunisternes tanke var antagelig at hindre Finland i at kunne betale erstatningerne, så sovjetregeringen fik lejlighed til at gribe ind i de finske forhold. Bøjede man sig ikke for deres krav, lød det altid truende: „Vi garanterer ikke for følgerne!"

Men finnerne sled trods sult og nød og elendige boligforhold og sparede til det yderste. Erstatningerne blev alle betalt til de fastsatte terminer. Lidt hjælp modtog de bl. a. af Fredsvennernes hjælpearbejde, og kvækernes børnebespisning reddede mange fra døden; alligevel var der egne, hvor over halvdelen af børnene led af underernæring.

Forud for valget 1948 halverede sovjetregeringen de sidste skadeserstatninger, antagelig for at skaffe kommunisterne god vilje. Alligevel gik disses stemmetal stærkt tilbage, og socialdemokraten Fagerholm tog dem ikke med i den regering, han dannede.

Sovjetregeringens forhold til Finland har i høj grad været svingende. Til tider har der lydt blide lokketoner, til andre tider har dens ensrettede presse rettet voldsomme angreb på den finske regering. Men uden hensyn til, hvilken regering der fandtes i Finland, var politikken i forholdet til Rusland den samme: Man undgik enhver afhængighed og indtog en velvillig, men fast holdning over for sovjetregeringen.

Når skove ryddes, moser afvandes, og de største ejendomme udstykkes, kan der i Finland skabes mange tusinde nye hjem. Fra år til år bedredes finnernes kår, især efter at de sidste erstatninger til Rusland var betalt. — Karelerne bevarer dog stadig håbet om at komme tilbage til deres hjemland. „Så sandt karelerne tror på Gud, venter de at komme hjem til deres land", hedder det blandt dem.

Rusland.

I den historiske kamp om herredømmet over de russiske, polske og tyske floders udløb i Østersøen er Rusland foreløbig gået af med sejren. Det hersker nu egenmægtigt over kyststrækningen fra Den finske Bugt til Lübeck, som det har udbygget med krigshavne og radaranlæg, samtidig med at det tilsidesætter de internationale søterritoriale regler, iflg. hvilke havet er internationalt territorium indtil en afstand af 5,5 km fra kysten.

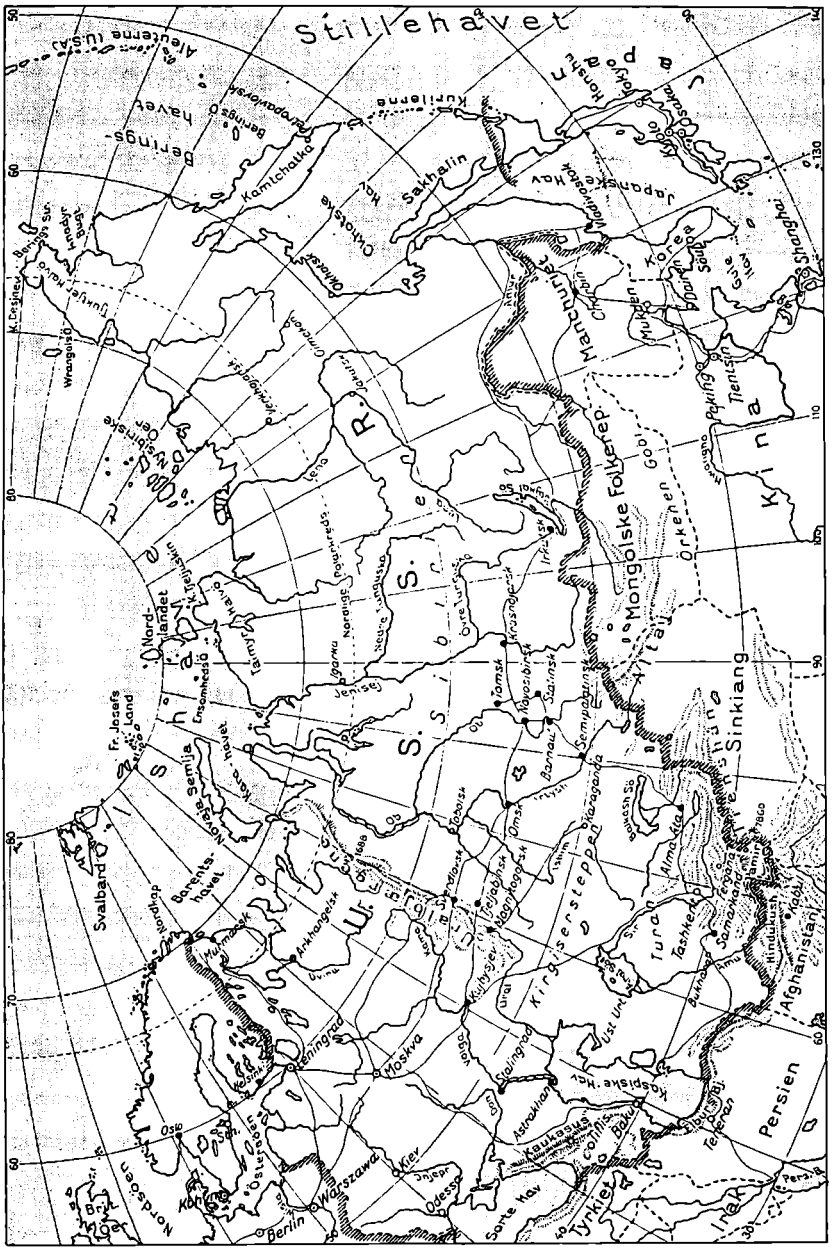

Kort over USSR.

Kun få russere kendte før revolutionen 1917 til de friheder, som de fleste vesteuropæere finder selvfølgelige. Og selv om den russiske underklasses kår er trange, er de en del bedre, end de var i zartiden. Gennem en ensrettet skole, presse og radio er russerne opdraget i den tro, at de russiske forhold er bedre end de vesteuropæiske. Dette dogme vil dog vanskeligt kunne opretholdes, efter at sovjetregeringen nu har muliggjort et friere samvær med Vestens folk.

Den 5. marts 1953 meddelte den russiske presse, at Stalin var død. Forud for og efter hans død foregik der flere gådefulde begivenheder, hvor kun hovedtrækkene er kendte: Den 13. januar 1953 meddelte Moskva radio, at 9 ansete læger, som alle var huslæger for de højeste embedsmænd, var blevet anklaget for 1948 bl. a. at have myrdet Zdanov, der var Stalins højt betroede mand. De bekendte alle. Nok var man vant til at høre om massebekendelser i kommunistlande, men da der i dette tilfælde blev antydet, at de fleste af lægerne var jøder, lå det nær at tro, at anklagen var indledning til en jødeforfølgelse i Rusland. Denne antagelse bestyrkedes ved en udrensning med udpræget antisemitisk tendens, der kort efter fandt sted i Tjekkoslovakiet.

Anklagen mod lægerne var dog tillige en anklage mod det hemmelige politi, som ikke havde været sin opgave voksen, især mod dets chef, Lavrenti Beria. Flere af hans nære medarbejdere blev fjernet, og han syntes selv at være i fare. Meget tyder på, at Stalin tænkte på at skille sig af med ham.

Bulganin.

Ved Stalins død havde Beria dog endnu en sådan magtstilling, at Stalins stedfortræder Malenkov og udenrigsminister Molotov optog ham i det tremandsstyre, der afløste Stalin.

Der blev nu givet amnesti til en mængde fanger, og udtalelserne om vestmagterne var mere forsonlige. Den 4. april meddelte indenrigsminister Beria, at anklagen mod de 9 læger var falsk, og at deres tilståelser var blevet dem aftvunget ved utilladelige midler. Meddelelsen efterfulgtes af begivenheder, hvor anklager

og anklaget havde byttet roller. Godt tre måneder senere var Berias tid imidlertid forbi. Den 10. juli blev han af Sovjets centralkomite fordømt som „bourgeois-overløber" og stemplet som en forræderisk og æreløs forbryder. Ved hans henrettelse stod Malenkov som sejrherren.

Det så ud til, at Malenkov ville føre en mildere politik end Stalin. Han søgte at skaffe den russiske befolkning flere forbrugsvarer og at anslå en forsonligere tone overfor de vestlige stater. Udenrigspolitisk var et af hans mål at forhindre, at Vesttyskland tilsluttede sig Atlantpagten og dermed blev genoprustet. Da erklærede han i februar 1955, at han ikke havde magtet opgaven at forøge landbrugets produktion, og trak sig tilbage til en mindre betydningsfuld post. Krushchev påtog sig nu opgaven, skønt han som Malenkovs betroede mand på dette felt havde været medansvarlig i fiaskoen. Marskal Bulganin blev ministerpræsident. Han anses for en fremragende administrator, men foreløbig er det uvist, hvad han bærer i sit skjold, dog synes et af hans mål at være at tilvejebringe et neutralt bælte mellem Rusland og vestmagterne.

LANDE SYD OG VEST FOR JERNTÆPPET

Atlantpagten — Europas forenede stater?

BEGIVENHEDERNE i Tjekkoslovakiet vakte harme rundt om i de ikke-sovjetdirigerede lande og stor ængstelse i Vesteuropa. Man var nu klar over, at Stalins egentlige hensigt var at lægge verden stykke for stykke under sit magtområde. — Da tog USA's udenrigsminister Dean Acheson initiativet til at få sluttet en forsvarspagt, Nordatlantpagten, mellem USA, Canada, Island, Norge, Danmark, England, Holland, Luxembourg, Frankrig og Portugal, hvortil kort efter kom Italien og lidt senere Grækenland og Tyrkiet, så pagten blev udvidet til også at gælde for Middelhavet, og 1955 blev Vesttyskland optaget som medlem. — Den svenske regering fandt det bedst for landet ikke at gå med. Den irske Fristat nægtede at være med, fordi provinsen Ulster forblev ved England, og de vesteuropæiske stater nægtede at tage Spanien med, så længe det styredes af en diktator.

Dean Acheson.

Aftalen mellem alle Atlantpagtstaterne gik ud på, at hvis en af dem blev angrebet af en kommuniststat, skulle alle de andre komme den til hjælp. Deres forsvarsmidler blev til en vis grad samordnet, og alle måtte gå ind på en betydelig udvidelse af deres forsvarsberedskab, hvortil de modtog hjælp fra USA.

Målet med oprustningerne er, at det ene sværd skal holde det

andet i skeden, og at vestmagterne skal blive stærke nok til at tvinge sovjetregeringen til en forhandling på lige vilkår, så man kan få truffet aftale om en sikkert kontrolleret rustningsbegrænsning blandt alle staterne.

Atlantpagten synes at indeholde spirer til Europas — i alt fald Vesteuropas — forenede stater, især da den også kræver nærmere økonomisk samarbejde mellem de sammensluttede lande. Allerede efter den første verdenskrig var tanken fremme, og nu synes den for mange at være en livsnødvendighed.

Foreløbig har man ad to veje begyndt et forarbejde: 1) Europarådet er oprettet af 10 vest- og midteuropæiske stater samt Grækenland og Tyrkiet for at opnå „et større mål af enhed mellem de europæiske lande". Det består af to kamre: Ministerkomiteen, hvori en minister fra hver stat har sæde, og forsamlingen, hvortil hver stat sender medlemmer i forhold til sit indbyggertal. Ministerkomiteen har hovedindflydelsen og bestemmer endogså forsamlingens dagsorden. Man har derfor hidtil mest først strid om de to kamres magtområde. — 2) Europabevægelsen er af privat karakter. Den har tilslutning fra flere af Europas førende politikere: Churchill, der har udkastet tanken, franskmanden Leon Blum (død 1950), belgieren Spaak og italieneren de Gasperi. Disse og mange andre betydelige mænd har gennem forhandlinger søgt at finde en form for Europas forenede stater, som foreløbig kan vinde tilslutning hos de vesteuropæiske lande.

Vanskeligheden ligger især i at få de enkelte stater til at give afkald på en del af deres selvstændighed, hvad der er nødvendigt, om tanken skal virkeliggøres. Det gælder særlig fri samhandel mellem landene, hvad en stor del af befolkningen i de fleste lande frygter for. Foreløbig synes der derfor at være lang vej frem til målet.

Tyskland.

Naziregeringen havde erklæret, at hvis fremmede tropper rykkede ind i Tyskland, ville nazistiske varulvsgrupper gøre livet

— Goddag, mine herrer. Vil De have cigarer og champagne? Jeg har aldrig været nazist.
(Stephen i »Norsk Tidend«, frit norsk tidsskrift).

uudholdeligt for dem. Men tropperne mødte tværtimod en krybende underdanighed hos de fleste unge tyskere. „Wir sind belogen und betrogen!"[1] klagede tyskerne stadig. Fremmede fik ofte indtryk af, at blot tyskerne havde sejret, ville de have fundet alt i sin orden. Nu søgte de i reglen at skjule det, hvis de havde været nazister, eller de undskyldte sig med, at de havde været nødt til at slutte sig til partiet. — Stadig lød der klager over de engelske flyverangreb, og svarede de fremmede med at henvise til de tyske angreb på Warszawa, Rotterdam og engelske byer, erklærede tyskerne i reglen, at det kendte de intet til — skønt både radio, presse og biografer havde pralet af disse bombardementer.

Alle, der havde gjort bøddeltjeneste for nazistyret, helt fra spidserne og nedefter, forsvarede deres handlinger med, at „Der Führer" havde befalet det. Det store flertal af tyskerne var siden Fr. II af Prøjsens tid blevet gjort til mennesker, der blindt lystrede uden eget ansvar. Selv da tyskerne var besejrede, og velvillige vogtere kunne have lukket op for fangerne i koncentrationslejrene, ventede de, til englænderne befalede dem at gøre det.

Roosevelt døde, kort før Tyskland var besejret, og blev efterfulgt af vicepræsidenten Harry Truman, der fortsatte i hans spor. I juli 1945 mødtes „de tre store" med deres udenrigsministre og en stab af sagkyndige for i Potsdam at træffe endelig beslutning om freden.

I Jalta havde Stalin udtalt: „Det er ikke så vanskeligt at bevare enigheden under krigen, hvor man har det fælles mål at slå den fælles fjende .... Det vanskelige kommer efter krigen, når forskelligartede interesser virker i retning af at skille de allierede". — Forhandlingerne i Potsdam bekræftede denne udtalelse.

Vestmagterne protesterede skarpt mod sovjetregeringens handlinger mod Rumænien, Bulgarien og Polen og mod, at Rusland lod store værdier føre fra Østtyskland til Rusland, uden at de først var blevet vurderet. Stalin krævede nogle af de kolonier, som Italien havde mistet, og herredømmet over Dardanellerne. Han og Molotov søgte at handle sig til flest mulige fordele uden hensyn til Atlanterhavsdeklarationen. Men ud fra bitre erfaringer fulgte vestmagterne det ord, Roosevelt kort før sin død skrev til Churchill: „Vi må stå fast!" De fik det indtryk, at sovjetregeringen foreløbig ikke ønskede nogen fredsslutning med Tyskland og Østrig.

[1] Vi er blevet narret og bedraget.

Sejrherrerne måtte foreløbig styre Tyskland. Dets hidtidige styrere sad på anklagebænken. Ved domstolen i Nürnberg blev flere af dem dømt til hængning, andre blev idømt livsvarigt eller mange års fængsel. Himmler og Goebbels havde begået selvmord. Efter at have modtaget sin dødsdom lykkedes det også Göring at berøve sig livet i

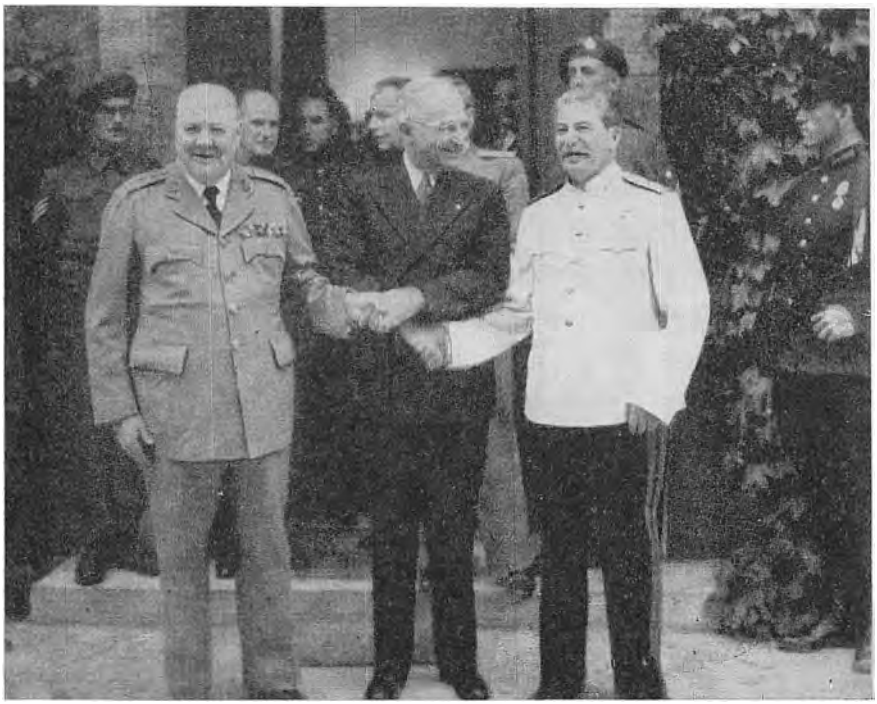

Fra Potsdammødet. Churchill, Truman og Stalin.

fængslet. — „De tre store" enedes om en ordning af Tyskland, hvorefter Polen indtil videre beholdt Oder-Neisse linien, og Tyskland måtte afstå noget jord til Holland som erstatning for al den hollandske jord, tyskerne havde ødelagt. Det øvrige Tyskland deltes foreløbig i fire zoner, som skulle styres henholdsvis af Rusland, USA, England og Frankrig. Berlin deltes ligeledes i fire udsnit, hvoraf hver stat skulle styre sin del. Det kulrige Saar blev økonomisk knyttet til Frankrig. I spidsen for styret stilledes en kontrolkommission, hvortil hver af de fire stater valgte en mand.

Tysklands våbenindustri demonteredes, og hver af de fire magter tog sin del deraf. Al den tyske industri, som hurtigt kunne omstilles til at

fremstille våben, blev forbudt; den øvrige del skulle skæres ned til omk. det halve.

Tyskland var så ødelagt, og befolkningen så forarmet, at den måtte bringes på fode, før der kunne blive tale om erstatninger. Knap halv-

Tyskland og dets nabostater.

delen af boligerne i Vesttyskland var ubeskadigede eller til at istandsætte; der var stor mangel på klæder, brændsel og fødevarer. Og der strømmede millioner østfra ind i Vesttyskland, der var mest medtaget, og hvor der var forholdsvis mindre fødevareproduktion end i Østtyskland. Hvis der ikke var kommet hjælp udefra, ville millioner være sultet ihjel det første år efter krigens afslutning. — Der var fødevarer nok i verden; men transportforholdene var i uorden, købeevnen ringe, og priserne stigende. I Argentina fyrede man med hvede i lokomotiverne for at tvinge priserne i vejret; i USA opfodrede man en mængde hvede, skønt den giver ca. fire gange så mange kalorier i form af brød end om-

sat i dyriske produkter. Besættelsesmagterne fastsatte maksimalpriser på fødevarer, men tvang ikke bønderne til at aflevere disse. Følgen blev, at en mængde fødevarer solgtes på den sorte børs. Skønt der sendtes hjælp både fra „Red Barnet", Røde Kors, UNRRA, USA og den engelske stat, fik de fleste ikke halvt så mange kalorier, som der er nødvendige til fuld arbejdsydelse. Hårdt arbejdende mænd fik en del flere kalorier, men langtfra fuld ration. De, der havde råd til det, købte „sort" eller tiltuskede sig fødevarer hos bønderne. Udbombede fik erstatning til at bygge nye huse for. Ofte gik pengene i stedet for til madvarer. Smykker og gammelt arvesølv gik tit samme vej. Pengenes værdi udhuledes. Cigaretter blev det almindeligste betalingsmiddel: 1 cigaret = en dagløn. — Da indførte vestmagterne i deres zoner nye penge, som svarede til verdenspriserne. Det ramte sortbørshandelen, og ernæringssituationen bedredes.

Ved det engelske valg 1945 fik arbejderpartiet flertal og nationaliserede flere storvirksomheder. Kulgruberne i den engelske zone blev nu også nationaliseret. Men kort efter slog England og USA deres zoner sammen til en økonomisk enhed. Og USA, der var den stærke kreditornation, modsatte sig videregående nationalisering og nøjedes med at ophæve kartellerne. Den franske regering påstod, at ophævelsen intet betød, da ledelsen stadig var den samme; den frygtede for en ny tysk oprustning og var forbitret på USA's ordning.

Tysklands russiske zone, hvori der lever 18 af hele rigets 66 mill. indb., fik plads øst for det kommunistiske jerntæppe, der dog ikke er tættere, end at der kan sive oplysninger gennem det. Det kan således fastslås, at afnazificeringen er bedre gennemført der end i de vestlige zoner, at bøndernes afleveringspligt er blevet strengt overholdt, at der er taget med fast hånd på sortbørshandelen, at nationaliseringen af industrien er vidt fremskredet, og at der er foretaget en mægtig udstykning af de prøjsiske junkeres, krigsforbryderes og naziledere jord: 12.335 godser med tilsammen næsten 3 mill. ha er blevet udstykket. Mange for små ejendomme har fået tillægsjord, omk. en halv mill. nye ejendomme er blevet oprettet. Junkervældet, der gav grobund for tysk krigslyst, er blevet knækket. Fra de nyoprettede brug skal der afleveres en vis mængde produkter som afgifter, resten har ejerne fri rådighed over. Ofte ordner de salget gennem andelsforetagender i samarbejde med nabobyer.

Alligevel er forholdet mellem de russiske besættelsesmyndigheder og den største del af befolkningen meget spændt. Tyskerne klager over, at russerne afmonterer og fjerner mange fabrikkers maskiner, at mange

industriarbejdere tvinges til at arbejde i Rusland eller i uranminer, men især over, at russerne tager nu en, nu en anden, uden at man ved, hvor han føres hen, og om han er levende eller død. Befolkningen lever i en stadig utryghedstilstand, og der går en vedvarende flygtningestrøm fra øst- til vestzonen.

Sejrherrerne var enige om, at tyskerne nu skulle opdrages til demokrater, men uenige om, hvad de forstod derved. For sovjetregeringen betød det ensretning efter russisk mønster. Skolen skulle først og fremmest lære eleverne at lystre og give dem en bestemt livsindstilling, ikke uddanne selvstændigt tænkende mennesker. — Efter vestmagternes opfattelse forudsætter demokrati oplysning, selvstændig tænkning, ansvarsfølelse og vilje til at yde andre samme ret, som man kræver for sig selv. — Den kommunistiske skole er ikke mere forskellig fra den nazistiske, end at lærerne uden større vanskeligheder kunne indstille sig efter den, og den svarer nogenlunde til, hvad befolkningen har vænnet sig til. Derimod forstår de færreste tyske lærere, hvad et demokrati i vestlig forstand må kræve af lærer og elever. Den vesttyske skole står derfor over for større psykologiske vanskeligheder, og det vil sikkert kræve større anstrengelser og tage længere tid for den end for den østtyske at høste frugter, som svarer til formålet.

Den russiske zone strækker sig et stykke vest for Berlin, og i begyndelsen af 1948 benyttede russerne et påskud til at spærre de veje og baner, der fører ind til byen. Det var tydeligt, at de ville fordrive vestmagterne fra Berlin ved at hindre dem i at skaffe forsyninger frem til byen. Men Englands udenrigsminister erklærede: „Vi er i Berlin ifølge ret, og vi agter at blive der!" At tiltvinge sig adgang gennem den russiske zone betød en krigserklæring. Men luftvejen var fri. Russerne anså det for umuligt at forsyne en millionby ad den vej. Det varede dog ikke længe, før vestmagterne havde bragt orden i forsyningerne: regelmæssigt hvert 3. minut landede en flyvemaskine i Berlin, og selv om det kneb med visse forsyninger som kul til industrien, elektricitet og opvarmning, blev forholdene ved hjælp af rationering tålelige for vestberlinerne.

Under denne „luftkamp" lod vestmagterne trods sovjetregeringens protest afholde byrådsvalg i deres del af byen. Kommunisterne erklærede, at de ville afholde sig fra at stemme, men kontrollere, hvem der gik til valg, og huske dem, når byen blev kommunistisk. Enhver stemme, ligegyldigt hvad parti den faldt på, blev derved en protest mod kommunismen. 86 % af vælgerne stemte. — Noget senere afholdtes et

valg i den russiske del. Der var kun eet parti at stemme på, men der var næsten lige så mange nej- som ja-stemmer.

Luftbroen var dyr for vestmagterne. Men de havde svaret med at standse samhandelen mellem Vest- og Østtyskland, hvad muligvis var endnu dyrere for Rusland. Og den 4. april 1948 blev Atlantpagten vedtaget. Man drøftede derefter et forenet Europa, hvori Vesttyskland skulle indgå som en betydelig magtfaktor. Ville sovjetregeringen undgå et oprustet Vesttyskland som medlem i NATO[1], måtte den ændre taktik. I foråret 1949 gik den ind på at ophæve Berlin-blokaden, mod at der atter blev samhandel mellem Øst- og Vesttyskland.

Grotewohl.

Det viste sig stadig umuligt for vestmagterne at enes med sovjetregeringen om at genoprette et forenet frit Tyskland. I stedet for søgte de da forhandling med førerne for de genoprettede tyske partier og enedes med dem om foreløbig at danne Den vesttyske Forbundsstat, hvortil der blev holdt valg i august 1949.

Ikke mindre end 10 tyske partier fik valgt medlemmer til forbundsdagen. De konservative og liberale partier fik flertallet. Størst blandt disse var de kristelige demokrater og de frie demokrater, som fik henholdsvis 35 og 13 % af stemmerne. Socialdemokraterne fik 33 %, kommunisterne kun 3,7 %. Som forbundskansler (statsminister) valgtes Adenauer, der tilhører de kristelige demokrater.

Sovjetregeringen havde imidlertid oprettet Den østtyske Folkerepublik. Også i denne stat blev der afholdt valg, men efter russisk mønster. Ministerpræsidenten for det østtyske folkekammer, Grotewohl, udtalte flere gange ønske om en forhandling med Adenauer om et forenet Tyskland, men blev stadig afvist med den motivering, at den vesttyske

[1] North Atlantic Treaty Organization = den nordatlantiske traktats organisation, den alm. betegnelse for Atlantpagtlandene.

regering kun ville forhandle med en regering, der var udgået af et frit valg.

Den III s. 445 omtalte mildere kurs i Rusland fremkaldte et voldsomt røre i Østtyskland. Den 17. juni begyndte der nogle mægtige strejker og voldsomme demonstrationer mod den sovjetdirigerede regering, der svarede som en angergiven synder. Da sovjetregeringen let kunne have standset demonstrationerne, før de var kommet til udvikling, ligger det nær at antage, at den selv havde sat dem i gang for at vise sin velvilje mod underklassen og derved vinde og styrke det vesttyske socialdemokrati ved det nær forestående valg. Demonstrationen vendte sig imidlertid mod det kommunistiske system, hvorfor det russiske militær greb ind og slog den ned efter flere hårde kampe, der havde vist verden, at de tyske arbejdere ikke hyldede det system, som man gav navnet proletariatets diktatur.

Adenauer.

Det lykkedes hurtigt Adenauer at komme på god fod med besættelsesmyndighederne, og samtidig kom der fart i genopbygningsarbejdet. Demonteringen af de tyske fabrikker var hurtigt blevet standset. Ved hjælp udefra kom produktionsapparatet snart i nogenlunde orden, arbejdet hemmedes mindre af bureaukratisme end i flere andre lande, militærvæsenet stillede ikke krav til arbejdskraften, forholdsvis mange af flygtningene var unge, og den almindelige fremgang opmuntrede til forøget arbejdsydelse.

Adenauer vandt derved i høj grad befolkningens tillid, og ved valget 1953 gik de kristelige demokrater frem fra 35 til 45 % af stemmerne. Sammen med sine støttepartier havde han dermed over ⅔ af mandaterne og kunne nu gennemføre vigtige love, hvortil der krævedes ⅔ majoritet, f. eks. indførelse af værnepligt. Procentvis gik soci-

aldemokratiet lidt tilbage, kommunisterne gik tilbage fra 3,7 til 2,2 %, et nynazistisk parti opnåede 1,1 % af stemmerne.

Adenauers mål var nu at gøre Vesttyskland selvstændigt, at få det optaget i NATO og at få indført værnepligt. USA var ivrig for at støtte ham deri, da forsvaret mod kommunismen derved i høj grad ville lettes, men Frankrig var meget betænkelig ved en tysk oprustning, da dette land på mindre end 75 år 3 gange var blevet rendt over ende af tyske soldater. Også i Vesttyskland mødte Adenauers politik modstand. Socialdemokraterne og flere inden for andre partier frygtede for, at en genoprustning og især en tilslutning til NATO ville vanskeliggøre foreningen af Vest- og Østtyskland, mens Adenauer mente, at jo stærkere vestmagterne stod i forholdet til de kommunistiske lande, des lettere ville de kunne aftvinge disse indrømmelser.

Til disse vanskeligheder kom så Saarspørgsmålet. Saardistriktet, der er noget mindre mindre end Fyn med knap 1 mill. indbyggere, er umådelig kulrigt og har store jernværker. Ved krigens ophør blev det skilt fra Tyskland og kom i toldunion med Frankrig, og ved en folkeafstemning 1947 stemte 91 % af Saars befolkning for en ordning, hvorefter landområdet fik indre selvstyre, men forsvar, udenrigspolitik og toldgrænse sammen med Frankrig. Hvis det skulle lykkes at få Frankrigs rigsdag til at godkende Vesttysklands genoprustning, måtte Saar i al fald ikke på ny knyttes til Tyskland. Men det ville blive vanskeligt for Adenauer at få godkendt en ordning, hvorved Saar gik tabt for Tyskland.

1954 lykkedes det Eden, Englands udenrigsminister, at mægle mellem Adenauer og Mendes-France, Frankrigs førsteminister. England forpligtede sig til at lade en større hærstyrke forblive i Vesttyskland, og NATO-hæren skulle stå under en fælleskommando. Desuden fastsattes en bestemt grænse for størrelsen af Vesttysklands hær og for dets rustningsindustri. Om Saar blev der aftalt, at befolkningen ved en folkeafstemning skulle vælge mellem den bestående ordning eller en ordning, hvorved landet ville komme under vesteuropæisk protektion. Den vedtagne ordning skulle bevares, indtil der blev affattet en fredstraktat for et samlet tysk rige.

Denne såkaldte Pariseraftale blev godkendt både af den franske og den tyske nationalforsamling. Derefter vedtog samtlige NATO-magter enstemmigt at optage Vesttyskland som nyt medlem. Vesttyskland var dermed blevet et selvstændigt rige, i hvis nye forsvarslov der blev indsat bestemmelser om, at folk kan blive fritaget for at tjene i hæren, hvis det strider mod deres samvittighed, og at soldaterne har ret til at nægte at adlyde ordrer af krigsforbryderisk art.

Østrig.

Det var en aftale mellem sejrherrerne, at Østrig skulle betragtes som et befriet land. Alligevel blev det besat efter lignende regler som Tyskland, og Wien blev delt i fire udsnit til stor fortræd for borgerne, da sovjetregeringen vanskeliggjorde samhandelen mellem den russiske del og de andre dele af byen. Sejrherrerne var også enedes om, at de hver i sit område som skadeserstatning skulle have det, der ejedes af nazityskere og af Tyskland. Rusland tog nu også det, som tyskerne havde frarøvet østrigerne, demonterede en hel del østrigske fabrikker og sendte maskinerne til Rusland.

Præsident Renner.

Den af krigen forarmede befolkning, der nu havde mistet en stor del af sine produktionsmidler, skulle ikke blot sørge for sig selv, men tillige for besættelsestropperne og de mange flygtninge. Følgen blev en forfærdelig nød. Trods UNRRA's hjælp fik wienerborgerne kun omk. 40 % af det normale fødevareforbrug.

Allerede 1945 tillod besættelsesmagterne, at der afholdtes frie valg i Østrig. Det gav kun 5 % kommuniststemmer. Den kloge og besindige 75-årige socialdemokrat Karl Renner blev præsident, og der fandtes ingen moralsk grund for „befrierne" til ikke at slutte fred med Østrig. Men der findes i den russiske zone oliekilder, som er endnu rigere end de rumænske. Dem havde tyskerne frarøvet østrigerne, og nu tog russerne dem efter deres opfattelse af, hvad der var tysk ejendom. Ud fra samme begrundelse tilegnede de sig mange forhenværende østrigske fabrikker. Fra den russiske zone kunne en hel del af øvre Donau beherskes, og hvis Østrig kunne sovjetiseres og blive en russisk lydstat, ville Rusland blive nabo til Italien, hvor der er en forholdsvis stærk kommunisme. Men så længe Rusland holdt sin zone besat, forlod vestmagterne heller ikke Østrig.

Sovjetregeringen voldte stadig vanskeligheder ved forhandlingsbordet, bl. a. om den såkaldte ærtegæld: Den første vinter efter krigens afslutning sendtes fra flere lande fødevarer til Østrig. Rusland sendte en del tørrede ærter, men medens de andre lande betragtede varerne som gaver, krævede russerne en fantastisk pris for ærterne. Og da vestmagterne gik ind på en ordning for at få forhandlingerne til at glide, erklærede sovjetregeringen, at sagen skulle afgøres ved direkte forhandling mellem den og Østrigs regering. — Tilsidst måtte russerne opgive håbet om at sejre ved at trække sagen i langdrag. Den søgte så at skabe en russisk infiltration bl. a. ved at foreslå oprettelsen af et russisk-østrigsk olieselskab til udvindelse af den østrigske olie, men blev afvist.

Det vakte derfor almindelig forbavselse, da sovjetregeringen i marts 1955 indbød Raab, Østrigs forbundskansler, til Kreml, og verdenspressen kort efter kunne meddele, at Rusland var villig til at give Østrig sin selvstændighed tilbage og overgive det alle beslaglagte værdier mod erstatning i varer. Til gengæld måtte Østrig love at forblive neutralt, ikke at søge tilslutning til Tyskland og ikke at holde en hær på over 58.000 mand. — Både Rusland og vestmagterne gik ind på betingelserne, hvorefter Østrig anerkendtes som et selvstændigt rige.

Grækenland.

Grækenland var frygteligt hærget af krigen; vejene var ødelagte, broer og jernbanelinier var sprængte, omk. en fjerdedel af husene ødelagte, og henved 1 mill. mennesker hjemløse. Jorden var forsømt, halvdelen af besætningerne borte, de fleste maskiner og redskaber ødelagte, industrien uden råstoffer. Tusinder af grækere var sultet ihjel; tuberkulose og andre sygdomme hærgede på grund af underernæring, mangel på medicin og hospitaler. — Under krigen havde tyskerne overladt Thrakien og Østmakedonien til bulgarerne, der havde dræbt eller fordrevet grækerne og behandlet dem med en grusomhed, som endog skal have overgået tyskernes.

Der krævedes arbejde, offervilje, afsavn og samvirke mellem regering, rigsdag og befolkningen, hvis land og folk hurtigt skulle bringes på fode. Men politisk var folket splittet i en mængde partier, der dog kunne deles i tre hovedgrupper: et kongeligsindet højreparti, hvori højtstående officerer og rigmænd spillede hovedrollen, et embedsmands- og mellemstandsparti og et bundfattigt underklasseparti. Næppe var tyskerne fordrevet, før højre og underklassepartiet var i krig. I sidstnævnte parti, EAM (Den nationale Befrielsesfront), førte kommunisterne det store ord, selv om de udgjorde et mindretal af det.

Efter aftale mellem sejrherrerne hørte Grækenland til Englands interesseområde, og spændingen mellem Rusland og England gjorde, at englænderne, som foreløbig holdt Grækenland besat, støttede højrepartierne. De dannede derfor foreløbig regering, og i ly af den engelske hær udrensede de alle partimodstandere af hær og embedsstand, mens mange rige, der havde samarbejdet med tyskerne, forblev ustraffet. Der kom vel en del højtstående mænd for domstolene; men da dommere og politimænd hørte til deres egen kreds, blev retssagerne mod dem rene farcer.

Regeringen gjorde intet for at skaffe underklassen rimelige arbejdsvilkår, og en mængde af de varer, som UNRRA sendte til de nødlidende, blev svindlet bort af embedsstanden. Rigmændene fik lov til at beholde det meste af, hvad de havde tjent på krigen, idet skatterne overvejende lagdes på forbruget, og da de svigtede på grund af nøden, greb regeringen til seddelpressen; den deraf følgende inflation medførte, at en stor del af embeds- og mellemstanden gled ned i proletariatets rækker.

I november 1945 fremtvang englænderne dannelsen af en centrumsregering og et valg under allieret kontrol. Russerne nægtede at medvirke ved kontrollen, og EAM rådede sine medlemmer til at afholde sig fra valget, så det blev ikke et sandt udtryk for folkestemningen. En folkeafstemning 1946 gav et stort flertal for oprettelse af kongedømme, som derefter indførtes, men dette fik borgerkrigen til at blusse op i lys lue.

Året efter trak England sig bort fra Grækenland og overlod ansvaret til USA, der indførte strengere kontrol med sin hjælp og søgte at få dannet en centrumsregering. Samme år proklamerede partisanernes fører, kommunisten Markos, at han havde oprettet en republikansk republik med sig selv som overhoved. Han fik hjælp fra de kommunistiske nabostater, og regeringen fik hjælp fra USA. Men 1949 blev Markos udstødt af partiet og ført til Moskva. Og efter Titos brud med sovjetregeringen bedredes forholdet til Jugoslavien. Grækenland blev tilsluttet Atlantpagten, og borgerkrigen ophørte.

Men spændingen mellem over- og underklassen er stadig stor.

Italien.

Under krigen havde rationeringen i Italien været dårligt administreret. Og det blev ikke bedre det første par år efter krigen. Bønder, og hvem der ellers havde noget at sælge, handlede mest på den sorte børs. Regeringen sørgede ikke for først og fremmest at skaffe nødvendige varer til landet. Der var stor arbejdsløshed, og samtidig levede en

mængde mennesker sammenstuvet i huler. Moralen blev derefter, kønssygdomme var almindelige. På grund af underernæring grasserede en mængde andre sygdomme, især tuberkulose. Hospitalsforholdene var fortvivlede, engelske og amerikanske læger påstod, at deres italienske kolleger hverken kendte til renlighed eller vidste, hvad de skulle bruge mod ernæringssygdomme. UNRRA skænkede store mængder af fødevarer, medicin og tøj til de fattigste, og kvindeorganisationer sørgede for, at en del kom i de rette hænder; men meget blev stjålet undervejs og havnede på den sorte børs, og uredelige embedsmænd hjalp velhavere til at få en del af gaverne.

de Gasperi.

I februar 1947 fik regeringen sluttet fred med sejrherrerne. Italien måtte afstå alle sine kolonier — dog skulle det være formynder for Somaliland i 10 år — afstå De dodekanesiske Øer til Grækenland, og Istrien, Fiume og Zara til Jugoslavien. Desuden skulle det betale en betydelig skadeserstatning.

Der var rigelig næring for yderliggående socialistiske partier, og især i de norditalienske byer havde kommunismen betydelig tilslutning; men i Syditalien, hvor omk. 90 % af befolkningen er analfabeter, gav den sig stærkest udslag, idet landarbejdere og fæstebønder flere steder søgte at tilrive sig godser. Dog havde paven stadig stor magt over befolkningen, og flere pavelige rundskrivelser, som under krigen var blevet udsendt, vidnede om større social forståelse, end man før havde mødt fra pavestolen. Det samme viste den kristelige demokratiske blok, som nu dannede centrum blandt de politiske partier. Det fik ved de følgende valg omtrent 50 % af stemmerne; et nyfascistisk parti opnåede godt 10 %, mens kommunister og socialister hver fik omtrent lige mange. — Socialisterne delte sig i to fløje, hvoraf den ene søgte samarbejde med centrum, den anden med kommunisterne. Centrums fører, de Gasperi, dannede en samlingsregering, søgte nært samarbejde med vestmagterne og fik

Italien tilsluttet Atlantpagten; men et russisk veto hindrede, at det blev optaget i FN.

Regering og rigsdag er enedes om en mægtig 12-års plan for at gøre de rige muligheder til virkelighed: En mængde godser skal eksproprieres; godsejerne får lov til selv at ansætte prisen; men sætter de den for høj, må de beholde godset og svare skat af prisen, de har sat det til. Med maskiner, der trækkes af mægtige traktorer, afvander man sumpe, rydder krat og opdyrker stenet jord. Der bygges store vandingsanlæg, hvor smeltevandet fra bjergstrømmene om foråret samles i store vandbeholdere, hvorfra det i den tørre tid kan bruges til at vande jorden, så der årligt kan tages 2—3 afgrøder. Og der oprettes husmandshjem med besætning og redskaber, som nybyggerne skal forrente. Årligt bruger staten over 1000 millioner kr. til dette formål. Man regner med i løbet af de 12 år at få oprettet 2800 gårde og 50.000 husmandsbrug, og at merudbyttet kan langt mere end forrente, hvad reformen har kostet. Man vil desuden undgå så stor levnedsmiddelimport, skaffe købere til en stor del af de italienske industriprodukter — og endelig skabe en talrigere mellemstand som modvægt mod kommunismen. Forud for valget 1952 havde de Gasperi fået gennemført en valgreform, hvorefter en politisk blok, der havde fået over halvdelen af stemmerne, fik en del tillægsmandater, så den hvilede på et fast parlamentarisk grundlag. Men han opnåede ikke halvdelen af stemmerne, og selv om han havde gjort det, ville det næppe have hjulpet ham stort, da der inden for det kristelige demokratiske parti findes en lille højre fløj af godsejere og storkapitalister, som modsætter sig reformer til gavn for underklassen. Efter valget har der været stadige ministerskifter, hvilket har vanskeliggjort gennemførelsen af de sociale reformer.

Francos Spanien.

Ved at holde sig uden for krigen lykkedes det Franco at beholde magten i Spanien. Den hvilede på hæren og falangisterne[1]. De sidste har udstykning af storgodserne på deres program. Men da Franco støtter sig til godsejerstanden og den rige kirke, har han intet gjort for underklassen. Der findes stadig på den ene side en rig og mægtig overklasse, på den anden et pjaltet og sultende proletariat, og tusinder af politiske fanger er spærret inde i fængslerne.

Francos fjender er delt i det fåtallige monarkistiske parti, som næsten alle officerer slutter sig til, og republikanerne, som igen er splittet

[1] Svarende til fascisterne.

i liberale, socialister, anarkister og kommunister. De sidste udgør kun en lille del af befolkningen, men den bedst organiserede del.

Mange frygter, at hvis Franco mister herredømmet, vil det medføre en ny borgerkrig, som muligvis vil ende med, at kommunisterne tager magten. Derfor er vestmagterne betænkelige ved at hjælpe Francos fjender, men når USA presser på for at få Spanien optaget i NATO, modsætter de vesteuropæiske lande sig det, da det vil passe dårligt til organisationens formål: at værne demokratiet. — Francos magt hviler da på Vestens kommunistskræk; samtidig skaber han daglig flere kommunister ved sit styre.

1953 fik USA en aftale med Franco: Spanien får en betydelig dollarhjælp, og USA får lov til at oprette militære baser i Spanien.

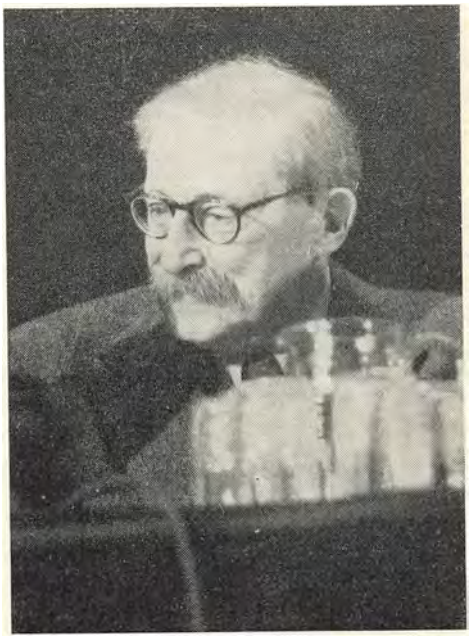

Leon Blum.

Frankrig.

Tyskerne havde tappet Frankrig for reelle værdier og givet befolkningen værdiløse sedler som erstatning, så landet truedes af en voldsom inflation. Mange egne var desuden i høj grad hærget. Men Frankrig er frugtbart, dets floder er rige kraftkilder, og i jorden findes store rigdomme af kul, jern og kali. Gennem arbejde, afsavn og sammenhold ville landet hurtigt kunne bringes på fode.

Alle var enige om, at inflationen måtte standses; men bønderne og de øvrige producenter krævede højere priser for deres varer, lønarbejdere og funktionærer højere løn. Enhver regering, som søgte at bruge pris- og lønstop, blev upopulær, og en pengesanering ved hjælp af en kraftig eengangsskat var uigennemførlig i dette småsparernes land. Der var ustandseligt regeringskifter, da yderpartierne altid kunne være med til at styrte en regering uden at være forpligtet til at være med i dannelsen af en anden.

Det gavnede især kommunisterne, som havde flertal i mange af de største fagforeninger. Skønt de i de første par år efter krigen deltog i

regeringsdannelser, hemmede de statens økonomi ved stadige strejker, som mest ramte ømtålelige virksomheder som kulgruber og jernbaner. Tilsyneladende havde de foresat sig at hindre landets genopbygning.

Det gav general de Gaulle vind i sejlene. Han stilede mod præsidentposten og krævede både lønstop og længere arbejdstid, dvs. at arbejderne skulle i det væsentligste bære byrden ved genopbygningen, mens den fåtallige klasse af fabrikanter, aktionærer og forretningsdrivende, som tjente mægtige formuer i ly af de høje toldmure, slap fri. Alligevel rettede kommunisterne hovedskytset mod mellemstanden. Ved at besejre den ville de ganske vist bane vej for de Gaulle; men han var for dem en station på vejen til magtovertagelsen.

1947 lykkedes det imidlertid den gamle socialistfører Leon Blum at tvinge priserne lidt ned, og nu kom man frem med de varer, man havde holdt tilbage i håb om stigende priser. Samtidig dalede priserne, idet folk ventede mere prisfald. Det så ud til, at det skulle lykkes at standse inflationen. Mange arbejdere var trætte af de stadige strejker, der ofte endte med nederlag. Kommunismen var på retur.

Men krigene for at beholde kolonierne krævede mægtige skatter, og Atlantpagten medførte øgede rustninger. Det blev nødvendigt med en kraftig nedskæring af de indenrigske statsudgifter. Trods stor hjælp fra USA har Frankrigs statsbudget hvert år vist et mægtigt underskud. Partierne nægter at være medansvarlige for betalingen af de udgifter, de er med til at påføre staten, og regeringsskifter har været nær ved at være dagligdags i Frankrig.

1953 blev Laniel førsteminister. Han havde taget kraftig del i modstandsbevægelsen og var kendt som en human arbejdsgiver. Da han krævede reduktion af statstjenestemændenes lønninger, medførte det store strejker, uden at tjenestemændene nåede deres mål; og da han ville tvinge fødevarepriserne ned, svarede bønderne med bl. a. at spærre vejene for trafik og at holde slagtekvæget tilbage. I ly af kunstigt forhøjede priser har de nemlig kunnet drive landbruget efter gamle metoder, så der næsten ingen fremskridt er gjort i de sidste 30—40 år.

Ved et af de mange ministerskifter blev den 47-årige Mendes-France førsteminister 1954. Han vandt stor folkeyndest ved hurtigt at skaffe våbenstilstand i Indokina, og kort efter kom han til forståelse med den tyske regering om Saarspørgsmålet og Vesttysklands oprustning. Han ville nu bringe Frankrig på fode bl. a. ved at indføre en høj spiritusskat, hvorved det mægtige alkoholforbrug ville blive begrænset, og ved at lære bønderne at klare sig ved øget dygtighed i stedet for ved stats-

hjælp. Begge dele var i høj grad upopulære i befolkningen, og samtidig stod man over for en udbredt oprørsbevægelse i de nordafrikanske kolonier, især i Tunis. Overalt krævede de indfødte selvstyre. Mendes-France traf en aftale med de mest moderate tunesere, hvorefter Tunis' forhold til Frankrig ville blive omtrent som Færøernes i forhold til Danmark (III s. 507). Men det lykkedes nu hans modstandere, hvoraf en del fandtes inden for hans eget parti, at ophidse den nationalistiske stemning mod ham. I nationalforsamlingen udtalte han, at enten måtte Frankrig med magt kvæle enhver form for uro i kolonierne eller gennem en reformpolitik søge at tilvejebringe en afspænding i forholdet til dem. Mendes-France valgte det sidste. Ved den påfølgende afstemning blev han styrtet — i februar 1955. Den nye regering førte derefter hans aftale med Tunis ud i livet.

Mendes-France.

Beneluxlandene: Belgien, Nederlandene og Luxembourg.

Belgien, Holland og Luxembourg var fri for de skarpe klasseskel og de deraf følgende kampe, som splittede andre nationer. Skønt befolkningen i de tre lande havde lidt meget under krigen og havde fået store værdier ødelagt, kom den forholdsvis hurtigt på fode.

Allerede 1947 kunne hollænderne ophæve de fleste rationeringer. — 1952 ramtes landet af voldsomme oversvømmelser, store strækninger stod under vand, og mange mennesker omkom. Der sendtes fra andre lande store gaver, især madvarer og tøj, for at lindre den første nød. Men landet måtte hollænderne selv tilbageerobre fra havet, og de tog fat derpå med sejg energi.

Holland er nu Europas tættest befolkede land, næsten 300 indbyggere pr. km², og mange ængstedes for, hvordan der skulle blive nok til alle, da de indonesiske besiddelsers stilling ændredes fra at være kolonier til at blive en selvstændig stat i union med Holland. Det har dog ikke

været billigt at styre disse øer, der har næsten 8 gange så mange indbyggere som Holland, så muligvis kan fri samhandel med dem være lige så økonomisk.

Efter at kong Leopold III af Belgien havde kapituleret i 1940, søgte han at mildne forholdene under besættelsen. Men da tyskernes herredømme efterhånden blev værre, erklærede han sig for at være tyskernes fange. — Efter krigens afslutning fremkaldte kommunisterne en del uroligheder, som øgedes på grund af forsyningsvanskeligheder. Disse blev dog snart overvundet ved hjælp fra USA.

I stedet for optoges sindene af voldsomme kampe om kongen: Det kristelig-sociale parti ville beholde ham, socialister og liberale krævede ham fjernet. 1950 blev der afholdt en folkeafstemning derom. Den gav 58 % for, 42 % mod kongen. Men skønt aftalen var, at hvis der var 55 % for kongen, skulle han fortsætte, truede socialisterne med borgerkrig, hvis han ikke trak sig tilbage. Enden blev, at kongen overlod styret til sin søn, kronprins Baudouin.

1948 indgik Belgien, Nederlandene og Luxembourg et toldforbund, så der skulle være frihandel mellem dem, og de skulle have samme toldsatser over for alle andre lande. Det fik bl. a. til følge, at den danske landbrugseksport til Belgien blev slået ud af den hollandske.

England.

Ved det engelske parlamentsvalg 1945 vandt socialdemokratiet en mægtig sejr, og Attlee afløste Churchill som premierminister. Churchill havde taget ham med til Potsdammødet, så han kunne være klar over linien i engelsk udenrigspolitik, hvis han fik overdraget magten, og han fortsatte denne linie. Han kom således med til at bygge den luftbro, der hindrede sovjetregeringen i at gøre sig til herre over Berlin.

Efter krigen rejste de fleste af de folk, som på en eller anden måde stod under engelsk formynderskab, krav om selvstændighed, og Attlees regering søgte så vidt som muligt at imødekomme dem for derved at bevare deres hengivenhed fremfor at tvinge dem til at stå under England.

Trods den tapperhed, hvormed den engelske nation havde værget sig under den største fare, som i århundreder havde truet den, var den nu sunket ned til at blive en anden rangs magt sammenlignet med Rusland og USA, og medens den før havde været den rige kreditornation, var den nu blevet debitor. Der skulle nu repareres eller nyopføres en mængde bygninger; industrien skulle omstilles fra krigs- til fredsproduktion, en ny handlesflåde opbygges og de tomme varelagre fyldes.

Samtidig krævede arbejderne kortere arbejdstid og nationalisering af storvirksomheder som jernbanerne, kulminerne og jern- og stålindustrien.

England lånte først 3750 mill. $ i USA og fik senere del i Marshallhjælpen (III s. 467). Alligevel så regeringen sig i 1949 nødt til at devaluere sterlingen. — Nationaliseringen bragte ikke ro på arbejdspladserne: der var jævnlig strejker, bl. a. i kulminerne, der langtfra nåede op på førkrigstidsproduktionen.

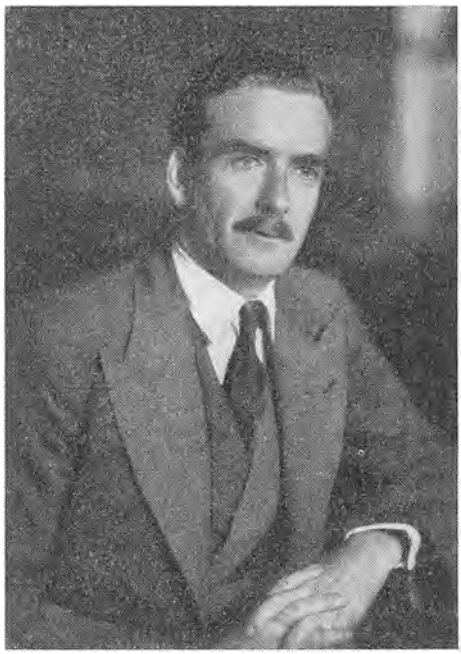

Anthony Eden.

Ved valget i 1951 opnåede de konservative atter flertallet, og den 77årige Churchill dannede på ny regering. Nationaliseringen blev nu standset, ellers skete der ikke større ændringer.

Der har i den senere tid været stærke brydninger inden for socialdemokratiet mellem en moderat fløj under Attlees ledelse og en yderliggående, som Bevan, en forhenværende kulminearbejder, er fører for. Ved fagforeningernes kongres i september 1953 fik hovedbestyrelsen vedtaget en udtalelse, der advarede mod yderligere nationalisering, før det var bevist, at nationaliseringen var til fordel for nationen, og der advaredes mod at stille større lønkrav, med mindre det erstattedes med tilsvarende større produktion. En partikongres samme år tog samme stilling til problemerne.

Efter 1951 kom England ind i en jævn opgangstid, så regeringen efterhånden kunne ophæve rationeringerne. Samtidig lykkedes det udenrigsminister Anthony Eden at føre en klog udenrigspolitik, hvorved han knyttede vestmagterne stærkere sammen og tilsyneladende mildnede den kolde krig mellem vest og øst. — 1955 afløste han Churchill som premierminister og lod kort efter udskrive et nyt valg, som gav det konservative parti en betydelig fremgang.

USA.

USA er nu en verdensmagt, som kun Rusland kan sammenlignes med. Men der er ikke hos befolkningen nogen tro på, at man skal være herrefolk, eller ønske om at blive det. Tværtimod var det endnu efter den første verdenskrig lykkedes republikanerne at sejre på deres krav om, at USA skulle holde sig uden for Folkenes Forbund, og endnu ved den anden verdenskrigs udbrud kneb det for Franklin Roosevelt at få befolkningen til at forstå, at krigen vedkom USA. Det var først Japans overfald på Pearl Harbour, der overbeviste befolkningen om, at USA ikke kan isolere sig over for den øvrige verden.

Efter krigen fremkaldte sovjetregeringens handlinger en næsten hysterisk kommunistskræk blandt en stor del af befolkningen. Kongressen lod Mac Carthy bekæmpe „uamerikanske handlinger". Enhver, der havde været kommunist, eller som i tale eller skrift viste kommunistiske sympatier, risikerede at blive anklaget. Mange blev afskediget fra deres stillinger i statens tjeneste. Mac Carthy gik så vidt, at tale- og trykkefriheden var på vej til at få samme vilkår som i Rusland. — Tilsidst vedtog kongressen dog at sætte ham på anklagebænken for hans forhørsmetoder. — Regeringen frygtede især for, at Rusland skulle gøre sig til herre over Asiens østkyst og Europas vestkyst. Derfor sendte Truman hjælp til Chiang Kaishek mod Kinas kommunister og fik sluttet Atlantpagten med vesteuropæiske stater, og derfor greb han straks ind, da kommunisterne truede Sydkorea (III s. 487).

General Marshall.

Amerikanerne er dog klare over, at kommunismen besejres ikke alene med våbenmagt. Da general Marshall var ambassadør i Kina, advarede han USA mod at støtte Chiang Kaishek: ikke med våben, men med sociale og økonomiske reformer og med hjælp dertil skulle kommunismen bekæmpes i Kina. — Straks efter krigens afslutning

gav UNRRA, som fik langt de største bidrag fra USA, første hjælp til de nødlidende rundt om i verden. Og efter at Marshall 1947 var blevet udenrigsminister, gennemførte han den storstilede Marshall-hjælp til en mængde stater for at bringe deres produktion på fode. Nogle fik det hele som gave (Grækenland og Østrig), andre som lån (f. eks. Sverige og Norge), de fleste, deriblandt Danmark, dels som lån og dels som gave. Desuden foreslog han de vesteuropæiske stater at nedbryde alle handelsskranker landene imellem.

Der findes stærke fagforeninger i staterne, men intet underklasseparti. I et land, hvor de fleste arbejdere selv har biler, vil de betakke sig for at blive betragtet som hørende til underklassen. Af de to store partier er det republikanske mest et kapitalistparti, det demokratiske mere folkeligt. Når det første parti alligevel ofte har fået flertal ved valgene, har det flere grunde: Det var isolationistisk, har langt den stærkeste presse, er protektionistisk — og mange farmere kræver toldbeskyttelse mod de vesteuropæiske landbrugsprodukter, f. eks. mod den danske ost — det protesterer mod statens indgreb i de indre sociale forhold osv. — Men den voldsomme krise, der begyndte 1929, havde drevet mange farmere fra deres ejendomme og gjort 13 mill. arbejdsløse. Gennem offentligt arbejde, tilskud, understøttelse, devaluering af pengene m. m. havde Roosevelt bekæmpet krisen efter vesteuropæisk mønster. Staten garanterede en fastsat hvedepris og opkøbte og oplagrede mængder af hvede, som den hidtil har været nødt til at sælge med mægtigt tab eller at forære til hungerlidende folk. Krisen havde medført, at mange foretrak tryghed for selvstændighed.

Negrene var hidtil blevet behandlet som en pariaklasse (II s. 411). Men Roosevelt erklærede, at til det arbejde, staten satte i gang, og til den understøttelse, den ydede under krisen, skulle der være lige adgang uden hensyn til race. De sorte kæmpede side om side med de hvide under krigen, og regeringen forbød forskelsbehandling af sorte og hvide i statsvirksomheder og virksomheder, der arbejdede for staten. Flere negre yder en betydelig kulturel indsats, store digtere har talt deres sag, og mange amerikanere har indset, at de ikke med rette kan tale de naturlige menneskerettigheders sag, så længe de behandler negrene som ringere mennesker.

Endnu virker dog stadig de forbryderiske, hemmelige Ku-Klux-Klan'er, som ved hjælp af terroristiske midler søger at kue negrene, og i sydstaterne vægrer man sig ved at rette sig efter en højesteretsdom, der forbyder adskillelse af sorte og hvide i skolerne.

Ved præsidentvalget 1952 opstillede republikanerne general Eisen-

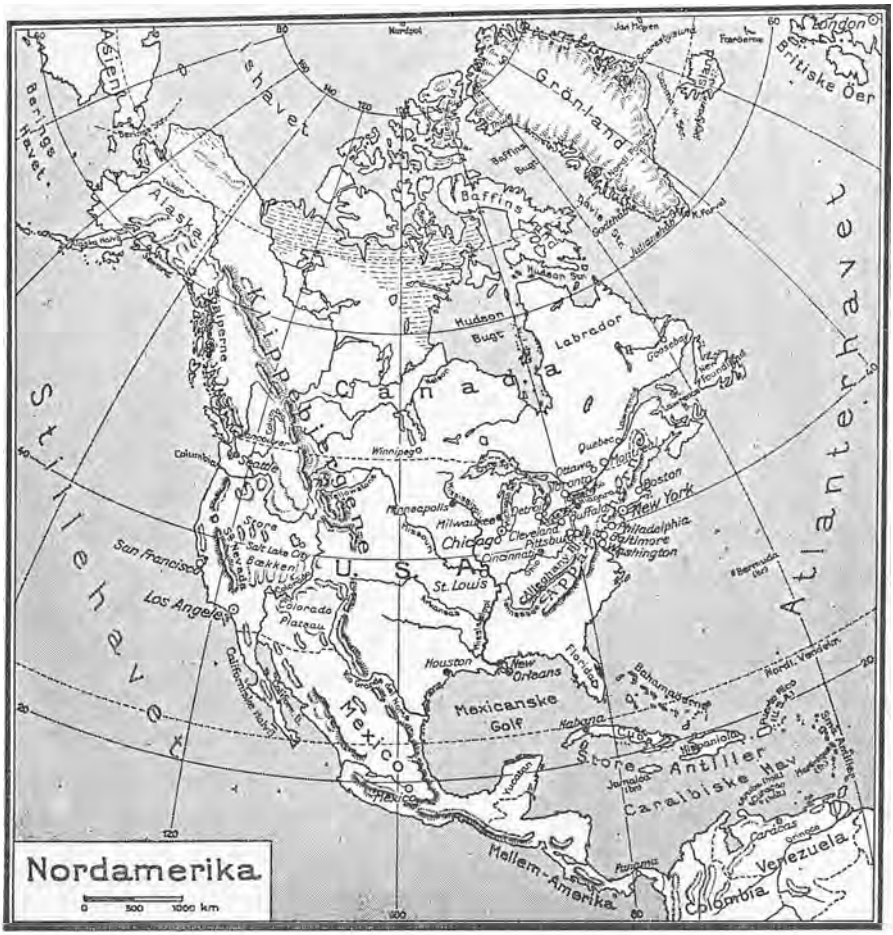

hower som kandidat. Han havde organiseret NATO's forsvarsstyrker og var meget populær i USA, hvor han ansås for den, der bedst kunne standse den kommunistiske aggression. Republikanerne slog kraftigt på de antikommunistiske strenge, og han fik et stort flertal af stemmerne. — En del af de ministre, han valgte, var storkapitalister, og kontrollen med trusterne slappedes.

Antagelig stod flere af USA's finansmænd bag de begivenheder, som fandt sted i Guatemala 1954. — Det er en mellemamerikansk stat med knap så mange indbyggere som Danmark. 1944 havde general Arbenz med socialistisk hjælp styrtet den forrige regering, som havde holdt befolkningen nede i fattigdom, tvunget underklassen, der overvejende be-

står af indianere og halvindianere, til at arbejde for staten, havde forbudt fagforeningerne og givet kapitalstærke selskaber som UFC[1] gunstige koncessioner.

Arbenz optog enkelte kommunister i sin regering, af rigsdagens 56 medlemmer støttedes han af de 47, hvoraf 6 var kommunister. Han tillod arbejderne at danne fagforeninger, og de tvang nu UFC til at betale meget højere lønninger. For at bedre underklassens kår, lod han en hel del af Guatemalas jord — hvoraf 78 % ejedes af 2 % af befolkningen — ekspropriere. UFC måtte også afstå ret meget jord, mest udyrket, som det krævede 16 gange så meget for, som det blev vurderet til. Det klagede nu højlydt over det i flere af USA's mest læste blade.

Da blev det meddelt, at Guatemala havde købt nogle våben i Polen, og Eisenhower greb til det ekstraordinære skridt at anmode de vesteuropæiske magter om ret til at lade deres skibe visitere. Alle magterne på Vesttyskland nær afviste ham, idet de påberåbte sig havenes frihed.

Omtrent samtidig begyndte tropper, der var blevet samlet i to diktatorisk styrede nabostater, et oprør mod Arbenz. Han krævede, at FN's sikkerhedsråd skulle tage sig af sagen. De kommunistiske og flere vestlige stater, bl. a. Danmark, stemte for det; men USA hindrede det. — England stemte ikke. Churchill og Eden var da på vej til USA for at prøve på at komme til enighed om visse alvorlige spørgsmål, hvorom der herskede misstemning mellem de to stater. — Kort efter sejrede oprørerne, hvad Eisenhower og udenrigsminister Dulles udtalte deres glæde over. UFC's aktier steg betydeligt. Flere af USA's blade fordømte i skarpe udtryk Eisenhowers og Dulles' handling; det samme gjorde de fleste vesteuropæiske blade af alle partiafskygninger.

Eisenhower har flere gange udtrykt ønske om at sænke USA's høje toldmure, men har stadig mødt modstand fra sit partis side. — Ved valget i 1954 fik demokraterne imidlertid flertal både i senatet og deputeretkammeret, så nu skulle han have mulighed for at få sit ønske opfyldt.

Canada.

Under de to verdenskrige stillede Canada sig trofast ved Englands side, og under den sidste verdenskrig modtog englænderne derfra en stor del af de levnedsmidler, de måtte savne fra Danmark. Økonomisk er Canada dog stærkest knyttet til USA, som bl. a. køber ca. halvdelen af dets eksportvarer.

[1] United Fruit Co.

Canada er de rige mulighеders land. Det har kun tre gange så mange indbyggere som Danmark, men seks gange så meget dyrket jord — og den er gennemgående frugtbarere end den danske jord — desuden meget jord, som kan opdyrkes, og store skove, hvorfra det leverer to af sine største eksportartikler: papir og træmasse. Der er mægtige kræfter i dets floder, hvilke det nu er i færd med at få udnyttet, og det har rige uranlejer, som antagelig i en ikke fjern fremtid vil få større betydning end kul og olie.

Der er da rigelig plads for en langt større befolkning, og Canada synes at ville overtage den rolle, USA spillede for indtil 50 år siden: at give plads for indvandring i stor stil. Alene i året 1948 modtog det 120.000 indvandrere, hvoraf de 50.000 var tvangsforflyttet. Men noget eldorado er landet ikke. Det giver rige muligheder, men der kræves arbejde og afsavn af den, der vil skabe sig en fremtid der.

ASIEN OG AFRIKA. LANDENE SYD FOR USA

Jøderiget oprettes.

SIDEN år 135 e. K., da jøderne efter et oprør næsten udslettedes i deres hjemland, havde de ikke haft noget fædreland, men levede spredt over det meste af Forasien, Nordafrika og Europa. Deres oprindelige sprog, hebraisk, havde de sluppet længe før Kristi tid; det var kun kendt af deres lærde, og det aramaiske sprog, der havde afløst det, kendte de ikke. Alligevel vedblev de at bestå som folk. På sabbaten samledes de rettroende jøder i deres synagoger, hvor rabbinerne udlagde deres hellige skrift ved hjælp af Talmud: fortolkningen af moseloven. Men også de „vantro" jøder bevarede i reglen deres jødiske præg.

Jødefolkets historie efter år 135 er beretningen om jævnlige forfølgelser, så her, så der. — I mange lande skulle de bo i særlige bykvarterer, de såkaldte ghettoer, for at være adskilt fra det øvrige folk. Det er tillige beretningen om mægtige handelsfyrster, f. eks. Fuggerne (II s. 44), som gjorde jøderne særlig forhadte, men også om store kunstnere, digtere, tænkere og videnskabsmænd.

Selv om en hel del jøder efterhånden havde indgiftet sig i andre folkeslag, fandtes der endnu forud for sidste verdenskrig omk. 15 mill., som regnede sig for hørende til jødefolket.

Jøderne havde stadig bevaret håbet om, at „det forjættede land" igen skulle blive deres sande hjemland, selv om drømmen derom efterhånden fortonede sig i det blå. Da slog den ungarske jøde Theodor Herzl 1896 til lyd for at genoprette en jødestat i Palæstina og grundlagde dermed zionismen. Under den første verdenskrig drøftede den engelske udenrigsminister Balfour zionismen med den jødiske videnskabsmand Chaim Weizmann, som dengang havde gjort England en stor tjeneste ved i en kritisk tid at opfinde en ny metode til fremstilling af højeksplosive sprængstoffer. Balfour foreslog Weizmann at skabe et hjemland for jøderne i Uganda, en frugtbar østafrikansk landsdel knap 6 gange så stor som Danmark med 4 mill. indbyggere — og fik svaret:

Th. Herzl.

„Kunne De tænke Dem Paris som hovedstad i stedet for London?" — „Nej, men vi har jo London". — „Rigtigt; men vi havde Jerusalem, da London endnu var en sump". Denne samtale var antagelig medvirkende til, at Balfour 1917 udstedte sin bekendte deklaration, hvori han lovede jøderne et nationalt hjem i Palæstina.

Ved fredsslutningen efter første verdenskrig fik England tildelt mandatet over Palæstina, og i tillid til Balfourdeklarationen drog en mængde jøder dertil, især efter at Hitler havde fået magten i Tyskland. De fleste var fattige; men de modtog megen hjælp fra andre jøder, især fra USA. De købte godser af arabiske godsejere, sumpe, som de udtørrede, og ørkenstrækninger, som de frugtbargjorde bl. a. ved hjælp af artesisk brøndboring, så de ikke blot skaffede plads for de 5—600.000, de nåede op på før udbruddet af den anden verdenskrig, men også bedre kår for de fattige arabere.

År 636 havde muhammedanerne erobret Palæstina, som derefter overvejende blev beboet af arabisktalende muhammedanere. De dyrkede jorden, næsten som den blev dyrket på Abrahams tid; det arbejde, jøderne i sin tid havde gjort for at få landet til at „flyde med mælk og honning", var der kun svage spor tilbage af; cisterner til opsamling af regnvandet var opfyldt med jord, de stendiger, som skulle sikre bjergskråningerne, var forfaldne, osv.

I reglen levede jøderne fredeligt sammen med de jævne arabere; men muhammedanerne lader sig i reglen let opfanatisere. Godsejerne under den rænkefulde stormufti[1] i Jerusalem krævede indvandringerne standset og søgte at hidse de indfødte til at fordrive indvandrerne, så godsejerne kunne tilrive sig den jord, de havde solgt til jøderne. Den

[1] Mufti = en muhammedansk retslærd, som kan afsige bindende retskendelse.

engelske regering vaklede i sit forhold til de to parter. Den havde 1915 lovet araberne, at hvis de ville gøre oprør mod tyrkerne, skulle de få selvstyre. Det havde de gjort; nu måtte England enten bryde sit løfte til dem eller til jøderne; den engelske regering syntes mest tilbøjelig til det sidste.

Under den sidste verdenskrig lod Hitler omk. 5 mill. jøder udrydde. Det lykkedes dog mange jøder at flygte fra Tyskland og fra de tyskbesatte lande, og en stor del af dem stævnede mod Palæstina. Også efter krigen stak antisemitismen (jødehadet) hovedet frem, især i flere af de mellemeuropæiske lande på begge sider af jerntæppet. I Rusland blev det således meget vanskeligt for jøder at udvandre. — Der gik en stadig strøm af jøder mod Palæstina, og spændingen mellem jøderne og den arabiske overklasse steg.

Den engelske regering havde foreløbig bevaret mandatet over Palæstina. Den så sin fordel ved at vinde arabernes venskab, dels for at undgå, at de søgte tilknytning til kommunismen, dels på grund af engelske interesser i de rige oliekilder i de muhammedanske lande. Engelske vagtskibe opbragte derfor jævnlig skibe, hvorfra man søgte at smugle jøder ind i Palæstina, og internerede ofte disse på Cypern. Forbitret derover øvede yderliggående jødiske grupper ofte terrorhandlinger mod de englændere, der opholdt sig i Palæstina.

FN foreslog en deling af landet i en jødisk og en arabisk stat; jøderne gik ind på forslaget; men araberne afviste det. Da trak England sine tropper bort fra Palæstina den 15. maj 1948, og to dage efter erklærede ledende jøder den jødiske del deraf for en selvstændig stat, som de kaldte Israel. De muhammedanske nabostater Syrien, Transjordanien og Ægypten sendte straks tropper ind i det nyoprettede rige; men skønt de var forsynet med engelske våben og delvis blev ledet af engelske officerer, led de oftest nederlag. FN sendte Folke Bernadotte (III s. 390 ff) som mægler til landet; han fik de to parter til at gå ind på en våbenhvile og foreslog en deling; men den ville ingen af parterne gå ind på. En jødisk terrorist skød Bernadotte, som havde nægtet at lade sig beskytte af væbnede mænd, og kri-

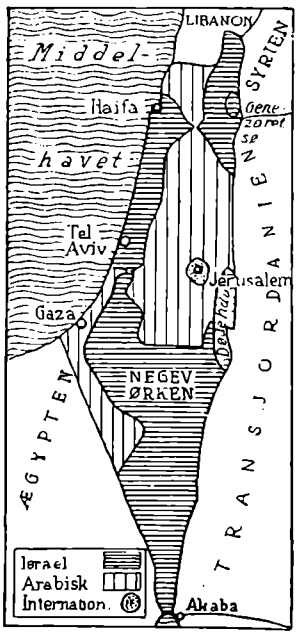

Hvorledes FN tænker sig Palæstina delt mellem arabere og jøder.

gen blussede op på ny. Men det gik stadig de muhammedanske stater dårligt, muligvis på grund af spændingen mellem Ægyptens og Transjordaniens konger, som begge krævede det kalifat, Tyrkiets regering havde opgivet 1924 (III s. 261). Det lykkedes FN at få våbenstilstanden fornyet, og Israel er blevet anerkendt af de fleste stater, bl. a. af både Rusland og USA.

Da muhammedanerstaterne begyndte krigen mod Israel, lod Israels regering araberne vide, at de ikke ville blive forulempede; men de ledende arabere fik mange til at flygte ud af landet. Der lever nu (1955) omk. 800.000 arabere øst for Israel under elendige forhold, til trods for at de har modtaget megen international hjælp, der mest er givet under den forudsætning, at det skulle hjælpe dem til at bosætte sig og skaffe sig lønnende virksomhed. Meget er imidlertid gået i forkerte lommer, og det øvrige er blevet brugt til at underholde dem. De nægter nemlig at tage fat andetsteds. De vil tilbage, når jøderne er fordrevet. En del har dog sneget sig tilbage, hvad jøderne i reglen har ladet ske. Men regeringen vil ikke tage mod dem alle, før der er sluttet fred, da den frygter, at de vil virke som en femte kolonne, hvis krigen atter blusser op. — For øvrigt opretholder den jødiske stat de arabiske moskeer og blander sig ikke i de religiøse forhold. I de højere jødiske klasser undervises der i arabisk, og i de arabiske skoler i hebraisk, som jøderne nu har genoplivet med forøget ordforråd og gjort til deres nationalsprog. Officielle kundgørelser udsendes i begge sprog, og i reglen lever jøder og arabere fredeligt side om side.

Chaim Weizmann (th.).

Til præsident for staten Israel valgtes Chaim Weizmann (død 1952). Han sørgede for at få oprettet almene såvel som højere skoler og et universitet, han arbejdede for vej- og vandingsanlæg m. m. Især søgte han at knytte forbindelse mellem folket og jorden; thi traditionerne, poesien og myterne var særlig knyttet til landsbyerne. Han bad ind-

trængende folket om at afholde sig fra voldsmetoder: „Ofte er den længste omvej den korteste vej hjem!" — og bad det om at værne om sand kultur, værne byerne mod bundfald, og om at arbejde, „da vil Gud se med mildhed til sine børn, som efter en lang vandring er kommet hjem for at tjene ham med en salme på læben og en spade i hånden".

Jordspørgsmålet løste man ud fra grundtanken i moseloven (I s. 94). Det jødiske nationalfond har købt det meste af den jord, der er på jødiske hænder. Det leder udtørringen af sumpe og vandingen af ørkenstrækninger og forpagter jorden ud på 49 år. Der er gjort et så mægtigt arbejde, at hvor en familie for 25 år siden skulle have 50 ha for at ernære sig, kan den nu klare sig med 3—4 ha. Der er udarbejdet et vældigt projekt om at føre vandmasserne, der kommer fra Libanons bjerge, gennem store ledninger ud over de mægtige ørkenstrækninger, som endnu findes i Israel. Landet skal gøres grønt, ørkenstrækninger afløses af orange- og olivenlunde. Foreløbig har nabofolkene imidlertid protesteret mod en regulering af Jordan, idet de hævder, at det vil skade deres lande, desuden har de hindret jøderne i at udtørre sumpene i Nordgalilæa.

Mangel på privat kapital, de store vanskeligheder med at besejre den besværlige natur og faren for angreb fra nabofolkene, især de røverske beduinstammer, har tvunget jøderne til at slutte sig sammen i mere eller mindre kommunistisk prægede frivillige samfund. Mest kommunistiske er de såkaldte kibbuzim, som mange var blevet oplært til i opsamlingslejre, før de drog til Palæstina. I et kibbuz er så at sige alt fælles. Man er fælles om arbejdet, idet man skiftes til at dyrke jorden, passe frugtavlen, røgte husdyrene, øve håndværksarbejde m. m. Tabet ved ikke at specialisere arbejdet skal fuldt ud være erstattet af glæden ved afvekslingen. Der er fælles køkken og fælles husholdning, hver familie har som oftest kun et værelse for sig selv, alt det andet er fælles, selv børnene, som passes og undervises i særlige værelser, beregnet for dem. — Man har endogså i enkelte kibbuzim ophævet ægteskabet og betragtet børnene som fælles for alle. De fleste af sådanne forsøg er dog atter opgivet. — Systemet „fra enhver efter hans evne til enhver efter hans behov" er i kibbuzim ført ud i sine yderste konsekvenser, idet alle så at sige får ens af både nødvendige ting og nydelsesmidler. Iagttagere synes at være enige om, at der arbejdes energisk og hersker tilfredshed med denne form.

I andre landsbyer har man indrettet sig efter et gennemført andelssystem, men med privat eje. Foruden disse to former findes en mængde

Jødisk koloni på Jisreelssletten, grundlagt 1921.

mellemformer, nogle kommer nærmest det ene, andre nærmest det andet system.

Forholdene er stadig utrygge i Israel. Der klages jævnligt over blodige grænseepisoder, hvor det ofte er vanskeligt at afgøre, hvem der er den angribende, og hvem der er den angrebne part.

Den øvrige Nærorient og Nordafrika.

Palæstina var kun en brik i stormagternes spil om Nærorienten og Nordafrika. Fra Marocco til Persien og langs Det røde Hav har de både politiske og økonomiske interesser.

Det sidste gælder især olien. I det sydvestlige Persien, i Mesopotamien, i det sydøstlige Arabien og på øer i Den persiske Havbugt findes nogle af verdens rigeste oliekilder. Et engelsk-hollandsk selskab, hvori det engelske admiralitet beherskede aktiemajoriteten, ejede de 53 %, et amerikansk selskab de 41 %. Ved hjælp af mægtige ledninger førte man olien ud til Den persiske Havbugt, til Tripoli i Syrien og til Haifa i Palæstina, hvorfra skibe kunne viderebefordre den. — Oliekoncessionerne gjorde det ønskeligt for den engelske regering at stå sig godt med araberne, og det var lettere for den at forhandle med nogle få arabiske godsejere end med de mange jødiske jordejere, derfor så den kun ugerne, at der dannedes en jødisk stat.

Under krigen havde Rusland besat det nordlige, England og USA det sydlige Persien, så USA gennem dette land kunne sende hjælpemidler til Rusland. De tre stormagter aftalte, at deres tropper skulle være ude af Persien den 2. marts 1946, og USA og England holdt aftalen; men på trods af deres protest forblev russiske tropper i landet, til sovjetregeringen havde fået den ordning med Persiens regering, at oliekilderne i Nordpersien skulle udnyttes af et russisk-persisk selskab, og olien deles mellem de to lande.

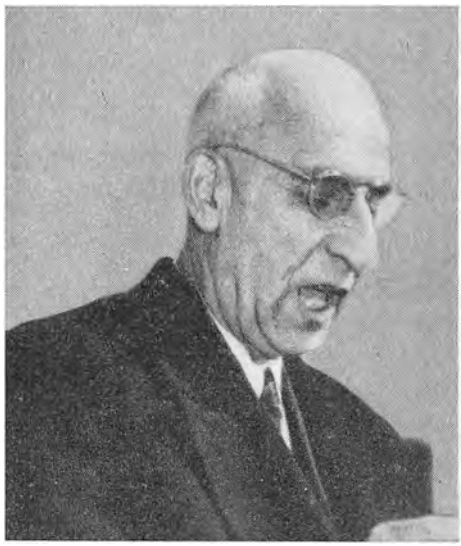

Mossadeq.

Muhammedanerne er kun lidet modtagelige for kommunistiske ideer, men de ønsker at frigøre sig for de europæiske kolonimagter og overhovedet for europæisk indflydelse. Det ved sovjetregeringen, og den har indrettet sin agitation derefter. Foreløbig slår dens agenter på de nationale strenge hos de forasiatiske og afrikanske folk, og kommunisterne samarbejder indtil videre gerne med den muhammedanske overklasse, som står i spidsen for de nationale frihedskampe.

1950 lod sovjetregeringen den persiske regering vide, at den ikke var uvillig til at hjælpe denne med nationalisering af dens oliekilder. Året efter brød den persiske regering under Mossadeq aftalen med det hollandsk-engelske olieselskab og nationaliserede olieanlæggene ved Abadan, og det kommunistiske parti ydede ham straks sin støtte. — Selskabet havde beriget sig mægtigt ved koncessionen. Nu greb den engelske regering ind på admiralitetets vegne og tilbød forhandling om en nyordning. Men Mossadeq fik de nationale lidenskaber pisket op og afviste forhandling, mens kommunisterne søgte at fiske i rørte vande. De, der var ansat ved selskabet, forlod landet, og da regeringen ikke kunne drive virksomheden, og en stor del af statens indtægter stammede fra selskabets olieafgift, truedes landet med fallit. Samtidig var forholdet mellem shahen (kongen) og Mossadeq yderst spændt. Shahen synes at ønske gennemgribende jordreformer for den bundfat-

tige underklasse, hvad storgodsejeren Mossadeq ikke var interesseret i. Det endte med, at shahen afskedigede Mossadeq, som nægtede at godkende afskedigelsen, hvorfor shahen forlod riget i aug. 1953. Det medførte en militærrevolte, Mossadeq blev styrtet og fængslet, og shahen som blev kaldt tilbage, fik derefter truffet en aftale med det engelske selskab, hvorefter man på ny begyndte at udvinde olien i Abadan.

Sovjetregeringens krav på De dodekanesiske Øer og et nordafrikansk landområde blev skarpt afvist af England og USA, som ikke ville have en russisk flåde i det østlige Middelhav. — I Libyen (Libia) havde Italiens regering jaget mange indbyggere fra deres ejendomme, som var blevet givet til italienere; der havde derfor været stadige uroligheder i dette land. Da den franske regering imidlertid frygtede, at et selvstændigt Libyen ville medføre selvstændighedskrav i de franske nordafrikanske besiddelser, ønskede den, at Libyen skulle forblive under Italien. Det skete dog ikke. Der blev oprettet et selvstændigt rige, Libyen, hvis regering synes at indstille sig på venskabeligt samarbejde med Vesteuropa. — Der var tale om at dele Eritrea (på Afrikas østkyst ved Det røde Hav) i en sydlig del, som skulle høre sammen med Abessinien, og en nordlig, der skulle være en del af engelsk-ægyptisk Sudan, så begge disse lande kunne få adgang til havet. Foreløbig er det et mandat under FN.

I Nordafrika gik det, som man havde frygtet i Frankrig: Både i Tunis, Algier og Marocco er der stærke selvstændighedsbevægelser. Frankrig giver imidlertid nødig slip på forbindelsen med disse landsdele; det har store kapitaler investeret i dem, og undersøgelser, det har ladet foretage, viser, at der både nord for og flere steder i Sahara ved hjælp af artesiske boringer kan frugtbargøres betydelige arealer, desuden er der påvist rige forekomster, bl. a. jern, i jorden. Men der skal kapital og initiativ til for at udnytte mulighederne. Det første ejer befolkningen ikke, og det andet har muhammedanerne i århundreder kun vist i ringe grad.

Den franske regering er villig til at give befolkningen selvstyre for deres indre anliggender, men møder modstand både fra de yderliggående nationalister, som helt vil løsrive sig fra fransk indflydelse, og fra en del af de bosiddende franskmænd, som modsætter sig, at den oprindelige befolkning får del i styret. Hvor stor en del der er modstandere, vides ikke; men begge parter søger ved voldshandlinger at tvinge deres vilje igennem. — Dertil kommer for Maroccos vedkommende brydning mellem arabere og berbere. Efter de sidstes ønske ombyttede Frankrigs regering sultanen med en anden. Araberne kræver den

afsatte sultan tilbage, hvad berberne modsætter sig. Frankrig nødes da til at holde store troppestyrker i alle tre landsdele. Det synes umuligt for det at tilvejebringe fredelige tilstande, og det synes ikke at ville blive bedre, hvis Frankrig lod dem sejle deres egen sø.

England og Ægypten havde truffet aftale om i fællesskab at styre Øst-Sudan, mens engelske tropper skulle beskytte Suezkanalen. Men den ægyptiske regering forlangte 1951, at England skulle overlade Ægypten både Øst-Sudan og Suezkanalen og fjerne sine tropper derfra. England afviste kravet: Det var tvivlsomt, om Øst-Sudans befolkning ønskede at være sammen med Ægypten, og Suezkanalen var af større betydning for Vestens lande end for Ægypten. Men regeringen var villig til at forhandle om en anden ordning. Ægyptens regering ville imidlertid ikke forhandle, før dens krav var opfyldt, og det kom til blodige sammenstød mellem engelske soldater og ægyptiske friskarer. Tilsidst blev ægypternes lidenskaber pisket så voldsomt op, at de var ved at blive farligere for den ægyptiske regering end for englænderne. — 1952 greb general Naguib tøjlerne, forjog den uduelige og udsvævende kong Faruk og satte det herskende wafdparti, der særlig repræsenterede overklassen og var yderliggående nationalistisk, under skarp kontrol. Han enedes med England om en ordning af Øst-Sudanspørgsmålet, så det overlades til befolkningen selv at træffe afgørelsen.

Naguib.

Skønt Ægyptens dyrkbare område er mindre end Danmark, ernærer dets 19 mill. indb. sig overvejende ved landbrug. Jorden er så overordentlig frugtbar, at der årlig høstes 2—3 afgrøder, og der kan blive nok til alle. Men 90 % af den ejedes af godsejere, som krævede så mægtige afgifter, at fæstebønderne altid var underernærede, klædt i pjalter og boede i hytter, der var opført af nildynd og kogødning. De var plaget af malaria, tuberkulose, medfødt syfilis og andre sygdom-

me, så gennemsnitslevealderen var 31 år (i Danmark 66—67). Kun 20 % af befolkningen kan læse. — Skatterne hvilede overvejende på de fattiges forbrug; biler og spiritus var kun lavt beskattet, godsejernes indtægt af jorden skattefri.

Da fastslog Naguib, at ingen måtte eje over 80 ha. I løbet af 5 år skulle resten være udstykket. Andelsselskaber skulle hjælpe de uoplyste bøn-

Nasser (stående i bilen bag chaufføren).

der med nyordningen og omsætningen af deres produkter. — Endnu er det for tidligt at bedømme frugterne af hans love. Ægypten er — som så mange andre lande — for tiden i støbeskeen.

I Øst-Sudans nordlige del er den overvejende del af befolkningen muhammedanere, i den sydlige del slutter de fleste sig til mere primitive religioner, dog findes der ikke så få kristne, og der er en kraftig missionsvirksomhed med flere indbyrdes konkurrerende missionsselskaber. Et valg 1953 gav flertal for de ægyptiskvenlige, og England og Ægypten enedes om, at befolkningen 1956 skal afgøre, om den vil have tilslutning til Ægypten eller være selvstændig. I første tilfælde vil det muligvis volde missionsvirksomheden store vanskeligheder, da muhammedanerne i reglen nødig giver andre religioner frihed til at drive mis-

sion. — Naguib blev styrtet af oberst Nasser, der lod ham vedblive at være præsident, men gjorde sig selv til førsteminister og fik England til at trække tropperne ved Suezkanalen tilbage til Cypern, så de i tilfælde af angreb på kanalen hurtigt kan ile Ægypten til undsætning. Beboerne på Cypern ønsker imidlertid tilslutning til Grækenland og kræver, at englænderne skal trække sig bort fra øen.

I efteråret 1954 forsøgte medlemmer af wafdpartiet at myrde Nasser, som påstod, at Naguib stod bag forsøget, og lod ham arrestere. Det vakte stor forbitrelse i Sudan, hvor Naguib er meget afholdt, og kan muligvis medføre, at befolkningen afviser tanken om tilslutning til Ægypten, hvad de allerseneste begivenheder tyder på.

Indien bliver to selvstændige stater: India og Pakistan.

1942 sendte den engelske regering Stafford Cripps til Indien. Han var af adelig slægt, socialdemokrat med kommunistiske sympatier og kendt som en alvorlig kristen og redelig politiker. Man antog, han havde gode betingelser for at træffe en aftale med ledende indere, så de kunne enes om en ordning, hvorefter Indien blev en engelsk dominion.

Men Jinnah, muhammedanernes fører, krævede Indien delt i en muhammedansk og en hinduisk del; lod det sig ikke gøre, foretrak han at forblive under engelsk styre. Gandhi og Nehru, hinduernes førere, krævede sagen ordnet af den indiske kongres. Mæglingen mislykkedes, og kongressen vedtog en ulydighedskampagne, som England besvarede med at lade lederne arrestere. Befolkningen forstod dog, at Japan var den største fare, og ydede England stor hjælp under krigen, således kæmpede over 1½ mill. indere på engelsk side. — Gandhi blev snart frigivet og forhandlede derefter forgæves med Jinnah om en ordning.

Da erklærede Englands regering, at den i løbet af sommeren 1948 ville trække englænderne bort fra Indien. Så måtte inderne selv afgøre, om de foretrak borgerkrig frem for en fredelig ordning. De nedsatte en kommission, der skulle drage grænsen mellem en hindu- og en muhammedanerstat, og hvis afgørelse de lovede at bøje sig for. Delingen fandt sted, før englænderne forlod Indien.

Muhammedanerstaten Pakistan er godt 20 gange så stor som Danmark med knap 20 gange så mange indbyggere. Den består af en nordvestlig og en nordøstlig del. Mellem dem er der en afstand på over 1200 km, som Jinnah forgæves søgte at få forbundet ved en korridor. Omk. ¼ af befolkningen skal være hinduer, og der skal findes ca. 40 mill. mu-

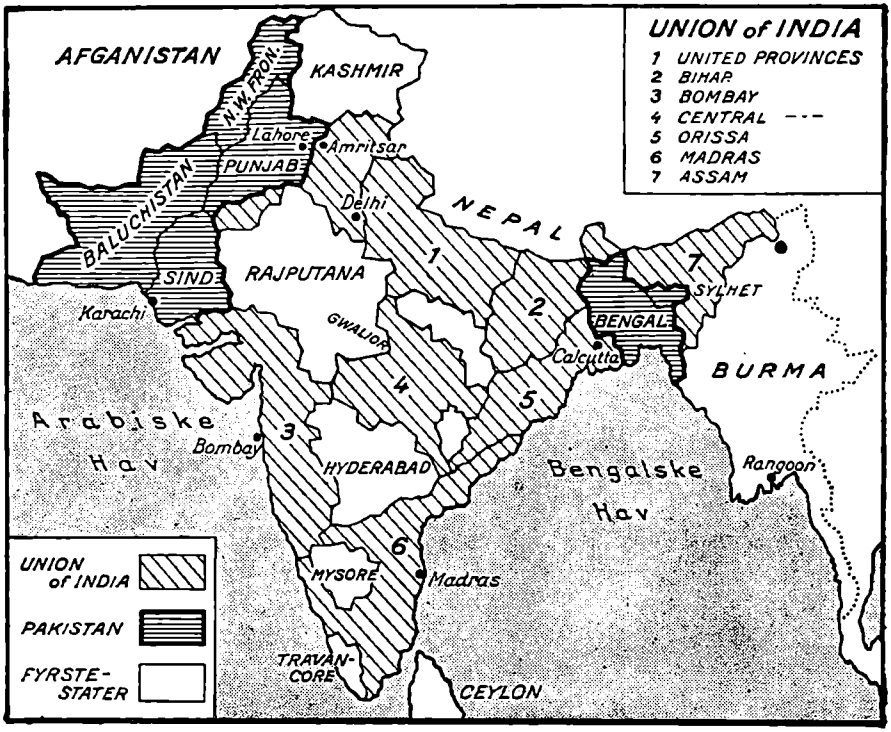

Kort over Forindien efter delingen.

hammedanere uden for Pakistan[1]. — Efter delingen drog en mængde muhammedanere fra hindustaten India til Pakistan, og hinduer den omvendte vej. Ialt skal 8 mill. være flyttet. Lidenskaberne kom i kog, og blodet flød i strømme hos folk, som før havde levet i fredeligt naboskab.

„Der er noget langt værre end døden", sagde Nehru derom i en radiotale, „det er skammen. Jeg er skamfuld over, hvad mit folk har gjort, og jeg håber, denne skam ikke vil forblive hos os længe. Ondt kan ikke læges med ondt, og vi kan ikke standse mord med mord . . . .Er dette, hvad vi har tænkt os med et frit Indien?"

Gandhi erklærede, at han ville faste, til blodsudgydelserne hørte op, eller til han døde deraf. — Så faldt våbnene. Men en fanatisk hindu skød ham i forbitrelse over, at han havde hindret hinduerne i at gøre Indien til een stat. Den fælles sorg standsede alle kampe. „Hans martyrium har rørt såvel Pakistan som India dybt", skrev en af hans venner[2],

[1] Tallene opgives meget forskelligt. 1941 havde Indien 389 mill. indb.
[2] Professor Samar Sen.

. . . . „For en måned siden kunne jeg næppe forestille mig, at en engelsk politiofficer . . . . åbenlyst ville græde derover . . . . at en fanatisk leder af muhammedanerligaen ville klage, at selv hans søns død ikke havde voldt ham så megen smerte, og at en ortodoks hindupræst ville besvime ved efterretningen . . . Levende gav han os friheden. Som død vil han måske . . . give os fred". (Engang havde nogle af Gandhis tilhængere mistet livet ved at gå mellem kæmpende hinduer og muhammedanere. Han kaldte deres død herlig og ønskede sig en lignende død).

Jinnah.

Der fandtes i Indien 562 fyrstestater med omk. 40 % af landområdet; de havde været styret næsten enevældigt under engelsk overhøjhed. Nu blev de fleste af dem lagt ind under India eller Pakistan; men 13 af de største beholdt en vis særstilling mod at indføre parlamentarisk styre. — Både India og Pakistan blev republikker og engelske dominions. — De to staters regeringer står over for mange vanskelige opgaver. Den engelske regering havde holdt hånden over middelalderlige institutioner, fordi de lettede administrationen for den; den havde værnet om tyranniske fyrster og havde søgt de velhavende klassers støtte til at holde de oprørske underklasser nede; den havde hemmet udviklingen af en indisk industri i den britiske eksportindustris interesse. Næsten hvert år medfører tørke, at der i visse egne af Indien dør en mængde mennesker af sult. En stor del af befolkningen er så fattig, at de knap kender den følelse at spise sig mætte, og de har intet at købe for, hvis avlen slår fejl. De fleste steder vil tørken dog delvis kunne besejres ved bedre dyrkning af jorden og et gennemført vandingssystem fra de store floder, hvad der nu arbejdes for. — Derimod står man hjælpeløs over for køerne. Efter hinduernes religiøse forestillinger er de hellige, så det næsten er større synd at dræbe en ko end at dræbe et menne-

ske. Derfor findes en mængde gamle, forsultede køer, som æder meget af afgrøderne uden at yde noget for det.

80 % af befolkningen er jorddyrkere. Da Indien blev selvstændigt, var omk. 1/8 af dem selvejere, lige så mange var jordløse, resten fæstebønder, som svarede alt, hvad de kunne få til overs, til godsejere eller til de såkaldte zamindar'er, en slags skatteopkrævere, som betalte en del af afgiften til staten og selv beholdt resten. Under disse forhold ville det ikke nytte de fleste jorddyrkere, om man fik mere ud af jorden. Da man således i en egn lærte bønderne at dyrke jorden bedre og at danne andelsselskaber, måtte de svare deres merfortjeneste til jordejerne.

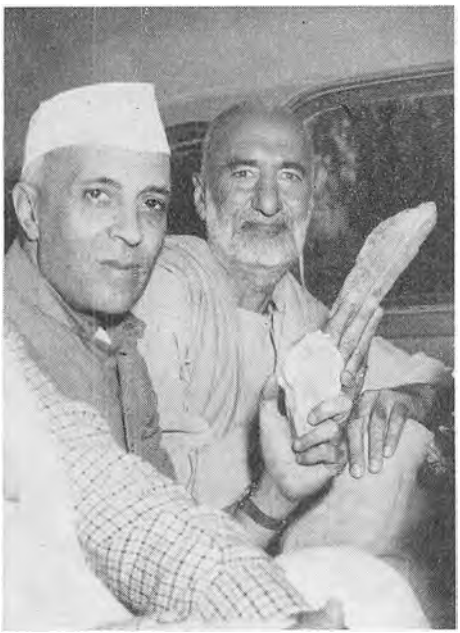

Nehru (tv.) efter at demonstranter har stenet hans vogn.

India består af en hel del forenede stater, som hver har indre selvstyre. I alle disse stater er man klar over, at man må gøre noget for at forbedre bøndernes kår, samtidig med, at man derved vil undgå kommunismen, og man har i det væsentligste fulgt samme linie: Godsejerne må afstå det meste af deres jord, og man fratager zamindar'erne deres. Jorden godtgøres med statsobligationer, som giver 2½ % i rente. Zamindar'erne søgte at få højesteret til at erklære disse love ugyldige, men blev afvist.

Tilbage står at oplyse og dygtiggøre bønderne. Man har flere højere skoler; men de ligger i byerne, og der klages over, at de fleste, der har besøgt dem, ikke vil tilbage til landet, så der i stedet dannes et akademisk proletariat i byerne. Det var Gandhis tanke, at de højere skoler skulle lægges på landet, og at studierne skulle gå hånd i hånd med legemligt arbejde, og han indviede en sådan skole, der blev oprettet af den danske missionær Anne Marie Petersen, og som efter hendes død ledes af en indisk kvinde. Men skønt regeringen er interesseret i den, synes der ikke at være oprettet flere ud fra samme idé. — En del indere har studeret landbrug og andelsbevægelse i fremskredne lande, bl. a. i Dan-

mark, og man søger at få eksperter fra disse lande til at undervise de indiske bønder i intensiv jorddyrkning.

Der er religionsfrihed i Indien. Regeringen skønner på det arbejde, kristne missionærer har gjort for at oplyse og ophjælpe befolkningen. Når den ofte har nægtet nye missionærer indrejsetilladelse, synes det udelukkende at have været af nationale grunde. Vanskeligst for missionærerne er forholdene i det muhammedanske Pakistan.

India er nu en stormagt. Nehru har stadig holdt den uden for de magtsammenslutninger, som fører „kold krig", og søger at værne om freden ved at mægle mellem dem.

Kina bliver kommunistisk.

Næppe var verdenskrigen forbi, før borgerkrigen mellem Chiang Kaisheks nationalister og Mao Tsetungs kommunister brød ud i lys lue. Sovjetregeringen, som jo kort før krigens afslutning havde erklæret Japan krig, anerkendte officielt Chiang Kaisheks regering, men overgav de erobrede japanske våben til Mao Tsetung, der nu følte sig stærk nok til at besejre Chiang Kaishek og derfor afviste general Marshalls mæglingsforsøg.

Bønderne krævede ret til jorden uden mægtige afgifter til godsejere. En sådan jordreform og „oprettelse af demokratisk styrelse — sammen med et statslig program for kooperativ industri — kunne have ryddet grunden bort under enhver opposition"[1]. Men Chiang Kaishek gjorde intet for at løse disse opgaver, og pengevæsnet brød fuldstændig sammen for harn.

Kommunisterne slettede bøndernes gæld og fordelte jorden, så bønder, godsejere, embedsmænd, officerer m. fl. blev ligestillede. Derefter bevæbnede de bønderne, så de kunne forsvare, hvad de havde fået. Disse sluttede sig derfor i skarer til kommunisthæren; den ene nationalistiske hærafdeling efter den anden overgav sig med våben til Mao Tsetung, så han kunne bekæmpe nationalisthæren med de våben, den havde modtaget fra USA. Snart havde Chiang Kaishek kun øen Formosa (Taiwan) tilbage.

Et program, kommunistpartiet vedtog 1948, pegede ikke særlig mod Rusland, det fastsatte bl. a. en ligelig fordeling af alle godsejeres jord, husdyr, redskaber og bygninger m. m. til dem, der dyrker jorden — fri rådighedsret over den tildelte jord, indbefattet køb og salg — regeringens ledelse af store skove, vandingsanlæg, store miner o. lign. —

[1] Edgar Snow.

at reformerne skal gennemføres af landsbybøndernes forsamlinger — at købmænds og fabrikanters ejendomme fritages for socialisering. — Den kinesiske bonde hylder Sun Yatsens ord: „Den, der dyrker jorden, skal eje den", og han er nu bevæbnet.

Efter Mao Tsetungs sejr berettedes ofte om mishandling og udvisning af missionærer. En stor del af disse havde altid været ilde lidt af de fleste kinesere. Da England efter opiumskrigen med Kina (II s. 400) tvang den kinesiske regering til at åbne landet for missionærer, udtalte en af disse: „Hvad enten opiumskrigen var retfærdig eller ej, så har Gud brugt den til at åbne Kina for evangeliet". Og under krigen mellem Mao Tsetung og Chiang Kaishek anbefalede mange missionærer de kristne at hjælpe den sidste; derfor anså Mao's tilhængere ofte missionærer for kommunismens fjender.

Men der er religionsfrihed i Kina, og kirkerne er skattefri. De fleste af de ca. 30 mill. kristne[1] støtter det nye styre, og der findes også kristne i Mao's regering. En anset kinesisk kristen udtalte: „Kommunismen kan for en mand i Europa betyde, at den tager alt, hvad han har, medens den for en mand i tilbagestående lande betyder tilbud om alt det, han ikke har".

Kina har i høj grad brug for samhandel med andre lande, og meget af det, befolkningen hårdest trænger til, kan ikke fås fra Rusland, hvorimod der er rigeligt deraf i USA. Men amerikanerne har gjort sig forhadte ved at støtte Chiang Kaishek, ved at nægte at anerkende Mao Tsetungs regering og ved at hindre den i at blive optaget i FN. Skønt Mao Tsetung sikkert ikke vil tage mod ordre fra sovjetregeringen, har USA ved sin politik knyttet Rusland og Kina fastere sammen.

Formosa er noget mindre end Danmark med knap dobbelt så mange indbyggere. (For tiden mange flere, da en stor del kinesiske flygtninge foruden Chiang Kaisheks hær befinder sig på øen.) Befolkningen er overvejende kinesere, og da øen 1895 blev erobret af Japan, havde den i over 200 år hørt til Kina. Den ligger kun 130 km fra Kinas fastland og har stor strategisk betydning. Foreløbig er den en forpost for USA's baser på Japan og Filippinerne og mod kommunistisk fremtrængen. Da Koreakrigen udbrød, sendte USA en stærk krigsflåde ind i Formosastrædet for at hindre Mao Tsetung i at angribe øen og Chiang Kaishek i at angribe fastlandet. Nu har Mao Tsetungs regering erklæret, at den vil „befri" øen, og USA, at det vil betyde krig. Befolkningens ønske spørger ingen af dem om, og nogen folkeafstemning har ikke fundet sted.

[1] Kina har omk. 500 mill. indbyggere.

Korea.

Korea, der er godt 5 gange så stort som Danmark med 25 mill. indb., var i høj grad blevet udbyttet af Japan. Det er et frugtbart land, hvor der bl. a. avles en mængde ris, soyabønner og æbler. Men de sociale forhold var omtrent som i Kina og Japan, og jorden blev dyrket yderst primitivt.

Efter Japans kapitulation enedes Rusland og USA om at besætte henholdsvis den nordlige og den sydlige del af Korea med den 38. breddegrad som grænse. Samhandelen og samfærdselen mellem de to dele skulle være fri, og der skulle snarest muligt oprettes et selvstændigt Korea. Den russiske besættelsesmyndighed hindrede dog i væsentlig grad forbindelsen mellem Nord- og Sydkorea og ordnede forholdene i sin zone efter lignende mønster som i de vestlige vasalstater. 1948 rømmede russerne derefter Nordkorea, som kort efter sluttede en traktat med Rusland.

Den amerikanske militærregering konfiskerede al den jord, som var på japanske hænder, og overlod den til koreanske bønder, mod at de betalte den med 20 % af deres afgrøde gennem 15 år. Desuden oprettede den landbrugsskoler, uddannede konsulenter m. m. Den håbede, regeringen ville følge i dens spor, bl. a. ved at udstykke godser. Men befolkningen var uoplyst, ved et valg fik et godsejerparti flertal, og den konservative og herskesyge Syngman Rhee blev præsident. 1949 forlod de amerikanske tropper Sydkorea, men gav samtidig befolkningen tilsagn om hjælp.

Syngman Rhee.

Den 25. juni 1950 rykkede nordkoreanske tropper ind i Sydkorea. Skønt der ikke er grund til at nære tvivl om, at sovjetregeringen stod bag angrebet, erklærede den, at det drejede sig om et indre koreansk anliggende. Lykkedes angrebet, betød det ikke blot, at Sydkorea også kom under kommunistisk styre, men tillige, at Asiens østkyst fra Beringstrædet til det sydligste Kina var behersket af kommunister. Mislykkedes forsøget, kunne Rusland dække sig bag erklæringen.

Truman forstod, at hvis den kommunistiske aggression ikke blev stand-

set, ville den stadig brede sig længere ud. Han befalede, at de amerikanske tropper, der stod i Japan, skulle komme Sydkorea til hjælp. FN fordømte også Nordkoreas overfald, og England, Australien og Tyrkiet sendte tropper til hjælp for Sydkorea, andre stater sendte anden hjælp, Danmark således et hospitalskib. Nordkoreanerne fik våbenhjælp fra Rusland og både våben og „frivillige" fra Kina. Krigen bølgede frem og tilbage. Efter lange og trange forhandlinger enedes parterne om at nedsætte en våbenstilstandskommission i juli 1951; men dens forhandlinger blev længe til evindelige tovtrækkerier, som tilsidst drejede sig om frigivelsen af fangerne, idet sydkoreapartiet nægtede at hjemsende de fanger, som ikke ønskede at komme tilbage. Og da man endelig enedes om et indisk forslag, hvorefter disse fanger foreløbig skulle interneres under neutrale staters opsyn, hvorunder kinesiske og nordkoreanske forhandlere skulle have lejlighed til at tale med dem — befalede Syngman Rhee at åbne fangelejrene for disse fanger, så de slap fri, idet han syntes at mene, at hvis han kunne hindre fredsforhandlingerne, ville USA være nødt til at besejre kommunismen i Nordkorea og lægge det sammen med Sydkorea. Forhandlingerne blev afbrudt en tid, idet de nordkoreanske forhandlere påstod, at de sydkoreanske hjælpetropper stod bag Syngman Rhees handling. Endelig i juli 1953 nåede man frem til at få våbenstilstand. Det blev bestemt, at de fanger, der ikke ønskede at blive sendt hjem, foreløbig skulle være under neutrale staters varetægt, mens kinesere og nordkoreanere skulle have lejlighed til at forsøge at overtale dem til at komme hjem. Det lykkedes kun for ganske enkeltes vedkommende.

Våbenhvilen vedvarer stadig trods Syngman Rhees forsøg på at forny krigen. Men ethvert forsøg på at få sluttet fred er hidtil mislykkedes.

Japan.

Ifølge aftale skulle Japan foreløbig administreres af et allieret firemandsråd. Men da USA havde båret de tungeste byrder under krigen med Japan, tiltog general Mac Arthur sig næsten diktatorisk myndighed til stor utilfredshed for de andre magter. Han gav Japan en forfatning efter USA's mønster, så kejserens guddommelighed afskaffedes, og hans stilling blev omtrent som den danske konges. Alle politiske partier blev tilladt; men kommunistiske demonstrationer og propaganda blev forbudt. Folket fik tale-, trykke- og religionsfrihed, det hemmelige japanske politi opløstes, storgodserne skulle udstykkes til jordløse bønder, og der gennemførtes en antitrustlov. — Flere højtstående militære

blev anklaget for krigsforbrydelser, og bl. a. blev general Tojo, der bar skylden for angrebet på Pearl Harbour (III s. 383), hængt.

Men antikommunistiske engelske og amerikanske journalister, som har rejst i Japan under besættelsen, påstår, at det skorter på administrationen af lovene: Fagforeninger er nok tilladt, men strejker forbudt, og lønarbejdernes kår er stadig dårlige, godserne er ofte blot blevet fordelt mellem godsejernes familiemedlemmer, og højfinansens magt er omtrent den samme, fordi USA's industri og råvareproduktion, som nu søger sig et marked i Japan, er interesseret i dens bestående.

Ved et valg i 1949 vandt de konservative partier en stor valgsejr. Samme år var der en del kommunistiske uroligheder; men kommunisterne svækkedes, fordi sovjetregeringen har beholdt op imod en halv million japanske krigsfanger som tvangsarbejdere trods skarpe protester fra de andre sejrherrer.

Efter at shintoreligionen er afskaffet som statsreligion, synes kristendommen at skulle få stor betydning i Japan. Den japanske arbejderfører og kristelige reformator Kagawa, der har gjort et mægtigt arbejde i de japanske slumkvarterer, forkynder, at kristendom især betyder kærlighed til Gud, til ens næste og til jorden. Det har medført, at kristendommen i Japan er stærkt socialt betonet. — I 1953 har den japanske kronprins besøgt vesteuropæiske lande, bl. a. Danmark, og har vist stor interesse for sociale reformer, især for husmands- og andelsbevægelsen, som synes at være naturlig for japanske forhold.

Da Japan var besejret, ønskede USA's regering et forbund med Kina til sikring mod japansk aggression, og der blev i Japans forfatning indsat den bestemmelse, at landet skulle være afmilitariseret. Men udviklingen har siden medført, at USA's regering er blevet interesseret i at få sine forhenværende fjender Tyskland og Japan oprustede til værn mod kommunisterne. En oprustning af Japan lader sig kun gennemføre ved en forfatningsændring, og den skal først vedtages med ⅔ majoritet i de to kamre og derefter enten ved et bekræftelsesvalg eller ved en folkeafstemning.

1951 blev der vedtaget en fredstraktat med Japan; den er underskrevet af 48 stater, deriblandt USA, men ikke af Rusland. Men 1955 foreslog sovjetregeringen Japan at forhandle om en fredstraktat. Dens krav var imidlertid af en sådan art, at Japans regering sikkert ikke vil kunne gå ind på dem. Japan krævede som betingelse for at gå ind på en forhandling, at Rusland skal frigive de japanske fanger, hvad sovjetregeringen nægter at gøre, idet den hævder, at de er krigsforbrydere.

Filippinerne.

Kort efter at japanerne var blevet forjaget fra Filippinerne, gav USA øerne fuld selvstændighed (1946). Skønt det især var underklassen, der havde ydet modstand mod japanerne, vandt et godsejerparti flertallet i parlamentet. Den største del af befolkningen er nemlig fæstebønder, som står i håbløs gæld til godsejerne og er ganske uoplyste. Regeringen har forbudt det kommunistiske parti; men øerne plages af stadige kommunisturoligheder og bandeterrorisme.

Fra USA er der blevet skænket en mængde penge og varer til hjælp for de nødlidende. Men skønt midlerne administreres af en kommission, der er nedsat af USA's regering, skal det være lykkedes den korrumperede filippinske administration at tilsvindle sig en hel del deraf. Og idet regeringen fortrøstede sig til eventuel militær hjælp fra USA på grund af amerikanernes had til kommunisterne, gjorde den intet for at forbedre de fortvivlede sociale forhold, men meddelte i stedet for, at den havde opgivet udstykningen af de store godser.

Robert Hardie, der var ansat som landbrugsekspert ved den omtalte amerikanske kommission, og som var kendt med dansk jordlovgivning, havde udarbejdet forslag til en landboreform for Filippinerne og rettede deri skarpe angreb på den filippinske regering. Han hævdede, at uroligheder bundede i de uretfærdige tilstande. Det medførte en voldsom debat i den filippinske presse om jordspørgsmålet.

Ved præsidentvalget 1953 valgtes den 45årige Magsaysay, der under krigen havde ledet en partisanhær på 10.000 md. Han havde som forhenværende krigminister slået et kommunistoprør ned, men forstod, at kommunismen kun lod sig besejre ved hjælp af gennemgribende sociale reformer, bl. a. tilbød han enhver kommunist, der meldte sig frivilligt, et stykke jord med bolig på øen Mindanao. Han anses for hæderlig og ubestikkelig og har vundet sin sejr ved sit krav om bedre sociale love, som han kræver overholdt. „Jeg ville sende min egen fader i fængsel, hvis han brød lovene", har han erklæret.

De sydøstasiatiske halvøer.

De japanske sejre i begyndelsen af verdenskrigen gav de østasiatiske folks tro på de vestlige staters magt et knæk, og fra alle sider lød der krav om selvstyre.

England gjorde både *Burma* og sin del af *Malakkahalvøen* til selvstyrende dominions — med undtagelse af Singapore og den lille ø Penang, der er af stor vigtighed for forsvaret af Malakkastrædet. — Under krigen havde japanerne en tid besat Burma, og da de blev drevet til-

bage, ødelagde de oliekilder og vejnet m. m. på deres vej og afbrændte hovedstaden Mandalay. Genopbygningen, hvortil England ydede hjælp, hemmedes imidlertid af politiske uroligheder; ved et attentat i 1947 dræbtes således syv ministre. Og skønt regeringen er kommunistisk præget, har anerkendt Kommunist-Kina og har nationaliseret jorden, er der stadige kommunistopstande i landet.

Siam har været et selvstændigt rige siden 1200tallet. Kong Chulalongkorn (1868—1910) ønskede europæisk hjælp til landets opbygning. For ikke at blive afhængig af stormagter fik han danske officerer til at uddanne politiet og hæren og fik forbindelse med danske virksomheder, især med Ø.K.— Da krigen udbrød, sluttede den fascistvenlige førsteminister Songgram alliance med Japan for at generobre grænseegne, som Frankrig og England i 1800tallets slutning havde frataget Siam. Efter Japans nederlag blev han styrtet. Den 20årige kong Ananda, som under krigen havde opholdt sig i Svejts, drog hjem 1946, men døde kort efter, vistnok myrdet, fordi han ville bringe orden i landet. Siden krigen har der været stadige uroligheder, den ene regering har afløst den anden, og embedsstanden anklages for uredelighed. — Siameserne, der hører til den gule race, ligner i meget europæerne; de er smukke, dygtige og har sans for humor. Men over 60 % af dem er analfabeter, så befolkningen trænger i høj grad til oplysning.

Indokina, der er på størrelse med Norge og Sverige og har omk. 25 mill. indb., blev i 1860—85 erobret af Frankrig, som hjalp folket i flere henseender: fremmede oplysningen, anlagde veje og jernbaner, byggede hospitaler osv., men udnyttede samtidig landet ved at skaffe sig råstoffer derfra. Ofte gjorde franskmændene sig forhadte ved at fare hårdt frem mod befolkningen, og i mellemkrigstiden rejste denne krav om selvstændighed og bedre kår og søgte ved væbnet opstand at tvinge kravene igennem, men blev besejret. — Under krigen gjorde japanerne Indokina til et lydrige, og da det gik tilbage med deres magt, proklamerede de en ny stat, Vietnam, af de nordlige områder. En fattig kulisøn, Ho Chiminh, lod sig 1946 udråbe til præsident for Vietnam. Han var kommunist; men det havde næppe været umuligt for den franske regering at få et lignende forhold til denne stat, som England havde til Burma. Frankrig ville imidlertid kun give delvis selvstyre under en fransk generalguvernør. Senere gik dets regering ind på at nøjes med militære baser, kontrol med udenrigspolitikken og ret til at beskytte de franske borgeres økonomiske interesser. Men Ho Chiminh krævede fuld selvstændighed for Indokina. Det førte til krigsudbrud 1946, hvor han fik hjælp fra Kina, så skønt Frankrig ofrede en mængde menneskeliv og

masser af penge for at bevare sin magt, led det store nederlag og måtte trække tropperne mod syd. Efterhånden lød der derfor stærke røster om at opgive Indokina. Men USA, der frygtede for, at landet skulle blive kommunistisk, pressede Frankrig til at fortsætte og hjalp med våben og penge; derimod ikke med soldater, skønt det forlangte, at Frankrig skulle love Indokina fuld selvstændighed.

Ho Chiminh.

Ved en stormagtskonference i Geneve 1954 forsøgte man forgæves at få våbenhvilen i Korea afløst af en fredsslutning, og længe førtes et tilsyneladende håbløst tovtrækkeri om en våbenhvile i Indokina, hvor man nu kæmpede på 8. år. — Da lykkedes det Mendes-France at få truffet aftale om en våbenhvile: De østlige indo-kinesiske lande Laos og Cambodja anerkendes som selvstændige kongeriger, der forpligter sig til at holde sig uden for stormagtsalliancer. Vietnam deltes i et nordligt, Vietminh, på 13 mill. indbyggere, som holdes besat af Ho Chiminhs styrker, og et sydligt, Vietnam, på 9 mill., der holdes besat af franskmænd. Indbyggerne må frit drage fra den ene zone til den anden. En kommission, valgt af Indien, Canada og Polen, skal overvåge, at aftalerne overholdes. — Franskmændene hævder, at Ho Chiminhs tropper forfølger kristne og buddhister og hindrer dem i at flytte ind i det sydlige område.

Senest i 1956 skal der afholdes en fri folkeafstemning. De dårlige økonomiske forhold giver næring til kommunismen, der imidlertid svækkes af de indfødtes had til kineserne. Meget afhænger af, om franskmændene vil kunne skaffe underklassen bedre kår i det af dem besatte område. Mest tyder på, at en fredsslutning kun kan ske ved en deling af det vestlige Indokina.

Begivenhederne i Indokina fik en lignende betydning for Sydøstasien, som kommunismens sejr i Tjekkoslovakiet for Vesteuropa: Regeringerne i USA, England, Frankrig, Australien, New Zealand, Filippinerne, Siam og Pakistan enedes ved et møde i Manila om at danne et forsvarsforbund, SEATO, for at standse kommunismens videre udbredelse i de sydøstasiatiske lande, dels ved et fælles forsvar mod kommunistisk magtovergreb, dels ved at bekæmpe sult og nød i disse lande, idet man først skulle sende fødevarer og maskiner til dem og senere hjælpe befolkningen til selv at udnytte landenes rige muligheder.

Flere af Sydøstasiens lande holdt sig dog uden for SEATO: Vietnam, Laos og Cambodja måtte iflg. våbenhvileaftalerne ikke slutte sig til noget våbenforbund, og India, Ceylon, Burma og Indonesien ønskede at stå uden for i den kolde krig, der førtes mellem kommunist- og ikkekommuniststyrede magter.

Indonesien.

Den ørække, der danner forbindelsen mellem Sydøstasien og Australien, kaldes med et fælles navn Indonesien. Med undtagelse af Filippinerne, det nordlige Borneo og en del af øen Timor, stod det indtil sidste verdenskrig under Holland. Øerne er rige på ris, sukker, kaffe, the, kokospalmer, kautsjuk og mange slags krydderier, og på Java findes rige oliekilder. Holland har hentet mægtige rigdomme hjem fra øerne og tjent store beløb ved fragten mellem og til og fra dem.

1927 grundlagde den indonesiske ingeniør, Soekarno, et indonesisk selvstændighedsparti; han blev fængslet, og partiet forbudt. Men 1942 erklærede dronning Vilhelmina, at når krigen var forbi, ville Holland afholde en konference, hvor man skulle drøfte, hvordan kolonierne kunne få selvstyre i tilknytning til Holland. Da var øerne besat af japanerne, og to dage efter Japans kapitulation erklærede den japanske hær på Java øen for en republik med Soekarno som præsident. Kort efter blev øen besat af England, som da stod over for at gøre Indien og Burma til dominions. Det ville under disse forhold gøre et dårligt indtryk, om dets hær bekæmpede selvstændighedspartiet. England forsøgte i stedet for at mægle mellem det og Hollands regering. Men selvstændighedspartiet — som kun repræsenterede en mindre del af befolkningen — krævede fuld frigørelse, og hollænderne ville kun give indoneserne ringe del i styret. Det endte med kampe, hvor hollændere, englændere, moderate og yderliggående indonesere samt rester af Japans hær knap vidste, hvem de kæmpede med, hvem imod, og hvad de kæmpede for.

Indonesien.

1946 enedes man endelig om at danne Indonesiens forenede Stater i union med Holland. Men aftalerne var uklare og blev fortolket forskelligt af de to parter.

Den hollandske regering betragtede det som en livsbetingelse for Holland at bevare den økonomiske forbindelse med øerne; Soekarno krævede fuldstændig løsrivelse, hvorimod andre ledende indonesere ønskede union med Holland. Snart blussede kampene mellem Soekarnos parti og hollænderne op igen. FN's sikkerhedsråd mæglede, og det bestemtes, at der skulle afholdes frie valg i det af Holland besatte område. Republikanerne protesterede imod det, men valgene blev afholdt og gav kun ⅓ af stemmerne for republikanerne. Hollænderne holdt da den østlige del besat, mens republikanerne besatte den vestlige med ca. ⅓ af den samlede befolkning.

Da gik Holland trods våbenhvileaftale og på trods af protest fra sikkerhedsrådets side til angreb mod republikanerne i slutningen af 1948. Det vakte især stor forbitrelse i Australien og USA — fordi man der

ønsker at vinde økonomisk indpas i Indonesien, påstår hollænderne — men også i Indien. Hollænderne hævdede, at angrebet var nødvendigt, fordi Soekarno mishandlede befolkningen og stilede mod et totalitært kommunistisk diktatur.

Efter en indberetning fra Røde Kors var forholdene forfærdelige i de områder, han havde holdt besat: Han havde forbudt dets hjælpearbejde, og nu fandt det tusinder døde eller døende af sult, mange var fulde af betændte sår. Hospitalerne behandlede kun de velhavende. Befolkningen var blevet plyndret for både mad og klæder, så hvor folk før ernærede sig ved hæderligt arbejde, var tyveri og tiggeri nu de almindeligste næringsveje.

Ved en overenskomst i Haag 1949 fik FN vedtaget, at Indonesiens forenede Stater skal være en selvstændig stat i union med Holland og med Hollands regent som overhoved. — Men endnu er forholdene langfra faldet til ro. Indoneserne trænger især til fred, retfærdige økonomiske forhold og oplysning. Kan Holland hjælpe dem dermed, er der mulighed for en varig forbindelse mellem de to folk til gavn for begge parter.

Bandoengmødet 1955.

Efter indbydelse fra de såkaldte Colombostater: India, Ceylon, Burma o. fl., samledes repræsentanter fra 28 asiatiske og afrikanske stater med et samlet indbyggerantal på ca. 1400 mill. indb., $^3/_5$ af jordens befolkning, til et møde i Bandoeng på Java for bl. a. at drøfte racespørgsmålet, økonomisk og kulturelt samarbejde, menneskerettigheder, selvbestemmelsesret og internationalt samarbejde. Hovedtanken syntes at være ved samarbejde at frigøre sig økonomisk og kulturelt fra de forhenværende kolonimagter.

Når Israel, Sydafrika, Formosa og Nord- og Sydkorea ikke var indbudte, var det antagelig for lettere at få forhandlingerne til at glide, idet man ville undgå de spørgsmål, som lettest kunne ophidse stemningen. — Modsætningen mellem de indbudte var skarp nok endda: Kina ønskede nært samarbejde med Rusland, mens Pakistan, Irak og Tyrkiet havde dannet et forsvarsforbund mod kommunismen, og Siam og Filippinerne var medlemmer af SEATO.

Disse modsætninger kom da også skarpt til orde under mødet: De arabiske stater krævede en udtalelse mod Israel, hvad de øvrige afviste. — Der blev foreslået at lade Formosas befolkning ved en folkeafstemning selv afgøre, om øen skulle være en del af Kina eller selvstændig, hvad Kina skarpt afviste, og Ceylons repræsentant rettede et hårdt an-

greb på Sovjetruslands holdning over for sine nabostater. Noget positivt af betydning synes der ikke at være kommet ud af mødet.

Det var på samme tid, at Frankrigs førsteminister enedes med føreren for Tunis' oprørsparti om en nyordning af forholdet mellem Frankrig og Tunis, og at Eisenhower foreslog, at USA bevilgede 3350 mill. $ til hjælp for afrikanske og asiatiske stater.

Racespørgsmålet i Syd- og Mellemafrika.

Sydafrika består af Den sydafrikanske Union: Kaplandet, Natal, Transvaal og Oranje (III s. 178) — af Sydvestafrika, der er et mandat, som styres af Den sydafrikanske Union, men under FN's kontrol — og af tre britiske protektorater, hvoraf de to ligger inden for Den sydafrikanske Union, det tredie og største, Bechuanaland, nord for.

Af den oprindelige befolkning findes der endnu rester af buskmænd og hottentotter, men den overvejende del (8—9 mill.) er bantunegre, som er delt i en hel mængde stammer. Dertil kommer omk. 2,5 mill. hvide og endelig godt 1 mill., som de hvide betegner som farvede (kinesere, indere og blandingsfolk). Af de hvide er ca. 40 % engelsktalende, de øvrige, der nedstammer fra de første indvandrere, taler en hollandsk dialekt, afrikaansk, hvorfor man ofte kalder dem afrikaanere.

General Smuts.

I Den sydafrikanske Union har de hvide tilegnet sig 75 % af jorden, og da de fleste af dem bor i byerne, kan der blive gennemsnitligt omk. 800 ha til hver farm. Negrene kan ikke ernære sig på den jord, der er blevet tilovers til dem, og må derfor søge arbejde hos de hvide, især ved industrien og i minerne (der findes en mængde diamanter, guld, kul, jern og uran o. a. værdifulde stoffer i Sydafrikas jord), og da det er forbudt dem at danne fagforeninger, kan deres arbejdsgivere tvinge dem til at arbejde for en sulteløn. Desuden må de konkurrere med asiater, der

kommer fra egne, hvor arbejdernes kår er endnu ringere. — I Bechuanaland findes der store reservater for forskellige negerstammer; men landet grænser op til ørkenen Kalahari, så der er ofte tørke og hungersnød, hvorfor flere af disse negre søger arbejde i byer eller miner. — I Sydvestafrika herskede Tyskland fra 1885, til det mistede området under den første verdenskrig. Tyskerne fratog negrene det meste af jorden og tvang dem til at arbejde under slavekår. En kraftig bantustamme, hereroerne, gjorde oprør, men blev næsten udryddet. Nu er der dog atter et betydeligt antal af dem i landet.

Dr. Malan.

Kun de hvide har stemmeret til Den sydafrikanske Unions parlament, og landboerne vælger lige så mange medlemmer som byboerne; næsten alle farmere er afrikaanere, så disse får flere mandater, end deres vælgerantal svarer til. — Fra 1939—48 var general Smuts førsteminister. Under boerkrigen (III s. 178) havde han kæmpet mod England, men søgte senere forståelse med den engelske regering og fik under begge verdenskrige boerne til at kæmpe for England. Han havde søgt at forbedre negrenes kår; men måtte 1948 vige for dr. Malan, en forhenværende præst.

Dr. Malan synes i sin politik at gå ud fra, at hvis de hvide vil forblive i Sydafrika, må de holde negrene og de farvede nede. Gradvist er der gennemført en stadig skarpere raceadskillelse (apartheid): Ægteskab mellem hvide og sorte eller farvede er forbudt, kønsforbindelse mellem dem er strafbart, de sorte og farvede har deres egne venteværelser og kupeer, i byerne indrettes der særlige kvarterer, hvori de skal bo osv., osv. Helt til bunds kan apartheid dog ikke gennemføres, da det ville kræve en del af landet for de sorte og farvede og en anden del for de hvide; men de sidste vil ikke undvære de førstes billige arbejdskraft. Tværtimod driver man visse steder en slags maskeret slaveri: Undtagelseslovene mod de sorte og farvede er så mangfoldige, at fængslerne er

helt overfyldte af „forbrydere", og man har da lånt en del af disse ud, mod at lånere giver dem kost og logi.

Malans apartheidpolitik er blevet skarpt angrebet ude i den civiliserede verden og ligeså af det hvide oppositionsparti. General Smuts udtalte, at den i det lange løb ville ramme den hvide mand hårdest: „Frihed er det eneste gode, man kan besidde i denne verden; men frihed er også det eneste, man ikke kan eje uden at dele den med andre".

Malan og hans efterfølger, Strydom, der er endnu mere yderliggående, forsvarer apartheid med, at negrene befinder sig bedst og er lykkeligst ved at blive behandlet som undergivne. Men kendsgerningerne taler et andet sprog, og man er klar over, at deres politik har givet næring til en kraftig kommunistisk undergrundsagitation.

Malan har krævet de britiske protektorater og Sydvestafrika lagt under Den sydafrikanske Union, men er, særlig på grund af apartheid, blevet afvist henholdsvis af England og FN. England har imidlertid en fordelagtig aftale med Den sydafrikanske Union om køb af dens guld, og regeringen har af den grund udvist stor føjelighed.

Den sydafrikanske Union havde fået mandatet over Sydvestafrika „som en hellig opgave for civilisationen", men havde intet gjort for at forbedre negrenes kår, og dens regering hindrede hereroernes kristne høvding, Kutako, i at fremføre sagen for FN. Han bad da den hvide præst Michael Scott om at gøre det. — Scott var 1943 kommet til Sydafrika, hvor han tog ophold hos negrene, som levede under elendige forhold i Johannesburg, hvor han havde startet en bevægelse „for fred og retfærdighed". Regeringen søgte forgæves at hindre ham i at få ordet ved FN's generalforsamling, hvor han bl. a. læste et brev fra Kutako, hvori det hed: „Vi stoler på og beder Gud om, at FN vil høre vor stammes bøn om oprejsning for de lidelser, der er påført os, og som truer vor eksistens. Giv os vor jord igen!" Kirkelige kredse i England ønskede at få Kutako til at prædike i St. Pauls Cathedral i London og til at tale ved en missionskonference; men Malan nægtede ham udrejsetilladelse, ligesom han nægtede Scott tilladelse til at rejse tilbage til Den sydafrikanske Union.

De hvide i Syd- og Nordrhodesia ønskede at slutte de to kolonier sammen til een, som derefter skulle opnå at blive en engelsk dominion, og i Sydrhodesia, hvor kun de hvide har stemmeret, gav en folkeafstemning følgelig flertal for det. Men både negrene og missionsselskaberne bekæmpede kraftigt denne tanke, da de frygtede, det ville give de første lignende kår som i Den sydafrikanske Union. Det engelske styre forbød Scott at komme til Rhodesia, og da han drog til portugisisk Østafrika,

hvor flere negerhøvdinge besøgte ham, blev han på britisk foranstaltning udvist derfra, og høvdingene blev afsat og forflyttet. En del negerhøvdinge drog til England for hos dronningen at nedlægge protest; men den engelske regering nægtede dem foretræde hos hende. De talte da ved massemøder i London og erklærede, at hvis sammenslutningen

Englænderne tilintetgør en Mau-Mau-landsby.

blev vedtaget, ville det føre til ulydighedskampagne. Vold ville de dog ikke bruge, da de var kristne. — Alligevel vedtog parlamentet sammenslutningen med knebent flertal.

Der er rundt om i Afrika en stærk bevægelse i retning af selvstyre og „Afrika for afrikanerne". I 1950erne har den bl. a. givet sig til kende i den såkaldte Mau-Mau bevægelse i Kenya, nordøst for det afrikanske søland, hvor medlemmerne af Mau-Mau ved hjælp af voldshandlinger mod de hvide og deres hjælpere vil jage europæerne ud af Afrika. Englænderne mener, at Moskva står bag ved bevægelsen, da sovjetregeringen er interesseret i at volde vestmagterne vanskeligheder så mange steder som muligt. Men jordspørgsmålet er også her den væsentligste grund: Englænderne hævder ud fra vesteuropæisk tankegang, at de på

retmæssig vis har købt jorden af kikuyustammen. Kikuyu'erne svarer, at for det første kan en enkeltmand ikke købe, men kun leje jorden; den har alle ligeret til. — Desuden købte englænderne jorden engang, da de fleste for en tid var fraflyttet egnen på grund af tørke og kvægpest; da de kom tilbage, havde man taget deres jord, så deres kår nu er som de sydafrikanske negres. Det er årsagen til voldsomhederne. I nabolandet Uganda, hvor negrene selv har jord, er der ingen uroligheder.

Ved 1900tallets begyndelse blev der fundet umådelig rige kobberlejer i provinsen Katanga i det sydvestlige af Belgisk Kongo. Der blev dannet et selskab til at udnytte dem, og efter at et større forarbejde var gjort — bl. a. blev en bane lagt derfra og ud til Atlanterhavet — anlagde selskabet byen Elisabethville og sikrede sig den nødvendige arbejdskraft. 1936 havde byen 30.000, knap 20 år efter 110.000 indbyggere. Det var overvejende landets negerbefolkning, der udførte arbejdet. De fik samme løn, som man gav hvide arbejdere; der blev ikke gjort forskel på sorte og hvide; flere af de første skaffede sig videregående uddannelse og fik ledende stillinger ved virksomheden. Der hersker jævn velstand mellem arbejderne, hvoraf 8000 er selvstændige husejere i byen. Og der er gode og frie forhold mellem hvide og sorte.

Landene syd for USA.

Mexiko, øerne i Den mexikanske Havbugt og Sydamerika har rundt regnet et areal på 20 mill. km² med 160 mill. indb., altså ca. 8 indb. pr. km²; dvs. at hele landområdet er 12 gange så tyndt befolket som Danmark. Og dog hører de som helhed til verdens rigeste egne: Venezuela er verdens største olieeksportør, Chile producerer 90 % af jordens salpeterforbrug, i Peru er der rige sølvlejer; der avles i flere af landene en mængde kaffe, kakao, sukker og tobak og fremstilles betydelige mængder af gummi; Argentina, Uruguay, Paraguay og Sydbrasilien hører til jordens frugtbareste egne, og i de store urskove omkring Amazonfloden findes der umådelige uudnyttede rigdomme. Men når undtages de rigdomskilder, som udnyttes af andre landes kapital, drives de fleste erhverv stadig på en yderst primitiv måde.

Befolkningen består af indfødte, der i reglen med et fælles navn kaldes indianere, skønt de er meget forskellige — de indførte, afrikanske negre— de indvandrede, mest hvide fra sydeuropæiske lande, dog er der i den senere tid indvandret ikke så få fra Mellem- og Nordeuropa. — Endelig er der mange krydsninger mellem hvide og indianere, hvide og negre, og negre og indianere. Raceskel, som de findes i Sydafrika, er der ikke meget af. Men der er en mægtig kløft mellem de rigeste gods-

ejere, som ofte ejer arealer på størrelse med hele provinser, og de fattigste arbejdere. Og i de fleste af landene er hovedparten af befolkningen analfabeter.

I Brasilien er det officielle sprog portugisisk, i de andre lande spansk, og det store flertal erklærer sig for hørende til pavekirken. Men en stor del af landbobefolkningen taler stadig de indfødtes oprindelige sprog, og deres religion er ofte stærkt iblandet med primitive forestillinger, hvis den ikke er helt primitiv.

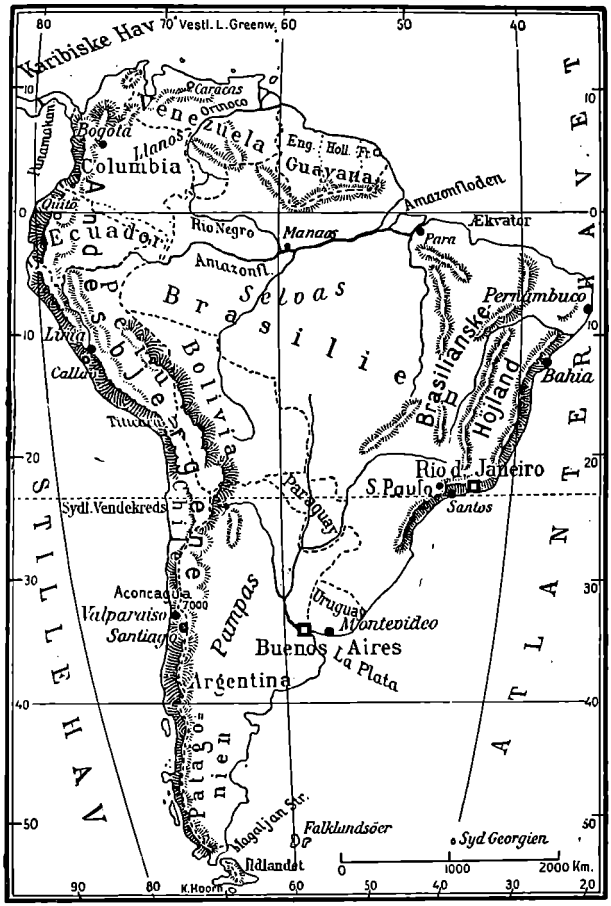

Kort over Sydamerika.

Efter løsrivelsen fra Spanien og Portugal (omk. 1810—25), var Brasilien endnu kejserdømme til 1889. Af navn fik alle landene demokratiske forfatninger med parlamentarisme, af gavn lå styret i dem alle i de store godsejeres hænder. — Den store underklasse var for uoplyst og uinteresseret til at deltage deri, og de skiftende regeringer, som i reglen beherskedes af en diktator, havde ofte nok at gøre med at holde sig ved magten; de greb sjældent ind i befolkningens anliggender. Mellem de to verdenskrige skete der i de fleste stater den ændring, at statsmagten gled fra godsejernes over i militærets hænder; det førte til stadige, men i reglen lidet blodige revolutioner, som de brede lag ikke mærkede stort til, og sjældent førte det til nogen forandring i deres kår. Der er i

flere af staterne en begyndende fagforeningsbevægelse; men hovedparten af befolkningen i dem alle arbejder ved landbruget, og kun ganske enkelte steder er denne bevægelse nået ud til dem. Det er kun undtagelsesvis, at mere end et ganske lille mindretal af vælgerne benytter sig af deres stemmeret. Efter en revolution i Bolivia i 1951, hvor mine- og byarbejdere havde taget magten fra hæren, stemte ved det påfølgende valg kun 50.000 vælgere af en befolkning på 3,5 mill.

Ved Monroedoktrinen 1823 (II s. 334) påtog USA sig at værne de stater, der havde frigjort sig, mod atter at komme under fremmed herredømme. I slutningen af forrige såvel som i dette århundrede har der været afholdt en del panamerikanske konferencer, og ved krigsudbruddet 1939 enedes de amerikanske stater om at erklære havet langs hele den amerikanske kyst 300 sømil ud for neutralt vand. Året efter enedes de om i fællesskab at bekæmpe ethvert forsøg på udefra at besætte amerikansk jord, og ved Rio de Janeiro-traktaten af 1949 forpligtede de sig til indbyrdes at forhandle om ethvert stridsspørgsmål, før det blev forelagt FN. Samtidig blev der oprettet et råd af samtlige amerikanske staters udenrigsministre.

I Argentina er hovedparten af befolkningen efterkommere af spaniere; men der findes forholdsvis mange tyskere og skandinaver, som mest lever sammen i kolonier, så de delvis har kunnet bevare deres nationale præg. Mange af dem har selvstændige brug. Den største del af landets jord ejes dog stadig af godsejere, som forpagter jorden til storforpagtere, der igen forpagter det i mindre stykker til dyrkere, som i reglen opfører primitive boliger og udnytter jorden i nogle år, for, når den er udpint, at drage andetsteds hen.

Præsident Peron.

1946 blev oberst Peron Argentinas præsident. Han begyndte en arbejdervenlig social lovgivning og søgte i en fart at gøre landet til en moderne industristat, hvorved han vandt arbejderstanden. Samtidig tiltog han

sig diktatorisk magt og indførte streng censur. Den forrige regering styrede også diktatorisk og havde sympati for andre diktatorer, så først da udfaldet af verdenskrigen var givet, erklærede den Tyskland krig. I de første år efter krigen benyttede Peron den store mangel på fødevarer til at skaffe Argentina høje priser for dem.

Stadig var der et spændt forhold mellem ham og regeringen i USA, oftest ligeså med England. Hans planøkonomiske foretagender tog en mængde penge. Det førte til stigende utilfredshed med ham. Da han så 1955 fik sit lydige parlament til at vedtage en lov om adskillelse af staten og pavekirken, om ophævelse af dennes skattefrihed og om ophævelse af loven om tvungen religionsundervisning, førte det til heftige angreb på ham fra pavekirkens side. Han svarede med bl. a. at udvise to af dens højtstående prælater, og paven lyste ham i band. I juni 1955 kom det til åbent oprør, som ganske vist blev slået ned, men foreløbig er det dog uvist, hvem der er den egentlige sejrherre. Peron er ganske vist stadig præsident, men magten synes at ligge i hærens hånd.

DE NORDISKE LANDE EFTER KRIGEN

Opgøret i Danmark.

EFTER Tysklands kapitulation fik hadet til tyskerne og deres medløbere udløb. Man krævede udrensning til bunds og til tops og strengt retfærdige straffe over krigsforbrydere og værnemagere. Modstandsbevægelsens folk overtog foreløbig ordenspolitiets rolle og søgte at sikre sig landsforrædere og hipofolk. De første par dage kom tyske soldater ofte disse til hjælp, hvilket flere steder førte til blodige kampe. Alene i København faldt der omk. 60 mand, og således mange flere.

Den 7. maj begyndte tyskerne tilbagetrækningen. I store kolonner traskede soldaterne afsted. På cykler, trækvogne, i barnevogne o. lign. medførte de gods, de havde sikret sig på mer eller mindre lovlig vis, men som blev dem frataget ved grænsen.

Slikkere arresteres af frihedskæmpere.

Ministeriet Scavenius kunne selvfølgelig ikke fortsætte (III s. 409). Frihedsrådet og de ledende danske politikere var enedes om, at der foreløbig skulle dannes en regering, bestående af 9 mænd, som var udtaget af de fire store partier, og 9, som blev udtaget af frihedsrådet. Vilh. Buhl blev statsminister, af frihedsrådets mænd var 3 kommunister.

De love, der var Danmark påtvunget af tyskerne, blev straks ophævet, således antikomintern-pagten (III s. 407). Og under trykket af tyskerhadet indførtes dødsstraf og meget hårde straffe for stikkeri. Flere af straffelovene fik tilbagevirkende kraft, skønt det betragtes som stridende mod lovens ånd og menneskerettighederne at straffe for handlinger, der ikke er strafbare i handlingsøjeblikket. Enkelte rigsdagsmænd stemte mod disse love og mod dødsstraf, og snart fandt man det nødvendigt at afskaffe de hårde straffe for mindre forseelser.

Ved sin tiltræden erklærede regeringen med tilslutning af alle partier, at grænsen lå fast. Men snart begyndte en uanet stærk dansk bevægelse i Sydslesvig, hvor man krævede ret til ad åre at stemme om, hvorvidt man ville til Danmark eller blive ved Tyskland. Dansk Samling og venstre gav straks tilslutning til dette krav.

Der havde været enighed om at udskrive nye valg, så snart forholdene nogenlunde var bragt i lave, og sindene faldet til ro. Dette valg fandt sted 30. oktober 1945 og var præget både af Sydslesvigspørgsmålet og de begivenheder, der var gået forud. — Hverken nazist- eller bondepartiet deltog i valget. Dansk Samling og venstre gik stærkt frem, vistnok på grund af deres stilling til Sydslesvig. Desuden fik venstre antagelig de fleste af de stemmer, som før var faldet på bondepartiet. Når det konservative parti gik meget tilbage, skyldes det antagelig, at Christmas Møller holdt fast ved 1920grænsen. Kommunisterne havde 1939 haft 41.000 stemmer, men fik nu 255.000. Socialdemokraternes stemmetal ved de samme valg var henholdsvis 728.000 og 672.000.

Efter valget ville ingen af de andre partier samarbejde med kommunisterne, så der blev ikke tale om nogen kommunistisk infiltration. De fire gamle partier bestemte den politiske udvikling indtil det følgende valg. — Knud Kristensen dannede en ren venstreregering.

Samarbejdspartierne havde under krigen været enige om at indføre rationering på brød, smør, sukker og andre livsfornødenheder såvel som om priskontrol, statens overtagelse af udenrigshandelen m. m. Der var enighed om, at alt dette efterhånden skulle afskaffes, kun ikke om, hvor hurtigt afviklingen skulle ske.

Det hængte nemlig sammen med inflationsfaren: Nationalbanken havde udstedt milliardbeløb for arbejde, der var udført for tyskerne,

og for varer, der var solgt til dem. Pengene, som den havde til gode derfor hos den tyske stat, måtte anses for i alt væsentligt at være tabt. En mængde penge var i omløb, og der var stor mangel på varer. Blev handelen under disse forhold givet fri, ville det medføre en voldsom prisstigning, deraf ville følge en tilsvarende lønstigning og en forøget prisstigning. Og lønningerne var allerede 2—3 gange så høje som i 1939.

Knud Kristensen.

De, der havde taget overpriser af tyskerne, blev dømt til at tilbagebetale det til staten og måtte desuden betale store bøder. Store pengebeløb i banker og sparekasser blev båndlagt, så ejerne kun måtte udtage en vis del deraf. På en fastsat dag blev alle pengesedler ombyttet, hvorved man fik fastslået, hvor mange penge hver ejede i form af sedler. Alle bank- og sparekassebøger blev gjort op. Derimod var det vanskeligt at opgøre ejendomsværdierne, da pengene, der jo brugtes som målestok, havde en svingende værdi. — På grundlag af opgørelserne blev der udskrevet en eengangsskat, som brugtes til at afvikle en del af nationalbankens gæld, hvorved faren for inflation formindskedes.

Færøerne får øget selvstyre.

Under krigen holdt England Færøerne besat. Befolkningen blev henvist til at handle med englænderne, da den var afskåret fra forbindelse med de af Tyskland besatte lande.. Tyske u-både og flyvemaskiner sænkede 26 færøske skibe, og 140 søfolk mistede livet.

Efter krigen var der blandt befolkningen en stærk stemning for at gøre Færøerne til et selvstændigt rige eller i al fald at få øget selvstyre. Et første forsøg på en nyordning af forholdet til Danmark glippede.

Et lagtingsvalg 1946 gav imidlertid 5000 stemmer for fuld selvstændighed, men 7000 stemmer for at bevare forbindelsen med Danmark. Man enedes derefter om en nyordning: Færøerne fik eget flag (hvidt med rødt kors, der har blå rand). Færøisk skal være undervisningssprog; men børnene skal lære dansk. Lagtinget fik lovgivende myndighed for øernes indre anliggender. Udenrigspolitik, toldvæsen o. lign. forblev fælles med Danmark, og færingerne vælger to medlemmer til det danske folketing.

Nord- og Sydslesvig.

De tysksindede nordslesvigere havde 9. april 1940 modtaget de tyske tropper med åbne arme og krævede derefter grænsen flyttet tilbage til Kongeåen, skønt de ved folketingsvalget 1939 kun havde knap 16 % af stemmerne i Nordslesvig. Ved besættelsesmagtens hjælp skaffede de sig betydelige midler fra den danske nationalbank til deres institutioner, bl. a. til deres privatskoler, og de optrådte i høj grad udfordrende både over for de dansksindede beboere og de danske myndigheder.

Efter 5. maj 1945 krævede den forbitrelse, de havde vakt, udløsning. Omk. 3000, som på en eller anden måde havde forset sig mod danske love, også dem med tilbagevirkende kraft, blev sat i fængsel i Fårhuslejren. Deres mest udfordrende ledere blev idømt indtil 13 års fængsel. Midler, der uretmæssigt var udbetalt til hjemmetyske personer eller til tyske institutioner, skulle tilbagebetales; kreditinstitutionen Vogelgesang (III s. 346), der var oprettet for tyske statsmidler, blev overtaget af staten med alle dens tilhørende ejendomme osv. De tyske kommuneskoler blev nedlagt, og mange af de tyske privatskoler magtede ikke at tilbagebetale, hvad de havde skaffet sig af danske statsmidler, så de måtte nedlægges. — Fra dansk side blev der forgæves protesteret mod at ændre de appel'ske skolelove (III s. 330). Det er dog uvist, hvor mange der stod bag protesten.

Det stod nu klart for hjemmetyskerne, at de måtte affinde sig med at være danske statsborgere. 1945 dannede de „Tyske nordslesvigeres Forbund", som erklærede sig loyal over for den danske konge, den danske stat og dens grænse og tilføjede: „Vi ønsker at stille os på den demokratiske statsopfattelses grund og .... derfor afviser vi enhver politik, der ikke lader sig forene med rettens, retfærdighedens og menneskelighedens grundsætninger". Dets første formand, Ernst Siegfried Hansen, oprettede bladet „Der Nordschleswiger" og søgte ved en fredelig og saglig tone at afløse kampen mellem dansk og tysk med fredeligt samarbejde, så Sønderjylland kunne blive bro i stedet for kampplads

mellem danske og tyske. Dertil skulle der dog en sindelagsændring, som kræver sin tid.

Fængslingerne gjorde selvfølgelig ikke tyskerne mildere stemte. De fleste fanger slap dog med en kortere tid end den idømte. Og snart blev den danske lovgivning mere forsonlig. Der blev 1946 oprettet særklasser for tyske børn, og for de tyske privatskoler gælder samme lov som for friskoler: De kan få stor statshjælp til opførelse af bygninger og skolens drift. Medens hjemmetyskerne 1940 havde 30 kommune- og 51 privatskoler med ca. 3500 børn, havde de marts 1955 28 privatskoler med 964 børn. 1945 mistede de retten til at have eksamensskoler; men 1955 tildelte folketinget dem atter denne ret, idet man forudsatte, at danske skoler i Sydslesvig ville få samme ret.

Mange danske spurgte, om den stærke bevægelse i Sydslesvig ikke blot var et „Bort fra Tyskland!" 1920 havde sydslesvigerne jo med stort flertal stemt for at blive ved Tyskland, og nazisterne havde forud for deres magtovertagelse fået forholdsvis mange stemmer i Sydslesvig — hvad man dog ikke kunne tillægge stor betydning, da de færreste dengang anede, hvad nazismen bar i sit skød. — Men nu fik befolkningen ikke halvdelen af, hvad der var nødvendigt til fuld ernæring, og de 330.000 sydslesvigere var blevet forøget med omtrent samme antal flygtninge, som både skulle have husly og føde. Det var derfor både forklarligt og undskyldeligt, om mange tænkte, at de ved at komme til Danmark kunne få mad nok og slippe for flygtningene.

Fødevarepakkerne, der sendtes fra Danmark, kom dog foreløbig kun dem til gode, der før krigen havde vist deres danske sindelag, senere blev de givet til alle børn uden hensyn til sindelag. Desuden krævede forkæmperne for tilknytning til Danmark først folkeafstemning om en årrække, når der ikke ville være økonomisk vinding ved at komme fra Tyskland til Danmark. — Indtil omk. 1800 havde befolkningen nord for en linie, som i det væsentligste går fra Eckernførde fjord til Danevirke, Trene og Ejdermundingen, talt dansk. Det kunne tænkes, at folkegrunden stadig var dansk, og at de voldsomme begivenheder havde vækket den. — Men da danskhedsbevægelsen strakte sig over hele Sydslesvig, lå det nærmere at tænke, at det var en sønderjysk bevægelse, da mange sønderjyder jo havde været mod en deling af deres land. En sådan bevægelse måtte under de givne forhold samtidig blive et „Tilbage til Danmark!"

I det vestlige Sydslesvig bor 20—25.000 friser. De er nationalt beslægtet med nordhollænderne og taler deres eget sprog, men behersker

i reglen tysk, og mange af dem forstår også dansk. Deres stadige kamp med havet har gjort dem selvstændige og frihedselskende. Oprindelig sluttede de sig til slesvig-holstenismen, men Hitlers knægten af friheden vendte deres blik mod Danmark.

Frederik IX.

I rigsdagen var der uenighed om, hvorvidt man skulle fastholde „Grænsen ligger fast"-standpunktet. Christmas Møller hævdede, at det var dødsensfarligt at forlade det, men mange af hans partifæller vaklede. Dansk Samling, der væsentligt var dannet af nationale grunde, og venstre havde helt forladt standpunktet, radikale og socialdemokrater var i reglen skeptiske over for den sydslesvigske bevægelse. Dog bemyndigede et overvejende flertal i folketinget regeringen til at arbejde for at få flygtningene fjernet fra Sydslesvig og at skaffe befolkningen fri adgang til kulturel og politisk livsudfoldelse.

I september 1946 foreslog den engelske regering en folkeudveksling af danske og tyske, men den kunne også tænke sig at gå med til en grænseregulering uden eller efter en folkeafsteming, når det skete i nær fremtid. Men de dansksindede sydslesvigere var modstandere af en folkeflytning og ville vente med en grænseflytning, til man var sikker på, at det blev en sindelagsgrænse. De bad kongen og rigsdagen om at støtte deres krav om Sydslesvigs frigørelse fra Holsten, frigørelse fra flygtningene og ret til en folkeafstemning om tilknytning til Danmark. (Efter den første verdenskrig måtte de stater, der fik nationale mindretal, gå ind på at give disse fuld borgerlig ligeret med den øvrige befolkning, også i kulturel henseende. Men flere af disse stater havde brudt løfterne. Man havde derfor søgt at ordne mindretalsspørgsmålet ved hjælp af folkeflytning (III s. 261), og tit med held; således havde det medført et meget bedre naboforhold mellem Grækenland og Tyrkiet. — Det var denne idé, der lå bag det engelske forslag).

Det forstod den danske regering imidlertid ikke. I oktobernoten 1946, som blev næsten enstemmigt vedtaget af rigsdagen, bad Danmark England om at skaffe de dansksindede sydslesvigere fuld kulturel frihed, at

fjerne flygtningene, at adskille Sydslesvig fra Holsten og om ret til en folkeafstemning om deres statslige tilhørsforhold, når forholdene var mere afklarede; hvis den sydslesvigske befolkning vel at mærke da bad derom. — Men den engelske besættelsesmyndighed gjorde intet af betydning for at tilfredsstille de danske krav.

Hans Hedtoft.

I den følgende tid agiterede statsminister Knud Kristensen stærkt for at skaffe de dansksindede sydslesvigere en § 5 (III s. 22). Det fremkaldte skarpe angreb fra de radikale; enigheden mellem partierne ophørte, så regeringen ikke længere over for sejrherrerne kunne optræde på den samlede rigsdags vegne. Det endte med, at rigsdagen gav regeringen en mistillidserklæring, som den besvarede med at udskrive nyt valg. Da valget også drejede sig om indre kongerigske anliggender, foreslog retsforbundet at afholde en folkeafstemning om befolkningens stilling til det sydslesvigske spørgsmål samtidig med valget. Det fik kun partiets og venstres stemmer og blev altså forkastet.

Valget i 1947 bragte store forskydninger inden for alle partier. Bl. a. gik kommunisterne tilbage fra 255.000 til 141.000 stemmer, socialdemokratiet gik frem fra 672.000 til 834.000. Dansk Samling gled ud af rigsdagen, retsforbundet gik frem fra 38.000 til 95.000 stemmer. Men da valget drejede sig om flere spørgsmål, der var ganske uafhængige af hinanden, bragte det ingen afgørelse. Enhver kunne læse af det, hvad han helst ville.

Socialdemokratiet dannede regering med Hans Hedtoft som statsminister.

Ved valget til den slesvig-holstenske landdag 1947 var der hemmelig afstemning, så enhver uden frygt kunne stemme i overensstemmelse med sit sindelag. Valget gav 99.000 danske stemmer. Hvor mange hjemmehørende der havde stemt tysk, kunne ikke fastslås, da flygtningene

også havde stemmeret; men det var i al fald en del færre, end der havde stemt dansk. De dansksindede kunne da med rette gøre krav på danske kommuneskoler; men det slesvig-holstenske styre holdt igen og blev nærmest støttet af de engelske militærmyndigheder, da de, såvel som de russiske, søgte at vinde tyskerne for hver sin ideologi.

Mange af de danske rigsdagsmænd ønskede at yde de dansksindede sydslesvigere al den hjælp, der var mulig, og at styrke håbet om genforeningen hos dem. Andre frygtede for at irritere tyskerne, da de mente, at Tyskland nok blev mægtigt igen, og så havde danskerne givet tyskerne anledning til at blande sig i de nordslesvigske forhold. Hvad det kunne medføre, havde vi bitre erfaringer for i mellemkrigstiden 1850—64.

Da fik repræsentanter for den danske sydslesvigske vælgerforening et møde med den slesvig-holstenske regering, der tilbød de dansksindede sydslesvigere stor frihed såvel på skolevæsnets som på andre områder. Men det har knebet med at få frisindet praktiseret: Flygtningene bliver begunstigede ved ansættelser i offentlige stillinger, og når der oprettes nye ejendomme. Alle hjemmehørende sydslesvigere ønsker at slippe af med flygtningene, og hvis disse skulle fordeles ligeligt over Vesttyskland skulle ca. 80 % flyttes. Men den slesvig-holstenske regering synes at ville sikre sig så mange af dem, at de tysksindede kan beholde et sikkert flertal. Befolkningstallet er dog gået tilbage til ca. 530.000 i 1953. Men flere af de bortrejste er dansksindede unge, som har måttet søge arbejde andetsteds, fordi de i deres hjemland er blevet fortrængt af flygtninge.

Ved valget til den vesttyske forbundsdag 1949 gik det danske stemmetal tilbage til 75.000. Selv om valget var hemmeligt, har tyske trusler mod de dansksindede muligvis afholdt en del af disse fra at gå til valgurnen. Regeringsskiftet i Danmark havde desuden fået mange til at tro, at Danmark ikke ville modtage dem, hvis de engang stemte sig hjem til det. 1947 håbede mange på en snarlig forening med Danmark, hvilket ville befri landsdelen for flygtningene og bringe befolkningen bedre kår. 1949 forstod de, at der var lange udsigter; det tyske flertal både truede og generede de dansksindede på mange måder, bl. a. var det meget vanskeligt for dansksindede arbejdsmænd og håndværkere at få offentligt arbejde. Medløberne blev derved sigtet fra.

Landdagsvalget 1951 gav 66.000 danske stemmer. I den ny slesvig-holstenske regering fik flygtningene stor indflydelse, og de søgte på mange måder at lægge de dansksindede sten i vejen. De dansksindede blev ringere stillet end de tysksindede, så mange dansksindede måtte drage sydpå for at få arbejde. Det mærkedes ved valget til den vest-

tyske forbundsdag 1953, hvor det danske stemmetal gik ned til 43.500, og de dansksindede mistede deres repræsentant i forbundsdagen.

Den slesvig-holstenske regering fik nu lavet valgloven om og flyttede samtidig om på kredsene, så danskerne skulle have en betydelig fremgang ved det kommende valg til den slesvig-holstenske landdag for at få nogen repræsentant til den. Den håbede derved på en ny betydelig stemmetilbagegang for danskerne, idet de måtte anse en stemme på danskernes kandidater for spildt. Men danskheden var nu grundfæstet. — Ved valget i 1954 bevarede danskerne omtrent samme stemmetal som ved valget i 1953 og gik procentvis frem i forhold til de tyske stemmetal. Selv om de mistede deres repræsentanter i landdagen, betragtede de det med rette som en valgsejr. Og ikke blot de danske, men også mange tyske blade gjorde opmærksom på, at mens de tysksindede nordslesvigere kunne få en repræsentant i det danske folketing for 9.500 stemmer, kunne dansksindede i Slesvig-Holsten ikke få en repræsentant for over 42.000 stemmer.

Efter den første verdenskrigs afslutning fik dansksindede sydslesvigere lov til at oprette danske skoler, hvoraf der 1945 var 9 med ca. 450 børn. Der havde en tid været op mod 1000 børn; men under tysk pres efter nazismens sejr havde flere forældre taget deres børn ud af dem. Efter Tysklands sammenbrud rejste der sig snart en hel del danske skoler, og den socialdemokratiske slesvig-holstenske regering, som den danske sydslesvigske vælgerforening traf den føromtalte aftale med, var villig til at give de danske skoler lignende kår, som den danske regering gav Nordslesvigs tyske skoler. Men ved det følgende valg fik det kristeligt demokratiske parti sammen med flygtningepartiet flertallet, og selv om regeringen lovede at holde aftalen, søgte både den og de stedlige myndigheder at lægge sten i vejen for oprettelse af danske skoler. Både den danske stat og danske støtteforeninger giver imidlertid hjælp til disse skoler, og 1954 fandtes der 90 med ca. 10.000 børn. En tid var der flere; men tyskerne har på forskellige måder søgt at skræmme og true forældrene til at tage deres børn ud af de danske skoler. — Efter skoletidens afslutning får mange af de unge hjælp til at komme på danske efter- og højskoler. Desuden er der oprettet en dansk højskole i Jaruplund i Sydslesvig.

Der findes i Sydslesvig ca. 20 danske præster, hvoraf de fleste betjener en del menigheder spredt over et større område. Kirken har sin egen forfatning, uafhængig af regeringen. De fleste danske menighedsmedlemmer ønsker at benytte kirkerne til deres gudstjenester; men landskirkens styrelse har søgt at hindre dem deri. Den har bl. a. kræ-

vet, at de danske gudstjenester skal være på dansk, hvad mange af medlemmerne, især blandt de ældre, ikke forstår; desuden skal menighederne gå ind under landskirkens kirketugt, hvorefter præsten ikke må døbe børn, hvis forældre ikke er kirkeligt viede og medlemmer af landskirken. Endvidere kan denne forbyde at lade et barn døbe, hvis den tvivler om, at forældre eller faddere vil sørge for dets kristelige opdragelse. — Præster fra Danmark har vanskeligt ved at gå ind under disse krav. I Lyksborg har den danske menighed selv ladet opføre en kirke; i de fleste menigheder benytter man et skoleværelse, som let kan omdannes til kirkesal.

1955 havde den danske statsminister H. C. Hansen en forhandling med den vesttyske forbundskansler Adenauer. De enedes om at forelægge henholdsvis det danske folketing og den vesttyske forbundsdag lovforslag, der gik ud på at „værne mindretallets rettigheder overensstemmende med ånden i forfatningen". Adenauer havde sikret sig løfte fra den slesvig-holstenske landsregering om, at valgloven skulle blive ændret, så de dansksindede sydslesvigere skulle få repræsentanter i forhold til deres stemmetal, at tilskuddene til danske skoler skulle svare til 80 % af, hvad der betaltes pr. barn til folkeskolen, og at de danske skoler skulle have eksamensret under den forudsætning, at de tilnærmes det tyske skolevæsen. — En tilsvarende ordning skulle H. C. Hansen søge at få vedtaget angående de tyske skoler i Nordslesvig. — I en fælleserklæring blev nærmere formuleret, hvad man forstod ved mindretalsrettigheder.

De trufne aftaler blev godkendt med stort flertal både i folketinget og forbundsdagen.

Grønland.

Ved Henrik Kauffmanns aftaler med USA's regering 1941 (III s. 406) påtog USA sig ansvaret for Grønlands befolkning, mens krigen stod på, men anerkendte samtidig Danmarks ret til landet. 1945 godkendte den danske rigsdag aftalerne, men søgte de følgende år at få USA's baser fjernet. Deri skete der dog en afgørende ændring, da Danmark 1949 blev medlem af NATO (III s. 446 og 453), så USA har stadig militære flyvepladser i Grønland til forsvar for vestmagterne.

Indtil vedtagelsen af grundlovsændringen 1953 var Grønland en dansk koloni, der styredes fra Danmark, og hvis handel var et dansk monopol, der havde til formål „at fremme den grønlandske befolknings økonomiske vilkår". Samtidig sigtede styret mod at ligestille befolkningen med den danske. Kirkevæsnet mindede om det danske; der

fandtes et grønlandsk seminarium, og der var indført alm. undervisningspligt, hvor undervisningen var på grønlandsk, dog skulle børnene lære dansk. Der var oprettet kommune-, syssel- og landsråd, så befolkningen kunne få lejlighed til at fremsætte deres ønsker for landsstyret.

1953 blev Grønland en del af Danmark. Grønlænderne valgte to af deres egne som folketingsmænd. De har hidtil stillet sig uden for partierne og har set det som deres opgave at varetage deres folks interesser over for danskerne og har mødt god vilje fra alle partiers side.

Der er nu i Danmark vakt betydelig interesse for grønlændernes kår. Disse er i høj grad ændrede i de senere år. Sælfangsten, som forhen var grønlændernes væsentligste erhverv, er gået stærkt tilbage i de sydlige egne, fordi antallet af sæler er aftaget. Nu er torskefiskeriet det vigtigste erhverv. Det har krævet nye redskaber, motorbåde og rense- og salthuse. Også fangst og henkogning af dybvandsrejer spiller en stor rolle; det samme gør fåreavl. — I visse kolonier har man taget springet fra tranlampen til elektrisk lys uden noget overgangsled.

De uhygiejniske boliger og den ensformige kost har medført megen sygdom, især tuberkulose. Der er af den grund oprettet flere sygehuse og sanatorier. Samtidig har man opmærksomheden henvendt på at hjælpe befolkningen til bedre boliger.

Der har i USA — dog ikke fra regeringens side — lydt røster om, at Danmark burde sælge Grønland til USA. Disse røster blev skarpt afvist af den danske regering og rigsdag. Grønlænderne selv har altid udtrykt ønsket om at forblive ved Danmark.

Dansk politik efter 1947.

Efter valget 1947 var mandaterne sådan fordelte, at ministeriet Hedtoft måtte have to partier med sig foruden socialdemokratiet for at få en lov gennemført. Der blev derfor kun ringe forskel på regeringens og dens forgængers lovarbejde. Den fik nedsat en grundskyldskommission, der skulle undersøge følgerne af fuld grundskyld og derefter fremsætte forslag. Og da man i tre menigheder ønskede kvindelige præster, fik den, trods de fleste bispers og mange præsters protester, gennemført en lov, hvorefter kvinder kunne blive præster på lige vilkår med mænd. En del præster truede af den grund med udtrædelse af folkekirken; men det blev blot til „en storm i et glas vand".

Venstre, de konservative og retsforbundet krævede en hurtig afvikling af statens indgreb på erhvervslivets område, hvorimod regeringen holdt igen. Striden derom medførte, at den lod udskrive nye valg i efteråret 1950. Da den gamle valglov ikke gav partierne fuldt ud mandater i forhold til deres stemmetal, blev der forud for valget vedtaget en ny valglov, som skulle råde bod derpå.

Valget viste, ligesom det foregående, at vælgerne var mindre partibundne end forhen. Både socialdemokratiet og kommunister havde tilbagegang i stemmetal. Det sidste parti fra 141.000 til 95.000. Når retsforbundet gik frem fra 95.000 til 169.000, skyldtes det sikkert, at det særlig havde rejst kravet om afvikling af rationeringerne. — Socialdemokratiet havde lige så mange mandater som venstre og konservative tilsammen, radikale og retsforbundet lige mange mandater. Kommunisterne blev stadig holdt uden for det politiske samarbejde.

Hans Hedtoft fortsatte regeringen. Men da folketinget trods regeringens protest vedtog at ophæve fedtstofrationeringen, trak den sig tilbage, og venstremanden Erik Eriksen dannede en venstre-konservativ regering. Den fortsatte forgængerens udenrigspolitik, men søgte at standse den truende inflation ved en stærk kreditstramning og pengeopsugning. Som en følge deraf faldt kreditforeningsobligationernes kurs så stærkt, at privat byggeri næsten standsedes. Da der stadig var stor boligmangel, ydede staten store lån til lav rente, hvilket øgede skatterne. Det samme gjorde de militærlove, som blev vedtaget på grund af tilslutningen til Atlantpagten: der blev vedtaget 18 mdr.s tjenestetid, hvilket medførte både, at der skulle uddannes flere befalingsmænd og opføres en hel del kaserner. — Selv om USA ydede tilskud til hærudvidelsen, steg skatterne derfor, så de nåede op på omk. 5600 mill. årligt.

1953 enedes de fem partier, der havde samarbejdet under krigen, om en grundlovsændring: Landstinget skulle afskaffes, folketingets med-

lemstal forøges fra 151 til 179, hvoraf 2 fra Færøerne og 2 fra Grønland, som nu skulle være en del af Danmark i stedet for en koloni; tronfølgen ændredes sådan, at hvis kongen ingen sønner havde, skulle hans ældste datter arve tronen; ved en folkeafstemning skulle det afgøres, om valgretsalderen skulle være 23 eller 21 år. Til denne afstemning fik de unge fra 25 til 21 års alderen stemmeret. Efter det såkaldte bekræftelsesvalg stemte de fem partier atter for grundlovsændringen, og folkeafstemningen gav kun få stemmer mod og 46 % af samtlige vælgeres stemmer for den, dvs. 1 % mere, end hvad der krævedes for at få ændringen vedtaget, så der synes ikke at have været stor interesse for den i befolkningen. — Ved afstemningen om valgretsalderen benyttede kun få af de unge fra 21 til 25 år deres stemmeret. Der blev stort flertal for 23 års valgretten.

Erik Eriksen.

Samtidig med grundlovsændringen enedes de tre største partier om en valglovsændring, hvorved man ville hindre mindre partier i at blive repræsenteret i folketinget: For at et parti kunne opnå mandater, skulle det enten få et kredsmandat eller mindst 60.000 stemmer, eller inden for Storkøbenhavn, Jylland eller øerne lige så mange stemmer, som der i gennemsnit er afgivet pr. kredsmandat i det pågældende område.

Knud Kristensen havde nedlagt sit folketingsmandat, fordi han fandt sit parti for lunkent i det sydslesvigske spørgsmål. Han havde bekæmpet grundlovsændringen, og til det påfølgende valg i efteråret 1953 fik han dannet et nyt parti, „de uafhængige". Det opnåede 58.000 stemmer, men intet kredsmandat, og fik altså ingen valgt.

Socialdemokratiet gik stærkt frem i forhold til 1950; venstre og konservative havde også tilsammen betydelig fremgang, men fik dog 2 mandater mindre end socialdemokratiet. Havde de uafhængige fået

mandater i forhold til stemmetallet, ville partiet sammen med konservative og venstre have fået mindst eet mandat mere end Socialdemokratiet. — Rationeringen var nu ophævet, og retsforbundets stemmetal i forhold til 1950 var blevet mere end halveret. Det radikale partis 14 mandater var nu tungen på vægtskålen. Det var villigt til at støtte en ren venstreregering; men da Erik Eriksen kun ville danne en venstre-konservativ regering, nægtede det at støtte den. Så dannede Hedtoft på ny en ren socialdemokratisk regering.

I finansåret 1913—14, det sidste før den første verdenskrig, var samtlige skatter knap 180 mill. kr.; 1954 var de over 6000 mill. I samme tid var befolkningen vokset med ca. 50 %, og kronens værdi i guld dalet til en trediedel. Men pristallet var steget stærkere, end kronen var dalet, og den tekniske udvikling havde medført, at der 1954 kunne blive meget mere til hver enkelt end i 1914. Skulle f. eks. statsfunktionærerne, aldersrentenydere og invalider have deres del deraf, måtte det medføre betydelige forøgelser af statsudgifterne.

Desuden medførte udviklingen store udgifter til veje, gader o. lign. Og tilslutningen til NATO medførte de ovenfor omtalte store udgifter. — Endelig havde stat og kommuner helt eller delvis påtaget sig en mængde opgaver, som forhen var overladt til private: skolebørns bespisning, børnepenge, hjælp til opførelse af bygninger, til indkøb af værktøj, til mergling og dræning osv. osv. Dermed fulgte en øget stab af funktionærer til at undersøge, bevilge og kontrollere. Da skatterne indgik i pristallet, steg dette i betydelig grad. På grund af de høje skatter tager købmanden nemlig højere avance, lægen højere honorar osv. Det kræver altsammen højere lønninger og større understøttelser, så skatteforhøjelserne automatisk medfører nye skatteforhøjelser.

1955 døde Hans Hedtoft pludseligt og efterfulgtes som statsminister af sin partifælle, H. C. Hansen. Hedtofts væsentligste historiske opgave blev at gennemføre en fuldstændig ændring i socialdemokratiets stilling til forsvaret. Mens partiet tidligere nærmest havde været forsvarsnihilistisk, gik det nu med til oprettelsen af et forholdsvis stærkt forsvar, først vendt mod nazismen, senere mod kommunismen.

Den indre udvikling.

Efter den sidste verdenskrig blev landbruget i høj grad mekaniseret: Så at sige ethvert stort eller middelstort landbrug fik traktor og malkemaskine, og selv i husmandsbrug med 4—5 køer blev malkemaskinen almindelig. Og var bruget for lille til at holde traktor med alle de maskiner, som hørte med til traktorhold, slog et par sig sammen der-

om eller lejede traktorarbejdet udført af en mand, der havde maskinstation. Trods den stærke mekanisering, der afløste megen arbejdskraft, blev folkeholdets lønninger 4—5 gange så høje som før 1940. Det holdt igen på ejendommenes prisstigninger, thi jo dyrere arbejdskraften er, des mindre kan de forrente.

H. C. Hansen.

De usikre pengeforhold og angsten for et eventuelt prisfald gjorde låneinstitutionerne forsigtige med at yde langfristede lån mod pant i ejendomme. Et prisfald ville jo indskrænke bøndernes købeevne og derved bevirke stor arbejdsløshed, der krævede øget tilskud til arbejdsløshedskasserne, altså øgede skatter. Hvordan skulle bønderne både kunne klare det og høje prioritetsrenter? Mens man forhen mod første pant kunne låne mindst halvdelen af en ejendoms værdi, kunne man nu kun låne ca. ⅓ mod både første og andet pant, og ikke engang det, efter at nationalbanken på grund af valutavanskeligheder havde sat rentefoden så højt op, at de højest forrentede kreditforeningsobligationer kun gav omk. 80 % af lånets pålydende til låneren. — En ejendom, stor nok til at beskæftige en familie, kostede mindst 60.000 kr., hvis der ikke straks skulle bekostes meget på den. Men selv om to unge var meget sparsommelige, ville de sjælden være i stand til at opspare og skaffe de 40.000 kr., der var nødvendige for at overtage den.

Når der blev taget hensyn til, hvad der frembragtes af Danmarks jord, var den nu langt tyndere befolket end før de to verdenskrige. Men de usikre forhold gjorde, at de fleste valgte tryghed frem for selvstændig virksomhed. Ofte skaffede de bønder, som havde råd til det, deres børn en uddannelse, som gav adgang til en fast stilling, fremfor at hjælpe dem til ejendomme, og mange unge foretrak en fagforeningsbog

fremfor en selvstændig virksomhed, hvor de hverken kunne få weekend eller klare sig med 8 timers arbejdsdag.

Der har derfor været en voksende afgang fra landbruget over til andre erhverv. Stats- og kommuneadministration har opsuget en ikke ubetydelig del af befolkningstilvæksten. — Byggerivirksomheden, der ofte betegnes som en nøglevirksomhed, fordi den lukker op for mange andre virksomheder (teglværker, kalkværker, industrier, der fabrikerer bygningsinventar m. m.), har stadig brug for mange arbejdere, da der i en årrække vil være behov for flere boliger, bl. a. på grund af den betydelige befolkningstilvækst; desuden er der mange gamle bykvarterer, som trænger til sanering, og en mængde landbrugsbygninger trænger til at blive moderniseret eller fornyet. — Industriens produktion er i stigning; men gennem rationalisering har det ofte vist sig, at man bliver i stand til at producere mere med mindre arbejdskraft.

Siden 1945 har arbejdskraften i det væsentligste været fuldt beskæftiget, navnlig fordi både priser og arbejdslønninger stadig har været stigende, så de høje skatter og renter følte mindre trykkende. De højere lønninger og priser medførte desuden større forbrug i forhold til produktionen, så Danmark fik en betydelig gæld til udlandet. Den kunne kun betales ved at øge produktionen eller ved enten at formindske statens eller befolkningens forbrug. Folketingsflertallet valgte det sidste: 1955 vedtog socialdemokratiet og de radikale at lægge en 10-15 % afgift på tekstilvarer samt betydelige afgifter på flere andre forbrugsvarer. Men sparsommeligheden hemmes af befolkningens frygt for, at kronens værdi stadig skal forringes, og produktionslysten svækkes ved, at skatten tager en uforholdsmæssig stor del af, hvad indtægten stiger ud over en almindelig arbejdsløn.

Så længe landbrugsprodukternes priser, der jo bestemmes på verdensmarkedet, er forholdsvis høje, og så længe der er næsten fuld beskæftigelse for arbejdskraften, kan samfundet bære de store prioriteter og de mægtige skatter. Men den høje rentefod, der sænker kreditforeningsobligationernes kurser, de stramme kreditforhold og de høje lønninger har allerede bevirket, at megen sanering og modernisering må udsættes. Et føleligt prisfald for landbrugsprodukter kan let medføre stor arbejdsløshed og tvinge folketinget til en ny kronesænkning med alle de uheldige følger af en inflation.

Den økonomiske politik var hidtil væsentligt gået ud på en ligeligere fordeling af de materielle goder; men det er almindelig erkendt, at det, man havde håbet skulle blive frugten deraf: større lykke og tilfredshed, er udeblevet — antagelig fordi man har søgt at skabe det gennem skat-

teudskrivning og statshjælp i stedet for at give befolkningen mulighed for at erhverve det ved eget arbejde.

Island.

1918 traf Danmark den aftale med Island, at det skulle være et selvstændigt land i union med Danmark, som det skulle have konge og udenrigspolitik fælles med; desuden skulle danske og islændinge have statsborgerret i begge lande. Denne aftale kunne opsiges efter 25 års forløb, og under den sidste verdenskrig ophævede Island unionen og valgte Sveinn Björnsson til præsident.

I Danmark vakte Islands opsigelse af unionen nogen modvilje, fordi det skete i en tid, da man fra dansk side var afskåret fra at forhandle derom. Dog sendte kongen det islandske folk en lykønskning til dets selvstændighed med det håb, at det måtte blive til gavn for det og for Nordens fremtid.

1941 havde USA anlagt en militær flyvebase ved Keflavik, sydvest for Reykjavik. For Islands økonomi betød dette en stor vinding, fordi USA under krigen betalte høje priser for fisk til England, og de amerikanske soldater brugte det meste af deres høje lønninger på Island. Efter en senere aftale mellem USA og Island skulle USA opgive baserne, der har stor værdi for både den militære og civile luftfart. — Men Islands tilslutning til Atlantpagten ændrede helt disse forhold, så USA nu har en betydelig militær styrke garnisoneret på og i nærheden af Keflavik.

Norge.

Da krigen sluttede 1945, lå store strækninger af det nordlige Norge i ruiner, og halvdelen af handelsflåden, der havde været den fjerde største i verden og langt den største i forhold til befolkningstallet, var sænket; desuden var en stor del af industrien ødelagt. 1950 var næsten alle de økonomiske sår atter lægt, og produktionen var langt højere oppe end før krigen. Det hjalp i disse år, at træmasse og fisk, to af Norges væsentligste eksportvarer, var meget dyre.

I den første tid af besættelsen havde de norske kommunister ikke vist særlig uvilje mod tyskerne; men efter Hitlers angreb på Rusland blev de blandt de ivrigste i undergrundsbevægelsen, og de russere, der forfulgte tyskerne ind i det nordligste Norge, optrådte hensynsfuldt over for nordmændene. Det skaffede kommunisterne velvilje i Norge, så de ved stortingsvalget i 1945 opnåede 180.000 stemmer og 11 mandater. I den samlingsregering, som derefter dannedes, fik de to ministerposter.

Men sovjetregeringens handlinger over for sine små nabostater vakte hos nordmændene en ængstelse, som under begivenhederne i Tjekkoslovakiet steg til harme. Ved valget 1949 dalede kommunisternes stemmetal omtrent til det halve, og de fik ingen mandater. Efter valget fulgte en splittelse mellem dem, hvor den ene part beskyldte den anden for titoisme.

Trygve Lie.

Det har været sovjetregeringen magtpåliggende at vinde den norske regerings venskab, og 1946 var den medvirkende til, at den norske minister Trygve Lie blev valgt til FN's generalsekretær. Men Norges regering delte folkets mistro til Rusland og bestyrkedes deri ved den uvilje mod en nordisk forsvarspagt, den russiske presse gav til kende. Og da sovjetregeringen tilbød Norge en ikke-angrebspagt for at afholde det fra at tilslutte sig Atlantpagten, blev det afvist: Ruslands angreb på Polen og Finland, med hvem det dengang havde ikke-angrebspagt, var i for frisk erindring. — Ved det andet valg efter krigens afslutning fik arbejderpartiet flertal i stortinget, hvad det har haft siden. Det har ført en mere økonomisk reguleringspolitik, end der er ført i de andre nordiske lande. På grund af de gode priser på de norske eksportvarer kunne det længe holde en lav rente til gavn for arbejdet; men op mod 1955 har det søgt at undgå valutaunderskud over for den øvrige verden ved at sætte renten betydeligt i vejret, så den nu nærmer sig den danske.

Sverige.

Under krigen og i de første år efter solgte svenskerne en mængde varer til de krigsførende lande til meget høje priser, men kunne ikke få betaling i varer. De havde derfor et stort tilgodehavende i udlandet og en mængde penge. Da udlandet begyndte at afbetale på gælden, med-

førte det et forøget forbrug, samtidig med at landets valutatilgodehavende dalede fra måned til måned.

Det svenske landbrug kan knap nok forsyne befolkningen med fødevarer, så dets eksport er af ringe betydning. De væsentligste eksportvarer er jern, træmasse og industriprodukter, og industrivirksomhederne har suget arbejdskraften fra landbruget ind til byerne, hvor der foreløbig er arbejde nok. Dette har medført mangel på arbejdskraft i landbruget, så man i mange egne er gået over til at oprette andelsstalde med faglært arbejdskraft eller til kvægløst landbrug. Man har lagt mindre brug sammen eller har lagt små under større.

Snart lød der klage over, at forbruget var alt for stort i forhold til produktionen, og regeringen, der efter krigen overvejende har været behersket af arbejderpartiet, søgte at begrænse det ved hjælp af høje skatter og ved at hæve rentefoden, men begge dele gør det vanskeligt for befolkningen at få selvstændig ejendom eller virksomhed og hemmer derved sparelysten. Også i Sverige er det væsentligste økonomiske problem at tilvejebringe balance mellem produktion og forbrug.

SITUATIONEN I DAG

HELE verden er nu blevet en enhed. For mindre end hundrede år siden var de allerfleste mennesker næsten selvforsynende. Nu producerer man for ukendte mennesker et eller andet sted i verden og forsynes af andre lige så ukendte mennesker.

Også i politisk henseende er udviklingen den samme: Endnu i 1870—71 kunne Frankrig og Tyskland, der vel dengang var verdens to stærkeste militærmagter, føre krig, uden at andre stater blandedes i det, og uden at den øvrige verden påvirkedes særlig deraf. Men et skud, affyret af en nittenårig gymnasiast 1914, tændte en hel verden i brand. Endnu så sent som i mellemkrigstiden kunne Japan føre krig mod Kina, uden at man i de vestlige lande nærede særlig frygt for, at krigen skulle brede sig videre ud. Men efter den anden verdenskrig truede en krig mellem Nord- og Sydkorea med at udvikle sig til en ny verdenskrig.

I tiden efter de store opdagelser underlagde vesteuropæiske stater sig store dele af de fremmede verdensdele og lagde det meste af det øvrige land under deres indflydelse. I visse lande som Canada, USA og Australien blev den oprindelige befolkning næsten helt fortrængt og erstattet med europæere, i andre lande, bl. a. i Mexiko og Sydamerika, blev overklassen europæere. Og langsomt sivede vesteuropæisk kultur ind i de andre verdensdele. Vesteuropæiske stormagter syntes at have sikret sig verdensherredømmet.

Men allerede omkring 1900 meldte Japan sig som ligestillet stormagt. Og efter den sidste verdenskrig er magtforholdene fuldstændigt ændrede. De vesteuropæiske stormagter er sunket ned til at være anden rangs. Foreløbig dominerer USA og Sovjetrusland; men i horisonten viser sig to stater, som måske hver for sig vil lægge de tungeste lodder i den vægtskål, der viser magtforholdet: Kommunist-Kina og India.

Samtidig gærer det blandt de beherskede folkeslag. England har frigivet de fleste af sine, og det er i alt væsentligt lykkedes det at vinde

dem som forbundsfæller. Hvordan forholdet vil blive mellem USA og Filippinerne og mellem Holland og de indonesiske øer, er endnu uvist. Frankrig fører en fortvivlet krig for at fastholde sine kolonier, Spanien, Portugal og Italien har måttet opgive næsten alle deres.

Med USA som førende magt har Japan, Australien, hele Amerika og det meste af Europa vest og syd for jerntæppet samt Tyrkiet dannet et forsvarsforbund til værn mod kommunistiske angreb. Det store flertal i disse lande hylder folkestyre, frihed for åndslivet og tillige i nogen grad for de økonomiske forhold. I staterne mellem jerntæppet i vest og bambustæppet i øst holder regeringerne på det kommunistiske system. Om befolkningsflertallet gør det samme, er mere uvist, da systemet i alle staterne er blevet indført ved magt, og befolkningen intetsteds ved frie valg har haft lejlighed til at udtale sig om det. Men i Rusland, Kina, Ungarn, Rumænien og vel flere stater er kårene for den undertrykte klasse sikkert blevet betydeligt forbedrede ved indførelsen af kommunismen, så i disse lande er der antagelig et betydeligt flertal for dette system.

Trods alle de stærke ord, der fra alle sider lyder om fredsvilje, frygter begge magtgrupper for, at modparten nærer angrebsplaner. Men selv om de gør det, ved de også, at nu, da både USA og Rusland er i besiddelse af atom- og de langt frygteligere brintbomber, vil selv en sejr kun blive vundet efter forfærdelige tab, og et nederlag antagelig næsten betyde udslettelse. Og kommer en sådan krig, vil ingen neutralitetserklæring blive respekteret, hvis der ikke bag den står en stormagt, som det vil være farligt at få til fjende. Ingen af de små nationer kan mere „hygge sig i smug". Alle er da interesserede i at undgå krig, og alle folkeslag ønsker at undgå den.

Foreløbig søger begge de to magtgrupper at vinde indpas hos de folk, der står uden for dem. Det er især i Indien, i de muhammedanske lande og i store dele af Afrika. I de fleste af disse områder lever det store flertal under så fattige kår, at de næppe kender den følelse at have spist sig mætte. Der er hos dem og deres førere god jordbund for kommunistisk agitation. Næsten overalt i disse egne er jorden frugtbar nok til rigeligt at forsyne befolkningen med livsnødvendighederne, blot dens muligheder udnyttes, og jorddyrkerne frigøres for den udbytning, de nu de fleste steder er genstand for fra jordejernes side. — De små nationer, hvis betydning i det militære kapløb er minimal, kan her yde en værdifuld indsats.

Der er i de vestlige lande en voksende forståelse af, at kommunismen ikke blot skal holdes i skak ved hjælp af våbenmagt, men ved at bedre

underklassens kår, og at de mere fremskredne nationer har pligt til at fremhjælpe de underudviklede og ikke har lov til at betragte dem som udbytningsgenstande. Det var ud fra denne tankegang, at Marshall skaffede hjælp til de krigshærgede lande, og en kommission, som den engelske regering nedsatte for at finde årsagen til Mau-Mau-bevægelsen, påviste, at den udsprang fra den sociale uretfærdighed, der var øvet mod befolkningen i Kenyadistriktet. Dr. Malans forsøg på at holde den farvede befolkning i Sydafrika nede kan nu næsten betragtes som et undtagelsestilfælde, som bliver almindelig fordømt. Flere ledende politikere i underudviklede lande, Indias førsteminister Nehru, shahen af Persien, Nasser i Ægypten m. fl. søger nu at bedre underklassens kår ved en løsning af jordspørgsmålet.

Endnu før den anden verdenskrig var helt sluttet, begyndte den kolde krig mellem øst og vest. Hvis verden skal undgå, at den afløses af en ødelæggende våbenkrig, må der skabes en forståelse mellem de to magtgrupper. Vestens ideal har været frihed, selv om det fører til et svælg mellem rig og fattig og deraf følgende klassekampe. Kommunismens ideal er lighed, selv om den må købes på frihedens bekostning. Skal den kolde krig afløses af fredeligt samvirke, må det ske ved, at frihed forenes med lighed.

Det er ikke nok, at man skaffer lønarbejderen bedre økonomiske kår, han vil ikke nøjes med at blive betragtet som et led i produktionen — selv om det er et nok så vellønnet led — han kræver at blive behandlet som medarbejder. I USA er der en voksende forståelse af dette problem, og i andre vestlige lande begynder man at drøfte det. I samme grad som det bliver løst, vil klassekampen blive afløst af samarbejde til gavn for begge parter.

Især i de nordeuropæiske lande har befolkningen vist, at den ved hjælp af andelssystemet er i stand til selv at skaffe sig den nødvendige kapital, så den kan undgå udbytning. — Beretninger fra landene bag jerntæppet tyder på, at kommunistiske regeringer begynder at indse, at andelsvirksomhed på flere områder er at foretrække for statsdrift. Muligvis kan andelsbevægelsen blive en bro, som knytter øst og vest sammen i fredeligt samvirke.

Både statsmænd og videnskabsmænd forstår, at krig må afløses af samarbejde mellem staterne. I juli 1955 mødtes de ledende statsmænd fra Rusland, USA, England og Frankrig til en konference i Geneve. Egentlige aftaler blev ikke truffet; men i modsætning til tidligere stormagtskonferencer mellem Østen og Vesten var stemningen yderst venlig. Eisenhower foreslog, at alle staterne skulle gå ind på at lade deres

militærordning kontrollere som et første skridt på vejen mod nedrustning, og Bulganin lovede at tage forslaget under overvejelse.

De enkelte stater havde hidtil våget nidkært over, hvad deres videnskabsmænd og teknikere vidste om udnyttelsen af atomkraften. Men kort efter den omtalte statsmandskonference mødtes atomforskere fra de forskellige lande til en konference i Geneve, hvor de udvekslede deres erfaringer om atomenergiens udnyttelse til fredelige formål.

Een verden! Det er nu en livsbetingelse for menneskeheden. Men for at opnå den er det ikke nok med gode love og sunde sociale forhold. Menneskene må lære, ikke ved tvang, men gennem selvtugt, at sige *vi* i stedet for *jeg*. Toynbee tænker sig, at historikerne om 3000 år vil påvise, at „foreningen af menneskeheden i eet samfund ikke er at finde på økonomiens og teknikkens område, og ikke heller på krigens og politikkens, men på religionens område"[1] — idet han ved religion tænker på den levelære, der blev forkyndt for over nitten hundrede år siden: „Alt hvad I vil, mennesker skal gøre mod jer, det skal I gøre mod dem; thi sådan er loven og profeterne."

[1] Toynbee: »Kulturen for domstolen«.

REGISTER

Aachen I 166, II 233
Aare I 332
Abadan III 477 ff
Abailard, fr. teolog og tænker I 280
Abbasiderne I 152
Abderrahman I, islam. statholder i Spanien I 152 ff
Abderrahman III, islam. statholder i Spanien I 154
Abdul Hamid, tyrk. sultan III 199
Abel, d. konge I 323 356 ff
Abessinien III 179 312 ff 377 418 478
Abolitionist II 409
Abraham I 18 94 ff 147, II 51 451 III 472
Abrahamstrup II 128
Absalom, Davids søn I 97
Absalon, d. bisp I 296 ff 305 ff 311 315, II 14
Abu Bekr, kalif I 151
Abukir II 273
Achaier I 35
Acheson, D., am. udenrigsminister III *446*
Achilleus, gr. sagnhelt I 30 ff 35 38
Acre I 269
Adam I 22 346, II 34 84, III 101
Adam fra Bremen, ty. historieskriver I 288
Adapa, babyl. gud I 22
Adelsten, eng. konge I 228
Aden III 179 271
Adenauer, ty. statsmand III 453 ff *454* 513
Adisl, sv. sagnkonge I 189 ff 195 ff
Adolf, hertug af Holsten I 314
Adolf, hertug af Sønderjyll. I 405 ff
Adolf, hertug, Kr. IIIs broder II 116
Adolf Frederik, sv. konge II 202
Adriaterhavet I 162, III 206 ff, 218 260 ff
Adserbejdsjan III 232 266
Adua III 179
Aëtius, rom. feltherre I 137 169
Afganistan III 202
Afgiftslen I 400
Afladsbrev II 42
Afladshandel II 8 ff 41
Afrika I 7 8 298, II 22 ff 36, III 174 ff 233 237 314 471 496 ff 524
Afrikaanere III 496 ff
Afrodite, gr. gudinde I 30 37 216
Agamemnon, gr. sagnhelt I 30 48
Aggersborg I 183
Agnes, d. dronning I 362
Agnete, d. folkeviseskikkelse I 387, II 8
Agrippa, Menenius, rom. patricier I 65
Ahlberg, A., sv. forfatter II 227
Ahlmann, N., sønderj. rigsdagsmand II *424*, III 23
Ahriman, pers. guddom I 24 ff
Ahura Mazda, pers. gud I 24 ff 25
Aischylos, gr. digter I 48 ff.
Ajas, gr. sagnhelt I 35
Akab, israel. konge I 98
Akbar III, ind. stormogul III 186
Akershus I 421, II 69
Akka I 269
Alabama II 401
Alamain, El III 384
Alarik, vestgoterkonge I 136
Alba, sp. feltherre II 90 100
Albani kirke I 291

Albanien III 207 ff 238 261
Albert af Orlamünde, Valdemar Sejrs søstersøn I 316
Albert, fr. maskinarbejder II 343
Albert, konge af Sardinien II 387
Alberti, d. justitsminister III 74
Albigensere, religiøs sekt I 281
Albigeois I 281
Albrecht, ty. ærkebiskop II 41
Albrecht af Habsburg, ty. konge I 353
Albrecht, greve af Mansfeld II 48
Albrecht, hertuger af Mecklenburg. 1) Albrecht II, I 392 ff, 2) Albrecht III, sv. konge I 380 392 ff, 3) Albrecht IV, Valdemar Atterdags dattersøn I 394 ff, 4) Albrecht VII, II 77
d'Albuqerque, port. opdagelsesrejsende II 24 ff
Aleppo III 241
Alexander d. Store I 54 58 ff *59* 103 109, II 235
Alexander, jugosl. konge III 260
Alexander I, russ. zar II 276 ff 290 ff 333 339, III 53
Alexander II, russ. zar II 398 412, III 12 53
Alexander III, russ. zar III 13 53
Alexander III, pave I 272
Alexander VI, pave II 9 ff
Alexandra, L., Tolstoys datter III 53
Alexandria I 61 119 124 128 141 159 327, III 384
Alexios, østrom. kejser I 251 266 ff
Alexis, russ. prins II 165
Alfegave, Knud d. Stores frille I 236 241
Alfred d. Store, eng. konge I 208
Algeciras III 201 ff
Algier II 337, III 178 385 478
Algren, d. seminarielærer II 445 ff
Alhambra I 154
Ali, kalif I 151 ff
Alkibiades, gr. politiker I 46 52
Alkuin, lærer hos Karl d. Store I 166
Allah I 148 ff, III 202
Alleghanybjergene II 145 216 408
Almagro, sp. opdagelsesrejsende II 32
Alperne II 271
Als I 362, II 175 429 ff 456 ff
Alsace III 33 ff
Altinget I 374, III 161 ff
Altmarkaffæren III 374
Altyskere III 206
Alvsøn, K., n. stormand I 421
Amager I 413, II 62 187
Amalienborg III 373
Amazja, jød. præst I 99
Amazonfloden III 500
Ambrosius, biskop i Milano I 126 156
Amedei-slægten, florentinsk adelsslægt I 328
Amenhotep IV, ægypt. konge I 15
Amerika I 208 234, II 26 ff 68 92 103 129 141 149 277 284 401 408, III 38 61 87 ff 171 221 233 524
Amiens I 266
Amled, d. sagnkonge I 193 ff
Amor, se Eros
Amos, jød. profet I 99 ff
Amrafel, babyl. konge I 18
Amritsar III 276
Amsterdam II 92
Amulius, rom. sagnkonge I 62
Ananda, siam. konge III 491
Anaxagoras, gr. filosof I 49
Andalusien I 137
Andelsbevægelsen III 82 ff
Andelsmejerier III 82 ff
Andelssvineslagterier III 83
Andersen, Als., d. politiker III 372 ff
Andersen, H. C., d. digter I 185, II 312 326 ff *327* 354, III 11 122 159
Andersen, H. N., d. forretningsmand III *91* ff
Andersen, V., d. litteraturhistoriker II 300 326, III 43
Andersen Nexø, M., d. digter III 130 *131*
Andersøn, Stig marsk I 362
Andesbjergene II 31
Andrews, eng. missionær III 281
Andreæ, L., sv. reformator II 81
Andromache, troisk sagnfigur I 35 ff
Angel, angler I 169, II 363 ff

Angelsakser I 160 169 263
Angerbode, jættekvinde I 216
Angola III 177
Anholt II 117
Ankara III 233 261 ff 271
Anna Cathrine, d. dronning II 121
Anna, eng. dronning II 159
Ansgar, Nordens apostel I 187 198 221 ff 222 243 ff, II 318
Antikomintern-pagten III 407 505
Antikornlovforeningen (eng.) II 346
Antiokia I 109 121 128 141 159 267
Antiokus Epifanes, syrisk konge I 103
Antisemitisme III 473
Antiseptik III 168
Antonescu, rum. politiker III 430
Antoninus Pius, rom. kejser I 84 90 113
Antonius, rom. statsmand I 80
Antonius, d. hellige I 128 ff 156
Antwerpen II 91 ff 114 268, III 215
Antvorskov II 71
Anu, babyl. gud I 18 ff
Anund Jakob, sv. konge I 237 ff
Apartheid (sydafr.) III 497 ff
Apis, ægypt. guddom I 14 59
Apokryfe evangelier I 118
Apostolisk hær (sp.) II 334
Appel, C., sønderj. præst III 25
Appel, I., d. højskoleleder III *111*
Appel, J., d. højskolemand og politiker III 110 ff *111* 330
Apollon, gr. gud I 30 36 48
Apsis, del af kirkebygning I 309
Apulien I 260
Arabien I 81 109 147 ff 265 327, III 233 476
Arason, J., isl. bisp II 80, III 161
„Arbejdets organisation" (Louis Blanc) II 342
Arbenz, Guatemalas præsident III 468 ff
Arboga I 407 ff
Archimedes, gr. videnskabsmand I 61
Ard I 179 ff
Areopagos, rådet i Athen I 48
Argentina II 33, III 111 119 245 294 450 500 ff
Ariadne, gr. sagnskikkelse I 34 ff
Ariske folk III 180
Aristides, gr. kristen I 113
Aristofanes, gr. digter I 49
Aristoteles, gr. filosof I 55 ff, II 139
Arius, alexandr. teolog I 124 ff
Arjuna, ind. sagnhelt III 185
Arkona I 307
Armenianere, religiøs sekt II 92 114
Armenien, armenierne III 221 232 238 241
Armenien, russ. III 266
Armenien, tyrk. III 233
Armenius, J., holl. teolog II 92
Armin, germ. høvding I 132
Arnauld, fr. teolog II 150
Arndt, J., ty. teolog II 194
Arnesøn, Kalf, n. høvding I 242
Arnfast, d. abbed I 359 ff
Arnkel, isl. høvding I 199
Arnofloden I 334
Arnold fra Melchtal, svejt. frihedshelt I 353
Artevelde, Jakob van, flandersk folkefører I 331
Arup, E. d. historiker I 402, II 69
Asbjørn, n. høvding I 240
Asbjørnson, n. folkemindesamler II 376
Aser, nord. guder I 215 ff 229 ff
Ashley, jarl af Shaftesbury II 394 ff
Asien I 8, II 5 21 24 163, III 35 195 233 237 270 287 471 487 493
Askov højskole III 31 108 ff 129
Asoka, ind. konge III 184
Asquith, eng. politiker III 11
Asser, d. ærkebiskop I 294 311
Asser Rig, d. stormand I 296 305 310
Assisi I 282 ff
Assur, assyr. gud I 20
Assyrien I 20 ff
Astarte, semit. gudinde I 21 96
Astrid, Olaf Trygvesøns søster I 197
Astronomi, babyl. I 22 ff
Aswan-dæmningen III 273

Asynjer, nord. gudinder I 218
Atatürk, Kemal, tyrk. feltherre og statsmand III 233 *261* ff
Athanasius, alexandr. teolog I 125 ff
Athen I 33 40 42 ff 166, II 395
Athene, gr. gudinde I 30 36 48
Atlanterhavet I 81 162, II 25 36, III 35 221 500
Atlanterhavsdeklarationen III 425 ff
Atlantpagten III 437 445 513
Atlas, gr. sagnskikkelse I 33
Atlasbjergene III 179
Atle, se Attila
Atombombe III 394 395 ff
Attika I 56
Attila, hunnerkonge I 134 137
Attlee, eng. politiker III 464 ff
Augias, sagnkonge I 33
Augsburg II 41 ff 49 85
Augsburgske bekendelse II 49
Augur, rom. præst I 66 110
August I, kurfyrste af Sachsen II 110 130 ff.
August II, kurfyrste af Sachsen og konge af Polen II 182 231
Augustenborg II 437
Augustin, kirkefader I 155 ff 285, II 40 148
Augustinerklostre I 158 285
Augustinus, angelsaksernes apostel I 170 ff
Augustus, rom. kejser I 80 ff *81* 90 132
Aulestad III 149
Aurelius, Marcus, rom. kejser I *85* ff 116
Austerlitz II 276
Australien II 281 401, III 44 166 172 ff 233 383 488 493 ff 523 ff
Autbert, Ansgars hjælper I 221 ff *222*
Autodaféer II 88
Autonomi III 6 ff
Avatara III 185 276
Avesta, de gamle perseres hellige skrift I 26
Avignon I 339 379, II 6 265
Axelstad III 58
Azorerne II 27
Azov II 165
Aztekerne II 29 ff

Baal, semit. gud I 96
Baalstårn (Babelstårnet) I 20, 95
Babylon, babylonere I 17 18 19 21 ff 27 100 ff
Bachus, vinens gud I 34
Bacon, R., eng. filosof, franciskaner I 284
Baden I 351
Baden, T., d. bondereformator II 248
Badoglio, ital. marskal III 386
Bagdad I 153 ff, III 206
Baggesen, J., d. digter II 299 327
Bahamaøerne II 26
Bajesid, tyrk. sultan II 5
Bakkanaler I 71
Baku III 382 385
Bakunin, russ. anarkist II 406
Balboa, sp. opdagelsesrejsende II 31 ff
Balder, nord. gud I 213 217 ff 244
Balfour, eng. politiker III 471 ff
Balfourdeklarationen III 472
Balkanhalvøen II 5 335 397, III 202 ff 380 386 421 ff
Ball, J., eng. præst I 346
Balle, N. E., d. biskop II 238 355 356
Balterne I 314
Baltimore III 166
Baltischport III 369 ff
Baltiske stater II 166 202, III 232 249 ff 265 304 392
Balzac, fr. digter II 340
Bandlysning I 260
Bandoeng-mødet III 495
Bang, K., Grundtvigs moder II 315
Banke, N., kontorchef, medlem af Danmarks frihedsråd III *413*
Bank of England III 289
Banner, E., d. adelsmand II 62 ff 76
Bantunegre III 496
Baptister II 447
Barbarossa, Frederik, ty. kejser I 269 ff *273* 296 308 312
Bardenfleth, d. politiker II 425

Bardoli III 278
Barmakiderne, pers. slægt I 153
Barnabas, nytest. hedningemissionær I 109 ff
Barth, Karl, svejt.-ty. teolog II 54
Bartholin, R., d. videnskabsmand II 179
Bartholomæusnatten II 94
Bartolomeo, ital. opdagelsesrejsende II 28
Basel II 53
Basilius, gr. kirkefader I 129 ff
Basra III 206
Bastholm, Chr., d. teolog II 239
Bastillen, Paris' kastel II 207 259 ff
Batseba, Davids hustru I 97
Baudouin, belg. konge III 464
Bautastene I 184
Bayern I 132 162, II 222 276, III 303
Beaconsfield, lord, se Disraeli
Beatrice, Dantes elskede I 335 ff 385
Bebel, A., ty. socialistfører III 5 *39* ff
Bechuanaland III 496 ff
Beck, V., d. præst III 113 119 ff *120*
Becket, T., eng. bisp I 276 ff
Beda, eng. kirkehistoriker I 170 ff
Beecher Stowe, H., am. forfatterinde II 409
Begge Sicilier II 333 ff 387
Begtrup, H., d. højskoleleder og forfatter II 307 317, III 116 ff
Beham, B., ty. maler II 44
Behring, ty. læge III 168
Bel, babyl. gud I 18 ff
Belfast III 10
Belgien I 132 162, II 85 114 146 222 268 271 333 338, III 34 171 212 ff 231 237 243 294 299 375 ff 388 421 463 ff
Belisarius, Justinians feltherre I 140 ff
Bellmann, sv. digter III 159
Belsen, ty. koncentrationslejr III 393
Benares III 184
Benedikt af Nursia, grundlæggeren af det vesterlandske munkevæsen I 130 258 ff
Beneluxlandene III 463
Benes, Edv., tjek. statsmand III 254 ff *256* 363 365 437 ff
Bengalen II 214
Bengerd, se Berengaria
Bengtsøn, Jøns, sv. ærkebisp I 414
Bent, Knud d. Helliges broder I 291
Bentham, J., eng. socialtænker II 283 345, III 132
Berengaria, Valdemar Sejrs hustru I 318 ff 358
Berg, C., d. politiker III 56 64 ff *65* 98
Bergen I 298 325 371 405 417, II 117 184 233 292, III 136 150 320
Berggrav, n. bisp III 397 ff *399* 425
Bergliot, Ejnar Tamberskælves hustru I 287
Bergsøe, d. statistiker II 351
Bergtora, Njals hustru I 202 ff, 214
Bergtorshvol I 201 ff
Beria, L., russ. politiker III 444 ff
Beringstrædet III 487
Berlin II 385 425, III 177, 199 ff, 223 371 380 389 ff 407 ff 449
Berlin-Bagdad-banen III 207
Bernadone, P., Frans af Assisis fader I 282
Bernadotte, fr. general og sv. konge II 289 ff 377
Bernadotte, Folke, sv. prins III 390 ff *402* 473 ff
Bernhard af Clairvaux, fr. teolog I 268 ff 280 ff 310
Bernhardi, ty. officer og militærforfatter III 41
Berno, fr. abbed I 258
Bernstein, ty. socialist III 41
Bernstorff, gods II 248 ff
Bernstorff, A. P., d. udenrigsm. II 219 231 244 ff *252* 286 ff
Bernstorff, J. H. E., d. udenrigsm. II 239 ff 248 ff
Berntsen, K., d. politiker III 75 ff *76*
Bers, S., Tolstoys hustru III 51
Bertelsen, Iver, d. præst II 131
Bertram de Born, fr. troubadour I 253
Bessarabien III 203 423 ff
Best, W., ty. nazist III 409 ff *410*
Bethel I 99

Bethlehem I 103
Bethlehemskapellet, i Prag I 350
Bethmann Hollweg, ty. politiker III 206 212 ff
Bevan, eng. politiker III 465
Bhagavadgita, ind. religiøst digt III 185
Bifrast, myt. navn på regnbuen I 216
Bindesbøll, d. arkitekt II 314
Birck, L., d. nationaløkonom III 91 243 ff 327
Birger Magnussøn, sv. konge I 364 376
Birger, sv. jarl I 376
Birgitta, d. hellige I 378 ff *379* 390
Birka I 223
Birkebejnere I 325 ff
Birkedal, Vilh., d. præst II 446 448 III 61 ff *62*
Birkeland, n. fysiker III 143
Birmingham II 344
Bismarck, O. v., ty. statsmand II 404 417 ff *418* 438 455, III 5, 17, 21 ff 38 ff 63 171 198 203
Bispekoncilium I 143
Bisper I 113
Bispetiende I 312 ff
Bissen, d. billedhugger II 432, III 135
Bjarke, n. sagnhelt I 189 ff 213
Bjarkemål I 241
Bjergprædikenen III 276
Bjerndrup III 345
Bjering, d. herredsfoged II 250
Bjernede kirke I 309
Bjovulfkvadet I 192 ff, II 318
Bjørkø I 223 ff
Bjørn, sv. konge I 223
Bjørnbak, L., d. højskolemand og politiker III 114 ff *116*
Bjørnson, B., n. digter II 103, III 59 140 ff *147* ff 325 347
Bjørnsson, S., isl. præsident III 520
Bjørn Stallar, n. høvding I 197 238
Blanc, Louis, fr. politiker og historiker II 342 ff *343* 382
Blanca, sv. dronning I 378
Blandina, kristen slavinde I 116
Blekinge I 187 289 297 356 380 392, II 68 81 116 ff 169 ff
Blicher, E., Grundtvigs hustru II 319
Blicher, St. St., d. digter II 106 323 ff *324*, III 130
Blod-Egil, høvding på Bornholm I 290
Blot-Svend, sv. konge I 243
Bluhme, C. A., d. politiker II *436* ff 457, III 56 61
Blum, L., fr. politiker III 447 *461* ff
„Blut und Boden"-teorien III 308
Blåtårn II 172 175
Boabdil, maurerkonge I 154
Bobrikov, russ. generalguvernør i Finland III 13 ff *14*
Boccaccio, ital. digter II 6 ff
Bodelsen, d. filolog, medlem af Danmarks frihedsråd III *413*
Bodil, d. dronning I 292
Bodilsøn, P., sjæll. stormand I 311
Boerne III 174 ff
Boesen, E., d. præst II 454
Boëthius, rom. filosof I 140
Bogbinder, Ambrosius, kbh. borgmester II 74
Bogø III 65
Bohr, N., d. fysiker III 395
Bohuslen II 169 ff
Boisen, P. O., d. præst og skolemand II 355, III 64
Bojarer, russ. godsejere II 163 ff
Bojerne, kelt. folkestamme I 132
Bojsen, Fr., d. politiker III 64 ff *65* 113
Bojsen, P., d. skolemand og politiker III 83
Bokseroprøret III 192
Boldhuseden II 261
Boleyn, A., eng. dronning II 97 ff
Bolivia III 502
Bolsjevikker III 222 264 ff
Bombay II 24
Bonaparte, Jer. II 276
Bonaparte, Jos., II 277
Bonaparte, Luc. II 273
Bonaparte, Ludv. II 277
Bonaparte, Napoleon (se Napoleon)
Bondecirkulæret II 361
Bondeoprøret i Tyskland II 48
Bondepartiet III 337 ff

Bondevennernes selskab II 362
Bonifacius VIII, pave I 338 ff *339* 364
Booth, Lincolns morder II 411
Borch, C., Paludan-Müllers hustru II 329
Borgbjerg, F. J., d. politiker III 74
Borgia, C., ital. adelsmand II 10 ff
Borgia, L., pave Alexander VI's datter II 10
Borneo III 493
Bornholm I 290 304 390 411, II 169 ff 187, III 131 391 417
Bornhøved I 315 ff 320
Borodin, russ. politiker III 283 ff
Borremose I 182
Bosnien III 203 ff 232
Bosporus II 397
Boston II 214 409
Bothwell, skotsk adelsmand II 102
Boulanger, fr. officer III 34
Bourdon, fr. maler II 112
Bov II 428
Bovensiepen, ty. gestapomand III 414
Bovlund III 25
Boycott, eng. kaptajn III 9
Boye, Joh., d. filosof II 237
Brage, nord. gud I 216
Brahe, T., d. astronom II 118 ff *119* 138
Brahma, ind. gud III 184
Brahman, ind. præst III 180 ff
Brandenburg II 110 121 165 175 195 222 ff
Branderslev kirke I 288
Brandes, Edv., d. politiker III *66* ff 98 104 320
Brandes, G., d. forfatter III 96 ff *97* 106 116 134 153 418
Brandtid I 179
Branting, Hj., sv. politiker III *139* ff
Brasilien II 24 33 334, III 166 501
Brask, H., sv. bisp II 81 ff
Braun, E., Hitlers elskerinde III 391
Bredsdorff, Th., d. højskolemand III 116 ff *117*
Bregendahl, M., d. forfatterinde III 130
Bregentved II 239
Bremen I 223 311, II 167 202, III 222
Brennus, gallerkonge I 66 ff
Brest-Litovsk III 264
Bretagne I 87
Brian Boroimhe, irsk konge I 210
Briand, fr. politiker III 237
Bright, J., eng. socialpolitiker II 346 394
Brion, Fr., Goethes forlovede II 297
Britisk Sydafrika III 227
Britter I 169 ff
Brix, H., d. socialist III 61
Broager II 456
Brochmand, J., d. teolog II 131 ff 167
Brockenhuus, R., d. adelsdame II 128
Brodersøn, A., d. adelsmand I 399
Brok, Jens Jenssøn, d. adelsmand I 399
Bronzealderen I 178 ff
Brorson, H. A., d. salmedigter og bisp II *198* 454, III 26
Brugsforeninger II 348, III 84
Brunhilde, frankisk dronning I 145
Brun, Nordahl, n. bisp og digter II 292 301
Bruno, G., ital. filosof II 139
Brutus, rom. statsmand I 80 336
Bruun, Chr., n. præst III 144 ff *146* 154
Bruun, T. C., d. forfatter II 238
Brügge I 331
Brüning, H., ty. politiker III *305* ff
Bryssel II 338
Brødremenigheden II 195
Brødrene af fælleslivet II 16
Brømsebro II 80
Brømsebroaftalerne II 116
Brømsebrofreden (1645) II 124
Brønderslev I 413
Brøns II 429
Budapest III 199 258
Buddha, ind. religionsstifter III *183* ff 190 276
Bugislav, hertug af Pommern I 313 ff
Buhl, Vilh., d. politiker, III 408 ff *409* 505
Bukefalos I 58
Bukovina III 232 423

Bulganin, russ. politiker III 437 *444* ff 526
Bulgarien I 250, II 5, III 198 ff 218 232 260 380 ff 432 448
Bunyan, J., eng. forfatter II 162
Burgund I 344 II 114
Burkmaier, H. II 6
Burma III 184 384 394 490 ff
Burmeister & Wain III 90 ff 415
Busck, G., d. præst II 320
Buskmænd III 496
v. Bülow, ty. statsmand III 29 200
Byrnes, J., am. udenrigsminister III 427
Byron, lord, eng. digter II 336
Byzans I 39 86
Byzantinske rige I 251 271, II 5
Bøhme, J., ty. mystiker II 194
Bøhmen I 132 350 ff, II 107 ff 112 222 224 386, III 18 232 256 365 391
Børnekorstog I 269
Børsen II 123
Børup, M., d. humanist II 17 ff
Bågø, Christ., d. højskolemand III 114 ff

Cabot, J., ital. opdagelsesrejsende II 34
Cabral, port. opdagelsesrejsende II 24
Cairo III 179
Cajetan, kardinal II 42
Calabrien I 260
Calais I 341 ff, II 100, III 215
Calas, J., fr. købmand II 208 ff
Calicut II 23 ff
Californien II 30 442 ff
Caligula, rom. kejser I 82
Calvin, svejts. reformator II *53* ff 89 92 102 130
Cambodja III 492 ff
Camillus, rom. feltherre I 67
Canada II 35 145 216 401, III 171 245 446 469 ff 492 523
Canning, C. J., generalguvernør i Ind. III 187
Canning, G., eng. statsmand II 288 334
Cannæ I 69
Cano, J. S. del, sp. opdagelsesrejsende II 34
Canossa I 262, III 38
Canterbury I 237 263 276 ff 347
Capek, K., tjek. forfatter III *359* ff
Capet, H., fr. konge I 274
Capitolium I 66
Capua I 69 77
Carbonarisamfundet II 334 ff
Cariber II 27
Carl, d. prins. Se Håkon VII af Norge
Carlsen, gl. Køgegård, d. politiker III 55
Carnot, fr. krigsminister II 269
Carol, rum. konge III 259
Caroline Mathilde, Kristian VII's dronning II 241 ff
Carriera, R., ital. malerinde II 183
Carstens, d. maler II 312
Cartier, fr. opdagelsesrejsende II 34
Casinobjerget I 130
Cassiopeia, stjernebillede II 120
Cassius, en af Cæsars mordere I 336
Catilina, rom. oprører I 77
„Catilinariske taler" I 77
Cato, rom. statsmand I 70 72
Cavaignac, fr. krigsminister II 382 ff
Cavour, ital. statsmand II 387 ff *389*
Cecil, lord, eng. statsmand III 427
Celle II 194 243
Censorer, rom. embedsmænd I 63
Centralamerika II 28 35
Ceylon II 333, III 184 493
Chaeronea I 58
Chamberlain, J., eng. statsmand III 10, 227 ff
Chamberlain, Neville, eng. statsmand III 362 ff *364* 378
Champechebugten II 29
Chang Hsuehliang, kin. general III 287 ff
Chang Tsolin, kin. general III 287
Chartistbevægelsen II 346
Chauri-Chaura III 278
Chelcicky, P., tjek. teolog I 352, III 255
Cheops-pyramiden I 11

Chiang Kaishek, kin. hærfører og politiker III 283 ff *285* 287 383 ff 466 485 ff
Chicago II 408
Chievitz, d. læge og medlem af Danmarks frihedsråd III *413* 414
Chile III 500
Chios II 335
Chlopicki, polsk general II 339
Christensen, A., d. orientalist I 24
Christensen, B., d. politiker II 360 ff 447
Christensen, G., d. litteraturhistoriker II 329
Christensen, J. C., d. politiker III *71* ff 328 343
Christensen, S., d. læge og filosof III 343 356 ff *357*
Christiansfeld II 196
Christianssæde II 248
Christie, Vilh., n. politiker II 295
Chulalongkorn, siam. konge III 491
Chungking III 289
Churchill, W., eng. politiker III 374 ff 378 ff *379* 388 *425* ff 447 *449* 464 ff
Churchillklubben III 409
Cicero, rom. statsmand og taler I 77
Cincinnatus, rom. diktator I 66
Cistercienserklostre I 310
Citeaux I 280
Clairvaux I 280
Clarendon I 277
Claudius, rom. kejser I 82 90 ff
Claudius, App., rom. senator I 67
Clausen, F., d. nazistfører III *404*
Clausen, H. N., d. teolog II 318, 330 ff 368, 433
Clausen, J., d. præst III 120
Clearingdrab III 414
Clemenceau, G., fr. statsmand III 226 ff *227* 300
Clemens, J. F., d. kobberstikker II 302
Clement, „skipper", dansk folkefører II 77 ff
Clementis, tjek. politiker III 439
Clermont I 254 266
Clontarf I 210
Cluny I 258 280
Cobden, R., eng. politiker II *346* ff 394 400
Code civil II 274
Coeur, J., fr. købmand og politiker I 332 343
Colbert, fr. statsmand II *144* ff 184 211
Colbjørnsen, Chr., d. embedsmand II 250 *252*
Coligny, fr. feltherre II 94
Collin, J., d. embedsmand II 327 354
Colombostater III 495
Coloner, rom. bønder I 88
Colosseum I 83
Columbus, Christ., ital. opdagelsesrejsende II 25 ff
Columbus, Diego, Christ. Columbus' søn II 25 31
Columbus, Diego, Christ. Columbus' broder II 28
Comenius, A., tjek. pædagog III 255
Compiegneskoven III 223
Condotti'er I 329
Cook, J., eng. opdagelsesrejsende III 172
Corbie I 221
Corday, Charl., Marats morderske II 269
Cork III 10
Cornelia, romerinde I 73 ff
Cornelius, rom. høvedsmand I 108
Cornwall I 169
Corpus Juris Civilis I 141
Corsika I 69, II 271, III 377
Cortez, H., Mexikos erobrer II 29 ff
Corvey, Ny I 222
Cotta, U., II 39
Cour, J. la, d. landøkonom III 118 ff
Cour, P. la, d. fysiker og højskolemand III 110 f *111* 131
Cour, Vilh. la, d. historiker I 187, 419, III 404 ff
Coventry III 379
Crassus, rom. statholder I 78 91
Crecy I 340
Creusot-Schneider-fabrikkerne III 198

Cripps, St., eng. politiker III 481
Cromwell, Ol., eng. statsmand II 153 ff *155*
Cromwell, R., søn af Ol. Cr. II 156
Cromwell, Th., eng. statsmand II 99
Crookes, eng. fysiker III 167
Cuba II 27 35, III 171 197
Cygnæus, Uno, finsk skolemand III 12
Cypern I 292, III 203 473 481
Cyprian, biskop i Kartago I 121 123
Czartoryski, I., polsk adelsdame III 18
Cæsar, Julius I 78 ff *79* 132 181 186 336
Cæsarea I 129
Cølibat I 260 310

Dachau, ty. koncentrationslejr III 362
Dacke, N., sv. bondefører II 82
Dagmar, d. dronning I 316 ff 384 ff
Dagø III 369
Daimioerne III 194
Daladier, fr. politiker III 376
Dalarne I 406, II 62 82
Dalby II 446
Dalgas, E. M., d. hedeopdyrker III 78 ff
Dalkarlene I 407, II 82
Dalmatien I 69 269, II 333, III 18 232
Dalsgård, Chr., d. maler I 222, II 317
Dalum II 446, III 112
Damaskus I 109 327, III 199 281
Dampe, dr., d. politiker II 357
Dampmaskinen II 212
Dan, d. sagnkonge I 187 ff
Danaiderne, gr. sagnkvinder I 38
Danebod, Thyra, d. dronning I 214 225 ff 231
Danebrog I 315 404 420
Danegæld I 232
Danehof I 324 360
Danelagen I 211 232
Danevirke I 226 232 291 307, II 428 ff 455 ff 457, III 325 ff 508
Danmark I 89 132 172 ff 225 232 244 280 287 ff 326 356 ff 388 ff, II 17 56 110 116 ff 135 167 ff 233 ff 285 ff 301 ff 333 349 ff 357 385 418 423 455, III 24 ff 55 ff 145 ff 162 ff 168 171 186 198 201 231 ff 238 241 ff 258 294 317 ff 325 371 ff 391 400 ff 422 446 463 467 ff 484 488 508 ff
Danmarks retsforbund III 334
Dannecker, J. H., ty. billedhugger II 299
Danner, grevinde II 423
Danske råd i London, det III 409
Dansk ungdomssamvirke III 406
Dansk-vestindiske øer II 287 ff, III 317 ff
Dante, ital. digter I 334 ff *335*
Danton, fr. revolutionær II 265 ff *266*
Danzig II 62 229, III 231 239 252 366
Dardanellerne I 45, II 339 397 ff, III 198 216 231 448
Darius, perser-konge I 27 44 ff 58 ff
Darnley, Marie Stuarts mand II 102
Darré, ty. nazistisk politiker III 308
Darwin, C., eng. naturforsker I 49, II 283 402 ff *403*, III 42 101 ff 123 125
Daumier, fr. maler III 34
David, jød. konge I 97 ff, II 449
David, d. politiker og nationaløkonom II 360, III 55
Decameron II 7
Decius, rom. kejser I 121 127
Dejbjerg I 184
Delawarefloden II 214
Delcassé, fr. politiker III 201
Delfi I 36 ff 43
Delmenhorst II 240
Delos I 89
Demagoger I 39
Demokides, gr. læge I 44
Demokrati I 39
Demokrit, gr. filosof I 49
Demosthenes, gr. folkefører I 56 ff
Dempsey, bokser III 357
Desmoulins, C., fr. revolutionær II 262
Deuterojesaja I 101 105 112
Diakoner I 113

Dias, Bartholomeu port. opdagelsesrejsende II 23
Dickens, Ch., eng. digter II 345 *394*
Dicus, gr. gud I 214
Didrik af Bern, sagnkonge I 140
Diktator, rom. I 63
Diocletian, rom. kejser I 86 92 122
Diogenes, gr. filosof I 54
Dionysos, gr. gud I 37 ff
Direktoriet II 272 ff
Disraeli, eng. statsmand II 395 ff, III *188* 202
Dissenter II 157
Ditmarsken I 315 367 401 417, II 116
Diu II 25
Diu-pater, rom. gud I 214
Djafar, barmakide I 153
Djengis Khan, mongolfyrste II 163
Djibouti III 179 377
Djævleøen III 36
Dobrudja III 203
Dodekanesiske øer III 459 478
Doge I 329
Dogepaladset I 327
Dollfuss, østr. politiker III *258* 361
Domingo, se Dominicus
Dominicus, sp. gejstlig I 282 284 ff
Dominikanere 284 ff
Dominion III 171
Domitian, rom. kejser I 84
Dommertiden I 96
Don I 135
Donati-slægten, florentinsk adelsslægt I 328
Donau I 81 132 ff 136 332, II 231, III 456
Dons II 372
Dorerne I 30
Dorothea, d. dronning I 414 ff *415*
Dorstad I 198 209 224 ff
Dostojevski, F., russ. digter III 47 ff *49*
Drachmann, H., d. digter III 70 *99* ff
Drake, Fr., eng. søhelt II 103
Dravider III 180
Dreadnought, eng. slagskib III 199
Dresden II 13 194 ff
Dronninglund II 78
Drewsen, d. politiker II 360 ff 366
Dreyfus, fr. officer III 36 ff
Drigstrup II 371
Druser, syrisk blandingsfolk III 273
Dryader, gr. naturguddomme I 36
Drypner, Balders ring I 217
Dulles, F., am. udenrigsminister III 469
Dunant, H., grundlægger af Røde Kors II 390 ff *391* 398
Dunkerque III 376 388
Duns, Scotus, franciskanerfilosof I 284
Dyaus, ind. gud I 213, III 180
Dybbøl I 301, II 429 456, III 329
Dyer, eng. oberst III 276
Dünamundingen III 251
Dynekilen II 183
Dyredyrkelse I 14
Dyrendal, Rolands sværd I 253
Dürer, A., ty. maler II 46
Dysser I 176 ff
Dyveke, Kr. II's elskerinde II 56 ff
Dødssynder, de syv II 59
Dönitz, ty. admiral III 391

Ea, babyl. gud I 21 ff
EAM, gr. parti III 457 ff
Ebbesøn, N., d. frihedshelt I *367* ff 388 ff, III 26
Ebert, Fr., ty. statsmand III 298 *299*
Ebro I 152 162
Eck, J., ty. teolog II 43 ff
Eckernförde II 430, III 508
Eckersberg, C. W., d. maler II 309 360
Eden, Anth., eng. statsmand III 314 362 455 *465* ff
Edessa I 268
Edinburgh II 152 311
Edison, am. fysiker III 166
Edmund Jernside, eng. konge I 235
Edom I 96
Edvard Bekenderen, angelsaksisk konge I 263
Edvard I, eng. konge I 278 ff 345
Edvard III, eng. konge I 329 331 340 ff
Edvard VI, eng. konge II 99 ff

Edvard VII, eng. konge III 200
Edvin, eng. konge I 170
Eengangskatten III 506
Efterskoler III 117
Efterslægtens skole II 305
Egede, H., grønlandsmissionær II 191 ff *192*
Egede, P., grønlandsmissionær II 193
Egehøj andelsmejeri III 84
Egelykke II 315 ff
Egmont, nederl. adelsmand II 90
Eidgenossen II 93
Eidsivatinget II 294
Eidsvold II 294 374
Eilschov, d. filosof II 237
Einherjer I 228
Einstein, ty. videnskabsmand III 309 395
Eisenach II 39
Eisenhower, am. general og præsident III *385* 467 ff 496 525
Eisleben II 38 51
Ejderen I 162 196, II 424 ff, III 325 508
Ejdergrænsen III 324 ff
Ejderøen I 196
Ejnar Tambarskælve, n. stormand I 235 242 286 ff
Ejvind Kinrive, n. høvding I 234
Ejvind Skaldaspiller, skjald I 228
Eksekutivkomite III 265
Elam I 18
Elav, d. bisp I 360
Elba II 279
Elben I 162 305 315 332, II 123
Elfsborg II 122
Elias, jød. profet I 96 ff
Elisabeth, eng. dronning II 35 100 ff *101* 151
Elisabeth, russ. kejserinde II 223
Elisabeth, grevinde af Holsten I 392
Elisabeth, d. dronning II 56 ff 69
Elisabethville III 500
Elsass I 344, II 111 143 422, III 5 ff 226 ff 352 377
Elvermøer I 213
Elverum III 375
Elysion I 38, II 326
Emanuel d. Store, port. konge II 21 23
Emma, eng. dronning I 236 263
Ems II 421
Enevoldsarveregeringsakten II 173
Engelbrektsøn, E., sv. bondefører I 406 ff
Engels, F., ty. Socialist II 406
Engelsborg I 262
Engelsk-ostindisk handelskompagni III 186 ff
England I 117 160 169 ff 194 208 210 227 232 263 269 274 287 291 298 331 344 ff 380 392, II 37 87 ff 91 109 ff 124 130 147 177 184 203 213 233 244 250 271 319 332 ff 375 388 393 ff 429 455 ff, III 9 47 90 96 119 166 ff 233 261 291 ff 313 ff 336 ff 360 385 421 437 473 497 503 520
Enkebrænding III 187
Enkeltmandsgrave I 177
Entente cordiale III 200
Epaminondas, gr. statsmand I 47
Epiktet, gr. filosof I 92 110
Epikur, gr. filosof I 53
Epirus I 67
Equador III 349
Erasmus fra Rotterdam II 16 ff *17* 51 57 89
Erfurt II 39
Erik, sønderj. hertug I 365
Erik Abelsøn, sønderj. hertug I 359
Erik Ejegod, d. konge I 291 ff 311
Erik Emune, d. konge I 294 ff
Erik Lam, d. konge I 295 ff
Erik Plovpenning, d. konge I 356 ff
Erik Klipping, d. konge I 359 ff 372 384
Erik Mænved, d. konge I 362 ff 376
Erik af Pommern, d. konge I 397 ff, II 64
Erik, sv. konge I 224
Erik d. Hellige, sv. konge I 300
Erik XII, sv. konge I 390 ff
Erik XIV, sv. konge II 116 ff 134 ff
Erik Blodøkse, n. konge I 227 ff 233
Erik Jarl, n. høvding I 234 ff
Erik Magnussøn, sv. prins I 373 376 ff
Erik Præstehader, n. konge I 362 372

Eriksen, E., d. politiker III 515 *516*
Eriksøn, Jøsse, sv. lensmand I 406 ff
Eritrea III 478
Erlandsøn, E., d. ærkebiskop I 360
Erlandsøn, J., d. ærkebiskop I 358 ff 372
Erling Skakke, n. jarl I 300 307 325
Erling Skjalgsen, n. høvding I 197 238 ff 245
Erling Vidkunnsøn, n. stormand I 377
Erlingsøn, Alf (Mindrealf), n. stormand I 372
Ermanrik (Jørmunrek), østgoterkonge I 134 ff
Eros, gr. gud I 37
Erslev, Kr., d. historiker I 396
Erzberger, ty. politiker III 300
Esau I 95 ff 103
Esbern (Asbjørn) Snare, d. stormand I 296 ff 305 309
Esbjerg III 87 411 417
Escorial II 89
Eskild, d. ærkebisp I 280 296 ff 310 ff
Eskildsø I 311
Esterhazy, fr. officer III 36
Estland I 233 250 307 314 ff 357 377 389, II 122, III 222 232 249 ff 369
Estrid, Svend Tveskægs datter I 236 286
Estrup, d. politiker III 55 ff *63* ff *67* 106 ff 115 342 ff
Etlar, C., d. forfatter II 170
Etrurien I 73
Etruskerne I 66
Eufrat I 17 ff 59 83, III 242 272
Euklid, gr. filosof I 52 ff 61
Eupen III 231
Euripides, gr. digter I 49
Europa I 8 10 28 45 147 268 270 329 II 5 22 88 91 ff 129 154 405 456, III 35 142 193 231 239 287 300 360 386 423 ff 471 486 524
Europabevægelsen III 447
Europarådet III 447
Ewald, E., d. præst II 196 303
Ewald, J., d. digter II 302 ff *303*
Evangelierne I 106
Evangelisk-kristelig salmebog II 238 356
Evige stad, den I 71
Exilet (i Babyl.) I 101 ff
Eyde, n. ingeniør III 143
Ezra, jød. lovkyndig I 103

Fabricius, d. historiker II 172
Fafner, sagnskikkelse I 134
Fagerholm, finsk politiker III 442
Faithorne, W., eng. maler II 161
Falangister, III 460
Falbe-Hansen, V., d. nationaløkonom II 351
Falkenstjerne, d. højskolemand III 106
Falkøping I 397
Falsen, Enevold de, n. embedsmand II 292
Falsen, Magnus, n. politiker II 294
Falster, I 174 187 289 309 323 356 366 389 418, II 61 169 355 359 435
Falsterbo I 392
Faraday, eng. fysiker III 166
Farao I 11 ff.
Farel, V., svejtsisk reformator II 54
Farelov I 412
Farisæerne I 103 ff
Farnese, A., nederl. statholder II 91
Farsø III 123
Faruk, ægypt. konge III 479
Farvergade I 333
Fascismen III 295 ff
Fascistisk storråd III 386
Fashoda III 179 199
Faulhaber, katolsk prælat III 311 ff
Faunus, rom. gud I 66
Faust II 298 300
FDB II 348, III 85
Februarrevolutionen i Fr. II 382 ff.
Fehmemord III 305 354
Feilberg, H. F., d. folkemindesamler III *111* 134
Feilberg, L., d. tænker III 100 *133* ff
Feld, d. præst II 315

Fellaher I 14
Femern I 403
Femårsplan, russ. III 268
Fenge, d. sagnkonge I 193 ff
Fenierne III 8
Fenrisulven I 216 228
Feodor, russ. zar II 164
Ferdinand, konge af Aragonien og Spanien II 20 ff
Ferdinand I, konge af Begge Sicilier II 335
Ferdinand II , konge af Begge Sicilier II 388, 397
Ferdinand, bulg. konge III 204
Ferdinand I, ty.-rom. kejser II 85
Ferdinand II, ty.-rom. kejser II 107 ff
Ferdinand VII, sp. konge II 333 ff
Ferdinand, østr.-ung. ærkehertug III 211 *212*
Fermi, ital. fysiker III 395
Ferry, J., fr. politiker III 34
Fetaljebrødre I 397
Feudalsystem I 146
Fez III 205
Fichte, ty. filosof II 343, III 406
Fidias, gr. billedhugger I 48 56
Filhellener II 336
Filip August, fr. konge I 269 274 ff
Filip d. Smukke, fr. konge I 338 ff 364
Filip IV, fr. konge I 340
Filip af Hessen II 49
Filip II, maked. konge I 56 ff
Filip II, sp. konge II 36, 85 88 ff. *89* 100 ff.
Filip III, sp. konge II 92
Filip V, sp. konge II 148
Filippa, d. dronning I 410
Filippinerne II 34, III 171 ff 230, 384 421 486 ff 524
Filisterne I 96 ff
Finderup I 362
Finland I 250 300 376 396 419 421, II 134 166 183 202 276 290 ff 370 377 ff, III 11 ff 46 119 132 222 232 238 244 ff 265 370 ff 382 401 421 ff 440 442 ff 521
Finmarken III 399 401
Finsen, N., d. læge og videnskabsmand III 136 ff *137*
Finsens medicinske lysinstitut III 137
Finske Bugt I 250 314 348, II 122 166 III 370 442
Firenze I 328 ff 334, II 7 9 68, III 161
Fischer, præst i Sønderj. II 362
Fischer, Fr., sønderj. redaktør II 364
Fischer, Olf., d. søofficer II 288
Fiskerhalvøen III 370
Fiume III 232 260 459
Fjaltring III 64
Fjellbu, n. præst III 398
Fjenneslev I 297 305 ff
Fjerritslev I 411
Fjord, N. J., d. fysiker og landøkonom III *81*
Flagellanter I 345
Flagsagen i Norge III 141
Flandern I 274 291 330 340
Flensborg I 401, II 357 364 428 ff III 22 ff 325
Flensborg Avis III 325
Flor, Chr., d. skolemand II 364 ff, III 108 110
Flora, rom. gudinde I 66
Florida II 215 408
FN III 425 ff 460 469 488 496 521
Foch, fr. marskal III *214* *223* 376
Fog, M., d. læge og politiker III 410 411 *413* 414
Fokion, gr. hærfører I 57
Foldby I 368
Folke, d. sagnhelt I 195
Folkefronten III 400
Folkehjem i Aabenraa III 26
Folkekommissærernes råd (russ.) III 265
Folkenes Forbund III 235 ff 258 301 ff 312 ff 363
Folkeporten I 135
Folkeskoleloven af 1814 II 356
Folketribun, rom. embedsmand I 73 ff
Forain, fr. tegner III 35
Forasien I 17 27, III 471
Forballum II 445
Ford, Henry, am. bilkonge III 350 ff
Forenede bryggerier III 91

Forenede dampskibsselskaber III 91
Forenede højre III 60
Forenede venstre III 60
Forfatningen af 1863 III 55
Forhandlende venstre III 70
Forindien III 184
Formosa III 192 485 495
Forpommern II 291
Forsøgsplantager III 79
Forum Romanum I 87
Forvandlingslæren I 347
Fotevig I 294 ff
Foulon, fr. politiker II 262 ff
Fourier, Ch., fr. socialtænker II 341
Fra Giovanni da Fiesola, ital. maler I 129
Franciskanerne I 283 ff
Francke, A. H., ty. pietist II 195
Franco, sp. diktator III 315 ff *316* 380 460 ff
Frank, H., ty. nazist III 310
Frankerne I 142 ff
Frankerriget I 144 162
Frankfurt II 195, 296 386 418
Franklin, B., am. statsmand II *219*
Frankrig I 132 137 146 152 162 208 ff 223, 268 ff 281 330 ff 346 380, II 37 53 ff 91 93 ff 100 ff 114 142 ff 154 ff 177 184 207 ff 223 250 259 ff 286 325 332 ff 375 382 ff 397 408 415 ff 429 455, III 5 ff 33 ff 41 57 ff 78 96 167 168 171 ff 237 257 265 299 ff 313 ff 363 ff 377 385 400 421 437 461 ff 478 ff 496 523 ff
Frans fra Assisi, franciskanerordenens stifter I 282 ff
Frans I, fr. konge II 14 34 44 ff 53 88 93
Frans II, fr. konge II 93 102
Frans, hertug af Guise II 93 ff
Frans II, østr. kejser II 276
Frans Josef, østr.-ung. kejser III 18
Franske skole i København, den III 415
Fransk-tyske krig, den, 1870—71 II 406
Fransk Ø. K. III 92
Fraugde kirke II 191
Fredegunde, frankisk dronning I 145
Fredericia II 430 ff 442 456, III 59
Frederik I, d. konge I 417 ff, II 19 63 *67* ff
Frederik II, d. konge II *116* ff 126 131
Frederik III, d. konge II 125, 167 *168* 177 ff
Frederik IV, d. konge II 182 ff *183* 189 196 ff 235 291
Frederik V, d. konge II 197 235 239 ff *240* 276 288, III 91
Frederik VI, d. konge II 245 290 *293* 317 353 ff 363
Frederik VII, d. konge II 368 *423* ff 435, III 105
Frederik IX, d. konge III 409 *509*
Frederik, d. arveprins II 243 293
Frederik, hertug af Augustenborg II 419 ff
Frederik, kurfyrste af Pfalz, II 107 ff
Frederik II, prøjs. konge II 208 218 222 ff *224* 231 240, III 448
Frederik II, ty.-rom. kejser I 271 ff 282 315
Frederik III, ty.-rom. kejser III 40
Frederik d. Vise, kurfyrste af Sachsen II 41 43
Frederik Wilhelm I, prøjs. konge, II 222 ff
Frederik Wilhelm II, prøjs. konge II 231 ff
Frederik Wilhelm III, prøjs. konge II 276 343
Frederik Wilhelm IV, prøjs. konge II 385 ff, III 21
Frederik Wilhelm, kurfyrste af Brandenburg II 222
Frederiksberg II 305
Frederiksborg II 118 122 123 128 175, III 116 ff
Frederikshald II 183
Frederiksstad II 432
Frederikssten II 183
Fredløshed I 236
Fredsvennernes hjælpearbejde III 425
Freja, nord. gudinde I 192 215 ff
Frejr, nord. gud I 215 ff

Freke, Odins ulv I 215
Freund, d. billedhugger II 314
Fridericia, J. A., d. historiker II 128 178 190
Frigga, Odins hustru I 133 215
Frihedsbrev, Det store (Magna Charta) I 278
Frihedsråd, Danmarks III 413 505
Frihedsstøtten II 253
Friis, J., d. bisp II 72
Frijsenborg II 126
Frijs-Frijsenborg, C. E., d. lensgreve og politiker III *56*
Frijs-Frijsenborg, M., d. lensgreve og politiker III 72
Frikonservative III 72
„Frikorps Danmark" III 408
Friser III 508
Fritænkere II 206
Frode, d. sagnkonge I 230
Frode, Halvdans broder, d. sagnkonge I 189
Frode Fredegod, d. sagnkonge I 193
Frostetinget I 228 234
Frølich, d. kunstner I 190 209 214 367
Frøvin Jarl, d. sagnskikkelse I 195
Fugger, J., ty. købmand II 44
Fuggerne II 41 44, III 471
Fylgia I 191
Fylke I 187
Fyn I 162 187 289 313 359 365 ff 388 ff, II 61 ff 77 170 191 289 310 356 371 442 457, III 415
Fürst, W., svejt. frihedsmand I 353
Fysiokrater II 211
Fællesforfatningen af 1855 II 437
Fængselsbreve, fr. II 207
Færøerne I 208 325, III 136 463 506 ff 516
Fønikerne I 13
Føniksparken i Dublin III 9
Førstekonsul (Napoleon) II 273
Fårhuslejren III 507

Gabel, Christ., Fr. IIIs rådgiver II 172 ff 178
Gad, H., sv. bisp I 421, II 58 ff
Gade, d. komponist III 135
„Gadens parlament" II 265
Galatien I 132
Galejslaver II 146 258
Galerius, rom. kejser I 122
Galilei, ital. fysiker og astronom II 139
Galizien II 386, III 17
Gallehus I 185, II 307
Gallien, gallerne I 66 ff 69 70 78 87 132 138 142 144 ff
Gama, Vasco da, port. opdagelsesrejsende II 23 ff
Gamaliel, jød. skriftklog I 109
Gambara, longobardkvinde I 132 ff
Gambaruk, se Gambara
Gambetta, fr. politiker II 422, III 7 34
Gandhi, ind. folkefører III 274 ff *275* 347 352 481 ff
Ganges III 184
Gardarrige I 233 238 240 242 250
Gardie, M. de la, sv. statsmand II 200
Garibaldi, ital. frihedshelt II *390*
de Gasperi, ital. politiker III 447 *459* ff
de Gaulle, fr. general III 385 *386* 462
Gaza I 59
Gdynia III 254 393
Geater I 192
Gedde, O., d. admiral II 123
Geijer, E. G., sv. digter og historiker II 377 ff *378*
Geishaer III 194 286
Geismar, O., d. præst III 417
Geleff, P., d. socialist III 61
Gelimer, vandalerkonge I 140
Gendarmeri III 68
Gendøbere II 54 ff
General-Kirke-Inspektions-Kollegium II 197
Geneve II 54 209 391, III 492 525 526
Geneveprotokollen III 237
Genevesøen II 358
Genova (Genua) I 327 ff, II 25 37 272 332
Gent I 332
Georg I, eng. konge II 159 213

Georg II, eng. konge II 213
Georg III, eng. konge II 216 ff 243
Georg, gr. konge III 218
Georg, hertug af Sachsen II 43
George, H., am. socialtænker III 43 ff *45* 53 356 378
Georgien III 232 265
Gere, Odins ulv I 215
Gerlach, d. general II 456
Germaner I 132 ff 181
Germanerriger I 142 ff
Gersdorff, J., d. adelsmand II 169
Gert, holst. greve I 365 ff *367* 377 388, III 26
Gertner, J. V., d. maler II 324 427 436
Gessler, habsb. landfoged I 353
Gestapo III 307 390
Geusere II 90
Ghetto II 405, III 392
Gibraltar I 152, II 149, III 231 316 380
Giftgas III 224 ff
„Gigant", russ. statsgods III 268
Gilgameshkvadet I 22
Gimle I 218, II 320
Giotto di Bondone, ital. maler I 339
Gironde II 264
Girondinere II 264 ff
Gissur, isl. bisp I 374
Gjallarhornet, Hejmdals horn I 216 218
Gladiatorer I 77 91
Gladstone, W., eng. statsmand II *396* ff, 421, III 9 ff 171 202 227
Glarus III 20
Glasgow II 211
Gleerup, d. politiker II 362 447
Glimmingehus II 65
Glob, J., d. herremand I 360
Glückstadt II 123
Glückstadt, E., d. bankmand III 258
Gnosticismen, gnostikerne I 118 120 123 281
Goa II 24
Godfred, d. konge I 187 226
Godord, isl. I 205
Gokhale, ind. politiker III 274
Goldschmidt, M. A., d. forfatter II 368 451
Gomarianere II 92 114
Gomarus, holl. teolog II 92
Gontard, v., ty. finansmand III 198
Gordion I 58
Gordiske knude, den I 58
Gorki, Maxim, russ. digter III 54 267
Gorm d. Gamle, d. konge I 183 225 ff
Gotalonien I 137
Gotfred af Bouillon, korsfarer I 268
Gotland I 244 392 401 408 414 418 ff, II 63 68 81 117 124
Gotogermaner I 250
Gottorp I 366 418, II 169 253
Gottwald, tjek. politiker III 438 ff *439*
GPU, russ. hemmeligt politi III 265 ff
Gracchus, Gajus, rom. folkefører I 73 ff
Gracchus, Tiberius, rom, folkefører I 73 ff
Graff, A., svejt.-ty. maler II 332
Gram, P., sønderj. landmand III 27
Gramme, belg. elektrotekniker III 166
Granada I 154, II 20 26
Grand, J., d. ærkebisp I 363 ff
Grandstævne I 304
Granvella, sp. ærkebisp II 90
Grate hede I 297
Gratier I 37
Gravkister I 177
Graz II 138
Gregor I, d. Store, pave I 155 159 ff 170 171
Gregor VII, pave I 261 ff 338 349
Gregor IX, pave I 284
Gregoriansk sang I 160
Gregors nadverlære I 160
Grevens fejde II 19 75 ff 127
Grey, Edw., eng. statsmand III 211 ff
Grey, Jane, eng. dronning II 100
Grieg, Nordahl, n. digter III 396
Griffenfeld, d. statsmand II 177 ff *180* 191
Grimkel, n. bisp I 244
Grini, n. koncentrationslejr III 399
Grip, Bo Jonson, sv. drost I 396
Grotewohl, østty. politiker III *453*
Grotius, H., holl. retslærd II 114 ff
Groza, rum. politiker III 431

Grundlov, Danmarks riges II 432 ff
Grundlovgivende rigsforsamling, den II 434
Grundtvig, J., d. præst II 317
Grundtvig, N. F. S., d. digter og folkeopdrager I 63 99 102 118 135 172 225, II 26 70 132 307 308 309 312 314 ff *315 317* 330 331 356 364 367 424 433 434 447, III 55 ff 105 350
Grundtvig, O. (N. F. S. G.s bedstefader) II 314
Grundtvig, Sv., d. folkevisesamler III 134
Grundtvigskirken III 135
Grydeskov II 432
Grækenland, grækerne I 13 28 ff 67 71 ff 111 251, II 13 104 297 299 312, III 137 203 208 ff 218 232 ff 238 261 ff 366 380 ff 436 446 457 ff 467 481 509
Græske Øhav I 28 112, II 335, III 232
Groener, ty. krigsminister III 306
Grønland I 9 208 234 372, II 123 192 ff, III 238 406 513 ff
Grønsund III 102
Guatemala III 468 ff
Gudbrand, Dale, n. høvding I 238 ff
Gudbrandsdalen II 293
Gudenå I 368 411
Gudmarsøn, Ulf, sv. adelsmand I 378 ff
Gudmundsson, Dade, isl. storbonde II 80
Gudmundsøn, Lave, Erik Plovpennings drabsm. I 357
Gudrun (Vølsungesagnet) I 134
Guernica III 316
Guillotinen II 267 ff
Guineabugten III 233
Guizot, fr. historiker og politiker II 340 342
Guldhornene I 184 ff
Gule Hav, det II 22
„Gullaschbaroner" III 318
Gundestrupkarret I 182 ff
Gunnar fra Hlidarende I 201 ff
Gunner, d. biskop I 320
Gurre I 394
Gustav I Vasa, sv. konge II 58 62 ff 77 80 81 ff *82* 134 ff
Gustav II Adolf, sv. konge II 109 ff 122 ff 135 ff *136* 200
Gustav III, sv. konge II 203 *285* ff 380
Gustav IV, sv. konge II 286 ff
Gustav V, sv. konge III *143*
Gutenberg, J., bogtrykkunstens opfinder II 16
Guyana III 36
Gyldenløve, U. F., n. statholder II 178
Gyldenstierne, K., d. bisp og statsmand II 69 75
Gyllembourg, Th. Chr., d. forfatterinde II 325
Gyllenstierna, J., sv. rigsråd II 200
Gyllenstierna, K., gift med Sten Sture d. Yngre II 58
Gæa, gr. gudinde I 36
Gæsteri I 323
Goebbels, ty. nazist III 306 *309* 362 387 390 449
Göring, ty. nazist III 304 306 ff *308* 449
Gørsum I 237 322
v. Görtz, sv. statsmand II 183 201
Götaelven II 116 122
Götakanalen II 377
Gøteborg II 136 204
Gøteriget I 192
Goethe, ty. digter II 268 296 ff *297* 305 308 364 379
Götiska förbundet II 378
Gøye, H., d. adelsmand II 63
Gøye, M., d. rigsråd II 59 63 67 76 ff
Gåsetårnet I 393

Haag III 235 ff 495
Habeas-Corpus-akten II 156
Habsburg I 352 ff
Habsburgerne I 352, II 222 142
Hacha, tjek. politiker III 365
Hadding, d. sagnkonge I 219
Haderslev I 186, II 73 127 366, III 108
Hades I 35 38
Hadrian, rom. kejser I 84 90 164
Hadrian VI, pave II 14

Hafrsfjord I 226
Hagbard, n. sagnhelt I 200 213
Hagemann, d. fabrikant III 138
Haggaj, jød. profet I 102
Hahn, ty. dommer i Sønderj. III 29
Haile Selassie, abess. kejser III *313* ff
Haiti II 27 ff 35 ff
Hajfa III 476
Hakam II, kalif I 154
Hal på Sida, isl. høvding I 205 ff
Hall, C. C., d. politiker II 437 ff *438* 448 454 ff
Halland I 187 289 297 377 392, II 81 116 124 169 ff
Halle II 195 ff 226
Halmstad II 75
Halvdan, d. sagnkonge I 189
Halyx I 36
Hamagdana I 27
Hamborg I 223 314 332 403, II 123 444, III 222
Hamilkar, feltherre fra Kartago I 69
Hamlet, se Amled
Hammershus II 175
Hammurabi, babyl. konge I 17 ff *19* 94
Hangö III 370
Hanherred I 187, III 88 127
v. Hanneken, ty. general, III 408 ff 414
Hannibal, feltherre fra Kartago I 69
Hannover II 202 276 420
Hans, d. konge I 417 ff *420* 422
Hans d. Yngre, sønderj. hertug II 116
Hans d. Ældre, sønderj. hertug II 76 116
Hansa I 332
Hansen, C. F., d. officer og krigsminister II 430
Hansen, C. C. Constantin, d. maler II 434
Hansen, E. S., redaktør III 507
Hansen, H., d. væver II 433
Hansen, H. C., d. politiker III 513 ff *518*
Hansen, J. A., d. politiker II 360 III 56
Hansen, Marsvinslund, d. proprietær III 88
Hansen, P., d. husmandsfører II 361 ff
Hansen, P., d. højskolemand III 113 ff
Hansestæderne I 348, II 37
Hanssen-Nørremølle, H. P., sønderj. politiker III *31* ff 323 325
Hanved II 362
Harakiri III 195
Harald, d. konge, Knud d. Stores broder I 235
Harald Blåtand, d. konge I 226 ff
Harald Gillekrist, n. konge I 299
Harald Godvinsøn, eng. konge I 263
Harald Grenske, n. småkonge I 238
Harald Gråfeld, n. konge I 229
Harald Hårderåde, n. konge I 263 287 297
Harald Hårfagre, n. konge I 226 ff 233 238 300 325 ff 374
Harald Hen, d. konge I 289 ff 303
Harald Hildetand, d. sagnkonge I 215
Harald Kesja, d. prins I 292
Harald Klak, d. konge I 221 ff
Haraldsted skov I 294
Harbard (Odin) I 210
Harbardskvadet I 210
Hardeknud, d. konge I 286
Hardie, R., am. landbrugsekspert III 490
Hartkornskat II 181
Hartmann, d. komponist III 135
Harun ar Raschid, kalif I 152 ff
Hastings I 263
Hathor, ægypt. gudinde I 15
Hattene, sv. politisk parti II 202
Hauge, H. Nielsen, n. lægprædikant II 291 ff, III 144
Hawaii III 172 383
Hávamál I 219
Hawkins, eng. pirat II 103
Havne (gl. d. inddeling) I 308 323
Hayasdan (Armenien) III 242
Hearst, am. bladkonge III 197
Hebe, gr. gudinde I 33
Hebert, fr. revolutionær II 270
Hebriderne I 372
Hedeby I 223 226 232 287
Hedemann, d. general II 428

Hedeselskabet III 78 ff
Hedtoft, H., d. politiker III *510* 515 517
Hegel, Fr., ty. filosof II 325 ff
Heiberg, Joh. L., d. digter II *325* ff, III 96
Heiberg, P. A., d. forfatter II 325
Heide, d. bankdirektør III 94
Heines, ty. nazist III 308
Hejmdal, d. gud I 211 216 218
Hejmskringla (af Snorre) I 375
Hekla I 375, III 161
Hektor, troisk sagnhelt I 31 35
Hel I 134 192 200 213 216 ff
Helena, gr. sagnkvinde I 30, II 300
Helge, d. sagnkonge I 189 192 ff
Helgesen, P., d. humanist I 285, II 17 ff 67 72 ff 84
Helgoland I 419, II 333 456, III 218
Hellas I 28
Hellenerne I 28 30
Helleristninger I 179
Hellespont I 45
Hellige Alliance, den II 333 ff
Hellige gravs kirke, den I 265
Hellige land, det I 265 ff 282 292 389 403, II 8
Heloter I 40
Helsingborg I 390 ff 404, II 170
Helsingør I 285 404, II 170, III 68
Helsinki III 14 370
Helstat II 436
Heltberg, n. skolemand III 147
Helvetia, helveterne I 132
Helvig, d. dronning I 389
Hemmingsen, N., d. teolog II 130
Hendrickje, Rembrandts elskede II 115
Henlein, sudeterty. nazist III 362
Henningsen, E., d. forfatter III 124
Henrik II Plantagenet, eng. konge I 274 276 ff
Henrik III, eng. konge I 275 278
Henrik VII, eng. konge I 348, II 97
Henrik VIII, eng. konge II 50 97 ff *98*
Henrik II, fr. konge II 93
Henrik III, fr. konge II 93 ff
Henrik IV, fr. konge II 94 ff *95* 140 ff
Henrik af Guise, fr. hertug II 94 ff
Henrik af Mecklenburg I 392
Henrik, greve af Schwerin I 315 ff
Henrik III, ty. kejser I 260
Henrik IV, ty. kejser I 260 ff 266
Henrik V, ty. kejser 262 ff
Henrik VI, ty. kejser I 269
Henrik, venderfyrste I 293
Henrik, finsk martyrbiskop I 300
Henrik Løve, hertug af Sachsen I 272 307
Henrik Søfareren, port. prins II 22 ff
Henrik Valdemarsøn, hertug af Sønderjylland I 393
Hera, gr. gudinde I 30 36
Herakles (Herkules), gr. sagnhelt I 33 36
Herder, ty. forfatter II 227 297
Hereroerne, negerfolk III 497 ff
Hergejr, sv. høvding I 223 ff
Herjedalen II 124
Herlaug, n. småkonge I 226
Herlufsholm III 109 136
Herman, ty. kriger I 132, II 302
Hermas, oldkirkelig forfatter I 121
Hermod, d. gud I 217
Herning III 79
Herodes, jød. konge I 103, II 18, III 418 ff
Herodes Agrippa, jød. konge I 112
Herodias, Herodes' datter II 18
Herodot, gr. historieskriver I 45
Herreder I 187
Herremandsstanden I 324
Herrnhutterne I 352, II 196
Herser I 197
Herzegovina III 203 ff 232
Herzen, Alex., russ. forfatter II *412* ff
Herzl, Th., grundlæggeren af zionismen III 471 ff *472*
Hesperiderne, gr. sagnskikkelser I 33
Hetærer I 39
Hetærier II 335
Heydrich, ty. nazist III 393
Hieroglyffer I 13

Hieronimus, Johan Hus' ven I 351
Hilarius, biskop af Poitiers I 127
Hildebrand (Gregor VII) I 260 ff
Hillerød I 187, III 105
Himmelbjerget II 324
Himmerland I 181 ff 187
Himmler, ty. nazist III 390 ff *392* 413 449
Hindenburg, ty. feltherre og rigskansler III 216 *220* 308
Hinduismen III 184
Hindukush III 189
Hiort Lorenzen, P., sønderj. politiker II *365* ff
Hipo III 416 ff
Hippo I 157
Hippodromen I 141
Hippokrates, gr. læge I 50
Hiroshima III 394 396
Hitler, A., ty. politiker III 254 298 302 ff *303* 345 ff 359 361 ff *377* 385 ff 390 ff 392 396 ff 418 ff 472 ff 509 520
Hitlerjugend III 307 ff
Hittiterne I 181
Hjalte, d. sagnhelt I 189 ff
Hjaltland I 417
Hjarne, d. sagnkonge I 193
Hjarvard, d. sagnkonge I 191 ff
Hjedding andelsmejeri III 82 ff
Hjulplov I 182
Hjælm I 362
Hjørlejf, n.-isl. høvding I 198
Hjørungavåg I 229
Hlaford I 170
Hlidarende I 201 ff
Hlidskjalv, Odins trone I 215
Hoare, eng. politiker III 313 ff
Hobbes, Th., eng. filosof II 160
Hobro I 399
Ho Chiminh, indokin. politiker III 491 ff *492*
Hoel, H., n. storbonde II 373
Hohenzollern II 222
Hohøj II 324
Holar I 374, II 80
Holbein, ty. maler II 17
Holberg, L., n.-d. forfatter I 49, II 150 186 233 ff *234* 326 ff
Holbæk I 173, III 113
Holland, hollændere I 162 198 208, II 37 85 103 109 124 139 147 ff 156 ff 165 179 203 219 233 271 277 333 338, III 171 195 223 258 294 375 ff 416 446 449 463 ff 493 ff 524
Holmann, H. A., ty. forfatter III 107
Holmgård (Novgorod) I 233
Holst, H. P., d. forfatter III 77
Holstebro II 442, III 68
Holstein-Holsteinborg, d. godsejer og politiker III 60
Holstein-Ledreborg, d. godsejer og politiker III 64 *65* 74
Holsten I 208 293 314 368 389 414 417, II 75 116 169 189 240 357 ff 419 424 ff, III 416 422 509 ff
Homer, gr. digter I *30* ff 38 ff 83, II 7
Home-rule III 9 206 291
Hongkong III 192
Honthorst, G., holl. maler II 175
Hoover, am. præsident III 291
Horats, rom. digter I 72
Horn, A., sv. statsmand II 202 ff
Horneman, C. F., d. teolog II 238
Horrebow, O., d. teolog II 238
Horsens I 404 413, II 77 372, III 83
Horthy, ungarsk politiker III *258*
Horus, ægypt. gud I 15
Hostrup, J. C., d. digter II 254, III 32 68 *104* ff 113
Hostrup, H., d. højskolemand III 106
Hoter, d. sagnskikkelse I 217 ff
Hottentotter III 496
Houdon, fr. billedhugger II 208
Houmann, redaktør, medlem af Danmarks frihedsråd III *413*
Hourier I 150
Hoveri II 126 ff 187 254
Hring, sv. sagnkonge I 215
Huerne, sv. parti II 202 ff
Hugenberg, ty. politiker III 306
Hugin, Odins ravn I 215
Hugo, V., fr. digter II 337 340
Huguenotterne II 93 141 147 ff

Huitfeldt, Arild, d. adelsmand og historieskriver I 360, II 235
Hulegård, A., Joh. Ewalds elskede II 303 ff
Humanisme II 5 15 ff
Hund, Thore, n. høvding I 240 ff
Hundslund II 78
Hunnerne I 135 ff
Hus, Johan, bøhm. reformator I 350 ff, II 43 45 85, III 255
Huseby hule I 411
Husmandsbevægelsen III 87
Husmandsskolen III 118
Hutten, Ulrich v., ty. humanistisk ridder II 15
Huxley, Ald., eng. forfatter III 350 ff *351*
Hven II 120 169
Hvide, Skjalm, d. stormand I 292 ff
Hvide Bjerg II 108
Hvide Hav II 163
Hvide Krist I 197 374
Hübner, d. retslærd II 286
Hygelak, geaterkonge I 192
Hyksos, ægypt. herskerfolk I 12
Hypatia, alexandr. filosof I 128
Høder, sv. sagnprins I 217
Høegh-Guldberg, O., d. statsmand II 243 ff *244*
Høffding, H., d. filosof II 308, III *132*
Høgsbro, S., d. politiker III 56 ff 59 ff 62 *65* ff 69 71 108 ff
Højer III 23
Højgård, K., d. ingeniør III 404
Højkirken i England II 153 157 160
Højskolekultur III 119
Høng III 88
Hørner, J., d. maler II 192 198
Hørup, V., d. politiker og journalist III 63 ff *65* ff 98
Høstblot I 215
Håkon Adelstensfostre, n. konge I 227 ff 234
Håkon Sverresøn, n. konge I 326
Håkon IV, d. Gamle, n. konge I 326 370 ff 375, III 151
Håkon V, n. konge I 372 ff
Håkon VI, Magnussøn, n. konge I 377 ff 390 393
Håkon VII, n. konge III 142 *143* 396 ff *397*
Håkon Jarl, n. høvding I 204 229 232 ff 287
Håkon, Erik Jarls søn I 238 ff
Håkonshallen I *371*
Håndværkerlav I 404
Hårek fra Tjotte, n. høvding I 239 290
Hårik d. Yngre, d. konge I 224
Hårik d. Ældre, d. konge I 221 ff

Ibn Saud, arab. konge III 271
Ibrahim Pasha, ægypt. hærfører II 336
Ibsen, H., n. digter I 326 370, II 292 III 58 ff 97 145 150 ff *153* 325 417
Idun, nord. gudinde I 216
Ifigenia, gr. sagnskikkelse I 48
Ignatius, biskop i Antiokia I 113
Ijejasu, jap. shogun III 194 ff
Ikhnaton, ægypt. konge I 15
Ildiko, burgunderinde I 138
Iliaden I 30 ff
Ilion I 30
Illinois II 409
Illyrerne I 69
Imperator I 81
Inde (innæ) I 323, II 66 126
Independenter II 154
India III 481 ff 493 495 523 525
Indien, indere I 27 59 81 327, II 21 ff 123 214 273 276 311 397, III 177 180 ff 199 218 274 ff 384 ff 481 ff 492 ff 495 524
Indiske Ocean II 28, III 179 233
Indokina III 382 462 491 ff
Indonesien III 463 493 ff 524
Indra, ind. gud III 180
Indre mission III 119 ff
Indus I 27 59
Inga fra Varteig, n. bondedatter I 326
Inge, n. konge I 326
Inge, sv. konge I 243 298

Ingeborg, n. dronning I 361 ff 372
Ingeborg, hertuginde af Mecklenburg I 392
Ingeborg Håkonsdatter I 376
Ingegerd, sv. prinsesse I 197 238
Ingemann, B. S., d. digter II *321* ff 333 368, III 11 26 147
Inggjald, sagnkonge I 230 ff
Inggjaldskvadet I 230
Inka II 31 ff
Inkariget II 31 ff
Inkvisitionen I 141 284
Innocens III, pave I 282 ff 326 338 349
„Internationale" II 406, III 61 170 270
Internationale domstol, den III 235 238
Invalidekirken i Paris II 340
Investiturstriden I 261 ff
Irak I 151, III 199 238 271 ff 381 385 495
Irenæus, oldkirkelig teolog I 117 ff 120
Ireton, eng. general II 154 156
Irland, irer I 198 208 210, II 86 103 153 155 159 218 344 393 396, III 8 ff 214 227 291 ff 348 446
Isabella, sp. dronning II 20 ff
Isak, patriark I 94, II 451
Ischtar, babyl. gudinde I 21
Isis, ægypt. gudinde I 15 110
Islam I 27 148 ff 159
Island I 198 208 227 234 239 243 ff 372 374 ff 406, II 80 185 311, III 161 ff 446 520
Ismail Pasha, ægypt. khediv III 178
Israel I 21 93 ff, III 473 ff 495
Istanbul III 261
Isted II 432, III 59
Istrien III 18 232 459
Italien, italienere I 62 ff 137 ff 142 160 208 272 ff 327 ff 346, II 6 68 86 149 165 299 332 ff 384 387 ff 397 419, III 18 145 171 179 198 ff 218 ff 226 232 260 ff 294 ff 313 ff 386 ff 421 423 436 446 456 458 478 524
Itzehoe II 358
Ivan III Vasiljevitsj, russ. storfyrste I 419
Ivan IV, d. Skrækkelige, russ. zar II 164
Izmir (Smyrna) III 232

Jabbokfloden I 95
Jackson, eng. diplomat II 288
Jacobsen, ty. præst i Skærbæk III 28
Jacobsen, J. P., d. digter III 101 ff *102*
Jagannath, ind. gud III 184
Jahn, Fr. L., ty. folkevækker II 343
Jahve I 13 94 ff 100 ff 103
J. A. K. III 338 ff
Jakob, apostelen I 112
Jakob, Jesu broder I 111 ff
Jakob, patriarken I 95 ff, II 51
Jakob I, eng. konge II 102 132 151 ff 214
Jakob II, eng. konge II 156 ff
Jakobinerne II 265 ff
Jakobsen, F., d. politiker III *413* ff
Jalta, Jaltakonferencen III 426 448
Janitcharer, muham. tyrk. soldater II 5
Jansen, C., belg. teolog II 148
Japan II 27, III 15 91 171 ff 184 191 ff 194 ff 233 238 265 282 ff 312 381 394 396 421 466 481 493 523 ff
Jarimar, fyrste på Rygen I 313 ff 359
Jaroslaf, russ. storfyrste I 238
Jaruplund højskole III 512
Jasnaja Poljana III 50
Jason, gr. sagnhelt I 49
Jaurès, fr. politiker III 36 201
Java I 7, III 493 ff
Jeanne d'Arc I 342 ff
Jefferson, Th., am. statsmand II 218
Jehol III 192 289
Jelling I 195 231
Jellinghøjene I 183
Jellingstenene I 226 ff
Jena II 276 306 ff 357
Jenner, eng. læge III 168
Jensen, A., d. politiker III *413*

Jensen, C. A., d. maler II 315 321 327 365 428
Jensen, J., d. politiker III *93* ff
Jensen, Johs. V., d. digter III 123 ff *124*
Jeppe, K., d. missionær III *241* ff
Jeremias, jød. profet I 99 ff, II 13
Jeriko I 267
Jernalderen I 181 ff
Jerndorf, A., d. maler III 78
Jerngarden III 259 380
Jernhenrik, grev Henrik af Holsten I 388 ff
Jernit II 126
Jernsider II 153
Jeroboam, jød. konge I 99
Jerusalem I 97 ff 100 102 109 141 159 267 ff 381, II 27 40 44 78, III 161 199 472
Jesabel, Akabs dronning I 98 ff
Jesaja, jød. profet I 99 101
Jessen, J., redaktør III *30* ff
Jesuitterne II 85 ff
Jiddisch II 226
Jinnah, ind. muhammedanerfører III 481 *483*
Jisreelssletten III 476
Joachim, kurfyrste af Brandenburg II 44
Job I 100, II 160
Joffe, russ. diplomat III 283
Joffre, fr. marskal I 137, III *214*
Johan II, port. konge II 23
Johan VI, port. konge II 334
Johan III, sv. konge II 134 ff
Johan, greve af Holst. I 365 ff 388
Johan fra Leyden, ty. religiøs sværmer II 55
Johan Georg, kurfyrste af Sachsen II 108 ff
Johan Sobieski, polsk konge II 230
Johan uden Land, eng. konge I 274 ff 282 344 347
Johannes, apostelen I 111 ff 116
Johannes XXII, pave I 349 ff
Johannes, ind. sagnkonge II 21
Johannes Døber I 104 ff 127 221 268, III 419
Johannesburg III 498
Johanniterne, ridderorden I 268 315
Johannsen, G., sønderj. rigsdagsmand III *29* ff
Johnson, Gisle, n. teolog III 144
Jomfru Maria I 164 221 245 ff 267 379 404 414, II 194, III 418
Jomsborg I 229
Jomsvikingerne I 229 231 ff
Jon Røde, n. ærkebisp I 372
Jon Øgmundsøn, isl. bisp I 374
Joniske øer II 272 333
Jordan I 265 299, III 272
Jordebog, Valdemar Sejrs I 323 413
Josef, Jakobs søn I 96
Josef II, ty.-rom. kejser II 224 ff *225* 231
Josefine, fr. kejserinde II *275* ff
Josephson, E., sv. maler III 102
Josva, israelitternes fører I 96
Jubelåret I 95
Juda I 21 96 ff 101, III 311
Juel, J., d. maler II 179 244 302
Juel, N., d. søhelt II 181
Jugoslavien I 250, III 232 257 260 380 ff 435 ff
Jugurtha, nordafr. konge I 75 ff
Julian d. frafaldne, rom. kejser I 125 ff
Juliane Marie, d. dronning II 243 245
Juliansk kalender I 79
Julin I 292
Julirevolutionen, i Fr. 1830 II 337
Julius II, pave II *10* 12 ff 40
Junggreen, J. P., sønderj. rigsdagsmand III *24* ff
Juno, rom. gudinde I 36
Jupiter, rom. gud I 36 214, III 180
Jupiter, planeten II 139
Jurydomstole I 276
Justi, v., ty. nationaløkonom II 241
Justinian, østrom. kejser I 140 ff
Jutæ I 169
Jylland I 187 232 286 289 297 304 321 359 366 ff 388, II 18 61 ff 79 109 123 ff 169 ff 186 289 294 372 429 ff 433 456, III 56 120 416

Jürgensen, J., kaperkaptajn III 162
Jyske Lov (Valdemar Sejrs) I 303 320 ff, II 364
Jægerspris II 128
Jæmtland II 124
Jætter I 213
Jættestuer I 176 ff
Jøderne I 93 ff 143, III 392 471 ff
Jønsson, T., sv. adelsmand II 81
Jørgensen, A., d. højskolemand III 88
Jørgensen, A. D., d. historiker III 31 *135*
Jørgensen, B. S., d. landøkonom II 443
Jørgensen, Joh., d. digter III *98* ff
Jåbæk, S., n. politiker III 140

Ka-aba, muham. helligdom I 147 ff
Kagawa, jap. reformator III 489
Kalahari III 497
Kalevala, finsk epos III 12
Kalifat I 151 ff, III 261 474
Kalixtiner, religiøst parti I 352
Kallio, K., finsk politiker III *247* ff 371
Kalmar I 397 ff, II 122 370
Kalmarkrigen II 122 127 294
Kalundborg I 173 307 309 390 419
Kalundborg kirke I 309
Kalundborg slot II 79
Kalv, Erland, d. adelsmand I 391
Kambyses, pers. konge I 27
Kamerun III 233
Kanaan I 96
Kanalen II 103, III 206 213
Kanaris, gr. søhelt II 335
Kanonisk ret I 276 321
Kansas II 410
Kant, I., ty. filosof II 227 ff 296
Kanton III 283
Kantoner I 354
Kap det gode håb II 23
Kapkolonien II 333
Kaplandet III 178 496
Kapstaden III 175 179
Kardinaler I 260
Karelen II 202, III 382 440 442
Karelske næs III 370 422
Karin, d. hell. Birgittas datter I 380 ff
Karin Månsdotter, sv. dronning II 134
Kark, n. træl I 233
Karl d. Dristige, hertug af Burgund I 344 355
Karl I, eng. konge II 152 ff 259
Karl II, eng. konge II 147 155 ff 175 214
Karl V, d. Vise, fr. konge I 341
Karl VII, fr. konge I 342 ff
Karl VIII, fr. konge II 10
Karl IX, fr. konge II 93 ff
Karl X, fr. konge II 337
Karl IX, sv. konge II 121 ff 134 ff *135*
Karl X Gustav, sv. konge II 137 168 ff 200
Karl XI, sv. konge II 181 200 ff
Karl XII, sv. konge II 165 ff 182 ff *201* ff 231 290 380
Karl XIII, sv. konge II 290
Karl XIV Johan, sv. konge II 290 ff 295 373 ff 377 ff
Karl IV (Karl I af Böhmen) ty. kejser I 350
Karl V (Karl I af Spanien) ty. kejser I 154, II 14 34 ff *44* ff 56 63 68 80 85 88 ff 97
Karl VI, ty. kejser II 149 222
Karl d. Store, frankisk konge, rom. kejser I 142 152 154 162 ff 187 208 221 ff 226 252 274
Karl, sv. hertug II 286
Karl August, storhertug af Sachsen-Weimar II 298
Karl Knutsøn Bonde, sv. konge I 408 410 414 416
Karl Martel, fr. stormand I 146 152
Karli huletempel III 186
Karlstadt, ty. teolog II 47 50
Karlsvognen II 120
Karmel I 96
Karmelitterne, kat. orden I 285
Karolingerne I 146
Karon, færgemand til dødsriget I 38
Karpaterne II 386, III 216 232 256
Kartago I 68 ff 79 113 137
Karup II 74

Karup å III 129
Karybdis I 32
Kasinomødet II 425 427
Kaspiske Hav I 135 137 153
Kastellet II 179
Kastevæsnet III 181
Kastillien I 154
Katakomberne I 115 122
Katalonien I 137
Katanga III 500
Katharer (kættere) I 281
Katharina af Bora, Luthers hustru II 50 ff
Katharina af Medici, fr. dronning II 93 ff
Katharina II, russ. kejserinde II 228 ff *229* 240 285
Katharina, eng. dronning II 97
Katkov, russ. forfatter II *414* ff
Katolske Liga II 107 ff
Kattegat II 116 122 377
Kauffmann, d. diplomat III 406 513
Kaukasus III 50 385
Kaupisch, ty. general III 403
Kavalerer, eng. II 153
Kedorlaomer, østerlandsk sagnkonge I 18
Keflavik III 520
Kehler, H., d. forfatter III 123
Kelloggpagten III 237
Kelsos, antik filosof I 113
Kelter I 132 181
Kentaur, gr. sagnskikkelse I 33
Kenya III 499 525
Keppler, ty. astronom II 120 *138* ff
Kerenski, russ. politiker III 221 ff 263
Kerteminde I 184, II 371 446
Keynes, eng. nationaløkonom III 300
Keyser, R., n. historiker II 376
KFUK III 121
KFUM III 121
Khadidja, Muhammeds første hustru I 148 ff
Kiautschou III 192 233
Kibbuz, jød. koloni III 475
Kieh, kin. kejser III 189
Kiel II 240 291 357 427 436, III 222
Kielerkanalen III 239
Kiels universitet II 240 325 363 ff
Kierkegård, M., Søren Kierkegårds fader II 448
Kierkegård, P. Chr., d. bisp II 447 ff, III *62* 109
Kierkegård, S., religiøs filosof II 151 328 448 ff *449 453*, III 105 109 120 132 145 147 151 357 418
Kijev I 250
Kikuyuerne, afr. negerstamme III 500
Kileskrift I 18
Kilimani III 176
Kilperik, frankerkonge I 145
Kimbrerne I 76 181 ff
Kimon, gr. statsmand I 46
Kina I 7 27, II 400, III 91 177 184 189 ff 230 282 ff 421 ff 485 ff 523 ff
Kinesiske mur III 189
Kingo, Th., d. salmedigter II 190 ff *191*
Kingos salmebog II 191 238 356
Kirk, O., d. politiker II 357
Kiruna III 374
Kitchener, eng. feltherre III 179
Kjerulf, H., n. komponist II 376
Klaner, irske I 210
Klavs, holst. greve I 388 ff
Klein, ty. SS-læge III *393*
Kleisthenes, gr. statsmand I 43
Kleopatra, ægypt. dronning I 80
Klienter (i Rom) I 63 ff
Klint, Jensen, d. arkitekt III 135
Klitos, Alexander d. Stores feltherre I 60
Klodvig, frankerkonge I 138 144 ff
Kloppenborg, J., sønderjyde II 372
Kloppenborg-Skrumsager, sønderj. landdagsmand III *31*
Klopstock, ty. digter II 297 302 ff
Klostre I 128
Klotar, frankerkonge I 145
Kneller, G., ty.-eng. maler II 160 205
Knossos I 28
Knox, J., skotsk reformator II 102
Knud d. Hellige, d. konge I 198 289 ff 303
Knud d. Store, d.-eng. konge I 212 235 ff 239 ff 263 286

Knud Magnussøn, d. konge I 296 ff 314
Knud Valdemarsøn, d. konge I 313 ff
Knud Lavard, sønderj. hertug I 293 ff 305
Knudsen, J., d. forfatter III 125 *126* 134
Knudsgildet I 294
Knutsøn, Tyrgils, sv. statsmand I 376
Koblenz II 265
Koch, H., d. teolog III 406
Koch, P. Chr., sønderj. redaktør II 364
Koch, R., ty. bakteriolog III 168
Kock, J., borgmester i Malmø II 76
Koefoed, C. A., d. landøkonom III 266
Kolariske folk III 180
Kolberg Heide II 124
Kold, C., d. skolemand II 356 *445* ff, III 110 112
Kolding II 124 187, III 65 68
Kolhoz, russ. kollektiv III 268 ff
Kollegiestyret II 174
Komintern III 270
Kommunarder III 33
Koncentrationslejre, ty. III 307 ff 393 ff
Konfirmation II 197
Konfucius, se Kung-futse
Konføderationer II 230 ff
Kongebrev I 323
Kongedybet II 286 ff 307
Kongelev I 188
Kongl. Teater II 235 327
Kongeloven II 178
Kongespejlet I 370
Kongeåen II 184, III 117 409 507
Kongo III 177
Kongo, belg. III 500
Kongo, fr. III 205
Kongsberg II 123
Kongsemnerne I 297 ff 326 370
Konkordatet i Worms I 263
Konkordieformelen II 131
Konrad III, ty. konge og kejser I 268
Konrad (Conradino), ty. prins I 273
Konstantin XI, byz. kejser II 5
Konstantin, gr. konge III 209 218
Konstantin d. Store, rom. kejser I 86 122 ff *124* 127
Konstantin, russ. storfyrste II 414
Konstantinopel I 39 86 138 140 ff 152 159 251 266 ff 287 298 327, II 5 ff 399, III 199 202 204 233 241 261
Konstantius, rom.-byz. kejser I 127
Konstanz I 351
Konsuler, rom. I 63
Konsulsagen i Norge III 142
Kopernikus, polsk astronom II 138 ff 205
Kopskat, eng. I 347
Koranen I 149 ff, III 202 279
Kordoba I 154
Korea III 184 191 196 487 ff
Korfu III 218 238
Korinth I 39 46 ff 71 79
Korinthbugten II 336
Korspil I 246
Korsridder I 267
Korstogene I 265 ff
Korsør II 169 185 441
Kosciuszko, Thad., polsk frihedshelt II 232
Kossuth, L., ung. statsmand II 387
Kotzebue, ty. digter II 343
Krag, Otto, d. adelsmand II 171 ff
Kranach, L., ty. maler II 39
Krema I 272
Kreml II 163, III 457
Kreta I 28 ff 34, II 397, III 203 381
Krim III 426
Krimkrigen II 389 397 ff 412 437, III 50
Kringen II 293
Krishna, ind. gud III 185
Kristensen, Brede I 23
Kristensen, E. Tang, d. folkemindesamler III 134
Kristensen, K., d. politiker III 505 *506* 516
Kristensen, M., d. højskolelærer og sprogmand III 111
Kristensen-Randers, d. højskolemand III 116
Kristian I, d. konge I 414 ff *415*, II 369

Kristian II, d. konge I 384 421 ff, II 18 56 ff *57* 67 ff 71 ff, III 123
Kristian III, d. konge II 19 73 ff *78* ff 116 (Kr. III's danske bibel II 19)
Kristian IV, d. konge II 109 ff *120* ff 136 167, III 161
Kristian V, d. konge II 173 177 ff *178* 191 (Kr. V's d. lov II 181)
Kristian VI, d. konge II 189 *197* ff 235 237 362
Kristian VII, d. konge II *241* ff
Kristian VIII, d. konge II 293 ff 324 358 ff *359* 365 371 423 436 447
Kristian IX, d. konge II 369 392 419 436 454 ff, III *70* 137 162
Kristian X, d. konge III *143* 327 ff *329* *408* 409 ff
Kristian, hertug af Augustenborg II 365 ff 419 425
Kristiania II 123 369 370, III 144 145
Kristiansen, K. E., d. landinspektør III 338
Kristianshavn II 123 318
Kristianssand II 233
Kristina, sv. dronning II 137
Kristine, d. dronning I 421
Kristoffer I, d. konge I 356 358 ff 371
Kristoffer II uden Land, d. konge I 365 ff 377 388
Kristoffer III af Bayern, d. konge I 408 ff *410*
Kristoffer, greve af Oldenburg II 76 ff
Kristus I 55 82 101 103 ff 105 ff 116 126 149 159 ff 172 206 211 219 230 243 245 ff 267 336 380, II 5 40, III 276
Kroatien III 202 207 232
Krogh, Chr., n. maler III 67
Kroman, Kr., d. filosof II 237 452
Kronborg II 118
Kronos, gr. gud I 36
Kropotkin, russ. forfatter III 46 ff *47*
Krumfod, T., isl. storbonde I 199
Krumpen, S., d. bisp II 60 78
Krupp-fabrikkerne III 197 ff
Krushchev, russ. politiker III 437 445
Krüger, H., sønderj. rigsdagsmand II *424* ff, III 23 ff
Krøsus, konge af Lydien I 36 50
Krøyer, P. S., d. maler III 99
KU (Konservativ ungdom) III 343
Kublai Khan, mongolsk fyrste II 22
Kudurlagamar, østerlandsk sagnkonge I 18
Kuhlau, d. komponist II 326
Ku-Klux-Klan III 467
Kulakker, russ. bønder III 266 268
Kullen II 117 120
Kun, Béla, ung. kommunist III 258
Kung-futse, kin. morallærer III 190 ff *191*
Kuomintang III 193 283
Kurfyrster I 273
Kutako, afr. negerhøvding III 498
Kuusinen, finsk kommunist III 370 ff
Kuweit III 271
Kvækerne II 156
Kværsæde I 308
Kykloperne, gr. sagnskikkelser I 31 ff
Kynewulf, oldeng. digter I 172
Kynikerne, gr. filosoffer I 54
Kyrika I 122
Kyros, pers. konge I 21 27 36 ff 50 102
Kædmon, oldeng. digter I 171 ff
Kæf, eng. offerpræst I 170
Kæplingeholmen I 397
Kærhave husmandsskole II 362
Kæte, d. sagnskikkelse I 195
Kættere I 281
København I 307 333 389 393 404 405, II 18 63 71 73 117 123 169 ff 190 193 233 243 244 288 ff 302 303 368 369 370 425 ff 431 ff, III 28 63 ff 147 161 162 322 372 ff 404 407 415 504
Københavns universitet I 417
Kødmangergade I 333
Køge I 389
Køge bugt II 181
Køgeresolutionen III 89
Køkkenmøddinger I 174
v. Köller, prøjs. politiker og embedsmand III 27 ff
Køln I 88 117 332 358, II 15
Königgrätz II 420

Königsberg II 227 ff
Kås, N., d. kansler II 118 ff

Laban, gl.test. skikkelse I 95
Labrador II 34
Labyrinten (på Kreta) I 34
Ladbyskibet I 184
Lade I 229
Ladogasøen II 135
Ladronerne II 34
La Fontaine, fr. digter II 149
Lagerlöf, S., sv. digter III 158 ff *160*
Lakedaimon I 45
Laksmand, H., d. ærkebisp I 410 ff
Laksmand, P., d. adelsmand I 422
Lamarck, fr. naturforsker I 49
II 403 ff
Lamartine, fr. digter II 382
Lamennais, fr. teolog II 341
Lammefjorden III 78
Landbohøjskolen II 443, III 81
Landbrugsrådet III 411
Landbrugsskoler III 118
Landenberg, habsb. foged I 353
„Landeværnet", nordsl. kreditanstalt III 30 346
Landmandsbanken III 332
Landsby, den danske I 186, II 245 ff
Langdysser I 176
Lange V., d. retskyndig II 179
Langeland I 289 401, II 169 315 319
Langelandsbæltet III 317
Langton, St., eng. ærkebisp I 278
Langå II 442
Laniel, fr. politiker III 462
Laokoon, gr. sagnfigur I *31* 61
Laos III 492 ff
Laotse, kin. filosof III *190* ff
Lapmarken II 122 203
Lappo III 249
Larsen, J. E., d. retslærd II 441
Las Casas, sp. biskop og historieskriver II 35 ff
Lassalle, F., ty. politiker III *38* 39
Lassen, V., d. politiker III 72 74
Lateranet III 297
Latimer, eng. reformator II 100
Latium I 70 ff
Laub, Th., d. komponist III 135
Laud, eng. bisp II 152 ff
Lauenborg II 333 369 436
Laura, Petrarcas elskede II 7
Laurentsen, P., d. reformator II 73 ff
Law, J., skotsk eventyrer II 256
Laval, fr. politiker III 313 ff 376 ff
Lavisse, fr. historiker II 146
Lea, Jakobs hustru I 96
Lech, slaget ved II 111
Lehmann, O., d. politiker II 359 ff *361* 366 370 425 ff 439
Lei, nordsl. gårdejer III 345
Leipzig II 43 111, III 39
Leipzig, slaget ved II 279 291
Lejetropper II 64
Lejf d. Lykkelige, islænder I 208 234, II 34
Lejre I 189 ff
Lenin, russ. kommunist III 222 250 262 ff *263* 295 442
Leningrad II 166, III 382
Leo, rom. bisp I 138
Leo X, pave II 10 42 93
Leonardo da Vinci, ital. maler II 12 ff
Leonidas, spartansk konge I 45
Leonora Christina, d. kongedatter II 124 ff 168 174 *175*
Leopold II, belg. konge III 177 198
Leopold III, belg. konge III 464
Leopold I, ty. kejser II 149
Lepold II, ty. kejser og østr. konge II 225 232
Leopold III, østr. hertug I 354
Leovigild, vestgoterkonge I 142
Lesseps, F., fr. ingeniør III 35
Lessing, ty. forfatter II 226 ff
Leth, Const. de II 315
Lethe I 38, II 300
Letland III 222 232 249 ff 369
Levellers, eng. parti II 154
Leyden II 91 ff 114
Li, kin. III 190 ff
Liaotunghalvøen III 196 233
Libanon III 273 475
Liberia III 179
Libyen (Libia) III 379 478

Licht, rektor i Slesvig II 303
Lidici III 393
Lie J., n. digter III 147
Lie, Tr., n. politiker III *521*
Lierre II 68
Lilleasien I 20 44 58 ff 69 ff 109 111 117 129 152 181 251 266 ff, II 5, III 199 ff 209 232 ff 261
Lille Bælt I 297, II 169, III 317
Lille landbokommission, den II 250
Limfjorden I 187 291, II 66 456
Lincoln, am. statsmand II *409* ff
Lindbergh, am. flyver III 224
Lindhagen, sv. politiker III 140
Ling, P. H., sv. gymnastikpædagog II 381
Linköping I 396
Linné, C. v., sv. botaniker II 203
Lister, eng. læge III 168
Listerdyb II 124
Litauen II 231, III 222 232 238 249 ff 369
Litvinov, russ. diplomat III 316 363 ff
Livegenskab II 189 253 413
Livingstone, D., skotsk læge og missionær III 174 ff *175* 177
Livland II 182
Lloyd George, eng. politiker III 226 ff *228* 270 300
Loanda III 175
Locarnoaftalerne III 237 301
Locke, J., eng. filosof II *160* 161 206 233
Lockouten 1899 III 94
Lofoten II 191
Loirefloden I 152
Loke, nord. gud I 216 ff 219
Lolland I 187 289 309 356 366 389 412 418, II 61 169 248 355 435
Lollands vilkår, landbrugsbestemmelser I 412 ff
Lombardiet I 133 282 328, II 12 272 387 389
Lombardiske slette II 333
London II 97 100 104 153 156 204 ff 406 456, III 379 409 429 472 498 ff
Londonertraktaten II 436
Longland, W., eng. præst I 346
Longobarderne I 132 ff 142 159 162 181
Loo, L. M. van, fr. maler II 241
Loptsøn, J., isl. høvding I 374
Lord I 170
Lorentzen, C. A., d. maler II 306
Lorenzen, N., sønderj. stænderdeputeret II 365
Lorenzo il magnifico (Medici) I 329 II 9
Lornsen, U., slesvigholst. politiker II 357 ff 364
Lothringen I 344 355, II 147 256 422, III 5 ff 33 ff 205 226 ff 377
Louise, d. dronning II 239
Louisiana II 408
Louvois, fr. krigsminister II 146
Lovgivende forsamling, d. franske II 264 ff
Lovsigemænd I 320
Loyola, I., jesuitterordenens stifter II 86 *87*
LS (Landbrugernes sammenslutning) III 337 ff
Lublin III 428
Lucullus, rom. feltherre I 91
Ludendorff, ty. feltherre III *220* ff 302
Ludvig I d. Fromme, ty. kejser I 167 221 ff
Ludvig af Bayern, ty. konge og kejser I 349 ff
Ludvig d. Tyske, ty. konge I 223 ff
Ludvig VI, fr. konge I 274
Ludvig VII, fr. konge I 268 274
Ludvig VIII, fr. konge I 274
Ludvig IX d. Hellige, fr. konge I 274 ff
Ludvig XI, fr. konge I 344
Ludvig XIII, fr. konge II 140 142
Ludvig XIV, fr. konge II *143* ff 156 ff 179 200 256
Ludvig XV, fr. konge II 149 208 211 256 ff
Ludvig XVI, fr. konge II *258* ff 279 313 337
Ludvig (XVII), Ludvig XVI's søn II 279
Ludvig XVIII, fr. konge II 279 332 334 336 ff

Ludvig Filip, fr. konge II *337* ff 382, III 33
Lugalzagisse, sumererkonge I 18
Lukas, evangelisten I 112
Lund I 280 290 292 295 311 ff 358 ff 392 410, II 60 75 308 369 ff 379 381, III 58
Lund, H., d. højskolemand II 77
Lunge, V., d. adelsmand II 62
Lurer I 179
„Lusitania", eng. damper III 219
Luther, M., ty. reformator I 118 158 285 387, II 10 15 ff 38 ff *39* 69 ff 89 130 ff 315 330
Luthers katekismus I 94, II 50 75
Lutter am Barenberge II 109
Luxembourg III 375 446 463
Luzern II 52
Lübeck I 364 421, II 62 75 ff 82, III 222 442
Lydien I 36
Lyell, eng. geolog II 402
Lyksborg III 513
Lykurg, Spartas lovgiver I 40
Lyngby landbrugsskole III 118
Lyngsie, M. Chr., d. politiker III 93
Lyon I 113 281, II 341
Lyrskov hede I 286
Lysalfer I 213
Lütken, d. officer III 74
Lütkens, F. J., ty. præst II 196
Lüttichau til Åkjær, d. godsejer II 253
Lützen, slaget ved II 111
Lyø I 315
Lægæst (fra guldhornene) I 185
Læssøe, d. officer II 428 ff *430*
Løgstør III 127
Lönnrot, E., finsk sprogmand III 12
Løsninge I 240
Løvegården i Alhambra I 154
Løventhal, d. missionær III 188

Mac Arthur, am. general III *383 ff* 488
Macaulay, eng. historiker II 344
Mac Carthy, am. politiker III 466
Mac Donald, eng. politiker III *293*
Machiavelli, ital. historiker II 11 18 20 223
Mackeprang, M., d. historiker III 22
Madagascar III 179
Madeira II 25
Madsen, Kr., d. vækkelsesprædikant II 371 ff
Madsen-Mygdal, d. politiker III *331* 333 ff 339 343
Magdeburg II 38 110
Magellan, port. søfarer II 33 ff
Mageskifterne II 126
Maglemose I 173
Magna Charta I 278 344 361
Magne, n. bisp I 299
Magnus d. Gode, n. og d. konge I 242 286 ff
Magnus Nielssøn, d. konge I 294
Magnus Barfod, n. konge I 294 298 ff
Magnus d. Blinde, n. konge I 299
Magnus Erlingsøn, n. konge I 300, 307, 325
Magnus Lagabøter, n. konge I 372 377
Magnus Ladelås, sv. konge I 376 380
Magnus Smek, sv. konge I 366 373 377 389 ff, II 116
Magnusson, Skuli, isl. landsfoged III 161
Magsaysay, filippinsk politiker III 490
Magyarer I 250
Mahmud, tyrk. sultan II 336
Mainoter, gr. folkestamme II 335
Maintenon, madame, Ludvig XIV's elskerinde II 149
Mainz I 117, II 41 313
Makedonien I 57 ff 69 111, III 203 ff 260 457
Makkabæerne, jød. slægt I 103
Malakkahalvøen II 24, III 92 384 490
Malakkastrædet II 28, III 231 490
Malan, dr., sydafr. politiker III *497* ff 525
Malenkov, russ. politiker III 444 ff
Malling, O., d. forfatter II 244
Malmédy III 231
Malmø II 63 73 76 235

Malmømødet III 143
Malta II 276 333
Malthus, eng. nationaløkonom II 282 ff 402 404, III 45
Man I 372
Manchester II 346 444
Manchesterbevægelsen II 394 ff
Manchudynastiet III 189
Manchukuo III 289
Manchuriet III 92 191 ff 238 287 312
Mandalay III 491
Mandix, Lucie, Ingemanns hustru II 322
Mandjævning I 210 298
Manikæerne, religiøs sekt I 155
Manila III 493
Maniu, rum. bondefører III 259 430 ff
Mann, Th., ty. digter III 309
Mannerheim, finsk officer og politiker III *246* ff 440
Mannesmann, brødrene III 205
Mansfeld II 38 48
Manus' lov III 182
Maorier (den opr. befolkning på New Zealand) III 172
Mao Tsetung, kin. præsident III *288* ff 485 ff
Maquis, den fr. modstandsbevægelse III 388
Marat, fr. revolutionær II 265 267 *269*
Marchand, fr. afrikarejsende III 179
Marconi, ital. opfinder III 166
Marduk, babyl. gud I 21
Margrete, dronning af Navarra II 53
Margrete, fr. dronning II 94
Margrete af Parma, statholderske i Nederlandene II 90
Margrethe Fredkulla, d. dronning I 293 ff
Margrethe Samborsdatter, d. dronning I 359 ff
Margrethe Valdemarsdatter, d. dronning I 315 380 390 392 394 ff 412 418, II 369
Margrethe Skulesdatter, n. dronning I 326 371
Maria, port. dronning II 334
Maria, Karl V's søster II 90
Mariager I 381, II 324
Marianerne II 34
Mariariddere I 269
Maribo I 381, III 417
Maribo kloster II 177
Marie, eng. dronning II 158 ff
Marie d. Blodige, eng. dronning II 88 100 130
Marie Antoinette, fr. dronning II 259 269
Marie Louise, fr. kejserinde II 277
Marie Stuart, skotsk dronning II 93 100 ff *102* 151 ff
Marie Theresia, ty.-rom. kejserinde II 222 ff 231
Mariekirken i Lübeck I 404
Marius, Gajus, rom. feltherre I *75* ff
Markos, gr. kommunistfører III 458
Markus, evangelisten I 327
Markuskirken I 327 ff
Marmorkirken II 241, III 91
Marnefloden I 341, III 215
Marocco I 152, III 178 ff 200 ff 205 385 476 478
Mars, rom. krigsgud I 65
Mars, planeten II 138
Marseillaisen II 267, III 199
Marseille (Massalia) I 39, II 267
Marselis, G., nederl.-d. storkøbmand II 174
Marshall, am. general og politiker III *466* ff 485
Marshall-hjælpen III 437 440 465 467 525
Marstrand, W., d. maler II 359 453
Martensen, d. teolog II 452
Marx, K., ty. socialøkonom II *405* ff, III 39 41 93 263 ff 309 350 355
Marxismen II 405 ff
Masaryk, J., tjek. politiker III *438* ff
Masaryk, Th., tjek. politiker III 254 ff *255* 363 439
Massachusetts II 214
Massuriske sumpe III 216
Materialistisk historieopfattelse II 405 ff
Matteotti, ital. politiker III 296
Mau-Mau-bevægelsen III 499 ff 525

Maurer I 143 152 ff, II 20
Mauritanien I 152
Mauve, prøjs. landråd III 27
Maximilian, kurfyrste af Bayern II 107 109
Maximilian, ty.-rom. kejser II 44
Mayafolket II 29
Mazarin, fr. statsmand II 142 ff
Mazzini, ital. revolutionær II 387 ff 406
Mechtilde, d. dronning I 359
Mecklenburg I 293 395
Medea, gr. sagnkvinde I 49
Medici, Cos. de, ital. adelsmand I 329
Medici, Giov. de, ital. finansmand I 329
Medina I 149
Megara I 52
Meinecke, Fr., ty. historiker III 304
Meissen I 316
Mekka I 147 ff, II 24
Melanchton, F., ty. reformator II 47 ff *48* 130
Mellemamerika II 29 334
Mellemeuropa I 132 282 392, II 88, III 500
Mellemslesvig III 21 ff 328
Mellemsverige I 360 407
Mellerup III 125
Memel III 232 239 252
Mendelssohn, M., ty. filosof II 226
Mendes-France, fr. politiker III 455 462 *463* 492
Menelaos, gr. sagnhelt I 30 61
Meng-tse, kin. filosof III 190 ff
Menighedsrådsloven III 72
Menneskerettigheder, de naturlige II 206 218 248 262
Mensjevikker, russ. parti III 264
Merkantilisme II 129 145
Merovingerne (Merovech), frankisk kongeslægt I 145 ff
Merozia, romerinde I 167
Mesopotamien I 12 17 ff 24 59 98 103 151 268, III 199 218 221 222 233 241 271 385 476
Messalina, rom. kejserinde I 82
Messias I 100 ff
Messina I 39
Messinastrædet I 68
Metodismen, rel. bevægelse II 344
Metternich, østr. statsmand II *332* ff 338 386, III 18
Metz II 422
Mexikanske Havbugt II 220, III 500
Mexiko II 29 ff 334 408, III 270 500 523
Meza, de, d. general I *455* ff
Michael, rum. konge III 430 *431*
Michelangelo, ital. kunstner II 12 ff
Michelsen, n. politiker III 142
Middelhavet I 28 40 62 69 327, II 240 273 335 397, III 199 ff 314 316 378 380 446 478
Midgårdsormen, myt. væsen I 216 218
Midtasien II 5
Midtfrankrig I 258
Midtjylland I 177, II 188 356, III 77 ff
Midtkina III 360
Miguel, port. prins II 334
Mihailovic, jugoslav. general III 435
Mika, jød. profet I 99 ff
Mikado, den jap. kejser III 194 196
Mikkelsen, H., d. borgmester II 59 69 235
Miklagård I 287
Mikolajczyk, polsk bondefører III 428 ff
Milano I 156 272 328 ff, II 12
Milet I 39 44
Miljutin, russ. fyrste II 413 ff
Miltiades, gr. hærfører I 44 ff
Milton, eng. digter II *161* ff
Mimer, d. sagnskikkelse I 215
Mindanao III 490
Minerva, rom. gudinde I 36
Minnesangere I 253
Minoisk kultur I 28
Minorca II 149
Minos, gr. sagnkonge I 28 34
Minotauros, gr. sagnuhyre I 34
Mir II 412 ff, III 266
Mirabeau, fr. revolutionsmand II *261* ff
Mississippi II 145 216 220

Missolonghi II 336
Mithra, pers. gud I 26 ff 110
Mithridates, konge i Pontus I 76 78
Mjølner, Thors hammer I 215
Moab I 96
Moe, J., n. folkemindesamler II 376
Moirerne, gr. guder I 37
Molde III 147
Molière, fr. digter II 149 ff 233
Mollerup, d. historiker II 128
Molok, østerlandsk gud I 96
Molotov, russ. politiker III *367* 428 444
Moltke, A. G., d. statsmand II 239 247 305
Moltke, A. W., d. statsmand II 426 *427*
Moltke, H. v., ty. hærfører (1800—91) II 421 ff
Moltke, H. v., ty. hærfører (1848—1916) III 74 212
Molukkerne II 34 91
Mongoliet III 189 287
Monies, d. maler II 423 431 ff
Monika, Augustins moder I 155 ff
Monk, eng. general II 156
Monoteister I 94
Monrad, D. G., d. statsmand II 425 ff *426* 455 ff, III 81 108
Monroe II 334
Monroedoktrinen II 334, III 171 502
Montanister, rel. sekt I 117 119 123
Montenegro III 207 232
Montesquieu, fr. filosof II 207
Montezuma II, aztekerkonge II 29 ff
Montgomery, eng. feltmarskal III 384 ff *385 390*
Montreal II 35
Morasten, sv. hyldningssten I 407
More, Th., eng. forfatter og statsmand II 97 ff
Morea II 335 ff
Morgarten I 353
Moriskerne II 88
Moritz, prins af Oranien II 91 ff
Moritz, ty. kurfyrste II 85
Mors I 411
Morse, am. opfinder III 166
Mosambik III 177
Moseloven I 94 ff
Moses I 13 25 93 ff 149 273 333, III 276
Moske I 154
Moskva II 163 278, III 48 50 251 267 270 369 382 385 431 ff 437 458 499
Mossadeq, pers. politiker III *477* ff
Mosul I 327, III 238
Muhammed I 148 ff 266 271 273, III 276
Muhammedanerriger I 151 ff
Muhammedanismen, se Islam
Mulleruptiden I 173 ff
Munch, P., d. politiker III 371 ff *372* 403
Munch, P. A., n. historiker I 375, II 376
Munin, Odins ravn I 215
Munk, J., d. søfarer II 123
Munk, K., d. digter III 348 414 ff 417 ff *418*
Munk, Kirsten, Kr. IV's hustru II 121 124 167
Munk, M., d. adelsmand II 63
Munkeliv kloster I 381
Munkholm II 181
Murat, konge af Neapel II 277
Mus, J., d. adelsmand I 399
Mussolini, ital. diktator III 238 260 294 ff *296* 303 312 ff 348 361 ff 386 391 418 423
MVD, russ. hemmeligt politi III 265
Mykenæ I 29
Müller, L., ty. gejstlig III 310
Müller, L. Chr., d. skolemand II 327 444, III 65
Müller, M., d. officer II 456
München III 302 364 378
Münster II 55
Mynster, J. P., d. teolog II 309 *330* ff 371 435 447 452 ff
Münter, B., ty. præst i Danmark II 243
Münzer, Th., ty. sværmer II 48
Mysunde II 432
Mähren III 232 365
Mälaren I 223
Mæren I 234 238

Mærete, d. hell. Birgittas datter I 392 394
Mærkesmand I 195
Møen I 307 309 418, II 61, III 113 ff
Møgeltønder I 185, III 23
Møller, A. P., d. skibsreder III 404
Møller, Christm., d. politiker III *335* 342 405 505 509
Møller, N., d. forfatter II 161 300
Mønsted, O., d. fabrikant III 69
Mårbacka III 159 ff

Nagasaki III 394 ff
Naguib, ægypt. general og politiker III *479* ff
Nahhas Pasha, ægypt. politiker III 274
Nakskov I 288 III 91
Nancy I 355
Nanking III 289
Nansen, Fr., n. polarforsker og diplomat III 239 ff *240* 256
Nansen, H., Kbh.s borgmester II 71 ff 179
Nantesediktet II 95 148
Napoleon I, fr. kejser II 87 271 ff *272* *275* 288 ff 300 313 332 334 337 340 377 380 414, III 19 24 49 51
Napoleon III, fr. kejser II 382 ff 421 ff 456, III 21 ff 57 226
Narayana, ind. gud III 186
Narva II 122 165
Narvik III 374 ff
Nasser, ægypt. officer og politiker III *480* 481
Natal III 275 496
Natan, jød. profet I 97
Nathold, d. skatteform I 323
Nationalbanken III 332 334
Nationalforsamling, d. franske II 260 ff
Nationalkongres, d. indiske III 274 276
Nationalkonvent, d. franske II 268 ff
Nationalliberale II 366
Nationalmuseet I 184
Nationalværksteder (fr. statsværksteder) II 382
NATO (Nordatlantpagten) III 453 455 468 517
Nauru III 233
Navigationsakten (eng.) II 156 393
Naxos I 34
Nazaret I 101, III 348
Neanderthal I 8
Neapel I 39 351, II 88 277 333 338, III 78
Nebsager II 372
Nebukadnezar, babyl. konge I 21 92
Necker, fr. statsmand II 260 262
Nederlandene I 344, II 75 ff 89 ff 100 114, III 463
Neergård, N., d. politiker III *74* ff 320 328 ff
Negerslaveri (i Amerika) II 36
Nehemias, jød. statsmand I 102
Nehru, ind. statsmand III 481 ff *484* 525
Neisse III 423 449
Nellemann, J. M. V., d. justitsminister III 68 ff *69*
Nelson, Horatio, eng. admiral II *273* 276 287
Nemesis, gr. gud I 37
Nemhedskirker I 246
Nep-systemet, russ. III 267
Neptun, rom. gud III 199
Nero, rom. kejser I 82 ff *83* 115 121 127
Neuchâtel III 21
Neuropa-politik III 408
Nevafloden II 166
Newcastle II 396
New Foundland II 34 149
New Jersey III 229
New Lanark II 283 ff
New Orleans II 409
New Scotland II 149
Newton, I., eng. videnskabsmand II 162 198 *205* ff 227 403
New York III 44 ff 166 289 426
New Zealand II 401, III 172 174 233 383 493
Nexø III 131 417
Ney, fr. marskal II 279
Nibe I 303

Nicodemusevangeliet I 172
Nicæa I 124 267
Nidaros I 287
Niels, d. konge I 292 ff 311
Nielsen, A., d. forfatter III 124
Nielsen, C., d. komponist III 135
Nielsen, Grønvald, d. højskoleforst. III 116
Nielsen, L. C., d. opfinder III 80
Nielsen, P. Tystofte, d. forsøgsleder III 82
Nielsen, R., d. filosof III 96
Nielsen, Z., d. forfatter III 124 ff *125*
Nielsen-Klodskov, N. J., d. skolemand III 118
Nielssøn, Jens, d. adelsmand I 399
Niemöller, M., ty. præst III *310* ff
Nietzsche, Fr., ty. filosof II 404, III 42 ff *43* 49 ff 100 ff 132 158
Nightingale, Fl., eng. sygeplejerske II *398* ff
Nihilister, russ. II 416
Nikolaj I, russ. zar II 339 382 397 ff 412 429, III 12
Nikolaj II, russ. zar III 13 ff 53 210 *217*
Nikolaos, n. bisp I 326
Nilen I 10 ff 27 128, III 177 ff
Nirvana III 183
Nissen, H., sønderj. fører II 367
Nissen, N. Chr., bogbinder i Haderslev II 364
Nissen N., sønderj. landdagsmand III *31* 330
Nissum fjord I 173 ff
Nizza II 268 332 389, III 377
Njal I 133 201 ff 374, III 165
Njemen II 137, III 252
Njord, nord. gud I 215
NKVD, russ. hemmeligt politi III 265
Nogaret, fr. statsmand I 339
No kirke II 79
Non-cooperation (i Indien) III 278
Norby, S., d. søkriger II 63 68
Nordafrika I 68 75 89 137 ff 152 155 ff 282, III 179 376 ff 385 ff 400 421 471 ff
Nordalbanien III 208
Nordamerika II 214 ff 409 ff
Nordatlantpagten III 446
Norden I 177 198 211 223 286 345 392, II 56 ff 87 103 110 116 ff 167 ff 285 ff, III 372 ff
Nordeuropa III 500
Nordfrankrig I 146
Nordgalilæa III 475
Nordgrækenland I 45
Nordhalland I 372
Nordhavet II 125
Nordholland II 271
Nordindien II 22, III 186
Nordirland III 291
Norditalien I 142 330, II 272 386
Nordkina III 289
Nordkorea III 487 ff 495 523
Nordlandet I 228
Nordlige Ishav III 217
Nordlingen, slaget ved II 111
„Nordmarken" (Nordslesvig) III 27
Nordmesopotamien I 20
Nordpersien III 477
Nordrhodesia III 498
Nordskåne I 360
Nordslesvig II 187 ff 364 ff 428 430 ff, III 21 ff 57 ff 231 236 325 ff 344 ff 373 507 ff
Nordslesvigsk kreditforening III 30
Nordtyskland I 10 314 365, II 183 420, III 416
Nordvestfrankrig I 221
Nordvestspanien I 87
Nord-Østersøkanalen III 201
Norge I 184 198 ff 209 219 ff 226 ff 244 286 ff 307 312 322 ff 359 ff 370 ff, II 56 68 80 123 ff 170 181 ff 189 ff 291 ff 352 359 366 373 ff 428, 455, III 58 ff 90 119 140 ff 162 238 ff 371 374 ff 391 395 ff 421 446 467 520 ff
Normandiet I 208 260 263
Normannerne I 208 263
Nornerne, nord. gudinder I 134
Norske lov af 1687 II 190
Northumberland I 170 263
Novatian, romerbisp I 123
Novemberforfatningen 1863 II 439 454

Novgorod I 233 330
Nr. Sundby II 124
NS, „Nasjonal Samling" III 396 ff
Nubiske bjergstammer I 12
Numidien I 75
Numitor, ital. sagnkonge I 62
Nutzhorn, d. højskolelærer og komponist III 110 *111*
Nyassa III 176
Nyborg I 359, II 170
Nybøl I 301, II 429
Ny Guinea III 172 384
Nykøbing S. II 361
Nymfer, gr. guder I 36
Nyplatonikerne, filosofisk retning I 156
Nürnberg I 332, N. domstol III 449
Nærorienten III 476
Nævninge I 321
Nøglemagt, pavens I 159
Nørlund, d. herregård I 399
Nørregård, J., d. højskoleforstander III 112 114 ff *115*
Nørrehalland I 356 377 391
Nørrejylland I 244 388 ff, II 429
Nørreris, Niels Ebbesøns gård I 368

O'Connell, irsk politiker III 8
Octavian, se kejser Augustus
Oddens kirkegård II 290
Odense I 214 291 357, II 71 310, III 131 411
Odenseprogram, husmændenes III 90
Oder I 305, III 423 449
Odin, nord. gud I 192 210 *214* ff
Odinkar d. Yngre, d. bisp I 244
Odinkar d. Ældre, d.-sv. bisp I 244
Odoaker, germ. høvding I 138
Odysseen I 30 ff
Odysseus I 31 ff 38
Offesøn, A., d. adelsmand I 400
Oktoberforeningen III 56
Olaf Trygvesøn, n. konge I 196 ff 205 233 ff 238 245, II 308
Olaf d. Hellige, Haraldssøn, n. konge I 197 209 212 220 235 237 ff *242* 243 ff 286 292, III 117 148
Olaf Kyrre, n. konge I 291 297
Olaf Skotkonning, sv. konge I 197 234 243
Olav, n. kronprins III 142 397
Oldenbarneveld, J. van, holl. statsmand II 91 ff
Oldenburg II 179 240
Oldermand II 245
Oliebjerget I 267
Olifant, Rolands horn I 253
Oligarki (fåmandsstyre) I 39
Ollerup III 116
Olsen, R., Søren Kierkegårds forlovede II 449
Olshausen, Th., sl.-holst. politiker II 424 426
Oluf Hunger, d. konge I 291 ff
Oluf Håkonssøn, d. konge I 394 ff 412
Olympiske lege I 43 ff
Oman III 271
Omar, kalif I 151 ff
Opiumskrigen II 400
Oporto II 21
Optanter III 24 27 ff
Oraklet i Delfi II 52 57 ff
Oranien II 158
Oranje III 174 227 496
Orbodemål I 322
Orestes, gr. sagnskikkelse I 48
Orfismen, oldgr. religion I 110
Origenes, alexandr. kirkelærer I 119 ff
Orinocofloden II 28
Orlando, ital. politiker III 226
Orleans I 342
Orm Lyrgja, n. storbonde I 232
Oscar I, sv.-n. konge II 438
Oscar II, sv.-n. konge III 142
Ostia I 156 ff
Ostindien II 196
Ostrakisme I 43
Oterdahl, J., sv. forfatterinde III 158
Ottar, d. sagnskikkelse I 199
Ottawa-aftalerne III 293 339
Otto I, ty. konge og kejser I 167 ff
Otto II, ty.-rom. kejser I 229
Otto, d. prins I 367 389
Ottosen, J., d. historiker II 377 436

Ottosen, M., d. forfatterinde III 29
Owen, R., eng. socialreformator II 283 ff
Oversø II 456
Oxe, P., d. statsmand II 117 126
Oxe, T., d. adelsmand II 57
Oxenstierna, A., sv. statsmand II 110 ff 136 ff
Oxford I 347, II 233

Pacifico, gr. købmand II 395 ff
Pagtens Ark I 97 100
Pakistan III 481 ff 493 495
Pakum, ægypt. eremit I 128
Palestrina, ital. komponist II 14
Palladius, P., d. bisp II *83* ff 133
Pallium I 160
Palmerston, eng. statsmand II *395* 438, III 8 177
Palnatoke, d. sagnhelt I 231
Palos II 26 28
Paludan, J., d. forfatter III *349* ff
Paludan-Müller, Fr., d. digter II *328* ff, III 55 58
Palæstina I 151 159 269, II 24, III 199 233 272 392 471 ff
Panama II 31
Panamakanalen III 230 317
Panamaskandalen III 35
Panamalangen II 28 31, III 35
Pancke, ty. nazist III 414 ff
„Panem et circenses" I 71
Pantelen I 400
Paraguay III 500
Parcerne, rom. gudinder I 37
Paria, ind. kasteløs III 279 ff
Paris, troisk sagnskikkelse I 30 ff
Paris I 137 305 311 320 330 340 343 350, II 16 19 53 94 ff 144 209 233 262 ff 342 382 384 398 405 ff 422, III 97 137 215 227 325 365 472
Pariserparlamentet II 140 ff
Parker, eng. admiral II 287
Parlamentarisme II 159, III 71
Parmenion, makedonisk hærfører I 59 ff
Parnell, irsk politiker III *9* ff
Parsisme, pers. religion I 24 ff
Parthenon, gr. tempel I 48
Partherne I 78
Pascal, B., fr. filosof II 150 ff *151*
Paschalis II, pave I 262
Pasteur, L., fr. kemiker III 167 ff *168*
Patagonien II 33
Patmos I 112
Patriarken i Konstantinopel I 126 159
Patricier, romere I 63 ff
Patrokles, gr. sagnfigur I 31 61
Pauker, A., rum. politiker III 431 ff
Paul, russ. zar II 287 ff
Paul IV, pave II 86
Paulin, eng. bisp I 170
Paulsen, Chr., sønderj. retslærd II 364
Paulus, apostelen I 56 61 105 108 ff 120 138, II 19 41 84 314, III 145 281
Pausanias, spart. hærfører I 45
Pavestaten II 387 ff
Pax dei I 254
Pax romana I 71 88
Pearl Harbour III 383 466 489
Peder, d. bisp I 359
Pedersborg II 447
Pedersen, Chr., d. humanist II 17 ff
Pedersen, J., d. jurist III 73
Pedersen, J., nationaløkonom III 340
Pedersøn, J., d. statsmand I 417
Pedrarias, sp. opdagelsesrejsende II 31 ff
Pedro, kejser i Brasilien II 334
Peel, R., eng. statsmand II 347 395 ff, III 8
Pehlevi, oldpers. sprog II 311
Peisistratos, gr. statsmand I 43
Pelagius, brit. teolog I 158 171
Peloponnes I 29 43 ff
Peloponnesiske krig, den I 46 ff
Penang III 490
Penelope, gr. sagnfigur I 32 ff
Penn, W., eng. kvæker II 214 III 352
Pennsylvanien II 214
Periander, gr. tyran I 39 ff
Perikles, gr. statsmand I 46 48 ff
Perioker I 40
Peron, argent. præsident III *502*

Perpetua, kvindl. martyr I 117
Perserkrigene I 44 ff
Persien, perserne I 12 24 ff 59 78 151 ff, II 311, III 202 221 241 271 476 ff
Persiske havbugt I 17 24, II 22, III 199 206 385 476
Persson, G. Erik XIV's rådgiver II 134, III 158
Peru II 32 35, III 500
Pestalozzi, H., svejt. pædagog II 354 ff
Petain, fr. marskal III 376 ff
Peter, apostelen I 108 ff 123 136 138 159 162 221 260 380, II 41, III 164
Peter I, d. Store, russ. zar II 163 ff *164* 182 ff 413
Peter III, russ. zar II 228 ff 240
Peter fra Amiens, fr. korstogsprædikant I 266
Peter-Pauls fængselet III 48
Petersen, A. M., d. missionær III 281 484
Petersen, C., sønderj. landmand III 345
Petersen, Nis, d. digter III *347* ff
Peterskirken II 13 ff 41 ff
Peterspence I 264
Petkov, bulg. politiker III 432
Petrarca, ital. digter II 6 ff
Petri, Olaus, sv. reformator II 81 ff, III 158
Petrograd (Leningrad) III 262
Petsamo III 440
Petursson, H., isl. digter III *163* ff
Pfalz II 108 137 148
Pfefferkorn, jød. kristen II 15
Philadelfia II 219, III 44
Picquart, fr. officer III 36
Pietismen II 194 ff
Pikterne I 169 ff
Pilatus I 380, II 40
Pilgrimme I 265
Pilsudski, J., polsk statsmand III 16 252 ff *253*
Pio, L., d. socialistfører III 60 ff *61*
Pippin d. Lille, fr. konge I 146 162
Piræus II 396
Pisa I 328 ff, II 11
Pitt, W., eng. statsmand II 213 ff
Pius VII, pave II 87
Pius IX, pave II 384 *387* 390, III 37
Pizarro, sp. opdagelsesrejsende II 31 ff
Planøkonomi III 333 ff
Platon, gr. filosof I *54* ff 125 156, III 42 152
Plebejer, romere I 63 ff
Plinius, rom. statholder I 73 87 ff 112
Plog, Sorte, d. stormand I 295
Ploug, C., d. digter II 368 ff *370* 425, III 59 77 106 114
Plutokrati (rigmandsstyre) I 39
Podalen I 142
Podebusk, H., d. statsmand I 393 395
Poincaré, fr. statsmand III 205 227
Polen I 250 348 ff, II 22 87 103 110 135 168 ff 229 ff 333 339 405 414 ff, III 15 ff 222 231 ff 236 238 244 252 ff 265 299 365 369 392 421 423 448 ff 469 492 521
Polo, Marco, ital. opdagelsesrejsende II 22, III 195
Polsk rigsdag II 230
Polske korridor, den III 231 ff
Poltava II 166 182
Polyfemos, gr. sagnskikkelse I 31 ff
Polykarp, bisp i Smyrna I 116 ff
Pommern I 314, II 111 333
Pompadour, madame, Ludvig XV's elskerinde II 223
Pompeji I 84
Pompejus, rom. statsmand I 77 ff 91
Pontoppidan, E., d. bisp II 247 291 362
Pontoppidan, E., d. læge III 122
Pontoppidan, H., d. købmand II 444
Pontoppidan, H., d. forfatter III 100 121 ff *122* 134
Pontoppidan K., d. læge III 122
Pontoppidan, M., d. præst III 122
Pontoppidans forklaringer II 238 356
Pontus I 76
Poppo, klerk I 230 321

Poppæa, rom. kejserinde I 83
Porse, K., d. stormand I 377
Porsena, etrurerkonge I 66
Port Arthur III 192
Port Royal, fr. kloster II 148 150
Porto Rico III 171
Portugal II 21 23 ff 89 91 103 148 276 333 ff, III 177 446 501 524
Posen III 17
Posletten I 67 69 79 133
Potemkim, russ. statsmand II 229
Pothinus, bisp og martyr I 117
Potosi II 32
Potsdam II 417, III 448
Potsdam-aftalerne III 464
Poulsen, A., d. højskolemand III 116 ff
Poulsen, L. B., sønderj. præst III 25
Poulsen, Sv., gøngehøvding II 170
Poulsen, Vald., d. opfinder III 166
Prae III 92
Prag I 352, II 120, III 254 363 438
Prag universitet I 350 ff
Presbytter, menighedsledere I 113
Priamos, troisk sagnkonge I 31 38
Primo de Rivera, sp. politiker III 315
Primsigne I 206
Princip, bosnisk gymnasiast III 211
Prior, d. officer III 372 ff
Privatbanken II 444, III 92
Prokrustes, gr. sagnskikkelse I 34
Prometeus, gr. sagnskikkelse I 37
Proskription, rom. I 76 ff
Proudhon, fr. socialtænker II 341 ff
Provisorier III 63 ff
Prytaneion, gr. rådhus I 52
Præstø II 318
Prætorianere (rom. livgarde) I 82
Prøjsen II 202 213 222 ff 266 277 ff 332 ff 338 ff 385 ff 415 417 ff 425 428 ff 436 ff 455 ff, III 5 17 ff 38 145 366
Prøjsisk syvårskrig II 240 303
Psyke, gr. sagnfigur I 37
Ptah, ægypt. gud I 14
Ptolemæus, ægypt. konge I 61
Pullich, F., d. religionshistoriker III 182
Puniske krige I 68 ff
Puri III 184
Puritanere, eng. kirkelig retning II 101 152 ff
Purusha, ind. myteskikkelse III 180
Pyramiderne I 11 ff, III 273
Pyrenæerne II 271
Pyrenæiske halvø I 142
Pyrrhus, konge af Epirus I 67
Pythagoras, gr. filosof I 50
Pätges, J. L., (digteren Heibergs hustru) II 326

Quesnay, fr. nationaløkonom II 211 ff
Quisling, n. nazistfører III 375 396 ff *398*

Ra, ægypt. gud I 14
Raab, østr. politiker III 457
Rafael, ital. maler II 12 ff
Ragnarok I 216 218 228
Ragnvald, sv. jarl I 197
Rakel, Jakobs hustru I 96
Raleigh, W., eng. opdagelsesrejsende II 35
Ramses III, ægypt. konge I 12
Randers I 367, II 77
Randerup II 198
Rantzau, H., til Ascheberg, holst. greve II 248
Rantzau, J., d. feltherre II 68 ff
Ranum seminarium III 65
Rasin, kosakhøvding II 164
Rask, G., Hans Egedes hustru II 191 ff
Rask, R. K., d. sprogmand II *310* ff
Rasmussen, Louise, se grevinde Danner
Rasmussen, N. H., d. gymnastikdirektør III 113
Rasputin, russ. munk III 221
Rathenau, W., ty. forfatter og politiker III 300 354 ff *355*
Rationalismen II 226 237 ff
Rauschning, ty. politisk forfatter III 303 ff
Ravenna I 139 162

Ravensbrück, ty. koncentrationslejr III 394
Rechnitzer, d. søofficer III 372 ff
Referendum, svejt. III 20
Regensen II 123
Regnskabslen I 400
Regulus, rom. feltherre I 68
Reims domkirke I 257 342
Reislaufen II 51
Relikvier I 159
Remarque, ty. forfatter III 309 347
Rembrandt, holl. maler II 114 ff
Remus, rom. sagnskikkelse I 62
Renan, fr. religionshistoriker III 7
Rendsborg I 357, II 175 427
Rendsborgmødet II 424 ff
Renner, K., østr. politiker III *456*
Renthe-Fink, ty. diplomat III 372 405 407 409
Renæssancen II 5 ff
Resen, d. bisp II 131
Reuchlin, ty. humanist II 15
Reussfloden I 332
Reuter, ty. officer III 7
Reval I 315
Reventlow, Chr. D., d. lensgreve II 248 250 *252* 259 349 355 ff, III 109
Reventlow, J., d. lensgreve II 248 ff *252*
Reverdil, Kr. VII's lærer II 241 ff
Revisionister, ty. socialister III 41
Revolutionsdomstolen II 270
Reykjaholt I 375
Reykjavik III 162 520
Rhee, Syngman, Sydkoreas præsident III *487* ff
Rhinen I 81 83 132 ff 137 144 309 332, II 271 ff 422, III 232
Rhinlandet II 271, III 227
Rhodesia III 178 498
Rhodos III 206
Rhone I 332
Rialtobroen I 327
Ribbentrop, ty. nazist III *367*
Ribe I 224 309 317 359 415, II 83 118 198
Ribe domkirke I 309 ff
Ricard, O., d. præst III 121
Ricardo, eng. nationaløkonom II 282
Richard I Løvehjerte, eng. konge I 269 277
Richard II, eng. konge I 347 351
Richard III, eng. konge I 348
Richelieu, fr. statsmand II 109 ff 140 ff *142*
Richter, n. politiker III 141
Rig, nord. gud I 211
Rigsdagen 1660 II 171
Rigsrådet I 407 409
Rigsstæder, ty. I 348
Rigveda, ind. religiøse skrifter III 180
Rimbert, Ansgars medhjælper I 225
Rimkrønike, den danske I 405
Ring, O., d. komponist III 135
Ringkøbing II 79
Ringsted I 313
Rio de Janeiro-traktaten III 502
Rio Grande II 408
Riza Khan, pers. shah III 271
Rizzio, Marie Stuarts sekretær II 102
Rjukan III 143 395
Roar, d. sagnkonge I 189 192 ff
Robert, greve af Flandern I 291
Robespierre, fr. revolutionsmand II *265* ff
Rochdale-bevægelsen II 347, III 84
Rode, H., d. digter III 134
Rode, O., d. politiker III 318 ff *321* 331
Rohde, J., d. maler III 122
Roland, fr. kriger I 252 ff
Roland, madame II 269
Rolandskvadet I 154 252 ff
Rolf Krake, d. sagnkonge I 133 189 ff *190* 245
Rollaug, n. småkonge I 226
Rom, romerne I 61 62 ff 103 109 ff 113 115 ff 132 136 137 156 158 162 164 209 237 251 257 260 262 265 321 336 ff 363 380 ff 417 421, II 14 ff 40 42 44 60 97 ff 137 139 233 272 277 297 312 ff 333 384 390 421, III 42 97 145 151 256 294 ff 311 348 380 386
Romerret I 141 236
Romersk-katolske kirke I 119

Rommel, ty. hærfører III *384* ff
Romulus, rom. sagnskikkelse I 62
Roncevalles I 154 252
Roon, prøjs. krigsminister II 421
Roosevelt, USAs præsident III 291 388 395 *425* ff 448 466 ff
Rosenborg II 57 123 172
Roskilde I 189 297 305 ff 357 ff 404, II 83 130 358 441, III 117
Roskilde krønike I 295
Rostock I 364 397, II 71
Rotterdam III 376 421 448
Rousseau, fr. forfatter II 209 ff *210* 257 265 297 325 354, III 51
Rubico I 79
Rudkøbing II 306
Rudolf, ty. konge I 262
Rudolf II, ty. kejser II 138
Ruhrdistriktet III 300 ff
Rumænien II 5 335 ff 397, III 18 202 ff 208 221 232 252 257 ff 366 380 430 ff 448 524
Runciman, eng. politiker III 363
Runddysser I 177
Rundetårn II 123 183
Rundhoveder, eng. krigere II 153
Runeberg, J. L., finsk digter III 11 ff *13* 159
Runer I 135 182 184
Rurik, sv. viking I 250
Rus, sv. vikinger I 208 250
Rusland I 208 233 250 351, II 110 122 135 163 ff 183 201 ff 213 219 223 228 ff 240 ff 276 ff 332 ff 380 392 397 ff 407 412 ff 429 455, III 11 ff 46 ff 80 91 119 171 188 ff 232 ff 262 ff 283 294 ff 304 315 ff 363 365 369 ff 385 ff 400 ff 421 ff 466 473 ff 485 ff 520 ff
Ry II 77
Ry højskole III 106
Rydberg, V., sv. forfatter III *155* ff
Rye, d. officer II 430
Rygen I 292 307 313 ff
Ryslinge II 446, III 61 116 118
Rütli I 353
Rødding III 25
Rødding højskole II 368, III 108 ff
Røde Hav III 179 476 478
Røde Kors II 391, III 394 425
Rødkilde III 64
Röhm, E., ty. nazist III 303 307
Rømer, O., d. astronom II 181 *182*
Rønne III 417
Rønneby II 117
Rønning, d. litteraturhistoriker II 315
Rønnow, J., d. bisp II 75 ff
Röntgen, ty. fysiker III 167
Rørik, d. sagnkonge I 193

SA, ty. nazistisk korps III 303 307 ff 311 ff
Saar III 239 299 449 455
Sachsen II 41 49 194 195 333, III 302
Saddukæerne, jød. parti I 103 ff
Sadolin, J., d. bisp II 73 75
Sahara I 10 81, III 179 478
Saint-Simon, fr. socialtænker II 341
Sakse I 132 193 199 207 212 217 219 231 ff 237 287 289, II 14 19 118 304 317 322, III 135
Sakserne I 169
Saladin, ægypt. sultan I 269
Salerno I 262
Salling II 372, III 129
Salomon, jød. konge I 98 140
Saloniki III 207 ff
Samaritanere I 102
Samsø I 318 377
Samudrin Raja, ind. fyrste II 23
Samuel, jød. dommer I 97 99
Samurai, jap. kriger III 195 286 ff
Sand, K., ty. politisk sværmer II 343 ff
Sandemænd I 321 ff
San Francisco III 44 92 426
Sankelmark II 456
Sankt Croix II 185
Sankt Gotthard I 332
Sankt Helena II 274 279 340
Sankt Jan II 185
Sankt Jørgen og dragen I 416
Sankt Jørgensbjerg I 411
St. Lawrencefloden II 34 215 ff
Sankt Petersborg (Petrograd, Leningrad) II 166 416, III 262 ff

Sankt Thomas II 185, III 317 ff
San Salvador II 27
Sansculotter, fr. revolutionære II 265
Santaler, ind. folkestamme III 180
Saracenerne I 260 266
Saratoga II 219
Sardinien I 68 ff, II 149 268 332 ff 387 388 397
Saskia, Rembrandts hustru II 115
Saturninus, rom. embedsmand I 116
Satyrer, gr. sagnskikkelser I 36
Saul, jød. konge I 97
Saul, se Paulus
Savonarola, ital. munk II 9 11
Savoyen II 268 332 389, III 377
Scavenius, E., d. politiker III *403* ff 505
Scavenius, J., d. politiker III 63
Scavenius, P. B., d. godsejer og politiker III 55
Schacht, ty. finansekspert III 308
Schack, lensgreve til Schackenborg III 323 329
Schalburgkorpset III 414 ff
Schappeler, ty. præst og bondefører II 48
Schauman, E., finsk frihedshelt III 14 *15*
Scheidemann, ty. politiker III 298
Schelde I 330, II 268
Schellenberg, W., ty. efterretningschef III 390 ff
Schelling, Fr., ty. filosof II 306 330
Schiller, Fr., ty. digter II 103 *299* ff 379
Schimmelmann, H. K., d. statsmand II 241
Schirach, B. v., ty. nazist III 311
Schiøtt, Aug., d. maler II 455
Schlaikjer, E., ty. nordslesviger III 30
Schlenitz, lejetroppefører I 419
Schleppegrell, d. general II 432
Schlesien II 222 ff, III 232 299
Schmalkaldiske forbund II 49
Schmidt, Alfr., d. tegner III 94
Schoch, redaktør, medl. af Danmarks frihedsråd III *413*
Schrader, ty. præst i Tønder II 198
Schrøder, L., d. højskolemand III 79 106 108 ff *111* 145
Schubart, ty. forfatter III 42 50
Schumacher, se Griffenfeld
Schuschnigg, østr. politiker III *361* ff
Schweitzer, A., ty. teolog, filosof m.m. III 352 ff *353*
Schwytz I 352 ff, II 52
Scipio, rom. feltherre I 69
Scott, M., afr. præst III 498
Scott, W., eng. digter III 147
Scævola, M., rom. sagnhelt I 66
Seapoy, ind. soldat III 187
SEATO III 493
Sedan II 422, III 179 215
Segeberg I 418
Segelcke, Th. R., d. landøkonom III *81*
Segerstedt, T., sv. redaktør III 402
Sehested, H., d. statsmand II 124 ff 167 ff 178
Seine I 341, II 340
Seip, n. sprogforsker III 399
Seldsjukker, tyrk. stamme I 153 251 265 ff
Semipelagianisme, teologisk retning I 158
Semitter I 20
Sempach I 354
Sen, Samar, ind. professor III 482
Senatet i Rom I 63 67 71 ff 74 76 ff 79 ff 82 91
Seneca, rom. filosof I 82
Senegambien III 179
Senholmsund I 298
Senlac I 263
Serajevo III 211 ff
Serbien, serberne I 250, II 5 336 398, III 18 199 202 204 ff 232 238
Servet, M., sp.-fr. læge II 54
Sevastopol II 398, III 50
Sevilla III 49
Sèvresfreden III 233
Seymour, J., eng. dronning II 99
Seyss-Inquart, østr.-ty. nazist III 362
Sforza, Fr., ital. condottier I 330
Shaftesbury, 1. jarl af, II 157

Shaftesbury, 7. jarl af, II 394
Shakespeare, W., eng. digter I 194, II 104 ff *105* 296 ff, III 351 417
Shanghai III 92 289
Shensi III 285 288
Shiitter, muham. sekt I 152
Shintoisme, jap. religion III 194 196 489
Shogun, jap. stormand III 194 ff
Siam III 92 184 384 491 493
Sian III 288
Sibirien II 22 201 339 412, III 14 16 46 48 52 ff 91 218 256
Sicilien I 61 ff 68 ff 251 260 266, II 88 390, III 386
Sickingen, F. v., ty. ridder II 15
Siegfriedlinien III 312 368 ff 389 ff
Siena I 328
Sieyès, fr. abbed og politiker II 260 262 273
Sigbrit, holl. enke II 18 56 59 62 ff
Siger, d. sagnkonge I 200
Sighvat, isl. skjald I 286
Sigismund, ty.-rom. kejser I 351 ff 403 ff
Sigismund, polsk og sv. konge II 103 135 ff 168 230
Signe, Hagbards elskede I 200 213
Sigrid, d. sagnkonges datter I 199
Sigrid Storråde, sv. og d. dronning I 234 286
Sigurd Fafnersbane (fra Vølsungesagnet) I 134
Sigurd Jarl, n. høvding I 229
Sigurd Jorsalfare, n. konge I 298 ff
Sigurd Slembe-Djakn, n. stormand I 299
Sigurd Syr, n. småkonge I 238
Sigurdsson, J., isl. statsmand III *162*
Sigurjónsson, Joh., isl. forfatter III 164 *165*
Sild II 357
Silkeborg II 372 III 420
Silvia, rom. kongedatter I 62
Simeon, søjlehelgen I 128
Simon af Montfort, eng. stormand I 278
Simon troldmand, nytest. pers. I 260
Simoni I 260
Sinai I 14
Sinear I 18
Singapore III 384 490
Sinn-feiner, irske patrioter III 291 ff
Sippensühne, ættebod III 389
Sirener, gr. fantasivæsener I 32
Sisyfos, gr. sagnskikkelse I 32 38
Siva, ind. gud, III 184
Sjælevandring III 181
Sjælland I 162 187 289 296 312 323 359 366 389, II 61 130 ff 169 ff 182 196 247 289 330 356 371 433 III 88
Sjællands Odde II 289
Sjællandske lov [1]) Eriks I 320 [2]) Valdemars I 320
Skagen II 117, III 206
Skagerak III 221
Skalholt II 80
Skamlingsbanken II 366 ff
Skanderborg I 317, II 17 187
Skanderborg slot I 368
Skandinavismen II 369 ff
Skanør I 372 392 401
Skau, L., sønderj. fører II 366 ff
Skeel, Chr., d. adelsmand II 180
Skien III 150
Skipen, gl. d. inddeling I 308 324
Skisma I 251
Skjern å I 187 411
Skjold, d. sagnkonge I 188
Skjoldborg, J., d. forfatter III 79 127 ff *128*
Skjoldunger, d. kongeslægt I 188
Skjønning, J., d. rektor II 72
Skodaværkerne III 257 365
Skolelærerlitteraturen III 124
Skotland I 169 208 210 226 298 345, II 100 ff 155 218
Skovgård, J., d. maler III 112 136
Skram, P., d. søhelt II 77
Skrumstrup II 126
Skræppenborg, P. Larsen, d. lægprædikant II *372* 445
Skuld, Rolf Krakes søster I 191 193
Skule Jarl, n. stormand I 326 370

Skutari II 399
Skylla I 32
Skytte, Knud, pseudonym for Jakob Nielsen, d. forfatter III 124
Skærsilden I 160
Skåne I 180 187 191 289 297 312 313 321 357 377 380 392 404, II 61 68 77 81 116 169 ff 183 290
Skånske lov I 320
Slagelse II 321 327
Slagheck, Diderik, Kr. II's rådgiver II 59 ff
Slangerup II 190
Slanski, tjek. politiker III 439
Slaviske folk I 250 ff
Slavofiler II 412 ff
Slavonien III 202 207 232
Slejpner, Odins hest I 215 217
Slesvig I 223 ff 293 ff 312 314 332 358 ff, II 131 303 358 364 366 424, III 105
Slesvig-Holsten II 357 420, III 27 512
Slesvig-holstenere II 367 ff 385 423 ff, III 510 ff
Slien I 293 357, II 364 457, III 325 ff
Slott-Møller, H., d. maler III 165
Slovakiet III 232 365
Smith, A., skotsk socialtænker II *211* ff, III 45 95 331
Smith, L. A., d. maler II 430
Smuts, sydafr. officer og statsmand III 276 *496* ff
Smyrna II 446, III 232
Småland II 381
Snedsted seminarium II 445
Sneedorff, J. S., d. forfatter II 236
Snellman, J. V., finsk politiker III 12
Snjo, d. sagnkonge I 132
Snorre Sturlason, isl. historiker I 197 207 215 219 229 233 234 239 240 298 308 374 ff, II 310 317, III 147 ff
Snow, E., am. journalist III 485
Sockarno, indonesisk politiker III 493 ff
Sofia, Peter d. Stores søster II 164 ff
Sofiakirken I 140, II 5
Sofie, d. dronning I 296
Sofie Amalie, d. dronning II 167 ff 175 ff
Sofister, gr. lærere I 50
Sofokles, gr. digter I 48 ff 56
Sognebåndsløsning II 448
Sokrates, gr. filosof I 49 51 ff *52*, III 42 152
Soldaterkejsere, rom. I 86
Soldaterråd, russ. III 222
Soldyrkelse I 14 ff
Sole I 197
Solferino II 389 ff 398
Solkongen, se Ludvig XIV
Solon, gr. statsmand I 42 50 333
Solsangen I 247 283
Somaliland III 459
Somerset, eng. hertug II 99 ff
Sommefloden III 220
Songgram, siam. politiker III 491
Sonne, H. Chr., d. præst og andelsmand III 84 *85*
Sonne, d. maler II 314
Sorbonne II 53
Sorgenfri slot III 412
Sorte død, den I 345 ff 390 411, II 7
Sortehavet I 76 81 251, II 163 165 229 335, III 202 206 232 382
Sorø II 367
Sorø akademi II 250 322 446
Sorø kloster I 310
Sovjetrusland III 262 ff 350 367 369 ff 496 523
Spaak, belg. politiker III 447
Spalatin, ty. præst og humanist II 45
Spandet, d. dommer II 447
Spanien I 68 ff 78 87 137 ff 152 ff 266, II 20 ff 54 68 85 ff 100 ff 109 111 114 142 146 ff 148 ff 177 276 ff 290 333 ff 408 421, III 171 195 314 ff 380 446 460 ff 501 524
Spanske arvefølgekrig II 149 159
Spanske borgerkrig III 314 ff
Sparta I 40 ff, II 335
Spartakistbevægelsen III 298 323
Spartakus, rom. gladiator I 77, III 298
Spartiater I 40 ff
Spener, Ph. J., ty. pietist II 194 ff

Spentrup II 323
Spinoza, holl. filosof II 297
Sporaderne III 206
Sprogø I 307
SS, ty. nazistisk korps III 312 414
Staaff, K., sv. politiker III 142
Stachanov, russ. rekordarbejder III 266 ff
Stadil III 71
Stalin, russ. politiker III 269 ff *270 367* ff 385 403 423 426 428 ff 444 ff 448 *449*
Stalingrad III 385 ff
Stam, D., d. stormand I 296
Stamhuse II 186
Stanfordbro I 263
Stanley, C. F., d. billedhugger II 303
Stanley, H., eng. opdagelsesrejsende III 177
Starkad, nord. sagnhelt I 210 230 ff
Statshusmandsbrug III 89
Stauffacher, svejt. frihedshelt I 353
Stauning, Th., d. politiker III 315 *332* ff *333* 372 405 ff
Staupitz, J., ty. gejstlig I 158, II 40 43
Stavnsbåndet II 189 ff 251 ff
Steensen, N. (Steno) d. anatom og geolog II 206
Stefanus, martyr I 109
Steffens, H., d.-ty. filosof II *306* ff 381, III 98 109
Steffensen, M., sønderj. soldat III 323
Stein, Charl. v., Goethes elskerinde II 299
Stejle I 411
Stemann, v., d. godsejer III 89
Stenalderen I 174 ff
Stenbock, sv. general II 170
Stephenson, G., eng. ingeniør II 408
Stettin II 222
Sthen, H. C., d. præst og digter II 134
Stiklestad I 241 286, III 117 148
Stillehavet II 30 ff 98, III 35 218 233 287 383 ff
Stinnes, H., ty. finansmand III 300
Stjerneborg II 120
Stockholm I 397 419 421, II 58 ff 204, III 106
Stockholmske blodbad II 58
Stoikerne, gr. filosoffer I 53 ff 85 110
Stolypin, russ. statsmand III *210*
Storbritannien I 169, II 344, III 216 237
Stord I 239
Store Bælt I 413, II 187 289, III 74 317
Store landbokommission, den II 251
Store nordiske krig II 165
Store nordiske telegrafselskab III 90 ff
Store Restrup I 301, III 89
Storfinland III 440
Storm, Edv., n. digter og skolemand II 294 305
Stormogulriget III 186
Stormuftien i Jerusalem III 472
Stortinget II 295
Stortyskland III 404
Strafford, jarlen af II 153
Stralsund I 397, II 109 201
Strelitser, russ. soldater II 165
Streon, Eadrik, eng. stormand I 235
Stresemann, G., ty. politiker III 237 *301* 305
Strindberg, Aug., sv. forfatter III *157* ff
Struensee, ty.-d. statsmand II 241 ff *242*
Strydom, sydafr. politiker III 498
Stud (støtte) gl. skat I 323
Sture, Sten, d. Yngre, sv. rigsforstander II 57 ff 134
Sture, Sten, d. Ældre, sv. rigsforstander I 416 419 421
Sture, Svante, sv. rigsforstander I 419 421 II 57
Sturla på Hvam, isl. stormand I 374
Stygge, N., d. bisp II 64
Styresmand I 308
Styx, gr. vandløb I 30 38
Stæket II 58
Ståhlberg, finsk statsmand III 247
Succession, den apostolske I 123
Sudan III 178 ff 273 385 478 ff

Sudeterne III 256
Sudeterområdet III 363 ff
Sudrakasten III 182
Sue, fr. forfatter II 340
Suenson, d. søofficer II 456
Suezkanalen III 35 178 199 ff 218 231 273 313 379 381 384 ff 479 481
Sueztangen II 22, III 35
Suger, fr. abbed I 274
Suhm, d. historiker II 249
Sulla, rom. diktator I *76* ff
Sully, fr. statsmand II 96
Sultaner I 152
Sumerer I 17 ff
Sundar Singh, ind. evangelist III 281 *282*
Sundeved II 429
Sundt, E., n. sociolog III 148
Sunesøn, A., d. ærkebisp I 315
Sung, Meiling, gift med Chiang Kai-shek III 283 ff 288
Sunnitter, muham. I 152
Sun Yatsen, kin. politiker III *193* 283 ff 486
Suvorov, russ. officer II 232
Svane, H., d. ærkebisp II 171 173
Svantevit, vendisk gud I 305 307
Svartalfer I 213
Sveagris I 191
Swedenborg, Em., sv. mystiker II 203 ff
Svejts I 132 352 ff, II 51 ff 111 208 268 271 333, III 19 ff 37 42 47 119 222 491
Svejtsergarde I 355, II 267
Svend, d. bisp I 388
Svend, n.-d. klerk I 288
Svend Tveskæg, d. konge I 230 ff 243 286
Svend Estridsøn, d. konge I 286 ff 309
Svend Grate, d. konge I 296 ff 300 310
Svend Jarl, n. høvding I 238
Svend Ælfgifusøn, søn af Knud d. Store I 236 241
Svendborg I 357
Svendborgsund II 77
Svendstrup II 77
Sverdrup, G., n. filolog og politiker II 294 ff
Sverdrup, J., n. politiker III *140* ff
Sverige I 174 179 184 195 197 198 223 224 230 240 243 ff 298 300 312 325 366 376 ff 390 392 ff 394 ff 405 ff 414 416 419 421 ff, II 56 57 ff 80 81 ff 103 110 ff 116 ff 122 124 134 ff 142 147 166 168 ff 174 ff 179 182 ff 200 ff 219 230 276 285 ff 287 288 ff 373 ff 428, III 11 58 119 139 ff 155 ff 223 238 239 243 244 371 394 400 401 ff 412 416 467 521 ff
Sverre, n. konge I 243 325 ff 373 375
Svever, ty. stamme I 142
Svold I 234 237 ff
Sydafrika II 401, III 174 178 233 275 ff 495 496 ff 525
Sydafrikanske union III 426 496 ff
Sydalbanien III 208
Sydamerika II 28 33 334, III 402 500 ff 523
Syditalien I 69 251 260 273, II 68 85 333 335 387 397, III 294 459
Sydkorea III 466 487 ff 495 523
Sydslesvig I 368, II 189 431, III 236 416 422 505 507 ff
Sydstaterne (i USA) II 408 ff
Syrakus I 39 61
Syrien, syrerne I 12 13 20 61 69 78 103 109 111 128 151 159, III 233 272 ff 377 381 473 476
Syrtebugten III 384
Systemskiftet i Danmark III 72
Syv, Peder, d. sprogmand II 179
Syvårskrigen, 1563—70 II 117 127
Særkland (Afrika) I 298 ff
Søborg fangetårn I 314 363
Sønderborg III 329
Sønderborg slot II 69 79
Sønderjylland I 195 208 225 293 296 314 356 358 359 365 366 ff 389 390 393 394 ff 401 402 403 405 407 409 414 ff 418, II 75 116 169 182 ff 240 357 ff 362 ff 419 424 ff 435 ff 455 ff, III 21 ff 55 57 ff 77 105 107 323 ff 328 ff 372 ff 422 507 ff

Sørensen, A., d. forfatter og politiker III *413* 414

Taboritter, rel. sekt I 352
Tacitus, rom. historieskriver I 115 132 ff 186
Tagesøn, H., d. adelsmand I 410 ff
Tagore, R., ind. digter III 277 ff
Taine, fr. tænker III 134
Taiwan, se Formosa
Talleyrand, fr. statsmand II 332 337
Talmud, jød. skriftudlægning III 471
Tanganyika III 177
Tangbrand, isl. missionær I 205 ff 234
Tanger III 201 316
Tankred, fr. ridder I 266 268
Tanner, finsk politiker III 440
Tantalos, gr. sagnskikkelse I 32 ff
Tao, kin. religiøst princip III 190
Tarent I 67
Tarik, arab. feltherre I 152
Tarsus I 109
Tartaros, gr. sagnsted I 38 110
Tausen, H., d. reformator II 70 ff 72
Taylorsystemet III 266
Tegnér, sv. digter II 202 ff 308 369 *379* ff
Telemachos, gr. sagnskikkelse I 32 ff
Televåg III 400
Tell, Vilh., svejt. sagnhelt I 353 355
Tempelherreordenen I 268 339
Teokrati (Guds herredømme) I 97, II 54
Terboven, ty. nazist III 396 ff *398*
Termansen, N. J., d. politiker II 458, III 60 113
Termopylæ I 45, III 106
Terniværfterne III 198
Tertiarier, kat. orden I 283
Tertullian, kirkelærer I 118 ff
Teschenområdet III 256 365
Tesdorf, Edv., d. godsejer III 109
Testakten, eng. lov II 157
Tetzel, J., ty. munk II 41
Teutoburgerskoven I 132
Teutoner, germ. folkestamme I 76
Thailand, se Siam
Theben I 47 58
Thegner, standsbetegnelse I 170
Themistokles, gr. statsmand I 45
Theodorik, østgoterkonge I 138 ff 145
Theodosius d. Store, rom. kejser I 86 126 ff
Theseus, gr. sagnhelt I 33 ff
Thessalonika I 126
Thiers, fr. statsmand II 340, III 33 *34*
Thisted II 445, III 84 101
Thomas, apostelen II 21
Thomas á Kempis, ty. mystiker II 16
Thomas fra Akvino, kat. kirkelærer I 284 ff
Thomassen, E., d. forfatter III 48
Thomissøn, H., d. salmedigter II 191
Thor, nord. gud I 172 206 210 213 214 ff 239 246 374, III 180
Thora fra Rimol, Håkon Jarls elskerinde I 232
Thorarin, n. skjald I 241
Thord Folesøn, n. høvding I 241 III 117
Thorgejr, isl. vismand I 206
Thorvaldsen, B., d. billedhugger II *312* ff
Thorvaldsøn, G., isl. høvding I 375
Thot, K., adelsdame I 399
Thrakien III 203 208 ff 232 261 457
Thrasea, rom. stoiker I 83
Thrasybulos, gr. tyran I 39
Thukydid, gr. historiker I 50
Thy I 187 411, III 123
Thyra, d. prinsesse I 234
Thyregod, d. forfatter III 124
Thyssen, ty. industrimand III 200 205
Thälmann, ty. politiker III 306
Thårup, Th., d. digter II 253
Tiber I 62 74
Tiberius, rom. kejser I 82
Tibet I 81, III 184 189 282
Ticino I 332
Tiedje, Joh., ty.-slesvigsk politiker III 30
Tiende I 291, II 187 254, III 72
Tientsin III 92

Tietgen, d. finansmand II *444*, III 90 ff
Tiglat Pileser I, assyr. konge I 20
Tiglat Pileser III, assyr. konge I 21
Tigris I 17, III 272
Tilak, ind. nationalist III 274 277
Tilly, ty. feltherre II 108 ff
Tilsitfreden II 276 288
Timor III 493
Timur Lenk, tyrk. erobrer II 5
Tinglid I 236
Tinnsjøen III 395
Titaner, gr. guder I 36
Tito, jugoslav. statsmand III 435 ff *436* 439
Titus, rom. kejser I 83 ff
Titus, Rembrandts søn II 115
Tiw-az, germ. gud I 214, III 180
Tivoli III 415
Tjekkoslovakiet, tjekker I 250 350, III 232 254 ff 312 362 ff 423 437 ff 444 493 521
Tjod I 187
Tocqueville, fr. historiker II 340 ff
Togo III 233
Tojo, jap. general III 489
Tokio III 195 380
Tolstoj, Leo, russ. digter III 50 ff *51*
Tomasson, Th., d. præst III 164
Tonnesen, præst i Nordsl. III 25
Topelius, Zach., finsk digter III 11
Tordenskjold, d. søhelt II 183
Tordrup I 400
Torgny Lagmand, sv. bondehøvding I 197
Torkildstrup II 321
Torning II 323
Torypartiet, eng. II 157
Toscana I 66
Toscanelli, ital. geograf II 25
Toste Godvinsøn, eng. jarl I 263
Toulon II 272
Toulouse II 208
Toynbee, eng. historiker I 12, III 526
Trafalgar II 276
Trajan, rom. kejser I 84 87 112
Trankebar II 123 129 185 196, III 186
Transjordanien III 272 473 ff
Transvaal III 174 178 227 496
Transylvanien II 386, III 18 221 232 380
Trediveårskrigen II 107 ff 136, III 257
Treitschke, ty. historiker III 6 41
Trelleborg I 183
Trene III 508
Treuga Dei I 254
Tribun, rom. embedsmand I 65 73
Trier I 256, II 405
Trier, E., d. højskolemand III *112* ff
Trier, H., d. politiker III 94
Triest III 199 232 436 ff
Tripoli (i Syrien) III 476
Tripolis (i Nordafrika) III 178 200 206 295
Troja I 30 ff
Trolle, G., sv. ærkebisp II 58 ff 81
Trolle, H., d. admiral II 128
Trondhjem I 186 229 241 287, II 181, III 400
Trondhjems len II 169 ff
Trotski, russ. politiker III 222 263 ff *264*
Troubadourer I 253 ff
Truman, am. præsident III 396 448 *449* 466 487
Trundholm I 180
Trygd-ed I 322
Trøndelagen I 238
Tscherning, A. F., d. politiker II 358 362 426 ff *428* 439 441, III 55 ff
Tsh'eng Tang, kin. oprører III 189
Tuillerierne II 263 267, III 33
Tunis, I 68, III 178 198 377 385 463 478 496
Turgot, fr. statsmand II 259 ff
Turholt I 223
Turkestan I 59
Tutankhamon, ægypt. konge I 15
Tyge, d. bisp I 360
Tylvtered I 289 321
Tyranner, (de 30) I 43
Tyrkiet, tyrkerne I 17 153, II 5 166 231 285 333 397 ff, III 178 198 202 ff 231 ff 238 240 261 ff 385 437 446 ff 474 488 495 509 524
Tyrol II 386, III 18 199 232 314 423

Tyros I 59
Tyrrestrup I 301
Tyske Forbund, det II 111 427 ff
Tyske kristne III 310 ff
Tyske riddere I 390, III 249
Tyske sværdriddere I 314
Tyskland, tyskerne I 8 268 ff 282 293 296 305 332 339 346 348 ff 393 412 417, II 7 15 ff 42 51 68 85 87 107 ff 117 124 142 203 250 272 276 296 ff 308 343 ff 357 369 375 ff 389 398 405 417 ff 428 ff 455 ff, III 5 ff 17 23 ff 33 ff 57 ff 94 119 166 168 171 ff 179 189 198 ff 235 ff 247 ff 257 298 ff 317 ff 339 344 ff 387 ff 396 ff 421 ff 447 ff 472 489 497 503 ff 523
Tojhuset II 123
Tøk (Loke) I 217
Tønder I 401, II 198 431, III 23 108
Tønning II 183 201
Tørning len II 73

Uafhængighedserklæringen, USA's II 218
Udby II 314
Udjidji III 177
Ueland, A. G., n. politiker II 373 ff, III 140
Uffe hin Spage, d. sagnkonge I 195 ff
Uganda III 471 500
Ukraine III 222 232 265 382 392
Ulf Jarl, d. stormand I 236 286
Ulfeldt, Corfits, d. adelsmand II 124 ff 167 174 ff
Ulfstand, J. Holgersen, d. adelsmand II 65
Ulfsøn, J., sv. ærkebisp I 419
Ulkestrup II 361
Ulm II 276
Ulrika Eleonora, sv. dronning II 181 201
Ulster II 103 153, III 10 446
Umajaderne, arab. slægt I 152
Ungarn I 138 250 350, II 222 224 ff 386 ff, III 204 232 236 244 256 258 ff 365 380 433 ff 524
Ungtyrkerne III 204 206 ff 241
UNO III 426
UNRRA III 436 456 458 459 467
Unterwalden I 352 ff, II 52
Upanishaderne, ind. religiøse skrifter III 182 184
Upland I 243 416
Upsala I 197 243 300, II 203 369 ff, III 155
Ur I 18 20
Uralbjergene I 135
Uranienborg II 120
Uranos, gr. gud I 36, II 120
Urban II, pave I 251 262 266
Urban V, pave I 381
Urfa I 268, III 241
Uri I 352 ff, II 52
Uruguay III 500
USA II 281 401 408 ff, III 8 20 45 50 80 111 119 123 171 ff 191 193 195 197 217 219 221 ff 226 229 ff 233 235 237 243 282 286 287 289 ff 299 305 317 318 349 350 363 377 378 380 381 382 ff 388 394 395 ff 406 426 ff 431 433 437 440 446 449 450 451 455 458 461 462 464 465 466 ff 472 474 477 478 485 486 487 ff 489 ff 492 493 494 496 500 502 503 513 514 520 523 524 525
USSR (Sovjetunionen) III 427 443
Utilitarisme, filosofisk retning II 283
Utnapishtim, babyl. sagnskikkelse I 21 ff

Vaal III 174
Vadstena I 396 407
Vadstena kloster I 381
Wafdpartiet, ægypt. III 273 479
Wagner, Ch., L. Schrøders hustru III 110 ff
Valdemar d. Store, d. konge I 187 296 ff 304 ff 310 312 ff 356 385 393
Valdemar Sejr, d. konge I 314 ff 319 323 356 384 413, II 64
Valdemar Atterdag, d. konge I 350 367 ff 377 380 388 ff 408 412

Valdemar Abelsøn, sønderj. hertug I 358 ff
Valdemar Eriksøn, sønderj. hertug I 361 ff
Valdemar, sønderj. hertug I 365 ff 389 ff
Valdemar, d. prins I 319
Valdemar, bisp i Slesvig I 314 ff
Valdemar Magnussøn, sv. prins I 376
Valdes, P., fr. sektstifter I 281
Valdesierne, rel. sekt I 281 ff
Valens, østrom. kejser I 136
de Valera, irsk politiker III *292*
Valerian, rom. kejser I 121
Wales I 169 345
Valgmenighedsloven III 61 ff
Valhal I 213 215 219 228
Valkendorf, Krist., d. statsmand II 117 120
Valkendorfs kollegium II 117
Valkyrier, nord. myt. væsener I 209
Wallace, W., skotsk frihedshelt I 345
Vallekilde III 112 ff
Wallenstein, ty. feltherre II 109 ff 127
Wall Street, børsgaden i New York III 289 ff
Vallø II 190
Valmy II 267 ff
Valparaiso III 92
Walther, J., ty. komponist II 50
Valutacentralen III 339 ff
Vandalerne I 137 ff 140
Vane, H., eng. statsmand II 155
Vaner, nord. gudekreds I 215
Varangerfjord II 122
Varde II 77
Vardehus I 410
Warszawa II 232 313 333 339, III 369 376 428 ff 448
Warszawa, storhertugdømmet II 276 414
Wartburg II 46
Vartov II 317
Varulve, ty. naz. partisaner III 447
Varuna, ind. gud III 180
Varus, rom. feltherre I 132
Warwick, jarlen af, eng. statsmand II 99 ff
Washington II 221, III 166 230
Washington, B., am. pædagog II 411
Washington, G., am. statsmand II 218 ff *220*
Waterloo II 279, III 179
Vatikanet II 13
Vatikanstaten III 297
Watt, J., skotsk ingeniør II 212
Vauban, fr. ingeniørofficer II 146 149
Vedaerne, ind. religiøse skrifter III 180 ff
Vedel, A. Sørensen, d. historiker II *118* ff, 128
Wedel-Jarlsberg, n. statsmand II 292 ff
Vederlag, straffelov I 236 ff
Vedersø III 417
Wegener, J., d. højskolemand II 368
Weichsel II 137, III 231
Weihaiwei III 192
Weizmann, Chaim, jød. statsmand III 471 ff *474*
Vejle I 358, II 63 118
Velfærdsudvalget II 269
Welhaven, J. S., n. digter II *375 ff*
Wellington, eng. statsmand II 344
Venderne I 208 234 305 ff 364
Vendsherred I 410
Vendsyssel I 173 291 410, II 77
Venezia I 269 327 ff 333, II 37 272 333 387 389 419 ff
Venezuela III 500
Venizelos, gr. statsmand III 207 218 222
Venstrereformpartiet III 71
Venus, rom. gudinde I 37
Venus, planeten II 139
Verden II 202
Verdun III 220 376
Werenskiold, E., n. maler III 153
Verestjagin, J., russ. maler III 187 203
Wergeland, H., n. digter II 374 ff
Wergeland, N., n. politiker II 374 ff
Vergil, rom. digter I 336
Vermehren, d. maler II 432
Vermund, d. sagnkonge I 195 ff
Versailles II 144 146 185 263 422, III 226

Versaillesfreden III 229 237
Vespasian, rom. kejser I 83
Wessel, Joh. Herm., n.-d. digter II 149 301 *302*
Vesta, rom. gudinde I 62 65
Vestalinder, rom. præstinder I 62
Vestbirk III 116
Vesterhavet I 162 208 223 291, II 456
Vesterås II 81
Vesteuropa I 177 251 282 392, II 88 129 165, III 50 80 267 314 367 447 478 493
Vestfalen II 276 333
Vestfalske fred, den II 111 142 ff
Vestgoter I 136 ff 142 ff
Vestindiske øer, de danske II 185, III 317 ff
Vestjylland I 177 304 410 422, II 184 187 356 372 448, III 77
Vestlandet (i Norge) I 197 228
Westminster Abbey III 177
Vesttyske Forbundsstat, den III 453
Vesttyskland III 312 423 445 446 450 453 ff 469 511
Vesuv I 84
Weyse, d. komponist III 135
Whigpartiet, eng. II 157
Viborg I 214 357 389, II 64 72 358, III 136
Viborg stændersal II 357 366
Viby højere landboskole III 114 ff
Vichy III 377 380
Vickers-Armstrong våbenfabrik III 198
Victor, rom. bisp I 117 ff
Victor Emanuel, ital. og sardin. konge II 388 390
Victoria, eng. dronning II 429, III *188* 200 274
Wielopolski, polsk statsmand II 414
Wien I 332, II 49 108 231 279 386 ff, III 199 257 ff 302 304 456
Wienerkongressen II 332 ff 387, III 19
Vierwaldstättersøen I 352
Vietminh III 492
Vietnam III 491 ff
Vige, d. slesv. høvdingesøn I 195
Vigen I 228 ff 233 307
Viggo, d. sagnskikkelse I 189 ff
Vikingerne I 181 ff 208 ff
Wilberforce, eng. metodist II 344
Vilhelm I, prins af Oranien II 90 ff
Vilhelm III af Oranien, eng. konge II 148 ff *158* ff
Vilhelm Erobreren, eng. konge I 263 ff 276 ff 291
Wilhelm I, prøjs. konge og ty. kejser II 418 ff *419*, III 40
Wilhelm II, ty. kejser III 7 *40* 199 ff *201* 211 ff 218 223
Vilhelm, abbed i Æbelholt I 311
Vilhelm, d. bisp I 289
Vilhelmina, holl. dronning III 493
Vilhelmsborg II 126
Wilkes, J., eng. politiker II 216 ff
Villa Rica de la Vera Crux II 30
Willemoes, P., d. søhelt II 288 ff 319
Vilna III 238 252 369
Wilson, W., am. præsident III 222 226 229 ff *230* 233 235 ff 255 300
Wilster, Chr., d. digter II 236
Vind, O., d. præst II 132
Vindhyabjergene III 180
Windischgrätz, østr. feltherre II 386 ff
Windthorst, ty. politiker III 6
Winkelried, A., svejt. frihedshelt I 354 ff
Vinland I 208
Winther, G., d. politiker III 59 ff
Virginia II 35
Visby I 392, II 68
Visconti, B., lombardisk stormand I 329
Visconti G., lombardisk stormand I 330
Vishinski, russ. politiker III 431
Vishnu, ind. gud, III 184 ff
Wismar I 397
Vitellius, rom. kejser I 91
Vitskøl kloster I 310
Vitslav, venderhøvding I 314
Witt, C. de, holl. statsmand II 158
Witt, J. de, holl. statsmand II 158
Wittenberg II 40 ff 47 72 81 83 130 136

Vladimir d. Hellige, russ. storfyrste I 250 296
Vogelgesang, kreditanstalt III 346 507
Vognbjerg I 184
Voldbjerg II 79
Wolf, eng. vicekonsul III 14
Wolff, Chr., ty. filosof II 225 ff
Volga III 385
Wolsey, eng. statsmand II 97
Voltaire, fr. forfatter II 207 ff *208* 223, III 98
Volterra I 329
Vonheim højskole III 145
Vordingborg I 307 313 393
Vor Frue Kirke II 74 132 172 289 313 330
Worm, O., d. videnskabsmand II 179
Worms I 261, II 45 47 71 315, III 127
Vornedskabet I 411 ff, II 182
Vragret I 358, II 60
Wrangel, ty. feltherre II 429
Vulfila, gotermissionær I 135 185
Wullenweber, J., lybsk statsmand II 76 ff
Wyclif, J., eng. reformator I 347 ff 351, II 98
Würtemberg II 276
Vänern II 377
Væringerne I 287
Värmland II 377 379, III 159
Værnemagere III 411 504
Vättern II 377
Växjø II 380
Vølsungesagnet I 133 ff
Vølvens spådom I 218 244, II 320

Xantippe, Sokrates' hustru I 51 ff
Xenofanes, gr. filosof I 50
Xerxes, perserkonge I 45
Ximenes, sp. prælat II 20 ff 35

Yap III 233
Ygdrasil I 218
Yrsa, Rolf Krakes moder I 189 191
Ystad I 180
Yuan-Shikai, kin. statsmand III 193

Zabern III 7
Zaghul Pasha, ægypt. statsmand III 273 ff
Zaharoff, gr. finansmand III 198
Zahle, C. Th., d. politiker III *75* ff 327
Zambezi III 175 ff
Zamindarer, ind. embedsmænd III 484
Zanzibar III 176 ff
Zapadniker, russ. parti III 412
Zara I 269 327, III 459
Zarathustra, pers. religionsstifter I 24 ff 110 118 148, III 42 ff 276
Zassenhaus, H., ty. tolk III 394
Zdanov, russ. politiker III 444
Zend-sproget, oldpers. II 311
Zenon, gr. filosof I 53 ff
Zeus, gr. gud I 33 *36* ff 214, III 180
Zhukov, russ. officer og politiker III 389
Zinzendorf, brødremenighedens stifter II 195 ff
Zionismen III 471
Zipango II 27, III 195
Zoëga, d. arkæolog II 312
Zola, fr. forfatter III 36
Zug II 52
Zwingli, U., svejt. reformator II 49 ff *52*
Zürich II 52
Zytphen-Adeler, d. politiker III 55 ff

Æbelholt I 311
Ægir, nord. gud I 219
Ægypten I 10 ff 27 29 59 61 68 94 98 151 ff 159, II 22 273 274 276 336 397, III 178 ff 199 200 273 ff 379 384 473 ff 479 ff 525
Ægæiske Hav I 34
Ægæus, gr. sagnkonge I 33 ff
Ækvatorialafrika III 352
Ælfgifu, se Alfegave
Ærtebølle I 174

Ærø I 409
Æthelbert, eng. småkonge I 170
Æthelred, eng. konge I 232 235 263

Oeder, ty.-d. botaniker og national-økonom II 247
Ødipus, gr. sagnkonge I 48
Oehlenschläger, d. digter I 185, II 106 *305* ff 330 364 369 379 ff, III 110 417
Øjstein, n. konge I 298 ff
ØK (Østasiatisk Kompagni) III 92 491
Øllgård, d. bisp III 414
Øm kloster I 357 360
Ørekrog I 404
Øresund I 290 297 359 366 389 390 391 404 409 413, II 66 170 183, III 224 317
Øresundstolden I 404 ff 409, II 62 116 117 124 170 442
Ørkenøerne I 417 ff
Ørslev III 82 121
Ørsted, A. S., d. statsmand II 306 *360* 366 426 435 437 447
Ørsted, H. C., d. fysiker II 306 308 ff *309*, III 166
Ørvendel, d. sagnkonge I 193 ff
Øsel II 124 202, III 369
Ø. Snede II 372
Østerbotten III 247
Østersøen I 208 223 250 314 315 348 409 421, II 7 ff 77 135 137 163 166 202 229 377 442, III 231 442
Østersøprovinserne III 24
Østgoter I 136 138 ff
Østprøjsen III 232 254 366
Østrig I 352, II 222 224 ff 231 232 271 272 274 276 278 279 332 ff 334 335 339 384 386 ff 388 389 415 418 419 ff 421 429 455 ff, III 5 18 ff 145 202 203 204 ff 207 ff 210 211 ff 214 215 218 222 232 236 238 244 257 ff 314 361 ff 368 425 437 448 456 ff 467
Østrigske arvefølgekrig II 222
Østromerske rige, det I 251 327
Østrumelien III 203
Østrup, J., d. orientalist II 5
Østtyske Folkerepublik III 453
Østtyskland II 405, III 428 448 ff
Øvre-Schlesien III 238
Øxnebjerg II 77

Åbenrå II 364, III 26 324 ff
Ågård, Th., d. komponist III 135
Åkjær, J., d. forfatter II 353, III 80 *129* ff
Ålandsøerne III 238
Ålborg I 413, II 72 77 129 442, III 411
Ålborg katedralskole III 409
Århus I 360, II 17 ff 315 328 430, III 87 415
Åsen, I., n. sprogforsker II 376
Åste, Olaf d. Helliges moder I 238

RETTELSER OG TRYKFEJL

I del.

Forord l. 3: bevar os fra — læs: advar os for
S. 11 l. 36: 2400 — læs: 3000
S. 12 l. 17: 575 — læs: 1575
S. 16 l. 30: hvordan — læs: når
S. 21 l. 1—2: Tiglat Pileser IV — læs: III
S. 56 l. 36: efterfølgere — læs: efterkommere
S. 91 l. 23: Vitellus — læs: Vitellius
S. 170 l. 33: Nordhumberland — læs: Northumberland
S. 198 l. 33: til Island — læs: til Irland
S. 291 l. 9, 10, 29 og 30: Olaf (Hunger) — læs: Oluf
S. 320 l. 7 og 8: bisp Gunnar — læs: Gunner

II del.

S. 291 l. 10: til Danmark — læs: til Prøjsen
S. 334 l. 24: datteren — læs: sønnedatteren
S. 343 l. 8 og s. 344 l. 1: »Taler til den tyske ungdom« — læs: »T. t. d. t. nation «

III del.

S. 139 l. 9: 1886 — læs: 1866
S. 363 l. 4: Livinov — læs: Litvinov
S. 384 l. 13: Guinea — læs: Ny Guinea

KORTFORTEGNELSE

Afrika

Ægypten ca. 1450 f. K. .... I 10
Afrika ..... III 178

Amerika

Nordamerikas østkyst i 1700-tallet ..... II 215
Nordamerikas forenede stater ..... II 410
Nordamerika ..... III 468
Sydamerika ..... III 501

Asien

Asien ..... III 181
Forasien ..... I 17
Forindien efter delingen .. III 482
Indonesien ..... III 494
Kinas provinser ..... III 284
Oliekilderne i det mellemste Østen ..... III 272
Palæstinas deling mellem arabere og jøder ..... III 473
USSR ..... III 443

Australien

Australien ..... III 173
New Zealand ..... III 172

Europa

Europa i begyndelsen af 1200-tallet ..... I 270
Europa 1914 ..... III 16
Vestfronten 1914—18 ..... III 213
Østfronten 1914—18 ..... III 219
Grænserne i Europa efter den anden verdenskrig . III 424

Danmark ved år 1200 .... I 302
Sjællandsk landsby og dens jorder 1768 ..... II 246
Sønderjylland ..... II 363
Rigsdagsvalgene i Sønderjylland 1867 ..... III 22
Afstemningen i Sønderjylland 1920 ..... III 326
Grønland ..... III 514

Finland ..... III 441

Germanerne i 300-tallet ... I 133
Grækenland med de vigtigste steder for den ældste kultur ..... I 29

Irland ..... III 8

Polens delinger ..... II 230

Romerriget indtil 266 f. K. I 64

Prøjsens vækst gennem tiderne ..... II 420

Det tyske kejserrige 1871—1918 ..... III 37

Tysklands udvidelser 1935—39 ..... III 366

Tyskland og dets nabostater efter den anden verdenskrig ..... III 450

INDHOLDSFORTEGNELSE

til tredie del.

Nationale kampe 5

Våbenkamp afløses af kulturkamp 5
Elsass-Lothringen 5
Irland 8
Finland 11
Russisk Polen 15
Tysk Polen 17
Indre polske forhold 18
Østrig-Ungarn 1848—1914 18
Svejts 19
Nordslesvig 1864—1914 21

Frankrig og Tyskland 1871—1914 33

Frankrig 33
Tyskland 37

Tænkere og digtere omkring århundredskiftet 42

Friedrich Nietzsche 42
Henry George 43
Peter Kropotkin 46
Dostojevski 47
Leo Tolstoj 50

Danmark 1864—1914 55

Den reviderede grundlov 1866 55
Forhandlingerne om Nordslesvig 57
Skandinavismens nederlag ... 58
Nye partirammer 59
Begyndende socialisme 60
Valgmenighedsloven 61
Politiske kampe. — Provisorier 63
Efter systemskiftet 1901 72
Jordfordelingen 76
Der vindes nyt land 77
Landbruget lægges om 80
Andelsbevægelsen 82
Befolkningsstatistik. Udvandring 86
Husmandsbevægelsen 87
Stor- og smådrift 90
Lønarbejderne 93

Dansk åndsliv efter 1864 96

Georg Brandes 96
J. P. Jacobsen 101
Jens Chr. Hostrup, folkehøjskolens sanger 104
Højskolen og tidens spørgsmål 106
Rødding og Askov. — Ludvig Schrøder 108
Ernst Trier 112
Jens Nørregård 114
Thomas Bredsdorff 116
Efterskoler 117
Fagafdelinger og fagskoler ... 118
Højskoler i andre lande 119
Gammel bondekultur. — Højskolekultur 119
Vilhelm Beck og indre mission 119

Henrik Pontoppidan 121
Johannes V. Jensen 123
Skolelærerlitteraturen 124
Jakob Knudsen 125
Johan Skjoldborg 127
Jeppe Åkjær 129
Martin Andersen Nexø 130
Harald Høffding 132
Ludvig Feilberg 133
Folkeligt åndsliv 134
Niels R. Finsen 136

Vore nordlige nabofolk 139
Sverige 1866—1914 139
Norge 1864—1914 140
Christoffer Bruun 144
Bjørnstjerne Bjørnson 147
Henrik Ibsen 150
Viktor Rydberg 155
August Strindberg 157
Selma Lagerlöf 158
Island efter reformationstiden 161
Islandsk åndsliv. Hallgrimur Petursson 163
Johann Sigurjónsson 164

Teknik og videnskab omkring århundredskiftet 166
Et moderne babelstårn 166
Kampen mod bakterierne. — Louis Pasteur 167

Kolonier og kolonipolitik 170
Arbejdsløsheden får storpolitiske følger 170
Amerika 171
Australien 172
Afrika. — Boerne 174
Livingstone 174
Europæisk kolonipolitik i Afrika 177
Indien og inderne 180
Buddha 183
Indisk religion efter Buddha .. 184
Indien som kolonirige 186
Kina og kineserne 189
Japan og japanerne 194

Forspillet til den første verdenskrig 197
Højfinansens interesser 197
Forbundspolitik 198
Balkanhalvøen, Europas urolige hjørne 202
Marocco igen 205
Stormagter indstiller sig på krig 205
Balkankrigene 1912 og 1913 .. 206
Rusland op mod 1914 209

Den første verdenskrig 211
Lavinen bringes i skred 211
1914 214
1915 217
1916 220
1917 221
1918 222
Krigen, som den var 223

Fredsslutningen 226
Clemenceau 226
Lloyd George 227
Woodrow Wilson 229
Fredsbestemmelser. — Nye stater og nye grænser 231

Folkenes Forbund 235
Nationale mindretal 236
Nedrustning og international ret 237
Sociale og humanitære opgaver 238
Fridtjof Nansens hjælpearbejde 239
Armenierne 241

Pengevæsnet og kriser 243

Mellemkrigstidens stater 246
Finland 246
De baltiske stater 249
Polen 252
Tjekkoslovakiet 254
Østrig 257
Ungarn 258
Rumænien 259
Jugoslavien 260
Bulgarien 260
Albanien 261
Tyrkiet og Grækenland. — Folkeflytning 261
Rusland i støbeskeen 262
De muhammedanske lande ... 271
Indien. — Gandhi 274
Kina og Japan 282
Krise i USA 289
England 291

Forspillet til den anden verdenskrig 294
Mussolinis Italien 294
Tyskland før Hitler 298
Hitler og hans ideologi 302
Hitler tilriver sig magten 304
Hitlerstyret 307
Krigsmaskinen sættes atter i gang 312
Mussolini og Hitler mødes 314
Stormagterne under den spanske borgerkrig 314

Danmark og Sønderjylland 1914—39 317
Danmark under den første verdenskrig 317
Grundlovsændringen 320
Dansk politik fra krigens afslutning til genforeningen .. 321
Sønderjyderne under krigen .. 323
Genforeningsspørgsmålet 325
Påskekrisen og valgene 1920 .. 327
Genforeningen 328
Social og økonomisk politik 1920—24 330
Kronens pariføring og følgerne deraf 332
Kriser 336
De politiske partier 342
Nordslesvig i mellemkrigstiden 344

Søgen efter en livsanskuelse 347
Kaos 347
Nis Petersen. — Jacob Paludan 348
Aldous Huxley 350
Albert Schweitzer 352
Walther Rathenau. — „Sjælen“ 354
Severin Christensen: „Retsstaten“. — „Et kongerige for en livsanskuelse“ 356
Karel Capek 359

Den anden verdenskrig 361
Østrig annekteres 361
Hitler annekterer Tjekkoslovakiet 362
Turen kommer til Polen 365
Polen falder 368
Rusland og de baltiske stater . 369
Den finsk-russiske vinterkrig 1939—40 370
Det tyske angreb på Danmark 371
Angrebet på Norge 374

Angreb på Holland og Belgien. Frankrig kapitulerer 375
Flyverangreb på England. — Kampe i Afrika 378
Tremagtsaksen Berlin—Rom—Tokio 380
Krigen på Balkanhalvøen 380
Hitler angriber Rusland 381
Japan træder ind i krigen 382
Krigen i Nordafrika 384
Det andet fremstød i Rusland. — Stalingrad 385
Tyskerne i forsvaret 386
Fra landgangen på Atlanterhavskysten til Tysklands kapitulation 388
Tyskerne som herrefolk 391
Japan kapitulerer 394
Atombomben 395
Norge under besættelsen 396
Sverige under krigen 401

De fem lange år i Danmark 403
Den første tid 403
Tyskerne bliver mere pågående 405
Efter Tysklands angreb på Rusland 22. juni 1941 407
Tyskerne tager styret 411
Kaj Munk 417

I krigens kølvand 421
Krigens ødelæggelser 421
Flygtninge og folkeflytninger . 422
Lys og skygge 423
FN 425

Rusland vil omgive sig med lydstater 428
Polen 428
Rumænien 430
Bulgarien 432
Ungarn 433
Jugoslavien 435
Tjekkoslovakiet 437
Finland sikrer sin selvstændighed 440
Rusland 442

Lande syd og vest for jerntæppet 446
Atlantpagten — Europas forenede stater? 446
Tyskland 447
Østrig 456
Grækenland 457
Italien 458
Francos Spanien 460
Frankrig 461
Beneluxlandene: Belgien, Nederlandene og Luxembourg . 463
England 464
USA 466
Canada 469

Asien og Afrika. Landene syd for USA 471
Jøderiget oprettes 471
Den øvrige Nærorient og Nordafrika 476
Indien bliver to selvstændige stater: India og Pakistan ... 481
Kina bliver kommunistisk 485
Korea 487
Japan 488
Filippinerne 490
De sydøstasiatiske halvøer ... 490
Indonesien 493
Bandoengmødet 1955 495
Racespørgsmålet i Syd- og Mellemafrika 496
Landene syd for USA 500

De nordiske lande efter krigen 504
Opgøret i Danmark 504
Færøerne får øget selvstyre .. 506
Nord- og Sydslesvig 507
Grønland 513
Dansk politik efter 1947 515
Den indre udvikling 517
Island 520
Norge 520
Sverige 521

Situationen i dag 523

Register 528

Trykfejl og rettelser 581

Kortfortegnelse 582

Centralskolen
v/ Østersundbyvej
Aalborg